ISSN 1694-8033

**ЖУСУП БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ УЛУТТУК
УНИВЕРСИТЕТИНИН
ЖАРЧЫСЫ**

Ар бир кварталда чыгуучу илим-билим
жана маалымат журналы

ВЕСТНИК КЫРГЫЗСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА имени ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА

Ежеквартальный научно-образовательный
и информационный журнал

Журнал включен в Перечень рецензируемых научных журналов и изданий, рекомендованных Высшей аттестационной комиссией Кыргызской Республики, Постановлением Президиума ВАК КР № 126 от 26.05.2016 г.
в систему Российского индекса научного цитирования (РИНЦ),
(Лицензионный договор № 03.01.2016т. от 13 января 2016 г.)

№2 (114), 2023

Бишкек – 2023

«Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы» журналынын редакциялык коллегиясы

Башкы редактор:
Абдырахманов Т.А. – КР УАИнын корр.-мүчөсү, тарых илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы КУУнун ректору.

Башкы редактордун орун басары
Ишекеев Н. – КР УАИнын корр.-мүч., педагогика илимдеринин доктору, профессор, Ж.Баласагын атындагы КУУнун илимий иштер боюнча проректору.

Редколлегия:
Амердинова М. М. - философия илимдеринин доктору, профессор;
Асанбеков А. - КР УИАнын корр.- мүчөсү, тарых илимдеринин доктору, профессор;
Ахметова Н. А. – педагогика илимдеринин доктору, профессор;
Базарбаев Э.Б. - юридика илимдеринин доктору, профессор;
Борубаев А. А. – КР УИАнын академиги, техникалык илимдеринин доктору, профессор;
Ботобеков. А. – экономика илимдеринин доктору, профессор;
Галиева. З. И. – тарых илимдеринин доктору, профессор;
Карабаев С. О. – химия илимдеринин доктору, профессор;
Кененбаева Г.М. – физика-илимдеринин доктору, профессор;
Мамбетакунов Э. – КР УИАнын корр. - мүчөсү, педагогика илим-нин доктору, профессор;
Маразыков Т.С. - филология илимдеринин доктору, профессор;
Молдоев Э. Э. – юридика илимдеринин доктору, профессор;
Нургазиева А.Р.- биология илимдеринин доктору, профессор;
Саякбаева А. А. – экономика илимдеринин доктору, профессор;
Сманалиев К. М. – юридика илимдеринин доктору, профессор;
Тиллебаев С.А. – филология илимдеринин доктору, профессор;
Чыманов Ж.А. – педагогика илимдеринин доктору, профессор;

Чет өлкөлүк мүчөлөрү:
Ахунбаев А. - Евразия Өнүгүү Банкынын изилдөө секторунун башчысы (Dr.PhD)
Бешимов Р. Б. - М.Улугбек атын. улуттук Өзбек уни-ти, физ-мат.илим. д-ру, профессор;
Бородкин Л. И. - М.В. Ломоносов атын. ММУнун проф.,т.и.д. РАЕН корр-мүчөсү;
Ковальская Л. А. - биол. илим. д-ру, ВНИиТИБП лаб. башчысы;
Козлов К. Л. - М.В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, профессор;
Перегудин С. И. – Санкт-Петербург мамлекеттик уни-ти, физ-мат. илим. д-ру, проф.;
Садовничий Ю. В. - М. В. Ломоносов атын. ММУ, физ-мат. илим. д-ру, профессор;
Сманов Б. - Казах улуттук илимдер академиясынын академиги, педагогика илимдеринин доктору, профессор.

Редакциялык-басма бөлүмү:
Шакирова К.К. - экономика илимдеринин доктору, бөлүм башчы.
Тыныбек кызы Айсулуу – редактор.
Табышбекова Э.Э. – башкы адис.

Редакционная коллегия журнала
«Вестник КНУ им. Ж. Баласагына»

Главный редактор
Абдырахманов Т.А. - чл.-корр. НАН КР, доктор исторических наук, профессор, ректор КНУ им. Ж. Баласагына.

Заместитель главного редактора
Ишекеев Н. – чл.-корр. НАН КР, доктор педагогических наук, профессор, проректор по научной работе КНУ им. Ж. Баласагына.

Редколлегия:
Амердинова М.М. — доктор философских наук, профессор;
Асанбеков А. — чл.-корр. НАН КР, доктор исторических наук, профессор;
Ахметова Н. А. – доктор педагогических наук, профессор;
Базарбаев Э. Б. — доктор юридических наук, профессор;
Борубаев А. А. — академик НАН КР, доктор физика-математических наук, профессор;
Ботобеков А. — доктор экономических наук, профессор;
Галиева З. И. — доктор исторических наук, профессор;
Карабаев С. О. — доктор химических наук, профессор;
Кененбаева Г.М. - доктор физика-математических наук, профессор;
Мамбетакунов Э. — чл.-корр НАН КР, доктор педагогических наук, профессор;
Маразыков Т.С. - доктор филологических наук, профессор;
Молдоев Э. Э. — доктор юридических наук, профессор;
Нургазиева А.Р. - доктор биологических наук, профессор;
Саякбаева А.А. — доктор экономических наук, профессор;
Сманалиев К. М. — доктор юридических наук, профессор;
Тиллебаев С. А. — доктор филологических наук, профессор;
Чыманов Ж.А. — доктор педагогических наук, профессор.

Зарубежные члены редакционной коллегии:
Ахунбаев А. - зав. сектором исследования стран Евразийского Банка Развития (Dr.PhD);
Бешимов Р. Б. - д-р физ-мат. наук. проф. Национального университета Узбекистана им. М. Улугбека;
Бородкин Л.И. - д-р ист. наук, проф. МГУ им. М.В Ломоносова, чл.-корр. РАЕН;
Ковальская Л. А. - д-р биол. наук, зав. лаб. ВНИ и ТИБП, г. Щелково, Моск. обл.;
Козлов К. Л. – д-р физ-мат.наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;
Перегудин С.И. - д-р физ.- мат. наук, проф. Санкт-Петербургского Государственного Университета;
Садовничий Ю. В. – д-р, физ-мат. наук, проф. МГУ им. М. В. Ломоносова;
Сманов Б. – академик НАН РК, доктор педагогических наук, профессор.

Редакционно-издательский отдел КНУ:
Шакирова К.К. - доктор экономических наук, зав. отделом РИО КНУ;
Тыныбек кызы Айсулуу – редактор;
Табышбекова Э.Э. – главный специалист.

ПЕДАГОГИКА

Секция 1. ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

УДК: 002.2
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-4-11

Абдыбекова Н.А., Елисеева К.Ю.
Б.Т. Турусбеков атындагы КМДТжСА [1,2]
Абдыбекова Н.А., Елисеева К.Ю.
КГАФКиС имени Б.Т. Турусбекова [1,2]
Abdybekova N.A., Eliseeva K.U.
KSAPCS B.T. Turusbekov [1,2]

УНИВЕРСИТЕТТЕ ОНЛАЙН ОКУУНУ КИРГИЗҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ
PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE INTRODUCTION OF ONLINE LEARNING IN THE UNIVERSITY

Аннотация: Бул макалада онлайн окутуунун педагогикалык шарттары, онлайн окутууну өнүктүрүүнүн формалары, ыкмалары жана каражаттары талкууланат. Заманбап глобалдашуу жана интеграциялык социалдык-маданий процесстердин шарттарында онлайн окутуунун өнүгүү өзгөчөлүктөрү каралат. Макалада ошондой эле электрондук билим берүү ресурстарынын мүмкүнчүлүктөрү баса белгиленет. Учурда маалыматтык технологиялардын өнүгүшүнүн аркасында билим берүү Google Classroom, Zoom Cisco Webex жолугушуулары аркылуу активдүү формада ийгиликтүү жүргүзүлүүдө; YouTube автордук каналы, Google жолугушуусу жана бул тизме тынымсыз кеңейүүдө. Дүйнөнүн бардык окуу жайлары, анын ичинде Кыргызстан да салттуу билим берүү формасынан онлайн форматына: дистанттык окутуу, онлайн окутуу, аралаш окутууга өттү. Студенттердин катышуусу менен эффективдүү окутууну камсыз кылган ийкемдүү онлайн чөйрөнү түзүү окуучулардын максаттарына жетүүсүн камсыз кылуу үчүн кылдат талдоону, кылдат пландаштырууну, туруктуу мониторингди жана кайра карап чыгууну талап кылган татаал процесс. Мугалимдер педагогикалык чечимдерди кабыл алышы керек: лекцияга эмнелерди киргизүү керек, аны окуу керекпи, эффективдүү окутуу үчүн кандай окуу материалдары жана иш-чаралар колдонулат, студенттин иши жеке же топтук болушу керекпи, кандай баалоо стратегияларын жана ыкмаларын колдонуу керек. Изилдөөнүн натыйжалары «Дене тарбия жана спорт» багыты боюнча магистрлерди онлайн окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу үчүн актуалдуу.

Аннотация: В данной статье рассматриваются педагогические условия онлайн обучения, формы, методы и средства развития онлайн обучения. Рассматриваются особенности развития онлайн обучения в условия современных глобализационных и интеграционных социокультурных процессов. В статье также выделены возможности электронных образовательных ресурсов. В данный момент благодаря развитию информационных технологий, образование успешно проводиться в активной форме через

Google Classroom, Zoom Cisco Webex meetings; YouTube author channel, Google meet и этот список постоянно расширяется. Все учебные заведения в мире, в том числе и Кыргызстан перешли с традиционной формы обучения в онлайн-формат: дистанционное обучение, онлайн-обучение, смешанное обучение. Создание гибкой онлайн-среды, обеспечивающей эффективное обучение, с привлечением студентов, представляет собой сложный процесс, требующий тщательного анализа, вдумчивого планирования, постоянного мониторинга, пересмотра для обеспечения студентов достижения поставленных целей. Преподавателям необходимо принять педагогические решения: что включать в лекцию, нужно ли ее читать, какие учебные материалы и виды деятельности будут использоваться для эффективного обучения, должна ли работа студентов быть индивидуальной или групповой, какие стратегии и методы оценивания применить. Результаты исследования актуально для повышения эффективности онлайн обучения магистров по направлению «Физическая культура и спорт».

Abstract: This article discusses pedagogical conditions, forms, methods and means of development of online learning. The features of the development of online learning in the conditions of modern globalization and integration sociocultural processes are considered. The article also highlighted the possibilities of electronic educational resources. Now, thanks to the development of information technologies, education is successfully carried out in active form through Google Classroom, Zoom Cisco WebEx Meetings; YouTube Author Channel, Google Meet and this list is constantly expanding. All educational institutions in the world, including Kyrgyzstan, switched from the traditional format education format: distance learning, online learning, and mixed learning. The creation of a flexible online environment that provides effective training, with the involvement of students, is a complex process that requires careful analysis, thoughtful planning, continuous monitoring, and revision to provide students to achieve their goals. Teachers need to take pedagogical solutions: what to include in a lecture whether it is necessary to read it, what educational materials and activities will be used for effective training whether students should be individual or group, which strategies and methods of estimation are applied. The results of the study are relevant to improve the efficiency of online masters in the field of "Physical culture and sport".

Негизги сөздөр: инновациялык технологиялар, педагогикалык шарттар, кесипкөй багытталган онлайн окутуу.

Ключевые слова: инновационные технологии, педагогические условия, профессионально-ориентированное онлайн обучение.

Keywords: innovative technologies, pedagogical conditions, professional online learning.

Введение. Сегодня перед системой образования стоит ряд вопросов, реалии и проблемы цифровизации образования в условиях дистанционного обучения (эпидемиологический кризис) требующих действий, направленных на осуществление цифровой трансформации. Развитие цифровых технологий в сфере образования, новые формы обучения, ресурсы и инструменты обучения в условиях дистанционного образования, подходы к организации и проведению удаленного обучения диктуется актуальностью и поддерживается на государственном уровне.

Имеется научные исследования, где изучается влияние цифровизации на образование и необходимость цифровой грамотности, цифровых компетенций как необходимое условие стабильного развития стран и обеспечения их стратегической конкурентоспособности [1].

В период пандемии Covid-19 все учебные заведения в мире, в том числе и Кыргызстан перешли с традиционной формы обучения в онлайн-формат: дистанционное обучение, онлайн-обучение, смешанное обучение.

Дистанционное обучение — это форма получения образования, при которой преподаватель и студент взаимодействуют на расстоянии, отражающее все присущие учебному процессу компоненты (цели, содержание, методы, организационные формы, средства обучения) и реализуемое специфичными средствами Интернет-технологий или другими средствами, предусматривающими интерактивность [6].

Онлайн-обучение, иногда ещё называют электронным обучением (e-learning), осуществляется через связи интернета, обычно с использованием LMS (системы управления обучением) с помощью электронных ресурсов и других информационных технологий.

Онлайн-обучение существует давно, есть университеты, которые полностью преподают дистанционно и онлайн, как например Открытый Университет в Англии (основан в 1969 году), Университет Атабаска (основан в 1970 году), Открытый Университет в Нидерландах (основан в 1984 году). Благодаря развитию информационных технологий, образование успешно проводиться в активной форме на платформы как Moodle, Google Classroom, Zoom и список постоянно расширяется. Все больше вузов, наряду с классическими очными формами обучения предлагают другие современные формы обучения.

Развитие мирового общества в последнее десятилетие происходит в условиях кардинальных социально-экономических преобразований, изменения, идеологии, жизненных приоритетов, нравственных понятий и моральных норм. Общественные перемены актуализировали новые задачи перед средней и высшей школой, потребовали пересмотра традиционных методов и средств преподавания, обострили проблемы качества образования.

При этом важно отметить, что в дистанционном обучении современными исследователями видится «наиболее эффективный способ реализации единого образовательного пространства». Отсутствие научных исследований, содержащих целостную модель развития дистанционного обучения в образовательной системе современного вуза, при чтении общеобразовательных дисциплин и курсов специализации, анализ противоречия между глобально-цивилизационным и региональным в развитии образовательной системы, между традиционными и инновационными формами, видами и технологиями обучения, обусловливают актуальность исследования [7].

Важно заметить, что цифровая трансформация образования сталкивается со следующими основными проблемами: недостаточное развитие и становление систем, форм и методов контроля и учета образовательной деятельности, процессов цифровизации спорта и физической культуры; недостаточное количество высококвалифицированных кадров в данной области, способных быстро адаптироваться к столь же быстро меняющимся условиям реальной действительности, в том числе, к цифровой трансформации физической культуры и спорта; недостаточная раскрутка и пропаганда спорта и здорового образа жизни, в том числе, посредством использования цифровых и информационных технологий, мобильных приложений и смарт-гаджетов.

Цель исследования. Разработка и апробация модели онлайн обучения студентов по направлению физическая культура и спорт по специализации баскетбол.

Методы исследования. В исследовании были использованы следующие методы исследования:

- анализ научно-педагогической и научно-методической литературы;

- метод опроса: беседа, анкетированияя ,моделирование.

После проведение исследование и ознакомление с литературой был реализован процесс анкетирования. В результате полученных данных сформировалась статистика опроса студентов по теме онлайн обучения.

На вопрос «Какую бы Вы выбрали форму обучения в учебном процессе, если бы у вас был выбор?» - практически половина студентов отдали предпочтение смешанному варианту, чуть больше 30 % -классическому, 21,9% ответов – дистанционному

Рис 1. Результаты анкетирования

Результаты анкетирования впечатляют: 56,3% ответов говорят о том, что процесс адаптации к дистанционной форме обучения прошел легко, 25% ответов -хорошо, 9,4% - удовлетворительно, 9,4% -плохо.

Результат анкетирования

• Большинство студентов (56,3%) оценивают процесс адаптации к дистанционной форме обучения как легкий. Это указывает на то, что внедрение онлайн обучения в КГАФКиС им. Б.Т. Турусбекова было относительно успешным и привело к позитивному восприятию студентами новой формы обучения.

• Дополнительные 25% студентов оценивают процесс адаптации как хороший. Это подтверждает, что значительная часть студентов справилась с переходом на дистанционное обучение и оценивает его положительно.

• Однако, 9,4% студентов оценивают процесс адаптации как удовлетворительный, а 9,3% - как плохой. Эти результаты указывают на то, что есть группа студентов, которым было сложнее приспособиться к новой форме обучения и требуется дополнительная поддержка и улучшение условий онлайн обучения.

В целом, результаты анкетирования подтверждают успешность внедрения системы дистанционного обучения в КГАФКиС им. Б.Т. Турусбекова, однако также указывают на

необходимость улучшения определенных аспектов, чтобы удовлетворить потребности и ожидания всех студентов.

Результат исследования. В результате проведенного исследования с использованием опроса студентов КГАФКиС им. Б.Т.Турусбекова получены следующие результаты.

Во-первых, опрос показал актуальность проблемы внедрения онлайн обучения в образовательные стандарты. Существуют как положительные, так и отрицательные аспекты от данного мероприятия.

Путем проведения научно-исследовательского опроса были выявлены основные преимущества и недостатки дистанционного обучения по проведению занятий баскетбола на текущий момент со стороны ключевых участников педагогического процесса. Объединение данных результатов с учетом обширного количества научной литературы и собственного педагогического опыты, позволило разработать педагогические условия реализации дистанционного обучения с использованием онлайн-платформ.

По мнению студентов, которые приняли участие в опросе, дистанционное образование позволяет оптимизировать учебный процесс и существенно сократить время на проезд к тому или иному образовательному учреждению. Заниматься, можно не выходя из дома.

Однако в дистанционном формате есть существенный минус. Он заключается в том, что отсутствует прямой контакт между студентами и преподавателями. На это указывают и результаты проведенных опросов.

Таким образом, при разработке Модели формирования навыков игры в баскетбол у студентов по направлению физическая культура на занятиях баскетболе учитывался тот факт, что часть занятий должна проходить в офф-лайн формате. Речь идет, прежде всего, о групповых тренировках и проведении игр между командами.

Именно поэтому в Модели формирования навыков игры в баскетбол у студентов по направлению физическая культура на занятиях баскетбола были оставлены занятия, которые направлены на индивидуальные тренировки (Модель 3.1).

В ходе нашего исследования было выявлено, что внедрение онлайн обучения в вузе является перспективным и эффективным решением для улучшения качества образования и снижения затрат на образовательный процесс. Кроме того, онлайн обучение способствует увеличению доступности обучения для различных категорий студентов, в том числе для тех, кто не может посещать вуз по каким-либо причинам.

Однако, для того чтобы успешно внедрить онлайн обучение в вуз, необходимо обеспечить определенные педагогические условия, среди которых:

1. Наличие соответствующей инфраструктуры и технических средств для проведения онлайн обучения.
2. Продуманная организация онлайн обучения, включая выбор оптимальной платформы для обучения и разработку электронных учебных пособий.
3. Подготовка компетентных преподавателей, которые способны эффективно проводить онлайн занятия, владеют методами онлайн обучения и готовы к новым вызовам и технологиям.
4. Адаптация обучаемых к онлайн обучению, включая развитие навыков общения в виртуальном пространстве и самостоятельной работы с материалами.

5. Развитие мотивации студентов к онлайн обучению, включая создание интересных, актуальных и практически значимых электронных учебных материалов.

В результате проведенного исследования была окончательно сформирована концепция Модели формирования навыков игры в баскетбол у студентов по направлению физическая культура на занятиях игры в баскетбол (Модель 3.1).

После этого разработана Модель. На основе данной Модели существует возможность реализовать полноценный курс дистанционного обучения игры в баскетбол студентов образовательных учреждений.

Однако следует иметь ввиду, что данная Модель направлена на проведение обучения исключительно в индивидуальном порядке.

Для групповых занятий и проведения соревнования по баскетболу необходимо применять офф-лайн формат.

Следовательно, онлайн обучение игры в баскетбол будет являться только дополнением к основному образовательному процессу, который, неизбежно, должен проходить на спортивных площадках образовательного учреждения.

Таким образом, внедрение онлайн обучения в вуз может быть эффективным, при условии выполнения определенных педагогических условий. Развитие онлайн обучения является актуальной темой для дальнейших исследований в области образования, так как позволяет улучшать качество образования и повышать его доступность для всех категорий студентов.

Данная модель буудет предложеная препедователям кафедры спорт игр КГАФКиС им. Б.Т.Турусбекова на примере баскетбол для консультативного мнения преподавателей специализации бакскетбол, а так же мы разаработали планы конспекта занятий в онлайн режиме через Google Classrom, Zoom которые могут использоваться в учебном процессе.

Внедрение системы eBilim в учреждение КГАФКиС им. Б.Т. Турусбекова представляет собой важный шаг в развитии современных технологий образования и цифровизации учебного процесса. Система eBilim представляет собой интегрированную платформу, которая объединяет различные аспекты образования, такие как управление учебным процессом, электронные учебные материалы, интерактивные задания, коммуникацию между преподавателями и студентами, а также систему оценки и отслеживания успеваемости студентов.

Внедрение системы eBilim в КГАФКиС им. Б.Т. Турусбекова привнесет ряд преимуществ и улучшений в образовательный процесс:

• Улучшенное управление учебным процессом: Система eBilim позволит упростить и автоматизировать ряд процессов, связанных с управлением учебным процессом, таких как расписание занятий, учет посещаемости студентов, организация экзаменов и сдача работ. Это поможет оптимизировать работу административного персонала и преподавателей, а также повысить эффективность и точность данных.

• Легкий доступ к электронным учебным материалам: Студенты получат возможность получать доступ к электронным учебным материалам через систему eBilim. Это позволит им учиться и готовиться к занятиям в любое удобное для них время и из любой локации. Электронные учебные материалы могут быть представлены в различных форматах, включая видеолекции, электронные учебники и интерактивные задания, что способствует более глубокому и интерактивному обучению.

• Улучшенная коммуникация и взаимодействие: Система eBilim предоставляет инструменты для коммуникации и взаимодействия между студентами и преподавателями. Студенты могут общаться с преподавателями, задавать вопросы, обмениваться материалами и получать обратную связь через систему. Это способствует активному взаимодействию и поддержке студентов в процессе обучения.
• Эффективная система оценки и отслеживания успеваемости: Система eBilim предоставляет инструменты для проведения электронной оценки и отслеживания успеваемости студентов. Преподаватели могут создавать и оценивать задания, проводить тестирование и выставлять оценки через систему. Это позволяет более точно и своевременно оценивать успехи студентов и предоставлять им обратную связь.
• Увеличение доступности образования: Внедрение системы eBilim позволяет расширить доступность образования для студентов, особенно в условиях, когда посещение учебного заведения ограничено, например, в связи с пандемией COVID-19. Онлайн обучение через систему eBilim позволяет студентам получать качественное образование без привязки к месту и времени.

Внедрение системы eBilim в учреждение КГАФКиС им. Б.Т. Турусбекова позволит усовершенствовать образовательный процесс, обеспечить эффективное взаимодействие между студентами и преподавателями, повысить доступность образования и улучшить контроль за успеваемостью студентов. Это важный шаг в развитии современных технологий и подготовке качественных специалистов в сфере физической культуры и спорта.

Выводы. В данной работе были изучены педагогические условия внедрения онлайн обучения в вузе. На основании проведенного исследования можно сделать следующие выводы.

1. Дистанционная форма обучения успешно реализуема в современной общеобразовательной системе при создании необходимых и достаточных организационно-педагогических условий для субъектов образовательного процесса.

Управление процессом внедрения информационных и коммуникационных технологий в практику работы образовательного учреждения требует программно-целевого решения задач материально-технического и организационно- педагогического обеспечения.

2. Реализация организационных и педагогических условий обеспечила создание единого информационного пространства, способствующего преодолению личностных и профессиональных затруднений педагогов в применении информационных и коммуникационных технологий, в развитии познавательной самостоятельности учащихся, способов их учебной деятельности, повысила мотивацию на овладение образования уровня стандарта.

3. Нами было создана модель обучения для учреждения КГАФКиС, где в модель были включены принципы и методы постороения системы дистанционного обучения.

Список цитируемых источников:

1. Абдыбекова, Н. А. Инструменты и ресурсы дистанционного обучения / Н. А. Абдыбекова, Т. Инь // Инструменты и ресурсы открытого образования и дистанционного обучения на русском языке : Материалы Международного педагогического Форума, Улан-Батор, 04 декабря 2020 года / Под редакцией М.М. Шалашовой, Н.Н. Шевелёвой. – Улан-Батор: Издательство ПАРАДИГМА, 2020. – С. 5-13.

2. Абдыбекова Н.А. Проблемы и инновации формирования профессиональной компетенции студентов по направлению физическая культура и спорт в эпоху цифровизации / Н.А.Абдыбекова, У.У.Деркембаев, К.Ч.Джанузаков // Проблемы и инновации спортивного менеджмента, рекреации и спортивно-оздоровительного туризма. Сборник статей VII-й Всероссийской научно-практической конференции с международным участием. Казань, 08 июня 2021 года. - С. 4-6. [Электронный ресурс] - URL: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=46283987 - (дата обращения: 08.02.2022).
3. Маслакова, Е. С. История развития дистанционного обучения в России [Электронный ресурс] / Е. С. Маслакова // Теория и практика образования в современном мире : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2015 г.). - Санкт-Петербург : Свое издательство, 2015. - С. 29-32. - Электрон. дан. - URL: https://moluch.ru/conf/ped/archive/185/9249. - (дата обращения 08.02.2018).
4. Национальная программа по развитию государственного языка и совершенствованию языковой политики в Кыргызской Республике на // 2014-2020-гг. – 29с.
5. Абдыбекова Н.А., Кулгожаев А.Ж. Инновационные технологии формирования речевой деятельности студентов. [Электронный ресурс] / Н.А.Абдыбекова, А.Ж.Кулгожаев / Научные исследования в Кыргызской Республике Издательство: Высшая аттестационная комиссия при Правительстве Кыргызской Республики. № 4, Б .: 2019. с.162-167.– Режим доступа: https://www.elibrary.ru/item.asp?id=44048255.
6. Ресурсы для разработки онлайн-урока: Stepic; Eduardo; Teachbase; Dream Study; Get Course; Open Profession, представленные на бесплатной основе онлайн-курсы в связи с COVID-19: Открытое образование –https://www.opened.ruhttp://www.geekbrains.ru.
7. Развитие дистанционного обучения в гуманитарной образовательной системе современного регионального вуза. Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.dissercat.com/content/razvitie-distantsionnogo-obucheniya-v-gumanitarnoi-obrazovatelnoi-sisteme-sovremennogo-regio. - (дата обращения 08.02.2018).
8. Борисова Н.В. Каким будет преподаватель в эпоху виртуального образования?: (Модель преподавателя тьютора).//Девятый симпозиум: Квалиметрия человека и образования: методология и практика (г. Москва, 22-23 ноября 2000 г.).- М.,2000.- Кн.5.- С. 107-113.
9. Колос В. М. Баскетбол: теория и практика / В. М. Колос. – Минск, 1998.
10. Брит Н.В. О качестве дистанционного образования.// Система обеспечения качества в дистанционном образовании. 2002. - №4.

УДК 37.022
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-11-17

Алгожоева Ж.Б., Жолдубаева К.М.
Ж. Баласагын атындагы КУУ[1,2]
Алгожоева Ж. Б., Жолдубаева К. М.
КНУ им. Ж. Баласагына[1,2]
Algozhoeva Zh. B., Zholdubaeva K. M.
KNU J. Balasagyn[1,2]

ORCID 0009-0006-1187-8144 [1]

ГУМАНИТАРДЫК БАГЫТТА ОКУПЖАТКАН СТУДЕНТТЕРДИН ДИФФЕРЕНЦИЯЛООГО БОЛГОН КЕСИПТИК ДАЯРДЫГЫНЫН ДЕҢГЭЭЛИНИН КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА

CRITERIA AND INDICATORS OF THE LEVEL OF PROFESSIONAL READINESS OF STUDENTS OF HUMANITARIAN DISCIPLINES FOR A DIFFERENTIATED APPROACH

Аннотация: Бул макалада гуманитардык илимдер боюнча студенттердин билим берүү процессинде дифференцияланган мамилени ишке ашырууга кесиптик даярдыгынын деңгээлинин критерийлери жана көрсөткүчтөрү жөнүндө суроолор берилген. Жогорку окуу жайларында студенттерди кесиптик даярдоо процессинде аны калыптандыруунун негизги багыттары белгиленген. Заманбап илимпоздордун изилдөөлөрүндө кесиптик ишмердүүлүккө даярдыгын түшүнүүнүн негизинде бул түшүнүктүн жумушчу аныктамасы берилген, ал өз ара байланышкан бир катар компоненттерди (максат-мотивациялык, инсандык-багытталган, когнитивдик, оперативдүү-активдүүлүк жана баалоочу-рефлексивдүү) процессинде мугалимдин окутуу ишмердүүлүгү.

Аннотация: В данной статье раскрыты вопросы о критериях и показателях уровня профессиональной готовности студентов гуманитарных направлений к реализации дифференцированного подхода в образовательном процессе. Установлены основные направления ее формирования в процессе профессионального обучения студентов в вузах. Опираясь на понимание готовности к профессиональной деятельности в исследованиях современных ученых, дано рабочее определение данного понятия, который представлен как методический подход включающий в себя ряд взаимосвязанных компонентов (целе-мотивационный, личностоснто-ориентированный, когнитивный, операционно-деятельностный и оценочно-рефлексивный) в процессе обучающей деятельности педагога.

Abstract: This article reveals questions about the criteria and indicators of the level of professional readiness of students in the humanities to implement a differentiated approach in the educational process. The main directions of its formation in the process of professional training of students in universities are established. Based on the understanding of readiness for professional activity in the studies of modern scientists, a working definition of this concept is given, which is presented as a methodological approach that includes a number of interrelated components (goal-motivational, personality-oriented, cognitive, operational-activity and evaluative-reflexive) in the process teaching activities of the teacher.

Негизги сөздөр: дифференцияланган мамиле, критерийлер, компоненттер, даярдоо, даярдык, гуманитардык дисциплиналар.

Ключевые слова: дифференцированный подход, критерии, компоненты, подготовка, готовность, гуманитарные дисциплины.

Keywords: differentiated approach, criteria, components, preparation, readiness, humanitarian disciplines.

Введение: Реализация современной образовательной стратегии в настоящее время предусматривает обеспечение развития и самореализации личности, удовлетворение ее

образовательных и духовно-культурных потребностей. Особенно остро стоит это проблема в процессе профессиональной подготовки студентов-гуманитариев к осуществлению дифференцированного подхода в обучении учащихся как эффективного средства ориентации учебного процесса на развитие личности студентов.

Материалы и методы исследования. Методология исследования основана на научном обобщении теоретических идей и опыта в направлении дифференцированного подхода в сфере образования, представленных в многочисленных источниках, в историко-педагогических работах. В качестве основных методологических основ опирались на личностно-ориентированный, операционно-деятельностный и оценочно-рефлексивный подходы в современной теории обучения, а также использовались дидактические материалы, опросники, анкеты, отобранные для исследования проблем реализации дифференцированного подхода в процессе обучения.

Результаты исследования и обсуждение. Анализ научной литературы позволил нам установить взаимосвязь между понятиями «подготовка к профессиональной деятельности» и «готовность к профессиональной деятельности», которая нам представляется следующим образом: подготовка к деятельности является процессом, направленный на формирование готовности к деятельности, а готовность выступает результативной чертой процесса подготовки, которые предполагают опору на дифференцированный подход.

Анализ психологической литературы позволяет определить содержание и структурные компоненты этих понятий. С точки зрения психологии готовность к деятельности – это состояние мобилизации психологических и психофизиологических систем человека, обеспечивающих выполнение определенной деятельности. Психологи выделяют следующие аспекты готовности: операционный (обладание определенным набором способов действий, знаний, умений, навыков), мотивационный (система побудительных качеств к определенной деятельности), социально-психологический (уровень зрелости коммуникативной сферы личности, умение осуществлять коллективно-раздельную деятельность) (готовность систем организма действовать в определенном направлении). В зависимости от содержания деятельности и условий ее осуществления ведущим может быть один из таких факторов.

Готовность к деятельности также имеет временные характеристики: она бывает продолжительной и ситуативной. Готовность формируется в результате целенаправленных, специально организованных воздействий. В контексте нашего исследования нас интересует продолжительная готовность, которая должна сформироваться в процессе организации учебно-воспитательного процесса в вузе.

Цель конкретизации определения этого понятия и его структуры с точки зрения гуманитарной науки, обратились к анализу определений ученых в контексте этого вопроса (табл. 1) [2. С-31].

Таблица 1. Определение понятия готовности к профессиональной деятельности в исследованиях современных ученых

Авторы	Определение понятия «готовность к профессиональной деятельности»
Э.С. Рапацевич	Интегрированное личное качество, существенная предпосылка

	эффективности деятельности. Является сложным психологическим образованием, включающим в себя мотивационный, ориентационный, операционный, волевой, оценочный компоненты.
Т.М. Демиденко	Сложное системное личностное образование, включающее мотивационно-ценностный, информационно-деятельностный, оценочно-рефлексивный компоненты.
М.В. Карченкова	Интегрированное состояние личности, объединяющее оптимальную сумму знаний, социальных умений, практических навыков, профессионально важных способностей, личностных качеств, в совокупности обусловливающих высокую эффективность профессиональной деятельности в любой отрасли.
С.В.Стрижак	Сложное интегрированное образование личности специалиста, позволяющее определить качество профессиональной подготовки, сформированность профессиональных знаний, умений, навыков, социально-психологическую склонность к работе с детьми.
Г.И. Хозяинов	Сложная система профессиональных знаний, умений.
І.А. Левина	Интегрированная мера сформированности личностных характеристик для организации осуществления и достижения целей деятельности, включающая знания, эмоционально личностный аппарат, общие логические, познавательные и организационно-управленческие умения.
О.М. Пехота А.М. Старева	Личностное образование, обеспечивающее внутренние условия успешного выполнения профессиональной деятельности.
В.М. Введенський	Совокупность знаний, умений, навыков и профессиональных навыков.
Т.В. Кружева	Интегрированное качество и существенная предпосылка эффективности деятельности после окончания вуза, включающая психологическую готовность, практическую готовность к выполнению деятельности, готовность к дальнейшему усовершенствованию.
Н.Е. Моисюк	Психическая, психофизиологическая, научно-теоретическая и практическая подготовка студента.

Как видно из выше представленных определений, ученые по разному конкретизируют компонентный состав готовности к профессиональной деятельности, подчеркивая при этом тот факт, что она является интегрированным качеством личности будущего специалиста, основывающейся на профессионально важных знаниях, умениях, навыках, профессиональных способностях, ценностных усатновках, направленных на обеспечение дифференцированного подхода в процессе обучения. Исходя из этого готовность к профессиональной деятельности студента-гуманитария определяем как интегрированное качество личности, включающее систему профессионально важных знаний, умений, навыков, личностных, профессиональных качеств, способностей, ценностей и мотивов, обуславливающих эффективность выполнения профессиональной деятельности.

По нашему мнению, компонентный состав готовности к дифференцированному подходу должен отражать компонентный состав готовности к профессиональной деятельности, поскольку она является ее составляющей.

Соответственно, готовность к осуществлению ДП включает в себя ряд взаимосвязанных компонентов (целе-мотивационный, личностный, когнитивный, операционно-деятельностный и оценочно-рефлексивный), содержание которых мы конкретизируем с учетом реализации дифференцированного подхода в процессе обучения будущих учителей-гуманитариев.

Первым компонентом является целе-мотивационный компонент, который мы связываем с личностным осмыслением, осознанием и принятием учителем-гуманитарием мотивов и целей использования дифференцированного подхода в процессе организации учебно-познавательной деятельности учащихся, развитием потребности в реализации указанного подхода в профессиональной деятельности.

Личностный компонент готовности к осуществлению дифференцированного подхода тесно связан с развитием ценностных ориентаций студента, которые в совокупности создают «акси» ядро его личности, и определяют его направленность. Как отмечалось ранее, чрезвычайную активность приобретает развитие гуманистической направленности, которая, в целом, заключается в осознании уникальности каждого ученика, приоритетности его развития (интеллектуального, нравственного) в процессе обучения. Такой приоритет активизирует творческий поиск будущего педагога в области технологий обучения, которые, с одной стороны, позволяют учесть потребности личности ученика, а с другой – обеспечить условия фасилитации его развития в процессе обучения.

Данный компонент готовности к осуществлению дифференцированного подхода студентов гуманитарных направлений представляет совокупность профессиональных и личностных качеств, способностей будущих педагогов. В свете нашего исследования профессионально-значимые качества имеют специфическую окраску. Любовь к детям, уважение к ним, направляет студента – гуманитария на восприятие ребенка как целостной личности с собственными желаниями, качествами, способностями, интересами, стремлениями, отражающимися в ориентации студента на выбор средств, форм, методов и стратегий обучения в соответствии с индивидуальными особенностями учащихся.

В процессе реализации дифференцированного подхода чрезвычайную важность приобретает эмпатия, как способность к сочувствию, сопереживанию. Именно эмпатия «способствует пониманию состояния учащегося, взаимосвязи между эмоциональным состоянием учащегося и его активностью, внимательностью на уроке», направляет на поиск средств, положительно влияющих на учащегося в процессе обучения, приводят к ощущению «духовного комфорта на уроке».

Когнитивный компонент готовности к дифференцированному подходу в обучении составляет систему приобретенных в процессе профессионального обучения будущим учителем-гуманитарием знаний, которая необходима для практической реализации указанного подхода в профессиональной деятельности.

Психолого-педагогические знания выполняют функцию ориентира, раскрывающего перед учителем-гуманитарием сущность учебно-воспитательной деятельности, позволяет определить ее законы, принципы, установить взаимосвязь между обучением и развитием личности ученика, определить психологические характеристики учащихся, оказывающих непосредственное влияние на эффективность обучения .

В основе когнитивного компонента готовности к осуществлению дифференцированного подхода лежат также знания дисциплин предметно-методического блока. Эффективность реализации дифференцированного подхода в процессе обучения напрямую зависит от уровня владения студента учебным предметом, знания государственных стандартов, требований, целей обучения предмету в общеобразовательных учебных заведениях, принципов отбора содержания обучения по предмету, методики его преподавания.

Совокупность этих знаний позволяют грамотно имплементировать различные виды дифференцированного обучения в процессе преподавания, определяя пределы требований, к которым можно проводить адаптацию содержания учебного материала, становятся основой дифференцированных планов и программ по предмету, позволяют определить наиболее целесообразные виды дифференциации на основе специфики конкретного гуманитарного предмета.

Учитывая вышеизложенное, можно сделать вывод о том, что когнитивный компонент готовности к осуществлению дифференцированного подхода содержит не только знания по проблеме указанного подхода, но и общекультурные, психолого-педагогические и предметно-методические знания. Графически этот компонент можно представить в виде схемы (рис. 1).

Рис. 1. Когнитивный компонент готовности к осуществлению ДП в обучении студента-гуманитария

В самом общем виде умение осуществлять дифференцированный подход – это есть способность студента-гуманитария в ответ на обеспечение индивидализации процесса обучения и удовлетврение личностных потребностей самореализации учащихся в будущем, которые нами выявили и охарактеризовали как уровни профессиональной готовности студентов гуманитарных дисциплин к осуществлению дифференцированного подхода в обучении учащихся.

Список цитируемых источников:

1. Амонашвили, Ш.А. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования Текст. / Ш.А. Амонашвили // Педагогика, 2000. №2. - С. 1116.
2. Арапов, А.И. Дифференциация обучения в отечественной педагогике: теория, история, практика: учебное пособие Текст. / А.И. Арапов. Новосибирск: Издательство НГПУ, 2001. - 75с.
3. Асипова, Н.А Основы вузовской педагогики (Текст) / Н.А.Асипова., А.С.Раимкулова и др.Б., 2001. – 187. С.18.
4. Дик, Ю.И. Дифференциация и одаренные дети. Направления развития Текст. / Ю.И. Дик, В.А. Орлов // Стандарты и мониторинг в образовании. -1999. -N 5. -С. 18-21.

УДК: 37.013.46
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-17-22

Асипова Н.А.
Ж. Баласагын атыгндагы КУУ
Асипова Н.А.
КНУ имени Ж. Баласагына
Asipova N.A.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0000-0002-0671-603X, SPIN-код: 8368-2090

ПЕДАГОГИКАЛЫК КЕСИПКЕ ДАЯРДООДОГУ АКМЕОЛОГИЯЛЫК ЖАГДАЙ
АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ
ACMEOLOGICAL APPROACH IN PROFESSIONAL PEDAGOGICAL TRAINING

Аннотация: Макалада инсандын кесиптик жактан өсүп-өнүгүүсү XX кылымдын 90-жылдарында өз алдынча илим тармагы катары калыптана баштаган акмеология илиминин борбордук маселеси экендигин эске алуу менен кесиптик билим берүүнүн сапатын жогорулатуудагы акмеологиялык жагдайдын теориялык мааниси практикалык жолдору каралат. Акмеологиялык жагдайга негизделген кесиптик билим берүүнүн орчундуу милдетинде болочок адистерди кесиптик билимди үзгүлтүксүз жогорулатып турууга психологиялык жактан даярдоо менен технологиялык чакырыктарга даяр болуу, чыгармачылык, изденүүчүлүк мотивациясын камсыз кылууга басым жасалат.

Аннотация: В статье с учетом того, что акмеология является самостоятельной наукой сформировашаяся в 90 годы XX столетия, основной задачей которой является вопросы повышения качества профессионального образования личности, рассматриваются теоретические основы и практические пути реализации данного подхода в образовательном процессе. Исходя из того, что основной задачей акмеологического подхода является формирование психологической готовности к непрерывному повышению профессионального уровня, основной упор делается на обеспечение мотивации специалиста к технологическим вызовам, творческой, поискоовй деятельности.

Abstract: In the article, taking into account the fact that acmeology is an independent science formed in the 90s of the XX century, the main task of which is to improve the quality of professional education of the individual, the theoretical foundations and practical ways of implementing this similar educational process are considered. Based on the fact that the main task of the acmeological approach is the formation of psychological readiness for continuous professional development, the main emphasis is on ensuring the motivation of a specialist for technological challenges, creative, search activity.

Негизги сөздөр: акмелогиялык жагдай, кесиптик билим, чыгармачылык бииийктик, билим сапаты,үзгүлтүксүз билим, окутуу технологиялары.

Ключевые слова: акмеологический подход, профессиональное образование, творческая вершина, качество образования, непрерывное образование, технологии обучения.

Keywords: acmeological approach, vocational education, creative pinnacle, quality of education, continuing education, learning technologies.

Заман талабына жооп берген кесиптик билим берүүнүн негизги максаты болочок кесип ээлеринде кесиптик ийкемдүүлүккө, компетенттүүлүккө ошол эле мезгилде чыгрмачылыкка багытталган билим сапатын камсыз кылуу эсептелет. Педагогикалык жана психологиялык изилдөөлөр (В.А. Якунин, А.В. Мудрик, В.А. Сластенин, Н.Ф. Талызина ж.б.) көрсөткөндөй жогоруда белгиленген инсанга жана кесипкөйлүккө багытталган билим берүүнүн методологиялык негизин акмеология түзүп турат.

Болочок адистердин кесиптик жактан өсүп-өнүгүүсү XX кылымдын 90-жылдарында өз алдынча илим тармагы катары калыптана баштаган акмеология илиминин борбордук маселеси болуп эсептелет. Байыркы гректердин ακμή, akme – туу чоку же бийиктик деген сүздөрдөн келет. Адамдын жекече же индивидуалдык өсүп-өнүгүүнүн туу чокусуна (акмеге) жетүүнүн законченемдүүлүктөрүн жана механизмдерин изилдөөгө багытталган психология жана педагогика илимдеринин есилишинде турган илмий тармак болуп эсептелет. Кеңири маанисинде өсүп-өнүгүүнүн бийиктигине жетүү жөнүндөгү илимий аралык тармак.

Акмеология түшүнүгү алгачкы жолу орус окумуштуусу Н. А. Рыбников тарабынан 1928 жылы илимий чөйрөгө жетилген же чоң адамдардын өнүгүүсүн чагылдыруу максатында киргизилген. Бул түшүнүктүн илимдер системасына кириши 1968 жылга туура келип. Б. Г. Ананьевдин ысмы менен байланыштуу. Ал адамдардын өнүгүүсүн индивид, инсан катары жашоосунун, өнүгүү фазасын: адам эмбриологиясы, морфология жана физиологиясы, педиатрия, педагогика, акмеология, геронтология (карылык жөнөндөгү илим) деп бөлүштүргөн [1, 219]. Б. Г. Ананьев тарабынан адам баласынын өнүгүү этпатарын ушундайча бөлүштүрүүсү акмеологияны адам баласына байланыштуу илимдердин катарында педагогикадан кийин жайгаштыруу менен адамдардын өнүгүү законченемдүүлүктөрү билим берүү өзгөртүүгө боло тургандыгын далилдеп турат. Б. Г. Ананьевдин жетилген адамдардын психологиясына болгон кызыгуусу 1928-жылдарда Түндүк Осетияда педагогикалык институтта окуп жүргөн кезде башталып, андан кийин 1957-жылы чоң адамдардарга байланыштуу эксперименталдуу акмеологияны, адамдын психо-физиологиясын изилдөө лабораториясын түзүү идеясынын пайда болушуна алып келген. Б. Г. Ананьевдин бул ойду ишке ашыруу аракети 1966-жылы Ленинграддык мамлекеттик университеттин алдында психологиялык факультеттин ачылышына түрткү болгон.

Бүгүнкү күндө **акме** – бул адамдын көп кырдуу абалын, анын жашоо турмушунун көпчүлүк бөлүгүн камтуу менен анын жаран катары, кайсы бир тармактагы эмгекчил-адис катары, аны курчап турган чөйрөдүгүлөр менен карым-катнаштарга бай же жарды инсан экендигин, өмүрлүк жар, ата-энелик милдеттерин мыкты аткарган, жигердүү, эч качан катып калбаган, статикалуу абалда эмес, тетирисинче аз же көп кырдуу, вариативдүү жана өзгөрмөлүүлүгү менен айырмаланган коомдун мүчөсү экендигин билдирет.

Ошону менен катар, акмеология адамдын жетилген мезгилиндеги жетишкендиктерин жана кесиптик жетилүүнүн ар кандай баскычтарындагы өзгөчөлүктөрүн, аларга таасир тийгизүүчү факторлорду, анан албетте адамдын физикалык жана руханий субстанциялары ортосундагы карым-катнаштарындагы өзгөрүү жана өнүгүү мүнөздөмөсүн (белгилерин) изилдейт.

Белгилеп кете турган нерсе акмеологиялык контекстен алганда, адамдын жетилүүсү эч качан бир заматта же күтүүсүз жерден пайда болбойт. Адамдын кесипкөй инсан катары жетилүүсү үчүн ал адамдын бардык басып өткөн жолу “иштейт”. Мындай жетилүү тек гана адамдын табигый мүмкүнчүлүктөрүнө көз каранды болбостон, шарттуу түрдө анын башынан кечирген жашоосуна, анын жетилген курагына кандай физикалык күч кубат менен келгендиги, анын жашоо-тиричилигинин маңызын кандай адеп-ахлактык баалуулуктар түзүп тургандыгын, инсандык парасатында кандай баалуулуктар басымдуулук кыла тургандыгы, анын жетилген мезгилиндеги ишмердүүлүк субъектиси катары кандай билим, билгичтик, көндүмдөргө ээ болгондугу жана аны кандай жөндөмдүүлүктөр мүнөздөп тургандыгы менен айырмаланат. Андыктан, акмеология илиминин негизги стратегиясы болуп, адмдын жашы жеткен же жетилген кездеги жетишкендиктерине кантип келгендиги, кандай жолду басып өткөндүгү, өсүп-өнүгүү баскычтарында кандай кыйынчылыктарды жеңгендиги, анын ийгиликтерине ким жардамчы болгондугу жөнүндөгү, башкача айтканда, жетишкендиктеринин мазмунун, жолдорун, механизмдерин изилдөөнү дагы камтып турат.

Бирок, акмеология илиминин негизги предмети болуп кесип адамдарындагы жогоруда белгилеген көрсөткүчтөрдү камтуу менен инсандын кесипкөйлүгүнө байланыштуу “кесипкөйлүк жана анын негизги мүнөздөмөсү”, “кесипкөйлүк жана жетилүү”, “кесиптик жактан өчүүнү токтотуу жолдору”, “кесипкөйлүүлүккө жетүү жолдору” ж.б.у.сыяктуу илимий-практикалык проблемаларды изилдөө эсептелет.

Албетте, чыныгы кесипкөйлүк күчтүү жана туруктуу ички күчтөр (мотивация) жана сезимталдуулук менен коштолуп, тигил же бул кесипке берилгендик, кесипке байланыштуу кайталангыс жана нукура натыйжаларга жетишүүнү билдирет жана андай натыйжалар адамдан ошол кесипке керектүү физикалык ден соолукту, психикалык даярдыкты, кесиптик чеберчиликти талап кылат.

Белгилеп кете турган нерсе, кесипкөйлүктүн туу чокусуна - акмеге жетүү оңой-олтоң иш эмес, ар бир чебер устат өз ишмердигинде кайталангыс болуп эсептелет. Бул жерде анын кайсы кесиптин ээси экендиги, мейли катардагы жумушчубу, же самолет айдоочубу, кийим тигүүчүбү же аскер башчысыбы, малчыбы же иликтөө кызматчысыбы – булар анчалык маанилүү эмес, эң негизгиси анын өз кесибинин эң чебер устаты, мыктысы абалына кантип жеткендигинде жатат.

Кесипкөй адамдагы ошондой чеберчиликтин калыптанышы балдардын мектептке чейинки жана мектеп кезиндеги иш-аракеттерин уюштурууну, өспүрүм кезиндеги максаттуу түрдө кесип дүйнөсүнө багытттону, андан кийинки этаптарында теориялык жана практикалык жактан иштелип чыккан натыйжалуу кесиптик билим берүүнү талап кылуу менен

жаштардын жалпы инсандык жактан өсүп-өнүгүүсүн камсыз кылуу, алардын келечегин түзө турган ишмердүүлүккө тартуу, турмушта керектүү жүрүм-турум эрежелерин өздөштүрүү, ошондой эле ишмердүүлүктүн жекече жолдорун (стилин) жана кесипкөйлүктүн жогорку чектерине умтулуусу өбөлгө түзөт. Демек, инсандын калыптануусундагы келечектеги бийиктиктерге жетиши, дегеле өзүн-өзү өнүктүрүүгө болгон аракети өзгөчө көңүл бурууну талап кылган маселе. Себеби, тарбиянын натыйжалуулугу өзүн-өзү тарбиялоого өтүү менен аныкталган сыяктуу эле, эгерде ал адамда кесиптик жактан андан ары өнүгүүгө умтулуу болбосо, кесип алганга чейинки даярдык жана кесипкөйлүккө жетүүнү эч качан толук кандуу деп эсептөөгө болбойт.

Акмеологиялык көз караштан алганда, кесипкөйлүк тек гана инсанга байланыштуу болбостон, бүтүндөй коллективдин (педагогикалык коллектив, бригада, экипаж, спорттук команда, театр труппасы, университеттин же институттун, кафедранын мүчөлөрү ж. б.) бирикмелердин кесиптик натыйжага багытталгандыгына, бирдиктүү иш-араткетине да байланыштуу. Себеби, бүгүнкү күндө чанда бир гана кесип адамдын жалгыз аракетине байланыштуу болбосо, дээрлик бардык өндүрүштүк чөйрө көптөгөн адамдардын биргелешекен иш-аракетинин натыйжасынан жаралат.

Түпкү тамыры педагогикада жана психологияда орун алган, бирок, ошол эле мезгилде жаңы илимий тармак болуп эсептелген акмеология, бүгүнкү күндөгү кесиптик бийиктикти камсыз кылуучу илимий багыт катары активдүү изилдөөлөргө барууда. Акмеологиянын интеративдүү дисциплиналар аралык мүнөздө болушу билим берүүнүн акмеологиялык моделди, акмеологиялык мектепти түзүүнү жана аларды илимий апробациядан (илимге киргизүү) өткөрүү аркылуу ишке ашат.

Акмеологияны жаңы илимий парадигма катары А. А. Деркач, А. А. Бодалев, Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова, Г.В. Реванын эмгектеринде орун алган. Кеңири мааниде акмеологиянын предмети болуп, өз ара байланышкан түрдө чоң адамдын прогрессивдүү түрдө өсүп-өнүгүүсүнө көмөкчү болуу (же ага каршы туруунун) объективдүү жана субъективдүү факторлорун, б. а. өсүп-өнүгүүнүн **акме** деген термин менен белгилене турган бийик туу чокусуна жетүүнүн законченемдүүлүктөрүн жана алардын механизмдерин иштеп чыгуу эсептелет [2]. Аты аталган ж.б. илимпоздордун илимий изилдөөлөрү педагогикалык кесиптин методологиялык базасын түзүү менен акмеологиялык мектепти түзүүгө жол ачат. Акмеологиялык мектеп – бул бардык субъектилер үчүн өсүп-өнүгүүгө жана туура калыптанууга керектүү бардык шарттары бар, инсан жана коомчулук үчүн ийгиликтерге жана жетишкендиктерге багытталган билим берүүчү окуу жай десек болот. Акмеологиялык мектепте бала индивид, инсан катары жетилип, андан кийин ЖОЖдордо билим алуу мезгилинде анын индивидуалдык өзгөчөлүктөрүнө негизделген руханий, адеп-ахлактык баалуулуктары, чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрү, социалдашуу билгичтиктери, коллектив жана коом менен мамиле кура билүү компетенциялары калыптанат [3, 229].

Акмеологиялык технологиялардын өзгөчөлүктөрү субъектин ички даярдыгын (установкасы) эске алуу, ошондой эле акмеологиялык технологияларды колодонуу талап кылат. Андай акмеологиялык технологиялардын структурасы төмөнкүлөрдү камтыйт:

– Технологиялардын өнүктүрүүчүлүк максаты жана милдеттерди аныктай билүү;

– Методологиялык негиздерди түзүүчү дидакьикалык принциптерине таянуу;

– Окутуу процессиндеги технологиялык шарттарды эске алуу;

– Конкреттүү акмеологиялык жагдайды анализдей билүү;

– Билим берүү процессинде объектин жана субъектин мүнөздөмөсү жана алардын карым-катнаш өзгөчөлүктөрүнө таянуу;
– Акмеологиялык максатка жетүүнүн этаптары (стратегиялык, тактикалык) жана ыкмаларын колдонуу;
– Натыйжаны алдын ала аныктоонун жолдорун (методдору) билүү;
– Натыйжаларды ишке киргизүү (внедрение) жолдорун аныктоо.

Акмеологиялык технологиялардын негизги милдеттери – адамдын аң сезиминде өзүн-өзү аңдай билүүгө, өзүн-өзү өнүктүрүүгө, өзүн-өзү ишке ашырууга болгон муктаждыкты канаатандыруу менен атайын ыкмалардын жана техниканын жардамы менен адамдын инсандык жана кесиптик мендигинин актуалдашуусун камсыз кылуу десе болот.

Демек. ЖОЖдордо акмеологияга негизделген кесипкөй адистерди даярдоонун негизги стратегиялары болочок адистерде педагогикалык билим, билгичтиктерди, көндүмдөрдү калыптандыруу, башкача айтканда бүгүнкү билим берүүнү эң негизги максаты болгон комптенттүүлүктү калыптандырууну жана аны камсыз кылуучу мотивациялык механизмдерди иштеп чыгууга байланыштуу.

Акмеологиялыкк методологияга негизделген кесипкөй адистерди даярдоонун маңызы болочок муглимдердин чыгармачылык мүмкүнчүлүтөрүн калыптандыруу, ийгиликке жетишүүнү мотивациялоо, өз алдынчалыгын өстүрүү, өзүнө карата ишенимди колдоо жана предметтик компетенттүү ишмердүүлүккө тартууга байланыштуу. Аталган технологиялар болочок адистерде **акмеологиялык багытталгандыкты, башкача айтканда, ийгиликке багытталгандыкты** жаратуу максатына шайкеш келиши негизги педагогикалык шарт болуп эсептелет. Акмеологиялык же ийгиликке багытталгандык – бул инсандын прогрессивдүү өнүгүүгө (анын ичинде кесиптик жактан), чыгармачылык, жана жалпы жашоо-тиричилик ишмердүүлүгүндө максималдуу өзүн-өзү ишке ашырууга (самореализация) багытталган сапаттык мүнөздөмөсү [3, 2]

Кесиптик-педагогикалык билим берүү процессиндеги студенттердин акмеологиялык багытталгандыгынын калыптангандыгынын негизги көрсөткүчтөрү болуп, студенттердин өз алдынчалыгы, чыгармачылык ишке тартылуусу¸ педагогиалык ишмердүүлүккө болгон мамилеси ж.б. эсептелет.

Бүгүнкү күндө акмеологиялык багытталгандыкты калыптандыруу педагогика илиминде калыптанып калган инсанга багытталгындык, ишмердүүлүк, компетенттүүлүк, креативдүүлүк сыяктуу билим берүү парадигмалары менен үндөш келип, кесиптик билим берүүнүн маңызын, мазмунун,максатын жана эң негизгиси натыйжасын аныктоодогу, теориялык окуу жана практикалык ыкма десек болот.

Акмеологиялык парадигманы ийгиликтүү ишке ашыруу атайын педагогикалык шарттарды сактоону талап кылат. Андай педагогикалык шарттар максаттуу психологялык жана педагогикалык шарттар менен чектелбестен кесиптик жактан өнүктүрүүгө шайкеш келген билим берүү ыкмаларын колдонуну, ошондой эле уламалуулук принцибине негизделген таанып-билүүчүлүк, сезимтал-баалоочулук жана мотивдешкен жүрүм-турумду калыптандырууну дагы камтыйт.

Болочок адистерди кесиптик бийиктикке жетелөөдө психологиялык кеңеш-көмөк (консультация), тренинг, өнүктүрүүчү окутуу технологиялары, инсанга багытталган окутуу технологиялары ж.б. методдордун жанында коомдогу кесиптик бийиктикке жетишкен инсандар менен жолугуушуларды өткөрүү, алардын кесиптик таржымаланы үйрөтүү боюнча өз алдынча иштерди жүргүзүү, алардан интервью алуу сыяктуу ыкмаларды колдонуу жакшы

натыйжаларды берет. Андай иш-чараларда кесиптик бийиктиктин туу чокусуна жеткен инсандын ушул абалга кантип жетекендиги, кандай кыйычылыктарга дуушар болгондугу жана аларды кантип жеңгендиги, бүгүнкү күндөгү өзүнүн жетишкендиктери менен канааттануу сыяктуу даректүү маалыматтарга таянуу студенттерде терең мотивация жаратат. Андай биографиялык маалыматтарда ошол инсандын тек гана кесипкөй адистиктин жанында кызыктуу инсан (ырчы, бийчи, сүрөтчү ж.б.) өнөрлөрү жөнүндө маалыматтар берилсе, таалим-тарбиялык иштин мазмуну анын натыйжасы дагы жогору болору шексиз. Себеби, акмеологиялык бийиктик тек кесиптеги бийиктик менен чектелбестен, ошол эле мезгилде адамдык парасатын, ден соолугун сактап, жоро-жолдошторун жоготпой, бир тууганадарына кам көрүп, коомдук, социалдык иш-чараларда өз орд болуп жана ошолрдун жанында дагы өзүн кызыктырган (хобби) иш менен алектеген реалдуу инсандардын ишмердүүлүгүн чагылдырып турат.

Ошентип, акмеологиялык теориялардын маңызын түзүп турган кесипти билим сапатын камсыз кылуу деген талабынан чыга турган болсок, бүгүнкү постиндустриядык коом шартында өлкөнүн туруктуу өнүгүүсүн камсыз кылуучу жан инсандын чырмачылык бийиктикке жетүүсүн камсыз кылуучу билимдин төмөнкүдөй өзгөчөлүктөрүн байкоого болот:

- өзүн-өзү өстүрүү аркылуу “өмүр бою” жүрө турган динамикалуу жана үзгүлтүксүз билим алууга даяр болуу;
- кесиптик жактан ийкемдүүүк;
- карым-катнаштарда диалогдорго ачыктык;
- билимдин мазмунундагы интегративдүүлүктүн артышы;
- инсандын чыгармачылык, жаратуучулук мүмкүнчүлүктөрү менен эсептешүү жана аларга жол ачуу ж.б. у.

Аталган көрсөткүчтөрдү камытыган акмеологиялык билим берүүнүн негизги максаты катары чыгармачыл, кесипкөй, базар экономикасы шартында эмгек рыногундагы атаандашттыкка даяр, өзүн-өзү тааныта билген инсанды калыптандыруу алдыга чыгат. Мындай инсанды калыптандыруу дүйнөлүк билим мейкиндигене интеграциялашуу, алдыңкы технологияларды, метакөндүмдөрдү, ийкемдүү ыкмаларды колдонуу аркылуу ишке ашат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1.Асипова Н.А. Заманбап билим берүү рарадигмалары. Б.: 20119.- 362 б.
2. Деркач А.А. Акмеологические основы развития профессионала. — М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: НПО МОДЭК, 2004. 752 с.
3. Бегидова С.Н., Хазова С.А. Акмеологический подход в профессиональной подготовке будущих специалистов. https://cyberleninka.ru/article/n/akmeologicheskiy-podhod-v-professionalnoy-podgotovke-buduschih-spetsialistov/viewer (дата просмотра: 19.05.2023.)
4. Асипова Н.А. Заманбап билим берүү рарадигмалары. Б.: 20119.- 362 б.

УДК: 37.013
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-23-30

Асипова Н.А., Кыдыралиев А.С.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Асипова Н.А., Кыдыралиев А.С.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Asipova N.A., Kydyrakiev A.S.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0000-0002-0671-603X, SPIN-код: 8368-2090 [1]

ҮЗГҮЛТҮКСҮЗ БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА АСКЕР ИНСТИТУТУНУН КУРСАНТТАРЫН ЖАШ ЖООКЕРЛЕРДИ ТАРБИЯЛООГО ДАЯРДОО
НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПОДГОТОВКА КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ИНСТИТУТА ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЫХ СОЛДАТ
LIFELONG EDUCATION AND TRAINING OF CADETS OF THE MILITARY INSTITUTE FOR THE EDUCATION OF YOUNG SOLDIERS

Аннотация: Азыркы учурда билим абдан тез өнүгүп жатат. Биз билимдин тынымсыз өзгөрүшү жана өткөндө үйрөтүлгөндөрдүн актуалдуулугун жоготуу адамдан дайыма жаңылануунy талап кылган заманда жашап жатабыз. Макалада Куралдуу Күчтөрдүн Аскердик окуу жайларында курсанттарды жана жаш жоокерлерди үзгүлтүксүз билим берүүнүн талаптарын эске алуу менен окутуу жана тарбиялоо маселелери каралат. Бул бир гана аскердик даярдык менен чектелбестен, педагогикалык милдеттерди компетенттүү чечүү үчүн зарыл болгон педагогикалык-психологиялык билимдерди калыптандырууну ишке ашырууну, тиешелүү илимий жоболорду, мыйзамдарды, түшүнүктөрдү жана аныктамаларды гана билбестен, аскердик иштерге даярдык көрүү процессинде аларды колдонууну да талап кылат.

Аннотация: В настоящее время знания развиваются очень быстро. Мы живем во время, когда постоянная смена знаний и потеря актуальности того, чему учили в прошлом, требует от человека постоянного обновления. В статье рассматривается вопросы обучение и воспитание курсантов и молодых солдат в Военном учебном заведении Вооруженных Сил с учетом требований непрерывного образования. Это требует не ограничиваться только военной подготовкой, а осуществлять формирование педагогических и психологических знаний, необходимых для грамотного решения педагогических задач, знать не только соответствующие научные положения, законы, понятия и определения, но и применять их в процессе подготовки к военному делу.

Abstract: Nowadays knowledge is developing very fast. We live in a time when the constant change of knowledge and the loss of relevance of what was taught in the past requires a person to constantly update. The article deals with the issues of training and education of cadets and young soldiers in the Military Educational Institution of the Armed Forces, taking into account the requirements of continuous education. This requires not being limited only to military training, but to carry out the formation of pedagogical and psychological knowledge necessary for the competent solution of pedagogical problems, to know not only the relevant scientific provisions, laws, concepts and definitions, but also to apply them in the process of preparing for military affairs.

Негизги сөздөр: куралдуу күчтөр, курсанттар, аскерик тартип, күжүрмөн даярдык, психология, армия.

Ключевые слова: вооруженные силы, курсанты, воинская дисциплина, боевая подготовка, психология, армия.

Keywords: armed forces, cadets, military discipline, military operations, psychology, army.

Макаламдын башында "элү жылда эл жаңырат, жүз жылда жер жаңырат" – деп эл оозунда айтылгандай, кыргыз эли кечээ эле 15 мамлекет менен биргелешип бир ураанды айтып, бир тууну желбиретип, башка мамлекеттердин көңүлүн өзүнө бурган СССР катарында болсо, азыркы күндө Кыргыз Республикасы катары дүйнөдөгү мамлекеттердин арасында өз саясатын жүргүзүп жаткандыгын белгилеп кетмекчибиз. Бул эмне дегенди билдирет? Коомдун өзгөрүүсү менен бирге ошол коомдун мүчөлөрүнө коюлган талаптар да өзгөрөт, андыктан өсүп келе жаткан муунду өзгөрүлмөлүү шартка карай тарбиялоо керек деген ой келет.

Албетте XX кылымдын акыркы он жылдарын XXI кылымдын азыркы мезгили менен салыштырганда: адамдардын социалдык, адеп-ахлактык, психолоялык жана башка баалулугу, санариптик технологиялардын күндөн-күнгө жаңылануусу, ошондой эле дүйнөлүк глобалдашуу системасында элдин жаңы социалдык катмары пайда болуп жаткандыгы көзгө ачык-айкын көрүнүп турат. Демек, өсүп жаткан жаш муундардан жашоого болгон талабы да, көз карашы да, кескин түрдө өзгөрүүгө дуушар болууда. Муну менен бирге билим берүү системасында замандын талабына ылайык жаш муунга билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү окутууда жана тарбиялоодо жаңы ыкмаларды, формаларды талап кылууда.

Жогоруда айтылган маселелер да, Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн алдында чоң көйгөйлөрдү жаратууда. Анткени XX кылымдын аягында өз алдынча мамлекет катары Куралдуу Күчтөр, Кыргыз Республикасынын эгемендүүлүгүн коргоо жана мамлекеттин туруктуулугун сактоо боюнча ж.б.у.с. тапшырмаларын аткарып келсе, XXI кылымда да, коюлган тапшырмалар өзгөргөн жок. Анткен себеби, азыркы учурда билим өтө тездик менен өнүгүп жаткандыгы баарыбызга белгилүү. Күн сайын микро – ааламдан тартып макро – ааламга чейин укмуштуудай көп жаңы ачылыштар жасалып, адам үчүн караңгы болгон көптөгөн нерселер бара-бара жарык боло баштады. Ушундай ылдамдык менен өнүгүп жаткан билимден узакта калган адамдар убакыттын өтүүсү менен башкаларга салыштырмалуу таптакыр артта калуу коркунучу жаралууда. Ошондуктан учурдун социалдык талаптарга жооп берүү үчүн бүгүнкү күнүбүз кечээки күнүбүзгө караганда бир кадам болсо да алдыга жылууга тийиш, башкача айтканда, билим берүү жана тарбиялоо келечекке багышталыш керек.

Билимдин тынымсыз өзгөрүшү жана кечээги үйрөтүлгөн нерселердин бүгүн актуалдуулугун жоготушу адамдарга тынымсыз жаңылануну талап кылат. Өздөрүн күн сайын билимдин жаңы тепкичтерине карай алып чыгууну көздөбөгөндөр кыска убакыттын ичинде билим деңизинде чөгүп кетүүсү толук ыктымал.

Демек, азыркы коомдо билимге биз суусап тургандайбыз. Ал эми кыскача тарыхка кайрыла кетсем. Биринчи окуу жайлары Месопотамия шаарларында биздин заманга чейинки III миң жылдыкта пайда болгон. Бул экономика менен маданияттын сабаттуу адамдарга – катчыларга болгон муктаждыгынан келип чыккан. Андай мекемелер «Такталар үйү» деп аталган.

Турмуш шарттарынын татаалданышы менен социалдык милдеттери жана ыкмалары, демек, педагогикалык тажрыйба да өзгөргөн, бул билим берүүнүн уюшкан формаларынын жаралышына алып келип, алар бара-бара бул үчүн атайын дайындалган адамдардын колуна топтолгон.

Ошентип, билим берүүнү адистештирүү күч алган. Эң кеңири таралган мектептердин үч түрү болгон: дин кызматкерлерин даярдаган храмдарда түзүлгөн дин кызматчылар; сарайда даярдалган катчы-чиновниктер; аскердик, анда келечектеги жоокерлер окуган. Спартада билим берүү аскердик-физикалык мүнөзгө ээ болуп, кайраттуу жана мамлекетке берилген адамдарды - аскер жамаатынын мүчөлөрүн даярдоого кызмат кылган, алар үчүн эң башкысы аскердик даярдыкта болуу, ырайымсыздык көрсөтүү, кулдарга карата зордук-зомбулук, жек көрүү жана ырайымсыздыкка ээ болгондор гана жоокерлер боло алган.

Спартада билим алууда кул ээлеринин артыкчылыктары болгон. Алардын 1 жаштан 7 жашка чейинки балдары үй шартында, 7 жаштан 15 жашка чейин үй-бүлөдөн тышкаркы интернаттарда тарбияланып, окууну, жазганды, санаганды үйрөнүп, аскердик дене тарбиясын чыңдашкан. Негизги көңүл дене тарбиясына, тактап айтканда, чыйрактыкка, суукка, ачкачылыкка, ысыкка, ооруга чыдай билүүгө бурулган. Спартанын уландары 15 жаштан 20 жашка чейин күчөтүлгөн физикалык жана аскердик даярдык менен бирге музыкалык билим (хор менен ырдоо) алышкан. Көп убакыт аскердик гимнастикалык көнүгүүлөргө арналган: чуркоо, секирүү, диск жана найза ыргытуу, күрөш, кол күрөш, ошондой эле аскердик ырларды ырдоо. 18-20 жаштагы уландар атайын эфебе тобуна которулуп, аскер кызматын өтөшкөн.

Спарта мектептеринде суроолорго так жана кыска жооп берүү жөндөмүн атайын үйрөтүшкөн. Уламыш боюнча Спарта аймагы болгон Лакониянын тургундары бул өнөр менен өзгөчө атактуу болгон; ошондуктан азыркыга чейин "лаконикалык стили" аттуу сөзү да белгилүү. Мындан тышкары кыздардын аскердик жана физикалык жактан өнүгүүсүнө да көп көңүл бурушкан. Эркектер согушка кеткенде, аялдар кулдарды кайтарып, аларды башкарышкан. Спарталык система мамлекеттик билим берүүнүн тарыхындагы алгачкы эксперименттердин бири болгон.

Афинанын тарбиялоо системасы да көбүрөөк өнүккөн. Анын негизги идеалы катары көп баалуулуктуу түшүнүккө – жакшылыктардын жыйындысына келип токтолот. Негизиен биринчи кезекте интеллекти жана дене маданиятын өнүккөн инсандарды ар тараптуу калыптандыруу болгон. Афиналык билим аристократиялык болгон. Аны байлар гана төлөй алган.

Афинадагы балдар 7 жашка чейин үй шартында болушкан. Кыздар үчүн мунун баары чектелген эле. Андан кийин, бай үй-бүлөлөрдүн балдарын атайын кул – мугалим (сөзмө-сөз – балдарды жетектөөчү, жол көрсөтүүчү) караган. Бул балдар 7 жашынан баштап жеке менчик окуу жайларда окуй алышкан. 12 жаштан 16 жашка чейинки өспүрүмдөр палестра мектебинде окуп жүргөндө гимнастика жана анын ичинде чуркоо, күрөш, секирүү, найза ыргытуу жана диск ыргытуу менен алектенишкен. Эң тектүү үй-бүлөлөрдүн 16-18 жаштагы уландары билимин мамлекеттик мекемелерде – гимназияларда улантып, философиядан, адабияттан, саясаттан сабак беришкен. Билимдин эң жогорку деңгээли эфебия – мамлекеттик мекеме болгон. Мамлекеттик кызматта жүргөн мугалимдер аскер иштерине: ат минүү, жаа атуу жана катапультан атуу, ок ыргытуу ж.б. сабактарды өтүшкөн. 18-20 жаштагы уландар эфебияга кирип, кесиптик аскердик окуу курсунан өтүшкөн. Окуу мөөнөтү 2 жыл болгон.

Ал эми кээ бир окумуштуулар билим жаатында бир катар ойлорун айтып кетишкен.

Мисалы, Платон (б. з. ч. 427-347-ж.) билим берүүнү мамлекет үстөмдүк кылган топтордун – философтордун, жоокерлердин кызыкчылыгында жүргүзүү керек деп эсептеген. Ал билим берүү менен коомдук түзүлүштүн байланышын ачкан, коом менен билим берүү өз ара көз каранды гана болбостон, бири-бирин реформалай тургандыгын көрсөткөн. Европа цивилизациясынын педагогикалык ой жүгүртүүсүнө Платондун таасири өзгөчө чоң.

Аристотель (б. з. ч. 384-322) үч тармакты жана тарбиялоонун тартибин аныктаган: физикалык (өсүмдүк рух үчүн), адеп-ахлактык (жаныбар үчүн), акыл-эс (акыл үчүн). Философ тарбиянын максатын жан дүйнөсүнүн жогорку жактарын – акыл-эстүү жана эрктүүлүктү өнүктүрүү деп эсептеген. Ал ошондой эле курактык мезгилдүүлүктү орноткон. Ал билим берүүнү жеке эмес, мамлекеттин иши деп эсептеген. Аристотель үч жыл бою Искендер Зулкарнайндын устаты болгон. Афинада билим берүү мекемесин - лицейди түзүп, аны 12 жыл жетектеген. [7]

Мына ошол байыркы мезгилде эле билим берүүнүн сабаттуулугун жогорулатуу, билим алуу жана анын мамлекеттин өнүгүшүндө эң чоң роль ойноорун эн мыкты билишкен жана өздөштүрүшкөн. Негизинен аскердик тартип, тарбиялоо жана согуштун техникалары Афинада жогорку деңгээлде өздөштүрүлгөн. Заман алмашып, азыркы күндө да биз кээ бир учурларда ошол мезгилдеги согуштук техникаларды мындан да жогорулатып, алдыга өсүп келүүдөбүз. Аскер окуу жайларында окуп жаткан биздин курсанттар жеке гана согуштун ар кандай техникаларын гана үйрөнүшпөстөн, ар тараптан билим алып, педагогикалык көндүмдөргө да ээ болушат. Муну менен бирге алар табигый илимдерди өздөштүрүү менен чет тилдерди үйрөнүп, ар тараптан өнүгүүгө мүмкүнчүлүктөргө ээ болушат.

Ал эми биздин Манас эпосун алсак, анда да аскерлерди окуутунун техникалары, билим алуу сапаттары да берилген. Мисалы ошол эле Алманбеттин Ажыдаардын окуусунан мергенчиликти, өзүнө ок өткөрбөй коюуну, асманга учканды, аярлыкты, ачык күндү жаадырган, жайдын күнү кыш кылган жайчылык өнөрүн үйрөнүшү да айтылып келген. Мына ошол өнөрлөрү менен Кытайдын чегин кайтарган куу түлкү, куу өрдөк, куу аркар, жалгыз көздүү Макел-Малгун ж.б. адам күчү тең келбес жаныбарларды жок кылып, кыргыз колуна жол ачат, агыны күчтүү дайранын суусун тартылтып, аскерлердин өтүп алуусун камсыз кылат. [5.112-б.]

Мындан тышкары, “Манас” эпосунда көптөгөн башка маселелер менен бирге мекенчилдик маселеси негизги темалардын бири болуп эсептелет. Мекен темасы көптөгөн багыттардын изилдөө объектисине айланып, ар бир доордо өз актуалдуулугун жоготпой келет. Ошол эле жети осуяттын негизинде ар кандай иш алып барылып, курсанттардын билимин өстүрүүдө биз ар кандай иш - аракеттерибизди жасап келүүдөбүз. Биздин окуу жай аскердик окуу жай болгондугуна карабастан, курсанттар жогоруда айткандай эле педагогикалык көндүмдөргө ээ болушат. Анткени, келечекте алар офицер болуп чыккандан кийин, жаш жоокерлерди окуутууда, тарбиялоодо педагогикалык тажрыйбага ээ болуш керек. Алар менен иш алып барууда психологиялык жактан болобу, моралдык жактан болобу, тажрыйбага ээ болуусу зарыл. Муну менен бирге педагогикалык чеберчиликке ээ болуу керек. Ал эми педагогика чеберчилигине ээ болуунун зарылчылыгы, жаш жоокерлерди окутууда?

Кайсы гана жер болбосун, адамдар бир нерсени үйрөнүү керек болсо, түпкү маанисинде педагогикасыз жана тарбиясыз ишке ашыра албайт. Аскер кызматчыларын окутууда, тарбиялоодо жана Ата Мекенди коргоого даярдоодогу ийгиликтер көп факторлордон, анын ичинен офицердин педагогикалык маданиятынан көз каранды.

"Маданият" деген сөздүн теги латын тилинен алынып, табигый нерсени иштетүү же маданиятташтыруу дегенди билдирип келген. Азыркы учурда кеңири маанисинде маданияттуу инсанды калыптандыруу дегенди камтуу менен, биринчи иретте адамдын инсандык, кесиптик, социалдык, коммуникативдик ж.б. маданияттык сапаттарын камтып турат.

Офицердин инсандык маданиятынын көрсөткүчтөрүнүн бири – жалпы маданиятка негизделген педагогикалык маданият жана инсандык маданиятын билдирет. Мунун аркасында адам дүйнөдө белгилүү бир ориентацияга ээ болуп, өз заманынын талабына ылайыктуу болот; адам терең ой жүгүртүүгө, аналитикалык жөндөмдүүлүктөргө жана концептуалдык ой жүгүртүүгө ээ болот. Адам үчүн жалпы маданияттын баалуулугу, анын ичинде анын кесиптик ишмердүүлүгү өтө жогору. Кийинчерээк Франциянын президенти болгон генерал Шарль де Голль өзүнүн "Профессионалдуу армия үчүн" аттуу китебинде мындай деп белгилеген: "Акыл-эстин күчү" тигил же бул кесиптин өзгөчө чеберчилигинде табылбай турган ар түрдүүлүктү талап кылат. [7] «Адамдын акыл-эсинин казынасынан да өз өнөрүн таштабаган бир да атактуу командир болгон эмес». Муну биз дайыма Аристотелдин Искендер Зулкарнайндын жеңиштеринин негизинде биле алабыз. Байыркы доорлордон бери орус армиясынын салты Ата Мекенге жана аскердик милдетке чексиз берилген адамдарды гана эмес, ошондой эле билимдүү, ой жүгүрткөн, чыгармачыл, жогорку маданияттуу адамдарды тарбиялоо болгон. Жалпы адамзаттык баалуулуктардын билими жана түшүнүгү менен байыган, өлкөбүздүн маданий салттарын терең өздөштүргөн офицер гана кол алдындагылардын чыныгы тарбиячысы, кадыр-барктуу, камкор насаатчысы болуп, өзүнүн кесиптик ишмердигинде эң жогорку натыйжаларга жетише алат. Өз кезегинде анын ичинде маданияттуу адамды тарбиялабаса, келечекти, чыныгы жогорку кесипкөй офицерди тарбиялап, даярдоо мүмкүн эмес.

Аскердик бөлүктөрдө так тартипти, уюшкандыкты, окутуунун жана тарбиялоонун бирдиктүү системасын камсыз кылуу максатында аскердик жоболор жана инструкциялар иштелип чыгып, практикага киргизилген.

Аскердик даярдыктын бүткүл системасы аскерлерди жеңиштүү согушка даярдоого багытталган. Офицерлер күжүрмөн даярдык сабактарында жоокерлерге согушта кандай иш-аракет кылууну дайыма үйрөтүү зарылдыгын баса белгиленет. Машыгуунун негизин дене тарбия даярдыгы, ок атуу жана тактикалык даярдык машыгуулар түзөт.

Аскердик иштердин жалпы принциптерин, Куралдуу Күчтөрдүн ага караштуу бөлүгүнүн күжүрмөн аракеттеринин өзгөчөлүктөрүн, ошондой эле бөлүктө болгон курал-жарактардын жана аскердик техниканын касиеттерин жана мүмкүнчүлүктөрүн, аларды натыйжалуу пайдалануу ыкмаларын терең билүүнүн аркасында, офицерлер талаа сабактарды жана машыгууларды өткөрүүдө заманбап кармаштын чыныгы картинасын, башкача айтканда согушка жакын кырдаалды түзө алат. Бирок, кол алдындагыларды окутуу жана тарбиялоо маселелерин педагогикалык жактан компетенттүү чечүү үчүн ал тиешелүү илимий жоболорду, мыйзамдарды, түшүнүктөрдү жана аныктамаларды гана билбестен, аларды аскердик-педагогикалык процесстин кызыкчылыгында өз оюнда кайра иштеп чыгууга тийиш. Ал кээ бир жоболор аскер кызматчылары тарабынан кандайча кабыл алынып, түшүнүлүп жатканын жакшы билиши керек. Аскердик кызмат – адамдын рухий жана физикалык күчүнүн тынымсыз чыңалуусуна, экстремалдык кырдаалдарга, кыйынчылыктарга, тобокелчиликтерге жана күжүрмөн кырдаалда милдеттерди аткарууда аскер кызматчыларынын өмүрүнө коркунуч келтирген өзгөчө иш-аракетинин түрү. Демек,

жоокерлерди натыйжалуу жана сапаттуу даярдоо жана тарбиялоо үчүн офицер психологияны, педагогиканы жакшы билиши керек. Дал ошолор педагогикалык чеберчилик жана шык менен бирдикте аскердик мугалимдин профессионалдык образын аныктап, тарбиялык таасир көрсөтүүнүн эң маанилүү каражаты болуп саналат.

А.В.Суворов өзүн-өзү тарбиялоо маселелерине чоң көңүл бурган. Улуу колбашчы өзүн алсыз, алсыз баладан физикалык жана моралдык жактан күчтүү жоокерге айлантып, өзүн-өзү тарбиялоонун үлгүсүн гана көрсөтпөстөн, өзүн өзү тарбиялоо боюнча кеп-кеңештерин да калтырган. [2]

Ал эми биздин өлкөбүздүн Куралдуу Күчтөрү Кыргыз Республикасынын конституциясын, мыйзамдарын, мамлекет тарабынан чыккан жарлыктарды жана жалпы аскердик уставдардын талаптарына ылайык өз ишмердүүлүгүн ишке ашырып келет.

Куралдуу Күчтөрүнүн өзгөчө курамын Кыргыз Республикасынын 18ге чыккан жарандары менен толукталып келет. Анткени мамлекеттин мыйзамдарында жана жалпы аскердик уставта көрсөтүлгөндөй ар бир жарн Мекенди коргоого укуктуу жана милдеттүү, башкача айтканда ар бир атуул Мекен астындагы ыйык парзын аткарууга милдеттүү.

Тилекке каршы бүгүнкү күндө бардык жагынан аскердик кызматка жарамдуу болсо да, жаштардын көпчүлүгү өз ыктыяры менен аскердик кызмат кылууга келбейт же болбосо кээ бир ата-энелер балдарын аскерге жиберүүдөн коркот. Булардын бирден-бир себептери болуп, кээ бир аскердик бөлүктөрдө жоокерлер арасында катталган терс көрүнүштөр десем жаңылышпайм.

Аскерде мындай терс көрүнүштөрдүн алдын алуу жана тамырынын жок кылуу ар бир командирлердин (башчылардын) негизги тапшырмаларынын бири. Бирок, аскерге чакырылгандардын билим деңгээлин, адеп-ахлактык, психологиялык, дене тарбиялык даярдыгы о.э. түрлүү мүнөздөргө ээ болгон калктын ар түрдүү социалдык катмарынан келген жарандарды тарбиялоодо, өз милдеттерин терең түшүнгөн, педагогикалык жана психологиялык даярдыгы бар, жоокерлерди тарбиялоо формаларын, ыкмаларын жана каражаттарын колдоно билген, ар тараптуу өнүккөн кесипкөй кенже офицердик курам талап болууда.

Бүгүнкү күндө офицерлерди даярдоо Россия Федерациясынын (негизинен), Казакстан Республикасынын, Азербайжан Республикасынын, Түркия Республикасынын жана Кытай Эл Республикасынын аскер окуу жайларында жүргүзүлөт.

Өзүбүздүн мамлекетибизде жалгыз жогорку аскердик окуу жайы - Кыргыз Республикасынын Куралдуу Күчтөрүнүн Советтер Союзунун Баатыры генерал-лейтенант К. Усенбеков атындагы Аскер Институтунда жаш кадрларды даярдоо төрт жыл окутуу менен иш жүзүнө ашырылат. Окууну аяктагандан кийин Кыргыз Республикасынын баардык күч түзүмдөрүндө кызмат өтөшөт.

Келечектеги жаш жоокерлерди тарбиялоо ошондой эле бөлүктөрдүн кужүрмөн даярдыгын чыңдоо үчүн азыркы курсанттарыбызды педагогикалык жана психологиялык даярдыгына, ар түрдүү багыттагы тарбия иштерин уюштуруу жана өткөрүүгө жөндөмдүүлүгүнө көңүл бөлүү зарылдыгы келип чыгууда.

Курсанттарды тарбиялоо иштерге жана педагогикалык чеберчилигин өнүктүрүү боюнча Россия Федерациясынын, Казакстан Республикасынын ж.б. мамлекеттердин көптөгөн окумуштуулар өздөрүнүн илимий изилдөөлөрүн теориялык жана практикалык жактан апробациялап келишет.

Мисалга алсак Россия Федерациясынын жана Казакстан Республикасынын жогорку аскер окуу жайларында командирлердин өздүк курамы менен иштөө боюнча орун басарларын атайын кесиптик багыт менен тарбиялоо ишмердүүлүгүн жүргүзүүгө даярдайт. Бул багыт боюнча окуп бүтүргөн жаш офицерлер командирдин өздүк курам менен иштөө боюнча орун басары катары кызматтык милдеттерин аткарууну улантат.

Куралдуу Күчтөрдүн өздүк курамын окутуунун мазмуну төмөнкү багыттарды камтыйт:

- мамлекеттик-патриоттук;
- аскердик;
- моралдык;
- юридикалык;
- экономикалык;
- эстетикалык;
- физикалык;
- экологиялык жана башкалар.

1. Куралдуу Күчтөрдүн өздүк курамын мамлекеттик-патриоттук тарбиялоо Кыргызстандын жараны-патриотунун эң маанилүү сапаттарына ээ болгон, тынчтык жана согуш мезгилинде кесиптик милдеттерин ийгиликтүү аткарууга жөндөмдүү инсанды калыптандырууга жана өнүктүрүүгө багытталган.

Мамлекеттик-патриоттук тарбиянын негизги жолдору:

- кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн азыркы мезгилинин шарттарын эске алуу менен мекенчил жаранды калыптандыруу процессиндеги карама-каршылыктарды чечүү;
- Кыргызстандын элдеринин достугунун духунда тарбиялоону өркүндөтүү;
- ар кандай мамлекеттик мекемелердин жана уюмдардын билим берүү потенциалын чыгармачылык менен пайдалануу.

2. Аскердик билим берүү аскер кызматчыларын Ата Мекендин куралдуу коргоочулары катары даярдоо таламында алардын рухий жана физикалык жактан өнүгүүсүнө системалуу жана максаттуу таасир көрсөтүүдөн турат.

Аскердик билим берүүнүн негизги жолдору:

- аскер кызматчыларын тарбиялоо жана даярдоо процессинин ажырагыс биримдигин ишке ашыруу;
- аскер бөлүктөрүндө (бөлүмдөрүндө) бүткүл кызматты, жашоону уюштурууда катуу уставдык тартипти сактоо;
- аскердик кызматтын коопсуздугун камсыз кылуу жана ар бир аскер кызматчысына аскердик иштин ар кандай түрлөрүндө моралдык-психологиялык колдоо көрсөтүү;
- окуу процессинде заманбап согуштун реалдуу шарттарын жана шарттарын моделдөө;
- бардык категориядагы кызмат адамдарынын жеке үлгүсүн камсыз кылуу;
- Куралдуу Күчтөрдө калыптанып калган аскердик салттар системасын колдонуу.

3. Адеп-ахлактык тарбия аскер кызматчыларында зарыл болгон моралдык сапаттарды калыптандыруу үчүн алардын аң-сезимине, сезимдерине жана эркине таасир берүү катары каралат.

Адеп-ахлактык тарбиянын негизги жолдору:

- аскер кызматчыларын алардын кесиптик жана адеп-ахлактык сапаттарына карата коомдун талаптары жөнүндө билимдер менен куралдандыруу, алардын аскердик кызматтын коомдук маанисин камсыз кылуу;

- аскер кызматчыларынын адеп-ахлактык жактан өзүн-өзү өркүндөтүү зарылдыгын, алардын оң моралдык идеалга умтулуусун стимулдаштыруу;

- тарбиялык таасирдин ийкемдүүлүгүн камсыз кылуу, аскер кызматчыларынын моралдык жактан жетилгендигинин жетишилген деңгээлине ылайык аны өркүндөтүү;

- аскер кызматчыларынын моралдык жактан маанилүү ишмердүүлүгүн максаттуу уюштуруу, анын жүрүшүндө моралдык принциптердин жана ченемдердин жеке мааниси калыптанат, ишке ашырылат жана тажрыйбаланат;

- моралдык сезимдерди жана жоопкерчиликти туудурган тарбиялоонун ыкмаларын, формаларын жана моралдык стимулдарын колдонуу;

- коомдук пикирди, социалдык-психологиялык климатты, жоокерлердин жеке өзгөчөлүктөрүн талдоо жана эсепке алуу.

4. Укуктук билим берүү - аскер кызматчыларынын аң-сезимине жана психикасына аларда туруктуу укуктук көз караштарды жана идеяларды, ишенимдерди жана сезимдерди калыптандыруу, аларда жогорку укуктук маданиятты, укуктук жүрүм-турумдун көндүмдөрүн жана адаттарын өрчүтүү таламында максаттуу системалуу таасир көрсөтүү. [9].

Ошентип, бүгүнкү күндөгү билим берүү системасынын эң орчундуу милдеттеринин биринчи катарында доор жана заман талабына жооп бере турган, өз мекенин сүйгөн, базар экономикасы шартында өз жолун таап кете ала турган, кесипкөй жарандарды жетиштирүү турат. Ошону менен катар, өлкөнүн эгемендүүлүгүн, эркиндигин, коопсуздугун камсыз кылуу үчүн куралдуу күчтөрдү кармап туруу зарылчылыгы жашайт. Мекенди сүйгөн, аны коргоого даяр мекенчил жарандарды тарбиялоо аскер институтунун курсанттарынын жаш жоокерлерди тарбиялоо иштерине даярдыгына көз каранды. Демек, аскер курсанттарынын кесипкөйлүгү алардын кесиптик билиминин үзгүлтүксүз жогорулатып туруусуна байланыштуу, “...себеби билимдүү өлкө гана тынч бейпил жашай алат”.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Алехин, И. А. Дидактическое проектирование инновационных технологий профессиональной подготовки слушателей (курсантов) в военном вузе / И. А. Алехин // Казанская наука. — 2016. — № 10. — С. 32.

2. Алехин, И. А. Духовно-нравственное воспитание офицеров российской армии: монография / И. А. Алехин. — М.: Изд-во РАО ; Изд-во ВУМО РФ, 2008.

3. Военная педагогика: учебник для вузов / Под редакцией О.А. Ефремова. — СПб.:Питер, 2008. - С. 70-71.

4. Герасимова В. Н. «Военная педагогика», М.: ВУ, 1997;

5. И. В. Богданов. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2014. — № 10 (69). — С. 355-360. — URL:

6. “Манас” энциклопедиясы 1-том аалам – Манастын музыкасы/ Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар Кеңеши тарабынан сунуш кылынган // Бишкек 2015

7. **kaznu.kz**›Content/Электр_учебник_ВПП_…

8. https://moluch.ru/archive/69/11759/

9. http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/4808

10. https://student.com.kg/archives/3153

УДК:37.018.43(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-31-36

Буржуева А. К., Бөкөбаева А. К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Буржуева А. К., Бокобаева А. К.
КНУ им. Ж.Баласагына [1,2]
Burjueva A.K., Bokobaeva A. K.
KNU J.Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0002-1532-1600, SPIN код 8584-7446 [1]
ORCID 0009-0005-1600-1491, SPIN код 5404-0576 [2]

АРАЛЫКТАН ОКУТУУ: БҮГҮН ЖАНА ЭРТЕҢ
ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ: СЕГОДНЯ И ЗАВТРА
DISTANCE LEARNING: TODAY AND TOMORROW

Аннотация: Макала актуалдуу көйгөйгө – МКТнын формаларынын бири –аралыктан билим берүүнү колдонуунун өсүшүнө арналган. Автор аралыктан окутуунун артыкчылыктары менен кемчиликтерин салыштырып гана тим болбостон аралыктан билим берүү курсун долбоорлоо тууралуу да кеп кылат. Өзү иштеп чыккан аралыктан окутуу курсунун мисалында тубаса талантуу балдар менен иштөөнү уюштуруунун бир түрү катары аралыктан окутуу технологияларын колдонуунун натыйжалуулугун көрсөтөт.

Аннотация: Статья посвящена актуальной проблеме – перспективам использования одной из форм ИКТ – дистанционного обучения. Автор сопоставляет достоинства и недостатки использования дистанционного обучения, рассказывает о проектировании дистанционного курса. На примере разработанного собственного дистанционного курса автор показывает эффективность использования дистанционных технологий обучения как одной из форм организации работы с одаренными детьми.

Abstract: The article is devoted to the actual problem – prospects use of one of the forms of ICT - distance learning. The author compares the advantages and disadvantages of using distance learning, talks about the design of a distance course. Using the example of his own distance course, the author shows the effectiveness of using distance learning technologies as one of the forms of organizing work with gifted children

Негизги сөздөр: билим берүүнүн маалыматтык технологиялары, аралыктык технологиялар, электрондук билим берүү курсу, тубаса талантуу балдар.

Ключевые слова: информационные технологии обучения, дистанционные технологии, электронный образовательный курс, одаренные дети.

Keywords: information technologies of education, distance technologies, electronic educational course, gifted children.

Кандай гана коом болбосун талантуу
адамдар керек, коомдун милдети – анын
бардык мүчөлөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүн
карап чыгуу жана өнүктүрүү.
(А.Н. Колмогоров)

Интернет окутуунун пайда болушу - акыркы 500 жылдагы билим берүү технологиясындагы эң олуттуу өзгөрүүнү жаратты, б.а. басма китеп пайда болгондон бери.

Бүгүнкү күндө интернет биздин жашообузга биротоло кирди. Заманбап мектеп окуучуларынын дээрлик баардыгы аны күнүмдүк жашоо-тиричилигинде жана билим алууда активдүү колдонушат. Ушуга байланыштуу мугалимдин алдында окуу процессин заманбап маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын негизинде уюштуруу, окуу процессинде интернет технологияларды колдонуу зарылчылыгы пайда болот. МКТны колдонуунун бир түрү аралыктан билим берүү болуп саналат.

Аралыктан билим берүү же окутуу деген эмне? Педагогикалык адабияттарда аралыктан окутуу технологиялары деп билим алып жаткан педагогикалык эмес кызматкердин кыйыр (аралыктан) же толук өз ара аракеттенүүнүн негизинде маалыматтык жана телекоммуникациялык технологияларды колдонуу менен ишке ашырылуучу билим берүү технологиялары түшүндүрүлөт. Эмне үчүн аралыктан окутуу керек? Окутууну колдонуунун максаты студенттерге, ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген студенттердин жашаган жери боюнча түздөн-түз билим берүү программаларын өздөштүрүү үчүн аралыктан окуу мүмкүнчүлүктөрдү берүү болуп саналат. Мектепте болсобул үйдөн окуган же көп ооруган балдар болушу мүмкүн.

Салттуу билим берүү системасынын урааны “билим берүү бардыгына бирдей” болсо, аралык технологиялары менен окутуу ар бир окуучуга жекече багытталган окутуу системасы. Аралыктан окутууда мугалим менен студент негизинен маалыматтык-коммуникациялык технологияларды колдонуу менен өз ара аракеттенишет жана компьютер, интернетти интенсивдүү колдонушат. Интернет аркылуу билим алууда студент: сабактар үчүн өзүнүн “окуу убактысын” тандайт; ага ыңгайлуу режимде "өзүнүн өздөштүрүү ылдамдыгына жараша" үйрөнө алат; окуу материалынын айрым бөлүктөрүнө көңүл бура алат; өзүн күн сайын текшере алат; мугалим менен көбүрөөк иштеше алат, керектүү маалыматты ылдам алат. Онлайн окутуу контекстиндеги "жандуу" сабактардын максаты: Катышуучуларга курсту изилдөөнү кантип мыкты уюштурууну үйрөнүүгө жардам берүү; Окуу үчүн оң пикир жана мотивацияны камсыз кылуу;

Эксперименталдык аянттар: Ар бир окуучунун окуусун уюштуруу үчүн эмоцияларды колдонуу Окутуунун руханий аспектилерине көңүл буруу; Окуучуларга “туура” суроолорду берүүгө жардам берүү; Окуучунун окууга болгон муктаждыгын өлчөө.

Аралыктан окутуунун кандай артыкчылыктары бар?

Өндүрүштүүлүк. Жаңы технологиялар визуалдык маалыматты жаркын жана динамикалуу кылууга, студенттин окуу системасы менен активдүү өз ара аракеттенүүсүн эске алуу менен билим берүү процессинин жекече курууга мүмкүндүк берет. Окуунун жеткиликтүүлүгү жана ачык-айкындыгы, үйдөн чыкпай эле үйрөнүү мүмкүнчүлүгү. Ошол эле учурда башка шаарларда жайгашкан курстарды колдонуу (Интернет аркылуу сырттан окуу) мүмкүнчүлүгү, өз убактысын өз алдынча бөлүштүрө алуу мүмкүнчүлүгү. Эркиндик жана ийкемдүүлүк, окуу курсун тандоо үчүн жаңы мүмкүнчүлүктөр бар. Мүмкүнчүлүгү чектелгендер үчүн билим алуу мүмкүнчүлүгү.

Аралыктан окутуунун индивидуалдуу (жекече) системасы. Аралыктан окутуу индивидуалдык окуунун жеке мүнөзүнө ээ, ийкемдүү келет. Окуунун темпин студент өзү аныктайт, системалар аркылуу бир нече жолу жеке сабактарга кайта алат, айрым бөлүмдөрдү өткөрүп жибере алат ж.б. Студент окуу материалын белгилүү бир сабактын алдында эле

эмес, бүткүл окуу убактысынын ичинде үйрөнө алат, бул студентти билим алууга ынтызар кылуу менен тереңирээк билим алууга умтултат.. Мындай система окуучуну өз алдынча алектенүүгө жана өз алдынча билим берүү көндүмдөрүн өнүктүрүүгө шыктандырат.

Менин жеке окутуучулук ишмердүүлүгүмдө аралыктан окутууну колдонуу тажрыйбасы студенттин өз алдынчалуулугун жогорулатып, аны мобилдүү жана жоопкерчиликтүү болууга жеткирет. Аралыктан окутуу окуу процессин креативдүү жана индивидуалдуу кылып, студентти ачат. Баалоонун субъективдүү фактору алынып салынат. Топтун таасири же студенттин башка предметтер боюнча аткарган ишинин таасири жоюлат. Бирок, бардык эле аткарылган иш сыяктуу эле, аралыктан окутуунун да өзүнүн кемчиликтери бар. Студент менен мугалимдин түздөн-түз бетме-бет байланышынын жоктугу. Эгерде окуучунун жанында билимди эмоционалдык түрдө боёп, мактап, сунуштап, аткарылып жаткан аракетти оңдоп бере турган мугалим жок болсо, бул окуу процесси үчүн олуттуу кемчилик.

Ар дайым персоналдык компьютерге жана интернетке кирүү зарылчылыгы. Маалымат булактарына дайыма жетүүнүн зарылдыгы. Бизге жакшы техникалык жабдыктар керек, бирок учурда аралыктан окууну каалагандардын бардыгында эле өзүнүн компьютери жана интернет байланышы боло бербейт, аралыктан окуу куралдарын колдонуу үчүн атайын техникалык даярдык керек. Аралыктан окуу өзүн-өзү катуу тартипке салууну талап кылат жана анын натыйжасы түздөн-түз студенттин аң-сезиминин өз алдынчалыгынан көз каранды. Аралыктан окутуунун классификациясын төмөнкүдөй элестете алабыз: Аралыктан окутуу

- Кайтарым байланышы
- Видеоконференция аркылуу лекциялар
- Спутник байланышы аркылуу лекциялар
- Кайта байланышсыз
- Веб курстар,веб-сабактар,веб-китепканалар
- Телевизиялык окуу программалары
- Радио окутуу программалары
- CD-ROM аркылуу лекциялар
- Сызыктуу түзүлүшү менен
- Гипертекст, сызыктуу эмес түзүлүшү менен
- Дискеттер боюнча лекциялар жана окуу куралдары
- Сызыктуу түзүлүшү менен
- Гипертексттик
- Электрондук материалдар
- Компьютердик билим берүү чөйрөлөрү -Маалымат базалары
- Билим банктары
- Электрондук китептер -Санариптик китепканалар
-Аудио жана видеопродукциялар
- Окуу курстарды камтыган аудио жана видео кассеталар
- Билим берүүчү теле курстары
-Окутуучу радио берүүлөр.

Электрондук окуу курстарын иштеп чыгуу өтө түйшүктүү иш. ЭОК – электрондук окуу китеби бир эле учурда иллюстрацияларды, лабораториялык иштерди, ошондой эле билимди текшерүү жана контролдоо үчүн тесттерди камтыйт. Электрондук окуу куралы өз алдынча

тема-модулдарга бөлүнгөн, алардын ар бири бир эле учурда таблицалар, мультимедиялык презентациялар, тренажерлор түрүндөгү визуалдык материал болуп саналат, алар белгилүү бир тематикалык аймактын бүтүндөй көрүнүшүн берет жана студент окутуунун варианттарын тандай алат: толук курс жана окуу процессин индивидуалдаштырууга өбөлгө түзөт, б.а. тема боюнча же белгилүү бир гана темаларды изилдөө.

Аралыктан окутуу курсун долбоорлоо. Билим берүү технологияларынын курстары талаптар менен түзүлүшү керек: аралыктан пайдаланууга багытталган, окуу процессинин борборунда төмөндөгүлөрдү эске алуу менен студенттин өз алдынча таанып-билүү иш-аракети (окутуу, окутуу эмес) турат.

Таблица 1. Курсту долбоорлоонун түзүлүшү

Бөлүк	Мазмундун элементтери		
Инструктивдүү	Курс менен иштөө боюнча жалпы көрсөтмөлөр Курстун материалы менен иштөө тартиби		
Маалыматтык	Модульдар	Окуунун элементтери	Глоссарийлер
Көзөмөлдөөчүлүк	Тесттик тапшырмалар	Практикалык тапшырмалар	
Коммуникативдик	Форумдар	Чаттар	Рефлексивддүү материалдар

Кыргызстанда аралыктан окутуунун өнүгүү келечеги кандай?

Бул чөйрөдө студенттер маалыматтын жөн эле пассивдүү керектөөчүлөрү болбостон, окуу процессинде билим берүүнүн предметтик мазмуну боюнча өздөрүнүн түшүнүгүн түзөөрү ачык көрүнүп турат. Окутуунун мурунку моделин төмөнкү жоболордун негизинде жаңы моделге алмаштыруу керек: окуу технологиясынын борборунда студент турат; технологиянын маңызы – өз алдынча билим алуу жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү; окуучулар окууда активдүү роль ойношот; кызматташуу окуу иш-аракеттеринин өзөгүн түзөт.

Бирок, интернет-окутуу кыял эмес, бул реалдуулук. Кыргызстандын билим берүү системасында аралыктан окутуунун өнүгүүсү интернет-технологиялардын өнүгүшүнө жараша жакшырат жана максималдуу интерактивдүүлүктү камсыз кылууну камтыйт. Мугалим менен чыныгы баарлашууну тууралгандан кийин гана окутуу толук болоору жашыруун эмес. Аралыктан окутуу курстарын андан ары өркүндөтүү төмөнкү факторлор менен байланышкан:

Мультимедия - үндүү видео жана слайд-фильмдер, анимация, графика; процесстердин жана кубулуштардын математикалык моделдерин камтыган бай интерактивдүүлүк;

Агымдык аудио жана видеону колдонуу; контролдук жана тесттик тапшырмалардын ар түрдүүлүгү;

Мультимедиа аркасында оңой өздөштүрүлө турган чоң көлөмдөгү окуу материалы.

Дистанттык окутуунун технологияларын колдонуу - таланттуу балдар менен иштөөнүн бир түрү. Жөндөмдүүлүктү аныктоочу ишенимдүү тесттер жок. Окуучунун жөндөмдүүлүгү эң аз дегенде өз алдынча изденүү же илимий-изилдөө иш-аракетине активдүү катышуунун натыйжасында көрүнөт.

Ачылууга суусаган, үйрөнүүгө, табууга, изилдөөгө умтулуу башталгыч класстарда эле окуучуларда пайда болот. Класста эмгекке кызыкпаган, сөздүктөрдү жана атайын адабияттарды окуп, билимдин ар кандай тармактары боюнча суроолоруна жооп издеген мындай студенттерди көп жолуктурууга болот. Ошондуктан мектепте илим менен техникага кызыккандардын бардыгын аныктоо, алардын пландарын, кыялдарын ишке ашырууга, мектеп окуучуларын изденүү жолуна салууга, алардын жөндөмдүүлүктөрүн толук ачып берүүгө жардам берүү абдан маанилүү. .

"Жөндөмдүүлүк" термини эмнени билдирет?

Күнүмдүк жашоодо жөндөмдүүлүк таланттын синоними болуп саналат. Психологияда ишмердүүлүктүн бир же бир нече түрүн өздөштүрүү жана аткаруунун өзгөчө ийгилиги менен аларга болгон кызыгуу менен айкалышкан адамдын сапаты түшүнүлөт. Жөндөмдүүлүктүн белгилери бар баладан таланттуу, жаркын инсан болуп чыгабы, көп жагдайга жараша болот.

Таланттуулуктун эң популярдуу теориялык моделдеринин бири америкалык изилдөөчү *Дж.Рензулли* тарабынан иштелип чыккан концепция болуп саналат. Ал таланттуулукту үч негизги өзгөчөлүктүн жыйындысы деп эсептейт: интеллектуалдык жөндөмдүүлүктөр (ортодон жогору); чыгармачылык - жаңы идеяларды жаратууга, маселелерди чыгармачылык менен чечүүгө даяр болуу; туруктуулук (ишке багытталган мотивация). Мындан тышкары, ал билим (эрудиция) жана жагымдуу чөйрөнү бөлүп көрсөткөн. Автор өз эмгектеринде «жөндөмдүүлүк» терминин «потенциал» терминине алмаштырат. Таланттуу балдар өзгөчө окуу ийгилиги менен айырмаланат. Бул өзгөчөлүк маалыматты кайра иштетүү жана ассимиляциялоонун жогорку ылдамдыгы менен байланыштуу. Бирок ошол эле учурда мындай балдар күнүмдүк түйшүктүү иштерге кызыгуусун тез жоготуп коюшу мүмкүн. Алар негизги нерселерге, Эксперименттик сайттарга кам көрөт

Эксперименталдык сайттар: материалды кеңири камтуу. Мындай балдар менен иштөө кызыктуу жана кыйын; сабакта алар өзгөчө мамилени, окутуунун өзгөчө системасын талап кылат. Таланттуу балдар менен иштөө системасы төмөнкү компоненттерди камтыйт: таланттуу балдарды аныктоо – алар изденүүчү, жооп табууда өжөр, көп суроолорду берчү, ойлонууга жакын, эс тутуму жакшы;

Класста чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү - биринчи жардамчы студенттердин предметке болгон кызыгуусу. Предметке болгон кызыгууну сактоо жана окуучулардын табигый ыктарын өнүктүрүү үчүн;
класстан тышкаркы иштерде (олимпиадалар, сынактар, илимий изилдөө иштери) жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;

Таланттуу балдардын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн шарттарды түзүү - баланын өз алдынча иштөөсүнө, башкача айтканда, ал милдеттерди өз алдынча коюуга жана чечүүгө жөндөмдүү болушун камсыз кылам, анткени чыгармачылык активдүүлүктү стимулдаштыруу жана аны өз алдынча башкаруу аркылуу гана өнүктүрүүгө болот. билим берүү. Аларды өзүн-өзү тарбиялоо иш-аракетине багыттап, окуучуларга айтам, кимдир-бирөөнү ээрчисең, жолуң эсте калбайт, басып өткөн жолуң эч качан унутулбайт жана “Талант – 1% жөндөмдүүлүк 99%. » . Жогоруда айтылгандардан, баланын чыгармачылык дараметин сактап калуу, анын таанып-билүү активдүүлүгүн, ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү үчүн баланы окуу процесси менен кызыктыруу, ага өз алдынча билим алууну сунуштоо зарыл экени келип чыгат. Демек, ар бир

студентке багытталган дистанттык окутуунун технологияларын колдонууну талантту балдар менен иштөөнүн мүмкүн болгон формаларынын бири катары кароого болот.

Компьютердик сабаттуулук, маалыматтык компетенттүүлүк, дүйнөлүк интернет ресурстары менен иштей билүү, керектүү маалыматты тез табуу – бул мектеп бүтүрүүчүсүнө коюлган талаптар. Ошондуктан «Информатика жана маалыматтык технологиялар» предмети мектеп программасында эң маанилүү сабактардын бири болуп саналат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Андреев, А.А. Дистанттык окутууга киришүү [Текст] / А.А. Андреев. - М.: МЕСИ, 1997.
2. Андреев, А.В. Moodle аркылуу электрондук окутуу практикасы [Текст] / А.В.
3. Андреев, С.В. Андреева, И.Б. Доценко. - Таганрог: ТТИ СФУ басмасы, 2008.
4. Беримкулов, У., А.Өмүралиев В.Бабак. Жана Интернет Компьютер Бишкек 2004
5. М.Д.Сейдалиев, Р.М. Усулдук колдонмо.
6. Дистанттык окутуунун каражаттары. Методология, технология, аспаптар [электрондук ресурс]. - Кирүү режими: http://edutools.h12.ru/

УДК 37.0:372.3/.4

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-36-43

Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2,3]

Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А.

КНУ им. Ж. Баласагына [1,2,3]

Gudimova A.N., Kulueva S.S., Yryskadyr kyzy A.

KNU J. Balasagyn [1,2,3]

ORCID: 0009-0008-8695-9904, SPIN-код: 2665-3609 [1]

ORCID: 0009-0003-3397-8419, SPIN-код: 6734-6960 [2]

ПЕДАГОГИКАЛЫК ДИАГНОСТИКА – КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН УНИВЕРСАЛДЫК ОКУУ АРАКЕТТЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТТАРЫНЫН БИРИ

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА - ОДНО ИЗ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AS A MEANS OF DEVELOPING VERSATILE LEARNING ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Аннотация: Макалада педагогикалык диагностиканын универсалдуу окуу аракеттерин өнүктүрүүнүн каражаты катары маанилуулугу каралат.Мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген баштагыч мектептеги окуу-тарбия процессинин натыйжасынын структурасынын татаалдыгына байланыштуу комплекстүү диагностиканын зарылчылыгы көрсөтүлгөн. Универсалдык окуу аракеттердин айрым компоненттери үчүн тандалып алынган диагностикалык методикаларды комплекстүү колдонуунун эффективдүүлүгүн тастыктаган педагогикалык эксперименттин натыйжалары анализделет.

Аннотация: В статье рассматривается значимость педагогической диагностики в качестве средства развитии универсальных учебных действий, так как она выполняет наряду с другими и развивающую функцию. Показана необходимость комплексной диагностики из-за сложности структуры результата учебно-воспитательного процесса в начальной школе, обозначенного в соответствующем образовательном Госстандарте. Анализируются результаты педагогического эксперимента, подтверждающие эффективность использования в комплексе отобранных методик диагностики для отдельных компонентов универсальных учебных действий.

Abstract: The article deals with the importance of pedagogical diagnostics as a means of developing universal learning activities, as it performs, among others, the developmental function. It is shown the importance of complex diagnostics because of the complexity structure of the result of educational and pedagogical process in elementary school, designated in the relevant educational State standard. The results of pedagogical experiment, confirming the effectiveness of the use of a set of selected diagnostic techniques for individual components of universal learning activities, are analyzed.

Негизги сөздөр: педагогикалык диагностика, диагностикалык методикалар, универсалдуу окуу аракеттер, диагностиканын инструментарийи, тестирлөө, сурамжылоо жүргүзүү.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, диагностические методики, универсальные учебные действия, инструментарий диагностики, тестирование, анкетирование.

Keywords: pedagogical diagnostics, diagnostic methods, universal learning activities, diagnostic tools, testing, questionnaires.

Госстандарт общего среднего образования и Предметные стандарты для начальной школы Кыргызской Республики нацеливают на конечный результат и важнейшей задачей начальной школы определяют формирование компетенций и универсальных учебных действий (УУД). Среди УУД выделяют: предметные, метапредметные и личностные универсальные действия (рис.1). Каждый из перечисленных видов действий имеет в свою очередь довольно сложную структуру, что усложняет процесс их формирования и отслеживания динамики сформированности.

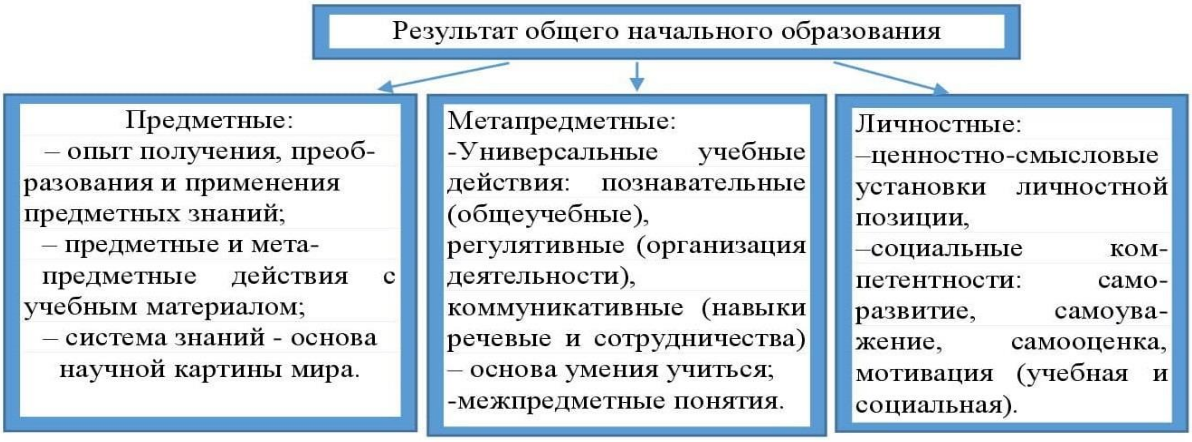

Рис.1. Система универсальных учебных действий

К тому же понятие «универсальные учебные действия» сравнительно новое и поэтому многие вопросы, касающиеся содержания, методов, средств развития и оценки УУД оказались недостаточно изучены.

Так, например, до настоящего времени нет однозначного определения этого понятия. Мы в этом случае придерживаемся мнения Н.В. Медведевой, которая утверждает, что «Универсальные учебные действия — это обобщённые действия, открывающие возможность широкой ориентации учащихся, — как в различных предметных областях, так и в строении самой учебной деятельности, включая осознание учащимися её целевой направленности, ценностно-смысловых и операциональных характеристик» [1].

Нет единого подхода к определению методик диагностики, педагогических условий и технологий, способствующих развитию УУД. Если методики формирования и контроля предметных действий оказались давно отработанными, то для повышения уровня личностных и метапредметных достижений школьников необходим поиск соответствующих подходов, методов и средств.

Одним из таких средств, на наш взгляд, может быть педагогическая диагностика, которая являясь составляющим компонентом педагогического процесса, не только способствует изучению индивидуально–психологических особенностей школьников, но и выполняет другие функции (корректирующая, прогнозирующая, развивающая). То есть результаты диагностики предоставляют количественную и качественную оценку эффективности любой вновь реализуемой педагогической технологии обучения, нацеленной на развитие тех или иных УУД. А также позволяют определить уровень их обученности и воспитанности, спрогнозировать изменения в их развитии после внесённых корректив в учебно-воспитательный процесс.

В связи с тем, что результат образования в виде нескольких видов УУД (рис.1) преддставляет собой сложную структуру, педагогическая диагностика должна осуществляться комплексно с использованием системы диагностических методик. Каждая методика диагностики чаще всего направлена на определение уровня и развитие отдельного взятого составляющего компонента УУД. Поэтому, на наш взгляд, инструментарий комплексной педагогической диагностики можно представить в виде совокупности отдельных методик диагностики для каждого компонента УУД (рис. 2).

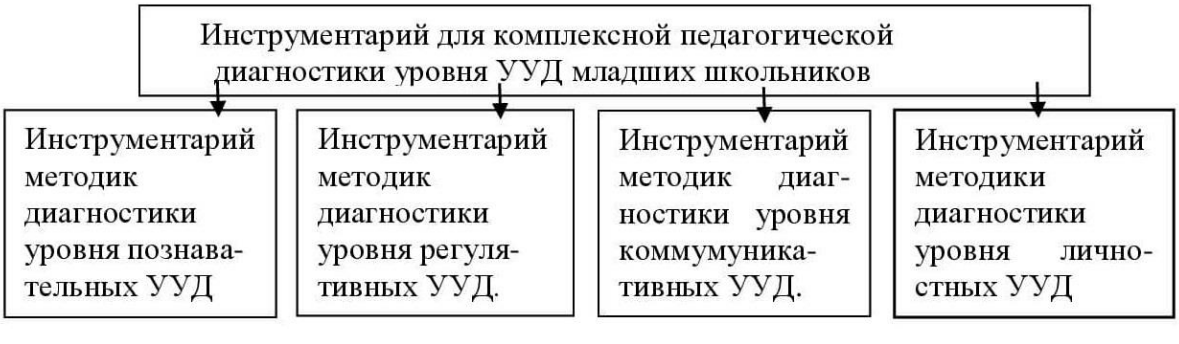

Рис.2. Структура инструментария для комплексной диагностики уровня УУД младших школьников

Из содержания рис.2 следует, что для осуществления комплексной диагностики нужно подобрать как минимум четыре диагностические методики. В идеале для лучшей характеристики развития УУД их должно быть больше. Потому что для определения уровня развития каждого компонента, входящего в состав одного из четырёх УУД, должна быть подобрана соответствующая методика диагностики.

В настоящее время при подборе диагностического инструментария и обеспечения учебно-воспитательного процесса учителя могут воспользоваться готовыми методиками диагностики, разработанными и опубликованными как по отдельности, так и сгруппированными в специальные сборники (Азова О.И. [2], Липкина, А.М. [3] и др.). Примеры таких методик с указанием названия компонента УУД приведены в таблице 1.

Таблица 1. – Фрагмент перечня дагностических методик для определения уровня компонентов УУД

№	Компонент УУД	Название методики	Автор
1	Самооценка	Три оценки	А.И.Липкина
		Методика смооценки Дембо-Рубинштейна.	Т. В. Дембо С. Я. Рубинштейн
2	Коммуникативные действия	Совместная сортировка	Г. Бурменская
3	Логические действия	Тест «Логические закономерности».	У. Липпман
4	Коммуникативные действия	«Узор под диктовку»	Г.А. Цукерман
5	Мотивация	Анкета изучения школьной мотивации	Н.Г. Лусканова
6	Взаимодействие в классе	Ковёр	Р.В.Овчарова

Учителю начальных классов, преподающему в классе все предметы, предоставляется больше возможностей для подбора оптимального количества и сочетания диагностических методик с учётом содержания и возможностей учебных предметов, перечня формируемых УУД и возрастных особенностей школьников.

Так при проведении педагогического эксперимента для оценки уровня сформированности мотивации учения (компонента личностных УУД) нами была выбрана методика диагностики Н.Г. Лускановой [4], в основе которой лежала «Анкета изучения школьной мотивации» с 10 тестовыми вопросами и заданием представить рисунок на школьную тему. Анкета удобна как при индивидуальном, так и при групповом обследовании. Тестовые вопросы общеизвестны, поэтому не приводим в статье.

Для проверки ответов на вопросы анкеты Н.Г. Лускановой предлагается система бальных оценок (табл. 2) и критерии определения уровня мотивации (табл. 3).

Таблица 2. – Система бальных оценок Н.Г. Лускановой

Характеристика ответа	Оценка
Ответ ученика, свидетельствующий о его положительном отношении к школе и предпочтении им учебных ситуаций	3 балла
Нейтральный ответ (не знаю, бывает по-разному и т.п.)	1 балл
Ответ, позволяющий судить об отрицательном отношении ученика к школе, к той или иной школьной ситуации.	0 баллов

Таблица 3. – Критерии определения уровня мотивации по Н.Г. Лускановой

Уровень развития	Баллы
Негативное отношение	0-9
Низкий	10-14
Средний	15-19
Высокий	20-24
Максимально высокий	25-30

Для оценки уровня сформированности у школьников действия сравнение, являющегося компонентом познавательных УУД, нами была использована диагностическая методика А.З. Зак [5].

Согласно этой методике с помощью решения за 20 минут 22 упражнений-заданий по предлагаемым критериям имеется возможность установить уровень действия сравнение.

Для выявления уровня развития регулятивных УУД (целеполагание, планирование, прогнозирование, контроль, коррекция, оценка, саморегуляция) использовалась методика С.К. Кооса «Выкладывание узора из кубиков». Эта методика по свидетельству В.В. Артемьевой [6] может осуществляться только в индивидуальном режиме. Проведение тестирования согласно методике С.К.Кооса требует наличие набора из 9-ти одинаковых кубиков, стороны которых окрашены в белый и красный цвета. Две стороны кубика — белые, две другие — красные, и оставшиеся две — красно-белые по диагонали (см. рис. 3). А также 10 карточек с изображениями фигур, которые испытуемый должен воспроизвести путем подбора и соединения соответствующих кубиков и таблицы для фиксации результатов наблюдений, которые оцениваются по критериям, приведённым в табл. 4.

Таблица 4. - Критерии оценивания развития регулятивных УУД по методике С.К.Кооса

Компоненты регулятивных УУД	Оцениваемое содержание	Оценка
1. Целеполагание - как постановка учебной задачи на основе соотнесения того, что уже известно и усвоено учащимся, и того, что еще неизвестно:	задача не принята, принята неадекватно, не сохранена;	1 балл
	задача принята, сохранена, нет адекватной мотивации (интереса к заданию, желания выполнить), после безуспешных попыток ребенок теряет к ней интерес;	2 балла
	– задача принята, сохранена, вызывает интерес, мотивационно обеспечена.	3 балла
2. Планирование– определение последовательности промежуточных целей с учетом конечного результата; составление плана и последовательности действий:	нет планирования;	1 балл
	план есть, но не совсем адекватен или не адекватно используется;	2 балла
	план есть, адекватно используется.	3 балла
3. Прогнозирование — предвосхищение результата и уровня усвоения знаний, его временных характеристик:	- хаотичные пробы и ошибки без учета и анализа результата и соотнесения с условиями выполнения действия;	1 балл
	опора на план и средства, но не всегда адекватная, есть импульсивные реакции;	2 балла
	произвольное выполнение действия в соответствие с планом.	3 балла
…	…	…
7. Саморегуляция как способность к мобилизации сил и энергии, к волевому усилию (к выбору в ситуации мотивационного конфликта) и к преодолению препятствий:	хаотичные пробы и ошибки без учета и анализа результата и соотнесения с условиями выполнения действия;	1 балл
	– опора на план и средства, но не всегда адекватная, есть импульсивные реакции;	2 балла
	произвольное выполнение действие в соответствие с планом.	3 балла

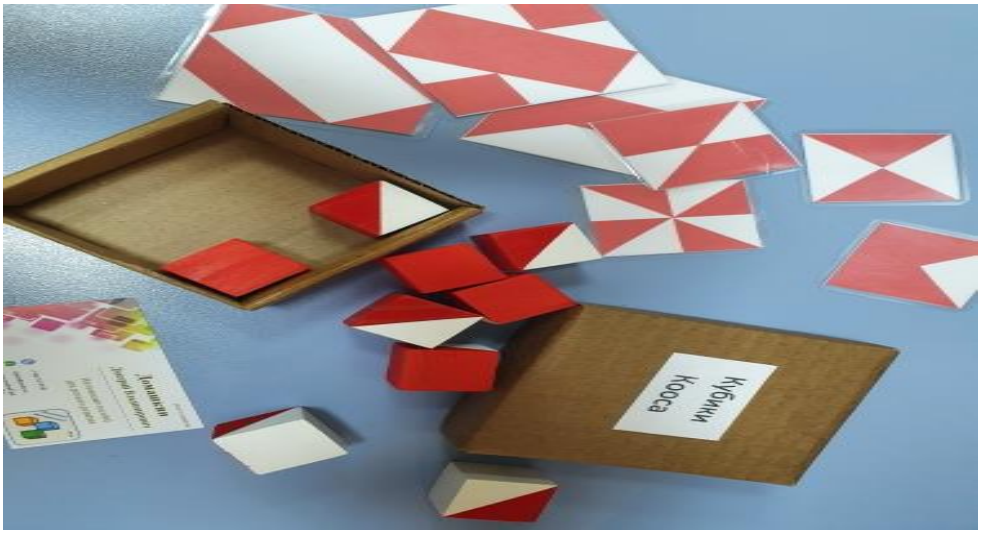

Рис. 3 Кубики С.К.Кооса.

При тестировании школьнику необходимо за определённый промежуток времени собрать из предложенных кубиков фигуру, изображенную на карточке. На рис.3 видны и стороны кубиков и в верхней правой части рисунка несколько фигур, собранных из кубиков. Результат работы заносится в бланк фиксации результатов. На результаты тестирования влияют скорость и точность выполнения задания. Сырые баллы переводятся в стандартную 10-балльную шкалу, а затем - в интегральный показатель. При этом учитывается дополнительная информация, полученная при наблюдении за школьником в процессе выполнения операций при сборке фигур. Уровень развития УУД определяется по критериям, представленным в табл. 5.

Таблица 5. – Критерии уровня развития регулятивных УУД

Уровень развития регулятивных УУД	Баллы
низкий	7-11
средний	12-17
высокий	18-21

Для оценки уровня коммуникативных УУД нами использовалась методика «Ковёр» Овчаровой. Эта методика предназначена для того, чтобы определить уровень сформированности навыков взаимодействия учащихся в группе.

В итоге нами был подобран и использован пакет из минимального количества диагностических методик для комплексной диагностики личностных, регулятивных, познавательных и коммуникативных УУД, содержание которого, как показал педагогический эксперимент, оказывает не только контролирующее, но и развивающее действие.

Анализ полученных экспериментальных данных с соответствующей их статистической обработкой указывает на позитивную динамику уровня УУД младших школьников при комплексной диагностике с минимальным диагностическим инструментарием. Об этом, к примеру, свидетельствует увеличение количества школьников с высоким уровнем мотивации на 12%, а с высоким уровнем сравнивать на 15%. Характерным оказался тот факт, что количество

школьников, имеющих низкий уровень УУД уменьшилось по всем параметрам в среднем в 1,5 раза.

Вышеперечисленное указывает на эффективность использования пакета отобранных нами диагностических методик в комплексе, что позволяет констатировать, что педагогическая диагностика является одним из средств развития УУД младших школьников.

Список цитируемых источников:

1. Медведева, Н.В. Формирование и развитие универсальных учебных действий в начальном общем образовании // Начальная школа плюс до и после. – 2011. – № 11. – С.59-64.
2. Азова О.И. Диагностика и коррекция устной и письменной речи у детей 5-10 лет. – М.: РУДН, 2020. – 53 с.
3. Липкина, А.М. Самооценка школьника. – М.: Педагогика, 2007. – 243 с.
4. Лусканова Н. Г. Определение школьной мотивации. – М. – 2009. – 24 с.
5. Зак А.З. Диагностика видов мышления у младших школьников: Метод. Рекомендации для учителей и практ. психологов. – М.: Изд-во МОиПК, 1995. – 86 с.
6. Артемьева В.В., Воронина Л.В. Формирование у младших школьников универсальных учебных действий в процессе изучения информатики // Инновационные проекты и программы в образовании.– 2012. – № 5. – С. 41-46.

УДК: 37.013.2

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-43-50

Калдыбаева А.Т., Сулайманова Р.Т.

И. Арабаев атындагы КМУ,

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Калдыбаева А.Т., Сулайманова Р.Т.

КГУ им. И. Арабаева,

КНУ им. Ж. Баласагына

Kaldybayeva A.T., Sulymanova R. T.

KSU I. Arabaeva,

KNU Balasagyn

КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨРҮ

ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ

TRENDS AND PROBLEMS OF MODERN EDUCATION IN KYRGYZSTAN

Аннотация: Билим берүү системасында олуттуу өзгөрүүлөрдү пайда кылган дүйнөлүк өнүгүүнүн жалпы тенденцияларын эске албастан заманбап билим берүүгө мүнөздөмө берүү мүмкүн эмес. Билим берүү чөйрөсүнө таасир этүүчү негизги факторлордун бири катары маалымат агымдарынын көлөмүнүн жана интенсивдүүлүгүнүн өсүшү, инновациялык процесстердин кеңейиши, илимий-техникалык прогресстин тездиги, жашоо шарттарынын динамикалуу өзгөрүшү менен мүнөздөлөт. Бүгүнкү күндө адам баласы

белгисиздиктин деңгээли өсүп жаткан дүйнөдө жашап жатат, бул заманбап билим берүү системасына дагы жаңы талаптарды алып келүүдө. Билим берүү адамдарды тез өзгөрүп жаткан шарттарда жашоого даярдап, аларда ыңгайлашуу, мобилдүүлүк, конструктивдүүлүк, креативдүүлүк, чектелген ресурстарды колдонуу менен тез чечим кабыл алуу, өсүп жаткан маалымат агымын багыттоо сыяктуу сапаттарды калыптандырууга тийиш.

Аннотация: Невозможно охарактеризовать современное образование без учета общих тенденций мирового развития, которые привели к значительным изменениям в системе образования. Как один из основных факторов, влияющих на сферу образования, характеризуется увеличением объема и интенсивности информационных потоков, расширением инновационных процессов, ускорением научно-технического прогресса, динамичным изменением условий жизни. Сегодня люди живут в мире, где уровень неопределенности растет, что также предъявляет новые требования к современной системе образования. Образование должно готовить людей к жизни в быстро меняющихся условиях и формировать у них такие качества, как адаптируемость, мобильность, конструктивность, креативность, быстрое принятие решений с использованием ограниченных ресурсов, ориентация на растущий поток информации.

Annotation: It is impossible to characterize modern education without taking into account the general trends of world development, which have led to significant changes in the education system. As one of the main factors affecting the field of education, it is characterized by an increase in the volume and intensity of information flows, the expansion of innovative processes, the acceleration of scientific and technological progress, and a dynamic change in living conditions. Today, people live in a world where the level of uncertainty is growing, which also imposes new requirements on the modern education system. Education should prepare people for life in rapidly changing conditions and form in them such qualities as adaptability, mobility, constructiveness, creativity, rapid decision-making using limited resources, orientation to the growing flow of information.

Негизги сөздөр: Заманбап билим берүү, өзгөрүү, шарт, ыңгайлашуу, мобилдүүлүк, конструктивдүүлүк, креативдүүлүк, калыптандыруу билим берүү системасы.

Ключевые слова: Современное образование, изменение, условие, адаптация, мобильность, конструктивность, креативность, формирование система образования.

Keywords: Modern education, change, condition, adaptation, mobility, constructiveness, creativity, formation of the education system.

Экономиканын динамикалуу өнүгүшү глобалдык, улуттук жана региондук рыноктордо атаандаштыктын өсүшүнө, квалификациясыз жана аз квалификациялуу эмгек чөйрөсүнүн кыскарышына, иш менен камсыз кылуу структурасындагы терең өзгөрүүлөргө алып келет, бул өз кезегинде кызматкерлердин кесиптик квалификациясын жогорулатууга жана кайра даярдоого, алардын кесиптик мобилдүүлүгүнүн өсүшүнө болгон муктаждыгын аныктайт.

Экономиканын негизги кыймылдаткыч күчү болуп жаткан маалымат жана билим бүгүнкү күндө барган сайын өндүрүш ресурсуна айланууда. Бул азыркы коомдун өнүгүшүнүн жаңы постиндустриалдык [1], маалыматтык коомго өтүү этабын мүнөздөйт.

«Постиндустриализм» термини XX кылымдын башында А. Кумарасвами тарабынан киргизилген. Постиндустриалдык коомдун концепциясы Гарвард университетинин

профессору Дэниел Беллдин эмгектеринде, айрыкча 1973-жылы чыккан «Постиндустриалдык коомдун келиши» китебинде кеңири чагылдырылган.

Мындай коомдун калыптанышы менен бир убакта инновациялык экономикага же билим экономикасына өтүү жүрүп жатат. Анда билим жана адам капиталы өнүгүүнүн негизги фактору болуп, анын мааниси жыл сайын өсүп жатат.

Кеңири мааниде адам капиталы – бул экономикалык өнүгүүнүн, коомдун жана үй-бүлөнүн өнүгүүсүнүн, анын ичинде жумушчу күчүнүн билимдүү бөлүгүнүн, билимдин, интеллектуалдык жана башкаруучулук иш үчүн инструменттердин, айлана-чөйрөнүн жана эмгек ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугун камсыз кылуучу интенсивдүү өндүрүштүк фактору жана өндүрүштүк өнүгүү фактору катары адамдык капиталдын рационалдуу иштеши.

Өнүккөн өлкөлөрдө адамдык капитал жаңы технологияларды түзүүнү, өндүрүштү өнүктүрүүнү, алардын натыйжалуулугун жогорулатууну, илимди, маданиятты, саламаттык сактоону, коопсуздукту, социалдык чөйрөнү алдыга озуп өнүктүрүүнү камсыз кылуучу башкы өндүрүштүк фактор катары таанылат. Бириккен улуттуар уюмунун адам өнүгүүсү боюнча баяндамаларынан АКШ, Финляндия, Германия, Япония, Швейцария жана башка өнүккөн өлкөлөрдөгү адам капиталынын салыштырма салмагы алардын улуттук байлыгынын 80% түзөт. Албетте, бул өз кезегинде жаштардын гана эмес, бүтүндөй орто жаштагы калктын интенсивдүү билим алуусун талап кылат.

Билим берүү үчүн ааламдашуу процесси маанилүү болуп саналат. Адамзаттын социалдык прогресси жана цивилизацияны сактоо аларды чечүүдөн көз каранды болгон социалдык-табигый (глобалдык, цивилизациялык) проблемалардын пайда болушу жана өсүшү инсандык жана уюмдуктан улуттук жана эл аралык деңгээлге чейинки бардык деңгээлдерде кызматташуунун зарылчылыгына алып келет жана жаңы муундарда заманбап ой жүгүртүүнү калыптандырууну талап кылат. Глобалдык проблемаларды ийгиликтүү чечүү басым жалпы адамзаттык баалуулуктарга өткөндө, ошондой эле социалдык системалардын, саясий, идеологиялык жана башка ишенимдердин айырмачылыктарына карабастан бардык өлкөлөрдүн жана элдердин конструктивдүү жана өз ара алгылыктуу кызматташтыгын кеңейтүүдө гана мүмкүн болот. Адам – өзүн, өзүнүн максаттарын, баалуулуктар тутумун терең билиши керек [2]. Муну түшүнүү маданияттар аралык өз ара аракеттенүүнүн масштабдуу кеңейишине алып келет, буга байланыштуу билим берүүдө окуучулардын коммуникабелдүүлүгүн жана толеранттуулугун калыптандыруу өзгөчө мааниге ээ болот.

Коомду демократиялаштыруу, саясий жана социалдык тандоо мүмкүнчүлүктөрүн кеңейтүү билим берүүгө таасир этүүчү маанилүү фактор, бул жарандардын мындай тандоого даярдык деңгээлин жогорулатуу зарылчылыгын пайда кылат.

Дүйнөлүк өнүгүү тенденциялары АКШ, Кытай, Улуу Британия, Сингапур, Германия, Израиль сыяктуу өлкөлөрдө, Чыгыш Европа мамлекеттеринде, Австралияда, Африкада, Түштүк Америкада болуп жаткан билим берүү системаларын реформалоо жана модернизациялоо зарылчылыгына алып келет.

Тенденция (немец. tendent, лат. tendere – «багытталган», «умтулган») – ыктоонун, умтулуунун өнүгүү багыты.

Кыргызстан жалпы дүйнөлүк тенденциялардан четте кала албайт жана калбашы керек. Ата мекендик билим берүү системасы Кыргызстандын дүйнөнүн алдыңкы өлкөлөрүнүн катарындагы ордун, маданияттын, илимдин, билим берүүнүн жогорку деңгээлине дайыма умтулуусу менен айырмаланган өлкө катары анын кадыр-баркын

колдоого багытталган. Бул коомдук таанууда гана эмес, билим берүү кызматтарын активдүү экспорттоодо да чагылдырылышы керек.

Биздин билим берүү, көпчүлүк дүйнөлүк билим берүү системалары сыяктуу эле, мезгилдин чакырыктарына жооп берет жана өнүгүүнүн төмөнкү мүнөздүү багыттарын көрсөтөт: гумандаштыруу, демократиялаштыруу, интеграциялоо, стандартташтыруу, маалыматташтыруу, билим берүүнү технологиялаштыруу жана анын үзгүлтүксүздүгү.

Билим берүүнү гумандаштыруу. Гуманизация жеке мүмкүнчүлүктөрү жана жөндөмдүүлүктөрү менен адам билим берүүнүн борбору болуп калат деп болжолдойт, бул билим берүүдө инсандын кызыкчылыктарын жана өзгөчөлүктөрүн эске алууга мүмкүндүк бере турган шарттарды түзүү зарылчылыгына алып келет. Инсандык өнүгүү окуудан жогору боло баштайт. Билим берүүнүн эң маанилүү натыйжалары – өзүн-өзү баалоо, ой жүгүртүү жөндөмдүүлүгү.

Билим берүүнү демократиялаштыруу. Инсанга, анын кызыкчылыктарына жана муктаждыктарына көңүл буруу коомдук талаптарды жана инсандык өнүгүү идеясын ишке ашыруунун жолдорун калыптандырат, ал билим берүүнүн демократиялык негиздеринин негизин түзөт. Кыргыз Республикасынын Конституциясына ылайык, ар бир адам билим алууга укуктуу, ал эми билим берүү системасы инсандын бул укукту ишке ашыруусу үчүн зарыл шарттарды түзүүгө милдеттүү. Бүгүнкү күндө бул мамлекеттик-коомдук башкаруу системасын түзүү, билим берүү уюмдарына кеңири укуктарды жана эркиндиктерди берүү жолу менен жетишилип жатат, бул билим берүү системаларынын ачыктыгын жогорулатууну камсыз кылуу, билим берүү кызматтарын керектөөчүнүн окуу жайын эркин тандоо укугун жана педагогдун чыгармачылык эркиндикке болгон укугун ишке ашыруу аркылуу билим берүүнү демократиялаштыруунун бир тарабы болуп саналат.

Маанилүү аспект болуп билимдин жеткиликтүүлүгү саналат. Билим берүү тармагындагы алдыңкы адистердин – «Экономиканын жогорку мектеби» Улуттук изилдөө университетинин Билим берүү институтунун илимий жетекчиси И.Д. Фруминдин жана Лидерликти өнүктүрүү борборунун директору А.Г. Каспржактын баалоосу боюнча — россиялык билим берүү системасы калктын жан башына ички дүң өнүмү (ИДП) жогору өлкөлөрдүн деңгээлинде анын жеткиликтүүлүгүн камсыз кылат [3]. Алсак, билими жок жана жалпы башталгыч билими бар калктын үлүшү 2% түзөт – бул Экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюмунун өлкөлөрүнүн ичинен эң төмөнкү көрсөткүчтөрдүн бири, ал эми орто кесиптик жана жогорку билими бар Кыргызстандын калкынын үлүшү экономикалык кызматташтык жана өнүгүү уюмунун өлкөлөрү үчүн орточо маанилерден жогору. Бирок, билимдин жеткиликтүүлүгүнүн бул номиналдуу жогорку деңгээли өз ичине кээ бир тоскоолдуктарды камтыйт. Билим берүү менен камтылган калктын саны көп болгондуктан, россиялык билим берүү системасы сапаттуу окутууга, жогорку технологиялык жана материалдык-техникалык жабдууларга жана билим берүү процессинин каржылык камсыздалышына бирдей мүмкүнчүлүк бере албайт. Ошондой эле калктын ар кайсы катмарында жогорку билим алуу үчүн акы төлөө мүмкүнчүлүгүндө чоң айырмачылыктар бар.

Билим берүүнү интеграциялоо. Бүгүнкү күндө ааламдашуу менен шартталган ар кайсы өлкөлөрдүн билим берүү мейкиндиктерин интеграциялоо процесси жүрүп жатат. 1999-жылдан тартып Европада жогорку билим берүү системасын жакындатуу жана шайкеш келтирүү жана жалпы европалык билим берүү мейкиндигин түзүү механизми катары Болон процесси башталган.

Европалык билим берүү мейкиндигинде бул процесстин интеграциялык механизмдери катары Европа университеттеринин Ассоциациясы (EUA), Европа студенттеринин улуттук союзу (ESIB), Жогорку билим берүү мекемелеринин европалык ассоциациясы (EURASHE), Жогорку билим берүүдөгү сапат кепилдиктеринин Европа ассоциациясы (ENQA) түзүлгөн.

Болон декларациясына 2003-жылдын сентябрында Россия да кол койгон, бул, албетте, билим берүү тармагында эл аралык кызматташтыктын күчөшүнө алып келген: студенттердин да, окутуучулардын да академиялык мобилдүүлүгү жогорулаган; биргелешкен билим берүү программалары ишке ашырылууда, анда Россия университеттери жана мектептери менен бирге чет өлкөлүк билим берүү мекемелери катышат; «кош» дипломдорду алуу практикасы кеңейүүдө.

Ушул сыяктуу процесстерди *билим берүүнүн тышкы интеграциясы* деп аныктоого болот. Белгилей кетүүчү нерсе, ал геосаясий кырдаалга түздөн-түз көз каранды жана азыркы шартта интеграция европалык вектордон азиялык векторго өтүшүн күтүүгө болот.

Глобалдык дүйнөлүк проблемалардын болушу аларды жеңүү жолдорун чогуу издөө зарылчылыгына алып келет. Дүйнөлүк уюмдар, анын ичинде билим берүү чөйрөсүндө, атап айтканда ЮНЕСКО [4] – Бириккен улуттар уюмунун Билим берүү, илим жана маданият маселелери боюнча адистештирилген мекемеси, ал билим берүүнү модернизациялоонун максаттарын, формаларын жана каражаттарын ар тараптуу талдоону жана иштеп чыгууну жүзөгө ашырат, билим берүү чөйрөсүндөгү дүйнөлүк тажрыйбаны синтездейт жана талдайт, позитивдүү тажрыйбаны жайылтууга жана өнүгүүнүн жалпы тенденциялары менен өлкөлөрдүн билим берүү саясатын макулдашууга көмөктөшөт. Билим берүү жаатында кызматташуу үчүн ар кайсы өлкөлөрдүн күч-аракеттерин интеграциялоо – бул БУУнун жана ЮНЕСКОнун ишмердүүлүгүнүн тараптарынын бири, ага Кыргызстан активдүү катышууда.

Интеграциялык процесстер билим берүү системасынын ичинде да байкалат *(ички интеграция).* Жаңы муундун заманбап билим берүү стандарттары билим берүү уюмдарынын эмгек рыногу, социалдык чөйрө менен тыгыз өз ара аракеттенүүсүнө, окуу жана окуудан тышкаркы процесстердин өз ара байланышына, предмет аралык байланыштарды күчөтүүгө, интеграцияланган сабактарды жана бүтүндөй курстарды иштеп чыгууга багытталат.

Билим берүүнү стандартташтыруу. Ааламдашуу жана интеграция процесстерин кеңейтүү чет өлкөлөрдө да, Кыргызстанда да билим берүүнү стандартташтыруунун өбөлгөсү болуп калды. Акыркы он жылдыктарда улуттук билим берүү системалары тарабынан ушул маселелерге олуттуу көңүл бурулуп, заманбап билим берүү мейкиндигинде «стандарт» түшүнүгүнүн өзгөрүшүнө түрткү болду. Европадагы улуттук системалардын терең жана масштабдуу өзгөрүү доорун белгилеп, Болон декларациясы билим берүү программаларын өзгөртүүнү жана институционалдык өзгөртүүлөрдү киргизүүнү караган, бирок ошол эле учурда «минималдуу стандарт» жөнүндө сөз кылган.

«Стандарт» көп түрдүүлүктүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн чектөөчүсү болуп калбашы керек деген ой так белгиленген. 2004-жылдын апрель айында Европалык университеттер ассоциациясынын Берлин коммюникесинде жогорку билим берүүнүн сапатынын кепилдигин камсыз кылууга багытталган бир катар түшүнүктөр жазылган: «стандарттар – кармануууга жана сакталууга тийиш болгон принциптер жана баалуулуктар»; «жол-жоболор – бул сапатты камсыз кылуу жана аккредитациялоо органдары тарабынан колдонулуучу иш-аракеттердин жыйындысы»; «установкалар – стандарттарга шайкештигин баалоого мүмкүндүк берген контролдук пункттарын камтыган сунуштар» [5].

«Билим берүү стандарты» түшүнүгүн аныктоонун эволюциясы билим берүү ишин жүзөгө ашыруу шарттарына талаптардын жыйындысы катары «стандарт-минимумдан» «стандарт-деңгээлге» жана стандартка өткөн бардык билим берүү системаларына мүнөздүү. Стандартташтырууга карата көрсөтмө берүүчү эмес, сунуштоочу мүнөздөгү жаңы ыкманын мисалы болуп Жогорку билим берүүдөгү сапат кепилдиктеринин Европа ассоциациясы (ENQA) тарабынан иштелип чыккан жогорку билим берүүнүн сапатын камсыздоо стандарттары саналат, ал билим берүү системаларына талаптардын бирдиктүү европалык форматын аныктайт [6].

Кыргызстанда бүгүнкү күндө билим берүүнүн бардык деңгээлдери үчүн мамлекеттик билим берүү стандарттарынын (МББС) бирдиктүү системасы түзүлгөн, аларды аткаруу мамлекеттик аккредитациясы бар билим берүү уюмдары үчүн милдеттүү болуп саналат.

Билим берүүнү маалыматташтыруу. Бүгүнкү күндө маалымат агымынын пайда болушу компьютерлерге жана аны каалаган колдонуучуга жеткиликтүү кылган Интернет тармагына байланыштуу. Ушуга байланыштуу, билим берүү процессине маалыматтык-коммуникациялык технологиялар активдүү киргизиле баштады. Билим берүүдө компьютер окутуунун объектиси жана каражаты гана болбостон, педагогикалык ишмердүүлүктүн жана илимий-изилдөө иштеринин натыйжалуулугун жогорулатуунун куралы, ошондой эле билим берүүнү башкаруу системасынын компоненти болуп калды.

Адамзат тарыхында экономикага, тарыхка, маданиятка жана, албетте, билимге тийгизген таасиринин деңгээли жана тереңдиги боюнча интернет тармагы менен салыштыра турган дагы бир технологиялык ачылышты табуу кыйын.

Анын глобалдуулугун айтып жеткирүү мүмкүн эмес, көптөгөн авторлор аны галактикалык ачылыш деп бекеринен айтышпайт (Джон Ликлайдер «Галактикалык желе», Мануэль Кастельс «Интернет Галактикасы»). Кастельс, интернеттин коомдогу ордун мындай деп белгилейт: «Сиз тармакка маани бербесеңиз да, тармак сизге дагы да таасир эте берет. Ушул убакытта жана ушул жерде жашап жатканча, сиз тармактык коом менен байланышта боло бересиз» [7].

Бүгүнкү күндө дүйнөдөгү билим берүүнүн ажырагыс бөлүгү болуп маалыматтык жана электрондук технологияларды колдонуу менен ишке ашырылып жаткан *электрондук билим берүү системасы* саналат. Электрондук окутуу заманбап билим берүүнүн ачыктыгын жогорулатат [8]. 1969-жылы биринчи жолу Улуу Британияда Ачык университет түзүлгөн, анын максаты – ыңгайлуу жерде жана убакытта окууну каалаган адамдарга билим алуу мүмкүнчүлүгүн берүү болгон.

Бүгүнкү күндө университетте бир эле учурда дүйнөнүн ар кайсы аймактарында жашаган 200 миң студент билим алат. Азыркы мезгилде ЖОЖдордун консорциумдары популярдуу болуп, өз аянтчаларында ачык университеттерди ачууда. Мисалы, Финляндиянын колдонмо илимдер онлайн университети 27 университеттин базасында ачылган, дагы бир мисал – Оксфорд, Йель жана Стэнфорд университеттеринин Консорциуму. Кореяда электрондук билим берүү системасы өнүккөн. Ал өлкөнүн экономикасынын бир бөлүгү болуп саналат жана жылына 2 миллиард доллардан ашык киреше алып келет. ЮНЕСКОнун колдоосу менен Кореяда Cyber Home Learning System жалпы улуттук билим берүү системасы ишке ашырылды, анын жардамы менен окуучулардын үй шарттарында билим алуусуна мүмкүнчүлүктөр түзүлгөн. Бул система тиешелүү мыйзамдар менен бекитилген. Салттуу мектептерде электрондук билим берүүнүн таралышы 76,8% ды түзөт. Өлкөдө 19 кибер университет иштейт.

Электрондук технологиялар билим берүү формаларына болгон мамилени өзгөртөт жана анын негизинде төмөнкүлөр пайда болот:

– *виртуалдык класстар* – портал же атайын программалык камсыздоо аркылуу кирүү менен Интернетке негизделген онлайн окутуу чөйрөсү;

– *вебинарлар* – интернет аркылуу жүргүзүлгөн онлайн-семинарлар, веб-конференциялар, онлайн-жолугушуулар, сабактар же презентациялар;

– *окуу процессин башкаруу системасы (LMS)* – белгилүү бир окуу процессин пландаштыруу, ишке ашыруу жана баалоо үчүн колдонулган программалык продукт же сайт;

– *«оодарылган» класс* – окутуунун салттуу ыкмасына карама-каршы келген ыкма. Бул ыкмада лекцияны жана предметти изилдөө онлайн режиминде жүргүзүлөт, ал эми үй тапшырмасы реалдуу класста аткарылат;

– *синхрондук жана асинхрондук окутуу* – окутуучу менен студент виртуалдык класска бир учурда киришет, же болбосо окутуучу лекцияларын жана тапшырмаларын Интернетке жайгаштырат, ал эми студент аларды ыңгайлуу убакта аткара алат;

– *1:1 технологиясы* – ар бир студент ноутбук же планшет менен камсыз болот.

Электрондук окутуунун элементи болуп *«Массалык ачык онлайн курстар»* саналат. Бул массалык интерактивдүү катышуу, электрондук окутуунун технологияларын колдонуу менен жүргүзүлгөн окутуу курстары жана окутуунун салттуу формасын толугу менен алмаштырууга жөндөмдүү онлайн билим берүү модели. Курстун катышуучулары видеолекцияларды көрүшөт, коштоочу материалдарды окушат, практикалык тапшырмаларды аткарышат жана алардын прогресси системада катталат. Ар бир модулдун аягында аралык көзөмөл жүргүзүлөт. Студенттер курстун аягында экзамен тапшырышат жана сертификатка ээ болушат. Open Education Europa долбоорунун алкагында массалык ачык онлайн курстардын санын көрсөткөн онлайн-табло жайгаштырылган. Ал Европа өлкөлөрүнүн окуу жайлары тарабынан даярдалган [9].

Ошону менен бирге, Кыргызстанда билим берүүнү маалыматташтыруу 1990-жылдары башталган жана бүгүнкү күндө анын олуттуу натыйжалары жөнүндө айтууга болот:

– бардык билим берүү мекемелери Интернет тармагына байланышкан;

– кабинеттер компьютерлер жана мультимедиа-аппаратура менен жабдылган;

– онлайн ресурстардын чоң спектринин болушу;

– бардык деңгээлдеги окутуу процесси менен маалыматтык технологияларды интеграциялоо талабы жаңы муундагы билим берүү стандарттарына киргизилген [10].

Ошол эле учурда Кыргызстанда азыркы учурга чейин заманбап технологиялар менен камсыз болуу деңгээли жана алардын билим берүү процессине кошулуу деңгээли башка өлкөлөргө салыштырмалуу бардык коюлган талаптарды канааттандырбайт. Белгилей кетсек, билим берүүнү маалыматташтыруу процессиндеги кыйынчылыктар көп жагынан өлкөдөгү маалыматтык-коммуникациялык технологиялардын өнүгүүсүнүн жалпы төмөн деңгээли менен шартталган.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: пер. с англ. – М.: Академия, 1999.

2. Волкова Т.И. Философские основания глобальных проблем современного общества: учебное пособие. – Челябинск, 2008.

3. Бысик Н.В., Фрумин И., Каспржак Л.Г. Сценарии развития школьного образования на современном этапе // Федеральный справочник «Образование в России». – М., 2013. – Т. 9.
4. UNESCO – The United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.
5. Вершинина Т.С. Стандартизация образования // Справочник заместителя директора школы. – 2008. – № 9.
6. Разумова Е.В. Стандартизация образования в России и за рубежом (80-е гг. XX начало XXI вв.): сравнительный анализ: дисс. ... канд. пед. наук. – Саратов, 2009.
7. Кастельс М. Галактика Интернет: пер. с англ. – Екатеринбург, 2004.
8. По определению специалистов ЮНЕСКО, «e-Learning – обучение с помощью Интернета и мультимедиа».
9. Полная версия перечня онлайн-ресурсов: URL: https://newtonew.com/overview/e-learning-v-rossii-obrazovatelnyj-pejzazh (дата обращения: 18.11.2015).
10. International Telecommunication Union Place des Nations CH-1211. – Geneva Switzerland, 2014.

УДК 37.022
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-50-56

Кубанычбекова Г., Юсупова А.М., Алгожоева Ж.Б.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2,3]
Кубанычбекова Г., Юсупова А.М., Алгожоева Ж.Б.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2,3]
Kubanychbekova G., Yusupova A.M., Algozhoeva Zh.B.
KNU J. Balasagyn[1,2,3]

ORCID: 0009-0004-3678-7180 [2]
ORCID: 0009-0006-1187-8144 [3]

ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮ ОКУУ ЫКМАСЫ КАТАРЫ
САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА НА УРОКЕ КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ
INDEPENDENT WORK OF STUDENTS AS A WAY OF LEARNING

Аннотация: Макала өз алдынча иштөөнүн ар кандай формаларына арналган, анын максаты окуучулардын сабакта өз алдынчалыгын өнүктүрүү болуп саналат. Макалада ар кандай дидактикалык максаттагы өз алдынча иштер жөнүндө сөз болот, мисалы: текшерүү; даярдоо. Дидактикалык милдеттерди жана окутуунун этаптарын жана окуучулардын жекече өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен өз алдынча иштерди уюштуруунун формалары жана жолдору ачылат. Көңүл өз алдынча иштөөнүн узактыгы жана натыйжалуулугу жөнүндө суроолорго, өз алдынча иштөөнү текшерүүнүн негизги функцияларына бурулат.

Аннотация: Статья посвященеа разнообразным формам самостоятельной работы, целью которых является развитие самостятельности учащихся на уроке. В статье говорится о самостоятельных работах разного дидактического назначения, такие как: проверочные; подготовительные. Раскрываются формы и пути организации самостоятельной работы с

учетом дидактических задач и этапов обучения и индивидуальных особенностей учащихся. В центре внимания находятся вопросы о продолжительности и результативности самостоятельной работы, и основные функции проверочных самостоятельных работ.

Abstract: The article is devoted to various forms of independent work, the purpose of which is to develop the independence of students in the classroom. The article talks about independent works of various didactic purposes, such as: verification; preparatory. The forms and ways of organizing independent work are revealed, taking into account didactic tasks and stages of training and individual characteristics of students. The focus is on questions about the duration and effectiveness of independent work, and the main functions of verification independent work.

Негизги сөздөр: өз алдынча иш, билим берүүнүн формасы, өз алдынчалыгын өнүктүрүү, тарбиялоо, билим берүү методикасы, дидактика.

Ключевые слова: самостоятельная работа, форма обучения, развитие самостоятельности, воспитание, способ обучения, дидактика.

Keywords: independent work, form of education, development of independence, upbringing, method of education, didactics.

Введение: Самостоятельность в обучении – важнейшая предпосылка и результат полноценного овладения знаниями, умениями и навыками. Часто правильно организованная самостоятельная работа на уроке является основным способом развития самостоятельности учащихся, развивает произвольное внимание детей, способствует развитию навыков самостоятельного рассуждения, предотвращает формализм в усвоении знаний и в конечном счете формирует самостоятельность как черту характера личности.

Материалы и методы исследования. Методология исследования основана на научном обобщении мыслей и имеющегося опыта в этом направлении в общеобразовательных школах Кыргызской Республики. В исследовании учтены вопросы влияния самостоятельных работ на воспитание самостоятельности молодежи в сфере образования. В качестве основных источников использовались дидактические материалы, упражнения, проверочные, подготовительные, обучающие работы, отобранные для развития самостоятельной деятельности учащихся. В процессе исследования опирались как на теоретические, так и эмпирические методы, которые позволили раскрыть дидактическое назначение самостоятельных работ и особенности организации самостоятельных работ на разных этапах обучения.

Результаты исследования и обсуждение. Важным дидактическим требованием организации СР учащихся является учет самостоятельности учащихся на разных этапах обучения. Практика показывает, что на каждом уроке в зависимости от дидактического назначения, могут быть использования разные СР, такие как: проверочные; подготовительные; обучающие.

Основная функция проверочных самостоятельных работ – контролирующая, хотя и им тоже свойственны элементы обучения.

Чтобы актуализировать опорные знания учащихся, их навыки и умения, необходимые для восприятия нового материала, почти на каждом уроке учитель предлагает детям подготовительные самостоятельные упражнения. Это могут быть устные и письменные упражнения на повторение, сопоставление определенных фактов, правил, способов действий, предварительное чтение и наблюдение, рассмотрение картин и иллюстраций, составление описаний, зарисовок каких-либо объектов, нахождение данных и т.п.

К учебным самостоятельным работам относим те, которые предлагаются детям для самостоятельного усвоения нового материала. Чтобы самостоятельная работа на уроке была эффективной, следует ясно представлять ее зависимость от ряда дидактических условий.

Самостоятельная работа на уроке – органическая часть учебного процесса. Поэтому методика ее проведения определяется специфическими особенностями каждого предмета, содержанием темы, уровнем подготовленности учащихся.

Планируя самостоятельную работу, учитель осуществляет внедрение принципа индивидуализации в учебно-воспитательном процессе начальной школы, для чего этого необходимо:

1) Определить ее место в структуре урока;

2) Знать требования к учащимся на данном уровне овладения материалом;

3) Предусмотреть трудности, которые могут возникнуть при работе в разных группах детей;

4) Верно найти содержание и размер задач; форму их подачи; продолжительность самостоятельной работы;

5) Подобрать нужный дидактический материал;

6) Отыскать оптимальный способ проверки работы.

Самостоятельную работу в зависимости от ее цели можно проводить на разных этапах урока. Чаще учителя относят ее к закреплению и повторению. И очень редко – до изучения нового материала, хотя он изучается почти на каждом уроке. Чтобы развивать познавательные способности ребенка, ему следует предлагать для самостоятельного ознакомления и новый материал.

1. Форму самостоятельных задач желательно разнообразить, чтобы работали разные виды восприятия и памяти: зрительная, слуховая, проворная. Не стоит перегружать какой-либо один вид восприятия. (Это требование касается не только организации самостоятельной работы, но и всего процесса обучения).

Результативность самостоятельной работы зависит и от того, как учитель сумеет соединить способы выполнения задач: устные с письменными, передние с индивидуальными.

Зачастую младшим школьникам нужно руководство учителя, когда они овладевают новым видом работы. В этом случае полезно записать рекомендуемый план рассуждения в индивидуальных картах или на доске.

Планируя задачи для самостоятельной работы, учитель учитывает возможности каждого вида работы и соответствие цели урока. Так, когда самостоятельно выполняются тренировочные упражнения, целесообразно использовать учебник или карточки с дифференцированными задачами: а когда речь идет о подготовке к восприятию нового материала по чтению, пригодятся рассказ-беседа, упражнения с доски и т.д. Неправильное определение времени на самостоятельную работу может повлечь за собой перестройку намеченного учителем плана урока.

Продолжительность самостоятельной работы определяется рядом факторов. Один из важнейших – сложность и объем задачи. Оно может быть небольшим, если учащиеся только начали усваивать материал, и, следовательно, техника выполнения упражнений у них проработана еще недостаточно. В этом случае на самостоятельную работу следует отводить больше времени, чем на этапе повторения материала.

Для поддержки внимания, расширения его объема младшим школьникам следует предлагать такие самостоятельные задачи, выполнение которых требует сочетания мыслительных действий с практическими. Например, не только прочесть, но и поделить текст на части; не только вспомнить правило, но и записать в тетрадь собственные примеры и т.п.

Для выполнения самостоятельных упражнений, предполагающих формирование комплексных умений, целесообразно предлагать инструкции, указывающие на характер и последовательность умственных и практических действий. Они должны быть предельно четкими и лаконичными.

Следовательно, эффективность самостоятельной работы в значительной степени зависит от способа постановки задачи (речь идет о разработке учебных задач, их формулировке, указаниях относительно последовательности обработки материала).

Желательно, чтобы инструктаж был подробным, особенно когда учащимся предлагают самостоятельно изучить новый материал.

Если указания носят общий характер (алгоритм решения задачи, схема морфологического и фонетического разбора и т.п.), следует оформить их в виде памятки (настенной таблицы), которую вывешивают на доске.

В педагогической литературе существует разная классификация самостоятельной работы – по дидактической цели, по разным источникам знаний, уровню продуктивной творческой деятельности учащихся.

Одна из основных классификаций видов самостоятельных работ представлена в трудах П. Подкасистого. Основываясь на работах других дидактов, исследователь классифицировал самостоятельные работы так, чтобы они отвечали основным требованиям развивающего обучения: однозначности и точности определения каждого вида самостоятельной работы, склонности видов по мере роста их сложности. В этом контексте педагог выделял следующие виды самостоятельной работы:

1. Воспроизведение самостоятельной работы по образцу.

2. Реконструктивно-вариативные – учащиеся самостоятельно находят способы решения задач к определенному условию.

3. Эвристические – учащиеся сами выбирают пути решения задачи.

4. Творческие – учащиеся получают новые знания и закрепляют навыки самостоятельного поиска знаний [3, с. 15].

И. Малкин [4] берет за основу своей классификации сами задачи. Уделяя внимание содержанию учебных задач для самостоятельной работы, он выделяет следующие типы задач:

1. Работы репродуктивного типа:

а) воспроизведения, необходимые для запоминания способов действий в конкретных ситуациях (например, признаков, фактов и определения понятий);

б) тренировочные состоят из однотипных задач. Они учитывают существенные признаки даваемого правила или определения;

в) обзорные: направленные на повторение изученного материала;

г) проверочные, с помощью которых осуществляется контроль и проверка полученных и усвоенных знаний.

2. Работы познавательно-розыскного типа:

а) подготовительные, направленные на актуализацию опорных знаний; б) констатирующие, связанные с описанием фактов или явлений;

в) экспериментально-розыскные, основанные на опытных методах учебных задач;

г) логически-поисковые, где используются задачи для обобщения изученного материала по основным, проблемным вопросам.

3. Работы творческого типа.

Итак, как видно из исследований П. Пидкасистого [9] виды самостоятельных работ, соответствующих разным признакам классификации, тесно связаны между собой. Ведущим в классификации выступает тот или иной признак – определяемый данным контекстом.

Все виды самостоятельных работ, которые используются в начальной школе, можно классифицировать по разным признакам: по дидактическим целям, форме организации деятельности учащихся, способам и средствам деятельности, форме задач, форме ответа, характеру деятельности, месту выполнения, месту в процессе обучения, методам самостоятельной работы.

И. Малкин, И.В. Зверев[4], самостоятельные работы с дидактической целью разделяют на пять групп. К первой группе они относят: овладение умением самостоятельно приобретать новые знания. Вторая и третья группа – это закрепление и уточнение знаний и выработка умения применять их на практике. Четвертая группа самостоятельных работ, цель которых ставят умения и навыки практического характера. Пятая группа творческого характера, где нужно проявить умение применять знания в усложненной ситуации.

Рассматривая указанные группы, тесно связанные между собой, важно отметить, что каждая из них включает в себя еще несколько видов самостоятельной работы. Это указывает на то, что одну и ту же дидактическую задачу можно решить разными способами. Так, например, при выполнении практических работ школьники не только приобретают умения и навыки, но и получают новые знания и закрепляют умение применять полученные знания.

В таблице 1 представлены примеры разных видов самостоятельных работ в зависимости от дидактических целей.

Таблица 1.Виды самостоятельных работ и дидактические требования к ним

Виды самостоятельных работ	**Дидактическая цель**
воспроизводящие	При выполнении работ этого типа деятельность учащихся не совсем самостоятельна, поскольку их самостоятельность ограничивается простым воспроизводством, повторением действий по образцу. Однако роль таких работ достаточно значительна. Они формируют почву для действительно самостоятельной деятельности учащегося. Роль учителя состоит в том, чтобы для каждого учащегося определить оптимальный объем работы. Преждевременный переход к самостоятельным работам других типов лишает учащегося необходимой системы знаний, умений и навыков. Задержка на работах по образцам - излишняя трата времени, способствующая порождению скуки и безделья. У школьников исчезает заинтересованность к обучению и предмету, наступает торможение в их развитии

реконструктивно-вариативные	на основе ранее полученных знаний и данной учителем идеи самостоятельно найти конкретные способы решения задач. Самостоятельные работы этого типа способствуют осмысленному перенесению знаний в типичные ситуации, выработке умений анализировать события, явления, факты, формированию приемов и методов познавательной деятельности, развитию внутренних мотивов познания, создают условия для развития умственной активности школьников.
эвристические	формируют умения и навыки поиска ответа за пределами известного образца. Ученик сам выбирает путь решения задачи на основе уже известных ему знаний. На данном уровне продуктивной деятельности формируется творческая личность учащегося. Постоянный поиск новых решений, обобщение и систематизация новых знаний, перенос их в новые, нестандартные ситуации делают знания ученика более гибкими, мобильными, производят умения, навыки и самообразования. Виды эвристических самостоятельных работ могут быть самыми разными: от самостоятельного объяснения, анализа демонстрации, явления, реакции до обоснования выводов с помощью аргументов, уравнений, расчетов.
творческие	являются концом системы самостоятельной деятельности школьников, позволяющей им получать принципиально новые знания, укрепить навыки самостоятельного поиска знаний. Психологи считают, что умственная деятельность школьников при решении проблемных, творческих задач аналогична умственной деятельности творческих и научных работников.

Большинство методистов указывают на то, что в начальной школе используют следующие виды самостоятельных работ:

- задачи, которые являются подготовительными и выполняются для изучения нового материала (это могут быть упражнения по учебнику, карточке, таблице);

- задачи, проводимые с помощью инструкции на самостоятельное изучение нового материала;

- задачи на закрепление с опорой на алгоритм, таблицу, памятку с целью усвоения способов действия;

- разные тренировочные упражнения;

- задачи, которые предлагаются после усвоения всех частей учебного материала, контрольные и проверочные.

Как известно, самостоятельные работы по форме делятся на устные и письменные. Чаще применяется второй вид работ, так как в письменных работах самостоятельные задачи необходимо разнообразить, чтобы равномерно работали все виды памяти: зрительная, слуховая, проворная. Важно избегать однотипных, не интересных задач, перегружающих один из каналов восприятия.

Особенность фронтальной формы организации самостоятельной деятельности учащихся состоит в том, что все учащиеся выполняют общие задачи, при этом используются общие приемы организации и руководства их действиями. Главное преимущество таких работ

заключается в том, что при их выполнении возможны коллективные устремления к общей цели, решения единых задач побуждают учащихся к сотрудничеству. Промежуточные и конечные результаты могут удачно обсуждаться всеми учащимися, подвергаться взаимному контролю. Это оказывает существенное влияние на качество знаний и умений, стимулирует познавательный интерес и активность учащихся.

Фронтальная форма организации самостоятельной деятельности более целесообразна, когда учащиеся приступают к исследованию темы, тогда принципиально сделать определенное настроение, вызвать энтузиазм к новой теме. Также важна и полезна она на начальном этапе формирования умений, когда учащиеся овладевают способами выполнения задания по образцу. Фронтальная работа по сравнению с индивидуальной и групповой позволяет учителю легче решать некоторые организационные вопросы, так как фронтальную работу можно провести в классе без карт и других раздаточных материалов. Две, три задачи могут быть указаны на доске или учебнике. Предлагая задание, учитель ориентируется на «среднего ученика».

Таким образом, последние годы заметную популярность приобретают формы организации самостоятельной работы учащихся. Наиболее широкое распространение получила групповая форма организации самостоятельной работы, поскольку они являются благоприятными условиями для сотрудничества самих учащихся, для их коллективного взаимодействия. Работа в группе – это возможность общения, дефицит которого постоянно наблюдается и в школе, и в семье. Среди простых и наиболее часто применяемых форм сотрудничества на уроке – работа в парах постоянного состава. В процессе групповой работы каждый учащийся имеет возможность проявить самостоятельность, выполняя конкретные действия.

Список цитируемых источников:

1. Асипова, Н.А. Основы вузовской педагогики (Отв. ред.). Бишкек, КГНУ, 2001.
2. Дереклеева, Н. И. Научно-исследовательская работа в школе [Текст] /Н. И. Дереклеева. – М.: Вербум, 2014. – 251 с.
3. Карабалаева Г.Т. Взаимосвязь семейного и общественного воспитания в современных условиях: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.01. Бишкек, 2015. 43 с.
4. Мамбетакунов Э. Методология и методы педагогических исследований (на кырг. яз). Бишкек: Токмок ББ, 2015. 128 с.
5. Национальная стратегия развития Кыргызской Республики на 2018-2040 годы//http://mineconom.gov.kg/storage/directs/documents/209/15421950795bec078718fff.pdf (дата обращения: 10.03. 2019).
6. Официальный сайт правительства Кыргызской Республики. www.gov.kg/?p=86848lang=ru (дата обращения: 03.03.2019).
7. Педагогика: учебник и практикум для вузов / П. И. Пидкасистый [и др.] ; под редакцией П. И. Пидкасистого. — 4-е изд., перераб. и доп. — Москва : Издательство Юрайт, 2023. — 408 с. — (Высшее образование). — ISBN 978-5-534-01168-5. — Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт].

УДК 372.14(075.8)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-57-64

Кузнецова С.С.
Степнинский мектеби
Кузнецова С.С.
Степнинская школа
Kuznetsova S.S.
Stepnoe school

АЗЫРКЫ ШАРТТА АЙЫЛДЫК МЕКТЕПТИН МААЛЫМАТТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНҮН КАЛЫПТАНУУСУ
ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ
FORMATION OF THE INFORMATIONAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF SCHOOL IN MODERN CONDITIONS

Аннотация: Макалада жалпы билим берүүчү орто мектептин маалыматтык билим берүү чөйрөсү, анын айрым компоненттери жана бүтүндөй түзүмү, Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында белгиленген МБЧ ге карата талаптар жана аны түзүүнүн принциптери мүнөздөлөт. Окуу процессинде МБЧ бир эле учурда заманбап окуу процессинин шарты катары, ошол эле учурда жаңы билим берүү системасын калыптандыруунун каражаты катары кызмат өтөөрү далилденген. Ал төмөнкүлөрдү камсыз кылган заманбап маалыматтык технологияларга негизделгени белгиленет: маалыматтык ресурстук базанын тез өсүшү, ар түрдүү маалыматтык ресурстарга эркин жеткиликтүүлүк, алыстык, мобилдүүлүк, интерактивдүүлүк, ар кандай процесстерди жана кубулуштарды моделдөө жана жандандыруу мүмкүнчүлүгү. МБЧ жана МКТ ортосундагы айырмачылыктар каралат. Айылдык мектептин МБЧ инин калыптанышына тоскоол болгон факторлор көрсөтүлүп, аны калыптандыруунун өнүгүү перспективалары чагылдырылган.

Аннотация: В статье характеризуется информационная образовательная среда средней школы, отдельные её компоненты и структура в целом, требования к ИОС, закреплённые Госстандартом общего среднего образования Кыргызской Республики, принципы её проектирования. Доказывается, что ИОС в процессе обучения одновременно выступает и как условие современного процесса обучения, и одновременно, как средство формирования новой системы образования. Отмечено, что в её основы лежат современные информационные технологии, обеспечивающие: стремительный рост информационно-ресурсной базы, свободный доступ к разнообразным информационным ресурсам, дистанционность, мобильность, интерактивность, возможность моделирования и анимирования различных процессов и явлений. Рассмотрены отличия ИОС и ИКТ. Показаны факторы, препятствующие формированию ИОС сельской школы и отражены перспективы деятельности по её развитию формированию.

Abstract: This article describes the information educational environment of secondary schools, its individual components and structure as a whole, the requirements for the information and education environment specified in the state standard of secondary education of the Kyrgyz Republic, the principles of its design. It is argued that the information and education environment in

the learning process acts both as a condition of the modern learning process, and at the same time, as a means of forming a new system of education.It is proved that the IOS in the learning process acts both as a condition of the modern learning process, and at the same time, as a means of forming a new system of education. It is noted that it is based on modern information technologies that provide: rapid growth of information and resource base, free access to a variety of information resources, remoteness, mobility, interactivity, modeling and animation of various processes and phenomena. The differences between IOS and ICTs are considered. The factors that hinder the formation of the information and education environment of a rural school are shown, and the prospects for its development are reflected.

Негизги сөздөр: маалыматтык-билим берүү чөйрөсү, заманбап маалымат, студентке багытталган технологиялар, МКТ, педагогикалык система CD-DVD медиа, мультимедия, электрондук дептер, электрондук портфолио.

Ключевые слова: информационно-образовательная среда, современные информационные, личностно-ориентированные технологии, ИКТ, педагогическая система CD-DVD носители, мультимедийные средства, электронные тетради, электронное портфолио.

Keywords: information-educational environment, modern information, personality-oriented technology, ICT, a pedagogical system, CD-DVD media, multimedia, e-book, e-portfolio.

В соответствии с требованиями действующего Государственного стандарта общего среднего образования Кыргызской Республики информационно-образовательная среда (ИОС) является одним из важнейших компонентов новой образовательной системы страны. В связи с этим актуализируется ускорение процесса формирования и усовершенствования ИОС школы.

Несмотря на необычайно широкое в современных условиях использование понятий «информационная образовательная среда», «образовательная среда», «безопасная образовательная среда», а также на целый ряд исследований, проведенных на протяжении последних десятилетий учеными ближнего и дальнего зарубежья, понятие "образовательная среда" до сего времени не имеет четкого и однозначного определения. Этот факт, очевидно, можно объяснить тем, что «образовательная среда» - широкое, многогранное понятие. В зависимости от того, в каких условиях создается и реализуется образовательная среда, с каких позиций исследователи подходят к содержанию, объему и структуре этого понятия, меняется его определение.

На основе анализа государственной нормативной документации, трудов А.А. Андреева [1], Г.Ю. Беляева [2], В.И. Слободчикова [3], В. А. Ясвина [4] и других авторов я придерживаюсь определения, что "Информационно-образовательная среда - это педагогическая система плюс ее обеспечение, т.е. подсистемы материально-техническая, финансово-экономическая, нормативно-правовая, управленческая и маркетинговая"[1, с.154]. То есть ИОС школы может быть открытой педагогической системой, включающей, в том числе, разнообразные информационные образовательные ресурсы, современные информационно-телекоммуникационные средства и педагогические технологии, которые позволяют формировать творческую, социально активную личность. При этом немаловажную роль играет наличие компетентности участников учебно-воспитательного процесса, решающих учебно-познавательные и профессиональные задачи с использованием

информационно-коммуникационных технологий, а также наличие служб поддержки применения ИКТ.

Исходя из выше приведённого определения теоретическим ядром ИОС служит каноническая педагогическая система, состоящая из 7 взаимосвязанных структурных компонентов, представленных на рис. 1.

Компоненты педагогической системы неизменны по названию, но в связи со сменой парадигмы образования и предъявляемыми к процессу обучения требованиями новых Госстандартов меняются по содержанию.

Например, цель, выполняющая системообразующую функцию в педагогической деятельности, в данный момент включает, не только вооружение учеников системой знаний, предметных умений и навыков, предусмотренных государственными образовательными стандартами, но и развитие личностных качеств и тех способностей личности (компетенций), которые нужны ей самой и обществу.

С изменением целей меняется и содержание образования, наполнение других элементов системы.

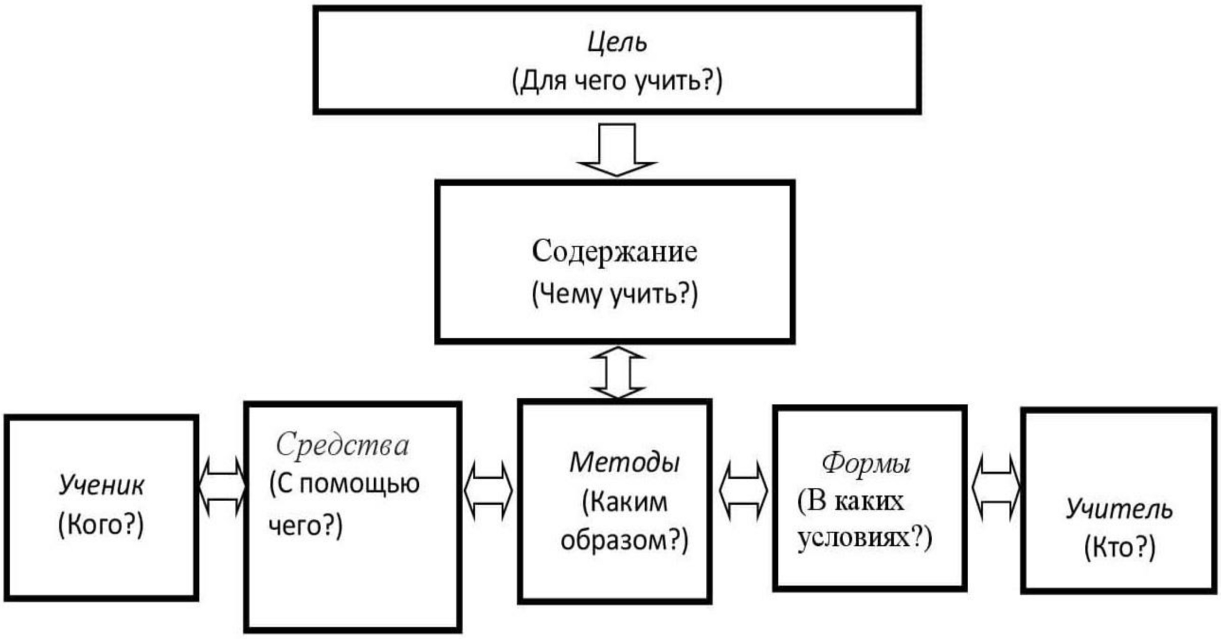

Рис. 1. Педагогическая система.

С позиций новых Госстандартов педагогическая каноническая система должна быть дополнена такими компонентами как конечный результат (компетенции и компетентности) и взаимодействие между субъектами процесса обучения (сотрудничество, партнёрство).

Педагогическая система не может функционировать без наличия указанных выше подсистем поддержки, так как они создают для ее существования базовую платформу, фундамент развития. Минимальные требования к этим подсистемам оговорены в лицензионных нормах, дающих школе право на образовательную деятельность. От их эффективности зависит уровень информатизации учебного процесса и совершенствование педагогической системы и ИОС в целом.

Так в задачу материально-технической подсистемы входит оснащение компьютерных классов, библиотеки современной аудиовизуальной и компьютерной техникой, необходимыми периферийными устройствами и программным обеспечением. То есть, по сути, она ответственна за создание нижнего уровня информатизации учебного процесса, связанного с автоматизаций и обеспеченностью информационной техникой рабочих мест администрации, учителей и учеников.

Общеизвестно, что затраты на приобретение и содержание информационной, телекоммуникационной техники для школы высоки. Эти проблемы неизбежно приходится решать в процессе управления образовательным учреждением подсистемой менеджмента и маркетинга совместно с финансово- экономической подсистемой. Так, например, компьютерный класс школы обновлялся и пополнялся техникой с помощью найденных спонсоров.

Нормативно-правовая подсистема включает Приказ о создании школы, Устав и Лицензию на право образовательной деятельности, нормативно-правовую документацию, регулирующую отношения в обществе, социальной среде и правовую документацию, относящуюся к образовательной системе страны (закон об образовании КР, постановления Правительства, положения, Госстандарт общего среднего образования, Предметные стандарты для каждого из 11 классов, программы и пр.). Содержание каждого из перечисленных документов оказывает прямое и существенное влияние на функционирование трёх других подсистем и ядра (педагогической системы) ИОС школы и на сферу образования в целом и в определенном объеме включаются в образовательный процесс.

Перечисленные подсистемы являются не только основой функционирования педагогической системы, но и ИОС школы в целом с ее составляющими: ИОС предметов, предусмотренных Госстандартом общего среднего образования КР, ИОС учителей, ИОС учеников.

При создании ИОС нашей школы использованы принципы, сведённые в таблицу 1.

Таблица 1. Принципы проектирования ИОС

№	Перечень	Содержание принципов
1	Принцип личностного ориентирования.	ИОС должна быть направлена на ученика с его культурно-познавательными потребностями, на развитие его личности с учетом ее индивидуальных особенностей и познавательной активности во взаимодействии с ИОС.
2	Принцип направленности на личностное развитие ученика.	ИОС должна стимулировать познавательную активность ученика, и опосредованно воздействовать на него в направлении более глубокого изучения предмета, самообучения ему и саморазвития.
3	Принципы системности.	Качественный уровень поддерживается функциональными системами, аккумулирующими ресурсное, технологическое, коммуникационное и прочее обеспечение среды для выражения ее качественного содержания. Эти системы объединяются, в свою очередь, по определенным признакам однородности в выделенные структуры ИОС, действующие на правах ее системных компонент.
4	Принцип многосредности.	Функционирование в любой стандартной операционной среде.
5	Принцип доступности ИОС и ее ресурсов.	Возможность определения адреса, получение доступа к ее учебным компонентам ИОС из любой точки удаленного доступа и передачи их по другим адресам удаленного доступа.
6	Принцип широкой и открытой сферы применения ресурсов ИОС.	Способность к массовому использованию информационных ресурсов среды.
7	Принцип инвариантности технологий.	Соответствие уровню современной информационной продукции, готовность к работе без дополнительной доработки.
8	Принцип эффективности.	Способность к увеличению эффективности и производительности за счет сокращения времени на поиск и передачу объектов среды.

Возможности ИОС школы, созданной в соответствии с указанными выше принципами, позволяют осуществлять:

- дистанционное взаимодействие участников образовательного процесса в любое время,

- контроль за доступом учащихся к образовательному ресурсу и Интернету,

- познание мира в инструментальной среде компьютерного класса с помощью всех органов чувств,

- формирование универсальных учебных действий и компетенций, в том числе, через создание условий ученикам для проектно-исследовательской деятельности, которая способствует развитию логического мышления, коммуникабельности, самостоятельности, познавательной и творческой активности,

-оперативную диагностику уровня развития универсальных учебных действий и компетенций обучающихся,

- анализ достижений учеников в учебной и учителей в профессиональной деятельности и ИОС школы в целом,

- своевременную корректировку в учебно-воспитательном процессе и соответствующую дифференциацию видов и доз помощи ученикам по результатам диагностики,

- отслеживание родителями результатов обучения детей и объективности оценивания их учителем.

При этом ИОС охватывает три области деятельности образовательного учреждения ОУ (см. табл.2).

Таблица 2. Классификация и характеристика областей деятельности ОУ

№	Область деятельности	Содержание деятельности
1	Управленчес-кая	• обеспечение оперативного доступа к управленческой и законодательной информации; • автоматизация документооборота всех участников информатизации ОУ; • сбор и обработка данных о состоянии учебно - воспитательного процесса; • обеспечение контроля качества образования.
2	Методическая	• обучение учителей ИКТ и применение полученных знаний в профессиональной деятельности; • создание условий для воспитания информационной культуры; • организация деятельности по приобщению учащихся к культурному наследию национальной и мировой культуры • обеспечение возможности информационного обмена • создание и публикация в электронном и печатном виде материалов методического характера; • организация и ведение дискуссионых групп, семинаров, научно-практических конференций в области образования.
3	Организацион-ная и педагогичес-кие потенциалы ИОС, которые важны для реализации ГОС СОО	• организация коллективной деятельности и работы в группах сотрудничества; • ориентация на самообразование; • индивидуализация учебного процесса; • создание ситуации успешности для учащихся; • реализация системно-деятельностного подхода; • гибкость организационной структуры обучения с использование дистанционных образовательных технологий; • разноуровневость содержания образовательного ресурса; • психолого-педагогическое сопровождение учебного процесса. • социализация учащихся • интенсификация учебного процесса.

Среди инструментов ИОС в нашей школе наряду с компьютерами широко используются гаджеты. Последние нас очень выручили в период пандемии ковида. Так как у нас очень слабый Интернет детям приходилось долго подключаться, что негативно отражалось на продуктивном использовании времени урока. Поэтому в этот период был задействован ватсап, хотя не был полностью исключён zoom и использование веб сервиса classroom.

В настоящее время в структуру ИОС нашей сельской школы входят:

– **компоненты на бумажной основе**

(в компьютерном классе и библиотеке школы этот ресурс представлен словарями, несколькими пособиями для учителей и учебниками для учащихся, который, постепенно накапливается в течение многих лет. Сейчас школьная библиотека оснащена компьютером и принтером который подключён к сети Интернет. Но из-за скромных бюджетных средств финансово-экономической составляющей ИОС ресурсы ещё далеки до совершенства. Так, несмотря на некоторое обновление библиотечных фондов в настоящее время не хватает по всем предметам как печатных образовательных ресурсов, так и электронных);

– **компоненты на CD-DVD носителях**

(«электронная» библиотека с электронными приложениями к различным учебникам, электронными учебниками, включая в том числе «Учебник по Excel», УМК предметов и другими пособиями, тестами, анкетами, электронными тренажёрами также нуждается в пополнении и систематическом обновлении в связи с быстрым старением информации и ИКТ. А это в условиях сельской школы мало вероятно из-за ограниченных возможностей материально-технической и финансово-экономической составляющих ИОС. Поэтому учителя сами стараются находить в Интернет готовые электронные продукты и использовать их в своей деятельности, а также создавать электронные продукты. Так мною созданы для внеклассной работы с сильными учениками УМК: «Локальные вычислительные сети» и «Прикладное программное обеспечение»);

– **Интернет-среда**

(Наша школа подключена к глобальной сети Интернет, но как указывалось выше Интернет очень слаб, что уже скорее зависит от внешних факторов хотя и отражается в целом на функционировании ИОС школы в целом).

В школе для организации образовательного процесса функционирует кабинет информатики оснащенный 16 компьютерами, проектором, глобальной сетью и локальной сетью которые делают учебный процесс более интересным. Также используется автоматизированная информационная система «Кундолук», которая позволяет родителям получать информацию о школьной успеваемости и посещаемости ребенка, а так же получать информацию о домашних заданиях. Имеется 8 мультимедиа – проекторов которые позволяют визуально работать с картами по географии, видео, слайд – шоу и т.д.

В настоящее время имеется настоятельная необходимость в налаживании автоматизации управленческой и маркетинговой составляющей ИОС (документооборот, управление и планирование учебной деятельности и т.д.).

Таким образом, для того, чтобы ИОС школы полностью отвечала требованиям Госстандарта среднего общего образования КР нам предстоит преодолеть ещё немало объективных и субъективных препятствий. Несмотря на это в направлении создания ИОС школы сделано немало и стоит констатировать, что единая ИОС сельской школы – это комплексная система, в которой задействованы взаимосвязанные между собой все участники учебно-воспитательного процесса:

- администрация школы,
- коллектив учителей, учеников и их родителей,
- вышестоящие организации и т.д.

Следовательно, все они ответственны за развитие и формирование ИОС школы, каждый на своём уровне. Если ученики ответственны за создание своего электронного портфолио, презентации выполненных проектных работ и в целом за создание ИОС ученика с учётом

своих способностей и особенностей, то государственные органы во многом ответственны за состояние финансово-экономической, материально-технической и нормативно-правовой подсистем, составляющих ИОС школ.

Список цитируемых источников:

1. Андреев А.А. Педагогика высшей школы. – М: МЭСИ, 2002. – 356 с.
2. Беляев Г.Ю. Педагогическая характеристика образовательной среды в различных типах образовательных учреждений. – М.: ИЦКПС, 2000.-179 с.
3. Слободчиков В. И. Образовательная среда: реализация целей образования в пространстве культуры // Новые ценности образования: культурные модели школ. – М., 1997. – Вып. 7. – С. 177-184.
4. Ясвин В.А. Образовательная среда: от моделирования к проектированию. – ЦКФЛ РАО, 1997. – 248 с.

УДК: 378.2(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-64-68

Сулайманова Р.Т., Нурбаева А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Сулайманова Р.Т., Нурбаева А.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Sulaimanova R.T., Nurbaeva A.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0008-8433-939X, SPIN-код: 9357-7698 [1]

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛ МУГАЛИМДЕРИ
НАРОДНЫЕ УЧИТЕЛЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
PEOPLE'S TEACHERS OF THE KYRGYZ REPUBLIC

Аннотация: Макалада азыркы учурдагы мугалимдик кесиптин айрым маселелери каралды. Учурдун эң көйгөйлүү маслелеринин бири бала бакчадан баштап жогорку класстагы окуучула интернет менен олтурушуп, окуу китептерине көп карабай калышы болуп калды. Мындан тышкары дүйнөдөгү миграция дагы мектеп окуучуларына терс таасирлерин тийгизүүдө. Мындай учурда мугалимдин окутуу мотвациясы күчтүү, компетенциясы кеңири жана заманбап талаптарга ылайык квалификацияларга ээ болушу зарыл. Макала азыркы учурда келечек муундарга татыктуу билим берүүчү жана гумандуу тарбияны камсыздоочу мугалимдерди даярдоо кечиктирилгис актуалдуу маселелерден экендиги жана колдоо иштери зарыл экендиги баса белгиленди.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые вопросы современной педагогической профессии. Одной из самых проблемных проблем того времени было то, что старшеклассник, начиная с детского сада, сидел в интернете и часто не смотрел учебники. Кроме того, миграция в мире также оказывает негативное влияние на школьников. В этом случае необходимо, чтобы у учителя была сильная мотивация к обучению, широкая

компетенция и квалификация в соответствии с современными требованиями. В статье подчеркивалось, что в настоящее время подготовка учителей, обеспечивающих достойное образование и гуманное воспитание будущих поколений, является одной из неотложных актуальных задач и необходима поддержка.

Abstract: The article deals with some issues of the modern pedagogical profession. One of the most problematic problems of that time was that a high school student, starting from kindergarten, was surfing the Internet and often did not look at textbooks. In addition, migration in the world also has a negative impact on schoolchildren. In this case, it is necessary that the teacher has a strong motivation for learning, broad competence and qualifications in accordance with modern requirements. The article emphasized that at present the training of teachers who provide a decent education and humane upbringing of future generations is one of the urgent urgent tasks and support is needed.

Негизги сөздөр: педагогика, гумандуу, мугалим, компетенция, мотивация, заманбап, стандарттык, билим берүү, метод, каражат.

Ключевые слова: педагогика, гуманный, учитель, компетенция, мотивация, современный, стандартный, образование, метод, средство.

Keywords: pedagogy, humane, teacher, competence, motivation, modern, standard, education, method, means.

Азыркы учурда келечек муундарга татыктуу билим берүүчү жана гумандуу тарбияны камсыздоочу мугалимдерди даярдоо кечиктирилгис актуалдуу маселелерден экендиги баарыбызга белгилүү. Учурдун педагогдордун функциясы тууралуу педагог Йылмаз Өзакпынар мындайча пикирин билдирген: "Коомдун ынаным-ишенимдеринен, үрп-адаттарынан, турумдарынан (позицияларынан), баалуулуктарынан жөндөм-шыгынан жаралган маалыматтарынан түзүлгөн маданиятын жаңы муундарга өткөрүү; 2) жетилип келе жаткан жаш адамдардын интеллектуалдык сезимталдык кудуретин жана эрктерин тен салмактуу түрдүү өнүктүрүү менен, алардын ар биринин инсан болушуна кам көрүү. Адамды тарбиялоонун бул эки тарабынын биринчиси коомдун учук улоочулугун, экинчиси коомдун чыгармачылык менен өзгөргөн шарттарга көнүүсүн шарттайт"[5.23]. Айтылган эки багытты тең алып жүрүү, окуучуларды инсандыкка багыттоо, чыгармачылыкка үйрөтүү иштеринин өркүндөшүн талап кылат жана заманбап мугалимдерди изденүүгө, коомдун талабына жараша эмгектенүүгө милдеттендирмекчи. Ансыз да биздин билим берүү системабызда аталган багытта маселелер арбын. Ошондуктан окутулган дисциплиналардын санына эмес, окутуунун сапатына маани берүү зарылчылыгы туулду. Ар бир чыныгы үйрөнүү (окуу) инсан ан сезиминде ар кандай маселелерге болгон көз карашында, баалоо ыкмасында, сезими жана табитинде, проблемаларды көрө билүү жана аны чече алуу жөндөмүндө өзгөрүү жарата алат.

Жалпы эле келечекте окутуу сферасы боюнча көптөгөн жылдар бою, нечендеген изилдөөлөр жүргүзүлүп келсе дагы методикалык-педагогикалык жактан системалуу илимий-изилдөө актуалдуу бойдон калууда. Айрыкча жогорку класстын окуучуларын окутууда заманбап стандарттык билим берүү курч маселелерди жаратууда. Билим берүүгө жаңы программалардын кириши, балдардын билимге болгон жогору талабы, билим берүү ишмердүүлүгүнүн структурасынын өзгөрүшү мектепте мугалим жана алардын ата-энелери дагы чоң түйшүктөрдү пайда кылды [4.34]. Себеби, эртеден кечке бала бакчадан баштап жогорку класстагы окуучулар учурда интернет менен олтурушат жана ашыкча, керексиз

маалыматтарды кабыл алуу менен алектенишет. Китепканаларга барып, окуу китептерин, адабий чыгармаларды окуу маселеси дагы бүгүнкү окутууда татаалдыктарды жаратпай койбойт. Мындай учурда мугалимдин окутуу мотвациясы күчтүү, компетенциясы кеңири жана заманбап талаптарга ылайык квалификацияларга ээ болушу зарыл. Аталган багытта окуу мотивациясын калыптандырууга концепцияларды, методикалар менен технологияларды иштеп чыгуу иштери боюнча педагогдор В.Г Асеев, О.С. Гребенюк, А.К. Маркова, М.В. Матюшкина, М.П. Осипова, Н.Ф. Талызина, А.Т. Цветкова, Т.И. Шамова, Г.И. Щукиналар көрүнүктүү эмгектерин жазышкан жана "эталон катары окуунун каалаган мотивдерин берүү идеясы, же болгон мотивдердин таасирин ачууга же оңдоого мүмкүндүк берүүчү активдүү окуу ишмердүүлүгүнө баланы киргизүү" - деген бирдиктүү пикирин айтышкан. Ошондой эле аталган авторлордун эмгектеринде окуу материалынын мазмуну, окуу жана класстан тышкаркы ишмердүүлүктү уюштуруунун конкреттүү формалары, окутуунун методдору жана ыкмалары, окуу ишмердүүлүгүн баалоо жана позитивдүү бекемдөө, педагогдун инсандыгы, анын ишмердүүлүгү жана окуучулар менен өз ара мамилеси, класстагы микроклимат, таанып билүүчү ишмердүүлүктүн туура (рационалдуу) ыкмалары, окуу процессиндеги өз алдынча иш, окуучулардын пикир алмашуусун өнүктүрүү, окуучулардын курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу сыяктуу стимулдаштыруунун айрым педагогикалык методдорун, ыкмаларын жана каражаттарын издөө жүргүзүлгөн.

Жогоруда айтылгандар проблеманын жеткиликтүү деңгээлде изилденбегенин көрсөтөт жана проблеманын актуалдуулугун тастыктайт, ошону менен бирге аталган проблеманы билим берүүнүн мамлекеттик стандартын жүзөгө ашыруунун актуалдуу милдеттери катарында кароого болот. Маалыматтарды түшүнүү же китептен окуп коюу менен гана бул максат жүзөгө аша койбойт. Окуучулар ал билим (маалыматтын) эсте калганын аныктоо менен гана алек болсо инсан тарбиялоо милдетин аткара албаган болуп чыгат. Кызыгууну ойготуу, алакалардын пайда болушуна жардам берүү, окууга чечкиндүүлүктүн жана эмгекке эрктүүлүктүн өнүктүрүлүшү мугалимдин окуучу менен болгон мамилесинде байкоого ала турган маселелерден. Кандай гана предмет болбосун, мугалим ошол касиетти данакерлиги аркылуу окуучунун ой жүгүртүү методдоруна ээ болуусуна аракет жасашы керек. Мисалы математика, физика, биология илимдери, экономика, тарых илимдери булардын баары негизинен ой жүгүртүү методдорун талап кылат. Башталгыч жана орто билим берүүдө азырынча маани берилбегенине карабастан, бул аталган тармактар маалымат ой жүгүртүү методдоруна ылайык экинчи мааниге ээ болуу менен бирге белгилүү бир мазмун аркылуу акылга өтүп орун алган бул жалпы ой жүгүртүү методдору түрдүү өзгөчө абалдардын тандай алуу менен ишке ашат. Артыкчылыктуу мамилелерди түзө алган, окууга чечкиндүү, эрки күчтүү, ой жүгүртүү методдорун билген, ахлактык мүнөзү калыптанган, социалдык мамиледе калыптанган жана өзүн чектей билген, табити жана сезимталдыгы мыкты инсандар жалан баяндоого таянган окутуу аркылуу тарбияланбайт. Чыныгы билим берүүдө мугалим окуучунун инсандык мамилелери биринчи орунда болушу керек. Учурда инсандык жана мүнөздүк сапаттары жаатынан карап, мугалим болууга ылайык же ылайык эмес экендигин баалоо үчүн критерийлерди иштеп чыгуу зарыл. Сүйлөгөн сөздөрү чын жүрөктөн чыгуусу жана мурда өздөрү ынануулары кажет, ошондой эле бул сөздөр алардын инсандык сапатын көрсөтүүгө тийиш. Мектеп мүдүрлөрү мугалим лидерлердин зарыл экенине ишенүүлөрү кажет жана мындай инсандардын устаттык жөндөмдөрүнө баа берүүсү лаазым.

Бүгүнкү күндө аталган болочок мугалимдин коммуникативдүү компетенциясынын манызын ачууда дагы бир өзгөчөлүк пайда болду: сабак берип жаткан мугалимдин, билим алып жаткан окуучунун ар тараптан коммуникацияга даяр болуу түйшүктөнүүсүн талап кылуу менен бирге, туура ойлонуу, стилистикалык тактыкты сактоо, эл аралык сүйлөө этикеттерин колдонуу компетенциялары ж.б.саналат. Педагогикалык жогорку окуу жайларда коммуникативдик багытты коомдун шартына ылайык окутууда үзгүлтүксүз квалификациялык жогорулатуулар, конференциялар байма-бай өтүп турат. Оозеки туура сүйлөө компетенциясы бул чыныгы мугалимдин кесиптик компетенциясы менен тыгыз байланышта. Себеби, мугалим чет тилди үйрөтүүдө белгилүү бир теманы багыттап, белгилүү бир окуя жөнүндө ар түрлүү коммуникативдик ыкмалар менен айта алышы керек. Бул жерде болочок мугалимдин кесиптик коммуникативдик компетенттүүлүгү гана калыптанбайт. Е.И. Пассов айткандай: ”Башка элдин тилин билген адис катары да жоопкерчилиги жогору болуп калат” [6.148]. Акыркы жылдары билимдер менен көндүмдөргө окуучулардын ийгиликтүү ээ болуусун камсыздоодогу окуунун оң мотивациясынын ролуна педагогдордун түшүнүүсү күч алды. Буга байланыштуу башталгыч жана жогорку класстын окуучуларынын билимдерге ээ болууларынын сапатын жогорулатуу проблемасы, анын ичинде, окуу ишмердүүлүгүнө оң окуу мотивациясын калыптандыруу жана өнүктүрүү проблемасы өсүүдө. Мындай мотивация аларды туруктуу, системалуу окуу ишине козгойт. Мындай мотивациясыз педагогикалык процесстеги окуучунун ишмердүүлүгү эффективдүү болбой калат. Ошондуктан, баланын андан аркы окуусу үчүн маанилүү болгон мотивдерди калыптандыруу, анын өздүк окуу ишмердүүлүгүндө өзү эле турмуштук маанилүү максат болуп калат. Ошону менен катар башка максаттарга жетүүнүн каражаты гана болуп саналбастан, окуучунун андан аркы окуусун ансыз элестетүүгө мүмкүн болбогон зарыл шарт да болуп саналат. Тажрыйба көрсөткөндөй, окуучулардын учурдагы автоматизация шартына байланыштуу көпчүлүгүндө эффективдүү окуу үчүн зарыл мотивдер калыптанбай калып жатат. Демек, мектеп менен мугалимдер окуучулардын ишмердүүлүгүнүн мотивациялык чөйрөсүн калыптандыруу процессин башкарууну өз колдоруна алышы керек. Ошондой эле, башталгыч класстадан тартып, жогорку класстын окуучуларына чейин окуу ишмердүүлүгүнө оң туруктуу таанып-билүүсүн калыптандыруунун жолдору менен методдорун карап чыгышыбыз керек. Айрыкча мектептин жашоосуна алгач бет алган кенже мектеп курактагы окуучулары үчүн билимдерди аң-сезимдүү өздөштүрүү абдан маанилүү. Мектептеги окутуунун биринчи күнүнөн баштап, окуу процессин окуучулар алга жылууларын көрө билгидей кылып куруу зарыл, мотивдерге окуучулар бүгүнкү күн менен келечегинин ортосундагы байланышты белгилегидей кылып жекече маани берүү керек деп эсептейбиз. Максаттарды так коюу жана аларды окуучуларды түшүнүүсү олуттуу мааниге ээ болот.

Жыйынтыктап айтканда, мугалим менен окуучунун ортосунда психологиялык контакт белгиленип, мамиле чын ыкластан болуш керек деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Акйүз Яхя . Түркияда мугалимдердин коомдук өзгөрүүдөгү таасири. Анкара. 1978.
2. Акматалиев А. Каада салт,адамдык оң-терс сапат.Б.2002
3. Бекбоев И.Б. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы [Текст] / И.Б.Бекбоев, А.Алимбеков, – Бишкек, «Бийиктик», 2001 – ж 28 – б 29.
4. Бекбоев И.Б. Инсанга багытап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек.: Педагогика века. – 2004. – 384 – б.

5. Кыргыз-түрк Манас университетиндеги кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары. Усулдук колдонмо. Б: 2006.
6. Йылмаз Өзакпынар. Улуттук таалим-тарбиянын максаттары жана мугалимдин кишилик сапаттары. Бишкек. 1987.23.
7. Пассов Е. И. Беседы об уроке иностранного языка [Текст] / Е.И.Пассов, Т.И. Колова., Т.А. Волкова., Т.Н. Добронравова: Пособие для студентов педагогических институтов. –М.: Просвещение, 1971. –148 с.
8. Сияев Т.М. Азыркы мезгилдин мугалиминин профессионалдык компетенттүүлүгү: мотив компоненти [Текст] / Т.М.Сияев // Материалы международной научно-практической конференции : «Наследие просветителей 153 в культуре, образовании и их влияние на современность» КГУ имени И.Арабаева. – Бишкек,2012.–С.20–23.

УДК: 316.356.2
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-68-72

Халитова И.Р.
Абай атындагы Улуттук педагогикалык университети
Халитова И.Р.
Национальный педагогический университет имени Абая
Khalitova I.R.
National Pedagogical Universiti named after Abay

АБАЙ КУНАНБАЕВДИН КООМДУК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШ ПРАКТИКАСЫНДА СУНУШ КЫЛГАН ИДЕЯЛАРЫ
ИДЕИ ВНУШЕНИЯ АБАЯ КУНАНБАЕВА В ПРАКТИКЕ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ
IDEAS OF SUGGESTION BY ABAI KUNANBAEV IN THE PRACTICE OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK

Аннотация: Макаланын жаңылыгы Абайдын поэзиясын сунуш кылуу методдорун педагогикалык иш практикасына киргизгендигинде. Тактап айтканда, акындын бүгүнкү күнгө чейин ачыла элек, иш жүзүндө колдонулбай келген чыгармаларынын бир касиети – сунуш (саггестей – сунуш) күчү. Бул жерде акындын чыгармаларынын көрсөтүлгөн касиетин кеңири жайылтуу, аны практикада колдонуу мүмкүнчүлүгүн көрсөтүү максатын көздөп жатабыз. Даанышмандын башка тилге которууда мааниси сакталып калышы мүмкүн, бирок сөздүн сөз айкалышынын кооздугу дайыма жоголуп кетет.

Аннотация: Новизна статьи состоит во внедрении методов внушения поэзии Абая в практику педагогической работа. А именно, одно из свойств произведений поэта, не раскрытых до сегодняшнего дня, не применявшихся в практике – сила внушения (saggestey – внушение). Здесь мы ставим целью популяризацию указанного свойства произведений поэта, показать возможность применения его в практике. В переводе подленника на любой другой язык, может остаться смысел, но красота словасочетании слова теряется всегда.

Abstract: The novelty of the article lies in the introduction of the methods of suggestion of Abai's poetry into the practice of pedagogical work. Namely, one of the properties of the poet's

works, which have not been disclosed to this day, have not been used in practice, is the power of suggestion (saggestey - suggestion). Here we aim to popularize the specified property of the poet's works, to show the possibility of applying it in practice. In the translation of a sage into any other language, the meaning may remain, but the beauty of the word combination of the word is always lost.

Негизги сөздөр: сөздүн күчү, сөздүн энергиясы, сөздүн дем берүүчү жөндөмү, сезим, эрк, сунуш.

Ключевые слова: сила слова, энергия слова, внушающая способность слова, чувство, воля, внушение.

Keywords: the power of the word, the energy of the word, the inspiring ability of the word, feeling, will, suggestion.

Согласно исследованиям «Внушение – процесс воздействия на психику человека, основными средствами его осуществления являются: слово, ритм речи, интонация, жест, намек, действие [1], как нам известно, через него можно целенаправленно передать человеку определенные действия, характер, мысли и т.д., либо корректировать отклонения. Наш народ издавна умело использовал силу искусства слова, придавая особое значение лишь одному слову либо словосочетаниям, особенно стихотворным строкам, умело используя логику, ритм, акцентирование голосом, а также содержание речи. Поэтому обладание внушающим свойством стихов Абая является закономерностью. Потому что, свойство внушения заложено в природе стихов поэта.

Применявшие внушающее качество слова для коррекции человеческой психики психиатры, психологи и педагоги определяли действие, поведение, идеи, необходимые внушить человеку его «содержанием» (Шварц, Бехтерев, Беляев и др.), а выражающие его слова, фразы, словосочетания как «формулу» (Шульц, Линдеман).

Глубоко знавший и чувствовавший сердцем сильное качество воздействия искусства слова Абай, сравнивает его мощь с огнем, пламенем, ударом молнии: говоря «полыхая порывом огня... как удар молнией» или «рожден огнем и пламенем», словами «пронизивая тело и душу» указывает, что его воздействие распространяется на сознание человека, через него на весь внутренний мир, тело (физиологию), обозначая дальнейшее влияние на сознание как «легче слова, тепло несет сердцу». Таким образом, можно заключить, что поэт внес свой вклад в теорию суггестии, приведя характеристику психологии внушения в казахском понимании, видим, что он настолько глубоко знал силу искусства слова, применяя ее на практике для самовнушения. Доказательством этому служат следующие строки.

Сап,сап, сап көңілім!
Саяламай сай таппай...
Сап,сап, сап көңілім!
Сабыр-түбі сары алтын...
Сап,сап, сап көңілім!
Сана қылма бекерге...
Сап,сап, сап көңілім!
Сарқа берме санаңды...
Сап,сап, сап көңілім!
Сағынышқа сарғайма... [2]

Смысл куплеты: обуздывает обуревающие его чувства, мятущиеся мысли, обращается к разуму, успокаивает беспокойную душу.

Как доказали обосновывающие возможность применения внушающего качество слова в теории и практике коррекции человеческой психики ученые, для того, чтобы нужные действия вросли в сознание человека, стали привычными и рефлекторными, необходимо применять метод многократного повторения выражающей их словесной «формулы». Если вглядеться в произведения поэта с подобной точки зрения, можно видеть, что он сам при упорядочении своих чувств и настроения, далее сознания и действий, прибегает к такому же методу:

внушает себе, что «невозможно богатство без труда», можно «найти красивую, выбрать родовитую ... заплатив калым... не оглядываясь по сторонам... не скача безумно по холмистой местности, где не будет бегать даже корсак». Очевидно, что здесь словосочетание «сап, сап көңілім» та самая словесная «формула», о которой говорят ученые психологи.

Беспокоясь о нуждах людей, поэт в своем стихотворении «Не находя исцеления\Ем таба алмай/» обращаясь к Создателю, утешает себя:

Укажи Сам,

Истенный путь,

Исцели.

Здесь он с одной стороны обращается к Аллаху, прося поддержки, благословления в делах, с другой стороны подбадривает себя этими строфами, чтобы собрать свои силы и энергию.

Абай посвящал целое стихотворение на доказательство и для внушения одной мысли. Например, основная мораль стихотворения «У заблудшего впереди широкая дорога, позади тропинка» [3] заключена в 23-строке: «никто не исправится внутренне, исправившись внешне». Для внушения этой мысли говорит: откажись от «дурного дела», «хитрости» или неправедной тропы заблуждения, повернись лицом к «честному труду», копи достаток, вступи на путь, угодный людям, «не исправляйся внешне», а исправляйся внутри, духвно. Верность основной идеи стихотворения доказывает такими словами и выражениями, строфами, показывающими характер плохого человека, как «движения тела выдают хитрость... сто раз меняется выражение лица, когда говорит».

Лишившись горячо любимого сына Абдрахмана, «Нужно проявить сдержанность». Такие же слова он говорит своим близким и друзьям:

Давайте прекратим лить слезы,

Возьмем себя в руки.

Не то горе одолеет,

И подавит совсем

зовет людей сдержать свое горе. Это не только «проявить сдержанность» - прекратить лить слезы, что необходимо всем, это также призыв к приведению в порядок мыслей и чувств, остановиться, попытка утешения. Поэт произносит эти слова, обращаясь к супруге, матери Абиша, другим родственникам.

Давая высокую оценку силе воле, которую дают человеку совокупность телесного здоровья, силы духа и разума, говорит: «Держи вместе разум, сила воля и сердце, тогда будешь самодостаточным, отличным от большинства» [4]. То, что это также является истиной, не требующей доказательств, достойной доверия без проверки, поэт приводит так: «они в одиночку не добьется своего... трудно им друг, без друга»:

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,

Сонда толық боласың елден бөлек...

Здесь поэт, определяя конкретно место каждой из трех составляющих силы (воля, сердце, чувство), указывает, что для правильного использования нужно исследовать и выбирать их, основываясь на знания, применять каждую на своем месте такими словами: «наука укажет назначение каждой из трех:

Біреуінің күні жоқ, біреуінсіз

Ғылым сол-үшеуінің жөнін білмек...

Считаем это умением сводить воедино эти три составляющих, направить в одно русло, заставить служить себе.

Внушение словом пробуждает скрытые источники силы в человеке, которые не всегда используются в повседневной жизни, создает возможность их использования в определенном направлении. Чувствуя это интуицией поэта, Абай сказал:

Если придут горести, сопротивляйся, не падай,

Наступит веселье, не увлекайся, не гонись,

Загляни глубже в сердце свое,

Найдешь там действительно ценное, не бросайся им.

Если поймем « действительно ценное, что найдешь в глубине сердца» как запасы энергии в человеке, которая не даст предаться унынию, гнаться за весельем, вот тогда можем полностью понять и реализовать конечную цель, идею стихов Абая. Поэт всем своим естеством верил в наличие в человеке подобных запасов сил. Мұнда:

Жігерлен сілкін,

Қайраттан беркін...

говоря «Соберись встряхнись, Будь сильным и крепким»: указывает направление для приложения запасов энергии, имеющейся в каждом человеке. Внушение – процесс бездумного автоматического восприятия и привития определенных действий, поведения, идеи (содержания) без проверки. Оно осуществляется воздействием словом кого-либо на другого или каждого на самого себя. Внушающая сила – это движущая сила, влияющая на человека извне. По словам немецкого психиатра И.Г. Шульца, первым на практике доказавшем возможность использования внушающей силы слова в коррекции психики человека [5] путем незначительного воздействия внешней силы создается взаимодействие души и тела, которое в результате специальных упражнений превращается в привычку, навык, который будет сам собой проявляться в нужный момент. Его содержанием является действие, поведение, мысль, прививаемое человеку, внедряемое в сознание человека путем внушения.

При внушении человек воспринимает такое содержание без проверки его правильности, либо неправильности. «Наука – средство самопознания, самовоспитания человека: «держи вместе разум, силу и сердце, наука укажет назначение каждой из трех», то есть, «если уделишь внимание науке, то она и имущество, и скот» [6] – наука источник богатства. Аксиома, не требующая доказательства.

У казахов есть пословица «болезни лечатся, привычки остаются». Тогда нужно ли доказывать, что болезнь можно лечить и исцелить от нее, а избавиться от привычки очень сложно, иногда невозможно? Конечно, каждому ясно, что такой эксперимент никому не нужен, тогда строки стихов Абая:

Привычка трех-четырех лет,

Будет твоим палачом

также истина, не требующая доказательств. Основываясь на них, в ходе работы со студентами, для понимания силы воздействия слова на человека, провели анализ двух стихотворений Абая «Сила огнем полыхает» и «создан из пламени и огня». Здесь мы попытались понять слова «сила огнем... сделав копьем молнии подобный язык» и следующую строфу стихотворения:

Слово, что заучишь в уме,
Не задержится в душе, проскользнет,
Слово, прочувствованное сердцем,
Растечется по жилам

Студентов озадачивает следующее: «почему же не задержится слово, что заучишь в уме»? Разве, напротив, заученное в уме слово не запоминается крепче? Затем, можно ли «прочувствовать слово»? Как понять «слово, прочувствованное сердцем»? Вот здесь нам ясно видно, что Абай глубоко понимал внушающую силу слова. Внушение основывается именно на этой способности слова. Анализируем следующие строки в стихотворении поэта «рожденный пламени и огня»: «сверкая, нагоняет гром…попадись под грозой… разобъет вконец» и:

Ясное слово, обладающее силой,
Кто знает его силу, будет осторожен.

Следовательно, если будущие педагоги, учитывая подобную силу слова в коррекции своего разума и сознания, чувств, привычек, навыков, действий, также овладеют путями воздействия на учащихся этим способом, это сделает воспитание значительно легче.

Список цитируемых источников:

1. Краткий психологияечкий словарь.-М., 1985
2. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Ітом. Алматы, «Жазушы», 2005.40 б.
3. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Ітом. Алматы, «Жазушы», 2005.168.
4. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. І том. Алматы, «Жазушы», 2005.906.
5. Абай. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. І том. Алматы, «Жазушы», 2005.216
6. Шульц И.Г. Аутогенная тренировка.-М.,1985, с.32.

УДК 371.32:378
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-72-77

Эгамбердиева А.А., Жылчиева Д.С.
Ж.Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Эгамбердиева А.А., Жылчиева Д.С.
КНУ имени Ж. Баласагына [1,2]
Egamberdieva A.A., Zylchieva D.S.
KNU J. Balasagyn [1,2]

МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮН ЖОГОРКУ БИЛИМ АЛУУГА БОЛГОН КЫЗЫГУУСУН АРТТЫРУУ
ПОВЫШЕНИЕ ИНТЕРЕСА ВЫПУСКНИКОВ ШКОЛ К ВЫСШЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ
INCREASING SCHOOL GRADUATES' INTEREST IN HIGHER EDUCATION

Аннотация: Дүйнөдө укмуштуудай тездик менен болуп жаткан өнүгүүлөргө, айрыкча заманбап технологиялардын улам жаңырып өсүүсүнүн негизинде, акыркы жылдары жогорку билимге болгон суроо-талап азайып, мектеп бүтүрүүчүлөрүнүн көпчүлүгү кыска убактылуу курска окуп, андан иштеп кетүүнү кыялданышат же болбосо чет өлкөдө билим алып иштөөнү каалашат. Бул макалада мектеп бүтүрүүчүлөрдү жогорку окуу жайда билим алууга кызыкттыруу, шарт түзүү жана жогорку окуу жайларын заманбап ЖОЖго айландыруу боюнча изилденип жана талдоого алынды.

Аннотация: Из-за невероятно быстрого развития в мире, особенно нового роста за счет современных технологий, спрос на высшее образование в последние годы снизился, и большинство выпускников мечтают обучиться на краткосрочном временном курсе и работать с ним, или они хотят учиться и работать за границей. В данной статье было изучено и проанализировано, как заинтересовать выпускников школ высшим образованием, создать условия и преобразовать высшие учебные заведения в современные университеты.

Abstract: Due to the incredibly rapid developments in the world, especially the new growth due to modern technologies, the demand for higher education has decreased in recent years, and most of the graduates dream of studying for a short temporary course and working from it, or they want to study and work abroad. In this article, it was studied and analyzed how to make school graduates interested in higher education, create conditions and transform higher educational institutions into modern universities.

Негизги сөздөр: ЖОЖ, Z мууну, заманбап билим берүү курстары,эксперимент, окуу жана окутуу процесси, материалдык техникалык база, окуучулар,студенттер,реформа.

Ключевые слова: вуз, поколение Z, современные образовательные курсы, эксперимент, учебно-воспитательный процесс, материально-техническая база, учащиеся, студенты, реформа**.**

Keywords: university, generation Z, modern educational courses, experiment, learning and teaching process, material and technical base, pupils, students, reform.

Мындан 20-30 жыл мурун эле абитуриенттин билим алуу траекториясы так болгон: Аттестат алгандан кийин, ал өз шаарында же каалаган шаарында калып, жергиликтүү университетке же техникумга күндүзгү окууга бара алган. Дипломду жактагандан кийин мурдагы студент - азыркы квалификациялуу адис - бөлүштүрүү жолу менен жумушка орношуп, ал боюнча үч жылдан кем эмес иштөөгө милдеттүү.

Бирок азыркы маалымат технологиялары өнүккөн заманда абутуриенттердин траекториясы так болбой калды. Себеби, кыска убакыттуу курстарда же өз алдынча же болбосо онлайн курстардын жардамы менен дээрлик бардык кесипти өздөштүрүп, убактысын жана акчасын алда канча аз коротуп, жумушка орношуп алган жаштар көбөйдү.

Университеттин диплому дагы деле чоң мааниге ээби? Анда мектеп бүтүрүүчүлөрдүн жогорку билим алууга кызыгуусун кантин артыруу керек? деген суроолор жаралып, изилдеп көрдүк.

Бүгүнкү күндө билим берүү тармагын реформалоо зарылчылыгы тууралуу сүйлөшүүлөр, сунуштар көбөйүүдө, о.э. эл аралык симпозиумдарда, конференцияларда талкуулоодо. Албетте, өзгөчө билим берүү тармагын талапка ылайык заманбап жаңылоого жана санариптештирүүгө биздин мамлекетибиз мезгилден артта калбай мезгил агымы менен келе жатат. Бирок абитуриенттер күн сайын өзгөрүп, өнүгүп жаткан мезгил агымына жараша заманбап билим берүү технологияларын өздөштүрүп, өз өлкөлөрүнөн Россияга, Турцияга, Европага, Кореяга жана Америка Кошмо Штаттарына кетип калышат, же салттуу жогорку билим алуунун ордуна ар кандай кыска курстарды тандашат [1].

Мындай көйгөйгө такалышынын себеби эмнеде? Бул суроого жооп издеп, чакан эксперимент жүргүзүп көрдүк.

Бишкек шаарындагы жалпы билим берүүчү мектептердин 9-, 11-класстарынын бүтүрүүчүлөрүнө сурамжылоо жүргүздүк. Катышуучулардын саны - 45.

<u>Изилдөөнүн практикалык мааниси</u>: Изилдөөнүн жыйынтыктарын жана иштелип чыккан сунуштарды: жогорку окуу жайларын өнүктүрүү программаларын түзүүдө, мектептерде кесипке багыт берүү планын иштеп чыгууда, профессионалдык ориентация борборлору абитуриенттердин билим деңгээлин жогорулатуу боюнча программаларды даярдоодо колдоно алышат.

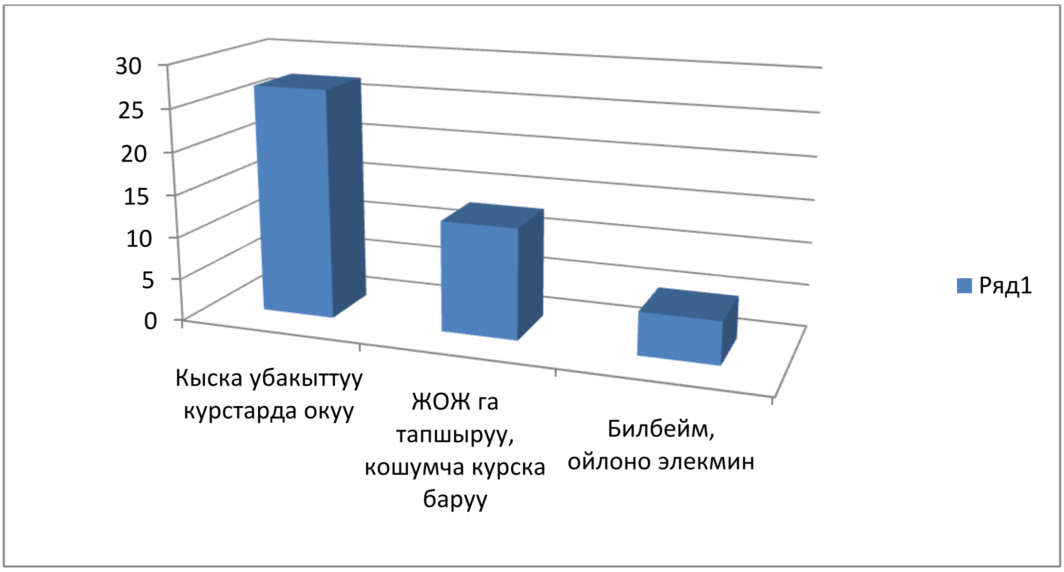

Сүрөт 1.

Бул эксперименттин жыйынтыгында « Кыска убактылуу курска окуйм», чет мамлекетке барып иштеп келүүнү кыялдангандарын айтышты. Экинчи топ «ЖОЖго тапшырат, кошумча курска окушат», себебин сураганда алар деле курсту окуп бат бүтүп, бат иштегенди каалашат, бирок ата-энелери жогорку билимдуу болгондуктан ЖОЖдо окуп, кошумча курсун да окуусун айтышты. 3-топ «Эмне кылаарын билишпейт», бирок ЖТРга катталгандар, алар ЖТРдин жыйынтыгын көрүшөт, ошого карап чечишет.

Мындан жыйынтык чыгарса болот, акыркы бир нече жылда заманбап билим берүү курстарынын жана онлайн платформалардын популярдуулугу өсүп, студенттер салттуу билимге салыштырмалуу бир топ аз убакыт коротуп, окутуунун натыйжасында билим алуу мүмкүнчүлүгү өсту [2]. Заманбап жана талап кылынган кесипке ээ болуп, дароо жумушка

орношуп иштеп, билимди практикада колдоно баштоо жана татыктуу эмгек акы алып жаткан учурлар көбөйдү. Мисалы, маалымат технологияларында IT тармагында жогорку билими жок эле, кыска убактылуу курска окуп эле жумушка кирүү оңой.

Ата-энелер балдарын бала кезинен баштап жогорку билимсиз жашоодо эч нерсеге жетише албайсың деген ойду таңуулашат, бирок тарыхта жогорку билими жок адамдар көрүнүктүү ишкерлер, бизнесмендер, илимпоздор жана башка илим, искусство, саясат жана башка ишмерлер болуп чыгышкан көптөгөн мисалдар бар. О.э. социалдык тармактардын дүркүрөп өсүшүнө байланыштуу балдар интернет тармактарынан көптөгөн маалыматтарды алышып, көпчүлүк адамдар, эреже катары, окууну аяктагандан кийин өз адистиги боюнча иштебей жүргөндүгүн угушат [3].

Ошондуктан азыркы маалымат технологиялары өнүккөн заманда абитуриенттерди ЖОЖго тартуу жана кызыктыруу жолдорун карап чыгалы.

Жогорудагы көйгөйлөрдү чечүү практикалык учурларды кошуу менен окуу программасын үзгүлтүксүз жаңыртуу, ошондой эле ар кандай иш берүүчүлөр жана компаниялар менен ЖОЖ тыгыз байланышта болуш керек.

1. Мектептердеги жана ЖОЖдордогу материалдык-техникалык база эскирген. Айрым окуу китептеринин жашы кээде мугалимдердин жана студенттердин жашынан ашып кетет, мындай суроо туулат: мектеп окуучуларына жана студенттерге берилип жаткан билимдер канчалык актуалдуу?

2. Окуу жана окутуу процессин татаалдантып, жайлаткан кагаз бюрократиясынын проблемасын да белгилей кетпесек болбойт.

3. Мындан тышкары, кээ бир мугалимдер тарабынан берилген эскирген көз караштарды жана баалуулуктарды белгилей кетүү керек. Бул нерсе статикалык эмес экенин эстен чыгарбоо керек, дүйнө күн сайын жана мүнөт сайын өзгөрүп турат, тиешелүүлүгүнө жараша, билим берүү системасы, билим жана студенттерге берилген баалуулуктар да үзгүлтүксүз жаңыртуу керек.

Дал ушул кадамдар мугалимдерге өз ишин кызыгуу менен аткарууга, ал эми окуучулар менен студенттердин мотивациясын жоготпоого жана практикада оңой колдонула турган тиешелүү билимдерди алууга умтулууга мүмкүндүк берет [4].

4. Мектеп окуучуларынын жана студенттердин максаттарына жооп бербеген билим берүү. Көпчүлүк студенттер, окуучулар окуунун аягында экзамендерди тапшыруу максатын коюшат, бирок мектеп программасы экзамендерди ийгиликтүү тапшыруу жана жогорку окуу жайына кирүү үчүн жетишсиз. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн маянасы жакшы жумуш табуу максаты коюлган. Бирок окуу учурунда алынган билим көп учурда иш жүзүндө пайдасыз болуп калат. Ошого жараша мектеп окуучулары репетиторлорду жалдап, ал эми студенттер кошумча кайра даярдоо курстарынан өтүшү керек же практика жүзүндө бардык керектүү көндүмдөрдү үйрөнүшү керек [5].

Көрсө, мектеп окуучулары жана студенттер өздөрүн жана чыныгы каалоолорун ийгиликтүү ишке ашырууга алып баруучу максаттарга жетүү үчүн эмес, билим алуу жана экзамендерди тапшыруу үчүн гана окушат экен.

5. ЖОЖдордо системалуу маалыматтык саясаттын жоктугу. Жогорку окуу жайларында көбүнчө өз мекемесин жайгаштыруунун так стратегиясы, маалымат каналдарын башкаруунун рационалдуу ыкмалары жана көрсөтүлүп жаткан кызматтар жөнүндө калкты маалымдоо жок. Кыска убактылуу курстардын рекламасы эн жакшы жайылган.

Жыйынтыктап айтканда, азыркы билим берүү системасы болуп көрбөгөндөй өзгөрүүлөргө

муктаж экенин белгилей кетүү керек, анткени азыркы формасында ал өз функцияларын натыйжалуу аткарбай калган [3].

Бул маселени кантип чечүү керек?

Бул маселени чечүүнүн жолдорунун бири окуучуларга жана студенттерге эмнени үйрөнгүсү келгенин тандоого мүмкүндүк берүү, анткени студенттердин ынталарына жана кызыкчылыктарына таянып, студенттердин мотивациясын жогорулатып, ошого жараша окутуунун натыйжалуу системасын түзө алат.

Жогорку билимге ээ болгондо гана көбүрөөк мүмкүнчүлүктөр бар экендигин түшүндүрүү. Жогорку билими тууралуу дипломдун зарылдыгы: бул документтин жана атайын жогорку билимдин болушу ишке орношуу жана иштөө үчүн көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Биринчиден, биз белгилегендей, бул талапкерге жумуш издеп жатканда иштин көпчүлүк тармактарында артыкчылык берет. Ал эми көптөгөн иш берүүчүлөр диплому жок талапкерлерди дегеле эсептешпейт. Алар жогорку окуу жайларынын бүтүрүүчүлөрүн издешет, анткени алардын адамынан чебер жана тырышчаак жаш адистер чыгаарын билишет.

Экинчиден, негизи жогорку билимсиз кээ бир кесиптерге ээ боло албайсың. Аларга төмөнкүлөр кирет: Дарыгер, юрист, архитектор, дипломат, саясат таануучу, университеттин профессору ж.б.

Акыр-аягы, жогорку билим жөнүндө диплом өзгөчө биздин өлкөбүздө чоң мүмкүнчүлүктөрдү ачат. Диплому бар кызматкерлер карьералык тепкичтен тез көтөрүлөт. Ал эми жогорку билими жок жетекчи кызматтарга кирүү андан да кыйын. Ушулар жөнүндө заманбап мектеп бүтүрүүлөргө кененирээк маалымат таратуу керек.

Ошондуктан заманбап ЖОЖго төмөнкүлөр сунушталат:

- Материалдык техникалык базага өзгөчө көңүл буруу менен бирге, онлайн окутууга мүмкүнчүлүк берүү, бул студенттердин да, мугалимдердин да убактысын үнөмдөйт, ошондой эле окуу жана окутуу процессин жеңилдеткен окутуунун автоматташтырылган маалыматтык тутумдарын колдонот [7];
- мугалимдердин жана лекторлордун эмгегине кошумча акы төлөө жана мотивациялоо материалдык жана материалдык эмес маселелерин кайра карап чыгуу;
- студенттерге предметтерди өздөрүнүн жөндөмдүүлүктөрүнө жана кызыкчылыктарына жараша тандоого мүмкүнчүлүк берүү жана толугу менен субъективдүү болуп калган жана пайдага караганда көбүрөөк стрессти алып келе турган стандартташтырылган баалоо ыкмаларынан баш тартуу;
- ар кандай долбоорлорго тартуу, ошондой эле ар кандай кызыкдар компанияларда стажировка аркылуу билимди практикада колдонууну үйрөтүү;
- Укуктарды кеңейтүү жана интеллектти өнүктүрүү;
- Ал эми жогорку билимдин зарылдыгын жактаган дагы бир аргумент: ал адамдын ой-пикирин бир кыйла кеңейтет жана адамдын эрудициясын жогорулатат. Университеттин студенттери өз адистиги боюнча жана жалпы университеттик дисциплиналар боюнча социология, философия, тарых, информатика, экономика жана башка.

- Мындан тышкары университеттик билим мээни жана акыл-эс жөндөмүн өнүктүрөт. Бул эстутумду, концентрацияны, ой жүгүртүүнү, элестетүүнү, оозеки интеллектти жакшыртат. ЖОЖдун бүтүрүүчүлөрү көп учурда өзүнө болгон ишенимге, өнүккөн коммуникация жөндөмүнө жана башка лидерлик сапаттарга ээ: максаттуулук, жоопкерчилик,

ийкемдүүлүк [8].

Тактап айтканда, азыркы замандын жаңы мууну (Z мууну) санариптик чөйрөдө жашайт, алар: телекоммуникациялык технологиялар, жасалма интелект, робототехника ж.б. Мына ошону эске алуу менен, эң негизгиси ЖОЖ кыска мөөнөтүү чет тилдеринен (англис, кытай ж.б), маалымат-технологиялык сабактардан курстарды ачып, эрте менен жогорку билим алып, саат 17:00дон кийин өздөрү каалаган курска жазылып окуса, анда мугалим үчүн да студент үчүн да жакшы болмок. Себеби кошумча саат болуп, студенттер каалаган билимин ЖОЖдогу кыска мөөнөттүү курстан алып, иштер эриш-аркак ийгиликтүү уланмак.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Алайба, Т.Э., Заборова, Э.Н. Студенттер мамлекеттик жана мамлекеттик эмес университеттердин имиджи жөнүндө.//SOCIS. 2004. -№2. -115б.
2. Бакулев, Г.П. Массалык коммуникациянын негизги түшүнүктөрү. - М., 2002.-78б
3. Виштак, О.В. Абитуриенттердин жана студенттердин мотивациялык артыкчылыктары//SOCIS.-2003.-№2.-38б
4. Гудков Л.Д., Дубин Б.В., Леонова А.С., Левинсон А.Г., Стучевская, О.И. Жогорку билимдин жеткиликтүүлүгү: социалдык жана институттук аспектилери//www.peo.ru
5. Зборовский, Г.Е., Шуклина, Е.А. Кесиптик билим берүү жана эмгек рыногу//SOCIS.-2003.-№4.-17б.
6. Иванов, В.Н., Назаров, М.М. Ааламдашуу шартында массалык коммуникация//SOCIS.-2003.-№10.-221б.
7. Матанцев, А.Н. Жарнаманын эффективдүүлүгү. - М, 2002.-113б.
8. «Билим берүү кызматтарынын маркетинги» семинарынын материалдары //www.marketing.spb.ru
9. Шевченко, Д. Билим берүү кызматтарын жарнамалоонун мазмунуна анализ//Практикалык маркетинг.-2002.-№7.-33б
10. Шишкин, С.В. Жогорку билим берүүнүн жеткиликтүүлүгү проблемалары.- М., 2003 //www.socpol.ru
11. Зиятдинова Ф.Г. Мугалимдин социалдык абалы жана кадыр-баркы: көйгөйлөр жана чечүү жолдору, 2002. №3 (55). 55-59-бб.

УДК 372.851
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-78-84

Гудимова А.Н., Чередникова Н.В.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Гудимова А.Н., Чередникова Н.В.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Gudimova A.N., Chrednikova N.B.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0008-8695-9904, SPIN-код: 2665-3609 [1]

МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУ ИНДИВИДУАЛДАШТЫРУУ УНИВЕРСАЛДУУ ОКУУ АРАКЕТТЕРИНИН ДЕҢГЭЭЛИН ЖОГОРУЛАТУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ
ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ
INDIVIDUALIZATION OF MATHEMATICS TEACHING AS A MEANS TO INCREASE THE LEVEL OF UNIVERSAL ACADEMIC ACTIONS

Аннотация: Макалада Кыргыз Республикасынын жалпы орто билим берүүнүн мамлекеттик стандартында жана башталгыч мектептер үчүн математика боюнча предметтик стандарттарда аныкталган универсалдуу окуу аракеттерин жана анын компоненттерин өнүктүрүүдө кенже мектеп окуучуларына математиканы окутууда индивидуалдаштыруунун маанилуулугу каралат. Окутууну индивидуалдаштыруу процессинде индивидуалдык - дифференцияланган ыкманы, студентке багытталган технологияларды, анын ичинде долбоор ыкмасын жана көп түрдүү деңгээлдеги тапшырмаларды колдонуу сунушталат. Ишке ашырылып жаткан педагогикалык чечимдердин эффективдүүлүгүн тастыктаган педагогикалык эксперименттин жыйынтыгы талданат

Аннотация: В статье описывается значимость индивидуализации обучения математике младших школьников при развитии универсальных учебных действий и их составляющих, определённых Государственным образовательным стандартом среднего общего образования Кыргызской Республики и Предметными стандартами по математике для начальных классов. В процессе индивидуализации обучения предлагается использовать индивидуально-дифференцированный подход, личностно-ориентированные технологии, включая метод проектов и разно уровневые задания. Анализируются результаты педагогического эксперимента, подтверждающие эффективность реализуемых нами педагогических решений.

Abstract: The article describes the importance of individualization in mathematics learning in elementary school students in the development of multiple learning activities and their components, defined by the State Educational Standard for General Secondary Education of the Kyrgyz Republic and the Subject Standards in Mathematics for Elementary Grades. In the process of individualization of learning it is proposed to use an individual-differentiated approach,

personality-oriented technology, including the project method and multilevel tasks. The results of the pedagogical experiment that confirm the effectiveness of the implemented pedagogical solutions are analyzed.

Негизги сөздөр: окутууну индивидуалдаштыруу, универсалдуу окуу аракеттери, индивидуалдык дифференцияланган ыкма, долбоор ыкмасы, индивидуалдык долбоор, көп түрдүү деңгээлдеги тапшырмалар.

Ключевые слова: индивидуализация обучения, универсальные учебные действия, индивидуально дифференцированный подход, метод проектов, индивидуальные проекты и разно уровневые задания.

Keywords: individualization of learning, universal learning activities, individual differentiated approach, project method, individual projects and multilevel tasks.

Современный мир с его непредсказуемостью и неоднозначностью предопределяет социальный и общественный заказ на человека ответственного, самостоятельного, осознавшего собственную единственность и неповторимость, свободно ориентирующегося в сложных и порой противоречивых ситуациях. Особенности такого заказа отражены в действующем Государственном стандарте среднего общего образования Кыргызской Республики [1], который требует реализации обучения, сохраняющего и развивающего у обучающихся индивидуальность, их врожденные способности и потенциальные возможности. Для этого необходима такая организация учебного процесса, при которой является приоритетной индивидуальная модель взаимодействия учителя и ученика.

Другими словами, от школ всех уровней образования требуется индивидуализация обучения, которая позволяет полностью адаптировать содержание, методы и темпы всех видов учебной деятельности к возрастным и личностным особенностям обучающегося. А также следить за каждым его действием и операцией при решении конкретных задач, за его развитием и формированием универсальных учебных действий (УУД) и компетенций, обозначенных в Предметных стандартах, своевременно корректировать деятельность не только обучающегося, но и учителя.

Однако анализ литературных источников по данной тематике показал, что при реализации индивидуализации выявилось ряд нерешённых проблем и противоречий. Прежде всего нами не обнаружено однозначного подхода и определения этого понятия. Так, например, И.М.Чередов [2] относит индивидуализацию к принципам обучения, А.А. Кирсанов [3] - к воспитательным и дидактическим средствам; М.Кашапов [4] - к процессам самореализации, И.М.Осмоловская [5] рассматривает её как предельный вариант дифференциации.

Мы в своей работе придерживаемся мнения, тех учёных, которые индивидуализацию относят к процессам, реализующим индивидуальный подход, личностно-ориентированные технологии, направленные на развитие индивидуальности как нравственной личности. По мнению Л.С. Выготского, человек поступает личностно только в том случае, когда чувствует себя источником поведения и деятельности. Это проявляется тем чаще, чем быстрее повышается уровень самостоятельности, мотивации и других составляющих УУД в учебно-воспитательном процессе, строящемся с учётом возрастных и психологических особенностей учеников. При этом необходимо помнить, что согласно гуманистической парадигме и основополагающему принципу индивидуализации ученик является субъектом деятельности.

Кроме того из анализа литературных источников следует, что не уделено должного внимания проблеме индивидуализации обучения в начальной школе. Ведутся теоретические и эмпирические исследования, по результатам которых объясняется выбор того или иного подхода к индивидуализированному обучению. Доказывается, что процесс индивидуализации обучения в начальной школе будет более эффективен, если акцентировать внимание на характерных личностных способностях и особенностях младших школьников. Так как этот возраст считается наиболее благоприятным для умственного развития. «Именно в младшем возрасте закладывается ряд ценностных установок, личностных качеств и отношений» - утверждает В.Ф.Феоктистов [6]. Несмотря на это оптимальный комплекс педагогических условий для их формирования до настоящего времени не установлен. Хотя уже из самого определения понятия индивидуализации обучения следует, что школам необходимо создать «такие условия», которые помогли бы каждому ребенку научиться учиться и полностью реализовать себя. Причин отсутствия перечня и обоснования «таких условий» может быть несколько.

Во-первых, несмотря на коренные преобразования в системе образования Кыргызской республики, в школах сохранилась классно-урочная система.

Во-вторых, в каждом классе школ обучаются дети с разным уровнем обученности, самостоятельности, мотивации учения, памяти, темпа выполнения действий и других индивидуальных и возрастных особенностей.

При сложившейся ситуации каждый учитель вынужден искать свои пути и методы разрешения возникшей проблемы, взяв за основу общеизвестные этапы деятельности учителя с приоритетом индивидуально-дифференцированного и компетентностного подхода.

Среди них первый этап заключается в изучении исходного уровня УУД, психофизиологических и возрастных особенностей учащихся разными методами: наблюдение, тестирование, анкетирование, анализ их результатов. К настоящему времени насчитывается немало методик диагностики уровня составляющих УУД, включая самостоятельность и мотивацию учения. Мы для этой цели используем методику А.П.Гладковой и тестирование.

На втором этапе с учётом результатов первого осуществляется дифференциация учеников на группы с одинаковым уровнем УУД и близким уровнем индивидуальных особенностей и способностей. Учащихся объединяют по разным признакам и основаниям. Самым эффективным признаком для индивидуально-дифференцированного подхода считается опора на типологические особенности детей. При этом возможны три группы: 1. Ученики, у которых преобладают процессы торможения над процессами возбуждения.

2. Ученики, у которых наблюдается преобладание возбуждения над торможением. 3. Ученики с уравновешенными нервными процессами возбуждения и торможения.

На практике в настоящее время учителя чаще осуществляют деление учеников с высоким, средним и низким уровнем развития составляющих УУД.

Третий этап состоит из подбора и реализации технологий, методов, приёмов обучения, учебных заданий разной сложности и объёма, а также видов и доз индивидуальной помощи ученикам для каждой из созданных групп. При этом часто на уроках и при выполнении домашних работ используются индивидуальные разно уровневые задания и учебные проекты. Это позволяет каждому ученику выполнить задание в обозначенные учителем сроки и добиться при этом успеха. Не стоит забывать, что переживание учеником ситуации успеха позволяет решить немало задач в учебно-воспитательном процессе:

– повысить уровень мотивации и развить познавательные интересы, а также получить удовлетворение от созданного продукта своего труда;
– стимулировать высокую результативность учебного труда;
– корректировать личностные качества и особенности;
– развивать инициативность, самостоятельность и активность;
– поддерживать в классе благоприятный психологический климат.

В противном случае у одних учеников будет развиваться чувство неуверенности в своих силах, другие не получат возможности применить и показать свои творческие способности.

На четвертом этапе осуществляется регулярный контроль, самоконтроль и взаимоконтроль за выполнением учениками заданий и за развитием универсальных учебных действий и их результатами. Происходит своевременная корректировка в содержании и характере индивидуальных заданий, а также в составе групп. Ученики, повысившие уровень УУД, имеют возможность в дальнейшем перейти в группу учеников с более высоким уровнем.

Реализация каждого из перечисленных этапов требует соответствующего учебно-методического оснащения. Так, например, для реализации третьего этапа на уроках математики мы используем индивидуальные карточки, которые составляем в трех вариантах (для трех групп учеников с разным уровнем). Ниже сведены в таблицу примеры трёх вариантов карточек для 2 класса по теме: «Увеличение числа на несколько единиц». Карточки хранятся в отдельных пакетах, на уроке ученики каждой группы получают пакет карточек с разными по содержанию заданиями соответствующего уровня сложности.

Таблица 1- Варианты индивидуальных карточек с разно уровневыми заданиями

Дифференцированные задания на увеличение числа на несколько единиц для учеников:		
с низким уровнем УУД	**со средним уровнем УУД**	**с высоким уровнем УУД**
Прочитай задачу, обрати внимание на выделенные слова. Соедини текст за-дачи с верным выражением. Таня прочитала 9 страниц книги, а её брат на 4 страницы больше. Сколько страниц прочитал брат? 9+4 9-4 4+9	Прочитай задачу. Составь выражение к задаче. В первый день отремонтировали 12 машин, во второй – на 3 машины больше. Сколько машин отремонтировали во второй день?	Прочитай задачу. Составь выражение. Придумай другую задачу к этому выражению. В одной бочке 8 литров керосина, а в другой – на 4 литра больше. Сколько литров во второй бочке?

Как видим, каждая группа учеников получает задачи с разным содержанием и с разными заданиями дифференцированными по сложности.

Нами также составлен и используется пакет трёх вариантов индивидуальных карточек, которые связаны с анализом и решением одной и той же задачи, но в каждом варианте содержатся задания разной сложности. Ученик имеет возможность выбрать вариант с приемлемым для него уровнем сложности. Таким образом ученику предоставляется право

выбора – один из принципов личностно-ориентированных технологий, которые лежат в основе процесса индивидуализации обучения.

Ниже в таблице 2 представлены примеры вариантов таких карточек для одной и той же задачи №2.

Задача №2. 6 пассажиров ехали в автобусе. На одной из остановок зашли ещё 4 пассажира, а на следующей остановке 2 пассажира вышли. Сколько пассажиров поехало в автобусе дальше?

Таблица 2. Варианты индивидуальных карточек с заданиями трёх уровней сложности для одной задачи

Задание для ученика с низким уровнем УУД	Задание для ученика со средним уровнем УУД	Задание для ученика с высоким уровнем УУД
1. о о о о о о О О Ө Ө Рассмотри готовый рисунок и выполни задания: а) После того, как 4 пассажира вошли в автобус, их стало больше или меньше? Вычисли сколько их стало? б) Вычисли, сколько пассажиров стало, когда 2 пассажира вышли. в) Прочитай вопрос задачи. Ты ответил на него? Если задача решена, запиши ответ. 2.Рассмотри другой способ решения задачи, объясни, что находили в каждом действии: 6-2=4, 4+4=?	1.Сделай схематический рисунок к задаче. 2.Реши задачу а) запиши решение по действиям, б) запиши решение выражением. Ответ: 3.Найди второй способ решения задачи. 4.Проверь себя! Сопоставь ответы, полученные разными способами.	1.Сделай схематический рисунок к задаче. 2.Запиши решение а) по действиям, б) выражением. 3.Запиши ответ. 4.Найди другие способы решения этой задачи. 5.Узнай, сколько пассажиров стало в автобусе, если вышли не 2, а 5 пассажиров.

Наряду с индивидуальными карточками, дифференцированными по сложности и объёму для осуществления индивидуализации обучения нами на уроках математики и во внеурочное время используется метод проектов. Метод проектов – личностно-ориентированная технология, позволяющая индивидуализировать учебный процесс, даёт возможность обучающимся проявить инициативу в определении цели, самостоятельность в планировании, организации и контроле своей деятельности, проявить творческие и исследовательские УУД при выполнении учебных заданий.

Мы предоставляем ученикам возможность участвовать как в индивидуальных, так и в групповых проектах, но при реализации любого из них предоставляем возможность выбрать задание в соответствии с имеющимися у ученика возможностями.

Например, проект на тему: «Магическое число 7» - индивидуальный, выполняемый в основном во внеурочное время. На уроке математики совместно с учениками рассматриваем только актуальность проекта, определяем цель проектной деятельности (раскрытие тайны и удивительных фактов, связанных с числом 7), **объект:(**события и явления, с которыми связано число 7) и п**редмет:** (число 7), которые одинаковы для всех. Все остальные структурные элементы проекта ученики вспоминают и выполняют самостоятельно. Каждый формулирует задачи, выбирает методы и способы сбора и обработки информации в соответствии с уровнем развития УУД и индивидуальных особенностей. В итоге часть

учеников для раскрытия тайны числа 7 ставит своей задачей изучить, как люди издревле поклоняются числу семь и ищут для этого информацию в сети Интернет. Другая их часть решает похожую задачу, но использует в дополнение ещё и информацию из печатных изданий. Третьи, взяв за основу метод опроса родственников и знакомых, ставят своей задачей найти как можно больше пословиц, поговорок, загадок и задач с числом 7, доказывая тем самым его значимость в различных сферах. Четвёртая часть учеников старается решить задачу магии числа 7, причём каждый из них использует разные методы поиска информации. То есть каждый из учеников стремится достичь одной и той же цели, но разными путями и методами, с разным темпом выполнения индивидуально поставленных задач. При этом даже вид и доза помощи со стороны родителей и учителя оказывается зависимой от уровня сформированности УУД и индивидуальных особенностей ученика.

На этапе демонстрации и оценки продукта проектов на уроке в портфолио класса оказывается 22 разных проекта по одной теме, но отличающихся по решаемым задачам, содержанию, объёму, оформлению, по использованным источникам информации и виду демонстрации готового проекта.

Для проверки влияния предлагаемых нами разно уровневых учебных заданий и проектов был проведён педагогический эксперимент, результаты которого приведены на рис.1 и рис.2. Для установления исходного и конечного уровня развития УУД использовалась методика А.П.Гладковой.

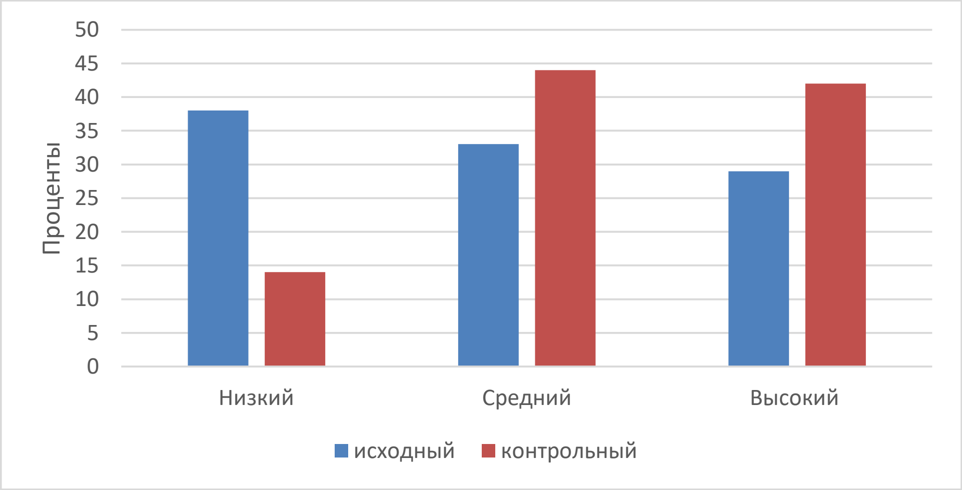

Рис.1. Сравнительные результаты эксперимента по определению уровня самостоятельности

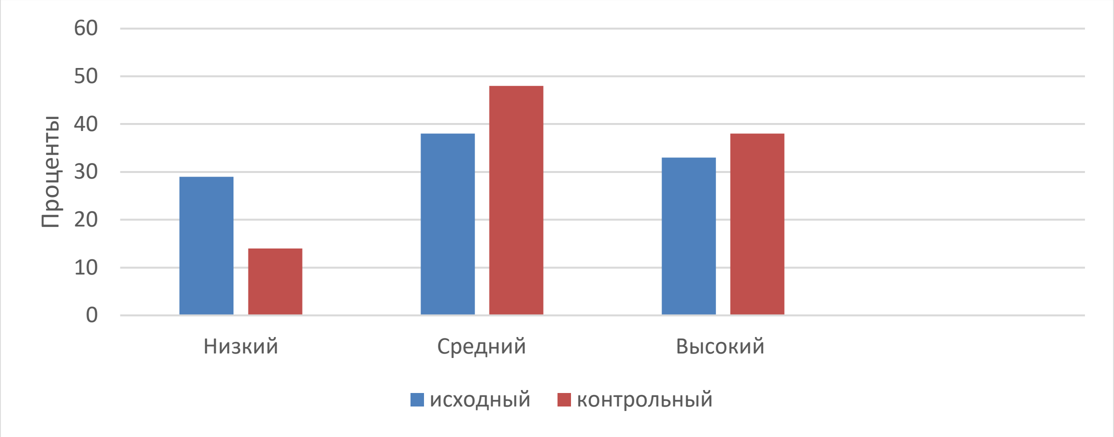

Рис.2. Сравнительные результаты эксперимента по уровню мотивации учения

Интерпретация рис.1 и рис.2 позволяет сделать вывод о позитивном влиянии наших педагогических решений по индивидуализации обучения на развитие таких составляющих УУД, как мотивация учения и самостоятельность. Но стоит отметить, что больше всего использование индивидуальных заданий и проектов сказалось на развитии учеников с низким уровнем составляющих УУД. Количество учащихся в этой группе за период обучающего эксперимента по уровню самостоятельности уменьшилась в процентном соотношении в 2,6 раза, а по уровню мотивации в два раза. Меньше всего изменилась в процентном соотношении группа с высоким уровнем мотивации, увеличившись всего на 5%.

Список цитируемых источников:

1. Государственный образовательный стандарт среднего общего образования, утвержденного Правительством Кыргызской Республики № 403 от 21 июля 2014 г.
2. Чередов И.М. О дифференцированном обучении на уроках. – Омск. – 1973. –155 с.
3. Кирсанов А.А. Индивидуализация учебной деятельности как педагогическая проблема. – Казань. – 1982. – 43с.
4. Кашапов М.М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций. - М. – 2003–183с.
5. Осмоловская И.М. Организация дифференцированного обучения в современной общеобразовательной школе. - М.: Издательство «Институт практической психологии», 1998. – 214 с.
6. Феоктистов В.Ф. Исследовательская и проектная деятельность младших школьников: рекомендации, проекты. – Волгоград: Учитель, 2011. – 142с.

УДК 378.016.53
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-84-90

Иманкулова И.М.
№ 6 А.П. Чехов атындагы орто мектеби
Иманкулова И.М.
№6. Средняя школа имени А.П. Чехова
Imankulova I.M.
No. 6. Avg. school named after A.P. Chekhov

ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДА СИМУЛЯЦИЯЛЫК ЭЛЕМЕНТТЕРДИН КОЛДОНУЛУШУНУН АКТЫКТУУЛУГУ
РЕЛЕВАНТНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИИ ФИЗИКЕ
THE RELEVANCE OF THE APPLICATION OF SIMULATION ELEMENTS IN TEACHING PHYSICS

Аннотация: Макала физиканы окутууда моделдөө методунун ролуна арналган. Моделдөө заманбап педагогикалык стратегиялардын бири болуп эсептелинет. Бул стратегия автор тарабынан билим берүү императиви катары түшүнүлөт. Ал аны Каракол шаарынын мектептеринде өз тажрыйбасынан түшүнгөн. Заманбап мектеп активдүү трансформация мезгилин башынан өткөрүп жатат. Моделдөө ар кандай технологиялардын тутумунда колдонулат. Мугалим моделдөөнүн айрым элементтерин көбүрөөк колдонот. Моделдөө мугалимге илимий изилдөө объектиси катары окуу процессин жакшыраак түшүнүүгө жардам берет. Бул методикалык ыкма абстракттуу объектилер жөнүндө окуу материалын окутуу процессинде натыйжалуу, анткени мындай объектилер визуалдык кабылдоону жокко чыгарат. Абстракттуу объектилер таанып-билүү процессинде көп кездешет. Мугалим үчүн аларды ачык көрсөтүү абдан маанилүү. Бул үчүн моделдерди көрсөтүүнүн жолдорун иштеп чыгуу керек. Бул формулалар жана башка жолдор болушу мүмкүн. Макалада сүрөттөөчү ыкма колдонулат. Автор окуу жараянына системалуу жана иш мамиле контекстинде кайрылып, теманы талкуулайт. Ал моделдөө технологиясын колдонуу үчүн конкреттүү шарттарды белгилеп берет.

Аннотация: Статья посвящена роли метода моделирования при обучении физике. Речь идет о преподавании физики в школе. Метод моделирования интерпретируется автором в качестве одной из важных современных педагогических стратегий. Данная стратегия понимается автором в качестве образовательного императива. Моделирование используется в системе разных технологий. Учитель чаще использует отдельные элементы моделирования. Моделирование помогает учителю лучше понять учебный процесс в качестве объекта научного исследования. Этот методический прием является эффективным в процессе преподавания учебного материала об абстрактных объектах, поскольку такие объекты не поддаются визуальному восприятию. Учителю важно наглядно представить их. Для этого необходимо разработать способы представления моделей. В статье применяется описательный метод. Автор рассуждает в контексте системно-деятельностного подхода к учебному процессу. Она выделяет конкретные условия для использования технологии моделирования.

Abstract: The article is devoted to the role of the modeling method in teaching physics. We are talking about teaching physics at school. The modeling method is interpreted by the author as one of the important modern pedagogical strategies. This strategy is understood by the author as an educational imperative. Modeling is used in a system of different technologies. The teacher uses separate modeling elements more often. Modeling helps the teacher to better understand the educational process as an object of scientific research. This methodical technique is effective in the process of teaching educational material about abstract objects, since such objects do not lend themselves to visual perception. It is important for the teacher to visualize them. To do this, it is necessary to develop ways to represent models. The article uses a descriptive method. The author

argues in the context of a system-activity approach to the educational process. It highlights specific conditions for the use of modeling technology.

Негизги сөздөр: модель, аналогия, окуу процесси, моделдөө, методика.

Ключевые слова: модель, аналогия, учебный процесс, моделирование, методика.

Keywords: model, analogy, educational process, modeling, methodology.

Статья подготовлена на основании наблюдений в процессе преподавания физики в сш. № 2, 6, 9 г. Каракол Иссык-Кульской области Кыргызстана. Опыт преподавания физики в школах г. Каракол показал, что наряду с другими методами в процессе преподавания физики эффективным является применение элементов моделирования. На наш взгляд, сам метод моделирования в наше время невозможно отделить от процессов научного познания действительности. Поэтому естественно предположить, что такой метод обязательно должен присутствовать в учебном процессе в школе при изучении физики.

Начало моделированию как методу теоретического исследования положил И. Ньютон. Он сформулировал две теоремы о подобии, позволяющие результаты опытов по сопротивлению тел, движущихся в жидкой среде, переносить на другие случаи.

Метод моделирования имеет большое значение в современных условиях. Он основан на построении соответствующей модели объекта, изучении ее свойств и переносе полученной информации на сам объект. Роль модели состоит в том, что она выступает как заменитель объекта, посредник в отношениях между субъектом и объектом. Под моделью понимается условный образ или образец изучаемого объекта [Веников, с. 115].

В естествознании под физическим моделированием понимается замена изучения некоторого объекта или явления экспериментальным исследованием его модели, имеющей ту же физическую природу. Такая ситуация часто имеет место в процессе преподавания физики [Теория и методика, с. 236].

Так как в Государственном образовательном стандарте предусмотрено изучение методов научного познания в виде отдельного раздела, то необходимо формировать у школьников представление о роли моделирования явлений и объектов, области применения и границ применимости моделей. Бесспорно, это требует перестройки всего учебного процесса в школе так, чтобы учащиеся получили четкое представление о происхождении научных знаний и понимали, как связаны между собой факты, понятия, законы и теоретические выводы.

В школьной физике довольно большую группу составляют объекты, непосредственно чувственно не воспринимаемые. Демонстрируемые учителем тела, явления, процессы показывают лишь их внешнюю сторону и не вскрывают их структуры и механизма. Не всегда интересующие характеристики и признаки физического объекта поддаются обособленному выделению, а следовательно, и быстрому усвоению учащимися. Возникает методическая необходимость предварительно делить объект на определенные части, вычленять в нем существенное, а иногда брать для изучения не сам объект, а какой-то другой, наделенный не всеми, а лишь несколькими характеристиками изучаемого объекта. Эффективным методом изучения в данном случае будет хорошо развитый в науке метод моделирования [Веников, с. 61].

Процесс научного познания окружающего мира очень сложен. Он начинается с непосредственного или опосредованного чувственного познания. Но подлинно научный характер он приобретает лишь тогда, когда на основе результатов чувственного познания

строится особый объект – обобщенное и абстрактное представление, схема изучаемого явления. Этот объект и есть модель явления. Моделирование представляет собой обязательный этап процесса научного познания. В физике процесс моделирования приобретает достаточно конкретные формы. Для любого объекта или явления, изучаемого физикой, создается модель. При этом происходит абстрагирование, отвлечение от несущественных в условиях данной физической задачи сторон действительности, выделение главных существенных для данного этапа и уровня познания объекта или явления. В результате этого процесса появляются «идеальный объект» или «идеальный процесс», заменяющий изучаемый процесс. После изучения модели происходит изучение уже данной модели, а справедливость выводов, полученных при изучении модели, проверяется при проведении научного эксперимента. Между моделью и моделируемым объектом имеется определенное отношение – модельное отношение. Это отношение показывает, в каком смысле оригинал и его модель подобны и аналогичны. В настоящее время бурного развития современного общества образование должно перейти на качественно новую ступень, от устаревшего справочного материала к образованию научному, включающему в себя прогнозирование, построение моделей, информационное моделирование и т. д.

Моделирование как теоретический метод познания, а следовательно, и обучения, играет особую роль в учебном процессе, так как имеет принципиальное значение не только для физики, но и носит общенаучный характер [Абдуллаев, Абдуллаева, с. 21]. Моделирование является одним из основных методов познания физических объектов. Модель должна быть наилучшим образом приспособлена к восприятию учащихся и учитывать их психологические особенности [Ерохин, с. 71]. В процессе обучения учитель обязан помогать учащимся формировать научный взгляд на мир. А это возможно, когда построение учебного материала и его структура изложения соответствуют раскрытию такого теоретического метода реальной действительности, как моделирование. В процессе моделирования учащиеся могут научиться таким операциям, как анализ изучаемого объекта, сравнение результатов 64 отдельных опытов, построение обобщенных выводов, выполнение классификаций, доказательств, объяснений. Дедуктивные пояснения всегда связаны с процессом моделирования. Модель выступает при этом и как объект анализа. Наличие наглядной модели и то обстоятельство, что сам поясняемый факт известен, делают этот вид дедуктивного приема самым доступным для учащихся. Операции над моделями учат школьников умению абстрагировать, идеализировать, конструировать, обобщать, то есть способствуют развитию мышления. Так как мышление в широком смысле слова позволяет человеку предвидеть результаты наблюдаемых событий, явлений, то процесс мышления тесно связан с таким процессом, как прогнозирование. Таким образом, школьники, прогнозируя и моделируя физические явления, развивая свое логическое мышление, сознательно осваивают этапы научного познания.

Использование моделирования в учебном процессе вызвано и необходимостью формирования теоретических знаний на уроках физики, когда нужно создавать (или знать, как создаются) модели физических объектов, проводить с ними исследования, то есть применять моделирование. К сожалению, моделированию, как методу познания, да и другим методам, в школе специально не обучают. Однако разработанная нами методика обучения учащихся методу моделирования показала не только возможность применения этого научного метода в качестве метода изучения физических объектов в школе, но и эффективность его применения [Ерохин, с.65]. Применение метода моделирования при

изучении физики в школе дает возможность глубже проникнуть в суть изучаемых физических явлений, получить наиболее достоверные и наглядные результаты, значительно сократить изложение материала, раздвинуть границы знаний учащихся об окружающем мире, развивать их мышление. На первой ступени обучения физике широко используются предметные (материальные) модели (воздушный и водяной насосы, ДВС, турбина, электродвигатель и др.). Можно утверждать, что на первой ступени обучения физике различные модели используются как средство наглядности [Хижнякова, Синявина 2000, с. 109]. С другой стороны, применение материальных моделей при изучении физики на первой ступени можно считать первоначальным этапом овладения учащимися методом моделирования. Вторая ступень обучения физике посвящена изучению различных теорий. Модели при этом служат уже не только средством наглядности, но и объектами теоретических исследований. При изучении механики учащиеся имеют возможность непосредственно наблюдать макроскопические явления, измерять величины, характеризующие их закономерности, проводить эксперименты, устанавливающие ту или иную зависимость. Однако даже в данном разделе физики практически невозможно в школьных условиях изучать реальные физические объекты. Например, движение автомобиля, самолета, Земли вокруг Солнца и т. д. Именно поэтому данный раздел школьного курса физики и позволяет ввести метод моделирования в учебно-познавательную деятельность учащихся. Применение метода моделирования продолжается и совершенствуется в последующих разделах курса физики: при изучении колебательных и волновых процессов, в молекулярной и квантовой физике, в электродинамике [Хижнякова, Синявина 2001, с. 221]. В современных условиях школьного обучения, когда школа получила такое мощное средство, как персональный компьютер, позволяющий смоделировать практически все изучаемые в школьной физике явления и тела природы, исследовать их в различных, задаваемых самими учащимися условиях, метод моделирования приобретает особое значение.

Рассмотрим некоторые классификации моделей, а также попытаемся оценить их ценность для методики преподавания физики. Существует множество классификаций моделей, отличающихся друг от друга признаками, положенными в основу классификации, перечислим некоторые из них. Модели делятся:

* по способу познания: житейские, художественные, научно-технические;
* по отрасли знаний: биологические, экономические, исторические и т.д.;
* по области использования: учебные (наглядные пособия), опытные (модель самолета в турбодинамической трубе), научно-технические (ускорители элементарных частиц), игровые (экономические, военные), имитационные (многократное повторение опытов для оценки результатов воздействия реальной действительности на образец);
* по учету фактора времени: динамические и статистические.

По способу реализации и средствам моделирования существует довольно много классификаций, рассмотрим классификацию представленную в книге Каменецкого и Солодухина "Модели и аналогии в курсе физики средней школы". Модели делятся на: материальные (предметные) и идеальные (мысленные) [Каменецкий, Солодухин, с. 44-45]. В свою очередь материальные модели делятся на: физически подобные, пространственно-подобные и математически подобные, а идеальные модели делятся на: модели-представления и знаковые модели. К сожалению, в методике преподавания физики, можно встретить и другую классификацию моделей по способу реализации: физические и

математические, которая является не полной даже в рамках преподавания физики. Так, из этой классификации выпадают, например, химические уравнения и уравнения ядерных реакций.

Приведенные классификации представляют интерес для методики преподавания физики только в плане обучения учеников методу моделирования, и не представляют особого интереса при преподавании конкретных тем курса. Совсем иначе обстоит дело с классификацией, основанной на способах получения моделей. Модели можно разделить на модели, полученные путем предельного перехода, модели, полученные путем приписывания и теоретические конструкты.

С помощью предельного перехода можно получить модели непосредственно воспринимаемых явлений и объектов, путем рассмотрения целого ряда явлений или объектов обладающих интересующим свойством, например в порядке его возрастания, а затем сконструировать мысленный объект или явление, обладающим этим свойством в бесконечной мере, либо лишенным его. Таким образом, можно вводить понятия материальной точки или математического маятника.

Путем приписывания некоторых свойств объекту можно получить модели микрообъектов или микроявлений, не воспринимаемых непосредственно органами чувств. Таким образом, можно получить модели идеального или электронного газа. И, наконец, теоретические конструкты, такие как электрон или электромагнитное поле, они не могут быть получены путем приписывания, и лишь дальнейшее развитие науки может подтвердить правомерность их использования. Из данной классификации можно получить конкретные методические рекомендации по введению моделей того или иного класса. Для успешного введения модели непосредственно воспринимаемого макрообъекта или макроявления, необходимо реализовать наблюдение подобных объектов/явлений с различными степенями выраженности интересующих свойств. Для построения моделей микрообъектов и микроявлений, полученных путем приписывания необходимо, в начале, на основе предыдущего опыта, путем абстрагирования отбросить несущественные стороны, а оставшиеся в поле рассмотрения свойства приписать модели. И, наконец, при введении теоретических конструктов, таких как электрон, квант или электромагнитное поле, существование которых, само по себе, необходимо доказывать, остается использовать исторический материал, показывающий, как эти понятия появились в истории науки.

В курсе физики понятие модели может быть рассмотрено в двух аспектах: модель как объект познания и как средство познания. Проиллюстрируем это. Для рассмотрения понятия модели как объекта познания подходит следующая классификация моделей, в которой все модели делятся на два больших класса: модели материальные и модели идеальные (информационные). А информационные модели в свою очередь делятся на: описательно-информационные, математические (формализованные) и графические.

Можно обратиться к примерам моделей взаимодействия двух электрически заряженных тел. Примером материальной модели такого взаимодействия могут быть крутильные весы Кулона, в которых шарики А и В заряжаются определенным образом и играют роль заряженных тел. А о величине силы взаимодействия между заряженными телами судят по повороту тонкой серебряной упругой нити подвеса.

Подводя итоги, можно сделать следующий вывод: в курсе физики необходимо в достаточной мере изучать метод моделирования. Причем, желательно изучать методы моделирования начиная с первых занятий по физике и не выпускать далеко из рассмотрения

на протяжении всей основной школы. Модели давно играют одну из главных ролей в обучении физике, о моделях написано много научных работ, много ученых, преподавателей и учителей создавали и создают новые учебные модели, разработано много классификаций моделей. Моделирование можно понимать в широком и узком смыслах применительно к методике физики. В широком смысле мы понимаем моделирование самого учебного процесса, а в узком смысле под моделированием нами подразумевается объект-заменитель другого объекта, не поддающегося непосредственному восприятию.

Список цитируемых источников:

1. Абдуллаев С.Н., Абдуллаева Г.С. Вопросы моделирования простого предложения в русском и тюркских языках // Русский язык за рубежом. 2022. № S4. С. 20-23
2. Веников В.А. Теория подобия и моделирования / М.: Высшая школа 1986.-479 с.
3. Ерохин Р. Я. Выбор модели в процессе решения физических задач // Преподавание физики в высшей школе Научно-методический журнал.- № 23.- М. 2002.-С. 64-71.
4. Каменецкий С. Е., Солодухин Н. А. Модели и аналогии в курсе физики средней школы: пособие для учителей.-М.:Просвящение,1982.-96 с.
5. Теория и методика обучения физике в школе: Общие вопросы: Учеб. Пособие для студ. высш. пед. учеб. Заведений / С. Е. Каменецкий, Н. С. Пурышева, Н. Е. Важевский и др.; Под ред. С. Е. Каменецкий, Н. С. Пурышевой.-М.: Издательский центр "Академия",2000.-368 с.
6. Хижнякова Л. С., Синявина А. А. Физика: Механика. Термодинамика и молекулярная физика: Учеб. для 7-8 кл. общеобразоват. учрежд.-М.: Вита Пресс.-2000.-291 с.
7. Хижнякова Л. С., Синявина А. А. Физика: Основы электродинамики. Элементы квантовой физики: Учеб. для 9 кл. общеобразоват. учрежд.-М.: Вита Пресс.-2001.-279 с.

УДК 371.3.53
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-90-99

Исаева Р.У.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Исаева Р. У.
КНУ им. Ж.Баласагына,
Isaeva R. U.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0009-4252-9651

ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРИНИН ОКУУЧУЛАРДЫН ФИЗИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮ

КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ФИЗИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ

COMPETENCE OF PHYSICS TEACHERS FOR THE FORMATION OF PHYSICAL CONCEPTS FOR STUDENTS

Аннотация: Илимий билимдердиннегизги компоненти болуп түшүнүктөр эсептелет. Окуучулардын илимий түшүнүктөрүн ийгиликтүү калыптандырбайтуруп билимдин сапатын көтөрүү мүмкүн эмес. Ал эми бул окуутуудагы маанилүү процессти мугалим гана ишке ашырат. Макалада физика мугалимдеринин илимий түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча компетенттүүлүктөрүнүн мазмуну жана курамы, ага даярдоо жолдору көрсөтүлгөн..

Аннотация: Основным компонентом научных знаний являются научные понятия. Без успешнего формирования научных понятий у школьников невозможно улучшить качества знаний. Только учитель может осуществлять такого важного процесса в обучение. В статье рассматривается содержание и состав компетентностей учителей физики по формированию физических понятий у учащихся и пути их подготовки.

Abstract: The main component of scientific knowledge is scientific concepts. Without the successful formation of scientific concepts in schoolchildren, it is impossible to improve the quality of knowledge. Only a teacher can carry out such an important process in learning. The article discusses the content and composition of the competencies of physics teachers in the formation of students' physical concepts and the ways of their preparation.

Негизги сөздөр: болочок физика мугалими, илимий түшүнүк, түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча кесиптик-технологиялык компетенттүүлүктөрү, мазмуну, курамы.

Ключевые слова: будущий учитель физики, компетентность, профессионально-технологическая компетентность по формированию физических понятий, содержание, состав.

Keywords: future physics teacher, competence, professional and technological competence in the formation of physical concepts, content, composition.

Окутуунун жана таалим-тарбия берүүнүн эффективдүү болушун камсыз кыла турган эң негизги проблемалардын бири – кесиптик-технологиялык компетенттүүлүк, ал мугалимдин азыркы учурдун талаптарына ылайык даярдыгынын өзөктүк көрсөткүчү болуп эсептелет. Мугалимдин кесиптик компетенттүүлүгү (МКК) – бул педагогикалык жана таалим-тарбия берүүчүлүк милдеттерди чечүү үчүн илимий жана практикалык билимдерди системалаштырган билгичтиктердин жыйындысы [1]. Педагогикада ―мугалимдин профессионалдык компетенттүүлүгү" терминининин пайда болушу, колдонулушу XX-кылымдын 80-90 жылдарына туура келет. 2000-жылдардын башталышынан МКК окумуштуулар тарабынан терең изилденип келет.

Жогоруда айтылгандардын бардыгы бул мугалимдин негизги милдети болгон окуучуларга илимий билимдерди берүүгө болгон билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр, методдор, каражаттар деп эсептейбиз. Ал эми илимий билимдердин негизги компоненти болуп “илимий түшүнүктөр” эсептелет. Демек, мугалим окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу аркылуу гана аларга билим бере алат. Мындан физика мугалимине (деги бардык эле мугалимдерге) тиешелүү болгон физикалык (илимий) түшүнүктөрдү калыптандыруу компетенттүүлүгүн кошууну максатка ылайык деп эсептейбиз [2].

Биз да компетенция түшүнүгү боюнча жогоруда айтылгандарга кошулуу менен аны болочок адистин кесиптик даярдыгын аныктоочу жана окутуунун жыйынтыктары болуучу билимдердин, билгичтиктердин, көндүмдөрдүн жыйындысы деп түшүнөбүз. Ал эми биздин изилдөө проблемабыздын аспектисинде карасак, болочок мугалимдерди окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча компетенциясына ээ кылууга даярдай

турган болсок, анда аталган процесс боюнча мугалимдин компетенттүүлүктөрүнүн мазмунун аныктоо милдети турат.

Мындан, биз өз учурунда түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча мугалимдердин билимдерине жана билгичтиктерине, көндүмдөрүнө коюлуучу талаптарды иштеп чыгуудан баштоону ылайык көрдүк.

Окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу методикасы бул ишмердүүлүктүн практикалык билгичтиктерин гана талап кылбастан, философиялык, психологиялык жана педагогикалык билимдерди камтыган теориялык негиздерди билүүнү талап кылат. Ошондуктан, окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу дээрлик татаал методикалык система болуп эсептелет. Ал системанын түзүлүштүк элементтерин аныктоо, мазмунун ачуу, ошондой эле анын ар бирин ишке ашыруунун жолдорун табуу жана аларды колдонуу мугалимдерден өтө терең билимди, чеберчиликти талап кылат.

Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу методикасын система катары карасак, анын курамында теориялык, дидактикалык жана практикалык үч чоң блок болушу керек деп эсептейбиз [3].

Системанын теориялык блогу өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- түшүнүктү философиялык категория катары кароо;
- түшүнүктү логикалык категория катары кароо;
- түшүнүктү психологиялык категория, адамдын ой жүгүртүү жолу катары кароо.

Системанын дидактикалык блогу өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- түшүнүккө аныктама берүү эрежелери;
- түшүнүктөрдү классификациялоо жолдору;
- түшүнүктөрдүн ортосундагы байланыштар, катнаштар;
- түшүнүктү өздөштүрүүнүн деңгээлдери жана критерийлери;
- түшүнүктү өздөштүрүүдөгү каталар;
- түшүнүктү калыптандыруунун этаптары;

Системанын практикалык же методикалык блогу өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруудагы окуу сабактарынын ар кандай түрлөрүнүн функциялары;
- түшүнүктөрдү өздөштүрүү боюнча окуучулардын аракеттеринин ыкмалары жана жолдору;
- илимий түшүнүктөрдү калыптандыруунун ыкмалары жана жолдору.

Системанын жогоруда көрсөтүлгөн блоктору өз ара байланышта болушат, эгерде блоктордун бирөөнү эле эске албаса, анда мугалимдин окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгүн төмөнкү эффективдүүлүккө алып келет. Мисалы, эгер мугалим бир гана методикалык блокту билсе, анда окуучулардын түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгү жемиштүү болбойт (репродуктивдүү мүнөзгө ээ болот). Окуу китебинде көрсөтүлгөн сунуштар боюнча удаалаштыкта өткөрүлгөндө гана ишмердүүлүк эффективдүү болот. Ал эми сунуштарды эске албаса мугалимдин ишмердүүлүгү дайыма каталар менен коштолуп, түшүнүктү этаптар боюнча калыптандыруунун удаалаштыгы бузулат да эч жыйынтык чыкпайт.

Мугалим теориялык эле блокту билсе, анда аракеттерди аткарууда удаалаштык рационалдуу болбогондуктан түшүнүктөрдүн мазмуну толугу менен ачылбайт, түшүнүктөрдүн ортосундагы байланыштар такталбайт ж.б. Методикалык блок билимдердин жана билгичтиктердин акыркы бүтүрүүчү бөлүгү (звеносу) болгонуна карабастан

педагогикалык процесстин «технологиясы» окуучулардын түшүнүктөрдү өздөштүрүү ишмердигине орчундуу таасир этет, анткени бул процессте жетектөөчү роль мугалимге таандык.

Жогоруда айтылгандардын негизинде окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн ийгиликтүү калыптандыруу үчүн мугалимге зарыл болгон билимдерге жана билгичтиктерге коюлган талаптарга төмөнкүлөрдү кошууга болот.

Теориялык планда мугалим төмөнкүлөрдү билиши керек:

- илимде жана окууда (таанып-билүүдө) түшүнүктөрдүн маанисин жана ролун;
- түшүнүктүн аныктамасынын философиялык жана логикалык категория катары каралышын;
- психологиялык көз караштан алганда түшүнүктөрдүн пайда болуу баскычтары «сезүү – кабыл алуу – элестетүү – түшүнүк» удаалаштыктары түрүндө болоорун.

Жалпы дидактикалык планда мугалим төмөнкүлөрдү билиши керек:

- түшүнүктөрдү калыптандыруунун этаптарын;
- конкреттүү педагогикалык жагдайларда түшүнүктү калыптандыруунун этаптарын вариациялоонун жолдорун;
- физикалык билимдердин негизги түзүлүштүк элементтерин, ал элементтер төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Илимий фактылар.
2. Илимий түшүнүктөрдүн системалары, өз кезегинде алар төмөнкүлөрдөн турат:

   а) материянын формалары жөнүндө түшүнүктөрдүн тобу;

   б) заттардын жана талаалардын касиеттерин мүнөздөгөн чоңдуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн тобу;

   в) кубулуштар жөнүндөгү түшүнүктөрдүн тобу;

   д) техникалык объектилер жана технологиялык процесстер жөнүндөгү түшүнүктөрдүн тобу;

   ж) изилдөө методдору: байкоо, эксперимент, теориялык анализ.

   з) закондор.

   и) теориялар жана божомолдор.

Методикалык планда мугалим окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандырууда окутуунун ар кандай формаларынын функцияларын билиши керек.

Сабактын конкреттүү функциялары төмөнкүлөрдү камтыйт:

1. Түшүнүк менен алгачкы жолу таанышууда анын жалпы белгилеринен маңыздуу белгилерин бөлүп алуу.

2. Түшүнүктүн маңыздуу белгилерин тактоо. Ал төмөнкүлөрдү камтыйт:

а) түшүнүктүн маңыздуу белгилерин маңыздуу эмес белгилеринен бөлүп алуу;

б) түшүнүктүн маңыздуу эмес белгилерин вариациялоо;

в) түшүнүктөрдү дифференцирлөө (салыштыруу, карама-каршылоо ж.б.).

3. Түшүнүккө аныктама берүү.

4. Таанып билүү маселелерин чечүүдө түшүнүктү пайдалануу боюнча билгичтиктерди иштеп чыгуу.

5. Түшүнүктү конкреттештирүү.

6. Түшүнүктөрдү классификациялоо.

7. Түшүнүктөрдү системалаштыруу.

8. Таанып-билүү маселелерин чечүүдө түшүнүктөрдү колдонуу.

Физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу процессинин ажырагыс бөлүгү болуп маселе чыгаруу эсептелет жана ал сабактын түзүмүнүн бир бөлүгү болот. Мугалим окуучулардын түшүнүктөрдү өздөштүрүүсүнүн айрым этаптарында физикалык маселелер ар кандай функцияларды аткара тургандыгын билиши керек. Практикалык мүнөздөгү маселелерди, суроо-маселелерди, физикалык чоңдуктардын чен бирдиктерин тактоого багытталган маселелерди чыгаруунун максаты болуп жаңы түшүнүктү тактоо, аны мурда калыптандырылган башка түшүнүктөрдөн ажыратуу, теориялык билимдерди бышыктоо болуп эсептелинет.

Эсептөөчү мүнөздөгү маселелерди чыгаруу көп максаттуу мааниге ээ болот жана ал төмөнкүлөргө багытталышы мүмкүн:

а) түшүнүктөрдү дифференцирлөөгө;

б) окуучулардын аң-сезиминде түшүнүктүн маңыздуу белгилерин тактоого жана бышыктоого;

в) берилген түшүнүктүн башка түшүнүктөр менен болгон байланышын аныктоого;

г) окутуучу мүнөздөгү маселелерди чыгарууда түшүнүктөрдү колдонууга;

Демонстрациялык тажрыйбалар да сабактын курамдык бөлүгү болуп эсептелет. Алар түшүнүктөрдү калыптандыруунун кайсы этабында коюлуп жатканына көз карандылыкта өзүнүн мазмуну жана милдети боюнча ар кандай функцияларды аткарышы мүмкүн. Демонстрациялар баштапкы фактылардын ролун аткарып, аларды талдоо учурунда буга чейин белгилүү болгон түшүнүктөрдүн жетишпестигин көрсөтүп, жаңы түшүнүктөрдү киргизүү зарылдыгын пайда кылат. Аларды гипотезага туура келген материалдык моделдер катары элестетсе болот, теориялык натыйжаларды эксперимент жүзүндө текшерүү кызматын аткарат же болбосо эл чарбасынын ар кайсы тармагында калыптануучу түшүнүк жөнүндө билимдердин практикалык колдонулушун көрсөтөт [3].

Эксперименттин түшүнүктөрдү калыптандыруу процесси менен өз ара байланышы анын логикалык компоненттери аркылуу жүргүзүлүүсү менен төмөнкүлөрдү камтыйт: проблеманы коюу, тажрыйбада текшерилүүчү гипотезаны формулировкалоо (эреже катары ал түшүнүктөрдүн ортосунда маңыздуу байланыштар бар экенин болжолдойт), изилдөөнүн методикасын тандап алуу, эксперименттин жыйынтыктарын логикалык-математикалык жактан иштеп чыгуу, тажрыйбанын жыйынтыктарын жалпылоо жана интерпретациялоо.

Окуучулардын түшүнүктөрүн калыптандырууда лабораториялык жана физикалык практикумдун иштеринин негизги функциялары төмөнкүдөй болот:

- физика курсунун теориялык бөлүмүн окуп-үйрөнүү процессинде окуучулар өздөштүргөн түшүнүктөрдү практикада колдонуусу;
- түшүнүктөрдүн мазмунун анын техникалык компоненттерин киргизүүнүн эсебинен тереңдетүү;
- физикалык чоңдуктарды мүнөздөгөн түшүнүктөрдүн ортосунда маңыздуу байланыштарды орнотуу.

Окутуунун бардык эле формаларында окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу белгилүү этаптар аркылуу ишке ашырылат.

- А.В.Усова иштеп чыккан түшүнүктү этаптык калыптандыруу жөнүндөгү концепциясынын [4] негизинде, биз окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн негизги этаптары боюнча калыптандырууда мугалимдин билимдерине жана билгичтиктерине коюлган талаптарды сунуш кылабыз:

- окуучулардын күнүмдүк жашоодон алынган байкоолордун натыйжасында алынган түшүнүк жөнүндөгү билимдерди пайдалануу жана аларды талдоо менен коштолгон конкреттүү - сезимдик кабыл алуусун уюштуруу (мектеп шартындагы байкоолор жана тажрыйбалар, фильмдерди, ар кандай телеберүүлөрдү көрүү);

- окуучуларды окуп-үйрөнүлүп, байкалып жаткан объектилерди салыштырууга, айырмалоого жана алардагы жалпы маңыздуу касиеттерин (жактарын) бөлүүгө үйрөтүү;

- окуучулардын абстракциялык ой жүгүртүүсүн өнүктүрүү (маңыздуу белгилеринен маңызсыз белгилерин бөлүү);

- түшүнүккө аныктама берүү, маңыздуу белгилерин синтездөө боюнча окуучулардын билимдерин жана билгичтиктерин өнүктүрүү;

- маңыздуу белгилерин тактоого жана бекемдөөгө үйрөтүү (маңыздуу белгилерди вариациялоо боюнча көнүгүүлөр);

- берилген түшүнүктү башка түшүнүктөр менен болгон байланышын аныктоого үйрөтүү;

- түшүнүктү окуу мүнөзүндөгү маселелерди чечүүдө колдонуу;

- түшүнүктү классификациялоо;

- түшүнүктү чыгармачыл мүнөздөгү маселелерди чечүүдө колдонуу;

- түшүнүктү байытуу (маңыздуу белгилерин табуу).

Мындан,окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруунун бардык этаптарында мугалим алардын ишмердүүлүгүн жана түшүнүктөрдү өздөштүрүүсүн уюштуруунун ыкмаларын так билиши керектиги келип чыгат [4].

Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн өздөштүрүүсү боюнча ишмердиктери жалпыланган мүнөздөгү пландарды пайдаланууну билүүнү камтыйт, алар: кубулуштар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык чоңдуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык теориялар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык куралдар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, физикалык турактуулуктар жөнүндө түшүнүктөрдүн классын, идеалдык объектилер жөнүндө түшүнүктөрдүн классын өздөштүрүү пландары.

Жогоруда айтылгандардын негизинде, биз мугалимдин окуучулардын илимий түшүнүктөрүн калыптандыруу боюнча жалпы компетенттүүлүктөрүнө төмөнкүлөрдү белгилейбиз:

– илимий билимдердин системасында түшүнүктөрдүн жана аларды калыптандыруунун маанисин, анын ордун жана ролун билүү;

– калыптандырылып жаткан түшүнүктүн азыркы учурдагы илимдеги мазмунун билүү. Бул талап аткарылбаса, анда түшүнүктү туура калыптандыруу жөнүндө сөз да болушу мүмкүн эмес.

– калыптандырылып жаткан түшүнүктү өздөштүрүүнүн жогорку деңгээлин жана мектепти бүтүргөн кезде түшүнүктү өздөштүрүлүшүнө коюлган талаптарды билүү. Бул талаптын аткарылышы мугалим илимий түшүнүктүн өнүгүү перспективасын көрө билүүгө жана бул процессти максаттуу жана ойлонуп ишке ашырууга багыттайт.

Көпчүлүк учурларда мугалим түшүнүктүн калыптандыруу процессинин келечегин көрө албай, окуу китебиндеги материалдын берилиш логикасына гана таянып, тактап айтканда "окуу материалын өтүү" жөнүндө гана ойлонушуп окутушат. Мугалимдин бул талапты билүүсү калыптандырылуучу түшүнүктүн перспективасын көрө билүүгө жана өзүнүн түшүнүктү калыптандыруу боюнча ишмердүүлүгүн көзөмөлдөөгө жардам берет.

– түшүнүктөрдү калыптандыруунун негизги этаптарын, аларды өнүктүрүүнүн түйүндүү чекиттерин, түшүнүктүн өнүгүшүн камсыз кылуучу курстун темаларын, бөлүмдөрүн так бөлүп алуу;

– түшүнүктү калыптандыруунун туура жолдорун, методдорун жана ыкмаларын тандай билүү;

Мында окуучулардын түшүнүктүн илимге чейинки, "турмуштук" элестөөлөрүнө көңүл бурулушу, башка предметтерден алган билимдери такталышы керек. Бул өз учурунда белгиленген түшүнүктүн мазмунуна, окуучулардын ой жүгүртүүсүнө, турмуштук тажрыйбаларына жана билимдерине ылайык келген калыптандыруунун туура жолдорун, методдорун тандап алганга көмөк көрсөтөт.

– окуучулардын күнүмдүк байкоолоруна жана мурда өздөштүргөн түшүнүктөрүнө таянып түзүлгөн тажрыйбаларынын негизинде түшүнүктүн базасын түзө билүү билгичтиги. Ар бир жаңы түшүнүктү киргизүүнү мотивдештирүү. Окуучулар түшүнүктөр илимге кокусунан киргизилбегендигин, алар илимдин өнүгүшүнүн белгиленген этаптарында буга чейин болгон билимдердин жана илимий фактылардын же практикалык маселелердин арасындагы карама-каршылыктардын натыйжасында киргизилээрин жакшы түшүнүшү керек.

– түшүнүктү калыптандыруунун жана өнүгүүсүнүн бардык этаптары-да окуучулардын активдүү таанып билүүчүлүк ишмердиктерин уюштуруу;

Түшүнүктү калыптандыруунун баштапкы этабында окуучулардын ой жүгүртүү ишмердиктерине проблемалык ситуацияларды түзүү аркылуу жетишсе болот. Окуучулар мындай ситуацияларды талдоодон буга чейин өздөштүргөн түшүнүктөрү жаңы фактыларды (кубулуштарды, нерселердин касиеттерин, закон ченемдүүлүктөрдү ж.б.) же практикалык маселелерди түшүндүрүүдө жетишсиз боло тургандыгына келишет. Бул процессте проблемалык ситуацияларды түзүү окуучулардын көңүл буруууларын актуалдаштырат, ой жүгүртүүлөрүн активдештирет, түшүнүктү өздөштүрүүнүн маанисин эң жакшы түшүнгөнгө жардам берет. Албетте, булардын баары окуучулардын түшүнүктөрдү мыкты өздөштүрүүсүн камсыз кылышат.

– окуучулардын ой жүгүртүүсүнүн көркөмдүк-образдык, сөздүк-теориялык жана ракеттик-практикалык компоненттерин туура айкалыштырууну камсыз кылуу билгичтиги; Бул билгичтикке түшүнүктү калыптандырууда көрсөтмөлүү таянычтарды туура пайдалануу, ой жүгүртүү амалдарын (анализ, синтез, салыштыруу, абстракциялоо, жалпылоо ж.б.) уюштуруу аркылуу жетишсе болот.

– түшүнүктүн маңыздуу белгилерин тактоо, маңыздуу белгилерин жөнөкөй белгилерден айырмалоо, мурда окуп-үйрөнүлгөн түшүнүктөрдөн жаңы белгилерин ажыратуу боюнча көнүгүүлөрдүн системасын түзө билүү;

– түшүнүктү өздөштүрүү боюнча өз алдынча иштерин уюштуруу;

– жаңы түшүнүктү өздөштүрүүгө керек болгон жана аны калыптандыруу үчүн мурдагы сабактарда же башка предметтерди окуп-үйрөнүүдө алынган түшүнүктөрдүн базасын так аныктоо;

– өздөштүрүлүп жаткан түшүнүктөр менен башка предметтерде таанышкан түшүнүктөрдүн өз ара байланыштарын көрсөтүү;

– окуучулардын фильмдерден, ар кандай телеберүүлөрдөн, интернет-тен, илимий-популярдуу адабияттардан алган билимдерин эске алуу; Бардык эле учурда жогоруда көрсөтүлгөн булактардан түшүнүктүн туура илимий интерпретациясы берилбейт.

Ошондуктан, мугалим өз убагында жогорудагы-дай жол менен алынган түшүнүк жөнүндөгү билимдерди түзөтүүсү зарыл.

– илимий түшүнүктөрдү калыптандырууда предметтер аралык байланыштарды ишке ашырууну билүү; Алар ар кайсы окуу предметтеринде түшүнүктү интерпретациялоонун биримдигин камсыз кылат.

– окуу процессинде берилген түшүнүктүн негизги маңыздуу касиеттерин (жактарын) логикалык жактан чагылдырган түшүнүктү өздөштүрүүгө коюлган талаптарды (жалпыланган пландар) пайдалана алуу билгичтиги. Түшүнүктөрдү өздөштүрүүнүн критерийлерин билүү.

Булардан тышкары физика курсунда жалпы илимий түшүнүктөр көп кездешет. Мисалы, “энергия”, “масса”, “күч”, “зат”, “кыймыл” ж.б. Мугалим-дер жалпы илимий түшүнүктөрдү предметтер аралык байланыштарды пайдалануу менен гана ийгиликтүү калыптандыра алышат. Ошондуктан, жогоруда белгиленген мугалимдердин түшүнүктөрдү калыптандыруу боюнча компетентүүлүктөрүнө төмөнкүлөрдү да кошуп кетебиз :

- мугалимдин предметтер аралык байланышты ишке ашыруунун педагогикалык илимдеги учурдагы жетишкендиктерин билүү;

- мугалимдин предметтер аралык байланышты ишке ашыруунун эффективдүү методдорун, жолдорун, каражаттарын колдоно билүү;

- кандайдыр бир предмет боюнча окуп-үйрөнүлүп жаткан түшүнүктөр менен башка предметтерде таанышкан түшүнүктөрдүн өз ара байланыштарын көрсөтүү;

- башка окуу предметтеринде мурда окуп-үйрөнгөн билгичтиктерди жана көндүмдөрдү өнүктүрүү;

- табигый циклдагы предметтерди окуп-үйрөнгөндө алынган билимдер-дин комплекстүү колдонулушун талап кылган предметтер аралык мүнөздөгү маселелерди чыгаруу.

- сабакта мурда башка табигый предметтердин сабактарында окуп-үйрөнгөн маалыматтарды кубулуштарды, нерселердин касиеттерин, түшүнүктөрдү, закондорду жана теорияларды түшүндүрүүдө пайдалануу.

- ар кайсы предметтерди окуп-үйрөнүүдө алынган билимдердин комплекстүү колдонулушун талап кылган лабораториялык иштерди аткаруу;

- табигый илимий предметтердин циклы үчүн таандык болгон окуучулардын жалпы таанып-билүү билгичтиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүү [5].

Азыркы учурдагы Кыргыз Республикасынын жаңы муундагы жогорку кесиптик билим берүү стандарттары компетенциялык мамиленин негизинде түзүлгөнү барыбызга белгилүү (жалпы илимий, инструменталдык, маалыматтык, кесиптик ж.б.). 510400 Физика багытындагы мамлекеттик билим берүү стандартына кесиптик компетенциялар блогуна “Физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу” компетенттүүлүгү болуп киргизилген жана аталган ишмердүүлүккө даярдоо
“Окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруунун психологиялык-дидактикалык негиздери” атайын курсун жана физиканы окутуунун технологиялары боюнча бардык дисциплиналарын окутуу, педагогикалык практиканы өткөрүү, курстук жана квалификациялык иштерди аткаруу учурунда ж.б. ишке ашырылат [1-сүрөт].

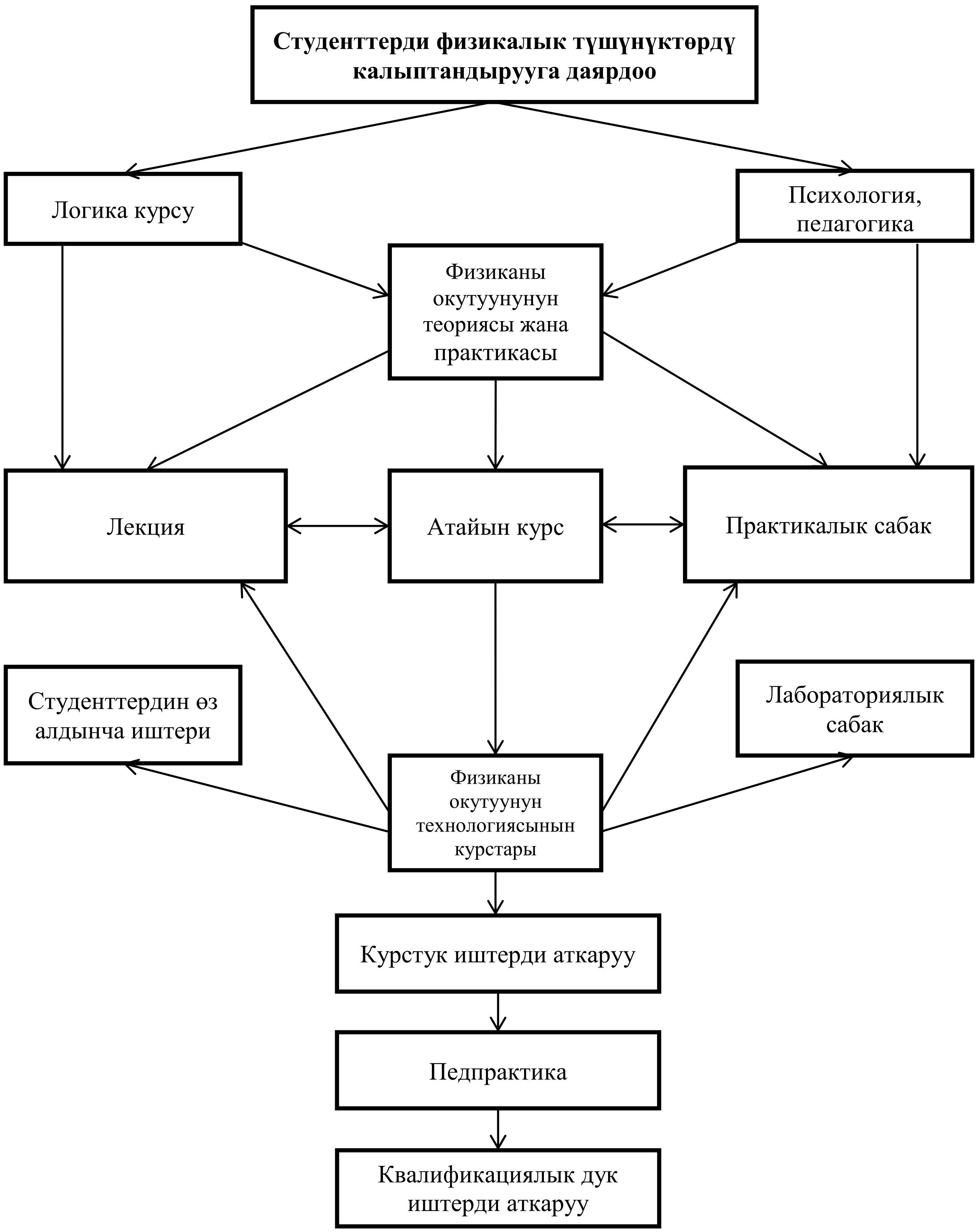

1- сүрөт. Болочок физика мугалимин окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандырууга даярдоо

Колдонулган адабияттардын тизмеси:
1. Байденко В.И. Выявление состава компетенций выпускников вузов как необходимый этап проектирования ГосВПО нового поколения: методическое пособие. – м.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2006. – 72
2. Мамбетакунов, Э. Методическая подготовка учителя физики в университете [Текст] / Э.Мамбетакунов, Р.У.Исаева // Вестник КНУ им.Ж.Баласагына. Сер. 3. – Бишкек, 2003. – С. 94-99.
3. Исаева, Р.У. Дидактические умения учителя по формированию физических понятий [Текст] / Р.У. Исаева // Вестник. КНУ им. Ж.Баласагына. Сер. 3. – Бишкек, 2001.-№3. – С. 99-103.
4. Усова, А.В. Психолого-дидактические основы формирования у учащихся научных понятий [Текст]: учеб. пособие к спецкурсу /А.В.Усова.– Челябинск: Челябин. пед. ин-т, 1986.– 85 с.
5. Мамбетакунов Э., Исаева Р.У. Мугалимдердин окуучулардын физикалык түшүнүктөрүн калыптандыруу компетенттүүлүктөрү. Окуу куралы. КУУнун “Университет” басмаканасы, Б., 2015, 218 б.

УДК 372.851
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-99-103

Кабылова С.А., Кайдиева Н.К., Таалайбекова Ч.Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2,3]
Кабылова С.А., Кайдиева Н.К., Таалайбекова Ч.Т.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2,3]
Kabylova S.A., Kaidieva N.K., Taalaibekova Ch.T.
KNU J. Balasagyn [1,2,3]

ORCID: 0009-0005-0234-2738 [1]
ORCID: 0000-0002-2110-8454, SPIN-код: 6750-4327 [2]

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРДЫН МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
FEATURES OF THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Аннотация: Бул макалада мектепте билим алуунун башталышы балага жашоодо жаңы позицияны ээлеп, социалдык маанидеги билим берүү ишмердүүлүгүнө өтүүгө мүмкүндүк берди. Ошол эле учурда кенже мектеп курагындагы балдардын көпчүлүгүндө ийгиликтүү социалдык адаптацияга көмөктөшүүчү маанилүү социалдык сапаттарды калыптандыруу үчүн өбөлгөлөр түзүлдү. Маалыматтык-коммуникация коомдук иштерди уюштурууга, аны адамдар ортосундагы жаңы байланыштар жана мамилелер менен байытылышы аныкталды.

Кенже мектеп окуучуларынын коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрүнүн курамында социалдык адаптациясынын каражаттары каралды. Маалыматтык-коммуникациялык компетенцияларын калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн ыраатту ишке ашырылды.

Аннотация: В данной статье начало школьного обучения позволило ребенку занять новую жизненную позицию и перейти к общественно значимой учебной деятельности. В то же время у большинства детей младшего школьного возраста созданы предпосылки для формирования важных социальных качеств, способствующих успешной социальной адаптации. Определено, что информация и коммуникация обогатят организацию общественных дел новыми связями и отношениями между людьми. Средства социальной адаптации рассматривались в составе коммуникативных способностей младших школьников. Особенности формирования информационно-коммуникативных компетенций реализовывались последовательно.

Abstract: In this article the beginning of schooling allowed the child to take a new position in life and move on to socially significant educational activities. At the same time, the majority of children of primary school age have created the prerequisites for the formation of important social qualities that contribute to successful social adaptation. It is determined that information and communication will enrich the organization of public affairs with new connections and relationships between people. Means of social adaptation were considered as part of the communicative abilities of younger students. Features of the formation of information and communication competencies were implemented consistently.

Негизги сөздөр: маалыматтык-коммуникация, компетенция, кенже класстар, билим берүү, заманбап технологиялары.

Ключевые слова: информация и коммуникация, компетентность, младшие классы, образование, современные технологии.

Keywords: information and communication, competence, junior classes, education, modern technologies.

Адамзат коомун маалыматтык-коммуникация менен байланышсыз элестетүү мүмкүн эмес. Маалыматтык-коммуникация адамдардын жашоосунун зарыл шарты болуп саналат, ансыз адамдын жеке психикалык функцияларын, процесстерин жана касиеттерин гана эмес, бүтүндөй инсанды да толук калыптандыруу мүмкүн эмес. Маалыматтык-коммуникациянын реалдуулугу жана зарылчылыгы биргелешкен ишмердүүлүк менен аныкталат: жашоо үчүн адамдар өз ара аракеттенүүгө аргасыз болушат. Активдүү адам ар дайым баарлашат, анын ишмердүүлүгү башка адамдардын ишмердүүлүгү менен кесилишет. Маалыматтык-коммуникация коомдук иштерди уюштурууга, аны адамдар ортосундагы жаңы байланыштар жана мамилелер менен байытууга мүмкүндүк берет [4].

Кыргызстандын окумуштуулары кенже мектеп курагын социалдаштыруунун жана коммуникациялык көндүмдөрдү өнүктүрүүнүн маанилүү этабы катары аныктап, ийгиликтүү ишмердүүлүктүн ачкычы, баланын келечектеги жашоосунун натыйжалуулугунун жана бакубаттуулугунун ресурсу маалыматтык-коммуникациялык компетенция деп эсептешет [2].

Кенже мектеп окуучуларынын коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрүнүн курамында социалдык адаптациясынын каражаты катары, алар төмөнкүлөрдү киргизүүгө болот:

- социалдык багыттагы кенже мектеп окуучусунун инсанынын жеке психологиялык сапаттарынын комплекси (байланыш, эмпатия, жакшы ниет);

- коомдук жана коммуникациялык ишмердүүлүктүн билиминин, билгичтигинин жана көндүмүнүн деңгээли (башкалар менен конфликтсиз баарлашуу мыйзамдарын билүү,
- жүрүм-турум маданиятынын көндүмдөрү, тааныш жана бейтааныш кырдаалда тез багыт алуу жөндөмү ж.б.);
- коомдук жана коммуникациялык иш менен алектенүүнү каалоо жана муктаждык;
- социалдык жана коммуникациялык кырдаалдарды талдоо, адекваттуу баалоо жана өзүнүн абалына көз салуу жөндөмү.

Кенже мектеп курагы – маалыматтык-коммуникация көндүмдөрүн калыптандыруу, коомдук жүрүм-турумду активдүү үйрөнүү, ар кандай балдардын ортосундагы баарлашуу өнөрүн, баарлашууну, сүйлөө көндүмдөрүн, социалдык кырдаалдарды айырмалоо ыкмаларын өздөштүрүүнүн оптималдуу мезгили болот.

Мектепте билим алуунун башталышы балага жашоодо жаңы позицияны ээлеп, социалдык маанидеги билим берүү ишмердүүлүгүнө өтүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле учурда кенже мектеп курагындагы балдардын көпчүлүгүндө ийгиликтүү социалдык адаптацияга көмөктөшүүчү маанилүү социалдык сапаттарды калыптандыруу үчүн өбөлгөлөр түзүлөт. Билим берүү ишмердүүлүгүндө кенже окуучулардын маалыматтык-коммуникациялык жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу негизинен социалдык маселелерди чечүү менен аныкталат, бул бүгүнкү күндө башталгыч класстын мугалиминин ишинде өтө актуалдуу милдет болуп саналат.

Жаңы жүрүм-турум адегенде чоң киши менен биргелешип иш-аракетте пайда болуп, балага мындай жүрүм-турумду уюштурууга каражат берет, андан кийин гана баланын өзүнүн жеке иш-аракет ыкмасына айланат (Л.С.Выготский) [1].

Баланын жүрүм-турумун аң-сезимдүү түрдө башкара билген өз алдынча адам катары калыптанышына салым кошуп, тарбиялоо процессин сарамжалдуу куруу үчүн мугалимдер жана ата-энелер эмнени билиши жана түшүнүшү керек?

Кенже мектеп жашынын өзгөчөлүгү, иш-чаранын максаттарын балдарга негизинен чоңдор коюшат. Мугалимдер жана ата-энелер бала эмне кыла аларын жана эмнелерди аткара албасын, биздин милдетибизди аткарууга, биздин эрежелерге баш ийишибизге ж.б.у.с.

Чоң адамдын балада өзүнүн жүрүм-турумун өз алдынча башкаруу жөндөмдүүлүгүн калыптандырууга мүмкүндүк берүүчү негизги шарттар болуп төмөнкүлөр саналат:

- баланын жүрүм-туруму үчүн жетиштүү күчтүү жана узак мөөнөттүү активдүү мотиви бар;
- чектөөчү максаттарды киргизүү;
- жүрүм-турумдун ассимиляцияланган татаал формасынын салыштырмалуу өз алдынча жана майда аракеттерге бөлүнүшү;
- жүрүм-турумду өздөштүрүүдөгү таяныч болгон тышкы каражаттардын болушу [2].

Мектепке келген алгачкы күндөн баштап бала классташтары жана мугалим менен өз ара аракеттенүү процессине кирет. Бүткүл кенже мектеп курагында бул өз ара аракеттенүү өнүгүүнүн белгилүү динамикасына жана үлгүсүнө ээ.

Мектепке көнүү мезгилинде классташтар менен баарлашуу, эреже катары, биринчи класстын окуучулары үчүн мектептеги жаңы тажрыйбалардын көптүгүнө чейин экинчи планга кетет. Балдар мугалим аркылуу бири-бири менен байланышат.

Кенже мектеп окуучулары – малыматтык-коммуникациялык көндүмдөрдү активдүү өздөштүргөн адам. Бул курактагы өнүгүүнүн маанилүү милдеттеринин бири тең курдаштары менен социалдык өз ара аракеттенүү жана достошуу көндүмдөрүн алуу.

Кенже мектеп курагынын акырына карата тандоо критерийлери бир аз өзгөрөт. Биринчи орунда, ошондой эле коомдук иш жана дагы эле сулуу көрүнүшү. Бул куракта кээ бир жеке сапаттар да балдар үчүн мааниге ээ болот: көз карандысыздык, өзүнө ишенүү, чынчылдык. Жашы өткөн сайын балдар теңтуштар тобунда өз позициясын түшүнүүнүн толуктугун жана адекваттуулугун жогорулатат.

Компьютерди ишке киргизүү билим берүүнүн сапатын жогорулатууга, тарбиялык таасирге жаңы ыкмаларды түзүүгө, окуучулар тарабынан жаңы маалыматтарды алуу жана трансформациялоого багытталган маалыматтык билим берүү технологияларынын жаңы муунун пайда болушуна алып келди.

Кенже окуучулардын маалыматтык компетенциясын калыптандырууда заманбап мектептин натыйжалуулугуна таасир этүүчү маанилүү факторлордун бири – кенже класстын окуучуларынын психологиялык, жаш жана индивидуалдык өзгөчөлүктөрүн эске алуу. Окуу процессин өркүндөтүү үчүн психологиялык-педагогикалык аспект маанилүү, бул кенже мектеп окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандыруунун натыйжалуу процессин уюштуруу үчүн башталгыч мектепти өнүктүрүүнүн жалпы тенденциялары жөнүндө түшүнүккө ээ болуу керек дегенди билдирет. [4].

Кенже мектеп окуучуларынын маалыматтык компетенттүүлүгүн, алгоритмдик ой жүгүртүү стилин жана изилдөө жөндөмүн калыптандыруунун негизинде маалыматтык коомдо жашоого даярдоо үчүн башталгыч класстын мугалимдери бул кproperактын бардык саналып өткөн өзгөчөлүктөрүн эске алышы керек. Эркин ачык диалогдордо, башка адамдар менен маалыматтык өз ара аракеттенүүдө, индивидуалдык жана топтук маалыматтык продуктыларды жана долбоорлорду өз алдынча түзүүдө анын индивидуалдык жөндөмдүүлүктөрүнүн көрүнүшүн жана өнүгүшүн эске алуу менен ар бир окуучунун инсандыгын комплекстүү өнүктүрүүнү камсыз кылуу зарыл. Т.И.Черкашина белгилегендей, бул төмөнкү маалыматтык-коммуникациялык компетенцияларын калыптандыруунун өзгөчөлүктөрүн ырааттуу ишке ашыруу аркылуу мүмкүн болот:

- логикалык маселелерди чечүү аркылуу окуучулардын пикирлерин талдоо жана корутундунун туура формаларын куруу көндүмдөрүн өнүктүрүү;
- этап-этабы менен деталдаштырууга басым жасоо менен иш-аракеттерди алгоритмдөөнүн негиздерин өздөштүрүү;
- маселелерди чечүү процессинде символикалык моделдерди куруу көндүмдөрүн калыптандыруу;
- сүрөт тартуу жана көркөм чыгармачылык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү;
- мектеп окуучулары тарабынан заманбап адамдын коммуникациясынын өзгөчөлүктөрү жана заманбап инсандын маалыматтык коомдогу коммуникация моделдеринин мүнөздүү өзгөчөлүктөрү, билим берүү маалыматынын ар кандай түрлөрү жана булактары жөнүндө билимдердин интегралдык системасын өздөштүрүү;
- мектептин маалыматтык-билим берүү чөйрөсүндө, интернет мейкиндигинде диалог жана кызматташтык мамилелерин түзүү;
- жеке жана топтук маалыматтык продуктыларды жана долбоорлорду түзүү.
- мектеп окуучуларынын инсандык өзүн-өзү ишке ашыруу жана өзүн көрсөтүү мейкиндигин куруунун каражаты катары маалыматтык-коммуникациялык технологияларды билүү жана өздөштүрүү;

- ой жүгүртүүнүн оперативдүү стилин калыптандыруу: тапшырманы формалдаштыруу, андагы логикалык компоненттерди бөлүп көрсөтүү, алардын ортосундагы байланыштарды аныктоо, чечимдин жүрүшүн долбоорлоо жана натыйжаны текшерүү;
- компьютерди жана заманбап технологияларды колдонуу менен жигердүү чыгармачылык үчүн долбоорлоо жана изилдөө жөндөмдүүлүктөрүн калыптандыруу [5].

И.Я.Лернер [3] мындай деп белгилейт: «Адамдын маалыматтык компетенциясы жалпы билим берүү билимдерине жана көндүмдөрүнө түздөн-түз байланыштуу, б.а., булар ар кандай окуу предметтерин ийгиликтүү өздөштүрүүнү камсыз кылган өз ара байланышкан билимдер жана көндүмдөр. Кеп конкреттүү предметтин мазмунуна тиешеси жок, бирок билим берүү маалыматын өз алдынча өздөштүрүүгө багытталган, башкача айтканда, дидактикалык деңгээлде «иштейт» көндүмдөр жөнүндө болуп жатат. Бул көндүмдөрдү маалыматтык компетенциянын жалпы билим берүүчү компоненттеринин мазмунуна кошууга болот. Алар адекваттуу мазмундагы маалымат менен иштөө, аларды генерациялоо, берүү, жаттоо жана трансформациялоо жөндөмдүүлүгүн камтыйт. Алар компьютердик компетенцияны андан ары өздөштүрүү үчүн милдеттүү негиз түзөт. «Окуу жөндөмүнүн» негизи башталгыч класстарда түптөлөт. Бул жерде «репродуктивдүү, изилдөөчү же чыгармачылык» тарбиялык иш стилинин калыптанышы аталат [3].

Ошентип, кенже мектеп окуучулардын маалыматтык-коммуникациялык компетенцияларын калыптандырууну өздөштүрүү процессининин ар кандай ыкмаларын жана каражаттарын колдонууга болот. Ошондой эле, кенже мектеп окуучулардын маалыматтык компетенциясынын өнүктүрүү менен заманбап МКТ технологияларын жана иштөө ыкмаларын колдонуу чоң мааниге ээ. Тактап айтканда, педагогикалык чөйрөнү кеңейтүү, кызыгууну стимулдаштыруу, таанып-билүү кызыгуусун жана активдүүлүгүн стимулдаштыруу, таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүккө позитивдүү мамилени калыптандыруу, ийгиликтин кырдаалын түзүү саналат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Выготский, Л. С. Психология развития человека / Л. С. Выготский. – Москва: 2005 – 1136 с. – Текст: непосредственный.
2. Кайдиева Н.К. Кабылова С.А. Применение информационных технологий в обучении Вестник КГУ им.И.Арабаева, 2014. – С.67-70
3. Лернер, И. Я. Формирование и развитие профессионалов в условиях современного образовательного пространства / И. Я. Лернер. – Москва : Издательство Российского университета дружбы народов, 2006. – 64 с. – Текст : непосредственный.
4. Мааткеримов Н.О., Сади Кылыч. Лисейчилердин билимдеринин сапатын маалыматтык технологияларыдын негизинде жогорулатуу// Кыргызстандын ЖОЖдорунун кабарлары, 2016, № 3. – 117-122 бб.
5. Черкашина, Т. И. Формирование информационной культуры у младших школьников через использование информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе / Т. И. Черкашина. – Иркутск: Иркутский государственный педагогический университет, 2012. – 195 с. – Текст: непосредственный.

УДК: 372.851
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-104-109

Кайдиева Н.К., Кабылова С.А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Кайдиева Н.К., Кабылова С.А.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Kaidieva N.K., Kabylova S.A.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0000-0002-2110-8454, SPIN-код: 6750-4327 [1]
ORCID: 0009-0005-0234-2738 [2]

КРЕДИТТИК ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛЫК ШАРТЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМДЕРИН ЖАКШЫРТУУ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ
IMPROVING MATHEMATICAL EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF CREDIT TECHNOLOGY OF LEARNING

Аннотация: Кредиттик окутуунун шарттарында студенттердин математикалык билимин өркүндөтүү маселелери жана математика курсун практикага багытталган окутуунун заманбап концепциясы каралат. Учурда билим берүү тармагында окуучулардын функционалдык сабаттуулугу – математикалык сабаттуулук маселелери көтөрүлүүдө. Ал эми илимий билимдердин өнүгүү процесси менен шартталган дифференциация жана интеграция проблемалары чоң кызыгууну туудурат. Өмүр бою математикалык билим берүүнү интеграциялоо башталгыч математикадан университеттик математика курсуна чейин математиканы окутуу процессин өркүндөтүүгө мүмкүндүк берет. Макалада ошондой эле конкреттүү практикалык маанисине негизделген математикалык маселелерди чечүүгө абстракттуу мамилени ачуу зарылчылыгы белгиленип кетет. Бул окутуу ыкмасы окуучулардын математикалык компетенцияларын калыптандырууга жана өркүндөтүүгө жардам берет.

Аннотация: Рассмотрены вопросы совершенствования математического образования студентов в условиях кредитной технологии обучения, а также современная концепция практико-ориентированного обучения курсу математики. В настоящее время в сфере образования затрагиваются вопросы функциональной грамотности обучающихся - математическая грамотность. И большой интерес представляют проблемы дифференциации и интеграции, который обусловлен процессом развития научного знания. Интеграция непрерывного математического образования позволяет совершенствовать процессу обучения математике начиная с начальной математики до вузовского курса математики. Также в статье рассматриваются вопросы о необходимости раскрытия абстрактного подхода решения математических задач на основе конкретного практического смысла решения. Данный подход обучения помогает студентам формировать и совершенствовать математические компетенции.

Abstract: The issues of improving the mathematical education of students in the conditions of credit technology of education, as well as the modern concept of practice-oriented teaching of the

mathematics course are considered. Currently, in the field of education, the issues of functional literacy of students are raised - mathematical literacy. And of great interest are the problems of differentiation and integration, which is due to the process of development of scientific knowledge. The integration of lifelong mathematical education makes it possible to improve the process of teaching mathematics from elementary mathematics to the university course of mathematics. The article also discusses questions about the need to disclose an abstract approach to solving mathematical problems based on the specific practical meaning of the solution. This teaching approach helps students to form and improve mathematical competencies.

Негизги сөздөр: математика, математикалык билим берүү, математикалык сабаттуулук, кредиттик окутуунун технологиясы, дифференциация жана интеграция.

Ключевые слова: математика, математическое образование, математическая грамотность, кредитная технология обучения, дифференциация и интеграция.

Keywords: mathematics, mathematical education, mathematical literacy, credit technology of education, differentiation and integration.

Математика является одной из основных и базовых дисциплин не только в школе, но и в вузах, так как она изучается во всех направлениях студентами бакалаврами.

В связи с происходящими преобразованиями в образовании такими как интеграция предметов, глобализация и цифровизация, которые приводят к вопросу о необходимости совершенствования математического образования студентов в условиях кредитной технологии обучения.

На современном этапе развития математика не может быть только дисциплиной в вузах, с помощью которой развиваются логические способности студентов или же быть необходимостью как предпосылка для изучения специальных профессиональных дисциплин. Математика должна быть для студентов мощным инструментом познания окружающего нас мира и которое будет играть огромную роль в решении различных жизненных и профессиональных задач.

На основе применения математических знаний при решении практических задач затрагивается вопрос о функциональной грамотности личности. С глобализацией и интеграцией образования много вопросов возникает о функциональной грамотности обучающихся. Давайте ответим на вопрос - Что означает функциональная грамотность? Функциональная грамотность человека – это способность личности использовать знания, приобретаемые в течение жизни для решения большого круга жизненных задач в различных сферах своей деятельности, начиная от общения и социальных отношений до решения жизненных проблем. И одной из направлений функциональной грамотности является математическая грамотность.

Математическая грамотность – это способность человека мыслить математически, формулировать, применять и интерпретировать математику для решения задач в разнообразных практических контекстах. Она включает в себя понятия, процедуры и факты, а также инструменты для описания, объяснения и предсказания явлений. Она помогает людям понять роль математики в мире, высказывать хорошо обоснованные суждения и принимать решения, которые должны принимать конструктивные, активные и размышляющие граждане в XXI веке. [2]

Рассмотрим концепцию развития и совершенствования математического образования студентов. Целью данной концепции является поднять математическое

образование студентов на более высокий уровень, так как математика пронизывает все области нашей жизни. Хотя математика окружает нас, и мы сталкиваемся в жизни с различными математическими задачами, но студенты не видят её практического применения. Поэтому она должна быть одной из передовой и привлекательной областью знания и деятельности, а получение математических знаний – быть осознанным процессом не только внешне, но внутренне мотивированным.

Для развития математического образования в концепции целом были поставлены следующие задачи:

- обновление содержания учебных программ математического образования на всех уровнях обучения начиная с математики в начальной школе до вузовской (компетентностный подход в обучении, глобализация образования, интеграция предметов, непрерывность математического образования, разработка государственных стандартов);

- применение новых стратегий обучения для решения проблем в устранении пробелов в математических знаниях учащихся (стратегия «объяснение и обоснование, КГА подход и др.);

- обеспечение наличия образовательных информационных материалов и их использование в учебном процессе (электронные ресурсы);

- повышение качества работы преподавателей математики, с помощью различных механизмов для их мотивации;

- обеспечение учащимся и студентам, имеющим высокую мотивацию и выдающие математические способности для развития и применения их;

- популяризировать математические знания и математическое образование.

На основе концепции можем сказать, что в обучении математики приоритетным становятся не общеобразовательные теоретические программы, а профессиональные, которые направлены на получение профессиональных компетенции через предметные компетенции.

Для реализации современной концепции математического образования нами разработана и предложена типовая программа по прикладной математики. Это означает что курс математики в вузах должен носить прикладной характер. В соответствии с требованиями настоящего стандарта о профессионально-ориентированном обучении предметов, преподавание курса «Математика» во втором блоке учебной программы всех профилей (МЕН) разделенные на три основные группы:

1. Социально-гуманитарное направление;
2. Естественно-научное направление (биология-химия-медицина, география, агрария, экономика, технология и др.);
3. Инженерно-техническое направление.

Содержание программы по курсу Прикладная математика разделена на три уровня в соответствии с указанными выше направлениями. Материалы по темам должны давать в соответствии с их уровнем. В программу включены все разделы «Курса высшей математики», которые традиционно преподаются в вузах. Курс прикладной математики не акцентирует внимание на теоретических основах этих разделов (основой курса не является обоснования или доказательства происхождения математических моделей), но направлен на то, чтобы принять эти модели как факты и научить их решать практические задачи (также из профессиональной области). В процессе обучения курсу Прикладная математика ставится

задача – формирование и развитие у студентов умения самостоятельного изучения изучаемого материала.

Эффективность усвоения знаний, умений, навыков и способ действий, изучаемых в рамках курса математики, в значительной степени зависит от условий, которые позволяют осуществить тесную, органичную внутреннюю связь между этими этапами, обеспечить целостность, непрерывность образовательного процесса. Поэтому одной из обязательных составляющих успешного обучения становиться применение интегрированного подхода и преемственности в курсе математики.

Преемственность в обучении должна обязательно содержать преемственность в содержании изучаемого материала, то есть непрерывное развитие предметно-содержательного материала, который включается в общую логику развертывания курса в целом, а именно создание на каждом этапе базы для изучения предмета на более высоком уровне за счет расширения и углубления тем для изучения, путем обеспечения «сквозных» линий в содержании, повторений, пропедевтики, использования принципов концентричности и цикличности в организации содержания учебных программ и межпредметных связей. [3]

Также большую роль в профессионально-ориентированном обучении играет межпредметная интеграция (математика и информатика, математика и биология и т.д.) Термин «интеграция» понимается как процесс развития, выражающийся в объединении в целое ранее разнородных частей и элементов.

Интеграция непрерывного математического образования является средством совершенствования процесса обучения математике, которое позволяет, начиная с начальной математики до вузовского курса математики, учащимся и студентам – овладевать системой математических знаний; раскрывать природу математики как части общечеловеческой культуры, также развивает мышление, пространственное воображение, познавательный интерес у них.

В математическом образовании для интеграции преподавателю необходимо включить студентов: в процесс открытия фактов, их обоснования, анализа различных способов аргументации; развивать эстетическое восприятие мира, подвергая мысленной обработке обширную прикладную математическую информацию; осуществлять взаимосвязь между представлениями, понятиями, умениями, навыками; систематизировать содержание математического образования; создавать условия для развития индивидуальных особенностей личности учащихся.

В нашей концепции мы будем рассматривать интеграцию математического образования во взаимопроникновении и взаимосвязи математического содержания. В результате чего интеграция процесса обучения превращается в целостную, завершенную, дифференцированную, в полной мере сформировавшуюся систему.

Для развития математических компетенций в современном образовании применяется компетентностный подход обучения, студенты должны видеть применение математики в практической жизни. Т.е. преподавание математических дисциплин должно носить прикладной характер. Это говорит о том, что математика не должна терять связи с практикой и решением ее вопросов. Абстрактный подход в математике открывает новые прикладные возможности решения любой задачи, но при преподавании мы должны помогать студентам видеть связи основных проблем и понятий дисциплины с задачами и вопросами, которые возникают во всех областях практической жизни.

Чисто абстрактный подход в решении математических задач представляется опасным не только для целей преподавания, но и для прогресса самой науки. Так как при таком подходе, во-первых, мы перестаем видеть источники возникновения актуальных теоретических проблем математики и во-вторых, студенты перестают видеть её как инструмент для решения проблем. При таком подходе математика лишается своей ценности и методологического плана, а также в превратном виде рисуется в сознании студентов ее место в содружестве наук, что обрекает ее на пагубную изоляцию. Крайне важно, чтобы при изучении математики студенты привыкали за абстрактными построениями и формулировками видеть конкретные образы, а за конкретными явлениями видеть возможность их изучения математическими методами. [4]

В данное время в методике преподавания математики мы говорим о КГА подходе. В данном подходе рассматривается, что при изучении математики необходимо переходить от конкретных моделей к графическим и на основе их уже показывать абстрактные модели решения задач. Данный подход обучения помогает студентам формировать и совершенствовать математические компетенции.

Рассмотрим совершенствование математического образования студентов в условиях кредитной технологии обучения. Введение кредитной технологии ECTS (Европейской системы перевода и накопления кредитов) было обусловлено развитием двухуровневой системы высшего профессионального образования в соответствии с интеграцией в европейское образовательное пространство. [6] Хотя кредитная технология обучения была введена в Кыргызстане в 2012-2013 учебном году мы не можем сказать, что она полностью реализована в системе высшего образования. Рассмотрим определение кредитной технологии обучения:

Кредитная технология обучения – это образовательная технология, направленная на повышение уровня самообразования и творческого освоения знаний на основе индивидуализации, выборности образовательной траектории и учета объема освоенного учебного материала в виде кредитов.

Основой кредитной технологии является, что студент имеет право формировать свою индивидуальную траекторию обучения по своему учебному плану. Рабочий учебный план по направлению обучения состоит из основных обязательных дисциплин (согласно государственному стандарту МОН) и элективных (выборных) дисциплин, которые студент может выбрать индивидуально.

На основе того, что в условиях кредитной технологии обучения студент может выбрать элективные курсы мы предлагаем различные курсы по математике и методике преподавания математики с профессионально-ориентированным содержанием.

Рассмотрим развитие и совершенствование математического образования на примерах обучения математике студентов направления педагогики и начального образования.

Математика для будущих учителей начальных классов является одной из важных дисциплин. Поэтому для студентов направления педагогики и начального образования кроме основной дисциплины математики читаются такие предметы как Теоретические основы начальной математики, Методы формирование математической компетентности будущих учителей начальных классов и Практикум по решению математических задач. Основной задачей преподавания данных дисциплин является формирование и развитие математических компетенций студентов. Для этого необходимо использовать различные

активные методы обучения, применять электронные ресурсы обучения и новые стратегии обучения математике.

Активными методами являются также различные обучающие игры, которые на основе конкретных ситуаций и ролей показывают применение математических знаний в решении практических задач. Таким образом студенты начинают видеть за абстрактными моделями решения математических задач конкретную жизненную ситуацию.

Например, Деловая игра «Сбережение», в обучении студентов используется реальная ситуация из жизни. В процессе игры студенты решают различные проблемы и задачи из практики на основе чего у них формируются ключевые и предметные компетенции. [3]

В данной игре для решения задач студенты используют математические модели, например, видят образование цен на рынке, как влияет предложение и спрос на нее и т.д.

На основе выше сказанного можно сделать вывод, что система высшего образования должна обеспечивать реализацию полной кредитной технологии обучения как необходимое условие для повышения и совершенствования уровня математической подготовки студентов. И также обучение курсу математики должен носить прикладной характер, так как решение практико-ориентированных задач позволяет сформировать у студентов убеждение о необходимости математики в их будущей профессиональной деятельности.

Список цитируемых источников:

1. Алиев Ш. Педагогика багытындагы гуманитардык адистиктердин студенттерине кесипке ылайык математикалык билим беруунун илимий-дидактикалык негиздери. дисс... докт.пед.наук: 13.00.02. -Бишкек, 2005, -258с.
2. Алиев Ш., Кайдиева Н.К. Профессионально-ориентированное обучение курса математика – гарантия формирования компетентности будущего бакалавра. // Материалы 2-й международной конференции, посвященной 20-и летию образования, КРСУ им. первого президента РФ Б.Н.Ельцина, 2013, -С.235-240.
3. Алиев Ш., Кайдиева Н.К. Концепция математического образования в условиях профильного практико-ориентированного обучения студентов экономического направления. //Известия вузов Кыргызстана, № 2, 2022, - С.81-85.
4. Гнеденко Б.В. Математика и математическое образование в современном мире. - М.:Изд. Ленанд, 2022. – 192с.
5. Кайдиева Н.К., Эсенгулов У.А.Математическое образование студентов в условиях профессионально-ориентированного обучения курса математики//Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана, № 8, 2022, -С.158-162.
6. Постановление правительства КР от 23 августа 2011 года № 496 «Об установлении двухуровневой структуры высшего профессионального образования в Кыргызской Республике».

УДК 53-004-01
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-110-116

Казыбекова Н. Ж.
КРнын Куралдуу Күчтөрүнүн Советтер Союзунун Баатыры генерал-лейтенант К. Усенбеков атындагы Аскер институту
Казыбекова Н. Дж.
Герой Советского Союза Вооруженных Сил Кыргызской Республики генерал-лейтенант К. Военный институт имени Усенбекова
Kazybekova N. J.
Hero of the Soviet Union of the Armed Forces of the Kyrgyz Republic Lieutenant-General K. Military Institute named after Usenbekov

КОМПЬЮТЕРДИК ТЕХНОЛОГИЯНЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН ФИЗИКАНЫ ОКУТУУ
ОБУЧЕНИЕ ФИЗИКЕ С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
TEACHING PHYSICS WITH THE HELP OF COMPUTER TECHNOLOGIES

Аннотация: Макалада заманбап маалыматтык жана компьютердик технологиялардын мүмкүнчүлүктөрүн ишке ашыруу окуу иш-аракеттеринин спектрин кеңейтүүгө, физиканы окутуунун жаңы уюштуруу формаларын жана методдорун өркүндөтүүгө, физика боюнча окуу материалынын мазмунун тандоо критерийлеринин өзгөрүшүнө алып келээри тууралуу каралган.

Аннотация: В статье рассматривается реализация возможных современных информационных и компьютерных технологий который приведет к расширению спектра учебной деятельности, совершенствованию новых организационных форм и методов обучения физике, изменению критериев отбора содержания учебного материала по физике.

Abstract: The article discusses the implementation of possible modern information and computer technologies that will lead to the expansion of the range of educational activities, the improvement of new organizational forms and methods of teaching physics, changing the criteria for selecting the content of educational material in physics.

Негизги сөздөр: маалыматтык технологиялар, компьютердик технологиялар, компьютердик моделдөө, методика.

Ключевые слова: информационные технологии, компьютерные технологии, компьютерное моделирование, методика.

Keywords: information technologies, computer technologies, computer modeling, method.

Физика эң кызыктуу, укмуштуу, жеткиликтүү жана ошол эле учурда татаал илимдердин бири. Физика-бул эң жөнөкөй жана ошону менен бирге жаратылыш кубулуштарынын эң жалпы мыйзамдарын, заттын касиеттерин, түзүлүшүн жана анын кыймылынын мыйзамдарын изилдөөчү негизги илим.

Жылдар өткөн сайын илимге болгон кызыгуу төмөндөп, аны менен бирге билим деңгээли төмөндөгөн. Бул көйгөй илимдин татаалдыгы, визуалдык материалдын жетишсиздиги, жабдуулардын жоктугу, илимий жана кошумча адабияттардын жетишсиздиги менен түшүндүрүлөт. Жогорку звенодогу материалдын татаалдыгы боюнча физика математикадан жана химиядан да алдыда турат, натыйжада студенттердин

(курсанттардын) олуттуу бөлүгү кыйынчылыктарга туш болушат жана предметке болгон кызыгуусун жоготушуп, практикада толук кандуу колдонушпайт. Бүгүнкү күндө курсанттар болобу, студенттер болобу алар үчүн бул сабак оор. Алар үчүн стандарттуу айкалышкан сабак кызыксыз жана көңүлсүз.

Акыркы он жыл убакыт аралыгында билим берүү процессинде көп нерсе өзгөрдү. Ал сапаттуу өзгөрүүлөргө учурап жатат. Мисалы, доскадан баштап кодопроекторлордон жана плеерлерден, кол менен жазылган тапшырмалардан жана карталардан персоналдык компьютерлерге, мультимедиялык проекторлорго, принтерлерге, ксеро-көчүрмөлөргө, интерактивдүү доскаларга, мобилдик класстары бар санариптик мектептерге, санариптик жабдууларга өтүү болду. Азыркы учурда мугалимдерге окуу материалын өздөштүрүү үчүн жаңы шарттарды түзүү керек экенине келип жеттик.

Бардык окуу дисциплиналарынын ичинен физика компьютерлештирилген предметтердин бири болуп саналат. Көптөн бери компьютер коомдо эсептөөлөрдү жүргүзүү боюнча күнүмдүк ишти жеңилдетүү үчүн ийгиликтүү колдонулуп келген. Бирок маалыматтык технологиялар моделинин каражаты катары; теориялык материалдарды окутууда, изилдөөлөрдө жана башка тандоо максаттарында, (түшүндүрүү, бекемдөө, материалды кайталоо, билимди текшерүү ж. б.) колдонуп келет.

Курсанттарга физиканы окутуп жатып, мен предметке болгон кызыгуусунун төмөндөшүн байкай баштадым, ошону менен бирге билим деңгээлинин төмөндөшүн да байкадым десем жаңылышпасмын. Бул көйгөйдү мен визуалдык материалдын жетишсиздиги, жабдуулардын жоктугу, илимий жана кошумча адабияттардын жетишсиздиги, предметтин татаалдыгы менен түшүндүрүп кетет элем. Пайда болгон көйгөйлөр адам баласынын билиминин чексиз жана тынымсыз өсүп жаткан көлөмү менен байланыштуу.

Учурдагы көйгөйдүн актуалдуулугу билим берүү процессин уюштуруунун ыкмаларын жана технологияларын оптималдаштыруу менен байланыштуу.

Мен сабак учурунда мындай көйгөйгө туш болуу менен бирге, физика сабактарында МКТны колдонуу студенттердин (курсанттардын) мотивациясын өнүктүрүү, алардын таанып-билүү иш-аракеттерин активдештирүү үчүн натыйжалуу фактор болуп, физикалык кубулуштарды жеткиликтүү жана түшүнүктүү кылууга мүмкүндүк берет деген жыйынтыкка келдим. Ошентип, бүгүнкү күндө билим берүү ишмердүүлүгүнүн негизги максаты билим берүүнү реформалоо шартында курсанттардын, жеке алар эле эмес баардык студенттердин окуу жетишкендиктерин баалоодо жаңы технологияларды колдонбостон жетишүү мүмкүн эмес экени маалым. Бул технологияларды физика сабагында колдонуу курсанттардын когнитивдик кызыгуусун активдештирип, алардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүүнүн, акыл-эс ишмердүүлүгүн стимулдаштыруунун жолдорун жана ошондой эле ар кандай маселелерди чечүү зарылчылыгы менен түшүндүрүлөт. Окуу процессинде компьютердик каражаттарды колдонуунун өзгөчөлүгү болуп, бул иш-аракеттерде жеке жөндөмдөрүнө жана кызыкчылыктарына таянуу менен бирге таанып-билүү процессин түзгөн курсант же студент боло алат. Мугалим менен курсанттын ортосунда "субъект - субъективдүү" мамиле түзүлөт. Мугалим көбүнчө жардамчы, консультант катары оригиналдуу табылгаларды үйрөтүп, активдүүлүктү жогорулатуу менен бирге стимул берүүчүнүн ролунда болот.

Интерактивдүү окутуу методдорун изилдөө.

1. Окутуу методдорунун түрлөрү.

Метод (сөзмө-сөз бир нерсеге жол) максатка жетүү жолунун белгилүү бир тартиптеги иш-аракеттин билдирет.

Окутуу методикасы – билим берүүнү калыптандыруу, жөндөмдүүлүктү арттыруу үчүн мугалим жүргүзгөн иштин ыгы жана жолу. Билим берүүнүн максаты жана мазмунунун өзгөрүшү менен окутуу методикасы да өзгөрөт.

Заманбап окутуу практикасында көптөгөн окутуу ыкмалары колдонулат. Ушуга байланыштуу окутуу методикасын классификациялоого муктаждык пайда болгон. Окутуу методдорунун бирдиктүү классификациясы жок. Себеби, ар кандай авторлор окутуу методдорун топторго жана кичи топторго бөлүүнүн негизинде ар кандай ыкмаларды, окуу процессинин айрым жактарын колдонушат. Бул изилдөөдө белгилүү бир билимдерге, көндүмдөргө, билгичтиктерге жана баалуулуктарга студенттерди (курсанттарды) тартуу максатында мугалим менен студенттердин ортосундагы өз ара аракеттенүү процесси катары, окутуу процессинин катышуучуларынын ортосундагы өз ара аракеттенүү ыкмасы боюнча окутуу методдорунун классификациясын карасак болот.

1.Пассивдүү ыкмасы

2. Активдүү ыкмасы

3. Интерактивдүү ыкмасы

Адистерди, бакалаврларды жана магистрлерди даярдоонун федералдык мамлекеттик билим берүү стандарттарында компетенттүүлүк мамилени ишке ашыруу окуучулардын кесиптик көндүмдөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү максатында класстан тышкаркы иштер менен бирге окуу процессинде сабактарды өткөрүүнүн Активдүү жана интерактивдүү формаларын кеңири колдонууну камтышы керек деп айтылат.

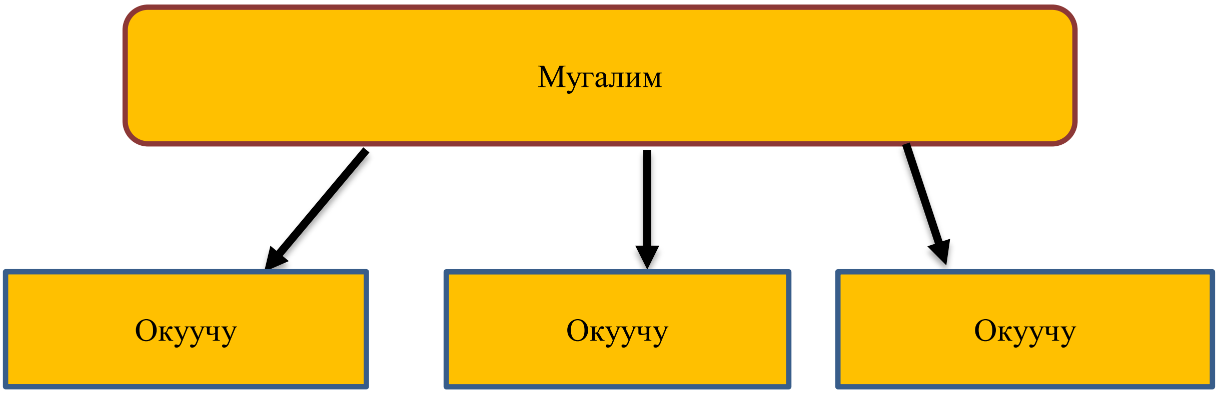

1 - сүрөт. Пассивдүү ыкмасы

Пассивдүү метод-бул окуучу менен мугалимдин өз ара аракеттенүү формасы, анда мугалим сабактын жүрүшүнүн негизги алып баруучусу жана башкаруучусу болуп саналат, ал эми окуучулар мугалимдин көрсөтмөлөрүнө баш ийген пассивдүү угармандардын ролун аткарышат. Мугалимдин пассивдүү сабактардагы окуучулар менен байланышы сурамжылоо, өзүн-өзү башкаруу, тест ж.б. болуп саналат.

Активдүү метод- бул мугалим менен окуучулар сабактын жүрүшүндө бири-бири менен өз ара аракеттенишип, окуучулар пассивдүү угуучулар эмес, сабактын активдүү катышуучулары болот.

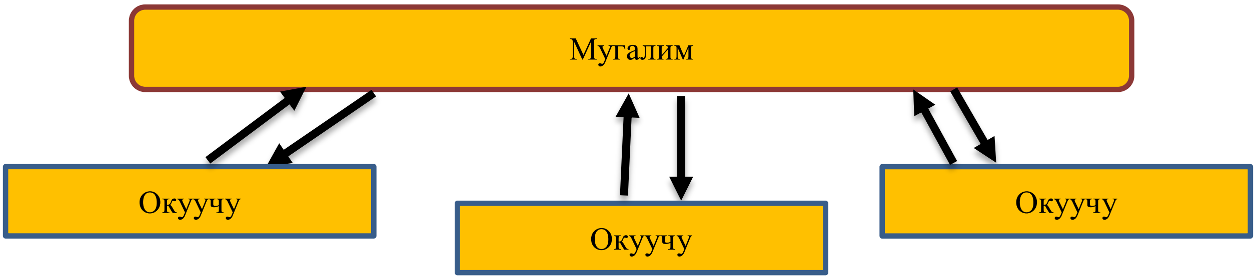

2 - сүрөт. Активдүү ыкмасы

Интерактивдүү («Inter» - бул өз ара, «act» - аракет) – кимдир бирөө менен баарлашуу, диалог режиминде болуу дегенди билдирет. Активдүү методдордон айырмаланып, интерактивдүүлүк окуучулардын мугалим менен гана эмес, бири-бири менен көбүрөөк өз ара аракеттенүүсүнө жана окуу процессинде окуучулардын активдүүлүгүнүн үстөмдүгүнө багытталган. Интерактивдүү сабактардагы мугалимдин орду окуучулардын сабактын максаттарына жетүү багытына байланыштуу. Мугалим ошондой эле сабактын планын иштеп чыгат (адатта, бул интерактивдүү көнүгүүлөр жана тапшырмалар, анын жүрүшүндө окуучу материалды үйрөнөт).

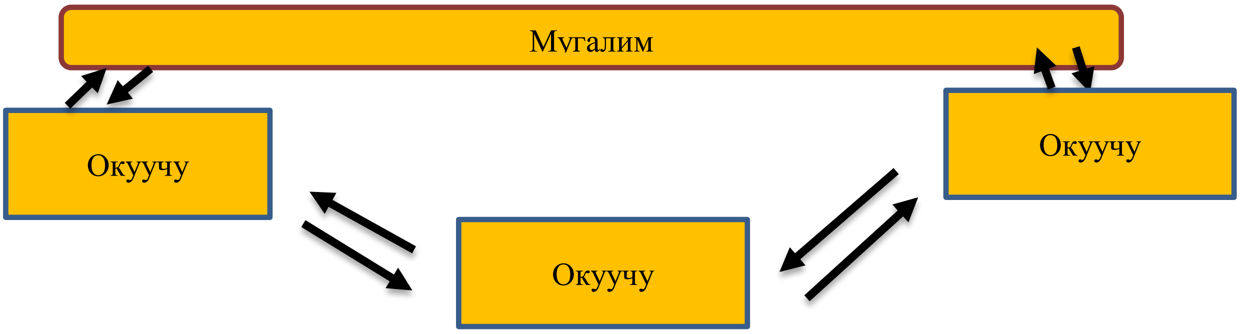

3 - сүрөт. Интерактивдүү ыкмасы

Жеке өзүмдүн педагогикалык ишмердүүлүгүмдүн башкы максаты-адеп-ахлактык сапаттарга ээ, өз алдынча чечим кабыл алууга жөндөмдүү, кызматташууга даяр, азыркы тез өзгөрүп жаткан дүйнөдө ийгиликтүү социалдык адаптацияга ээ, өз тагдыры жана өлкөнүн тагдыры үчүн жоопкерчилик сезимине ээ билимдүү инсандарды калыптандыруу болуп саналат. Өз ишмердүүлүгүмдө окуп жаткандардын инсандыгын, алардын таанып-билүүчүлүгүн, жаратмандык жөндөмдүүлүктөрүн, инсандык касиеттерин, универсалдуу билимдер системасын, билгичтиктерин, ишмердүүлүк ыкмаларын, ошондой эле социалдык-баалуу ишке киргизүү үчүн зарыл болгон жеке жоопкерчилик тажрыйбасын өнүктүрүүгө шарт түзүүгө умтулуу.

2. Физиканы окутууда МКТ нын колдонулушу

Окутуу процессинде жана таанып-билүү иш-аракеттеринде маалыматтык технологияларды колдонуу тажрыйбасын алууга түрткү берүүнү жогорулатууга чоң көнүл буруу керек. "Физика", "Информатика жана МКТ" предметтери окутуунун негизги звенолорунун бири болуп саналат жана студенттин дүйнөсүн жана социумун бирдиктүү

кабылдоону ишке ашырууга өбөлгө түзөт. Акырындык менен, ар кандай тармактардан жаңы билим алуу менен, бул көрүнүш кеңейүүдө. Бул процессте ар кандай билим берүү чөйрөлөрүнүн предметтеринин интеграциясы жеңилдетүүгө жардам берет.

Физикалык билим берүүдө маалыматтык технологияларды колдонуунун келечектүү багыттарынын бири физикалык кубулуштарды жана процесстерди компьютердик моделдөө болуп саналат. Компьютердик моделдерди колдонуу менен мугалим изилденип жаткан материалды айкыныраак көрсөтө алат, анын мурда белгисиз болуп келген башка жактарын көрсөтө алат, бул өз кезегинде курсанттардын изилдеп жаткан предметине болгон кызыгуусун арттырат жана окуу материалын тереңирээк түшүнүүгө өбөлгө түзөөрү шексиз.

Компьютердик моделдөө компьютердин экранында физикалык тажрыйбалардын же кубулуштардын жандуу, эсте каларлык динамикалык сүрөтүн түзүүгө мүмкүндүк берет жана мугалим үчүн сабактарды өркүндөтүү үчүн кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ачат.

Компьютердик моделдер - физикалык тапшырмаларды аткарууда жолуктурган физикалык тажрыйбаларды, кубулуштарды же идеалдаштырылган моделдик кырдаалдарды аткарган компьютердик программалар болуп саналат.

Компьютердик интерактивдүү моделдер: алар схемалар, графиктер, процесстерди имитациялоо жана эксперименттер, тапшырмалар, оюндар. Интерактивдүү оюндар бар, мисалы: "эски окуу китебинин барактары боюнча" Квест оюнун "заттын түзүлүшү жөнүндө алгачкы маалымат" темасын кайталоо жана жалпылоо үчүн колдонсо болот. Оюндун 7 деңгээли бар. Ар бир деңгээлде бир тапшырма аткарылышы керек. Ар бир кийинки деңгээл учурдагы деңгээлден өткөндө гана ачылат. Бирок компьютердин жардамы менен өткөрүлгөн ар бир сабактын алдында мугалим компьютердин экранында байкалган физикалык кубулуштардын кайсы моделдери максатка жетүүгө мүмкүндүк берерин ойлонушу керек. Сабактагы колдонулушуна жараша бардык моделдер бир нече топко бөлүнөт:

1. Модель-конструктор

Мисалы, электр чынжырынын модели (туруктуу токтун чынжырлары). Модель-бул электр чынжырын экранда моделдештирүү үчүн чынжыр элементтеринин жыйындысы. Бул моделди колдонуу менен курсанттарга төмөнкү тапшырмалар сунушталат: сүрөттөлгөн чынжырдагы каталарды табуу, үлгү боюнча схеманы чогултуу, оозеки сүрөттөө. Ошону менен бирге электр чынжырынын схемасына өзгөртүүлөрдү киргизсе болот, Мындан тышкары, модель токтун жана чыңалуунун маанисин эсептөөгө мүмкүндүк берет.

2. Тажрыйба модели

Бул "чекиттик заряддын өз ара аракети" модели. Суперпозиция принцибин түшүнүктүү жана жеткиликтүү түрдө көрсөтүп бере алат. Бул модель мугалимдин түшүндүрмөсү жеткиликтүү боло албай калганда, алардын түшүнүүсүнө жардам бере алат.

3. Ар кандай физикалык кубулуштардын моделдери.

Мисалы, анимация-ядролук ажыроолор. Курсанттар "атом ядросу" темасын изилдеп жатып, ядролук реакциянын белгисиз продуктусун туура табууну үйрөнүшөт, бирок аны аныктоо дайыма эле туура эмес: синтез же бөлүнүү реакциясы бул учурда болуп турат. Бул маселе ушул модель менен чечилет.

2.1. Компьютердик лабораториялык иштер.

Компьютердик лабораториялык иштерди жүргүзүү негиздүү деп эсептейм. Алардын оң артыкчылыктары:

– көптөгөн жабдууларды таратууга жана чогултууга убакыт коротпойт, анын сакталышын көзөмөлдөп (айрыкча, азыркы мезгилде приборлордун жана каражат жетишсиздиги);

– керектүү тажрыйбаны керектүү санда так берилген параметрлер менен аткаруу мүмкүнчүлүгү (жок дегенде жай, тез, ар кандай ырааттуулукта);
- компьютердик экспериментте каалаган параметрди өзгөртүү мүмкүнчүлүгү;
- графиктерди жана диаграммаларды түзүү, объекттердин кыймылынын багыттарын өзгөртүү;
- мугалим көрсөткөн жана курсанттардын өздөрү аткарган эксперименталдык тапшырмаларды аткаруу;
-деңгээлдүү дифференциациялоо технологиясы менен колдонула тургандай кылып түзүлгөн мугалим тарабынан натыйжаларды заматта текшерүү жана өзүн-өзү текшерүү мүмкүнчүлүгү менен ыңгайлуу тест суроолору;
- жеке тапшырмалар үчүн колдонула турган жогорку деңгээлдеги кошумча суроолор;

2.2. Компьютердик тестирлөө

Сабак учурунда электрондук тесттер түрүндө иш-аракеттерди колдонуу негиздүү жана жемиштүү болуп саналат. Электрондук тесттер жакшы, анткени курсант тапшырманы аткаргандан кийин жасалган иштин натыйжасын дароо көрүп, аткарган ишине баа алат.
Мындан тышкары, тесттин убактысын чектөөгө болот.
Муну менен бирге компьютердеги тесттер көбүнчө иштелбей калган маселелерге кайтып келип, каталар боюнча иштөөгө мүмкүндүк берет.
Компьютер менен иштөө курсанттар үчүн салттуу тестирлөөгө же кагаз жүзүндөгү тестке караганда алда канча жагымдуу. Биринчиден, курсант мугалим менен түздөн-түз байланышы жок, ал биринчи кезекте машина менен байланышта. Экинчиден, тесттер оюн түрүндө берилиши мүмкүн. Эгер туура эмес жооп берилсе, курсант күлкүлүү үндү угушу мүмкүн же күлкүлүү каарманды көрүшү мүмкүн. Эгер тест ийгиликтүү өтсө, курсантка виртуалдык быйтыкчалары тапшырылат, же асманда салют атылат. Албетте, мындай тестирлөө курсанттарда стресс же терс эмоциялардын пайда болушуна алып келбейт.

Таблицалар, плакаттар, сүрөттөрдүн репродукциялары, портреттер түрүндө визуализацияны колдонууда кээ бирлерин алып салууга, башкаларын тиркөөгө туура келет. Ооба, эгер бул учурда доскага жазуу жүргүзүлсө, анда бул көп убакытты талап кылат. Компьютерди колдонуп, убакытты үнөмдөө мүмкүнчүлүгү пайда болот. Физика сабагы учурунда убакыттын тартыштыгы жана жабдуулардын татаалдыгы менен айырмаланат.

2.3. Окутуу процессинде мультимедиялык презентацияны колдонуу

Мультимедиялык презентацияны билим берүү процессинде колдонуу окуунун көрүнүктүүлүгүн жана ага болгон мотивацияны жогорулатууга мүмкүндүк берет. Негизинен балдардын кабылдоосунун бардык каналдары-көрүү, механикалык, угуу жана эмоционалдык аркылуу жүргүзүлөт. Мультимедиялык презентацияларды колдонуу теманы изилдөөнүн каалаган этабында жана сабактын каалаган этабында ылайыктуу. Бул форма окуу материалын эстеп калууну жана аны өздөштүрүүнү жеңилдетет. Мультимедиялык презентация түрүндө окуу материалын берүү окуу убактысын кыскартат. Студенттерди (курсанттарды) мындай жаңылануу сабагынын бир түрү көңүлүн бөлүп, кызыгуусун жаратат.

Компьютердик технологияларды колдонуу студенттердин (курсанттардын) предметти терең изилдөөгө жана башталгыч көндүмдөрдү жана көндүмдөрдү практикалоого мүмкүнчүлүк берүү аркылуу окуу процессин өздөштүрүүгө мүмкүндүк берет. Компьютер ар бир студентке (курсантка) өз алдынча иштөөгө мүмкүндүк берет, ошол эле учурда начар окугандардын окуу деңгээли жогорулайт. Маалыматтык технологияларды колдонууда пайда

болгон экинчи мүмкүнчүлүк – окуучулардын өз алдынчалыгын өнүктүрүү. Студент же курсант тигил же бул маселелерди аң-сезимдүү (маселени доскадан же шеригинен көчүрбөстөн) өз алдынча чыгарат, мында анын предметке болгон кызыгуусу, предметти өздөштүрө аларына ишеними жогорулайт.

Дагы бир айта кетчү нерсе, бүгүнкү компьютердик технологиялар өнүккөн заманда бүткүл дүйнөнүн мугалимдерине мындай суроо коюлат экен: “Эгерде сиз окуучуларыныз менен бир тилде сүйлөшө албасаңыз, анда аларды кантип окутуп жатасыз?”

Белгилүү америкалык билим берүү адиси Марк Пренский белгилегендей, бүгүнкү окуучулар радикалдуу өзгөрүүдө. Анткени азыркы студенттердин, окуучулардын жашоосу башка. Мындай өзгөрүүлөр санариптин өтө тез өнүнүгүп жатканы менен байланыштуу. Алар өмүрүнүн көбүн компьютер, видео оюндар, уюлдук телефондордун тегерегинде өткөрүшөт.

Ушундай кырдаалда айрым окуучуларыбыз жаңы технологияларды колдонууга үлгүрбөгөндүктөн, аларга айрым сабактар кызыксыз болууда. Ошол эле Пренскийдин изилдөөсү боюнча, орто эсеп менен алганда, колледждин ар бир бүтүрүүчүсүнүн жашоосу төмөндөгүлөрдү камтыйт: 10000 саатка чейин видео оюндар; 200000 саатка чейин электрондук жана смс каттарын жөнөтүү; 200000 саатка чейин уюлдук телефон менен баарлашуу. Ошол эле убакта 5000 саатка жакын эле убакыт китеп окуганга кетирет экен. Бул- азыркы санарип чөйрөсүнүн заманбап окуучулары же студенттери дээр элем.

Демек, санарип технологиялары өнүгүп жаткан учура биздин мугалимдер эмне кылышы керек. ЖОЖдун жана мектептердин мугалимдеринин азыркы учурда электрондук технологиялар менен жеткиликтүү тааныш болуусу – замандын талабы.

Коомдун компьютерлештирүүсүнүн заманбап тенденциясы, студенттердин (курсанттардын) компьютерлерге болгон кызыгуусунун шексиз өсүшү компьютердик технологияларды окутууда кеңири колдонуунун чыныгы негизин түзөт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Александрова З.В., Анатольев В.Н., Артеменко Л.В. Уроки физики с применением информационных технологий 7-11 классы. Выпуск 2. Методическое пособие (+СД) – Планета, 2013.

2. Аствацатуров Г.О. Дизайн мультимедийного урока: методика, технологические приемы, фрагменты уроков. Волгоград: Учитель, 2014

3. Извозчиков В.А., Ревунов А.Д. Электронно – вычислительная техника на уроке физики в школе — М.: Просвещение, 1988.

4. Маркова А.К. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: Пособие для учителя. М., Просвещение, 1983.

5. Красильникова В.А. Использование информационных и коммуникативных технологий в образовании. – Оренбург, 2012.

6. Оспенникова Е.В. Использование ИКТ в преподавании физики в общеобразовательной школе. Методическое пособие, БИНОМ, 2012.

7. http://www.maam.ru/detskijsad/ispolzovanie-ikt-v-rabote-s-doshkolnikami-443003.html. (In Russian)

УДК37.013.8
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-117-122

Мааткеримов Н. О.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Мааткеримов Н. О.
КНУ им. Ж. Баласагына
Maatkerimov N. O.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0005-5427-9312, SPIN-код: 7894-0121

ФИЗИКАЛЫК ТЕРМИНОЛОГИЯНЫ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН УСУЛДУК ӨБӨЛГӨЛӨРҮ
МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ
METHODOLOGICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF PHYSICAL TERMINOLOGY

Аннотация: Макалада физикалык терминдерди эффективдүү өздөштүрүү боюнча окуу ишмердүүлүктүн системалаштыруу, колдонуу принциптери, окутууда усулдук ыкмаларын пайдалануу багыттары каралган. Физикалык терминологиялык системаны окуучулар менен студенттер натыйжалуу өздөштүрүүнүн шарттары жана методикалык каражаттары баяндалды.

Аннотация: В статье рассмотрены систематизация учебной деятельности, принципы использования, направления применения методических приемов, эффективного обучения для усвоения физических терминов. Описаны методические средства и условия результативного усвоения учащимися и студентами физической терминологической системы.

Abstract: The article considers the systematization of educational activities, the principles of use, directions for the application of methodological techniques, effective learning for the assimilation of physical terms. The methodological means and conditions for the effective assimilation by pupils and students of the physical terminological system are described.

Негизги сөздөр: физикалык терминология, физикалык түшүнүктөр, терминдерди которуу, көйгөйлөр, илимий деңгээлдер, эл аралык терминдер.

Ключевые слова: физическая терминология, физические понятия, перевод терминов, проблемы, научные уровни, международные термины.

Keywords: physical terminology, physical concepts, translation of terms, problems, scientific levels, international terms.

Кыргыз Республикасы эгемендүүлүккө ээ болгондон бери жогорку окуу жайларда окутуу эне тилинде жүргүзүлө баштагандыктан окуу китептерин кыргыз тилине которуу жана кыргыз тилиндеги окуу куралдарын (программалар, китептер, окуу-методикалык комплексттер, усулдук жолдомолор, маселелердин жыйнактары, сөздүктөр ж.б.) түзүү иштери кеңири жүргүзүлүп жатат [1, 2, 3]. Окуу куралдарын кыргыз тилинде түзүүдө жана

жарыкка көп нускада чыгарууда кыргыз илимий терминологиясынын туура калыптанышы чоң мааниге ээ болот.

Билим берүү жөнүндөгү жаңы мыйзамдар кабыл алынганына байланыштуу, учурда окуу жайларда кыргыз тилинде физикалык терминологиялык системалаштыруунун методикалык маанисин тереңдеп карап чыгуу олуттуу маселе болууда. Анын себеби илимий-техникалык өнүгүү, санариптештирүү, илим таануунун бардык тармактарында түшүнүктөр жана терминдер системасын ирээтке келтирүү маселесин күн тартибине коюп жатат. Бул маселе – техниканын жана өндүрүштүн негизи болгон физика илиминде да орчундуу болуп эсептелет. Себеби, физиканы бүгүнкү күндө илимдин жанан техниканын тили деп саноого болот. Ошондуктан, башка табигый илимдер тарабынан физиканын түшүнүктөрүн колдонушунун абалы ал илимдин өнүгүү денгээлин көрсөтөт.

Окуучулар жана студенттерге физиканын тилин өздөштүрүү багытындагы иш аракеттерин уюштуруу алардын ой жүгүртүүсүнүнүн өркүндөшүнө да чоң таасир кылат.

Методикалык планда физиканын тили аз изилденген [2]. Физикалык терминология - бул физикалык түшүнүктөрдү калыптандыруу теориясынын жана практикасынын лексикалык каражаттары болуп эсептелинет. Кандайдыр бир тилдин бир бөлүгү болуу менен бирге терминология өзү дагы жалпы лексикологиянын изилдөө предмети катары эсептелет [4].

Терминология - бул физиканын илимий тилинин негизи. Ал физикалык закон ченемдүүлүктөрдүн, процесстердин жана кубулуштардын өтө маанилүү мүнөздөрүн жана белгилерин көрсөтөт. Илимий терминологияны калыптанып калган илимий түшүнүктөр системасынан сырткары элестетүү өтө кыйын. Түшүнүктөрдүн жана аларды мүнөздөгөн терминдердин жыйындысы физика илиминин ой жүгүртүү жана терминология аппаратын түзүү менен бирге эле аларды колдонуу чектерин белгилейт.

Терминологиянын маңызын, жаратылышын, калыптануусун чагылдырган негизги мүнөздөмөлөрүнүн бири системалуулук. Ал терминди чындык илимий чагылдырууда өзгөчө белгилер системасы катары башка өз ара байланыштар, катыштар менен бирге кароо болуп саналат.

Илимий-техникалык терминологияны системалаштыруу, аларды белгилүү бир деңгээлде иретке келтирүү азыркы учурдун маанилүү көйгөйлөрүнүн бири. Бул маселенин пайда болушунун жана аны
чечүүнүн мисалдарына кайрылып көрөлү.

Синонимдүүлүк - бир эле маанидеги илимий түшүнүктү эки же андан көп терминдер аркылуу мүнөздөө. Тагыраак айтканда, орто окуу жайлары үчүн сунуш кылынган физика боюнча окуу куралдарында “ток”, “токтун күчү” жана “ток чоңдугу” же “өткөргүчтүүлүк тогу” жана “электр тогу”, “активдүү каршылык” жана “омдук каршылык” ж.б. түшүнүктөрү бирдей маанини билдиришет [3]. Мындай айрым түшүнүктөрдүн коп сандаган синонимдик түрлөрүн ажыратып эстеп калуу студенттер үчүн кыйынчылыкты пайда кылат, окуу материалын ой жүгүртүп өздөштүрүүгө тоскоол болот.

Терминдердин көп маанилүлүүгү – кыргыз орус жана башка тилдерде айрым бир терминдер колдонуу аймагына жараша бир нече лексикалык мааниге ээ болушу менен шартталат. Илимий-техникалык термин болуп эсептелген айрым бир тармакка тийиштүү бир маанини билдириши зарыл (моносемичность), б.а., "бир термин - бир түшүнүк" катышына дал келиши зарыл. Мисалы, физика боюнча окуу китебинде берилген "жер" түшүнүгү көп маанини билдирет: планета, топурак, кургак аянт, жер үлүшү, электр куралдарын

жердештирүү ж.б. Бирок мында терминге дал келген түшүнүктөрдү алмаштырууда ката кетирүү мүмкүнчүлүгү азыраак, себеби ар түшүнүктөрүн көп маанилүүлүгүнүн системасынын мисалына "жумуш" жана "жылуулук" терминдери кирет. Бир жагынан алганда жумуш жана жылуулук энергияны берүүнүн эки башка формасы [6].

Мына ушул сыяктуу терминологиянын көп маанилүүлүгү физика боюнча окуу куралдарын түзүүдө айрым бир кыйынчылыктарды жаратат. Ошондуктан физика боюнча окуу китебин түзүүдө мүмкүн болушунча көп маанилүүлүктөн айрылуу керек, же болбосо текстке тийиштүү түшүндүрмөлөрдү кошуу зарыл.

Учурда дидактикада, психологияда жана сабактардын усулунда терминдерди өздөштүрүү боюнча окуучулардын таанып билүү ишмердүүлүгүн методисттер ар кандай деңгээлдерге бөлүшөт.

Физиканы окутуу усулунда мындай деңгээлдеги төрт топко бөлүштүрүүнү туура көрдүк (таблицаны караңыз).

Таблица - *Илимий терминдерди калыптандыруунун деңгээлдери*

Деңгээлдер	**Ишмердүүлүктүн мазмуну**	**Студенттердин терминдерди өздөштүрүүсүнүн жыйынтыктары**
Фактологиялык	Терминдин маңызын ачуу жана аны таанып билүүнүн жолдорун аныктоо	Терминдердин моделин жана аны өздөштүрүү-нүн планы
Терминдерди эске тутуу	Терминдердин маңыздуу белгилерин ажыратуу, салыштырып талдоо жүргүзүү	Эмпирикалык түшү-нүктөрдү өздөштүрүү
Түшүнүктөрдү тааныш (белги-лүү) жагдайларда колдонуу	Терминдердин ортосуна татаал байланыштарды киргизүү менен жөнөкөй маселелерди чыгарууга колдонуу	Эмпирикалык жана теориялык түшүнүк-төрдү конкреттештирүү жана бышыктоо
Чыгармачылык (бейтааныш жагдайларда)	Физикалык билимдердин системасында термин-дердин ордун ажыратып билүү, татаал маселелер-ди чыгаруу	Жалпы физикалык теориялык жана эмпи-рикалык билимдердин түзүмдөрүн пайдалана билүү

Биринчи деңгээлде студенттер элементардык базалык терминдерди үйрөнүп, негизги түшүнүктөрдү ажыратып билүүлөрү зарыл, бул учурда алардын ишмердүүлүгү түшүнүү, өздөштүрүү, кайталоочулук мүнөздө болот.

Экинчи деңгээлде студенттер өз алдынча тийиштүү фактыларды, эмпирикалык түшүнүктөрдү негизги закон ченемдүүлүктөрдү өздөштүрүп, түшүнүп, эске тутуп, окутуучу калыптандырган терминдерди бышыкташат.

Үчүнчү деңгээлде терминдердин системасы активдүү пайдаланылып, алардын ортосундагы себептүү-натыйжалуу байланыштар өздөштүрүлүп, орто татаалдыктагы маселелерди студенттер чыгара билиши керек.

Төртүнчү денгээлде студенттер терминологиялык системага ээ болушуп, илимий далилдөөлөрдү келтирүүдө өз алдынча ой- жүгүртүүлөрүн сын көз караштa өткөрүшүп, жогорку татаалдыктагы маселелерди чыгарууда ой-жүгүртүүлөрүн өнүктүрүшөт.

Окуу тексттеринде терминдерди колдонуу дидактикалык, усулдук жана стилистикалык мүнөздөгү маселелерди өзүнө камтыйт.

Окуу китебин түзүүдө авторлор жетекчиликке алган физика боюнча программаларды окулуучу тиешелүү түшүнүктөрдүн мазмунуна дал келтирүү көйгөйү турат. Толук аныкталбаган терминдер башка тилден (көпчүлүк учурда орус тилинен) которгондо пайда болот. Орус илимий терминологиясы негизинен грек, латын, англис, немис ж.б. тилдерден алынганы белгилүү. Ошондуктан эл аралык терминдерди которууда кошумча кыйынчылыктар пайда болот. Мисалы, орто окуу жайларында жана мектепте электрдик заряд деген түшүнүккө аныктама берүү өтө татаал болгондуктан, ага илимий энциклопедияда гана толук аныктама берүүгө болот. Себеби “электрдик заряд” деген түшүнүк эң баштапкы, эң негизги түшүнүк, азыркы кездеги илимдин өнүгүү деңгээлинде андан жөнөкөй түшүнүк жок. Ошондуктан зарядды эң жөнөкөй башка түшүнүктүн жардамы менен берүү өтө кыйын. Мындай учурларда электрдик заряд түшүнүктүн болгон тарыхына кайрылуу методикалык маанилүүлүккө туура келет. Аны жана ушул сыяктуу эл аралык терминдерди кыргыз тилине которуунун кажети жок деп эсептейбиз.

Бирок республиканын эгемендүүлүккө ээ болушу менен кай бир авторлор аша чаап, бардык терминдерди кыргызчага которуш керек деген пикирди жакташат да, кээ бир терминдерди сөзмө-сөз которушат (мисалы, дифракция - бурулуу, диффузия - сиңирүү, таралуу, закон - мыйзам, заряд - дүрмөт, ток - агуу же агын, импульс - түрткү, интерференция - катталуу, инерция - күү, модель - үлгү, система - чогунду же тутум, ж.б.у.с.) [6].

Физикалык терминологияны системалаштыруунун дагы бир маанилүү жери - бул физикалык тилди студенттердин терең өздөштүрүүсүнө жетишүү. Физикалык тил деп, таанып билүү жана карым-катнаш функциясын аткарган жасалма белгилердин системасын, терминдердин жыйындысын, символдорду жана аларды түзүү, кайра өзгөртүү, түшүнүү, аракет этүү эрежелери деп билүүбүз керек. Физикалык тилдин негизин терминология түзөт, ал эми өзгөчөлөнүү жагын символдор аткарат. Символдор деп, шарттуу түрдө физика илиминин кубулуштарын, объектилерин, закон ченемдүүлүктөрүн, чондуктарын мүнөздөгөн кыскача формулаларды жана сөздөрдү түшүнсөк болот. Символдорду пайдаланган учурларда физикалык тил бир топ маанилүү жетишкендиктерге ээ болот (кыскартуулар, тактык, бир маанилүүлүк, эвристикалык мүмкүнчүлүктөр ж.б.). Бул өзгөчөлүктөр физикалык тилди жалпылап, үнөмдөп, өзөктүү байланыштарды идиректүү байкап, жаратылышты физикалык таанып-билүүнүн спецификасын чагылдырат.

Физикалык тилде башка табигый (химия, астрономия) жана математикалык илимдердин символдору кеңири колдонулат. Бул символикалар физикалык кубулуштарды, чондуктарды, закон ченемдүүлүктөрдү, процесстерди сан жагынан мүнөздөөдө чоң жардам берет. Анткени кээ бир учурларда алар адаттагы сөздөр жетпеген учурларда колдонсо болот (мисалы, π - саны, à - бөлүкчөлөр, ɱ - мезондор, с - жарык ылдамдыгы ж.б.). Символдорду колдонуунун дагы пайдалануу жактарынан физикалык чоңдуктардын ортосунда сапаттуу

жана сан жагынан байланыштарды көрсөтүүдө, идеалдуу объектилерди белгилөөдө, билимдерди системалаштырганда, аларды жалпылантканда жана унификациялаганда, студенттердин эске тутуусун азайтууда, физиктердин эксперименттик изилдөөлөрүн эл аралык деңгээлде бириктиргенде, баса көрсөтүп кетсек болот.

Ал эми билим алуудагы физикалык тил - азыркы физика илиминин жетишкендиктерин, окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен, окутуунун максаттарына жана мазмунуна методикалык жагынан кайра иштелип чыккан илимий физикалык тил болот. Физикалык тилдин көрсөтмө каражаттары катары ар кандай чиймелер, графиктер, таблицалар, түзүлүштүк-логикалык схемалар, сүрөттөр кеңири пайдаланылат. Ал эми студенттердин билимдерин жалпылантуунун универсалдуу каражаты катары Д.И. Менделеевдин мезгилдүү системасын, элементардык бөлүкчөлөрдүн таблицасын, электрмагниттик толкундардын шкаласын ж.б. эсептесе болот.

Ошентип физикалык терминологияны иреттөө маселеси окуу проблемасы окуу китептердин авторлорунун жана окутуучулардын гана милдети эмес, ал студенттердин бирден-бир негизги маселеси да болот. Аны чечүүдө студенттерди терминологиялык иштердин төмөнкү принциптери менен кенен тааныштыруу керек:

1) физикалык терминологиялык жоболордун бири-бири менен аныкталган байланышта болгон терминдердин бирдиктүү системасы катары каралышы;

2) физикалык терминдерди математика жана табигый илимдердин терминдери менен тыгыз байланышта кароо жана окшош терминдерге ар бир дисциплинада карама-каршылыксыз, туура аныктама берүү;

3) терминологиялык иштөөнүн негизинде психологиялык, педагогикалык учурдагы ишмердүүлүктүк жана компетенттүүлүктүк концепцияларына таянуу;

4) физикалык терминдер белгилүү талаптарга (бир маанилүүлүк, тактык, системалуулук, кыскалык, жөнөкөйлүк, түшүнүктүүлүк ж.б.) жооп бериши;

5) терминдерди системага келтирүүнүн негизги аракети болуп классификациялоо, башкача айтканда тектик түшүнүктөрдү түрлүк түшүнүктөргө бөлүштүрүү, жалпы түшүнүктөрдөн жекече түшүнүктөрдү бөлүп чыгаруу жана ар деңгээлдүү категорияларга бөлүштүрүү эсептелет.

Физикалык тилдин мазмунун жетиштүү өздөштүрүү үчүн анын үч жагын окутуучуларга жана студенттерге ачык чечмелөө маселелерин белгилейли:

1) *семантикалык* жагы - физикалык тилдин маанилерин жана функцияларын чечмелөө, тактап айтканда, эмпирикалык чечмелөөнү теориялык талдоолор менен айкалыштыруу;

2) *грамматикалык* жагы физикалык белгилерди, атамаларды, формулаларды, тендемелерди, аныктамаларды туура жазуу жана сүйлөп берүүнү талап кылуу;

3) *практикалык* жагы - физикалык эксперименттерди жүргүзүп иштөөнү, маселелерди чыгарууну, лабораториялык иштерди аткарууну, теориялык билимдерди турмушта, техникада колдонууну талап кылат.

Келечекте физикалык терминологияны системалаштыруу иш чараларды төмөнкү багыттар боюнча жүргүзүүнү сунуш кылат элек. Биринчиден, бардык эл аралык терминдерди жана орус тилинен келген түшүнүктөрдү которуу керекпи же жокпу, экинчиден, башка илимдер менен жалпы терминдерди физика сабактарында алардын адистери менен туура жана так котормолорун биргелешип макулдашып алуу:

- жалпы илимдүү терминдер (анализ, гипотеза, закон, метод, принцип, синергетика, синтез, эксперимент, эффект ж.б.);

- эл аралык терминдер (аэрозоль, амплитуда, вакуум, дефект, деформация, идеальный, индукция, интерференция, импульс, модуляция, нейтральный, резонанс ж.б.);

- табигый жана математика илимдеринен келген терминдер (электролиз, диссоциация, гидрат, кислота, реакция, глюкоза, сахароза, планета, комета, пульсар, метеор, вектор, конус,модуль, сфера, функция, шар, эллипс ж.б.);

- куралдар жана жабдылыштарды атаган терминдер (аппарат, анализатор, вентиль, генератор, детектор, диафрагма, диск, индикатор, компьютер, микроскоп, станция, трансформатор, радио, телевизор, телескоп, центрифуга, циклотрон ж.б.);

- орус тилинен келген терминдер (активный, катушка, маятник, накачка, напор, пробный, пружина, спутник ж.б.);

- сөздүн алдына жалгануучу чет тилден алынган кошумча мүчөлөр
(анти-, гипер-, инфра-, супер-, ультра-, а-, би-, ди-, моно-, поли-, ре- ж.б.);

- кыргыз тилине которуу өтө татаал болгон орус терминдер
(вырожденный, странный, очарованный, Мультивселенная ж.б.);

- жарым-жартылай которулган жана эки-үч сөздөн турган татаал терминдер (гравитация, автоколебания, квазиупругий, дефектоскопия, синхрофазотрон, электромагнит, электролюминесценция, электронография ж.б.) [7].

Физикалык терминологиялык системаны өздөштүрүүнүн негизги шарты болуп студенттердин аны таанып билүүдөгү кызыгууларын арттырып, оң мамилелерин калыптандыруу зарыл. Студенттер терминдерди чыгармачылык менен пайдалануулары үчүн окутуучу ар кандай ыкмаларды колдонушу керек (терминдерди үйрөнүүгө мотивацияны өнүктүрүү, көйгөйлүү абалдарды пайда кылуу, инновациялык усулдарды, интерактивдүү ыкмаларды, Интернетти кеңири колдонуу, кызыктуу тарыхий маалыматтарды пайдалануу, айыл чарбасында жана өндүрүштө колдонулуучу маселелерди чыгаруу ж.б.).

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Русско-кыргызский словарь в 4-х томах, рекомендован Уч. Советом ИЯиЛ им.Ч. Айтматова, НАН КР. - Бишкек: Avrasya press, 2012.
2. Мамбетакунов Э., Алимбеков П. Кыргызстанда физикалык билим берүүнүн абалы жана өнүгүү келечеги // С.Нааматов атындагы НарМУнун Жарчысы, 2016. - Нарын, 33-36 бб.
3. Физикалык терминдердин түшүндүрмө сөздүгү. Жооптуу редактор академик А.Жайнаков - Кыргыз Совет энциклопедиясынын Башкы редакциясы. - Бишкек, 2007. - 443 б.
4. Карасаев Х.К. Өздөштүрүлгөн сөздөр. - Фрунзе, КСЭ. - 1986.
5. Русско-киргизский словарь / Под ред. К.К. Юдахина. М. - : Советская энциклопедия, 1965.
6. Кидибаев М.М., Мааткеримов Н.О., Шаршеев К. Табигый илим-дердеги кыргыз терминдердин түзүлүшүндөгү көйгөйлөр // К.Тыныстанов ат. ЫМУнун Жарчысы, 2005, № 15. – 17-22-бб.
7. Мааткеримов Н.О., Султаналиева Р.М. Физикалык терминдерди кыргызча-орусча сөздүгү. – Бишкек: И.Раззаков ат. КМТУ, 2018.

УДК 372. 891 (575.2) (04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-123-131

Сейталиев М. Е., Исмаилова С. С.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Сейталиев М. Е., Исмаилова С. С.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Seitaliev M. E., Ismailova S. S.
KNU J. Balasagyn[1,2]

ORCID: 0009-0001-2886-1502 [1]
ORCID: 0009-0008-8089-1398, SPIN-код: 3729-0610 [2]

КЫРГЫЗСТАНДЫН ГЕОГРАФИЯ КУРСУН ОКУТУУДА ЭЛЕКТРОНДУК МАТЕРИАЛДАРДЫ КОЛДОНУУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ КЫРГЫЗСТАНА
USE OF ELECTRONIC MATERIALS IN COURSE GEOGRAPHY OF KYRGYZSTAN

Аннотация: Окутуунун заманбап ыкмаларын колдонуу окуучулардын билим деңгээлин жогорулатууга багытталган сапаттуу билим берүүнүн негиздеринин бири болуп эсептелет. Билим берүү технологиялары окуу планынын теориялык аспектисин географиялык аймактарда практикалык колдонуу менен байланыштырган идеалдуу жана заманбап окутуу ыкмасын көрсөтсө, профессордук-окутуучулук курамдын географияны окутууда географиялык маалыматтык системаларды колдонуу милдеттүү болуп калды. Бул изилдөө Кыргыз Республикасынын мектептериндеги географиялык класстарда географиялык карталарды окутууда маалымат системаларынын канчалык деңгээлде колдонулуп жатканын карап чыгууну максат кылат. Бул изилдөө максаттуу үлгүдөгү маалыматтарды чогултуу үчүн анкетаны колдонууга жана андан кийин Коомдук илимдер программасында (SPSS) маалыматтарды талдоо үчүн сыпаттама ыкмасын колдонууга негизделген. Изилдөөнүн жыйынтыгы көрсөткөндөй, Ирактын мугалимдери мектептерде география сабагын окутууда географиялык маалыматтык системаларды колдонушпайт. Изилдөөдө география боюнча адистештирилген окутуучу кадрларды билим берүү тармагында колдонуу үчүн географиялык маалымат системалары менен иштөөгө даярдоо зарылчылыгы сунушталган.

Аннотация: Использование современных методов обучения считается одной из основ качественного образования, направленного на повышение образовательного уровня учащихся. В то время как образовательные технологии представляют собой идеальный и современный метод обучения, связывая теоретический аспект учебной программы с практическими приложениями в географических областях, использование географических информационных систем в преподавании географии педагогическим персоналом стало обязательным. Это исследование направлено на обзор степени использования географических информационных систем при обучении географическим картам в географических классах, школ в Кыргызской Республике. Это исследование основывалось на использовании вопросника для сбора данных из целевой выборки, а затем на проведении метода описательного анализа для данных в рамках Программы социальных наук (SPSS). Результаты исследования показали, что педагогические работники Ирака не используют

географические информационные системы при преподавании географии в школах. Там, в исследовании рекомендована необходимость подготовки педагогических кадров, специализирующихся в области географии, при работе с географическими информационными системами для использования в образовании.

Abstract: The use of modern teaching methods is considered one of the foundations of quality education aimed at improving the educational level of students. While educational technologies represent an ideal and modern teaching method, linking the theoretical aspect of the curriculum with practical applications in geographic areas, the use of geographic information systems in the teaching of geography by teaching staff has become mandatory. This study aims to review the extent to which geographic information systems are used in teaching geographic maps in geographic classrooms, schools in the Kyrgyz Republic. This study was based on using a questionnaire to collect data from a targeted sample and then using a descriptive analysis method to analyze the data in the Social Sciences Program (SPSS). The results of the study showed that teachers in Iraq do not use geographic information systems when teaching geography in schools. Where the study has recommended the need to train teaching staff specialized in geography to work with geographic information systems for use in education.

Негизги сөздөр: Билим берүү технологиясы, Коомдук илимдер программасы (SPSS), географияны окутуу методикасы, информатика, электрондук рессурстар, геомаалыматтык система (ГМС).

Ключевые слова: Образовательные технологии, программа социальных наук (SPSS), методика преподавания географии, информатика, электронные ресурсы, геоинформационные системы (ГИС).

Keywords: Educational technologies, program of social sciences (SPSS), methods of teaching geography, informatics, electronic resources, geographic information systems (GIS).

Азыркы мезгилде коомдогу социалдык-экономикалык өзгөрүүлөр билим берүү системасына, анын ичинен окуу процессине жаңы талаптарды коюуда. Ал талаптар окуу процессинин деңгээли өсүп келе жаткан жаш муундардын кызыкчылыгын, өзгөчөлүгүн, жөндөмдүүлүгүн, изденүүчүлүк көндүмдөрүн эске алган жана кызыгуусун активдештире тургандай болуу зарылдыгы келип чыгат. Жогоруда белгиленген талаптарга шайкеш келген окуу процессин уюштурууда көптөгөн факторлор таасир берээри баарыбызга белгилүү. Факторлордун негизгилери мугалимдин кесиптик чеберчилиги, окуу предметинин окуу-методикалык куралдар менен камсыз болушу, окуу процессинин уюштуруу деңгээли ж.б. болуп эсептелет, алар бири-бири менен тыгыз байланышта болгондугунан эстен чыгарбашыбыз керек. Демек, мугалимдин окуу процессин талаптагыдай уюштуруу үчүн зарыл болгон окуу-методикалык куралдар менен камсыз болушу маанилүү. Бирок, азыркы учурда жалпы билим берүүчү мектептердин (өзгөчө кыргыз тилиндеги) мугалимдери үчүн иштелип чыккан электрондук же башкача айтканда жаңы муундун талабына ылайык санариптик, цифровизацияланган окуу-методикалык куралдары жокко эсе. Анын ичинде Кыргыз Республикасынын география курсун окутуунун методикасы да кирет.

Ушундай жагдайды эске алуу менен бирге жана мугалимдерге методикалык колдоо көрсөтүү катарында макалада көңүл бурулду. Бул мугалимдер үчүн жазылган макала, мектепте 8-9-класстын Кыргыз Республикасынын географиясын окутуу маселелерине багытталган. Макаланын негизги максаты, мектепте 8-9-класста окутулуучу Кыргыз Республикасынын географиясын окуп-үйрөнүүдө, өзүнүн милдеттери менен тааныштырып,

аны окуу процессинде ишке ашыруунун кээ бир электрондук методдор, формаларынын ыкмалары жөнүндө маалымат берет.

Маалыматтык технологиялар барган сайын замандын талабына ылайык социалдык чөйрөнүн ар кыл тармактарына көбүрөөк таасир этүүдө. Заманбап коом, глобалдык маалымат мейкиндигин түзүү алар адамдын ишинин бардык чөйрөлөрүнө кирүүдө. Окуп үйрөнүүдө маанилүү, негизги жана түшүнүп билүү процесстеринин зарыл бөлүгүн маалыматташтыруу болуп саналат. Бул процесс белгилүү бир нерселер менен коштолот педагогикалык теориядагы жана билим берүү практикасындагы өзгөрүүлөр менен тууралоолорду да киргизет. Маалыматтык технологиялардын өнүгүүсү билим берүү мейкиндигинин ажырагыс бөлүгү болот жана мектеп окуучуларынын маалыматтык компетенттүүлүгүн калыптандырууда өтө зор салымын кошо алат.

Азыркы учурда дүйнөлүк деңгээлде окуу процессинин ар кыл тарабына заманбап технологиялар активдүү киргизилүүдө, ошону менен бирге Кыргызстандын географиясын окутуп үйрөтүү үчүн билим берүү максатындагы ар түрдүү электрондук каражаттар аба менен суудай керек болуп турганы баарыбыз үчүн белгилүү. Кыргызстандын географиясын окутууда маалыматтык технологияларды колдонуу проблемасы боюнча көптөгөн изилдөөлөрдүн теориялык жана практикалык мааниси менен бир катар проблемалар жетишсиз иштелип жаткандыгын белгилей кетүү керек. Анын ичинде:

- география мугалиминин педагогикалык ишмердүүлүгүн камсыз кылуу үчүн компьютердик технологияларды колдонуунун теориялык негиздерин;

- компьютерлештирүү жана география сабагында интерактивдүү окуу куралдарын колдонуу методикасынын жетишсиз иштелип чыгышы;

- окуу үчүн тармактык компьютердик технологияларды комплекстүү колдонуу методдорунун жетишсиздиги жана өз алдынча таанып-билүү ишин уюштуруу-методикалык жактан камсыз кылуу деген сыяктуу бир катар терс көрүнүштөр.

Билим уясы жана очогу болуп саналган мектепте Кыргызстандын географиясы предметинин билиминин теориясы менен практикасында изилдөө проблемасын аныктаган карама-каршылыктарды жоюуда маалыматташтыруу процесстерин кеңири жайылтууга шарт түзүү абзел. Мектептин географиялык билим берүү системасында жана анын ичинде Кыргызстандын (физикалык, экономикалык, социалдык жана саясий) географиясын окуп, уйрөнө билүү туруктуу өнүгүүгө жана мамлекеттин келечегинде география предметин мыкты өздөштүргөн жаш муундардын өсүп чыгышына шарт түзөт. Ошондуктан «Кыргызстандын географиясы» курсун үйрөнүүдө окуучулардын, студенттердин географиялык компетенттүүлүгүн калыптандырууга байланышкан маселелер атайын изилдөөнү талап кылат. Бул проблеманын актуалдуулугу, социалдык мааниси жана теориялык жактан жетишсиз иштелип чыгышына байланыштуу орто мектептеги окуучуларга «Кыргызстандын географиясы» курсун окутуу процессинде маалыматтык технологияларды колдонуунун усулдук шарттар жана маалыматтык технологияларды колдонуунун методологиялык, теориялык жактан негиздөөдө эксперименталдык жактан текшерүү керек. Практикалык сабак учурунда изилдөө маселеси боюнча адабияттарды талдоо, география сабагында колдонулган маалыматтык технологиялар менен тааныштыруу, мектепте жана география сабагында маалыматтык технологияларды методикалык камсыздоону уюштуруунун негизги ыкмаларын аныктоо, маалыматтык жана методикалык камсыздоону иштеп чыгуу жана сыноону аткаруу керек.

Электрондук билим берүү ресурстарынын типологиясы окуу процессинде системалуу түрдө колдонулса жана ишке ашырылса, окуучуларды «Кыргызстандын география» сабагында окутуунун натыйжалуулугун жогорулатуу жана жалпы билим берүү көндүмдөрүн калыптандыруу зарыл. Мектептин географиялык билим берүү системасына маалыматтык,инновациялык технологиялардын жардамы менен ишке ашыруу. Маалыматтык-методикалык жактан камсыздоого маалыматтык технологиялар (электрондук презентациялар, электрондук окуу китептери жана аларга тиркемелер) жана «Кыргызстандын географиясы» курсу боюнча сабактарды өткөрүүдө системалуу түрдө колдонуу боюнча методикалык сунуштарды киргизүүгө тийиш. Маалыматтык технологиянын негизинде сабактарды иштеп чыгуу «Кыргызстандын географиясы» предметин окуп үйрөнүүдө билимдерди, билгичтиктерди, көндүмдөрдү өздөштүрүү сапатын жогорулатып маалыматтык компетенттүүлүктүн элементтерин түзөт.

Предметтик көндүмдөр деп географиялык маалыматтын ар кандай булактары менен иштей билүү, маалыматтык технологияларды колдоно билүү түшүндүрүлөт. Маалыматтык компетенттүүлүктүн элементтери болуп төмөнкүлөр саналат: тапшырмага ылайык маалыматтарды берүү ыкмаларын тандап алуу – диаграммалар, таблицалар, графиктер, электрондук карталар, билим деңгээлин же башкача айтканда өтүлгөн темалар боюнча тесттер, интерактивдик тапшырмалар жана башкалар эсептелинет. Мындан тышкары дагы окуучунун техникалык жактан коопсуздугу үчүн маалыматты издөө жана иштетүү, окуучулардын компьютердик программалар менен жана интернетте иштөөдө коопсуз жүрүм-турум көндүмдөрүн калыптандыруу, маалыматтык этиканын нормаларын сактоону сөзсүз белгилеп кетүү зарыл.

Макаланын практикалык мааниси жана илимий жаңылыгы төмөнкүлөрдөн турат:

- географияны окутуу процессинде жаңы маалыматтык технологиялардын бардык мүмкүнчүлүктөрүн талдап, баалаган;

- географиясы курсунун сабактарын маалыматтык-методикалык камсыздоо иштелип чыккан жана текшерилген;

- географияны окуу процессинде студенттерди окутуунун натыйжалуулугун илимий жактан негиздеген жаңы маалыматтык ресурстарды практикага киргизүү;

- изилдөө материалдары мектеп географиясын окутуу практикасында жана мугалимдин категориясын бышыктоо үчүн колдонулушу мүмкүн.

Сунушталган гипотезаны текшерүү жана милдеттерди чечүү үчүн төмөнкү изилдөө ыкмалары колдонулду:

- теориялык: географияны окутуу үчүн иштелип чыккан электрондук басылмаларды талдоо, психологиялык, педагогикалык, илимий, теориялык жана методикалык адабияттарды талдоо жана жалпылоо, окуу программаларын, ченемдик документтерди талдоо, синтездөө, жалпылоо жана моделдөө;
- эмпирикалык: педагогикалык байкоо, педагогикалык эксперимент,
- диагностикалык: сүйлөшүү, тестирлөө, контролдук секцияларды өткөрүү;
- статистикалык: эксперименттик маалыматтарды информатикалык, математикалык жактан иштетүү, маалыматтарды графикалык жана таблицалык интерпретациялоо.

Маалыматтык мамиленин маңызы жана аны билим берүү ишмердигинде жүзөгө ашыруунун өзгөчөлүктөрү илимдин жана жогорку технологиялык өндүрүштүн ыкчам өнүгүү мезгили информатиканын, кибернетиканын, психологиянын, педагогиканын жана башка бир катар илимдердин жетишкендиктеринин негизинде илимий жана билим берүү

концепцияларын кайра карап чыгуу менен мүнөздөлөт. Жаңы маалыматтык технологиялардын кеңири колдонулушу дүйнөлүк деңгээлде коомдун компьютерлешүүсү, жаңы байланыш каражаттарынын өнүгүүсү билим берүү тармагында олуттуу өзгөрүүлөргө алып келди.

Акыркы жылдары биз табиятта болгон дээрлик бардык мамилелер инновациялык маалыматтык мүнөзгө ээ экенине көбүрөөк ынандык. Табиятта жана коомдо болуп жаткан бардык процесстердин маанисин алып жүрүүчү бул жаңы маалыматтык технологиялар. Табиятта жана коомдук кубулуштарда маалыматтык технологиялардын үстөмдүк кылуучу ролун баамдоо илимий билимдин жаңы фундаменталдык усулдарын пайда болушуна алып келет. Окутуудагы маалыматтык технологияларга мамиле ырааттуу да, параллелдүү да, маалыматтык технологияларды, коммуникацияны пайдалануу менен да жүргүзүлүшү мүмкүн болгон маалыматты иштетүү процесстеринин татаал системасы катары каралышы керек жана аларды окуу процессинде кеңири колдонууга баардык шарттардын түзүлүшү абзел. (таблица 1.)

Таблица 1. Маалыматтык технологиялык педагогика теориясынын структурасы

Маалыматтык технологиялык педагогика		
Негизи	**Борбордук түшүнүктөр**	**Алдын алуу**
1. Коомду маалыматташтыруу; 2. Эмпирикалык негиз; 3. Теориялык негиз;	1. Фундаменталдуу түшүнүктөр: маалымат, маалыматтык, технологиялык процесстер, билим берүү процесси;	1. Мугалимдин, класс жетекчисинин жана окуу-тарбия процессинин башка катышуучуларынын практикалык маалыматтык ишмердүүлүгү
	2. Маалымат алуу, берүү, кабыл алуу принциптери;	2. Окуу китебинин, сабактын, класстан тышкаркы, тарбиялык иштердин ж.б. маалыматтык негиздери;
	3. Мыйзам ченемдүүлүктөр жана табигый тенденциялар (маалыматтарды өздөштүрүү психологиясын, пикир байланышты уюштуруу ж.б. эске алуу менен);	3. Маалыматтык технологиялардын каражаттарын пайдалануу теориясы;
	4. Педагогикалык изилдөө методдору.	4. Маалыматтык технологиялар теориясы ж.б.

Теориянын структурасы төмөнкүлөргө негизделет:

- азыркы коомду маалыматташтырууга түз багыт;

- эмпирикалык негиз (маалыматтык технологиялардын негизинде берүү, иштетүү, сактоо, трансформациялоо, аны жалпылоо жана мыйзам ченемдүүлүктөрү боюнча мыкты тажрыйба);
- теориялык негизи: концептуалдык жана теориялык жоболор, дидактика концепциялары, билим берүүнүн ар кандай теориялары, психологиядагы, кибернетикадагы жана информатикадагы тенденциялардагы окуулар ж.б.

Орусиялык окумуштуу-педагог, Беспальконун айтымында - «Билим берүү теориясында информациялык мамиле көптөгөн түрдүү проблемаларды ичине камтыйт. Башында бул билим берүү маалыматынын көлөмүн аныктоо. Андан кийин окутуунун мазмунунун тарбиялык татаалдыгы келет. Предметти үйрөнүүдө систематизация жана ырааттуулук, окуу үчүн убакыттын логикалык жактан негизделген белгилүү көлөмү»

Маалыматтык технологиялык ыкманы колдонуу окутуунун технологиясы жөнүндөгү түшүнүктөрдү кеңейтүүгө чексиз мүмкүнчүлүктөрдү берет. Ошондой эле окуу-тарбия иштерин уюштурууда методдорду колдонуу маалымат процессинин ар кандай этаптарында окуучулар жана алардын тандоосу. Ошентип, баштапкы этапта, биринчи кезекте, даярдоо, андан кийин маалымат берүү, артыкчылык маалыматты кабыл алуу үчүн белгилүү бир каналдын өткөрүү жөндөмдүүлүгүн жогорулатуу таасирлери берилет. Талдоо, бардык маалыматты андан ары өздөштүрүү, ошондой эле ой жүгүртүүнү өнүктүрүү окуучулардан берилген кырдаалдарда белгилүү, логикалык жактан курулган, аракеттерди аткарууну талап кылган тапшырмалар жана милдеттер менен түздөн-түз байланыштуу. Алар маалыматты максаттуу иштеп чыгууга жана окуучуларда зарыл көндүмдөрдү жана жүрүм-турумду калыптандырууга көмөктөшөт.

«Кыргызстандын географиясы» сабагында мектеп практикасында кеңири колодонууга ылайык эң негизги ыңгайлаштыруу өзөгү болуп географиялык маалыматтык системаларды (ГМС) киргизүү маселеси болуп эсептелет. Географиялык илимий адабияттарды ретроспективдүү талдоонун негизинде мектепте географиялык билим берүүдө ГМСти колдонуу этаптарын аныктап талдап алуу зарыл. Географиялык маалыматтык системаны колдонууда дүйнө жүзүндөгү мамлекеттер ар кыл баскычтар менен айырмаланышкан:

1. Биринчи баскыч (XX-кылымдын 70-жылдардын аягы – 90-жылдарынын башы) ГМС программаларын жана мектептер менен университеттердин ортосундагы өнөктөштүк келишимдердин башталышы болуп саналат;
2. Экинчи баскыч (XX-кылымдын 90-жылдарынын ортосу - XXI-кылымдын башы) - ГМСтин билим берүү программаларын европалык жана австралиялык мектептерде ГМС пакеттерин (ESRI, Intergraph, MapInfo Corp. ж.б.) эң алгачкы жаратуучулары менен бирге жайылтуу;
3. Үчүнчү баскыч (2005-2012) Чыгыш Европа, Азия, Африка жана Латын Америка өлкөлөрүндө мектептик ГМС билимин жайылтууда инновациялык, электрондук окуу куралдарын активдүү колдонуу;
4. Төртүнчү баскычта (2012-жылдан тартып азыркы учурга чейинки) географиялык маалымат системалары көпчүлүк өлкөлөрдүн мектеп программаларында пайда болушу. (March 2021 Journal of Physics Conference Series)

Мектеп программасында «Кыргызстандын географиясын» окуп үйрөнүүдө жана жайылтууда ГМСтин дидактикалык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен ГМС технологияларынын жаралуу жана өнүгүү этаптарынын мүнөздөмөлөрүн келтирип, алардын артыкчылыктары жана кемчиликтерин белгилөөгө болот. Изилдөөнүн илимий мааниси

экинчи миң жылдыка карата адамзат постиндустриалдык доордон маалымат дооруна чоң кадам жасады. Азыркы мезгилде коомдун өнүгүүсүндө чечүүчү факторлор болуп өткөн доорлордогу материалдык жана эмгек ресурстарына салыштырмалуу карап келсек интеллектуалдык жана маалыматтык каражаттарга жетишүүсү. Учурда мейкиндик-убакыт маалыматы негизинен практикалык маселелерди чечүү үчүн кеңири колдонулууда. Демек, мейкиндик-убакыттык маалыматтардын толук жана оперативдүү анализин камсыз кылуучу геомаалыматтык системаларды таратуунун объективдүү зарылчылыгы бар деп эсептелет. Географиялык маалыматтык системалар кеңири мааниде реалдуу дүйнөнүн моделин, ал эми тар мааниде – планетабызда болуп жаткан табигый жана антропогендик объектилерди, кубулуштарды, процесстерди жана окуяларды картага түшүрүү жана талдоо үчүн заманбап компьютердик технологияларды билдирет. Кук ГМСти XX-кылымдагы адамдардын жашоосуна эң олуттуу таасирин тийгизген эң маанилүү 25 окуянын бири деп эсептейт [1]. Заманбап география илиминде ГМС технологиялары Улуу географиялык ачылыштар доорунда транспорт каражаттары ойногон ролду ойнойт [2].

Бүгүнкү күндө ГМС илимин колдонуп «Кыргызстандын географиясы» предметин окуп үйрөнүүдө өлкөбүздүн экономикасынын ар кандай тармактарындагы кесиптик ишмердүүлүктүн өнүгүүсүнө себепчи болуп, күнүмдүк турмушта адамдардын ишмердүүлүгүнө пайдасын тийгизмекчи. Ошентип, өлкөбүздүн өсүп келе жаткан жаңы мууну геомаалыматтык технологиялардын бул түрүн өздөштүрүүгө өтө муктаж болуусу зарыл. Кошумчалай кетсек, ГМСти мектеп билимине киргизүү кызыктуу жана потенциалдуу колдонуучусунун окуу чөйрөсүн түзөт. Ошондуктан, биз ГМС билим берүү системасы өлкөбүздүн географиясын окуп үйрөнүп, түшүнүү ыкмасында татыктуу оорунду ээлеши керек.

Мектепте географиялык билим берүүдө ГМС технологияларын өнүктүрүүнүн негизги этаптарын аныктап көргөзүү өзгөчө мааниге ээ. Мектептин географиялык билим берүүсүндөгү ГМС технологияларынын өнүгүү баскычы XX кылымдын 70-жылдарынын аягы – 90-жылдардын башына туура келет жана АКШ менен Канадада ГМС боюнча биринчи окуу программаларынын пайда болушу менен байланыштуу. Географиялык билимге ГМСтин кириши өткөн кылымдын 1970-жылдарынын аягында университеттин деңгээлинде башталып, ошондон бери аларга болгон кызыгуу болуп көрбөгөндөй өсүүдө. Ошентип, 1984-жылы Америка жана Канада университеттери тарабынан сунушталган географиялык ГМС боюнча окуу программаларынын саны Green DR боюнча белгиленген [3]. 1990-жылдын акырына карата алардын саны 2000ден ашып, ГМСти камтыган дисциплиналар география, тарых, маалымат технологиялары, биология, математика жана башка илимдерди камтыйт.

Американын Улуттук Географиялык Коому (NGSA) ГМСти мектеп окуу процессине киргизүү ишине биринчилерден болуп киришкен. 1986-жылы NSSA өлкө боюнча мектеп мугалимдери менен таанышуу семинарларын өткөрө баштаган, анда мугалимдер жаңы билим берүү ресурстары менен иштөө боюнча негизги көндүмдөрдү алышкан. Географиялык маалыматтык анализдин Улуттук борбору (NCGIA) АКШнын мектептеринде ГМС билимин системалуу жана максаттуу өнүктүрүүнү ишке ашырды. 1989-жылы негизделген борбор үч университеттен турган консорциум (Санта-Барбарадагы Калифорния университети, Мэн университети жана Буффалодогу Нью-Йорк мамлекеттик университети). Анын милдети адистер арасында да, кызыккан адамдардын кеңири чөйрөсүндө да ГМС технологияларын өнүктүрүүгө багытталган маалыматтык-түшүндүрүү иштерин жүргүзүү болгон. Бул иштин

алгачкы баскычтары 1992-1993-жылдардагы Географиялык маалымат ассоциациясынын жылдык китебинде чагылдырылган. [4].

NCGIA (Улуттук географиялык маалымат жана аны талдоо борбору) тарабынан иштелип чыккан Орто билим берүү долбоору массалык маалымат каражаттары тарабынан (SEP) төмөнкүлөргө багытталган:

- мугалим менен окуучулардын ортосундагы өз ара байланышты өнүктүрүү;
- ГМС боюнча окуу материалдарын чогултуу, иштеп чыгуу жана аны талдоо;
- ГМСнын учурдагы жана келечектеги иштери жөнүндө маалымат берүү;
- маалыматты жеткирүү;
- Мектептер үчүн ылайыктуу ГМС окуу материалдарын иштеп чыгууну колго алуу.

Биринчи иш-чаралардын бири орто мектептердин мугалимдери үчүн жумалык ГМСнын семинарын иштеп чыгуу болду, ал кийинчерээк ал төмөнкү максаттарга багытталган:

- ГМСке киришүү;
- ГМСтин тиркемелеринин ишин изилдөө;
- ГМСтин программалары менен практикалык иш жүргүзүү;
- мектептерде ГМСтин ролун талкуулоо;
- жеткиликтүү окуу материалдарын талдоо.

Интернет айдыңынын кеңири жайылышынан жана инновациялык технологиялардын өнүгүп өсүүсүнөн улам, ESRI (географиялык маалымат системаларын өндүрүүчү Америкалык компания) ГМС билим берүү менен байланышкан ар кандай деңгээлдеги жана адистиктеги мугалимдер жана студенттер үчүн интерактивдүү тренингдерди баштаган. Роберт Тинкер ГМС мүмкүнчүлүктөрүн орто билим берүү системасына практикалык колдонууну өзүнүн 1992-жылдагы эмгегинде белгилеп көрсөтүп кеткен [5]. Автор KidNet (посттравматикалык стресстен жабыркаган балдарды дарылоого багытталган экспозициялык терапия программасынын) долбоорунун алкагында 4-6-класстын окуучулары тарабынан ар кандай экологиялык көйгөйлөрдү изилдөөдө санариптик карталарды колдонуунун жеке тажрыйбасын баяндаган. Р.Тинкер жер үстүндөгү жана спутниктик байкоолордун жүрүшүндө алынган экологиялык мониторингдин атрибутивдик маалыматтарын талдоо үчүн ГМСти колдонуунун тарбиялык маанисин көрсөттүгө аракет кылган. Долбоорго катышкан студенттер ГМСтин катышуусу менен мейкиндикти талдоодо кандай мүмкүнчүлүктөр ачылып жатканын ачык түрдө көрүштү. Автор окуучулардын жаңы, мурда белгисиз жана колдонулбаган технологияларды өздөштүрүүсүнө кызыгуусун арттырган мотивацияга ээ болгондорун байкашкан. Жаңы илимий багыттардын пайда болушу сөзсүз түрдө бул темадагы кесипкөй жолугушуулардын, конференциялардын жана конгресстердин көбөйүшү менен коштолот. Билим берүүдөгү географиялык маалыматтык системалар да четте калбайт.

Көпчүлүк өлкөлөрдө мектеп программасына ылайыкташтырылган адистештирилген ГМС билим берүү программаларынын жоктугу мектептерди профессионалдык ГМСти ири ГМСнын компаниялары жүргүзгөн атайын билим берүү программаларынын бир бөлүгү катары колдонууга өбөлгө түзөт, бирок көпчүлүк мугалимдер заманбап технологиялардын ушул сыяктуу татаал программалык каражаттарды колдонууда көптөгөн маселелерге дуушар болушуп түшүнө албай келишет. Дүйнөлүк тажрыйбага таянсак, мектептик ГМСсы боюнча билим берүүнүн ийгиликтүү өсүп өнүгүүсү алкагында кесиптик курстар, конференциялар жана башка ушул сыяктуу жолугушууларды уюштуруу маселеси келип чыгат. Азыркы замандын талабына ылайык Кыргыз Республикасынын билим берүү тармагындагы атап

кетсек шаарларыбыздын жалпы орто мектептери менен бирге алыскы жана жакынкы региондор, райондордогу техникалык базанын жетишсиздиги, окуу системасындагы эң чоң көйгөйлөрдүн бирине айланган. Жогоруда аталып жана көрсөтүлүп кеткен дүйнөлүк деңгээлдеги практиканы колдонуп болуп жаткан маселелерди интерактивдүү, инновациялык жана электрондук мугалимдик билим берүү системасы бар өлкөлөрдүн катарына кире тургандай кылып чечүү керектиги байкалып турат. Өлкөбүздүн жана жаш муундарыбыздын жаркын келечеги үчүн ГМСти мектептик окуу процессине киргизүү, окуу-методикалык жактан камсыздоону өнүктүрүү, ретроспективдүү талдоону эске алуу менен ГМСти окутуунун дидактикалык негиздерин аныктап изилдөөлөрдүн мындан аркы өнүгүүсүнө өбөлгө түзүү абзел.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Кук В.Дж., Коллинз С., Флинн М.К., Гуттман М., Коэн В. жана Будянский С. 1994. Жашообузду жана ишибизди өзгөрткөн 25 ачылыш У.С. News and World Report, s. 46 60. [1]
2. Холошин И.В., Варфоломеева И.М., Хачук. О.В., Бондаренко О.В., Пикилняк А.В. Жерди аралыктан зонддоо маалыматтарын заманбап мектеп практикасында колдонуунун педагогикалык ыкмалары, 2019 КТР 2018-жылы: Билим берүүдөгү булуттук технологиялар боюнча 6-семинар (Электрондук материалдар, том 2433) ред. Арнольд Е. Кив жана Владимир Н. Соловьев (CEUR-WS.org), 391–402-беттер. [2]
3. Моркун В., Семериков С., Хришченко С. жана Словак К. Экологиялык геомаалыматтык технологияларды алдын ала даярдоонун куралы катары. тоо-кен өнөр жайын туруктуу өнүктүрүү үчүн тоо-кен инженерлери ICTERI 2017де: Билим берүү, изилдөө жана өнөр жайлык колдонуудагы МКТ боюнча 13-эл аралык конференция. Билимдерди интеграциялоо, гармонизациялоо жана өткөрүп берүү (Электрондук материалдар, 1844-том), ред. Ермолаев В., Бассилиада Н., Фил Х.Г., Яковина В., Майр Х.К., Харченко В., Песчаненко В., Шишкина М., Никитченко М. жана Спиваковский А. (CEUR-WS.org) 303–10-бб. [3]
4. Моркун В., Семериков С., Грищенко С. Тоо-кен инженерлерин даярдоодо геомаалыматтык технологияларды колдонуу методдору, 2018. Cambridge Scholars Publishing (Newcastle upon Tyne). [4]
5. Tinker RF 1992 Mapware: Географиялык маалымат системаларынын билим берүү колдонмолору J of Science Education and Technology V 1(1) 35 48. [5]
6. Green D R 2000 GIS: A Sourcebook for Schools (New York: CRC Press LLC) p 25. [6]
7. Cadoux-Hudson J 1992 The Yearbook of the Association for Geographic Education ed Ian Heywood and J. Cadoux-Hudson (London: Taylor & Francis), 22 27-бет. [7]

УДК 372.22.31
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-132-138

Эсенканова А.К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Эсенканова А.К.
КНУ им. Ж. Баласагына
Esenkanova A.K.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0002-0892-9861, SPIN-код: 5250-7184

ЖОГОРКУ ТАТААЛДЫКТАГЫ МАТЕМАТИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУНУН МЕТОДИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕШЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ ПОВЫШЕННОЙ ТРУДНОСТИ
METHODOLOGICAL FEATURES OF SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS OF INCREASED DIFFICULTY

Аннотация:Азыркы математикалык билим берүүнүн негизги максаты – компоненттүү инсанга таалим-тарбия берүү, анын чыгармачыл потенциалын заманбап динамикалуу, социалдык-экономикалык өнүгүү шарттарда өзүнүн турмуштук кызыкчылыктарын жүзөгө ашыргандай жөндөмдөрдү, чечимдерди кабыл алууда өз алдынчалуулугун, демилгелүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат. Макалада стандарттуу эмес математикалык татаал маселелерди чыгаруу усулдары жана ыкмаларына талдоо жүргүзүлгөн. Практикалык мазмундагы ар түрдүү сюжеттик маселелердин, кээ бирөөлөрүнүн чыгаруунун мисалдары келтирилген, окуучуларга стандарттуу эмес маселелерди чыгаруу ыкмаларын үйрөтүү боюнча усулдук сунуштар берилди.

Аннотация: Основной задачей современного математического образования является обучение и воспитание компенентной личности, способной в условиях сегодняшнего, динамичного, социально-экономического развития претворять в жизнь свои насущные интересы, формирование самостоятельности, инициативности в принятии решений. В статье проведен анализ методики решения сложных математических задач. Приведены образцы решения разных сюжетных задач практического содержания, даны рекомендации по методическим приемам обучения учащихся решать нестандартные задачи.

Abstract: The main task of modern mathematical education is the training and upbringing of a competent personality capable of realizing their vital interests, the formation of independence, initiative in decision-making in the conditions of today's dynamic, socio-economic development. The article analyzes the methods of solving complex mathematical problems. Examples of solving various plot problems of practical content are given, recommendations on methodological methods for teaching students to solve non-standard tasks are given.

Негизги сөздөр: мектептик математика, жогорку татаалдыктагы маселелер, чыгаруунун усулдугу, сюжеттик маселелер, моделдештирүү, чыгаруунун мисалдары

Ключевые слова: школьная математика, задачи повышенной трудности, методика решения, сюжетные задачи, моделирование, примеры решения.

Keywords: school mathematics, problems of increased difficulty, methods of solving, plot problems, modeling, examples of solutions.

Математикалык маселелерди чыгаруу – бул математиканын жалпы жоболорунун улантуучулугун табуу (аныктамаларды, аксиомаларды, теоремаларды, эрежелерди, закондорду, формулаларды), аларды маселенин шартына же алардын натыйжасына колдонуу (чыгаруунун ортодогу аралык жыйынтыгына) менен окуучулар маселеде талап кылган жоопту аныкташат [1].

Маселени чыгаруунун негизги методдору болуп анализ жана синтез болот. Анализ аркылуу билимдердин максаттуу актуализациялоо ишке ашат (билимдер механикалык түрдө актуализацияланбай «көрбөстөн» эмес, керектөөлөргө жараша). Анализдин жүрүшүндө билимдерди колдонуу моменти аныкталат, билим менен көндүмдөр тандалат (анализ жүргүзүүдө керектүүлөр алынат), билимдерди колдонуу формалары (окуу китебиндегидей) эмес маселени чыгарууга ийкемдүү жана билимдерди колдонуунун мүнөзү (баарын азыр же катары менен).

Ошондуктан маселени чыгарууда окуу изилдөөчүлүк ишмердүүлүктө төмөнкүдөй ыктарды бөлсө болот: *биринчи ыкма* – терминди ачуу ыкмасы, ал маселенин шарттарын ар кыл шарттардан чыгаруу же объектинин ар кыл касиеттерин аныктоо, маселеде болгон сөз жөнүндө. *Экинчи ыкма* анализ, синтез аркылуу – «чөлмөк» чыгаруучу анализдердин катарларынан жана синтетикалык ой жүгүртүүдөн турат. Бул эки ыкма маселени чечүү планын түзүүгө алып келет. *Үчүнчү ыкма* – дедуктивдүү акыл чечимин түзүүгө алып келет. Бул ыкмалар окуучулар менен иштелип чыгышы керек.

Татаал математикалык маселени чечүүнүн ыкмаларын издөө чын эле логикалык мазмунга алып келет, ошондуктан окуучулардын аны өздөштүрүүсү аларды системалуу жана максаттуу түрдө колдонууда гана мүмкүн. Бул максатка кыскача математикалык түшүндүрмөлөрү менен окуучуларга маселени чыгаруу үчүн колдонулган атайын ыкмаларды түшүндүрүү зарыл [2].

Мектеп окуучусуна маселени чыгарууну үйрөтүү – бул берилген маалыматтар менен изделип жаткан нерселердин ортосунан байланыштарды таап, андан соң математикалык иш аракеттерди аткаруу. Буга жетиш үчүн мугалим маселерди чечүү методикасын өз максаттары бар жок дегенде үч баскычтарын кароосу керек.

Биринчи баскычта мугалим каралып жаткан түрдөгү маселени чечүүгө болгон даярдык жасайт. Бул деңгээлде мектеп окуучулары байланыштарды өздөштүрүшү керек, алардын негизинде мындай маселелерди чечүү үчүн амалдарды тандашат.

Экинчи баскычта мугалим окуучуларды каралып жаткан түрдөгү маселени чечүү жолдору менен тааныштырат. Бул жерде алар конкреттүү кырдаалдардан өтүшөт, маселеде көрсөтүлгөн, арифметикалык дал келгенин (же башка амалды) тандоого үйрөнүшөт.

Үчүнчү баскычта мугалим каралып жаткан түрдөгү маселени чыгаруу билимдерин калыптандырышат. Окуучулар кандай гана конкреттүү мүнөздөгүсүнө карабай, кандай гана болбосун маселени чечүүнү үйрөнүшү керек.

Сюжеттүү маселелерди чечүүнүн өзгөчөлүгү, алардын ар кандай эки башына карабастан бири-бирине байланыштуу проблемалар чечилет: маселенин мазмунун математиканын тилине которуу (б.а. мазмунду математизациялоо) жана математикалык маселелерди математикалык каражаттар менен чечүү, бул оор акыл-эс ишмердүүлүк

процессин түзөт. Буга ээ болуу үчүн маселени чечүүнүн негизги этаптарын жана аларды аткаруунун кээ бир ыкмаларын билүү зарыл [3, 5].

Сюжеттүү маселелерди чечүү процессинин структурасын схема түрүндө 1-сүрөттөгүдөй чагылдырып көрсөтүүгө болот.

Стандарттуу эмес маселелерди колдонуунун тажрыйбасы көрсөткөндөй, окуучулардын өз алдынча ой жүгүртүсүн, чыгармачыл активдүүлүгүн тарбиялоодо аларды көнүгүүлөр менен маселелердин системасынын сабакта жана сабактан тышкаркы иштерге колдонууну киргизүү зарыл.

Стандарттуу маселелелерди чечүү окуучуларга көп кыйынчылыктарды жаратат. «Стандарттуу эмес маселе» же «жогорку татаалдыктагы маселелер» түшүнүктөрүнө токтололу. «Стандарттуу эмес маселелер» - бул математика курсунда жалпы эрежелер менен жоболор, аларды чыгаруунун так программасы жок», - деп эсептейт Л.М.Фридман [1, 43]. Бирок, «стандарттык эмес маселе» деген түшүнүк бул болжолдуу болгондугун белгилөө керек. Бир эле маселе стандарттуу же стандарттуу эмес болушу мүмкүн, ал окуучулар мындай маселелерди чыгаруунун ыкмалары менен таанышбы, же жокпу деген түшүнүктөн караганда.

Стандарттык эмес маселе – бул окуучуларга, анын чыгаруу алгоритми белгисиз, анткени алар аны чыгаруунун ыкмалары, кандай окуу материалдарына таянуу керектигин эрте билбегендигинде. Мугалим окуучуларга стандарттык эмес маселелерди чыгарууга кандай жардам бере алат? Кандай гана болбосунстандарттуу эмес маселени чыгаруу үчүн универсалдуу ыкма жок, анткени стандарттуу эмес маселелер кандайдыр бир деңгээлде кайталангыс [4].

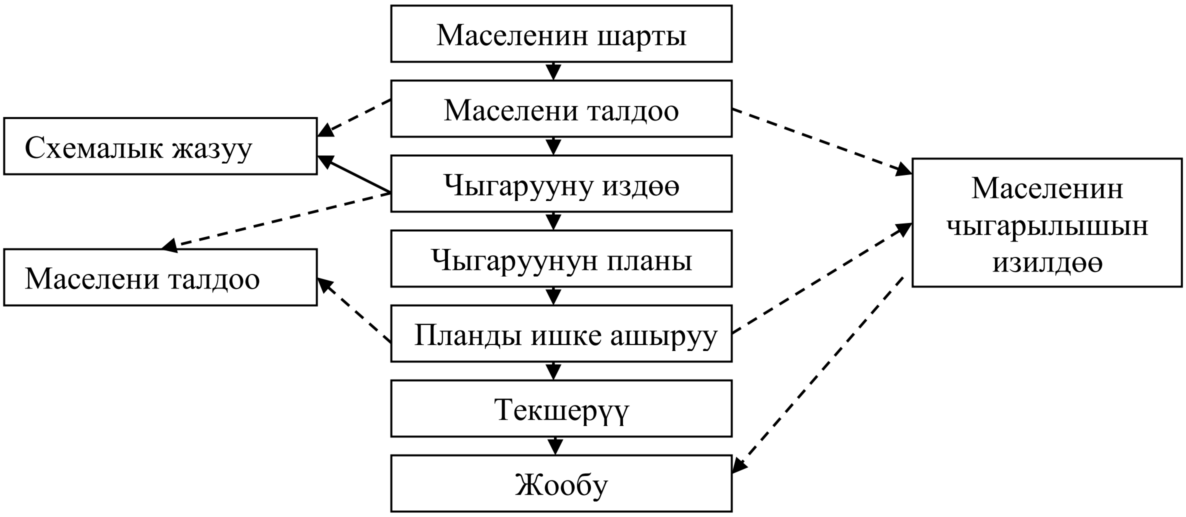

1-сүрөт. Жогорку татаалдыктагы сюжеттик маселени чыгаруунун тутуму.

Стандарттык эмес маселелерди чыгаруунун окуучуларга үйрөтүүчү айрым методикалык ыкмаларын белгилейли:

1. Биринчи ирээтте, белгилөөчү нерсе, окуучуларды маселелерди чечүүнү үйрөтүү (ошонун ичинде стандарттуу эмес) эгерде окуучуда аны чыгарууга болгон каалоо б.а. эгерде маселе мазмундуу жана окуучунун көз карашы боюнча кызыктуу болсо гана мүмкүн. Ошондуктан мугалимдин милдети – тигил же бул маселени чыгарууга болгон кызыгууну колдонуу. Кызыктуу маселелерди тандап жана аларды окуучулар үчүн өзүнө тарткандарын тандоо керек. Бул маселе-тамаша, маселе-жомок, илгерки маселелерж.б. болушу керек.

Бирөө талашсыз көбүнчө мектеп окуучуларда өзгөчө кызыгууну курчап турган турмуштан, белгилүү нерселерден, тажрыйбадан алынган маселер болушу керек.

2. Маселелер, окуучулар сунуш кылган өтө жеңил же өтө татаал болушу керек эмес, анткени окуучулар маселени чече албай же чечилишин аныктай албай өз күчүнө болгон ишенимдерди жоготушу мүмкүн. Бул учурда жардам өлчөмүн сактоо өтө баалуу. Биринчи ирээтте, мугалим окуучуларды даяр жооптор менен тааныштырышы керек эмес. Алдын ала айтып берүү минималдуу болушу керек [6].

Жогорку татаалдыктагы маселелерди чыгаруу процессинин өзгөчөлүктөрүн аныктоо үчүн чыгаруу мисалдарын карап көрөлү.

1-маселе. Гүлдөр дүкөнүнө 30 сары жоогазындарды жана ошончо эле кызылдарын алып келишти. Ар бир 3 сары жоогазын 20 сом турат, ал эми ар бир 2 кызыл жоогазын 30 сом турат. Сатуучу баардык жоогазындарды бириктирип 5 жоогазындан турган букет жасап жана аларды 50 сомдон сатты. Ал туура пайда таптыбы?

Чыгаруу: Баардык жоогазындардын баасын табалы, эгерде сатуучу аларды чогуу бирге салбаса (реалдуу баасы) 20*30:3+30*30:2=650 сом. Жоогазындарды сатуу үчүн 5 букеттерге бириктирип жана аларды 50 сомдон сатканда (сунуш кылынган баа) [(30+30):5]*50=600 сом. Реалдуу баасы менен сунуш кылынган бааны салыштыралы: 650>600. Сатуучунун эсеби туура эмес экендигин табабыз, анткени бардык туюнтмаларды кошуп жана 5 даанадан букетке бириктирип сатканда ал 50 сом жоготуп жатат. Бул стандарттык эмес маселени чечүү процесси төмөнкүдө турат: маселенин ичинен биз төмөнкүдөй учурларды бөлүп алабыз:

1) реалдуу болгон баасын табуу;
2) сунуш кылынган баасын табуу;
3) алынган бааларды салыштыруу жана сатуучунун эсебинин натыйжасын табуу.

Мындай стандарттуу жөнөкөй маселелерди чечип, биз натыйжасында берилген стандарттуу эмес маселени чыгардык.

Л.М.Фридмандын пикири боюнча, кандай гана болбосун стандарттык эмес маселени чечүү процесси эки негизги операцияларды иреттүү колдонууда турат. Алар төмөнкүдөй берилиши мүмкүн:

- стандарттык эмес маселени башкача ага эквиваленттүү, бирок стандарттуу моделдештирүү ыкмасы;
- стандарттык эмес маселени бир нече стандарттуу жардамчы маселелерге бөлүү ыкмасы;

Бөлүү жана моделдештирүүнү женилдетүү үчүн биз жардамчы маселе – схема, чийме, сүрөт, графтар, графика, таблица аркылуу керектүүсүн түзүү керек деп ойлойбуз.

2-маселе. Ар түрдүү 2а сүрөтүндө көрсөтүлгөндөй эмес канча сызыктарды A, B, C, D чекиттеринин чокуларынан чыгарып түзсө болот?

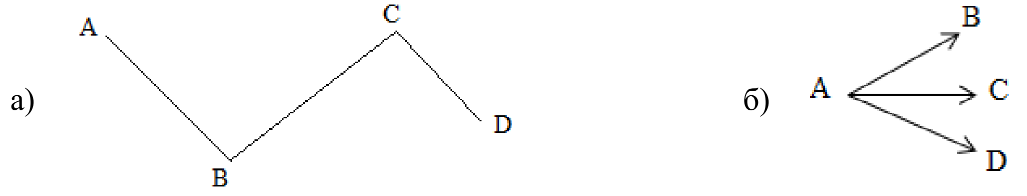

2-сүрөт.

Чыгаруу. Берилген маселе – бул варианттардын өтө көп териштирүү боюнча фактылуу маселе. Анын максаты окуучуларга варианттардын санын саноо жана варианттардын дарагын түзүү боюнча кандайдыр бир тажрыйба жыйноого мүмкүнчүлүк берүү. Окуучулардын чечимдерин жана жоопторун талкуулагандан кийин мугалим төмөнкүнү айтса болот: «Баарынар ар кандай жоопторду алдыңар, бирок силер мүмкүн болгон учурдун баарын карап чыктык деп эч ким далилдей алган жоксунар. Келгиле, суроону мындай ыкмада иштеп чыгалы, анда биз бардык мүмкүн болгон варианттарды карап чыккандыгыбыз жөнүндө ишенимдүү болушубуз керек». Анда «иргөө … варианттары» деген сөз айкашы төмөнкү контексте келди, анын маанисин түшүндүрүүнүн кереги жок, окуучулар колдонуп жаткан сөздөр ошол учурда башка турмуштук кырдаалдардан белгилүү болгон.

Андан кийин аларга A чекитинин башында канча сынык түзсө боло тургандыгын эсептөөнү сунуш кылабыз. Мындай ой жүгүртүүбүз: A чекитинен B чекитине же C же D чекитине барса болот. Эч нерсени кое бербеш үчүн 2б сүрөтүн чийебиз.

Эми ойлонобуз, B чекитинен, C чекитинен, D чекитинен ж.б. кандай бара алабыз. Ойлонуунун натыйжасында биз 3-сүрөттү алабыз.

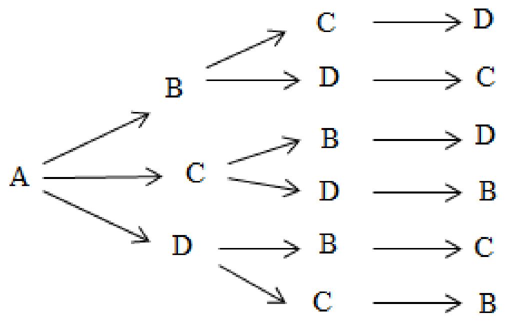

3-сүрөт.

Мугалим окуучуларга түшүндүрүп: «Натыйжада, биз A чекитинин башынан 6 сынык түзсөк болот. Бардыгы канча сынықты алабыз, эгерде биз калган чекиттерден ушундай ишти аткарсак? Өзүңөрдүн божомолуңарды үйдөн текшергиле. A чекитинин башталышынан бардык сыныктарды көрсөтүү, аналогиялык ой жүгүртүү менен B, C жана D чекиттеринин башталышынан жазып чыгуу жана көрсөтүү керек», - деп тапшырма берет.

Бул тапшырманы аткарууда окуучулар ар бир сынык эки жолу кайталангандыгын байкашат, A, B, C, D жана D, C, B, A – бул бир эле сынык. Ошондуктан бардык сыныктар 6*4=24 эмес, эки эсе кичине – 12 болот.

Андан кийин окуучулар альбом барагына бүт 12 сынықты көрсөтүүсү сунушталат.

3-маселе. MN кесиндини чийгиле. Анда KN 2/3 бөлүгү жана ML 3/4 бөлүгү болгондой кылып K жана L чекиттерин белгиле. Анда KL бөлүгү MN, NK, ML, MK жана NL бөлүктөрүнүн кандай үлүшүн түзөт? Бул маселени чечүү үчүн MN кесиндисинин узундугу кандай ыңгайлуу болоорун ойлонгула.

Чыгаруу. Жообуна түрткү маселесин берилишинде бар. Окуучуларга биринчи эки сүйлөмдү окуп жана жообу жөнүндө ойлонуу сунушталат. Кесиндини чийебиз жана анда көрсөтүлгөн чекиттерди белгилейбиз. (4а сүрөтүн кара). KL/MN=5/12, KL/ML=5/9, KL/NK=5/8, KL/MK=∅, KL/NL=∅

а) 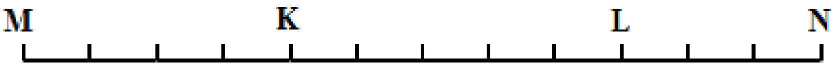

б) 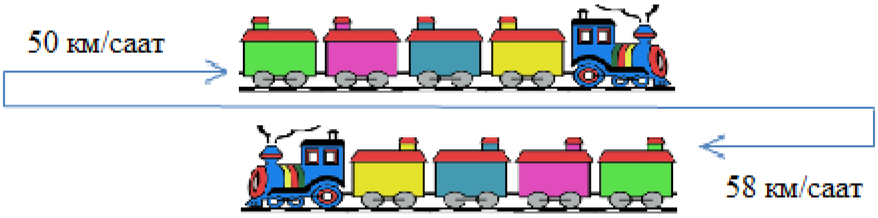

4-сүрөт.

4-маселе. 50 км/саат ылдамдык менен жүрүп бара жаткан поезддин жүргүнчүсү ага карама-каршы келе жаткан поезд анын жанынан 10 секунддун ичинде өткөнүн байкаган. Эгерде кара-каршы келе-жаткан поезддин ылдамдыгы 58км/саат болсо, анын узундугун аныктагыла.

Чыгаруу. Маселеде кандай чоңдуктар белгилүү? 4б сүрөттү карайлы. Поезддин узундугу – бул башкы вагон менен акыркы вагондун ортосундагы аралык. Эгерде жүргүнчү отурган поезд бир жерде кыймылсыз турса, силер маселени кандай чыгарат элеңер?

1) 50+58=108 (км/саат) ылдамдык менен карама-каршы келе жаткан поезд жүргүнчүнүн жанынан өтөт.

2) 108 (км/саат)=(108*1000):3600 (м/с)=30 (м/с)

3) 30*10=300 (м) – поезддин узундугу

Жооп: 300 (м).

Бул моделдер окуучулардын конкреттүү жана абстракттуу өзара бири-бири менен байланышкан ой жүгүртүүсүн өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт, анткени маселенин модели, бир жактан, мектеп окуучуларына көрсөтмөлүү маселелердеги чоңдуктар ортосундагы көз карандылыкты аныктоого жардам берет, ал эми экинчи жагынан, - абстракциялоого, сюжеттүү деталдардан, предметтерден, маселенин текстинде сүрөттөлгөннерселерден алаксытууга жардам берет.

Математиканы окутуу методикасы маселени чыгаруунун бир нече методдорун карайт, алар: арифметикалык, аналитикалык, графикалык, практикалык, божомолдоо, тандоо методдору. Алар стандарттуу, ошондой эле стандарттуу эмес (жогорку татаалдыктагы) маселелерди чыгарууда колдонулат. Арифметикалык чыгаруу методу жогорку акыл чыңалуусун талап кылат, ал акыл жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө, математикалык интуицияны, турмуштук кырдаалдарды алдын ала болжолдоо жөндөмдүүлүктөрүк калыптандырат.алгебралык чыгаруу методу теориялык ой жүгүртүүнү өнүктүрөт, жалпылоого жөндөмдүүлүктү, абстрактык ой жүгүртүүнү калыптандырат жана төмөнкү өзгөчөлүктөргө ээ болот. Алар тендемелерди түзүүдө, жазууларды кыскартууда, жана пикирлешүүдө убакытты үнөмдөйт.

Математикада стандарттык эмес маселелерди чыгарууда кандайдыр бир жалпы эрежелер жок, анткени жогорку татаалдыктагы маселелер кандайдыр бир деңгээлде кайталангыс болот. Стандарттык эмес маселе көпчүлүк учурда окуучунун интеллектин иштетүүгө чакырык катары кабыл алынат жана тоскоолдуктарды четтетүүдө өзүн даярдоого болгон керектөөнү туудурат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Фридман Л.М. Теоретические основы методики обучения математике. – М.: Флинта, 1998. – 224 с.
2. Кострикина Н.П. Задачи повышенной трудности в курсе алгебры 7-9 классов: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 237 с.
3. Пойа Д. Математическое открытие. Решение задач: основные понятия, изучение, преподавание / Пер. с англ. изд. 3. URSS, 2010. - 448 с.
4. Ефремов В.П., Ефремова Л.И. Нестандартные задачи на уроках и после // Математика в школе, 2003, - №7
5. Мааткеримов Н.О., Эсенканова А.К. Математиканы окутууда интерактивдүү ыкмаларды пайдалануу менен изилдөөчүлүк мамилени ишке ашыруу // Вестник МУК КР, 2021. – 217-221 сс.
6. Кожалиева Д.Ж., Мамытова Г. Математиканы окутуудагы негизги дидактикалык принциптер // И.Арабаев атындагы КМУнун жарчысы, атайын чыгарылыш, 2021.

УДК 811.51
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-139-145

Адылбек кызы Г., Назарбекова Б. Ж., Султан кызы Б.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2,3]
Адылбек кызы Г., Назарбекова Б. Ж., Султан кызы Б.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2,3]
Adylbek kyzy G., Nazarbekova B. Zh., Sultan kyzy B.
KNU J. Balasagyn [1,2,3]

ORCID: 0009-0001-4555-1426, SPIN-код: 4897-6819 [1]
ORCID: 0009-0009-2847-6012, SPIN-код: 9429-6799 [2]

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫНДА ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ САБЫРДУУЛУККА ТАРБИЯЛОО
ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ НА УРОКЕ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
EDUCATION OF TOLERANCE OF STUDENTS IN ADOLESCENCE AT THE LESSON OF KYRGYZ LITERATURE

Аннотация: Илимий макалада кыргыз адабияты сабагында өспүрүм курактагы окуучуларды сабырдуулукка тарбиялоо маселелери каралды. Ааламдашуу шартындагы дүйнө таанымдын негизги талабы болгон толеранттуулукка ээ болгон сабырдуу, көтөрүмдүү инсанды тарбиялоо. Айрыкча, кыргыз адабияты сабагынын мазмуну аркылуу өспүрүм курактагы окуучуларды сабырдуулукка тарбиялоо. Көркөм чыгарманы окуп жатып, окурман анын мазмунун өзүнө өткөрүп берет, бул анын турмуштук тажрыйбасын ушул чыгармада сүрөттөлгөн тажрыйба менен салыштырууга жана өзүн түшүнүүгө, кээде өзүнө жана жасаган иштерине адилеттүү сот болууга мүмкүндүк берет. Адабият дүйнөнүн кенен картинасы жөнүндө түшүнүк берет, адамдын ички руханий жашоосунун байлыгын ачууга, ошондой эле эмоционалдык жана адеп - ахлактык жактан байытууга, сабырдуу болууга жардам берет.

Аннотация: В научной статье рассмотрены вопросы воспитания толерантности учащихся в подростковом возрасте на уроке кыргызской литературы. Воспитание терпеливой, жизнерадостной личности с толерантностью, что является основным требованием мировоззрения в контексте глобализации. Особенно, воспитание толерантности учащихся в подростковом возрасте через содержание урока кыргызской литературы. Читая произведение искусства, читатель передает его содержание самому себе, что позволяет ему сравнить свой жизненный опыт с опытом, описанным в этом произведении, и понять себя, а иногда и справедливо судить о себе и своих поступках. Литература дает представление о широкой картине мира, помогает раскрыть богатство внутренней духовной жизни человека, а также эмоционально и морально обогатить его, стать более терпеливым и терпимым.

Abstract: The scientific article deals with the issues of education of tolerance of students in adolescence at the lesson of kyrgyz literature. Education of a patient, cheerful personality with tolerance, which is the main requirement of the worldview in the context of globalization. Especially, the education of tolerance of students in adolescence through the content of the Kyrgyz

literature lesson. By reading a work of art, the reader conveys its content to himself, which allows him to compare his life experience with the experience described in this work, and understand himself, and sometimes fairly judge himself and his actions. Literature gives an idea of a broad picture of the world, helps to reveal the richness of a person's inner spiritual life, as well as emotionally and morally enrich him, become more patient and tolerant.

Негизги сөздөр: сабырдуулук, мектеп, өспүрүм курак, адабият, тарбия, окутуу процесси.

Ключевые слова: толерантность, школа, подросток, литература, воспитание, процесс обучения.

Keywords: tolerance, school, teenager, literature, education, the learning process.

Ар бир коом интеллектуалдык деңгээли жогору, ар тараптуу, гармониялуу өнүккөн инсанга муктаж жана аны тарбиялоого умтулат. Ошол мезгилде коом өнүккөн сайын анын жарандарына болгон талап өзгөрүп турары шексиз. Бүгүнкү көндө ааламдашкан доордо инсандын жарандык позицияны калыптандыруу, сабырдуулукка тарбиялоо зор мааниге ээ. Анткени ар бир адам коомдо жашайт, өзүнүн жамаатынын, коомдук тобунун, дүйнөлүк коомчулуктун бир бөлүгү болуп саналат жана анын социалдык жана маданий талаптарына жооп берүүсү зарыл. Ошондой социалдык – маданий талаптардын катарына сабырдуулук категориясы алдыга чыгууда. Ал эми мектеп социалдык институт катары баланын толеранттуу инсандыгын тарбиялоо үчүн чоң мүмкүнчүлүктөргө ээ. Дал ушул мектеп коомчулугунда балдардын толеранттуу жүрүм - турумга реалдуу даярдоо башталат. Себеби, бүгүнкү күндө мектеп окутууга гана билим алууга даярдабастан, тарбия берүүгө милдеттүү.

Билим берүү системасы балага сабырдуулукту калыптандырууга багытталган тарбиялык таасир этүү үчүн зор потенциалга ээ. Бирок чыныгы педагогикалык практика көрсөткөндөй, бул багытта иш илгерилетүү, алып баруу көп кыйынчылыктарды туудурат. Белгиленген маселенин татаалдыгы өспүрүмдөрдө көп учурда сөз менен ортосундагы карама – каршылыктар кездеше турганын байкоого болот. Алар көбүнчө башкаларга учурда кыйын. Өспүрүм көп учурда бул иш сөздөргө карама - каршы келгенин байкай алат жана көбүнчө башкаларга сабырсыздык көрсөтөт. Ал эми өспүрүмдө көптөгөн суроолор жана шектенүүлөр пайда болгон учурду кармап калуу маанил өзүн таанытууда сабырсыздыкты көрсөтүшөт Ошол эле мезгилде өспүрүмдөрдө көптөгөн суроолор жана шектенүүлөр пайда болгон учурларды байкоого болот жана ушундай учурда аларды кармап калуу жана туура таасир берүү өтө маанилүү. Аларда ак - кара, дос - душман деп так бөлүнүү башталат, агрессия, өзүн жана башкаларды кабыл алгысы келбегендик байкалат. Андыктан педагог тарабынан аларга азыркы учурда аны курчап турган дүйнөнүн нюанстарын түшүндүрүү, ага кызыктуу маселелерди түшүнүүгө жардам берүү зарыл жана маанилүү. Анткени, ата-энелер, тилекке каршы, бул жагынан балага дайыма эле жардам бере алышпайт, демек, негизги жоопкерчилик мектеп менен мугалимдерге жүктөлөт, алар бул маселеге бардык жоопкерчилик менен мамиле кылышы керек [6].

Башкаларга карата чыдамсыздык көбүнчө мектепте окуп жүргөн кезде байкала баштайт. Ал эми чоңдор бул көрүнүштөрдү этибарга албаса, башкаларды өзүнүн өзгөчөлүктөрү менен кабыл алганды үйрөнбөгөн инсандар калыптана берет.

Гумандуу педагогиканын жардамы менен зордук - зомбулукка жол бербөө маданиятын көтөрүү жөн гана сөздөр жана көрүнүштөр эмес, күнүмдүк турмушта дайыма көрсөтүлүп турса өспүрүмдүн реалдуу турмушка даярдыгы калыптанышы мүмкүн.

Мектепте окуу - тарбия процессинин эң маанилүү бөлүгү сабак болуп эсептелет. Ал эми адабият сабагы адеп - ахлакты калыптандыруучу жана тарбиялоочу эң маанилүү академиялык дисциплиналардын бири. Адабият - бул жашоонун философиясы, анын каармандарынын мисалында жашоого, маселелерди чечүүгө, ойлонууга, талдоо үйрөтүүчү илим жана билим берүүчү каражат болуп эсептелет.

Академик Д.С. Лихачев: «Бир туугандарыңардын оюн, сезимдерин сыйлагыла», - деген [3]. Ал эми сабырдуулукка тарбиялоо жөнүндө сөз кыла турган болсок, анда бул сөздөр башкаларга сабырдуулук менен мамиле кылууга үйрөтүү дегенди билдирет.

Сабырдуулукка тарбиялоо адеп - ахлактуулукка тарбиялоо менен абдан тыгыз байланышта турат. Сабырдуу адам - жогорку адептүү адам. Адабият сабактаынын негизги милдети инсанды ар дайым моралдык проблемаларды, карама - каршылыктарды аныктоого үйрөтүү болуп саналат. Бирок психологиялык даярдыксыз, маданиятсыз, адабий каармандын ички дүйнөсүнө эмпатиясыз адеп - ахлактык тарбия берүү мүмкүн эмес. Сабактарда образдарды талдоо менен окуучу каармандын психологиялык образын ачып, ошону менен анын көйгөйлөрүнө жакындап, аларды түшүнүп, өзүн да сынап көрүүгө, ошону менен анын ички дүйнөсүнө жол ачышы керек. Көбүнчө каармандын ички дүйнөсүнө чөмүлүү - бул өзүнө сүңгүү дегенди билдирет. Буга кллассикалык адабияттардан көптөгөн мисалдарды табууга болот. Демек, адабият сабактары «Бизге сабырдуулук, чыдамкайлык эмне үчүн керек»? - деген суроого адабият жооп берүүгө жардам берет.

Мектеп программасын анализдей турган болсок, 9 - класстан баштап эле ушул маселени козгогон чыгармаларды кезиктирүүгө болот. Өзгөчө Ч. Айтматовдун чыгармалары адамдар ортосундагы мамилелерди чагылдырууга бай. Ч. Айтматовдун каармандарынын образдары аркылуу өспүрүмдөрдү сабырдуулукка, адамгерчиликтин баалуу каражаттарына, сезимталдуулукка, боорукердикке тарбиялоого болот. «Ак кеме» повестинде Момун чалдын адамкерчилик сапаты, ыймандуулугу, боорукердиги, балага болгон жылуу, мээримдүү мамилеси, адамдарга туура таза мамиле жасаган каарман аркылуу өспүрүмдөрдү сабырдуу болууга чакырат. Ал эми Нургаазынын образы боорукердикке, наристедей таза пейилге, улууларды сыйлоого, үй бүлөнү сактоого болгон аракеттин символу жана үлгүсү десе болот.

«Саманчынын жолу» повестиндеги Толгонай кайраттуулугу, боорукердиги, жоокер балдарына болгон ак ниет, калыс жана туура тарбиясы, келинине, небересине болгон тунук мамилеси, адамды урматтоосу, энелик мээримдин чексиздиги: сабырдуу, боорукер, чыдамдуу болууга чакырат. Ошону менен катар Майсалбектин образы кайраттуу, боорукер, адамгерчилик сапаттын калыптанышына, аскердик милдетти жогору коюуга, энени сыйлоого, мугалимдин ордун баалоого, өз кызыкчылыгынан мекенди жогору коюуга үндөйт.

М. Элебаевдин «Кыйын кезең» повестинде Тилекмат, Жумагул, Жоломан өңдүү кедей – кембагалдардын да эсте эсте каларлык мүнөздөрү чагылдырылган. Гаврил сыяктуу орус кулактарынын наадандык, таш боордук, зөөкүрдүк сапаттарын ачып, Степан аркылуу орус кедейлеринин адилет, адамгерчиликтүү мүнөздөрүн да элестүү берген. Мына ушул оң жана терс сапаттар акылуу өспүрүм курактагы окуучуларды сабырдуу, боорукер, кыйнчылыкка чыдамкай инсанды тарбиялайт.

Мектеп программасынын 8 – класстагы Калыгул Бай уулунун ырлырында акыл айтуу, үйрөтүү, жол көрсөтүү, тарбиялоо мааниси күчтүү берилген. Калыгул даанышмандын гуманисттик этикасын даңктайт: «Орой айтсаң адамга жукпайт, орой сөздү киши укпайт, сылык-сыпаа сөз жетет, ал мээге эмес, жүлүнгө кетет». Элдик кеменгер Калыгулдун

ишениминде оройлукту назиктик, сылыктык, ачууну токтоолук, сабырдуулук, жек көрүүнү мээрим менен сүйүү жатат.

Сабырдуулукка тарбиялоодо улуттук менталитетибизде меймандостук, кайрымдуулук, күйүмдүүлүк, башкаларга жардамдашкан боордоштук касиети, керегелеш, үзөнгүлөш, канатташ жашаган калктар менен достук салты өнүккөн. «Эр достугу - эгиз, эл достугу – деңиз», «Эки эрдин достугу бир белден ашырат, эки элдин достугу миң белден ашырат». Кыргыз элинин салтындагы мындай достук этикасы - бүгүнкү улут аралык ынтымактын ачкычы. Элдик этикада калыстык, чынчылдык, адилеттүүлүк, акыйкатчылдык, жоомарттык, «таш менен урганды аш менен урган» айкөлдүк, топуктуулук, сабырдуулук, сылык-сыпаалык, кечиримдүүлүк, мээримдүүлүк, ар намыстуулук, жоопкерчиликтүүлүк, мекенчилдик ж.б. улуу сапаттар ар дайым даңазаланып, адамдык жүрүм-турумдун идеалы болуп келген.

Ал эми азыркы дүйнөдө болуп жаткан бардык окуялардын фонунда адабияттагы сабырдуулуктун көрүнүштөрүнүн мисалдарын изилдөө абдан маанилүү. Адабият өз катасын кетирбей, адабий чыгармалардын каармандарынын каталарынан, иш - аракеттеринен сабак алуу менен тажрыйба топтоого мүмкүндүк берет.

Сабырдуулукка тарбиялоо - бул баланын инсандыгын, анын адеп - ахлагын калыптандыруу процессинин маанилүү бөлүгү. Азыркы шартта да мектептин алдында баланы көп маданияттуу, көп улуттуу өлкөдө жашоого даярдоо милдети турат. Маданий белгилери боюнча айырмаланган адамдарга урмат - сый менен мамиле кылуу баланын дүйнөсүндөгү тааныш моделдерге ар дайым эле туура келе бербейт. Андыктан адабият - бул маданий өзгөчөлүктөрдү таанууга жана аны сыйлоого, үйрөтүүгө жардам бере турган эң сонун курал, анткени анда дүйнөнүн кубулуштарына, «жалпы кабыл алынган» нормалардан айырмаланган адамдарга сый - урматты, кызыгууну, боорукердикти тарбиялоонун зор потенциалы камтылган.

Кыргыз адабияты сабактарында биз окуучуларга эң маанилүү жалпы адамзаттык баалуулуктарды жеткирүүгө мүмкүнчүлүгүбүз бар. Кыргыз адабият сабактары сабырдуу инсанды өнүктүрүүгө жардам бериши керек. Анткени, адабият - жалпысынан тарбиялоонун жана толеранттуулуктун каражаты, анда сабырдуулукка жана өзүн - өзү сыйлоого тарбиялоо үчүн зор потенциал камтылган. Толеранттуу инсан - бул жогорку адеп - ахлактуу инсан. Адеп - ахлактык тарбиялоону психологиялык маданияттан сырткары кароо мүмкүн эмес. Инсандын өнүгүү мыйзамдарын түшүнбөй туруп, адекваттуу моралдык - психологиялык өзүн - өзү баалоосуз, анын диалектисинде акыл - эс абалын түшүнбөй туруп элестетүү мүмкүнбү? Кыргыз адабият сабагы окуучуга каармандардын психологиялык дүйнөсүн ачып, ошону менен аны моралдык жактан баалоого, өзүнүн ички дүйнөсүн өркүндөтүүгө үндөшү керек. Көркөм дүйнөгө чөмүлүү - бул өзүңө чөмүлүү аракеттери менен коштолот. «Мен» менен бул дүйнөлөрдүн ортосундагы чек кээде солкулдап же бүдөмүк болуп калат. Кыргыз адабият сабагы окуучуларга рухтун жана акылдын аракетин талап кылган жана адеп-ахлактык атмосферасын аныктоочу аракеттер жардам бериши керек.

Ошондой эле азыркы этапта инсанды адеп-ахлактык жактан калыптандыруу проблемасы, демек адабияттын тарбиялык максаты мурда болуп көрбөгөндөй курчтук менен келип чыккандыгын да эске алуу керек. Мугалимдердин милдети окуучуга ылайыктуу көркөм чыгармаларды табууга жардам берүү, аларды кабылдоо жана түшүнүү сабырдуу өзүн - өзү аңдоонун калыптанышына алып келет.

Сабырдуу мамилени калыптандыруу каражаты катары көркөм чыгарманын эбегейсиз артыкчылыгы анын чындыкка болгон эмоционалдык баасында жатат. Адабият сезимдерге активдүү таасир этет жана баланын акылы, анын кабылдоочулугун жана эмоционалдуулугун өнүктүрөт.

Орус илимий педагогикасынын негиз салуучусу К. Д. Ушинский айткандай: «... окуу - бул адеп - ахлактык сезимдин көнүгүүсү», демек, кыргыз адабият сабактары сабырдуулукка тарбиялоону, баланын инсандыгын калыптандырууну, окуу аркылуу жан дүйнөнү байытууну жана сезимдер аркылуу ой жүгүртүүнү өркүндөтүү керек [1].

Көркөм сөз менен тарбиялоо баланын эмоционалдык чөйрөсүндө олуттуу өзгөрүүлөргө алып келет, бул анын ар кандай реалдуу турмуштук окуяларга жооп болушуна өбөлгө түзөт. Китеп окуу менен бала өзүнүн алдында конкреттүү кырдаалды жана сүрөттөлүштү көрөт, сүрөттөлгөндөрдү башынан өткөрөт, окуялар жана анын тажрыйбасы канчалык күчтүү болсо, анын сезимдери жана чындык жөнүндөгү идеялары ошончолук бай болот. Адеп - ахлак көркөм чыгармада жандуу жана реалдуу мазмунду алат. Мугалим бул учурда балдардын сезимдерин жана эмоцияларын «коркутуп» албаш үчүн этияттык менен мамиле кылышы маанилүү. «Балдарга эч кандай сезимди күч менен жана эрте жайылтуунун кажети жок, эгер биз бул сезимдин баланын колу менен күч менен ачылган гүлгө окшош болушун каалабасак», - деп жазган К. Д. Ушинский. Сабырдуулуктун калыптанышына түздөн - түз адабий чыгарманын өзү таасир этиши керек жана бул таасир абдан чоң; бул адеп - ахлактык сезим, адеп - ахлактык ой, баланы адеп - ахлактык нерсени сүйүүгө түрткөн нерсе чыгармада айтылган, адабий чыгарма сабырдуулукту өрчүтөт» [8].

Ушундай эле ойлорду В.А. Сухомлинскийдин оюу боюнча, «...окуу бала үчүн билимди өздөштүрүүнүн өтө кылдат куралы жана аны менен бирге бай руханий жашоонун булагы болушу керек» деген сөздөр далилдеп турат [7].

Адабияттарда чагылдырылган сабырдуулук, кечиримдүүлүк, көтөрүмдүүлүк сапаттар ар бир чыгарманы толук түшүнүүгө жардам берет жана бул китептин аны окуп жаткан окуучуга эмоционалдык моралдык таасирин тийгизет. Каармандарда боорукердик жана мээримдүүлүк болбосо, көркөм чыгармаларды окуу маанисин жоготот.

Кыргыз адабият сабактарында каралуучу маанилүү милдет - «жашоону таануу»: баалуулуктарды аныктоо, адеп-ахлактык принциптерди өздөштүрүү, этикалык ой жүгүртүү жана баалоо жөндөмүн өнүктүрүү, сабырдуу мамилелерди түзүү. Н.Е. Шуркова: «Мугалим балдар менен адабият жөнүндө эмес, жашоо жөнүндө сүйлөшүшү керек», - деп эсептеген. Эгер мугалим сабактарынын тарбиялык мазмунун кааласа, ага ушундай максат коюу керек [4].

Чыгармада сүрөттөлгөн турмуштук кырдаалдар, чыр - чатактар жана каармандардын аракеттери талкуунун предмети болуп, адам жөнүндө, анын жашоосунун мааниси жөнүндө, коом жана андагы адамдын орду жөнүндө окуучунун түшүнүгүн кеңейтет. Окуучунун көңүлүн адеп - ахлак жана дүйнө тааным маселелерине буруу маанилүү, анткени ал, адатта, белгилүү бир баатырды гана көрөт, конкреттүү окуялар жана конкреттүү жалпы адамзаттык баалуулуктарды анчалык байкай албайт.

Кыргыз адабияты сабактарында педагогдун милдети - кабылдоочу адамдын ички дүйнөсүн тарбиялоо, аны жалпы гуманитардык багытта (бул адеп - ахлактык, социалдык - маданий, философиялык, экологиялык өнүгүүнү болжолдойт) жана түздөн - түз көркөм планда, эстетикалык жактан тарбиялоо; аны мүмкүн болушунча татаал жана ар түрдүү кылуу, кабылдоочу адамды көркөм маданият чыгармаларынын жаратуучусуна айландырууга

көмөктөшүү милдеттерин аткарат. Сабырдуу инсанды калыптандыруу узак процесс жана бул милдетти өспүрүм курак ичинде чечүү мүмкүн эмес: алдыда дагы көп жылдар бою жетилгендик бар. Кыргыз адабияты сабагында кырдаалдарды талдоо окуучу үчүн жазылган чыгармалардын кеңири спектри берилген. Эң негизгиси балдарды сабырдуулукка үйрөтүү [5].

Кыргыз адабиятын окутуу методикасынын калыптануу тарыхын кылдат изилдеп чыккандан кийин көркөм чыгарма менен таанышуу класста дайыма борбордук орунду ээлеп келгенине көңүл буралы, ал ар кандай көз караштардан гана каралды:

- Адабият адамдын жана коомдун жашоосунун ар кандай жактарын ачып берет. Мындан көркөм тексттердин иллюстрациялык мүнөзү - адабий чыгарманын таанып - билүү жагы жөнүндө бир тараптуу тыянак чыгарылат.

- Сөз өнөрү адамды тарбиялайт жана сабырдуулук, сый - урмат жана идеалдар жөнүндө түшүнүктөрдү калыптандырат, демек, адамдарга, теңтуштарга жана көркөм чыгармалардын тарбиялык баалуулуктарына карата сабырдуулукту калыптандыруу маселелерине багытталат.

- Адабият окурманды өзүнө тартып, ага ырахат жана эстетикалык ырахат тартуулайт, демек, окутуудагы бардык көңүл окуучулардын эмоционалдык чөйрөсүн өнүктүрүүгө багытталат.

Көркөм адабият адамзатты өнүктүрүүнүн каражаты катары көбүрөөк колдонулушу керек, инсандын адеп-ахлагы: жакшылык жана адилеттүүлүк, сезимталдык, толеранттуулук түшүнүгүн камтыган нерселердин бардыгы. Бул көркөм чыгармаларды кылдаттык менен тандоонун негизинде гана мүмкүн болот, аларды толук кандуу кабыл алуу мүмкүнчүлүгү чоң, сабаттуу көркөм чыгарманын уюшкан анализи жана кылдат изилденген методикалык материал болуп эсептелет.

Окутуунун мазмунун жана методикасын өркүндөтүү Кыргыз адабияты сабактарында окуучунун өнүгүп келе жаткан инсанында этикалык, улуттук, адеп - ахлактык сапаттардын гармониясына жетишүү проблемасын ийгиликтүү чечүүгө гана өбөлгө түзбөстөн, ошондой эле улуттук жана дүйнөлүк көркөм классиканын руханий күчүн жайылтылган жана жаштардын аң - сезимине кирип жаткан «массалык маданияттын» ченемдерине жана образдарына каршы коюуга жардам берет [2].

Заманбап өспүрүм адамзаттын биримдигин, ааламда жашагандардын бардыгынын жана ар биринин өз ара байланышын жана көз карандылыгын туура баамдап жана түшүнүүгө үйрөтүшү керек. Окуучулар башка адамдардын укуктарын, үрп-адаттарын, көз караштарын жана салттарын түшүнүп, урматтоого, коомго зыян келтирбестен же башка адамдардын укуктарын бузбастан, жашоодо өз ордун табууга тийиш.

Колдонулган дабияттар:

1. Байбаков А.М. Воспитание толерантности у старшего подростка в условиях взаимодействия малых групп: Дис... канд. пед. наук. - Волгоград, 2003. -149 с.
2. Ильченко Л.П. Уроки эстетического цикла как средство воспитания младших школьников в духе толерантности [Текст] / Л.П. Ильченко // НШ. - 2004. - № 5. - С. 4-7.
3. Лихачев Д.С. Письма о добром и прекрасном. / Д.С.Лихачев – М.: Наука, С. 2006-321
4. Новое в воспитательной работе школы [Текст] / Н.Е. Щуркова, В.Н. Шнырева. - М.: «Новая школа», 1991. - 111 с.

5. Рожков, М.И. Воспитание толерантности у школьников [Текст]: учеб. пособие для вузов / М.И Рожков, Л.В Байбородова, М.А. Ковальчук. - Ярославль: Академия Холдинг, 2003. - 192 с.
6. Солдатова, Г.У. Жить в мире с собой и другими. Тренинг толерантности для подростков [Текст]: учеб. пособие / Г.У. Солдатова, Л.А. Шалгерова, О.Д. Шарова. - М.: Генезис, 2000. - 108 с.
6. Сухомлинский, В.А. О воспитании [Текст]: выдержки из работ / В.А. Сухомлинский. - 6-е изд. - М.: Политиздат, 1988. - 270 с.
7. Шалин, В.В. Право и толерантность: либеральная традиция в эпоху глобализации [Текст]: учеб. пособие / В.В. Шалин, А.П. Альбов. -2-е изд. - Краснодар: Краснодарская академия МВД России, 2005. - 266 с.

УДК 371.123:378:811.111(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-145-152

Асаналиева Ч. Н., Карабалаева Г. Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Асаналиева Ч. Н., Карабалаева Г. Т.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Asanalieva Ch. N., Karabalayeva G. T.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0002-2282-8207, SPIN-код: 7932-8429 [1]

ЖОЖдо БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМИН ОКУТУУДА ПРАКТИКАЛЫК-БАГЫТТАЛГАН МАМИЛЕНИ КАЛЫПТАНДЫРУУ
ФОРМИРОВАНИЕ ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ
FORMING A PRACTICE-ORIENTED APPROACH TO TEACHING A FUTURE ENGLISH TEACHER AT A UNIVERSITY

Аннотация: Макалада азыркы учур талабына ылайык актуалдуу маселелердин бири болгон практикалык-багытталган мамилени калыптандыруу каралды. Алибетте, англис тилин окутууда практикалык-багытталган ыкманын актуалдуулугу өзгөчө жогору, анткени үйрөнүүнүн акыркы натыйжасы –үйрөнүлүп жаткан тилди иш жүзүндө колдонуу билүү жана ал үчүн окутуунун ар түрдүү формаларына, методдоруна жана технологияларына көңүл буруу керек экендиги маанилүү. Учур талабында жогорку билим берүү системасы келечектеги бүтүрүүчүлөрдү даярдоодо теориялык базаны түзүүгө гана эмес, ошондой эле келечектеги адистиги боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандырууга багыттоо зарылдыгы белгиленүү менен көптөгөн технологиялар каралды. Андан тышкары англис тилин окутуудагы коммуникативдик ыкманы ичине камтыган көптөгөн тапшырмалардын мисалдары берилди.

Аннотация: В статье рассмотрено формирование практико-ориентированного подхода, что является одним из актуальных вопросов в соответствии с современными

требованиями. Безусловно, практико-ориентированный метод особенно актуален в обучении английскому языку, ведь конечным результатом обучения является умение использовать изучаемый язык на практике, а для этого важно обращать внимание на различные формы, методы и технологии обучения. В современном спросе в системе высшего образования учтены многие технологии не только для создания теоретической базы в подготовке будущих выпускников, но и для направления формирования практических навыков по будущей специальности. Кроме того, было приведено множество примеров заданий, включающих коммуникативный подход в преподавании английского языка.

Abstract: The article considers the formation of a practice-oriented approach, which is one of the topical issues in accordance with modern requirements. Of course, the practice-oriented method is especially relevant in teaching English, because the end result of learning is the ability to use the target language in practice, and for this it is important to pay attention to various forms, methods and technologies of teaching. In modern demand in the system of higher education, many technologies are taken into account not only to create a theoretical base in the preparation of future graduates, but also to guide the formation of practical skills in a future specialty. In addition, many examples of tasks were given that included a communicative approach in teaching English.

Негизги сөздөр: практикалык-багытталган мамиле, маалыматтык коммуникативдүү компетенция, коммуникативдик ыкма, маалыматтык-коммуникациялык технологиялар

Ключевые слова: практико-ориентированный подход, информационно-коммуникативная компетенция, коммуникативный подход, информационно-коммуникационные технологии

Keywords: practice-oriented approach, information and communication competence, communication approach, information and communication technologies

Киришүү. Билим берүүнү өнүктүрүүнүн азыркы этабында англис тилин окутуунун негизги максаты - англис тили боюнча коммуникативдик компетенттүүлүктүн зарыл деңгээлине жетишүүгө, үйрөнүп жаткан тилде маданияттар аралык коммуникацияга катышууга, чет тилде кептик ишмердүүлүктү өздөштүрүү жана болочок адистин инсандыгын калыптандыруу, өнүктүрүү болуп саналат.

МККнын (маалыматтык коммуникативдүү компетенция) калыптанышына көмөктөшүүчү негизги кептик иш- бул сүйлөө же баарлашуу. Студенттер, алган билимдерин, көндүмдөрүн педагогикалык практика учурунда колдонуу билүүсү керек. Тилди үйрөтүү чөйрөсүнөн тышкары, сабакты ар түрдүү көнүгүүлөр менен каныктыруу жетишсиз болот. Андыктан, студенттерге ой жүгүртүүгө, жаңы ойлорду жараткан ар кандай маселелерди чечүүгө, бул маселелерди чечүүнүн мүмкүн болгон жолдору жөнүндө ой жүгүртүүгө мүмкүнчүлүк берүү өтө маанилүү. Мындан тышкары эң маанилүү аспектилердин бири, алибетте англис тилин үйрөнүүгө түрткү (мотивация) берүү болуп саналат.

Изилдөөнүн максаты. Бул окутуунун негизги максаты коомдук жана кесиптик ишмердүүлүктүн ар түрдүү тармактарында азыркы учурда суроо-талапка ээ болгон студенттердин көндүмдөрүн калыптандыруу, ошондой эле алган билимдерин практикалык тажрыйбада колдонуу көндүмдөрүн өнүктүрүү болуп саналат. Герберт Спенсердин "Билим берүүнүн эң негизги максаты билим эмес, ал иш-аракет"-деген сөзү буга далил болуп саналат.[5].

Макаланын милдети: Ошондуктан, мугалимдин алдында билим берүүдө суроо-талапка ээ болгондой таанып-билүүчүлүк, чыгармачылык окуу процессин уюштуруу

милдети турат. Ошондо гана студенттердин окуу ишмердүүлүгү ийгиликтүү боло алат жана кесиптик чөйрөдө кесипкөй адис катары эмгектене алат. Бул көйгөйдү чечүүгө мүмкүн болгон варианттардын бири- иш-аракет ыкмасынын негизин түзгөн, практикалык-багытталган мамилени окутууну колдонуу.

Негизги мазмуну: Алибетте, англис тилин окутууда практикалык-багытталган ыкманын актуалдуулугу өзгөчө жогору, анткени үйрөнүүнүн акыркы натыйжасы –үйрөнүлүп жаткан тилди иш жүзүндө колдонуу билүү болуп саналат. Бул ыкма окутуунун эффективдүүлүгүн кыйла жогорулатууга мүмкүндүк берет деп ишенимдүү айта алабыз. Практикалык- багытталган окуу процесси, башка ыкмалар сыяктуу эле, окутуунун формаларына, методдоруна жана технологияларына таянат. Азыркы учурда жогорку билим берүү системасы келечектеги бүтүрүүчүлөрдү даярдоодо теориялык базаны түзүүгө гана эмес, ошондой эле келечектеги адистиги боюнча практикалык көндүмдөрдү калыптандырууга багытталган. Бул ыкманын иштеши сэндвич курстарын (окуу программасын окуу менен бирге кесиптик ишти камтыйт), кооперативдик программаларды ишке ашыруу аркылуу аткарылат, же болбосо, жогорку билим берүүдөгү эң эски окутуу формаларынын бирин (иш тажрыйбасы кошумча жалпы окуу планына киргизилет), когнитивдик шакирттик практика аркылуу практикалык тажрыйба алуу моделдерин (студенттер жумуш ордунда уюштуруучулук маданиятын байкоо жана сиңирүү мүмкүнчүлүгү), биргелешкен мекеме-университет (биргелешип иштелип чыккан жана ири компания тарабынан каржыланган), ж. лар [1]. Эгерде окутууда түздөн-түз практикалык-багытталган мамиле талданса, анда бул жерде эки негизги багыт бар.

Биринчи багыт, теориялык окуу жана практикадан өтүү процессинде студенттерди кесиптик чөйрө менен тааныштыруунун максаты болуп эсептелет.

Экинчи багыт, студенттердин компетенттүүлүгүн, ошондой эле тандап алган кесиби боюнча функционалдык милдеттерин аткарууну камсыз кыла турган инсандык сапаттарын калыптандыруу менен байланыштуу.

Изилдөөнүн методикасы: Бул багытты ишке ашыруу кесиптик-багытталган окутуу технологияларын киргизүү аркылуу камсыз кылынат. Бүгүнкү күндө окуу иш-аракеттерин максималдуу натыйжалуу кылууга мүмкүндүк берген көптөгөн технологиялар бар:

- маалымат жана байланыш (коммуникация)
- долбоордук ыкмасы,
- студенттердин изилдөө иштери,
- көп деңгээлдүү окутуу,
- дифференцияланган окутуу,
- кызматташуу же топтук иштер боюнча окутуу технологиясы ж.б. белгилеп өтсөк болот.

Ар бир тайпада студенттердин арасында окутуу деңгээли боюнча айырмачылыктар дароо айырмаланып тургандыгына байланыштуу, билим берүү процессин уюштуруудагы эң алгылыктуу жана актуалдуусу дифференциация технологиясын ар түрдүү деңгээлдеги окутуунун элементтерин кошуу менен иштөө жемиштүү.

Сабакта жана сабактан тышкаркы убакта билим берүү процессин уюштуруудагы алдыңкы технологиялардын бири катары **маалыматтык-коммуникациялык технологияларды** (МКТ) белгилеп кетсек болот. Сабактын ар кандай этаптарында МКТны колдонуу билим берүү процессин оптималдаштырууга, убакытты натыйжалуу пайдаланууга мүмкүндүк берет. Тагыраак айтканда жаңы материалды түшүндүрүп жатканда, түшүнүктүү болушу үчүн, Microsoft Power Point программасында компьютердик презентацияларды (анын

ичинде окуучулардын өздөрү түзгөн презентацияларды, мугалимдин алдын ала текшерүүсүнөн кийин), www.Youtube.com сайтындагы видеолорду, окуу фильмдерин, видео роликтерди, анимациялык жана көркөм тасмалардан, электрондук тиркемелерден лексиканы бекемдөө этабында, ошондой эле жалпылоодо жана кайталоодо — интерактивдүү тапшырмалар, контролдоодо - интерактивдүү тесттер, долбоорлорду коргоодо - компьютердик презентациялар абдан эффективдүү болот.

Маалыматтык-коммуникациялык технологияларды жана мультимедиялык каражаттарды колдонуу студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн активдештирүүгө, өз адистигине карата окууга болгон мотивацияны жогорулатууга, студенттердин коммуникациялык көндүмдөрүн жана тил көндүмдөрүн калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн кошумча шарттарды түзүүгө мүмкүндүк берет. Бул технологияны колдонуу репродуктивдүү формалардан өз алдынча, чыгармачыл эмгектин түрлөрүнө өтүүгө жардам берет.

Долбоорлоо ыкмасын студенттердин сүйлөө компетенцияларын калыптандырууда, чет тилин маданияттар аралык баарлашуунун жана өз ара аракеттенүүнүн куралы катары колдоно билүүнүн алдыңкы ыкмаларынын бири деп эсептейбиз. Ошондуктан студенттерге долбоордук ишмердүүлүк көндүмдөрүн калыптандыруу негизги милдеттердин бири. Долбоордук топто иштөө менен студенттер активдүү диалог түзүп, жаңы стандарттуу эмес кырдаалдарда англис тилинде билим жана көндүмдөрдү колдонушат. Долбоордук иш төмөнкү этаптардан турат:

1. Теманын аныктамасы
2. Жыйынтыктын аныктамасы
3. Долбоордун планын талкуулоо жана түзүү
4. Маалымат чогултуу
5. Маалыматты иштетүү
6. Долбоордун дизайны
7. Долбоордун презентациясы
8. Долбоорду баалоо

Долбоордук иш-чаралар компьютерде иштөө менен айкалышып, сабактардын кызыктуу өтүшүнө өбөлгө түзөт. Окутуучу студенттерге гана үйрөтпөстөн, алардан көп нерсени үйрөнүүгө да мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Оюндар студенттерге дифференцияланган мамиле жасоого, ар бир болочок мугалимди ишке тартууга, анын кызыкчылыктарын, тил боюнча даярдыгын эске алууга мүмкүндүк берет. Оюн мүнөзүндөгү көнүгүүлөр болочок мугалимдерди жаңы тажрыйбалар менен байытат, сөздүктү кеңейтет, чарчоону басып өнүгүү функциясын аткарат. Алар максаты, мазмуну, уюштуруу жана өткөрүү ыкмалары боюнча ар кандай болушу мүмкүн. Алардын жардамы менен бир маселени чечүүгө болот (грамматикалык, лексикалык көндүмдөрдү өркүндөтүү ж.б.) же милдеттердин бүтүндөй комплекси: сүйлөө жөндөмүн калыптандыруу, байкоочулукту өнүктүрүү, көңүл буруу, чыгармачылык жөндөмдөр ж.б.

"Окутуунун моделдик методу" (ишкердик оюндар түрүндөгү сабактар, сабак-сот, сабак-аукцион, сабак-пресс-конференция түрүндөгү сабактар). Бул сабактар жашоодо болуп жаткан пресс-конференцияларды туурайт же болбосо окшошот: коомдук ишмерлердин же илимпоздордун топтору пресс өкүлдөрү менен маектешүү жүргүзүп, аларды жайылтуу максатында маанилүү маселелерди жана көйгөйлөрдү чечүүгө багытталган. Бул типтеги сабактар болочок мугалимдердин кошумча адабияттар менен иштөө көндүмдөрүн

өнүктүрүүгө, кызыгууну, командада ишти аткара билүүнү, жолдоштук жардамдарды өнүктүрүүгө көмөктөшөт.

Сабак-пресс-жыйын жалпылоо жана изилденген материалдарды бекемдөө максатында өткөрүлөт. Түзүлүшү боюнча адаттан тышкары, бул сабактар студенттердин кызыгуусун арттырып, чыгармачылыкка шыктандырат.

Mind-Map методу – ойлорду, идеяларды, баарлашууларды жазуу үчүн жөнөкөй техника. Жаздыруу тез, ассоциацияланган формада жүргүзүлөт. Сабактын темасы- негизги иштин аткаруу борбору десек болот. Алгач сөздөр, идея, ой-толгоолор айтылат. Идеялардын агымы чексиз, туруктуу, биз аларды жогорку сол жактан жазып баштайбыз жана ылдыйкы оң жагынан бүтүрөбүз. Метод бир адамдын же бир топтун жеке продуктусу. Жеке мүмкүнчүлүктөрдү көрсөтөт, чыгармачылык жөндөмдөрдүн көрүнүшү үчүн мейкиндикти түзөт.

«Мээ чабулуу» ыкмасы («Brain Storming»): мээ чабуулу аркылуу студенттер билгендеринин баарын атуу менен, сабактын темасы жана негизги маселе боюнча ой жүгүртүшөт. Бардык идеялар туурабы же туура эмеспи кабыл алынат. Мугалимдин ролу – студенттердин ойлорун кунт коюп угуу менен ойлондуруучу жол көрсөтүүчү ролду аткарат.

Жогорудагы технологиялардын ичинен **коммуникативдик ыкмага** токтолуп кетсек. Коммуникативдүү окутуу- чет тилинде интегративдүү окутуу болуп саналат жана анын негизги максаты – тилди алып жүрүүчүлөр (носитель) менен стандарттын чегинде чет элдик карым - катнаш, маданият аралык баарлашууга даяр болуу болуп саналат [4].

Коммуникативдик тапшырмалардын мисалдары:

1. Алган билимге карата боштуктарды толтуруу

1. Describe your classmate or a celebrity (appearance, character, hobbies and deeds). Your classmates must guess the person. (Өзүңдүн классташыңды же белгилүү инсанды сүрөттө). Башка катышуучулар ошол сүрөттөлгөн инсанды табышат.

2. Learn your classmates ‘opinion about…….. (классташтарыңдын ойлорун тап)

3. Your teacher stuck a paper on your back. For example: You are a vacuum cleaner. You must ask all questions to learn what is written on your back. The questions should be general. (Мугалим далыңа кагаз чаптайт. Мисалы: “Сен чаң тазалагыч”. Сен бардык жаттаган суроолорду бересиң (далыңдагы сөзгө карата). Суроолорго: Ооба же жок деп жооп бериш керек.

2. Аргументтерге карата боштуктарды толтуруу:

1. Convince your friend to buy something. Give reasons why he/ she should do it. (Досуңузду бир нерсе сатып алууга көндүрүңүз. Ал эмне үчүн бул нерсени кылыш керек экендигин түшүндүрүңүз).

2. Persuade your friend to start keeping to a diet together with you. Give reasons:
(Досуңузду сиз менен диета кармоого көндүрүңүз.Себептерин айтыңыз)

3. Persuade your friend to get rid of smoking. Give reasons why he should do it.
(Досуңузду тамеки чегүүнү токтотууга көндүрүңүз. Себептерин айтыңыз).

3. Пикирлердин ажырымы берилген кырдаалга жооп катары жеке пикирлерин, сезимдерин билдирүүнү камтыйт:

1. Speak (write) about what you will like in 20 years. (Айтып бериңиз же жазыңыз, 20 жылдан кийин сиз өзүңүздү кандай көрөсүз).

2. Change the ending of a story. (Окуянын аягын өзгөртүңүз).

3. Write the plot to a film (cartoon, play). (Кино, мультфильм, спектакль үчүн сюжет жазыңыз).

4. Ситуациялык (кырдаалдык) көнүгүүлөр:

Толуктоочу кырдаалдар. Кырдаалдын сүрөттөлүшү кыскача берилген. Студент кырдаалды иштеп чыгуусу жана макул болуусу керек.

1. John was very unpopular in his class. But one day…….

(Джон класста көп белгилүү эмес болчу. Бирок бир күнү.........).

2. Alice was going home after a hard day at her office. But suddenly….

(Алиса офистеги оор күндөн кийин үйүн көздөй бара жатты. Бирок күтүлбөгөн жерден........).

3. Harry could hardly imagine that it may happen to him…….

(Гарри мындай нерсе болорун элестете да алган эмес........).

5. Көйгөйлүү кырдаалдар: Көйгөйлүү маселени студенттер кантип чечүүнү айтып беришет.

1. The Earth may become a desert because of cutting forests down. What is the way out? (Токойлордун кыйылышынан жер чөлгө айланышы мүмкүн. Бул көйгөйдөн чыгуунун жолу кандай?).

2. Grown- up children often do not have enough time to take care of their old parents. How can we change the situation? (Бойго жеткен балдардын көбүнчө кары ата-энелерине кам көрүүгө убактысы жок. Бул мамилени кантип өзгөртө алабыз?).

3. Obesity is a common problem of many Russians. What should we do to solve the problem? (Семирүү орусиялыктар арасында кеңири таралган көйгөй. Бул көйгөйдү чечүү үчүн эмне кылуу керек?)

6. Талкуулоочу көнүгүүлөр:

Сабак боюнча талкуу:

1. You think teachers are unfair to you. Discuss what you should do in such situation. (Мугалим сизге адилетсиз мамиле кылып жатканын сезесиз. Мындай кырдаалда эмне кылуу керектигин талкуулагыла).

Комментарий берүү:

1. Girls are always neat. (Кыздар дайыма тыкан болушат)
2. Old films are better than modern films. (Эски кинолор жаңы кинолорго караганда жакшыраак)

7. Ролдук баарлашуу: баарлашуу белгиленген сюжет боюнча ишке ашат.

1. line-up: (Студенттер сунуш кылынган белгиге ылайык мүмкүн болушунча тезирээк тизилгенге аракет кылышат).

2. strip-story (ар бир студент сөз айкашын алат жана тез арада “ окуяга “ тиешелүү орунду ээлегенге аракет кылат).

3. smile (студенттер бири- бирине жакын келишип, жылмаю менен пикир алышы).

4. merry-go-round (студенттер ички жана сырткы айлана түзүшөт жана айлана боюнча кыймылга келишип, пикир алышат).

5. contact (катышуучулар бири- бирине жакын келишип, сүйлөшүү жүргүзүшөт).

6. king words (студенттер маектешине кандайдыр бир жагымдуу сөздөрдү айтышат).

7. reflection (катышуучулар башка мүчөлөр алар жөнүндө кандай ойдо экенин элестетүүгө аракет кылышат).

8. Listening (студенттер өнөктөшүн кунт коюп угушуп, башын ийкеп макулдугун билдиришет).

Белгиленген ролдор: Cinderella and her stepmother. Describe a ball you have just visited. (Золушка жана анын өгөй энеси. Сиз барган баллды сүрөттөп бериңиз).

9. Коммуникативдик оюндар:

1. Коммуникативдик оюндар рейтингдин методикалык ыкмасына негизделген баарлашуу оюндары.

Оюндун жүрүшүндө көбүнчө талкуу болот. Анткени маалыматтын рейтингин түзүүдө көз караштарда айырмачылыктар болот, студенттер жупта же топтордо иштөө менен өз тандоосун түшүндүрүшөт же негиздешет.

1. You are a school leaver. Order actions according to their importance: to have a happy personal life, to study well? To be popular with your groupmates, to prepare for exams, to choose a profession, to have an interesting hobby, to have a part time job. (Сен бүтүрүүчүсүң. Иш аракеттерди маанилүүлүгүнө жараша иретке келтир).
2. You are preparing for having a party. Order the actions: make sandwiches,

Buy food and drinks, decorate the house, find good music, invite guests, ask parents for permission to have a party, call gusts to make sure they will come, to prepare games and competitions for a party. (Сен үйүндө кече өткөргөнү даярданып жатасын. Иш аракеттериңди маанисине жараша иретке келтиргиле).

2. Студенттер арасында маалымат көлөмүндөгү айырмачылыктарды атайылап түзүүнүн негизинде курулган коммуникациялык оюндар.

Бул ыкма байланыш өнөктөштөрүнүн ортосунда белгилүү бир маалыматтын бирдей эмес бөлүштүрүлүшүн камтыйт, бул алардын сүйлөө активдүүлүгүн жана аларга белгисиз фактыларды (окуяларды) табууга болгон (тактоо) каалоосун стимулдаштырат. Маалымат алмашуу эки тараптуу болушу мүмкүн.

Sam knows everything about the college you are going to enter. Ask him questions to learn the necessary information. (Сэм сиз тапшыра турган колледж тууралуу баарын билет. Керектүү маалыматты билүү үчүн ага суроолорду бериңиз).

3. Топтоо же дал келүү параметрлерин камтыган оюндар. Бул учурда ар бир студент бирден маалымат алат жана жетишпеген бөлүгүн байланыш өнөктөшүнөн табышы керек.

All of you have a half of a recipe. You have 5 minutes to restore the whole recipe. (Баарыңыздарда рецепттин жарымы бар. Толук рецептти калыбына келтирүүгө 5 мүнөтүңүз бар).

4. Жупту табуу жана аракеттерди координациялоо оюндары.

Группадагы ар бир студенттин өзүнүн жуптары бар, алар **сөз же тема** эмне жөнүндө экенин билбейт жана аны оюндун башка катышуучуларына суроо берүү аркылуу табышы керек.

1. All of you are going for a holiday to some place. Every two of you are going to the same place. You may ask questions to find out a person who travels with you. You should ask only general questions. Possible variants: to the North Pole, to Mexico, to St. Petersburg. (1. Баарыңар бир жерге эс алууга барасыңар. Экөөңөр бир жерге барасыңар. Сиз менен саякаттаган адамды билүү үчүн суроолорду берсеңиз болот. Сиз жалпы суроолорду гана беришиңиз керек. Мүмкүн болгон варианттар: Түндүк уюлга, Мексикага, Санкт-Петербургга.

5.Интервью

Бул ыкмалар тобунун жалпы өзгөчөлүгү болуп, алардын ой-пикирин, берилген суроолорго жоопторун билүү үчүн мүмкүн болушунча көбүрөөк катышуучулардан интервью алуу милдети саналат.

Маектешүүнүн алдында, мүмкүн таблица (схема) түрүндө анкета түзүп алса болот, анда респонденттердин жооптору жазылат.

1. You have to learn everybody's opinion about their favorite pastime. (Ар бир адамдын сүйүктүү оюну тууралуу пикирин билүү керек).

2. Learn everybody's opinion about the new film you saw yesterday. (Кечээ көргөн жаңы тасма тууралуу ар кимдин оюн билиңиз) [3].

Бирок биз сабакта кайсы технологияны колдонсок дагы, бул жаңылануунун эң маанилүү звеносу мугалим экендигин унутпашыбыз керек. Мугалим билимди жана маалыматты алып жүрүүчүдөн тышкары, ал иштин уюштуруучусу, консультант жана көйгөйдү чечүүчү кесиптешке айлана алат.

Жыйынтык: Жыйынтыктап айтканда, англис тили сабактарында чыныгы сүйлөөнү жакшыртууда төмөндөгүлөрдү белгилей кетебиз:

❖ негизги компетенциялардын калыптанышына өбөлгө түзөт;

❖ окутуунун максаттуу аспектине тиешелүү жана окутуунун мазмуну менен тыгыз байланышкан коммуникативдик маселелерди чечүүгө мугалимге жардам берет;

❖ окуучулардын сабакта чарчоосун азайтат;

❖ окутуунун сапатын жогорулатат;

❖ окутууда өнүктүрүүчү, көйгөйлүү мүнөзүн камсыз кылат;

❖ студенттердин сөз-ой жигердүүлүгүн, алардын изденүүчүлүгүн, максатка умтулуусун, эмгекчилдигин өнүктүрөт;

❖ башка элдин маданий баалуулуктары менен тааныштырат.

Практикалык-багытталган мамиленин акыркы натыйжасы болуп, окууну аяктаган студенттин окуу ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө түзүлүп, ишмердүүлүктүн кесиптик түрлөрүн ишке ашыруу, ошондой эле окуу процессинде жүрүм-турумунун жыйынтыктоочу модели катары эсептелинет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Лунева, Ю.Б. Практико-ориентированный подход в профессиональном образовании [Текст] / Ю.Б.Лунева, О.И. Ваганова, Смирнова Ж. В. // Инновационная экономика перспективы развития и совершенствования. Научный журнал. – 2018. – №6 (32). – С.122-123.

2. Жилкин, Д. Н. Решение коммуникативных задач в процессе обучения иностранному языку / Д. Н. Жилкин // Иностранные языки в школе. – 1992. – № 1.

3. Маслыко Е.А., П.К. и др. Настольная книга преподавателя иностранного языка: справочное пособие [Текст] / Е.А. Маслыко, П.К. Бабинская. — 5-е изд., стереотип. — Мн.: Вышэйшая школа, 1999. — 522 с. — ISBN: 985-06-0526-X.

4. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам: пособие для учителя [Текст] / Н.Д. Гальскова. — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: АРКТИ, 2003. — 192 с.

5. https://infourok.ru/praktiko-orientirovannoe-obuchenie-na-urokah-anglijskogo-yazyka-5863594.html

УДК: 371, 32(575,2)(043,3)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-153-157

Атабекова Б. Я.
Баткен мамлекеттик университети, Кызыл-Кыя гуманитардык- педагогикалык институту
Атабекова Б.Я.
Баткенский государственный университет, Кызыл-Кийский гуманитарно педагогический институт
Atabekovaю B.Y.
Batken State University, Kyzyl-Kiya Humanitarian and Pedagogical Institute

КЫРГЫЗ ТИЛИН САНАРИПТИК НЕГИЗДЕ ОКУТУУДА ПАЙДАЛАНЫП ЖАТКАН АКЫРКЫ ҮЛГҮДӨГҮ ОКУУ КИТЕПТЕРИ, ОКУУ КУРАЛДАРЫ, ПРОГРАММАЛАР
НОВЕЙШИЕ МОДЕЛИ УЧЕБНИКОВ, УЧЕБНЫХ СРЕДСТВ, ПРОГРАММ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ НА ЦИФРОВОЙ ОСНОВЕ
THE LATEST MODELS OF TEXT BOOKS, LEARNING TOOLS, PROGRAMS USED IN TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE ON A DIGITAL BASIS

Аннотация*:* Бул макалада кыргыз тилин санариптик негизде окутууда пайдаланып жаткан акыркы үлгүдөгү окуу китептери, окуу куралдары, программаларын заман талабына ылайык, коом күткөндөй, турмушта ишке ашыруунун формалары, кадамдарын сунуштоо маселелери боюнча сөз болмокчу. Ааламдашуу доорундагы кыргыз тилин санариптик негизде окутуунун ыңгайлуулуктары, каралып чыкты.

Аннотация: В данной статье речь пойдет о вопросах предложения форм и этапов внедрения новейших учебников, учебников и программ, которые используются в обучении кыргызскому языку на цифровой основе в соответствии с потребностями времени, как этого ожидает общество. Рассмотрены удобства обучения кыргызскому языку на цифровой основе в эпоху глобализации.

Abstract: This article will focus on the issues of offering forms and stages of implementation of the latest textbooks, textbooks and programs that are used in teaching the Kyrgyz language on a digital basis in accordance with the needs of the time, as society expects. The convenience of teaching the Kyrgyz language on a digital basis in the era of globalization is considered.

Негизги сөздөр: Санарип, технология, коом, окуп үйрөнүү, электрондук, маалымат, чөйрө.

Ключевые слова: цифровые, технологии, общество, обучение, электронная, информация, среда.

Keywords: digital, technologies, society, education, electronic, information, environment.

Соңку мезгилде, коом күн сайын өнүгүп, өзгөрүүдө. 21-кылым маалыматтык технологиялардын өнүгүшү аркылуу адамзаттын жашоосунун бардык чөйрөсүдө жаңылыктар кирип, санариптештирүүнүн күч алган мезгили келди. Санариптештирүү эскиден жаңыга карай кадам деп түшүнсөк болот Санариптештирүү бул санарип технологияларын жашоонун ар тармактарына киргизүү. Дүйнөнүн көптөгөн өлкөлөрүндө санариптештирүү тез өнүгүү менен бирге маалымат технологияларынын, микроэлектроника

жана коммуникациянын жайылышы менен толукталууда. Турмушта санариптештирүү процессинин негизин интернет байланыштары аркылуу түрдүү маалыматтарды берүү гаджеттер аркылуу ишке ашырылат. Учурда санарип технологиялар өлкөбүздө ар тараптан курчап, кирип келди. Үйдө, мекеме- ишканаларда, билим берүү тармактарында ж.б.

Билим берүү тармактарында кеңири колдонууга алынып, окуу процессин эффективдүүрөөк кылуу максатында санарип технологиялары колдонууда. Анын ичинен кыргыз тилин санариптик негизде пайдаланып жаткан акыркы үлгүдөгү окуу китептери, окуу куралдары, программалары күн санап, илим изилдөөчүлөр тарабынан жаңылануу менен жарыкка чыгып, курчуй баштады десем жаңылышпайм. Кыргыз тилин окутуудагы; "Окутуунун жаңы технологиялары", электрондук китептер топтомдору ошондой эле жаңы адабияттар жеткиликтүү болуусу үчүн кошумча колдонмо дисктери менен чыгарылып жатат. Акыркы үлгүдөгү окуу китептери баштапкыдай пассивдүү информациянын жыйындысынан, активдүү системага айланып, окуучунун өзүнүн рухий жактан инсан болуп, жетилүүсүнө адеп-ахлактык өнүгүүсүн калыптандырууда жаңы муун кабыл ала турган, гаджеттер менен иштөөдөгү дүйнөлүк маалыматтарды да өздөштүрүп, логикалык ой жүгүртүүсүн талап кылган, тил маданиятынын калыптанышына таасир этип, натыйжага жеткирүүнү көздөгөн китептер чыгарылып жатат.

Андыктан билим берүүдө да өнүгүү, жаңычылдыктарын киргизүү муктаждыгы келип чыкты. Коом өнүккөн сайын билим алуу эл арасында күндөн- күнгө активдүүлүгүн көрсөтүп, өспүрүм баладан тартып, жаштардын арасында билимге болгон муктаждык арышын жайууда. Кыргыз тилин окутуп, үйрөтүүнү санариптик негизде ишке ашыруу зарылчылыгы билим берүү тармагындагы негизги көйгөйлөрдөн. Окутуунун традициялуу моделинен чыгып, жаңыча багытта компетенттүүлүккө карай багыт алуу биринчи планга чыгыш керек. Билим берүү процессинде коомдо күн санап өзгөрүүлөр жүрүп жаткан убакта интерактивдүү методдорду, жаңы технологияларды киргизүү, жаңыртуу үчүн реформалоо зарылдыгы ишке ашыш керек. Келечектеги адисттерди чоң талаптагы конкуренция күтүп тураарын учур көрсөтүп турат. Замандын мүнөт сайын өнүгүп жаткан учурунан артта калбоо максатында жаш адисттер тынымсыз өзүнүн үстүнөн иштеп туруу керек. Биз даярдап жаткан кесип ээлери ошол атаандашууда ийгилик жаратуу менен жеңип чыга ала турган болуусу абзел. Андыктан заман талабындагы окутуу кезеги келди. Жогорку окуу жайларда, кесиптик билим берүүдө окутуунун жаңыча методикаларын, технологияларын, ыкмаларын чыгармачылык багытка бурууда, интерактивдүү методдорду технологиянын жардамы менен колдонуу талап кылынууда. Теориядан алган билимдерин практикада колдоно аларын айгинелөө үчүн өтүлгөн теманы бышыктоодо кахут, зипгрейд, мой тест, мулти урок, куизис программаларынын жардамы менен тест алуу заман талабындагы кайтарым байланышка чыгаруу болуп эсептелет. Сабактан алган билимдерин өз ара аракеттенүү менен көйгөйлөрдү чечип, талкууга катыша алат. Интерактивдүү методдун багыты, фосилитатаор тарабынан берилген маалыматка эле таянбастан, студент жоопту өз алдынча табуу ыкмасы болуп эсептелет. Электрондук доскалар менен өтүлгөн сабак, студентти шыктандыруу менен өз билимин өркүндөтүп, билим берүүдө өз натыйжасын берет.

Кыргыз тилин окутуудагы санариптик жана медиа- сабаттуулугун жогорулатуу үчүн билим берүү стандарттарын жаңылап жакшыртуубуз керек. 10-20 жыл мурда түзүлгөн программанын негизинде учурдагы муунду окутуп, тарбиялоодо бир топ артка кетенчиктейбиз деп ойлойм.

Азыркы муун түшүнүгүндө эски стандарттын негизинде түзүлгөн окуу китептериндеги көндүмдөрүнүн жеңил берилүүсү окуучуну шыктандыра албайт. Кыргыз тилин окутууда өз тилибизди өгөйлөп, чет тилдүү бала бакчаны тандап, жаштардагы кызыгуунун жоголуп бара жаткандыгы да мына ушунда. Эне тилибиздеги китептерди турмуштун реалдуу көрүнүштөрүнөн таасирдүү кылып жазылып, электрондук форматка өткөрүп, келечек муундун кабыл алуусу кайсы тарапка бара жатат, ошол маселеге таянып гаджеттер менен окууну кабыл алуучулар да бар, аудио уктуруу форматтарын да киргизүү замандын санариптик окуу китептерин киргизүүнү сунуштап кетээр элем.

Бүгүнкү күндүн балдарына китеп окутуу абдан кыйын дейбиз. Китеп каналарга барып, изденген муун жок, тыйын коротуп, окууну каалабайт. Убакытты китеп үчүн бөлгөн окуучу саналуу гана. Мындай көрүнүш менен кете берүү улуттун билим маданиятынан аксоо болот. Кенедей баладан тартып, улуу муунга чейин смартфондорду колдон түшүрбөй пайдаланып жатабыз. Смартфондор менен төрөлгөн муун үчүн электрондук китеп пайдалануу ыңгайлуу. Ижара акы төлөмү жок же болбосо сатып албайт, издөө үчүн убакыт коротпойт. Керектүү маалыматты каалаган убакытта, шартта таап пайдалана алат. Балага өзгөчө изденүүдө да гаджет аркылуу жооп берүүнү өнөкөт болуп калганын практикада учуратып жатабыз. Жеке оюмда, электрондук форматтагы китептпердин жаралганы балага жакшы жардамы тиет. Жаңы китептердин жаралуусунда да ар бир китептин сыртына электрондук варианттын сыры жашырылган QR cod. коюлса каалоочулар аудио уктурууну, видеолук слайддарды пайдаланууга мүмкүн болмок.

Учурда бир канча сайттар ачылып, китептер бир аз да болсо санариптик багытка кадам койгон авторлордун китептери, басылмалары бар. Мисалга айта кетсек : Электрондук китептерди жайгаштырган сайттар өнүгүп жатат. Okuma kg;[Т.Садыков. “Азыркы кыргыз тили” Морфология -Бишкек 1997,-296б. А.Иманов Кргыз тилинин синтаксиси-Бишкек, 2009,-420 б. Э.Абдуллаев “Азыркы кыргыз тили” -Бишкек,1997,-328 б. С.К. Рысбаев “Кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун теориялык жна практикалык маселелери.-Бишкек, 2014-312 б. И.М.Жороев “Тил илимине киришүү” Ош ,2014,-161б]

Учурдун балдары салттуу кагаз китептердин жактоочулары балдарды окуудан алыстап, электрондук түзүлүштөгү китептерди окуп жатат деп үрөйү учат. Муундун талабына карап алгылыктуу ишти жасоо керек. Эгерде бала китеп окуудан баш тартса, анда эмне үчүн аны заманбап технологияны колдонуп окутууга да көңүл бөлүп зарыл. Баланын китеп окуудан артка чегинип кетүүсүнөн, алардын адабий чыгармадагы каармандардын жашоосу менен өзүнүн визуалдык жашоосуна алып келүү көз карашы менен жашоого тарбиялоо да жакшы маңызды түзөт эмеспи? Z муундун балдары смартфондордун жардамы менен жашаган жан дүйнөдөгү балдар экенин унутпайлы...

Албетте, кичинекей окурман жөнүндө сөз болгондо, биз кагаз китептин барактарына ийилген баланы элестетебиз. Бирок технология чоң кишилердин окуусуна кандай таасир этсе, балдардын окуусу дагы ошондой. Батыш изилдөөчүлөрү мындай деп айтышат: мектептерде балдарды кагаз китептер менен эмес, электрондук түзүлүштөр менен көбүрөөк көрүүгө болот. Жана көптөгөн ата -энелер балдардын гаджеттердин экранында көп убакыт өткөрүшүнөн тынчсызданышса дагы, көпчүлүгү прагматикалык түрдө ойлонушат: балдарды окууга үйрөткөн жана адабият менен баарлашуудан ырахат алган нерсенин баары жакшы. Китеп баланын колуна кандай форматта түшпөсүн.

Бирок компьютерсиз дүйнөнү билбеген балдар экрандан окуу жөнүндө эмне де ойлошот, кандай кабыл алышат? Бул ушунчалык зыяндуубу, эгер ошондой болсо, алар өздөрү кантип китеп окууну каалашат?

Ооба, балдар электрондук китептердин артыкчылыктарын жакшы көрүшөт-мисалы, сөздүк функциясы (сиз сөздүн маанисин бат эле көрө аласыз), көптөгөн романдарды жана аңгемелерди гаджетке сактоо жөндөмү жана бул такыр кыйын эмес. сүйүктүү китептериңизди өзүңүз менен алып жүрүшүңүз керек болчу.

Бирок көпчүлүк балдарга кагаздан жасалган китептердин жыты, барактарды ачуудагы сезим жана китепти физикалык түрдө колуна кармоо жөндөмү жагат экен. Көрсө, балдар мукабасы боюнча китептерди тандап, канча баракты окуп бүткөнүн көргөндү жакшы көрүшөт экен. Бир сөз менен айтканда, балдар, чоң кишилер сыяктуу, кээ бир шарттарда электрондук китептерди окуганды жакшы көрүшөт, башкаларында-кагаз.
[The National Literacy Trust Америка өлкөлөрүндөгү акыркы изилдөө балдар электрондук китептерди оң кабыл алаарын, ал эми окуган кыздар менен балдар тезирээк өнүгүп жаткандыгын көрсөттү. Долбоордун менеджери Айрин Пиктон дагы башка байкоолору менен бөлүштү]. Учурда китеп окууну жактырган балдардын арасында, заманбап технологияларды колдонуп окугандардын саны көп пайзда болду. Балдардын эмне менен алек болуп,эмнени жактырганына көңүл буруп,ошол контенттин үстүндө иш алып баруубуз керек.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Акматов Б.М., Муканбетова, А.С, Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы, (теория жана практика) Бишкек.;2010, 254 б.
2. Акматов Б.М., Муканбетова, А.С., Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы.(Теория жана практика). 1-китеп.Монография.- Б.: Полиграфресурс , 2010, - 238б.
3. Акматов Б.М., Муканбетова А.С. Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы.(Теория жана практика). 2-китеп. Монография.- Б.: Полиграф ресурс ,2010, - 241б.
4. Бейшекеев Н. Кыргызстандын жогорку окуу жайларында мамлекеттик тилди окутуунун айрым маселелери, // Республиканын окуу жайларында мамлекеттик тилдин колдонулушунун проблемалары тууралуу өткөрүлүүчү илимий – практикалык конференциянын баяндамаларынын тезистери, Бишкек .;1991, 103 -106–бб.
5. Бекбоев, И.Б., Алимбеков, А.А Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы. [Текст] / Бекбоев И.Б., Алимбеков А.А. – Б.: Бийиктик, 2011.
6. Белицкая, Г.Э. Социальная компетенция личности // Сознание личности в кризисном обществе. М., 1995., 42–57бб.
7. Гейхман, Л.К. Интерактивное обучение общению (общепедагогический подход): дисс. доктора пед. наук. – Екатеринбург, -2003.,426 с.
8. Гендина, Н. И., Колкова, Н. И., Стародубова, Г. А., Уленко, Ю. В. Формирование информационной культуры личности: теоретическое обоснование и моделирование содержания учебной дисциплины [Текст]
9. Гендина Н.И., Колкова Н.И., Стародубова Г.А., Уленко Ю.В. - М., Межрегиональный центр библиотечного сотрудничества. 2006. – 512б.

10. Гогоберидзе, А.Г.Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения.Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения.ГрифУМО МО РФ 2013г.
11. Гойхман, О.Я. Профессиональная коммуникативная компетентность: слагаемые эффективного общения // О.Я. Гойхман / М., 2006.
12. Гойхман,О.Я, Надеина,Т.М. Речевая коммуникация Текст.:Учебник / О.Я. Гойхман Т.М. Надеина. 2-е изд., перераб. и доп. - М.: ИНФРА-М, 2006. - (Высшее образование). - 272 б.
13. Гончарова, Н.Л. Категория «компетентность» и «компетенция» в современной образовательной парадигме // Сборник научных трудов СевКавГТУ. Серия «Гуманитарные науки». – 2007. – № 5 //
14. И .Б. Кыргыз педагогикасы – кыргыз улутунун жүзү, Бишкек.; 2010, 432 б.

УДК:81.243.(575.2) (04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-157-161

Исеналиева Н.А., Кулманбетова Н. Ж., Чотиева М. Д.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2,3]
Исеналиева Н.А., Кулманбетова Н. Ж., Чотиева М. Д.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2,3]
Isenalieva N.A., Kulmanbetova N.Zh.,Chotieva M.D.
KNU J. Balasagyn[1,2,3]

ORCID: 0009-0002-0287-7175 [1]

ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУДА ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ
СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА
MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE

Аннотация: Бул макалада азыркы этапта англис тилин окутууда жаңы заманбап билим берүү технологияларын колдонуунун ролу каралат. Бул билим берүүнү модернизациялоонун шарттарында азыркы учурда окутуу методикасынын ажырагыс бөлүгү болуп саналат, анткени заманбап технологияларды колдонуу шартында окутуу процесси натыйжалуу жана инсанга багытталган болуп калат.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль использования новых современных образовательных технологий в преподавании английского языка на современном этапе. Это является неотъемлемой частью в методике преподавания в настоящее время в условиях модернизации образования, так как при условии применения современных технологий процесс обучения становится более эффективным и личностно-ориентированным.

Abstract: This article examines the role of using new modern educational technologies in teaching English. This is an integral part of teaching methodology currently in the context of modernization of education, as with the use of modern technologies, the learning process becomes more effective and personality-oriented.

Негизги сөздөр: методика, чет тилин окутуу, заманбап технологиялар, англис тили сабагы, натыйжалуу окутуу, окутууну өнүктүрүү, билим берүүнүн сапаты

Ключевые слова: методика, обучение иностранному языку, современные технологии, урок английского языка, эффективное обучение, развивающее обучение, качество образования

Keywords: methodology, foreign language teaching, modern technologies, English lesson, effective teaching, developing learning, quality of education

Цель обучения иностранному языку часто формулируется как обучение общению на иностранном языке. Овладеть коммуникативной компетенцией на английском языке, не находясь в стране изучаемого языка, дело весьма трудное. Поэтому важной задачей преподавателя является создание реальных и воображаемых ситуаций общения на уроке иностранного языка, используя для этого различные методы и приемы.

Наряду с этим важно дать учащимся наглядное представление о жизни, традициях, языковых реалиях англоговорящих стран. Для решения этой важной проблемы необходимо использование современных технологий.

Современный урок английского языка невозможно представить и эффективно реализовать без применения современных образовательных технологий. Современные технологии обучения английскому языку должны содержать такие признаки системы, как логичность построения процесса, концептуальность, эффективность, гибкость, динамичность, воспроизводимость, целостность и взаимосвязь отдельных частей [3, 9].

Построение учебного процесса на уроке и во внеурочной деятельности влечет за собой активное применение современных образовательных технологий, учитывая современные требования к качеству образования, к уровню сформированности учебных действий.

В основе своей концепции использования современных образовательных технологий на уроках английского языка и во внеурочное время мы используем принципы и методы компетентностно-ориентированного образования, технологии личностно-ориентированного и развивающего обучения, активно используются стратегии и приемы обучения смысловому чтению и работе с текстом. Учитывая именно то, что присутствуют студенты с различным уровнем языковой подготовки на каждом своем уроке мы используем поэлементно несколько современных образовательных технологий: информационно-коммуникационные, проектный метод, исследовательскую деятельность студентов, разноуровневое обучение, дифференцированное обучение, технологию обучения в сотрудничестве или групповую работу, здоровьесберегающие технологии.

Основной стратегией обучения становится личностно-ориентированный подход, ставящий личность ребенка, его возможности и способности, склонности и потребности в центр учебно-воспитательного процесса. Все это может быть реализовано на основе новых образовательных технологий.

Современные интерактивные педагогические технологии (ИПТ) включают в себя: диалоговое общение, критическое мышление, умение решать проблемы, принимать решения, комплексное взаимодействие приобретенных ЗУН, формирование личностных качеств ребенка. Современные формы обучения характеризуются высокой коммуникативной возможностью и активным включением студентов в учебную деятельность, активизируют потенциал знаний и умений навыков говорения и аудирования, эффективно развивают

навыки коммуникативной компетенции студентов. Это способствует адаптации к современным социальным условиям, т.к. обществу нужны люди, быстро ориентирующиеся в современном мире, самостоятельные и инициативные, достигающие успеха в своей деятельности. В основе любой инновационной деятельности лежит творческое начало. Творческая деятельность предполагает развитие эмоциональной и интеллектуальной сфер личности. Это одна из главных задач современного образовательного процесса [2,15].

Различные педагогические технологии помогают разнообразить учебную деятельность, а также способствуют повышению мотивации к обучению.

Несмотря на определенный прогресс (использование Интернет, различных программ и т. д.), одной из трудностей обучения иностранному языку является весьма ограниченная, если не сказать скудная, возможность общения с носителями языка и использования навыков разговорной речи вне университета. Современные технологии позволяют нам расширить рамки урока и приводят к необходимости использования новых форм обучения. Одной из таких форм является видеоурок.

Место видео-урока в педагогическом процессе.

Готовые видеофильмы позволяют решать очень важные задачи обучения, воспитания и образования. Во-первых, студенты при просмотре видеофильмов, большинство которых выпущено в Оксфорде, имеют возможность слышать подлинную английскую речь из уст носителей языка. Во-вторых, видеофильмы дают возможность учащимся увидеть собственными глазами то, о чем мы говорим на уроках, читаем в текстах и диалогах (достопримечательности Лондона, различные музеи Англии и т. д.). Просматривая видеофильмы, студенты больше узнают о традициях и культуре изучаемых стран.

Использование видеоподдержки на уроках способствует повышению качества знаний, так как позволяет использовать следующие виды коммуникативной деятельности: аудирование, говорение, чтение и письмо (при выполнении упражнений). Использование видео оправдано психологически: именно через органы зрения и слуха человек получает основной объем информации об окружающем мире.

Следует отметить, что применение на уроке видеофильма - это не только использование еще одного источника информации. Использование видеофильма способствует развитию различных сторон психической деятельности студентов, и прежде всего, внимания и памяти. Во время просмотра в аудитории возникает атмосфера совместной познавательной деятельности. Для того чтобы понять содержание фильма, учащимся необходимо приложить определенные усилия. Так непроизвольное внимание переходит в произвольное. А интенсивность внимания оказывает влияние на процесс запоминания. Использование различных каналов поступления информации (слуховой, зрительный, моторное восприятие) положительно влияет на прочность запечатления страноведческого и языкового материала.

Таким образом, психологические особенности воздействия учебных видеофильмов на студентов способствуют интенсификации учебного процесса и создают благоприятные условия для формирования коммуникативной (языковой и социокультурной) компетенции студентов.

Видеометод относится к группе наглядных методов. Он заключает в себе обучающую и воспитывающую функции, что обусловливается высокой эффективностью воздействия наглядных образов. Информация, представленная в наглядной форме, является наиболее

доступной для восприятия, усваивается легче и быстрее. Кроме того, использование видео на занятиях помогает удовлетворить запросы, желания и интересы студентов [4,3].

В рамках новой образовательной парадигмы мотивация к обучению занимает важное место. Цель мотивации – формирование у студентов устойчивого интереса к предмету, развитие коммуникативных и творческих способностей.

Современные педагогические технологии – это не только использование технических средств обучения или компьютеров, это выявление принципов и разработка приемов оптимизации образовательного процесса, повышающих образовательную эффективность. Что касается практического применения технологий, вовсе не обязательно использовать одну технологию. Лучше всего интегрировать несколько образовательных технологий, объединив их наилучшие стороны. Для повышения эффективности образовательного процесса при проведении уроков английского языка мы используем следующие образовательные технологии: технологию развития критического мышления, технологию исследования, интенсивное обучение, ИКТ, интерактивный подход и игровую технологию, метод проектов, модельный метод обучения.

Использование информационно-коммуникационных технологий.

Одними из ведущих технологий в организации образовательного процесса на уроке и во внеурочное время считаю информационно-коммуникационные технологии. Применение ИКТ на различных этапах урока позволяет мне оптимизировать образовательный процесс, эффективно использовать время. При объяснении нового материала для наглядности использую компьютерные презентации в Microsoft Power Point, учебные фильмы, видеоклипы, отрывки из мультипликационных и художественных фильмов, электронные приложения к УМК. Использование информационно-коммуникационных технологий и мультимедийных средств позволяет мне активизировать познавательную деятельность студентов, повысить мотивацию к изучению моего предмета, создают дополнительные условия для формирования и развития коммуникативных умений и языковых навыков студентов [5, 4].

Использование видеоматериалов позволяет развивать речевую активность студентов, а также повысить речевую активность обучения. Поэтому обучающиеся перед просмотром должны получить четко сформулированное задание, на выполнении которого они должны будут сосредоточиться. Таким образом, видеоматериалы очень разнообразны, и они служат не только для того чтобы пробудить познавательный интерес к дисциплине Иностранный (английский) язык, но и повысить качество усвоения знаний.

Использование технологии проектного обучения и исследовательской деятельности.

Метод проектов считаю одним из ведущих при формировании речевых компетенций студентов, умению использовать иностранный язык, как инструмент межкультурного общения и взаимодействия. Поэтому одной из главных считаю задачу по формированию у студентов навыков проектной деятельности. Работая в проектной группе, студенты включены в активный диалог культур, используют знания и умения в английском языке в новых не стандартных ситуациях. Проектная деятельность в сочетании с работой на компьютере делает уроки интересными и современными. Учитель не только учит студентов, но и многому учится у них.

Технологии учебной и ролевой игры позволяют осуществлять дифференцированный подход к учащимся, вовлекать каждого в работу, учитывая его интересы, склонность, уровень подготовки по языку. Упражнения игрового характера обогащают новыми

впечатлениями, активизируют словарь, выполняют развивающую функцию, снимают утомляемость. С их помощью можно совершенствовать грамматические, лексические навыки или формировать речевые умения, развивать наблюдательность, внимание и творческие способности.

Использование новых информационных технологий в преподавании английского языка помогает совершенствовать и оптимизировать учебный процесс и делать урок более интересным. Мы дополняем и сочетаем традиционные методы преподавания с новыми методами, используем информационные технологии, применяем индивидуальный подход к каждому студенту и развиваем их лингвистические способности, а также объективно оцениваем качество знаний каждого студента.

Список цитируемых источников:

1. Барышникова Н.В. Параметры обучения межкультурной коммуникации в средней школе // ИЯШ. – 2002. - №2. С.8-12.
2. Гусева Л.П. Играем, учим, мастерим. – Ростов: Феникс, 2012. 98с.
3. Джужук И.И. Метод проектов в контексте личностно-ориентированного образования. Материалы к дидактическому исследованию. – Ростов., 2005. 182с.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М., 2008.
5. Ильина О. Н., Жильцова И. В. Использование современных образовательных технологий на уроках английского языка // Социально-гуманитарные науки в информационном обществе: перспективы и потенциал : сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 24 декабря 2020г. : Белгород : ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2020. С. 19-22.
6. URL: https://apni.ru/article/1631-ispolzovanie-sovremennikh-obrazovatelnikh

УДК 004

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-161-167

Исмаилова Г. К.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Исмаилова Г.К.

КНУ имени Ж. Баласагына

Ismailova G.K.

KNU J. Balasagyn

SPIN-код: 2246-868

ORCID:0009-0003-4811-1244

ЫРЧЫЛЫК ӨНӨРДҮН СИНКРЕТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА АКЫНДЫН КООМДОГУ КЫЗМАТЫНЫН ПОЛИФУНКЦИОНАЛДУУЛУГУ ЖӨНҮНДӨ Т.САМАНЧИНДИН ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ

ИССЛЕДОВАНИЯ Т.САМАНЧИНА О СИНКРЕТИЗМЕ ПЕВЧЕСКОГО ИСКУССТВА И ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЭТА В ОБЩЕСТВЕ

RESEARCH OF T. SAMANCHIN ON THE SYNCRETISM OF SINGING ART AND HIS MULTIFUNCTIONAL ACTIVITY IN SOCIETY

Аннотация: Туңгуч филолог окумуштуу Т.Саманчин өзүнүн “Колониялык доордогу биздин адабият” деген изилдөөсүндө 19-кылымдан Октябрь революциясына чейинки кыргыз элинин көркөм чыгармачылыгына мүнөздөмө берип, кеңири талдоого алган. Ал өзүнүн талдоосунда ырчылык өнөрдүн синкреттүүлүгү жана акындын коомдогу полифункционалдуулугу тууралуу изилдөө жүргүзгөн. Ал эми биздин макалада жогорудагы изилдөөнүн кыйла терең, таамай, кенен берилгендиги анализге алынды. Т.Саманчиндин изилдөөсүнүн негизинде оозеки поэзиянын жаратылышы музыка менен байланыштуу экендиги, ар бир жанр өзүнө тиешелүү үнү, обону менен ырдалары, оозеки поэтикалык өнөрдүн угуучунун алдында аткарыла тургандыгы аныкталды. Ошондой эле, оозеки поэзиянын элдин тарыхы, мүдөөсү, кайгы-кубанычы менен бирдикте болуп, акын- бул комузчу, обончу, актер, идеолог экендиги чечмеленип, акындык өнөрдүн полифункционалдуулугу такталды. Т.Саманчин акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрүнө карай нускоочу акындар, жамакчы акындар, жомокчулар, куудул сөз устаттары деп төрткө бөлгөн. Мындай бөлүштүрүүнүн натыйжасында алардын бири-биринен айырмачылыгы, ортосундагы окшоштуктары, жалпылыктары такталды.

Аннотация: Выдающийся ученый, филолог Т. Саманчин в своем исследовании «Наша литература в колониальную эпоху» подробно описал и проанализировал художественное творчество кыргызов с XIX века до Октябрьской революции. В своем анализе он исследовал синкретизм певческого искусства и полифункциональность поэта в обществе. И в нашей статье было проанализировано очень глубокое, обстоятельное и обширное изложение вышеуказанного исследования. На основании исследований Т. Саманчина определено, что природа устной поэзии связана с музыкой, каждый жанр имеет свой голос, мелодию и песни, а устное поэтическое творчество исполняется перед слушателем. Также устная поэзия слилась с народной историей, целями, горестями и радостями, пришло осмысление того, что акын есть комузист, композитор, артист, идеолог, выявлена полифункциональность поэтического искусства. Т. Саманчин разделил поэтов на четыре группы по их творческим признакам: акыны-наставники, акыны-комики, сказители и мастера комического слова. В результате такого распределения были выяснены их различия, сходства и общности.

Abstract: The outstanding scientist, philologist T. Samanchin in his research work "Our literature in the colonial era" described in detail and analyzed the artistic creativity of the Kyrgyz from the XIX century to the October Revolution. In his analysis, he investigated the syncretism of the singing art and the polyfunctionality of the poet in society. And in our article, a very deep, thorough and extensive presentation of the above research was analyzed. Based on the research of T. Samanchin determined that the nature of oral poetry is connected with music, each genre has its own voice, melody and songs, and oral poetic creativity is performed in front of the listener. Also, oral poetry merged with folk history, goals, sorrows and joys, it came to an understanding that akyn is a komuz-player, composer, artist, ideologist, the polyfunctionality of poetic art was revealed. T. Samanchin divided poets into four groups according to their creative characteristics: akyn-mentors, akyn-comedians, storytellers and comic masters of words. As a result of this distribution, their differences, similarities and commonalities were clarified.

Негизги сөздөр: оозеки поэзия, музыка, обон, үн, акын, ырчылык өнөр, нускоочу, жамакчы, жомокчу, куудул сөз устаттары, синкреттүүлүк, полифункционалдуулук.

Ключевые слова: устная поэзия, музыка, мелодия, голос, акын, певческое искусство, наставник, балагур, сказитель, комический мастер слова, синкретизм, полифункциональность.

Keywords: oral poetry, music, melody, voice, akyn, singing art, mentor, joker, storyteller, comic master of words, syncretism, polyfunctionality.

Т.Саманчиндин илимий мурастарынын ичинен «Колониялык доордогу биздин адабият» аттуу изилдөөсү көрүнүктүү орунду ээлейт. Окумуштуунун бул эмгеги биринчи жолу 1941-жылы «Советтик адабият жана искусство» журналынын №5-санына жарыяланып, андан соң 1943-жылы «Кыргызмамбастан» чыккан «Кыргыз адабиятынын очерктери» деген коллективдүү китептин ичине негизги бөлүмдөрдүн бири катары кирген. Аталган эмгегинде автор XIX кылымдан Октябрь революциясына чейинки кыргыз элинин көркөм чыгармачылыгына жалпы мүнөздөмө берип, ал доорго кеңири тарыхый экскурс жасаган.

2004-жылы жарык көргөн Р.З.Кыдырбаева менен К.Асаналиевдин «Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү» аттуу эмгегинде Октябрь революциясына чейинки кыргыз коомундагы акындын өзгөчөлүгүнө төмөнкүдөй мүнөздөмө берилет: «Акындын чыгармачылык өзгөчөлүгү, ал ырды эч кандай даярдыксыз, дароо, оозеки түрдө жаратат, ырга ылайыктуу обону болот, обон ошол акынга гана тиешелүү, традициялуу, мурдатан бери колдонулуп жүргөн обон болушу да мүмкүн, ырды, обонду акын өзү ойногон комуз күүсүнүн коштоосунда өзү аткарат. Демек, акындын чыгармачылыгы, баарынан мурда, синкреттүү искусство болуп эсептелет».

Бул кыска жана нуска мүнөздөмөдө талаш жок. Бирок Т.Саманчиндин аталган эмгегиндеги акындык өнөрдүн табиятына жана өзгөчөлүгүнө берилген мүнөздөмө мындан да кенен, терең дагы, таамай дагы. Аны менен таанышпай өтүү мүмкүн эмес. Окумуштуу мындайча жазат: «Кыргыз поэзиясы ар дайым музыка менен куюлушуп танапташ келген. Бардык элдик поэзиялардын жана акындардын чыгармаларынын мазмунуна жараша музыкасы болгон. Үрп-адаттык ырлардын ар кайсысынын өзүнчө музыкасы бар. Буга мисал катарында, бекбекей, кошок, темин сыяктуу адат ырларын айтсак да болот. Кыргыздын чоң акындары ошону менен бирге чоң комузчу жана үнүн кошуп ырдаган овончу да болушкан. Арстанбек, Токтогулдардын комузчулугу атайы комузчулардан ашып түшпөсө, кем болгон эмес. Акындардын көпчүлүгү Арстанбек, Токтогулчалык овон, күү чыгарган комузчу акын болбогону менен, ар кимиси комузун күүлөп, өзүнүн ырына ылайыктуу ыр чыгара алышкан. Овон, күү, комуз колунан келбеген акындын эң болбогондо өзүнө таандык ырын овондотуп айтуучу речитативдик– айдатма овон болгон. Жана ар бир элдик поэмалардын өзүнүн музыкасы болот. Манас, Семетейден тартып, Курманбек, Кожожаш мерген, Кедейканга чейин ар бир поэманын өзүнө таандык музыкасы бар. Ошентип, кыргыз элинин поэмасы эч качан музыкадан ажыраган эмес. Поэзия менен музыканын минтип шайкеш келишинин натийжасында акындардын чыгармасынын эстетикалык көрүнүктүүлүк күчү өтө чоң болуп, угуучуларга катуу таасир кылган. Акын акындыгы менен катар жана комузчу гана болбостон, кээде куудулданып ойногон артист да болушкан. Ошентип, кыргыздын элдик искусствосунун музыкалык, артисттик жактары поэзиянын, өзгөчө акындык чыгарманын айланасына топтолуп, алардын тизгинин колго алып өөрчүткөндөр негизинен акындар болушкан. Ошентип, акындар жалаң гана адабиятты же кыргыздын бардык элдик искусствосун өстүрүп келген жана адабияттан элдик искусство эч ажырабай, ар дайым танапташ, тутумдаш өсүп келген. Акындык чыгармалардын бул айтылган өзгөчөлүктөрүнөн

башка дагы бир чоң өзгөчөлүгү бул – акындык чыгармалар ар дайым элдик мүнөздө болгон. Анткени, акындар элден түк ажырабай бир болуп, эл кубанса акын кошо кубанып, эл менен кошо кейип, элдин кубаныч жана түйшүгүн акын ошол замат күүгө келтирип, поэзияга айландырып, айнуусуз туура көрсөтө алган. Ошентип, акындын чыгармалары терең элдик мүнөздө болушу менен бирге жана актуалдыгы менен аныкталган. Акындар ырларын көбүнчө угуучу эл алдында ырдап чыгарышкан. Ошондуктан акындын ыры анын оозунан чыгаары менен эле угуучулардын алдына салынган. Акындардын чыгармаларын сынаган чоң сынчысы – ошол угуучу эл өзү болгон. Ыр элге жакса, эл аны ошол замат жат алып, аны оздон оозго өткөрүп, өз мүлкү кылып алышкан. Эгер акындын чыгармасы элге жакпаса, аны экинчи эч ким эскербей жана акындын өзү да экинчи оозуна албай, ал айтылган жеринде кала берген. Ошентип, акындар чыгармасын эл ортосунда чыгарып, эгер татыктуу болсо ага өмүр берген элдин өзү болгон. Эгер акын элден алыс болсо, бул биз айткан акындык чыгармалардын негизги касиети тегиз боло албас эле, тегиз болбогондон кийин, албетте, акын акырындап, акын болуудан калмак».

Окумуштуунун эмгегинен алынган бул үзүндү кылдат байкоолорго, жеткиликтүү, таасын, орчундуу ой-пикирлерге бай жана булар Тазабек Саманчиндин акындык, ырчылык чыгармачылыктын мыкты билерманы экендигин ырастайт. Келтирилген үзүндүнү талдай отуруп, окумуштуунун ой-пикирлерин төмөндөгүчө жалпылап айтсак болот:

1. Кыргыз оозеки поэзиясынын жаратылышы синкретикалык мүнөздө. Биринчи иретте, ал музыка менен байланыштуу.

2. Ар бир акындын салттык нугунда да, өзүнө тиешелүү да үнү, обону, ырдоо манерасы бар.

3. Ар бир жанр өзүнө тиешелүү үн, обон менен ырдалат же аткарылат.

4. Оозеки поэтикалык өнөрдүн эң оболу угуучуга эсептелгендиги жана угуучунун алдында аткарылгандыгы, анын импровизациялык мүнөзү.

5. Кыргыз оозеки поэзиясынын калк мүдөөсү, анын тарыхы, кайгы-кубанычы, үмүтү менен жашаган элдүүлүгү жана демократиялуулугу.

6. Кыргыз коомунда акын деген комузчу да, обончу да, актер дагы, идеолог дагы. Акындык өнөрдүн полифункционалдуулугу. Акын–элдик бардык искусствону өстүрүүчү.

7. Акындын угуучусу да, сынчысы да, аны өстүрүүчүсү да эл.

8. Элдин жактыруусуна, колдоосуна, алкышына ээ болуш үчүн, калктын ишенген, таянган ырчысы болуш үчүн акын атаандаштыкка жөндөмдүү, кара жаак, жез таңдай күчтүү талант болушу керек. Мындай болбосо, ал булбулдай сайрап аренага чыга албайт, элдин ортосунда кармалып тура албайт.

Т.Саманчин оозеки акындык чыгармачылыкка мүнөздөмө берген соң, кыргыз жамаатындагы ошол көркөм өнөр өкүлдөрүн алардын чыгармачылык өзгөчөлүгүнө карата 4 топко бөлүп, классификациялайт.

1 – топ жөнүндө автор мындай деп жазат: «Акындардын чыгармачылык өзгөчөлүктөрүнө карай төрткө бөлүүгө болот:

1. **Нускоочу акындар** – булардын чыгармаларынын идеялык салмагы оор, мааниси терең, элге санат, нуска ырлар айткан, өз доорунун өзгөчөлүктөрүн чыгармасында көрсөтө алган акындар. Колониялык доордогу акындардын ичинен нускоочу акынга – Арстанбек, Солтобай, Кылыч, Токтогул, Тоголок Молдо, Ысак Шайбековдор кирет».

Окумуштуунун нускоочу акындардын катарына аты аталган акындарды киргизип, өзүнчө топко бөлгөнүн негизинен туура деп эсептейбиз. Анткени кыргыз ырчыларынын

арасында оозеки поэзиянын «санат-насыят», «терме» жанрларында ырдаган, негизинен ушунусу менен айырмаланган акындар боло келген. Алар өздөрүнүн санаттарында, термелеринде бу жарык дүйнөдө жашоонун жол-жоболору, жарык жана көлөкө, жакшылык менен жамандык ж.б. турмуштук зарыл, орчун маселелер жөнүндө өздөрүнүн көз караштарын, акыл-насааттарын айтса, бирде жалпы адамзатка тиешелүү философиялык идеяларды нускалайт. Албетте, санат, терме ырлары бардык эле акындарда кездешет. Бирок Калыгул, Арстанбек, Жеңижок сыяктуу акындар өздөрүнүн кеңири философиялык масштабга эгедер дидактикалык поэзиясы менен башкалардан бөлүнүп турушат. Мындай акындарды нускоочу акындар деп, Т.Саманчин туура атаган.

2. «**Жамакчы акындар** – булар да көркөм сөз үлгүсүн калтырган ак таңдай акындар. Бирок булардын ырлары социалдык мааниси жагынан нускоочу акындарга караганда тайкы. Бирок булар–жамак сөздү үйрүп калчаган чебер акындар. Булар көбүнчө ашта-тойдо ырдаган ат ырчылары болуп эсептелет. Бул жамакчы ырчылардан көркөм сөз үлгүлөрүн калтырган акындардын бир далайы бизге белгилүү. Колониялык доордогу жамакчы ырчылардан атактуулары: Найманбай, Калмырза, Эшмамбет, Бекназарлар». Бардык эле акындар нускоочу акындардын философиялык бийиктигинде турган эмес. Бирок кийинки тепкичте турса да, таланты ташкындаган, өз мезгилинин проблемаларын, көйгөйлөрүн, окуяларын, өткөн-кеткен тарыхты, турмуш кубулуштарын, жаратылыш көрүнүштөрүн таасирдүү жана таасын, көркөм ырдаган ырчылардын категориясы да бар. Т.Саманчин мындай ырчылардын тобунун бөтөнчөлүгүн да туура белгилеген. Бирок окумуштуунун «тайкы» деген сөздү орунсуз колдонгондугун белгилеп өтмөкчүбүз. Ырчылардын чыгармалары да өз алдынча орошон маанилерге эгедер.

3. «**Жомокчулар** – булар негизинен жамак сөздүн устат чеберлерине жатат, жомокчулар нускоочу, жамакчы акындардан кем түшпөйт. Бирок булар баатырдык чоң жомокторду – Манас, Семетей жомокторун айтууну кесип кылып алып, бул жомоктордон четке чыгышпайт. Бул жомоктордун чоңдугу, анын көркөмдүгү, анын ичиндеги акыл-насаат сөздөрдүн байлыгы аларды четке чыгууга да чамасын келтирбейт. Ошону менен бирге, жомокчу акындар өз алдынча сөз жамактоону өнөр кылышпайт».

Т.Саманчин «Жомокчулар» деген сөздү манасчылар маанисинде колдонгон. Жомокчулардын айырмалуу бөтөнчөлүгүнө да окумуштуу туура мүнөздөмө берген. Бирок булардын таланты өзгөчө күчтүү жана масштабдуу. Жомокчулар – айтуучулар, аткаруучулар, ошону менен бирге жаратуучулар. Ар бир манасчынын өзүнө таандык индивидуалдуу чыгармачылык жүзү бар, аткаруу манерасы да өзүнчө. Булар–эпикалык масштабдагы таланттар, элдик мурастарды сактоочулар, аларды көркөмдүк жактан өркүндөтүүчүлөр жана кийинки муундарга өткөрүүчүлөр.

Т.Саманчиндин бөлүштүрүүсү боюнча акындардын тобуна «Куудул сөз устаттары» да жатат. Куудул акындар–өнөрү таза поэзиянын өзү болбосо да, оозеки адабияттын бир түрү. Алар бир жагынан импровизациялап төгүп ырдаган ырчы да, комузчу да, экинчи жагынан аткаруучу-комик, үчүнчүдөн куюлушкан чечен сөздүн ээси, кээде манасчы дагы. Окумуштуу 4-топту – куудул сөз устаттарын төмөнкүчө мүнөздөйт.

«Куудул сөз устаттары–булар чукугандай сөз таап, башка чапкандай кеп айтып, кызыл тилдүүнү бет алдырбаган чечендер. Куудул сөз психологиялык жагынан өтө мүнөздүү айтылат. Колониялык доорундагы чыккан мындай куудулдар Көкөтөй менен Куйручук. Булардын чечен тили жана куудулдугу жана курчтугу менен гана аныкталбастан, ички-тышкы уйкашы бар сүйлөмдөрү ритмикалуу, куюлушуп жорго сөз менен сүйлөнөт.

Ошондуктан куудул сөз жана чечендик кыргыз ооз адабиятынын бир жанры катарында эсептелет. Куудул сөз жана чечендик кишини күлдүрүп эрмек катарында гана айтылбастан, анын мазмуну өтө маанилүү жана өтө терең, элдик мүнөздө болот. Куудул сөз менен чечендик конкреттүү окуяны жана кишини алып сүйлөйт. Ал кээде окуялуу жана сюжеттүү келет. Бирок, куудул сөздүн окуясы жөө жомоктукундай чубалжып келбестен, ылакап сөздөрдөй айтылат. Куудул сөз сүйлөгөн героюнун сырткы кебете-кешпирин, анын ички сырын мүнөздөй айтат. Окуянын болгон шарты сүрөттөлөт, жана анын окуясы, геройлору жомоктогудай фантастикалуу болбостон, конкреттүү, акыйкаттуу болот.

Куудул сөз жана чечен тилдүү акындар чыгармаларынын баш геройлору көбүнчө өздөрү болот. Өзүнүн кишилерге кылган мамилеси аркасында же кишилердин мамилесине карай өзүнүн кылган кылыгынын негизинде окуянын калган геройлору мүнөздөлүп сүйлөнөт. Ошону менен бирге куудул сөз, чечен тилдүүлөр жана куудул кылыктуу болушат. Куудул сөздүү акындар ар дайым окуянын баш герою өзү болгондуктан, анын куудул мүнөз, шайыр-шайкелең, кылык-жоруктары ошол куудул сөздүн окуясы катарында айтылат. Кээде куудулдардын чечендик жагы кем болуп, көбүнчө, куудул кылыктуу гана болот. Булардын өтө орундуу кылган кылыктары аңгеме катарында гана айтылып калат. Колониялык доордогу мындай куудул кылыктуулар Карачунак, Коргонбай, Жоошбай, Калча, Эшкожолор».

Т.Саманчин мына ушинтип, акындарды чыгармачылык өзгөчөлүгүнө карай 4 топко ажыраткан. Бирок бул классификация катып калган догма эмес жана бул бөлүштүрүүнүн араларында бири-бирине өткүс бекем чек ара жок, деп жазган Т.Саманчин эмгегинде. Ал сөзүн минтип уланткан.

«Акындар чыгармачылыгынын бул төрт түрүн бири-биринен анча айра жиктөөгө болбойт. Жомокчулар негизинен ыр жамактаган акын болушкандай нускоочу, жамакчы акындар да жомокчу болушат. Бул акындар Манас, Семетейди айтпаганы менен андан кичине трагедиялык, лирикалык поэма жомокторду айтышат. «Курманбек», «Кожожаш мерген», «Жаныш-Байыш», «Сарынжы–Бөкөй», «Шырдакбек», «Кедейкан», сыяктуу жомоктордун көбүн ошол жамакчы, санатчы акындар айтышкан. Ар бир белгилүү акын өзү чыгарган ырларын ырдоо менен бирге репертуарларын чоң поэмалар менен толуктап, бирден, экиден айта жүргөн жомоктук поэмалары болгон. Ошондуктан акындардын чыгармачылык күчү элдик адабияттын негизинде арбын, төлдөп көргөн. Бирок акындар элдик адабият нускаларын айтуу менен гана бапестеп, өздөрү ошол элдик адабияттын окуяларын курчутуп, элестерин күчөтүп, анын көркөмдүгүн арбыткан. Кээде эл оозунда болгон кичинекей адабияттык аңгеме же ылакап материалдарын акындар чоң поэма кылып чыгарышкан. Ошентип, акындар биринчиден, өздөрү эл адабиятынын негизинде акындыгы арбып чыкса, экинчиден, эл адабиятын өстүргөндөр ошол акындар болгон. Ушул кездеги айтылып жүргөн элдик поэмалар аты унутулган нечен акындардын чыгармачылык кол кабышы аркасында ушул азыркы коолдук абалга жеткен болуу керек. Акын аталып кыргыз ооз адабиятынан орун алуу үчүн, ал акын өз жамак чыгармаларынан башка дагы жатка бир нече чоң поэмаларды, жана көп сандаган ырларды айтышы керек болуучу. Ансыз ал акын, акын аталып элдин ооз адабиятынан орун алалган эмес»

Жыйынтыктап айтканда, Т.Саманчиндин акындарды негизинен 4 топко бөлгөндүгү, аларды бири-биринен айырмачылыктары жана ортолорундагы окшоштуктары, жалпылыктары, буларды ырасташ үчүн мисалга тарткан далилдери менен макул болбой коюуга мүмкүн эмес. Т.Саманчин элдик оозеки поэзияны, анын тарыхын терең билген адам

катары акындардын өйдөкүдөй классификациясын улуттук адабият таанууда биринчи болуп жүргүзгөн жана акындар категорияларынын улуттук сөз өнөрүбүздөгү көп түрдүүлүгүн алгач жолу коомчулукка ачып берген. Окумуштуунун сиңирген тарыхый эмгеги–мына ушунда. Т.Саманчиндин бул классификациясы бүгүнкү күндө изилдөө иштеринде колдонулуп келет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Кыдырбаева Р.З., Асаналиев К. Кыргыз адабий илиминин терминдер сөздүгү. – Б.: Билд, 2004.
2. Саманчин Т. Колониялык доордогу биздин адабият. //Советтик адабият жана искусство, 1941, №5
3. Залкар акындар.- Бишкек:Шам, 2006,140 б.(Кетбука, Асан кайгы, Токтогул ырчы, Калыгул, Арстанбек).
4. Саманчин Т. XIX кылымдын аягындагы XX кылымдын башындагы кыргыздын жазуучу, акындарынын чыгармаларынын бөтөнчөлүктөрү. //Советтик Кыргызстан, 1948, №2,
5. Асаналиев К. Башат. //Кыргызстан маданияты, 1989, 31-август

УДК.82.01.801.6
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-167-173

Кубатбек кызы Мээрим
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Кубатбек кызы Мээрим
КНУ им. Ж. Баласагына
Kubatbek kyzy Meerim
KNU J. Balasagyn

Т.СЫДЫКБЕКОВДУН ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОРУН ОКУТУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ
ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЛОСОФСКИХ МЫСЛЕЙ Т. СЫДЫКБЕКОВА
FEATURES OF TEACHING PHILOSOPHICAL THOUGHTS T. SYDYKBEKOVA

Аннотация: Макалада кыргыз элинин улуу жазуучусу Т.Сыдыкбековдун чыгармаларындагы философиялык ойлордун окутулушу боюнча маселелер каралган. Т.Сыдыкбеков кыргыз тилинин тазалыгы, адабий тилдин нормасынын сакталышы сыяктуу орчундуу ойлорго карата өзүнүн кабатырланган көз караштарын билдирип, маселени чечүү жолдоруна чейин ачыктап берген макалалары да кездешет. Ошондой эле тилибиздеги чубалжыган сүйлөмдөрдүн жана көп сөздөрдүн маанилери чатыш, түшүнүксүз болгон учурлары, улуттук тилибиздин өзгөчөлүгү эске алынбастан сүйлөмдөр сөзмө-сөз которулуп эч жылдырылбастан өз-өз ордуна коюлгандыгы, эне тилибизде жазып, эне тилибизде сүйлөп жатабыз деп гезит-китептерибиздин нускасына мактанганыбыз менен элдик жандуу сөздөрдү бир четтен унутуп бараткаттарыбызды айтып кейийт.

Аннотация: В статье рассматривается преподавание философской мысли в произведениях великого кыргызского писателя Т.Сыдыкбекова. В статьях Т.Сыдыкбекова выражается его обеспокоенное мнение по таким важным вопросам, как чистота кыргызского языка и сохранение норм литературного языка, разъясняются пути решения проблемы. Также случаи, когда значения многих слов и предложений в нашем языке запутаны и неясны, предложения переводятся дословно без учета особенностей нашего национального языка и ставятся на свои места, не перемещая их, мы хвастаемся копии наших газет и книг, которые мы пишем на нашем родном языке и говорим на нашем родном языке Он с сожалением говорит, что мы забываем слова.

Abstract: The article discusses the teaching of philosophical thought in the works of the great Kyrgyz writer T. Sydykbekov. T. Sydykbekov's articles express his worried opinion on such important issues as the purity of the Kyrgyz language and the preservation of the norms of the literary language, and explain ways to solve the problem.Also, cases where the meanings of many words and sentences in our language are confused and unclear, sentences are translated verbatim without taking into account the peculiarities of our national language and put into place without moving them, we show off the copies of our newspapers and books that we write in our native language and speak our own language. He says with regret that we forget the words.

Негизги сөздөр: тил, адабий тил, философия, элдик, повесть, адабият, улут, роман, котормочу, дүйнө.

Ключевые слова: язык, литературный язык, философия, народ, повесть, литература, народ, роман, переводчик, мир.

Keywords: language, literary language, philosophy, people, story, literature, people, novel, translator, world.

Т.Сыдыкбеков кыргыз журтчулугуна улуу жазуучу, романчы, ойчул, философ, акын-котормочу катары белгилүү. Айтылган көп кырдуу таланттарды аркалоо менен бирге кыргыз тилине, тарыхый мурастарына, улуттук каада-салттарына, адабиятына, маданиятына жана адам баласына карата өзүнүн философиялык ойлорун байма-бай билдирип келген. Дүйнөдө адамзатынын асылдыгы, жоопкерчилиги тууралуу айткандары окуган адамдын жан дүйнөсүнө бүлүк салбай койбойт: “Бул адам баласы эс тарткандан улам чоңойгон сайын акыл-эси жетилип, тажырыйбасы байып, эмгекте такшалып, анан колунан мурда келбей аткан иштер улам барган сайын жигердүү иштелет эмеспи. Мына ушул мыйзам мекен жагынан алганда дал ошондой болуп арбып, артып күчөп олтурат. Адам канчалык эс тартып чоңойгон сайын ал мекендин көтөрөр жүгүн мойнуна көбүрөөк алат. Ал мекендин алдында өзүнүн аткараар милдетин зор экендигине жооптуулукту сезет. Бул жөнүндө да тээ эле байыртадан бери акылмандардын айтып келаткандары бар. Башканы коюп Новоинин бир сөзү эрксизден эске түшөт. Ал: «Адам баласы көз өткөнчө мекен үчүн күрөшүп, мекенди коргоп, мекен үчүн кызмат кылуусу керек», деген. Мына ушул сөздүн өзү бир топ суроого жооп болоор. Биз мекен деген сөздү кеңири түшүнөбүз. Туулуп өскөн жер бул булактын башаты. Маселен, мөңгүдөн суу тамчылап чыкты да дагы, ал төрөдү. Андан кийин булак агып отуруп өзөн сууга кошулду. Ал келип дарыяга куйду. Дарыя агып отуруп деңизге же океанга келип кошулду. Мына Мекен дегенди элестүү айтканда, мына ушундай болот» - дейт алп жазуучу [6.2]. Өзүнүн турмушунан алынган бул цитатада ойчул адам канчалык узак жашаган сайын ошончолук акылы топтолуп, кужурмөндүүлүк менен эмгектене баштай тургандыгын, Мекенге болгон милдети артыла берээрин, көз карашы жетик боло баштаарын

аныктайт. Баланын акыл-эси тамчыдай болуп, турмуштун ар тараптуу жагдайларынан эленип өтүп, чалкыган океанга айланаарын салыштыруу аркылуу берген. Андан ары улай эле "Биздин улуу мекенибиз адам баласынын келечеги. Ал, келечекте зор, асыл максаттарга жетүүгө шарт түзүп турган уя. Ушул уяда жашап туруп жолдон адашып, өзүнүн максатын өтөй албай аксап калган кишилер да бар. Анда билим десе билим, ден-соолук десе ден-соолук жайында. Ал үчүн мекенибиз көп чыгым да жумшаган. Мына ушул сыяктуу адамдарга карата элдик жалпак сөзү менен эскертерим: «адамды тамак аксатат, атты туяк аксатат» дейт. Бул илгертеден келе жаткан сөз биздин алдыңкы максатка эң өзөктөш ко? Ушундай өз жолунан адашкандарды көргөндө катуу өкүнөсүн. Бул ачык айтканда мекендин өкүнүчү. Биз улуу мекенибиз учүн колдон келген иштерди арноого милдеттүүбүз. Өнүгүп өсө берсин" – деген оюн билдирген. Т.Сыдыкбеков акындык өнөрдү дагы аркалап, кыргыз элине патриоттук, турмуштук жана сүйүү ырларын дагы тартуулаган. Анын Мекен тууралуу ырына көңүл бөлсөк:

Дарыя бөксөрөт, кайрадан толуп ташыйт.
Өмүр бөксөөсүн урпак толтурат.
Мекен көгөрө берсин. Урпак улана берсин!
Мекенге таазим! [7.45].

Мында өмүрдүн уланышын келечектин түбөлүктүүлүгү экендиги айтылат.

Жазуучу өзүнүн журналисттерге берген маегинде, ырларында, кара сөз түрүндөгү чыгармаларында Мекенден артык эч нерсе болбостугун баса белгилеп келет. Кээде ага кыянатчылык кылган адамдар бар экендигин, кекиртектин айынан эл-жерге кол салып жаткандар бар экендигин кыйытып айтып өтөт. Мындай пикири аркылуу адабиятчы жаштарды Ата мекенин сүйүүгө, кадырлоого чакырган.

Адабиятчы айрыкча кыргыз тили маселесине абдан көп кайрылган, тилдин тарыхы, келечеги, учурдагы абалы тууралуу олуттуу философиялык ойлорун айтып келген. "Тилсиз өнөр – билим өркүндөшү да болмок эмес. Адамдык адеп акылы, абийир сактоо, салт, расмий жакшылыкка жышааналаган ырым жөрөлгөлөр да болмок эмес. Бул кезде бизге жат сезилген диний ишенимдер өз кезинде бийик жана касиеттүү угулган сөз күчү менен кишини жакшылыкка баштады. Эгерде алгачкы акылман кеменгердик менен ой жүгүртүп: өзүн да, башкаларды да сыйкырдуу күчкө сыйынтпаса, анда ал байыркы кишилерди тек супсак кеп-сөз менен адеп-акылакка көндүрө албайт болчу. Ушундай улуу күчтөрдү тейлеген кишинин бирден бир күч куралы-тили!" – деп тилдин кудуреттүү күчү тууралуу чечмелеп берет [2.34]. Адамдын акыл-эсинин, кадыр-баркынын, аң-сезимининин, жашоо-тиричилигинин бардыгынын башаты тил экендигин баса белгилейт. "Эне тилибизге оору болуп кирген - «тик», «тык», «дүктөрдү» айтпаганда, сүйлөмдөр, эне тилибиздин эрежесине багынбагандыктан ушул чубалжыган сөз тизмектериндеги сүйлөмдө «эмнелер» менен «этияттуу түрдө мамиле кылуу менен айкалыштырууга тийиш» экендиги ой жорутмайынча көпчүлүк окуучуларга жете бербейт, жолдоштор! «Советтик кишинин идеялуулугу» деген баш макаланы да окуп көрөлүчү: "Эне тилибиздин туюндурмасын эске алып ушул чубалжыган узун үзүндүнү талдап көрсөк, өз ордун таппаган сөздөр, башка-башка айтылып бир маанини кайталаган сөздөр, так бир түшүнүктү берген сөз кош мааниге өтүп кеткен учурлар бар. Азыр биздин коомго кесип өтө эле көп болуп бара жатат. Бир кезде кыргызда кесип саны отуз-кырктан ашчуу эмес. Бул күндөрдө анын тармагы жылдан жылга кеңейүүдө. Кече эле сен укпаган кесипке жыл өтпөй сенин уулуң же кызың ээ. Бул да коомубуздун ар бир мүчөсүнө түзүп жаткан оң шартынын натыйжасы. Мекен үчүн иштөө улуу сыймык, чоң

кубат жана көңүл өстүрөөр жыргал”-деп кыргыз тилиндеги атоо сөздөрүнө дагы сын пикирин айткан. Анда кыргыз тилиндеги башаламан сөздөрдүн курулушуна, неологизмдерди номинациялоодо бир катар кемчиликтер жолугаарын ачыктаган. Мисал катары «Калыптагы» деп айтканда, аяк кийимдери калыпка салынган экен, кирпич калыпка куюлган экен”-деп түшүнүшүбүз мүмкүн. Андай болсо «социалисттик калыптагы кишинин» тагдырын калкыбыз кандайча түшүнүшөр экен?” – деген талдоосун алсак болот. Азыркы жашап турган тилдер турсун, байыркы заманда «өлүп калган» тилдерди кем басынтуу наадандык деп эсептелээрин айткан [3.23].

“Коркок-билиштик, көз карандылык, кошоматчылык, чала сабаттулук, наадандык кана эне тилди кемсинтүүгө, аны барктабаска жол ачат” – деген жыйынтыктуу оюн билдирген. Элибиздин маданияты көтөрүлүп, илимий мекемелерибиз көбөйүп илимпоздорубуз өскөнүнө карабастан; басма сөз тармактары байып-гезиттерибиз, журналдарыбыз, китептерибиз көп-көп нускада чыгып жатканына карабастан; радио угузуулар, телевидение көрсөтүүлөр калайыкка жар салып: жетишкендиктерди, ийгиликтерди, бардык жаңылыктарды тынымсыз даңазалап тургандарына карабастан бул кезде эне тилибиздин баркы анча эмес экендигин окурмандарга айтып, кооптонот.

Айрыкча, кыргыз тилинин тазалыгы, адабий тилдин нормасынын сакталышы сыяктуу орчундуу ойлорго карата өзүнүн кабатырланган көз караштарын билдирип, маселени чечүү жолдоруна чейин ачыктап берген макалалары да кездешет. Ошондой эле тилибиздеги чубалжыган сүйлөмдөрдүн жана көп сөздөрдүн маанилери чатыш, түшүнүксүз болгон учурлары, улуттук тилибиздин өзгөчөлүгү эске алынбастан сүйлөмдөр сөзмө-сөз которулуп эч жылдырылбастан өз-өз ордуна коюлгандыгы, эне тилибизде жазып, эне тилибизде сүйлөп жатабыз деп гезит-китептерибиздин нускасына мактанганыбыз менен элдик жандуу сөздөрдү бир четтен унутуп баратканыбызды айтып бушайман болот. Мындай учурларды ал “Бул-зыяндуу көрүнүш!”-деп атаган. “Тил-улуттук маданият. Улуттук байлык. Улуттук мурас! Ошону менен бирге ар бир элдин тили бүткүл адамзаттын маданий мурасына кошулат! Ар бир элдин эне тили, анын бардык жакшы касиеттери өз-өз ара эриш -аркак бааланганда гана, элдердин достугу чыналат!” - деген оптимисттик маанайдагы жыйынтыктуу ойлорун окурмандарга тартуулаган.

Жөнөкөй иш акылга анча уруна бербейт. Жөнөкөй – жөнөкөйлүгү менен зор, өзүндү даңкташ үчүн кумарлансаң, өмүрүң кумарда ойнолот. Жаз, күз ат үстүндө той тойлосоң, кыш бою өтүнсүз каласың. Чөлдө алабата-кызгалдак. Ою тайыздын жүрүшү серең, серең. Ичи тар итине да таш атат. Жекечилдик менен өзүмчүлдүк барда киши муңдан арылбайт. Акылынды ойготпосон, ал жаш баладай уктай берет. Бирок бала тынч уйкуда дени сак. Акыл тынч уйкуда магдырак. Жер балдарынан кишинин айырмаланган касиети анын кишиче ой жүгүртүп, сөз сүйлөгөндүгү. өнөрүн, маданиятын өнүктүрө баштаган кезинен эле ал бардык кишилик касиетин өнүктуруудө өз ара карым-катнашынын эн асыл жана баалуу куралы-тили болду. Жалпыбыз сабаттуу, билимдүү болуп калган кездеги бул укмуш карама каршылыкты ачык айтып моюнга алалы: башкаларды кое туруп биз өз-өз балдарыбыз менен көгултур экранда беш-он мүнөт калкка угуза эне тилибизде сүйлөшө алабызбы?.. Бүлүнгөн сөздөрдөн эптеп кураштырган нагыз тантык сүйлөмдөрдү кыйнала-кыстала айтарыбызды алдын ала моюнга алалы. Эмесе, «жарды», «чачылган» деп айыпты байыркы тилибизге түртө салуу, дале ачыгын айтышалы, бери болгондо өзүбүздүн камкоштугубуз, артыкбаш сактыгыбыз.

Башында баса белгилегендей, залкар адабиятчы баласынын табышмактуу, түйшүктүү жашоосуна байланыштуу философиялык ойлорун айтуу менен окурмандарды улууну

урматтоого, өмүрдү баалоого чакырып келет. «Атаң алтымышка чыкканда алдап соолоп кучүн ал» деген илгертеден келе жаткан ылакап бар. Ал эми сени менен маек куруп жаткан киши быйыл туп-туура 73кө келип калды. Эми мындан ары канча жашайбыз ал жаратылыштын иши. Ошондуктан биздин көкүрөктө демибиз, ооздо сөзүбүз барда ыгын таап пайдаланып калуу силердин милдет. Пайдалангыла! Турмуш-дарыя. Өмүр-тамчы" [1.343].

Тилекке каршы биз, кээде тек пенделик этип, бир беткей обдулабыз. Байыркы өмүрлөрдү үйрөнүүдө жалаңкабат калып, бизге өнөктөш болуп биздеги бугунку салмакты көтөрүшкөн ал күчтү көп учурда сезбейбиз. Сезүү мындай турсун, аны тангандар да бар. Албетте, бул бир беткейлик-жалпы элге өркүндөшүбүзгө (прогресске) чоң зыян. Биз тарыхты кеңири билип, анын жаман-жакшысын ажырата таанып, бүгүнкү ишибизге өткөндүн жакшысын ажырата таанып, бүгүнкү ишибизге өткөндүн жакшысын үлгү этип, жаманын кайталабас болсок биз караңгыда шам-чырактуу болор элек [4.67].

Маселен, менин мекеним, менин төрөлгөн айылым болсо, ал ошол жерден башталса, ошол жүрүп отуруп тамчыдан булакка айланган сыяктуу чоң мекенге келип куюлду. Ал улуу дарактын бир жашыл бутагы, же кенен төрдүн жакшыныкай көркөм байчечекейи болуп турат. Эгерде биздин социалисттик мекен зор чынары болсо, ал биздин төрөлүп келген жерибиз анын бир жашыл бутагы. Ошол аркылуу ал бийиктен бирин-бири көрктөп турат. Эгер бир киши канчалык ишмер болсо да мекен алдында иштер иши бир гана кишилик.Ал эми көптүн иши көп да. Элибизде: – «Көп түкүрсө көл болот» деген эң соонун макал бар. Көп мекен үчүн иштегенде мекен ого бетер гүлдөйт, күч алат, ого бетер жогорулайт. Ошентип анын алдындагы максаттары ишке ашат. Ошол сыяктуу адам өскөн сайын, акыл эске толгон сайын ал мекен алдында адамдын жооптуулугу өтө күчтүү болот. Ушуга байланыштуу дагы бир поэзиясына кайрылып көрөлү:

Ажалыңды таштай тур теңир.

Кыйбаймын жашыл өмүрдү!

Журт кайгысын жеке көтөрөмүн!

Көгөргөн бетине кан жүгүрдү. Оо, журт! Илкибей тыныгын, Жетейли, тигил,

Алтын булак Ата конушка! Кана жутсаң, Мөлтүр суусунан. Карада тирилесиң. Ат ойнотчуу Ала-Белдер ээндир. Көк-Конуштарга үй тигесиң. Тай минип, кунан минип. Улан-кыз жарышып, Күн мемиреп, Ата-эне күлүп, Кайрадан өнүгөсүн журтум, Улуу мекен Ата-Конушунда![4.23]. Акындын бул ойлорунда алыста жүргөн адам өзүнүн Мекенине келгенде күчтүү болуп, кайраттанып, телегейи тегиз болуп калаары жеткире ачыкталган. Улутунун патриот инсаны катары Ата-Мекендин оор кайгысын өзү гана көтөргүсү келгенин билдирген.

Мен ушул жерден, тээ оор заманда, оор мезгилде кандайдыр бир журт башына чоң алаамат түшүп турган мезгилде мына өлүм жолунда араң келе жатат, деп үлдүрөгөн карыянын айткан сөзүн эсиңе салдым. Ошол карыя мекенди көз алдына келтирип туруп тирилип кетпедиби. Ал: – Жүрүгүлө, жөнөйлүү, мекенди сактайлы! Мекен бизге өмүр, жан азык. Биз мекенге кубатпыз – деген сөздү айтпадыбы? Ошондой эле мекен адамды асыратса, эне адам баласын төрөп мекен менен бирге адамзат балдарын асырап жатпайбы. Ошондуктан энеге болгон дагы бир сөздү окуп коеюн. Анткени, мекен менен эненин, мекен менен атанын, ата мекен менен эне мекенди бири-биринен ажыратып кароого мүмкүн эмес. Бардыгы бир бирдикте, бир түшүнүктө. Алардын ар бири өзүнчө касиет, өзүнчө табылгыс мээрим:

Энем күбүрөдү өзүнчө:
– Оо,касиетүү Ысык-Көл !
Балдарыңды багар бекенсиң?
Коркконумдан ыйлагым келди
Көл кантип багат эне? Мени?
Энем мени жетеледи жаңсап
Энебиз Көл, ал жарыктык
Калайыкты төрөгөн,
Жаныбарларын,
Канаттууларын, баардыгын –
Ырыска бөлөгөн.
Төр-төрлөрдө байчечекей жайнап
Козу-кулак, ышкын, кымыздык,
Жайытта көбүрөгөн толкуп
Бет-бетте бүлдүркөн быкып
Ой тоосунда ырыс төгүлгөн.
Муздактан жарыка теминген.
Алтын булак жутсам кубат.
Жуунсаң эм балам!
Эзелкиден – ырыскың
Бабадан калган аманат!

Мына бул жерде бул сөздү айтуу менен мекенге жеке эле киши эмес, жеке эле жан-жаныбар эмес, көрсө толкун да, жел да, күндүн нуру да баардыгы эркелеп тургандай көрүнөт экен. Мейли сен кайда болбогун күн жадырап тийип турган учурду эске түшүрүп көрөлү. Ошол учурда бүт аалам, күн, бүт дүнүйө жер менен өзөктөшүп жерге асман, асманга жер бири-бирине жуурулушуп, бирин-бири эркелетип жаткандай көрүнүшкө күбө болосуң. Мен бул жерден айтайын дегеним, мекендин ушул жыргалын, ушул кубатын, ушул касиетин сезбеген адам ал өзү мекенсиз адам. Мекендин ушул касиетин, ушул жыргалын эгер тили болсо канаттуу да айтаар эле. Эгер тил сүйлөсө, мага ыракат, нур берип турат деп чөп дагы айтаар беле? Ошондуктан мекенге болгон сөз, мекенди баалоо, мекенди даңктоо ар бирибиздин зор милдетибиз! [2.67]. Ысык-Көлдү жанынан артык көргөн акын анын ыйыктыгын, улуулугун, адамды жаратып, ага ырыскы тартуулаарын айтып, таң калат, суктанат жана окурманды мекенди аздектөөгө чакырат. Адам баласынын өнүгүшү, өркүндөөсү үчүн эч бир мамлекетте мынчалык кеңири мүмкүнчүлүк түзүлгөн эмес. Мейли ал укук жагынан болобу, мейли ал маданият тармагындабы, кайсы жагынан болбосун биздин коомубуздун бөтөнчүлүгү. Мына ушул улуу өлкөдө жашап, эмгек этип жатышкан ар бир адамдын, ар бир улуттун чоң жана эң жарык үйү биздин улуу мекен. Ал алардын ар бирине кубат – дем берген жашоо тиричилине эң шарттуу жарык уя. Мына бизде бала 7 ге чыкканда мектепке барат. Ар бир уул, кыз кесип ээси болушка толук акылуу. Биздеги идеал: бардыгы адам үчүн, алардын жашоосу, алардын келечеги үчүн. Эмесе ошол адамдын милдети эмнеде? Алардын милдети өзү жашап турган мекенин гүлдөтүү. Мен бул жерде көп жылдык тажрыйбама байланыштуу ар бир кичинекей кемчил жагыбызды да белгилеп кетүүнү оң көрөөр элем. Биз айрым учурда кургак ураанга көбүрөөк жол беребиз. Чындыгында ошол кургак ураанга караганда жалпак сөз жүрөккө жылуу угулат. Жылуу сөздүн таасири да

күчтүү. Демек, мекенге ак кызмат өтөш үчүн баарынан мурда тилди барктоо, байытуу милдет [3.45].

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1.Сыдыкбеков Т. Табылга. Бишкек. Адабият.1991.688-б.
2. Сыдыкбеков Т. Тилибиз бөтөнчө эмес. Адабият. Бишкек. 1990.34-б.
3. Сыдыкбеков Т. Тил биримдикке өбөлгө.Бишкек.
4. Сыдыкбеков Т.Бийикке баскыч көтөрөт. Бишкек. 1989. 23-б.
5. Сыдыкбеков Т. Тил өлбөйт, өнүгөт. Бишкек. Адабият.1990.12-б.
6. Сыдыкбеков Т. Киши өзүн өзү тарбиялайт. Бишкек. Адабият. 1987. 2-бет
7. Сыдыкбеков Т. Ынсап жөнүндө сөз. Бишкек. Адабият. 1999.45-бет.

УДК 811.512.154+371.3
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-173-177

Мадиярова К.К.
И.Исамидинов атындагы Педагогикалык колледж ПКМДИ
Мадиярова К.К.
Педагогический колледж ИЦППК имени И. Исамидинова
Madiyarova K.K.
Pedagogical College named after I. Isamidinov

ПЕДАГОГИКАЛЫК КОЛЛЕДЖДЕРГЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРГА БАГЫТТАП ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫНАН СПЕЦИАЛИСТ ПО КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙОТ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ, НАПРАВЛЕННОЙ НА КОМПЕТЕНЦИИ KYRGYZ LANGUAGE PROFESSIONAL FOR PEDAGOGICAL COLLEGESFROM THE METHODOLOGY OF TRAINING AIMED AT COMPETENCES

Аннотация: Макалада Педагогикалык колледжде педагогикалык багыттагы орто кесиптик адистер даярдалып чыккандыгына байланыштуу кыргыз тили сабагын заманбап технологияларды пайдаланып кесиптик компетенцияга багыттап окутуу. Алган билимин кесиптик ишмердүүлүгүндө кесибине байланышкан, кесиптик сөздөрдү өз эне тилинде, адабий жана мамлекеттик тилде сабаттуу иш жүргүзө алуусуна мүмкүнчүлүк алышат.

Аннотация: В статье преподавание кыргызского языка с использованием современных технологий направлено на повышение профессиональной компетентности за счет подготовки специалистов среднего профессионального образования педагогического направления в педагогическом колледже. У них будет возможность использовать полученные знания в своей профессиональной деятельности, профессиональные слова, связанные с их профессией, на родном, литературном и государственном языках.

Abstract: In the article, teaching of the Kyrgyz language lesson using modern technologies is aimed at professional competence due to the training of secondary professional specialists in pedagogical direction at the Pedagogical College. They will have the opportunity to use the

acquired knowledge in their professional activities, professional words related to their profession in their mother tongue, literary and state language.

Негизги сөздөр: Педагогикалык колледж, кыргыз тили жана адабияты, кесиптик компетенция, кесиптик ишмердүүлүк, инсанга багыттап окутуу, окутуунун технологиясы, инновациялык билим берүү.

Ключевые слова: Педагогический колледж, кыргызский язык и литература, профессиональная компетентность, профессиональная деятельность, личностно-ориентированное обучение, технология обучения, инновационное образование.

Keywords: Pedagogical college, Kyrgyz language and literature, professional competence, professional activity, person-oriented teaching, teaching technology, innovative education.

Педагогикалык колледж Кыргызстандагы орто кесиптик билим берүү тармагы катары кыска мөөнөттүн ичинде педагогикалык багыттагы адистиктерди даярдап келе жатат. Педагогикалык колледжде 9-класстын базасында 2 жыл 10 ай, 11-класстын базасында 1-жыл 10 ай окуп билим алышат.

9-класстын базасы менен орто мектепти 9-классты бүткөндүгү тууралуу күбөлүктүн (аттестаттын) негизинде окууга кабыл алынып, 2 жыл 10 ай окушуп, окуган адистиги боюнча диплом алышат.11-класстын базасына жогорку кесиптик билим берүү багытындагы адистиктерге ЖРТдан төмөн балл алышкандыгына байлайланыштуу, колледжде 1 жыл 10 ай окушуп, орто кесиптик билим берүү багытындагы адистиги үчүн диплом алышып,жогорку кесиптик билим берүү адистигине кирүүгө багыт алышат.

Кыргыз тили сабагы 1-курс 9-класстын базасындагыларга орто мектептин 10-класстары жана 11-класстары үчүн түзүлгөн Кыргыз Республикасынын Билим жана илим министирлигинин буйругу менен бекитилген мамлекеттик билим берүү стандартынын негизинде түзүлгөн окуу жумушчу программа менен окуу процесси бир жылдын ичинде 1-семестрде 10-класстын программасы менен 2-семестрде 11- класстын программасы менен окутуу жүргүзүлөт.2-курстан баштап адистигине байланышкан предметтер окутулат. 2-курс 9-класстын жана 1-курс 11-класстын базасындагыларга Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министирлигинин буйругу менен бекитилген орто кесиптик билим берүү боюнча мамлекеттик билим берүү стандартынын жана билим берүүнүн нормативдик документтеринин негизинде бардык адистиктер боюнча окуу жумушчу программалары, пландары бекитилип, окуу процесси жүргүзүлөт.

Мамлекет тарабынан билим берүү тармагына өзгөчө көңүл бурулуп жаткандыгына байланыштуу , педагогика тармагында билим алуучулардын саны өсүүдө.

Окууну бүтүп адистике ээ болгондон кийин төмөнкүдөй жагдай күтүлүүдө:

- жогорку кесиптик билим берүү адистигине ЖРТнын жыйынтыгысыз кирүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт;
- кыска мөөнөттүн ичинде кесипке ээ болот;
- жашоого болгон көз карашы өсөт;
- өзүн-өзү өнүктүрүүгө аракет кылат;

Педагогикалык колледждерде негизинен төмөнкү багыттагы адистиктер даярдалат: 050709-«Башталгыч класстарда окутуу» 050704 «Мектепке чейинки билим берүү». Бул адистиктер үчүн кыргыз тилинен бирдиктүү окуу жумушчу программасы түзүлөт. Азыркы учурдагы окуу жумушчу программасы кыргыз филологиясындагы адистиктерге

ылайыкталып түзүлүп калгандыгына байланыштуу, педагогикалык колледжде билим алып жаткан адистиктердин кесиптик компетенциясына багытталып иштелип чыкса, болочоктогу адис үчүн жакшы натыйжасын берет деп ойлойм.

Бүгүнкү студент эртеңки адис болуп чыгат. Каякта ? Кандай тармакта кызмат өтөйт? Студенттин болочоктогу кесибине багыттап окуу жумушчу программасын татаал формадан жеңилдетилген формада кабыл алуусуна ыңгайлуу, турмушунда да колдонуучу сабактардын ыкмаларын пайдалануу менен сабак өтүлсө билим берген тарап менен билим алган тарапка да оң таасирин тийгизмек. Билимди туура берип, убакытты туура пайдалансак, берген билимибиз натыйжалуу болсо, билим берүү тармагы үчүн да жемиштүү жетишкендиктер түзүлөбү?-деген ой жаралат.

2-курс 9-класстын 1-курс 11-класстын базасындагылар үчүн кыргыз тили жана адабияты деген сабак өтүлүп бирдиктүү окуу жумушчу программасы түзүлүп, кыргыз тили сабагы үчүн 24 практикалык саат , 21 саат студенттин өз алдынча ишине бөлүнгөн. Кыргыз адабияты сабагы боюнча да 24 практикалык саат , 21 саат студенттин өз алдынча ишине бөлүнгөн. Кыргыз тили жана адабияты сабагы деп бирдиктүү өтүлөт. Жалпы 48 практикалык саат, 42 саат студенттин өз алдынча ишине бөлүнгөн.

Кыргыз тили дисциплинасы боюнча төмөндөгүдөй сааттар бөлүнгөн :

1	Кыргыз тили (1-курс 9-класстын базасындагылар үчүн)	0	80
2	Кыргыз тили жана адабияты (2-курс 9-класстын жана 1-курс 11-класстын базасындагылар үчүн)	3	90
	Жалпы		130

Кыргыз тили үчүн бөлүнгөн 24 практикалык сааттын жана 21 студенттин өз алдынча ишине берилген саатты туура пайдаланып, студеттердин болочоктогу кесибине багыттап, кесиптик ишмердүүлүгүндө өз эне тилинде, адабий тилде, мамлекеттик тилде сабаттуу иш жүргүзө алуусуна багыт берүү керек. Кыргыз тилин интеграциялоо көпчүлүк учурда тексттер аркылуу ишке ашат. Көркөм чыгармадан алынган тексттерди колдонуу менен аларды азыркы жашап жаткан коом менен байланыштырып, жаман менен жакшыны, ак менен караны ажыратып жакшы жолго түшүүгө үйрөнүшөт.Ошондуктан кыргыз адабияты үчүн бөлүнгөн 24 практикалык сааттын жана 21 студенттин өз алдынча ишине берилген саатты туура пайдаланып, көркөм чыгармаларды, акын-жазуучулардын басып өткөн өмүр таржымалдарын окуу аркылуу алган билимин турмушунда колдонуп,өзүн-өзү өркүндөтүп, интелектуалдык деңгээлин жогорулатып, кеп жана жазуу маданиятын кесиптик ишмердүүлүгүндө туура пайдаланып, мамлекеттик тилде иш жүргүзө билүүгө калыптанат.

Окуу жумушчу прогаммасын п.и. д., профессор Ж.А.Чыманов, п.и.д., профессор С.К.Рысбаев, п.и.д., профессор В.И.Мусаевалар тарабынан иштелип чыккан Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мекемелерине кыргыз тилин экинчи тили катары окутуунун концепсиясынына багыттап иштеп чыгып, колледждеги башка улуттун студенттерине да жеңил жолун издөө.

Педагогикалык колледждин 050709-«Башталгыч класстарда окутуу» багытындагы адистикти бүтүргөн студент башталгыч класстарга мугалим болуп, 1-класстан 4-класска чейинки класстарга билим берет.

050704 «Мектепке чейинки билим берүү» багытындагы адистикти бүтүргөн студент бала-бакчаларга тарбиячы болуп, 3 жаштан 7жашка чейинки балдарды тарбиялоо менен кызмат өтөшөт. Кыргыз тилин кесиптик компетенцияларга багыттап окутуунун методикасы жөнүндөгү илимий макаланын идеясы да ушундан улам келип чыкты.

Кыргыз тилин кесиптик компетенцияга багыттап окутуунун методикасы боюнча окуу методикалык комплексин иштеп чыгып,анын негизинде окуу куралы түзүлсө ар бир адистиктерде билим алып жаткан студеттер үчүн жеңил болмок. Педагогикалык колледжде даярдалып жаткан адистер үчүн кыргыз тилин кесиптик компетенцияга багыттап окутуу үчүн атайын иштелип чыккан окуу куралы жетишсиз.

Ар бир бала окууга бир максат менен келет. Биз кайсы мамлекетке, өлкөгө барбайлы кыргыз болуп таанылабыз. Азыркы учурда мамлекеттик тилге болгон талаптар күчөп жатат.Бул абдан ич жылытарлык көрүнүштөрдүн бири.

Кыргыз тилин окутуунун ыкмаларыда баланын болочоктогу кесибине ылайыкталып иштелип чыкса, билим тармагынын кызматкерлери үчүн жемиштүү иш деп эсептейм. Педагогикалык колледжди аяктаган адистер эртеңки күндө мамлекеттик кызматкер болуп, билим берүүчү мекемелерде кызмат өтөйт. Ошон үчүн өз мамлекеттик тилинде сабаттуу иш алып баруусуна багыттасак, башка улуттагы студентер үчүн да жеңил болмок.

Бат өзгөрүп жаткан коомдо “Кыргыз тили “ сабагын заманбап технологияларды пайдаланып , электрондук варианттарын иштеп чыгып, окутуу мезгилдин талабы болуп калды. Кыргыз тили жана адабиятында бүтүндөй кыргыз элинин тарыхы, маданияты, баалуулуктары, улуттук дөөлөттөрү камтылган. Ошол дөөлөттөрдү кийинки урпактарыбыз унутта калтырбашы үчүн сабактын ыкмаларына айкалыштырып өтсөк, келечек муундарыбыз жана биз улуу муундар үчүн жооркерчиликтүү иш. Азыркы жаштардын башка өлкөлөргө байланыштуу жөргөлөргө бат ооп кетишине да кыргыз тили боюнча замандын талабына ылайык келген ыкмалардын аздыгы болуп жаткандыр деп ойлойм. Башка өлкөлөрдүн жөрөлгөлөрүн бат кабыл алып жаткан жаш муундарга, кыргыз тили боюнча да замандын талабына шайкеш келген ыкмаларды изилдеп чыгып, педагогикалык колледжде даярдалып жаткан адистерге да жакшы.

Педагогикалык колледжде даярдалып жаткан адистер билим тармагына байланышкан мекемелерде кызмат өтөшүп 050704 «Мектепке чейинки билим берүү» багытындагы адистер бала-бакчаларга тарбиячы болуп, 3 жаштан 7жашка чейинки балдарды тарбиялап окутушса, 050709-«Башталгыч класстарда окутуу» багытындагы адистер башталгыч класстарга мугалим болуп, 1-класстан 4-класска чейинки класстарга билим беришет.

Бала-бакчада тарбияланган бала мектепке барып, башталгыч класстын мугалимине барып окуйт, 5-класстан 9-11-класска чейин жогорку класста окушуп, 9-классты же 11-классты бүтүшүп , колледждерден же болсо ЖРТдан баллы жеткиликтүү болсо, жогорку кесиптик билим берүү адистиктеринде билимин улантышат. Чырпыкка деле өз убагында көнүл бөлүп жакшы баксак, ал чырпык көзгө көрүнүктүү чынар терекке айланат, көңүл бөлбөй өз учурунда жакшы карабасак куурап жок болот. Ошону сыңары эле балдарга жакшы көңүл бөлүп, сабакты баланын кабыл алуусуна ыңгайлаштырып сабактын ыкмаларын изилдеп иштеп чыксак, даярдалып жаткан адистерден да сапаттуу адистер өсүп чыгат.

Кыргыз тилин кесиптик компетенцияга багыттап окутууда кандай компетенттүүлүккө негиздеп окутуу керек:

- Окуучулар же студенттер кандайдыр бир ишмердикти (изилдөөнү, долбоорлону) жүзөгө ашырууга катышканда;
- окуу процесси окуучунун же студенттин өз алдынчалыгын, өз ишмердигин уюштуруу жана натыйжалуулугу үчүн жоопкерчилигин өнүктүрүүгө багытталганда;
- максат коюп ага жетишүү тажрыйбасын өздөштүрүү үчүн кырдаал түзүлгөндө;
- топтордун ишин натыйжалуу уюштурганда ;

Негизги же түйүндүү компетенттүүлүктөр

1. Маалыматтык компетенттүүлүк
2. Социалдык-коммуникативдик компетенттүүлүк
3. Өз ишин уюштуруу жана маселелерди чече билүүчүлүк компетенттүүлүк

Педагогикалык колледжерге кыргыз тилин кесиптик компетенцияларга багыттап окутуунун методикасын изилдеп чыгуу- билим берүү тармагынын алдыга жылышына, педагогикалык колледжден даярдалып чыккан ар бир адис өзү тандаган кесиптин татыктуу адиси болуусуна багыт берүү .

Жеткиликтүү билим бериш үчүн төмөнкү каражаттарга көңүл бөлүнүшү керек:

1. Кыргыз тилин кесиптик компетенцияларга багыттап окутуу боюнча окуу методикалык комплекси;
2. Окуу методикалык комплексинин негизинде түзүлгөн методикалык колдонмо;
3. Замандын талабына шайкеш келген техникалык каражаттардын жеткиликтүү болушу;

Окуу жумушчу программасындагы тематикаларды кыргыз тилин кесиптик компетенцияларга багыттап коюп, практикалык сабактарды, өз алдынча иштөөчү көнүгүүлөрдү колдонуп, баланын өз оюн эркин айтууга багыт берүү. Азыркы учурда тренинг жана долбоорлоо түрүндөгү сабактарды соцтармактардан күн жасайын кездештиребиз. Бизда күн сайын өтүп жаткан сабактарыбызды тренинг жана долбоорлоо түрүндө же болбосо, бала бат кабыл ала турган ыкмаларын иштеп чыгып, кайталанма сабактын ыкмаларынан алыстасак, бала модулдан же экзаменден баа алыш үчүн эмес өзү үчүн окууга аракет кылат.

Педагогикалык колледжде жети жылдык тажрыйбамда балдардын көпчүлүгү экзаменден баа алыш үчүн окугандай сезилет. Биз келечекте адистерди даярдап чыгаруучу орто кесиптик билим берүү тармагы болгондуктан, баланы баа алыш үчүн эмес болочоктогу өзү тандаган кесиптин мыкты адиси болуусуна багыт беришибиз керек деп эсептейм.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Бекбоев И.Б. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери.-Б. «Педагогика века», 2004.
2. 2..Рысбаев С.К. Кыргыз тили, адабияты мугалимине жүз кеңеш. Б.; Бийиктик плюс, 2016.-272б.
3. 3.А.Алимбеков Кыргыз Республикасынын билим берүү системасы (тарыхы, азыркысы, көйгөйлөрү) Монография.Бишкек-2020.
4. .п.и.д., профессор Ж.А.Чыманов, п.и.д., профессор С.К.Рысбаев, п.и.д., профессор В.И.Мусаевалар тарабынан иштелип чыккан Кыргыз Республикасынын жалпы билим берүүчү мекемелерине кыргыз тилин экинчи тили катары окутуунун концепциясы (Оңдолгон, толукталган жаңы редакциясы) Бишкек-2021

УДК 821.161.1
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-178-185

Паршутина В.А., Андронова Л.И.
А.С. Пушкин атындагы Ленинград мамлекеттик университети
Санкт-Петербург мамлекеттик университети
Паршутина В.А., Андронова Л.И.
Ленинградский государственный университет имени А.С. Пушкина
Санкт-Петербургский государственный университет
Parshutina V.A., Andronova L.I.
Pushkin Leningrad State University
St Petersburg State University

ORCID:0009-0009-1813-3729[2]

«НОВЫЙ ГОД (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» ЖАНА «УТРО ЖУРНАЛИСТА (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» ПОВЕСТТЕРИ В. Ф. ОДОЕВСКИЙДИН БҮТПӨГӨН ЦИКЛИНИН БИР БӨЛҮГҮ КАТАРЫ

ПОВЕСТИ «НОВЫЙ ГОД (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» И «УТРО ЖУРНАЛИСТА (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» КАК ЧАСТИ НЕЗАВЕРШЕННОГО ЦИКЛА В. Ф. ОДОЕВСКОГО

THE STORIES "NEW YEAR (FROM THE NOTES OF A LAZY MAN)" AND "MORNING OF A JOURNALIST (FROM THE NOTES OF A LAZY MAN)" AS PARTS OF V.F. ODOEVSKY'S UNFINISHED CYCLE

Аннотация: В статье рассмотрены повести В.Ф. Одоевского «Новый год (Из записок ленивца)» и «Утро журналиста (Из записок ленивца)». Обозначены произведения, с которыми они соотносятся ввиду жанровой принадлежности, темы и образа автора (псевдонима). Проанализированы способы циклизации в творчестве В.Ф. Одоевского. Рассмотрены образ персонажа-ленивца, форма записок, схожие мотивы, композиция, хронотоп и система персонажей. Сделан вывод о том, что данные произведения относятся к незавершенному циклу «Записки ленивца».

Аннотация: Макалада В.Ф. Одоевскийдин «Новый год (Из записок ленивца)» жана «Утро журналиста (Из записок ленивца)» повесттери каралды. Бул повесттер жанры, темасы жана автордун образы (псевдоним) боюнча таандык болгон чыгармалардын циклдери бөлүнгөн. В.Ф. Одоевскийдин чыгармачылыгындагы циклизациянын методдору талдоого алынган. Жалкоо каармандын образы, жазуулардын формасы, окшош мотивдер, композиция, хронотоп жана образдык система каралды. Бул чыгармалар «Записки ленивца» бүтпөгөн циклине кирет деген тыянак чыгарылды.

Abstract: The article considers the stories of V.F. Odoevsky "New Year (From the Notes of a Lazy Man)" and "Morning of a Journalist (From the Notes of a Lazy Man)" in the aspects of genre nature analysis, themes and author's image (pseudonym). The methods of cyclization in Odoevsky's work are noted. The image of the character-sloth, the form of the notes, the similar motifs, the composition, the chronotope and the system of images are studied as well. It concludes that these works belong to the unfinished cycle "The Notes of a Lazy Man".

Негизги сөздөр: В. Ф. Одоевский, бүтпөгөн адабий цикл, жанрдык табият, композиция, тематика, персонаж, «Новый год», «Утро журналиста», «(Из записок ленивца)».

Ключевые слова: В.Ф. Одоевский, незавершенный литературный цикл, «Новый год», «Утро журналиста», «(Из записок ленивца)».

Keywords: V.F. Odoevsky, unfinished literary cycle, "New Year", "Morning of a Journalist", "(From the Notes of a Lazy Man)"

Для В.Ф. Одоевского «в высшей степени характерно "циклическое" художественное мышление» [1, с. 3]. Его творчество насчитывает более пятнадцати циклов, самые известные из которых «Русские Ночи», «Индийские предания», «Записки Гробовщика», «Пестрые сказки с красным словцом...», «Сказки дедушки Иринея» и т.д. Многие из них остались незавершенными, поэтому уже написанные произведения впоследствии стали составляющими других единств. Так, новеллы для «Дома Сумасшедших» вошли в состав «Русских ночей», повесть «Новый год (Из записок ленивца)» была помещена во второй том собрания сочинений («Домашние разговоры») и т.д. В основном произведения В.Ф. Одоевского образуют циклы за счет единой темы, обзорной композиции, повторяющихся мотивов, фабулы путешествия, одного пространства места действия, фигуры рассказчика, ситуации «вечеров» и особого типа героя. Последний принцип циклизации преобладает в незавершенных «Записках ленивца», к которым относятся повести «Новый год» и «Утро журналиста». Напомним сюжеты этих произведений.

Повесть «Новый год (Из записок ленивца)» (написана в 1831 г., опубликована в «Литературных прибавлениях к "Русскому инвалиду"» в 1837 г.) начинается обращением к читателю, знакомящему с автором записок – ленивцем, утверждающим, что он никогда не жил, а лишь наблюдал за жизнями других. В доказательство герой вспоминает три предновогодних вечера с разницей в несколько лет. Внимание рассказчика направлено на его товарища Вячеслава, романтические и идеалистические ценности которого с каждой встречей меняются из-за столкновения с общественной средой, в результате чего происходит духовное обнищание персонажа. В повести поднимаются вопросы о смысле жизни и ее быстротечности, подлинности и поддельности, столкновении высоких идеалов и грубой действительности, «обыкновенной истории» гибели юношеских надежд и погружения души в тину повседневности, о соотношении истинного творчества и ремесленничества [2, с. 114].

В «Утре журналиста (Из записок ленивца)» (опубликовано в 1839 г. в «Отечественных записках») повествователь излагает читателям свою затейливую систему: чтобы человек что-либо сделал, надо просидеть у него все утро, мешать ему и надоесть, и тогда он точно исполнит вашу просьбу. Друг просит рассказчика о положительной рецензии в журнале на его посредственные детские стихи. Нарратор приходит в гости к своему школьному приятелю-журналисту, начинает применять «систему» к нему. Однако все идет не по плану – журналиста не отвлекает от работы присутствие приятеля, равно как и поток работников издательства, друзей, наполняющих кабинет. В повести описывается процесс подготовки журнала к печати со всеми возникающими трудностями. Журналист освещает задачи периодического издания, принципы работы издателя и современное состояние журналистики. Отчаявшийся повествователь уходит, не только не получив положительного отзыва о стихах друга, но и не сумев отговорить журналиста не печатать разгромную рецензию на эти тексты.

Важен жанр произведений, так как это один из возможных способов циклизации в творчестве Одоевского (вспомним новеллы для «Дома сумасшедших», «Сказки дедушки Иринея», серию апологов). Изберем такое жанровое определение для «Нового года» и «Утра журналиста», как повесть. Белинский отметил ее краткость и возможность быстро откликаться на явления жизни: «Краткая и быстрая, легкая и глубокая вместе /…/ вырывает листки из великой книги /…/ жизни» [3, с. 150]. В ее «тесных рамках» можно описать такие события и мгновения, в которых выражается глубинный смысл бытия» [Там же]. Помимо повести, исследователи (М.А. Турьян, П.Н. Сакулин, Е.В. Душечкина и др.) определяют «Новый год» как рассказ, новогодний рассказ и новеллу. Поэтому произведение включают в сборники новогодних текстов. «Утро журналиста» часто относят к фельетону, очерку или очерку-фельетону. Произведение исследуется вместе с публицистикой автора – «Записками для моего праправнука о русской литературе», «О нападениях петербургских журналов на русского поэта Пушкина», «О вражде к просвещению, замечаемой в новейшей литературе», работами по журналистике.

Другим возможным способом циклизации является образ автора. Одоевский известен своими многочисленными псевдонимами. Достаточно популярным из них был «Безгласный», которым и обозначена повесть «Новый год». Отметим произведения автора под этим псевдонимом с незначительными вариациями: «Пестрые сказки…» Иринея Модестовича Гомозейки по авторскому замыслу собраны В. Безгласным (1833 г.), «Катя или история воспитанницы» (1834 г.) – подпись: ь. ъ. й. Безгласный, «Княжна Мими» (1834 г.) – В. Безгласный, «Петербургские письма» (1835 г.) – В. Безгласный и «Кто сумасшедшие?» (1836 г.) – Безгласный. Псевдоним, используемый в течение пяти лет, обретает разное звучание в этих работах, но схожей чертой приведенных произведений является описание несправедливости, проявляющейся по отношению к человеку. Псевдоним противопоставлен повествованию, хотя нарратор прямо и дидактически, как другие герои Одоевского, не высказывает свою позицию. Безгласный описывает уклад светской жизни («Княжна Мими»), будущего России («Петербургские письма»), точку зрения «гениальных безумцев» («Кто сумасшедшие?») и переход от восторженных романтических стремлений к практицизму («Новый год (Из записок ленивца)»). Псевдоним «Утра журналиста» «Размоткин» использован только в этой повести. Он характеризует недалекого, ничего не представляющего из себя человека, который вечно куда-то «мотается», растрачивает силы на ненужные светские дела; выражения «плести интриги» и «распускать слухи», возможно, связаны с семантикой фамилии.

Таким образом, повести не формируют между собой цикла ни за счет единого образа автора, ни из-за различных жанровых определений. Казалось бы, эти принципы противоречат образованию общего цикла и объединяют произведения с совсем другими текстами. Однако цикл «Записки ленивца» создается за счет других приемов, наиболее важным из которых является общий подзаголовок «Из записок ленивца».

В творчестве В.Ф. Одоевского, помимо «Записок ленивца», есть другие циклы «записок». Наиболее завершенные из них – «Записки путешественника» и «Записки гробовщика». Все они образуют циклы разными способами. В «Записках путешественника» единство возникает, главным образом, из-за фабулы путешествия. В творчестве Одоевского есть еще одно произведение с подзаголовком, обозначающим персонажа-путешественника – «Imbroglio (Из записок путешественника)». Однако оно не входит в цикл «Записки путешественника» из-за хронотопа Италии и активного нарратора, а принадлежит к

нереализованному итальянскому циклу наряду с незавершенными романами «Винченцо и Цецилия», «Джордано Бруно и Петр Арентино» и «Дедушкиными сказками (Каллиодора)». «Записки гробовщика», по замыслу Одоевского, должны были состоять из тринадцати рассказов, центральная фигура которых – гробовщик Григорий Мартынович [4, с. 138]. Из них написаны и напечатаны были только три: «Сирота» («Альманах на 1838 год»), «Живописец» («Отечественные записки», 1839, т. 4), «Мартингал» («Петербургский сборник», 1846). Об этом цикле М.А. Турьян пишет: Одоевский «конструирует» довольно искусственную «модель» гробокопателя – художественную натуру, склонную к «философическим мечтаниям», человека с университетским образованием, «деклассировавшегося» лишь силою жизненных обстоятельств и наблюдающего жизнь своих клиентов во всей ее социальной пестроте как бы «извне» – отстраненно и «философски» [5, с. 236]. Цикл должен был заканчиваться рассказом «Смерть гробовщика», то есть он образуется за счет биографии Григория Мартыновича. Цикл «Записки ленивца» по раннему замыслу формировался бы схожим образом: «если они [несколько дней из *не моей* жизни]… не слишком наскучат, то расскажу и про другие» [6, с. 35]. Однако следующего произведения от этого же нарратора не появляется, поэтому замысел автора перестраивается по тематическому принципу – одного из главных в творчестве Одоевского. Например, в «Доме Сумасшедших» показан целый ряд «гениальных безумцев». В цикле об общении человека со стихийными духами («Косморама», «Саламандра», «Сильфида» и ненаписанная «Ундина») такой же принцип объединения произведений. В «Записках ленивца» представлены разные типы лени. В «Новом годе» герой бездействует, потому что не может существовать вне уже утраченного, дружественного к нему мира. В «Утре журналиста» ленивый человек празден и погружен в пошлую суету («…вы осыпаете его рассказами о вчерашнем бале, о новой танцовщице, об устрицах, о литературе…») [7, с. 180].

Для подтверждения этого положения обратимся к текстам эпохи, в которых уделяется внимание лени. В «Лихой болести» И.А. Гончарова лень приравнивается к «геройскому равнодушию к суете мирской» и заключается в постоянном лежании. Лежачею жизнью герой «приобрел все атрибуты ленивца: у него величественно холмилось и процветало нарочито большое брюхо; вообще всё тело падало складками, как у носорога, и образовывало род какой-то натуральной одежды» [8, с. 32]. Такая лень вызывает болезни. Этот тип лени не описан ни в «Новом годе», ни в «Утре журналиста». Можно предположить, что он мог быть представлен в нереализованной части цикла.

В первой половине XIX века распространено понимание лени как счастливого досуга, возникшее еще в анакреонтической поэзии. В «Словаре языка А.С. Пушкина» [9, с. 491] находим: Ленивец (употребляется 16 раз) – ленивый человек, лентяй; лицо, предающееся праздности, лени, неге… Пример из «Евгения Онегина»: « Вот время: добрые ленивцы, // Эпикурейцы-мудрецы, // Вы, равнодушные счастливцы, // Вы, школы Левшина птенцы… // Весна в деревню вас зовет, Пора тепла, цветов, работ». Другой пример: «..Ведь есть // Такие праздные счастливцы, // Ума недальнего ленивцы, Которым жизнь куда легка!» («Медный всадник»). Этого типа тоже нет в написанной части цикла «Записки ленивца».

И.А. Гончаров сообщал Ю.Д. Ефремовой 20 августа 1849 г. из Симбирска: «Здесь я окончательно постиг поэзию лени, и это – единственная поэзия, которой буду верен до гроба, если только нищета не заставит меня приняться за лом и лопату» [10, с. 84]. В письме к К.Н. Посьету от 25 августа 1873 г. он пишет: «...эта лень… даже скорее добродетель, нежели порок: ибо, будь я деятелен и прилежен, – каких бы новых глупостей натворил я еще

вдобавок к старым [10, с. 137]. В приведенных примерах лень воспринимается как положительное качество, такое ее восприятие близко «Новому году» В.Ф. Одоевского.

В сборнике «Хорошо или дурно жить на свете?» И.А. Гончарова пародийно описывается кружок, близкий представленному в «Новом годе». Его называют «поприщем лени», особым миром, где «слаще лениться». «Ум как стоячая вода; он испаряется теориями и умозрениями, методами и системами, заражающими жизнь нравственным недугом – скукою; из этого болота почерпается только мертвая вода; а для прозябания ума нужно вспрыскивать его еще живой водой» [8, с. 510]. Схожее отношение и у В.Г. Белинского в статье «Русская литература в 1845 году». «Романтические ленивцы /…/ вечно бездеятельные или глупо деятельные мечтатели /…/ небрежно, в сладкой задумчивости, опустив руки в пустые карманы, прогуливаются /…/ по дороге жизни, глядя всё вперед, туда, в туманную даль, и думают, что счастие гонится за ними, ищет их и вот – того и гляди – наконец найдет их и бросится в их объятия, чтоб никогда уже не расставаться с ними. "О, что-то сулишь ты мне, таинственный новый год!" – восклицают они в стихах и в прозе…» [11, с. 379]. Жизнь таких людей заключается в том, чтобы «не жить, но мечтать и рассуждать о жизни» [Там же]. Белинский пишет, что еще недавно такой тип людей был «героями своего времени»: «Это высокие натуры, презирающие толпу /…/ Недовольство судьбою, брань на толпу, вечное страдание, почти всегда кропание стишков и идеальное обожание неземной девы – вот родные признаки этих "романтиков" жизни. Первый разряд их состоит больше из людей чувствующих, нежели умствующих. Их призвание – страдать, и они горды своим призванием» [Там же].

Наиболее близким к ленивцу, представленному в «Утре журналиста», являются парижанки из сборника «Парижские тайны». «На маслянице, в дни карнавала парижанки забывают свою лень, их внезапно пробуждает голос наслаждений. Представляется случай блеснуть на собраниях. Эти существа, в иные минуты кажущиеся полуживыми, неожиданно приобретают изумительную подвижность, позволяющую им легко переносить усталость от балов; вот где они проявляют полнейшую неутомимость! Бессонные ночи им нипочем: они проводят их напролет в неистовых танцах. На следующий день мужчины встают усталые, женщины же кажутся освеженными и похорошевшими» [12, с. 356–357]. То есть ленивый человек не значит апатичный. Это может быть праздный человек, который сделает все, чтобы достичь своих личных целей. Например, в «Горе от ума»: «Немножко поотстал, ленив, подумать ужас! // Однако ж я, когда, умишком понатужась, // Засяду, часу не сижу, // И как-то невзначай, вдруг каламбур рожу, // Другие у меня мысль эту же подцепят, // И вшестером, глядь, водевильчик слепят» [13, с. 106]. В «Утре журналиста» повествователь не добивается согласия похвалить в журнале плохие детские стихи друга, но образ мышления героев одинаков. Они придаются праздности, но как только видят цель, забывают о своей лени и делают все для ее достижения. Так, герой в «Утре журналиста» придумал целую «систему» для того, чтобы другие выполняли его просьбы.

Таким образом, разных типов персонажей-ленивцев оказывается достаточно, чтобы подтвердить предположение об одном из самых существенных принципов циклизации повестей «Новый год» и «Утро журналиста» – тематическом.

В обеих повестях присутствует композиционная рамка в виде обращения к читателям и воспоминания о некоторых эпизодах. Для большей подлинности происходящего произведения написаны в форме «записок». «Жанр "записок"... не имеющий четкой канонической формы, наиболее подвижный и способный вбирать в себя другие жанры,

обладающий, однако, единственным ограничением – повествование от первого лица, – этот жанр стал шагом на пути к психологизму натуральной школы» [14, с. 15]. В «Утре журналиста» и «Новом годе» он восходит к форме дневника. «Дневниковое повествование занимает как раз то самое, наиболее благоприятное для возникновения лирической атмосферы "промежуточное" положение во времени, когда яркость и непосредственность переживания еще не утрачены, однако уже есть возможность итоговых обобщений, постижения "сути" и т. п.» [15, с. 294]. В центре повествования обеих повестей находятся два героя, они бывшие школьные или студенческие товарищи, поэтому мотив прошлого, счастливого времени находим в обоих текстах. В «Новом годе» нарратор в каждом действии вспоминает особый дружеский мир, который дополнительно маркируется магическими числами 12, 3 и 1. Этих чисел с каждым эпизодом становится все меньше, равно как и местоимения «мы», от которого ведется повествование. В первом действии – компания «человек двенадцать» [6, с. 36], комната на третьем этаже, три бутылки шампанского, «на одних вольтеровских креслах сидели… три человека» [6, с. 36], «уселись на трех квадратных саженях» [там же], в компании один лидер – Вячеслав. Во втором действии Новый год отмечается втроем за маленьким столиком (Вячеслав, жена и герой), они «в двенадцать часов чокнулись» [6, с. 40], у Вячеслава один сын, одна надежда, герои встречают Новый год с одной бутылкой вина. В третьем действии герой-рассказчик остался один «перед кувшином зельцерской воды» [6, с. 42]. В «Утре журналиста» тоже затрагивается прошлое: «Он принял меня очень радушно, оставил свою работу, вспомнил былое, нашу старую приязнь в училище…» [7, с. 184].

Несмотря на то, что в «записках» повествователь представлен «как субъект совершающейся рефлексии» [16, с. 61], в обеих повестях самоанализ не совершается до конца. Персонаж в «Утре журналиста» после обеда «занялся философическим вопросом о том: как люди решаются что-нибудь делать на этом свете? Думал, думал, и нечувствительно проспал почти до полудня» [7, с. 208]. А герой «Нового года» снова зацикливается на своем отчаянии: воспоминания не могут сподвигнуть его к активным действиям. В конце обеих повестей нарратор остается один; повествование обрывается. В «Утре журналиста»: «Когда я проснулся, на моем столе уже лежал мокрый нумер журнала моего приятеля!» [7, с. 208]. В «Новом годе»: «Этот Новый год я встретил один, перед кувшином зельцерской воды, в гостинице для проезжающих» [6, с. 42]. К тому же, как только рассказчик в «Новом годе» попадает к Вячеславу, а герой «Утра журналиста» к своему приятелю, все внимание переключается на этих ярких личностей, и присутствие нарратора на время перестает ощущаться. Вячеслав и журналист одинаково пафосны и дидактичны. «Предназначение» Вячеслава в первом действии – «развивать идею поэзии» [6, с. 39], а журналист говорит, что «великая цель» журнала – «мирить и соединять науку с жизнью» [7, с. 204].

В обоих произведениях героям противостоит среда – журналист противостоит ей и его журнал выходит к сроку; напротив, нарратор повести «Новый год» не может подстроиться под изменившиеся обстоятельства, а Вячеслав поглощается средой петербургской праздной жизни. Противопоставлены трепетное отношение к дружбе в «Новом годе» и друзья журналиста, переложившие критическую статью г. Выбойкина о журнале приятеля на стихи и мешающие ему работать. Вячеслав в первом действии – поэт, его стихи нравятся друзьям: «…долго потом, встречаясь, мы… приветствовали друг друга стихами нашего поэта: они наводили светлый, радужный отблеск на все наши мысли и чувства» [6, с. 39]. В «Утре журналиста» эта же ситуация представлена иронически –

бездарный поэт говорит: «Я занимаюсь поэзиею так, шутя, за завтраком; но мои друзья находили во мне много таланта… Впрочем я с ними разссорился…» [7, с. 195].

В обеих повестях затронуты эпизоды биографии Одоевского, его мировоззрение на работу журнала. В «Новом годе» описан кружок любомудров, председателем которого был Одоевский. Собрания проходили в его квартире, которая напоминает изображенную в первом действии «Нового года», – она также тесна и завалена книгами. Как и в жизни писателя, в повести описывается последующий распад общества любомудров, произошедший после восстания на Сенатской площади. В 1826 году В.Ф. Одоевский поступил на государственную службу и переехал в Петербург. Кроме того, в «Новом годе» упоминается журнальная полемика с «Северной пчелой» вокруг комедии А.С. Грибоедова «Горе от ума»: «Журнальная брань сотрясала воздух обеих столиц. Расходившегося Одоевского увещевали с обеих сторон – но тщетно» [5, с. 79]. В «Утре журналиста» тоже изображена журнальная деятельность Одоевского, его воззрения на работу периодического издания. Теперь он видит единственное средство борьбы с торговым направлением в литературе в плодотворной работе, а не в спорах. Таким образом, в обеих повестях затрагиваются темы человека и среды, дружбы и журналистики, но они представлены противоположным образом.

Обе повести небольшие, но за счет композиции, множества поднимаемых вопросов и динамики повествования они насыщены событиями. В «Новом годе» описаны три новогодние ночи, каждая из которых короче предыдущей, в «Утре журналиста» на двух первых страницах разворачиваются неудачная встреча, встреча, благодаря которой человек добивается желаемого, а после идет основной для повести эпизод с журналистом. Каждая из описываемых ситуаций, наоборот, длиннее предыдущей. В «Новом годе» динамика создается из-за перечисления перемещений нарратора, предпринимаемых, чтобы встретиться с Вячеславом, и последующих описаний интерьера; в «Утре журналиста» такую функцию выполняет непрекращающийся поток посетителей. Для героев особое значение придается времени – журналисту надо к завтрашнему дню выпустить журнал; в «Новом годе» герои первого «действия» спорят о точности часов, которые упоминаются в каждом эпизоде. Именно часы указывают на опошление образа Вячеслава – в третьем «действии» студенческие деревянные часы, символизирующие высокие стремления, заменяются часами rococo.

Перечисленные мотивы и композиционные черты не являются особенностями этих повестей и встречаются в других текстах В.Ф. Одоевского. Вместе с тем этих черт оказывается достаточно, чтобы считать их дополнительным аргументом к формированию единства. Таким образом, незавершенный Одоевским цикл «Записки ленивца» формируется за счет темы, формы «записок», общих мотивов и похожей композиции.

Список цитируемых источников:

1. Турьян М.А. Сказки Иринея Модестовича Гомозейки: Примечания к факсимильной части. М., 1991. 50 с.

2. Сытина Ю.Н. Повесть В.Ф. Одоевского «Новый год» и образ «вчерашнего» романтического героя на страницах «Литературных прибавлений к "Русскому инвалиду"» // Вестник МГОУ. Серия: Русская филология. М., 2015. № 5. С. 113–119.

3. Белинский В.Г. Собр. соч.: В 9 т. М., 1976. Т. 1. 574 с.

4. Сакулин П.Н. Из истории русского идеализма. Кн. В.Ф. Одоевский: Мыслитель. Писатель. Т. 1.2. М., 1913. 622 с.
5. Турьян М.А. Странная моя судьба: о жизни Владимира Федоровича Одоевского. М., 1991. 400 с.
6. Одоевский В.Ф. Сочинения: в 2 т.: Повести / Сост. и коммент. В.И. Сахарова. Т. 1. М., 1981. 365 с.
7. Одоевский В.Ф. Утро журналиста (Из записок ленивца) // Словесность. Отечественные записки. Т. 7. № 12. СПб., 1939. С. 179–208.
8. Гончаров И.А. Полное собрание сочинений и писем: в 20 т. СПб., 1997. Т. 1. 832 с.
9. Словарь языка Пушкина: в 4 т. / Отв. ред. акад. АН СССР В.В. Виноградов. 2-е изд., доп. М., 2000. 1088 с.
10. Гончаров И. А. Полн. собр. соч. и писем: В 20 т. Т. 15. СПб., 2017. 554 с.
11. Белинский В.Г. Полное собрание сочинений: В 13 т. М., 1955. Т. 9. 804 с.
12. Мерсье Л.С. Картины Парижа / пер. В. А. Барбашево и ред., коммент. Е.А. Гунста Т.2. 1936. 493 с.
13. Грибоедов А.С. Полное собрание сочинений: В 3 т. Т. 3. СПб., 2006. Т. 1. 697 с.
14. Скрипник А.В. Специфика жанра «Записок» в «Записках сумасшедшего» Н.В. Гоголя и «Сильфиде» В.Ф. Одоевского // Вестн. Том. гос. ун-та. Томск, 2008. №306. С. 15–17.
15. Маркович В.М. О лирико-символическом начале в романе Лермонтова «Герой нашего времени» // Известия АН СССР. Серия литературы и языка. Т. 40. № 4. М., 1981. С. 291–302.
16. Киселев В.С. Телеология «Сочинений князя В. Ф. Одоевского» (1844): принципы составления, композиция, жанровое целое // Вестн. Том. гос. ун-та. Филология. 2008. №2. С. 45–62.

УДК 001.8.37 (575.2)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-185-193

Турпанова Ж. А.
Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык изилдөө университети
Турпанова Ж. А.
Кыргызский экономический исследовательский университет имени М. Рыскулбекова
Turpanova Zh. A.
Kyrgyz Economic Research University named after M. Ryskulbekov

ДРАМАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ, ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨРҮ
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, ОСОБЕННОСТИ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ДРАМАТИЧЕСКОМУ ПРОИЗВЕДЕНИЮ
METHODOLOGICAL BASES, FEATURES AND CURRENT PROBLEMS OF TEACHING DRAMA WORK

Аннотация: Бул макалада драмалык чыгармаларды окутууда колдонулган методдор менен ыкмаларды тандоодо мугалим эске алуучу жагдайлар чагылдырылган. Драмалык чыгармадагы тилдин көркөм байлыгын окуучулар түшүнүп, аларды өз кебинде колдоно

алуусу үчүн кандай кырдаал түзүү зарылдыгы айтылат. Окуучулардын оозеки жана жазуу кебин өстүрүүгө өзгөчө көңүл буруу заман талабы экендиги тууралуу кеп болот. Сабактын жүрүшүндө окутуунун ийгилигине же коюлган натыйжага жетүү үчүн конкреттүү милдеттерди чечүүгө багыттай турган алдын ала сунуштардын, принциптердин, талаптардын системасын иштеп чыгуу маселелери каралат. Автор иштелип чыккан методология окуучунун таанып-билүүсүн калыптандыруучу жана билимди өз алдынча өздөштүрүүгө аракеттенүүгө, кабыл алууга жетелеген компас катары кызмат кылышы керек деп эсептейт.

Аннотация: В данной статье описаны факторы, которые педагог должен учитывать при выборе методов и приемов, используемых при обучении драматическому произведению. Говорится о том, что необходимо создать ситуацию, чтобы учащиеся могли понять художественное богатство языка драматического произведения и уметь использовать его в своей речи. В настоящее время необходимо уделять особое внимание развитию устных и письменных навыков учащихся. В процессе занятия учитель должен рассмотреть вопросы разработки системы и предложений, принципов и требований, которые будут направлять решение конкретных задач на успех обучения или на достижение поставленного результата. Автор считает, что разработанная методика должна служить компасом, формирующим познание учащегося и направляющим его к самостоятельной попытке и восприятию знаний.

Abstract: This article describes the factors that a teacher should take into account when choosing the methods and techniques used in teaching a dramatic work. It is said that it is necessary to create a situation so that students can understand the artistic richness of the language of a dramatic work and be able to use it in their speech. Currently, it is necessary to pay special attention to the development of oral and written skills of students. In the course of the lesson, the teacher should consider the development of a system and proposals, principles and requirements that will direct the solution of specific problems to the success of education or to achieve the desired result. The author believes that the developed methodology should serve as a compass that forms the student's knowledge and guides him to an independent attempt and perception of knowledge.

Негизги сөздөр: методика, карама-каршылык, интерактивдүү метод, оозеки жана жазма кеп, илимий методология, таанып-билүү, философия, педагогика, образдар, таасир этүү, ой жүгүртүү, кабыл алуу, кеп байлыгын өстүрүү.

Ключевые слова: методология, контраст, интерактивный метод, устная и письменная речь, научная методология, познание, философия, педагогика, образы, влияние, мышление, восприятие, развитие словарного запаса.

Keywords: methodology, contrast, interactive method, oral and written speech, scientific methodology, cognition, philosophy, pedagogy, images, influence, thinking, perception, vocabulary development.

Биз жашаган мезгил тездик менен ааламдашууга өтүп, коомдун маалыматтуулугу ыкчамдык менен күн сайын жаңылануунун ичинде. Ааламдашуу процесстери, мезгилдин чакырыктары билим берүүгө да олуттуу таасирин тийгизүүдө. Билим берүү коом менен бирге өзгөрүп кубулушу зарыл. Анткени, заманга ылайык кесиптер, көз караштар, түшүнүктөр, билимдер да сапаттык өзгөрүүлөрдүн элегинен өтүшү шарттуу көрүнүш. Бүгүн актуалдуу болгон көйгөй, эртең башка бир өңүттөгү маселени жаратышы толук мүмкүн.

Мектепте окутуу, билим берүү, тарбия берүү, окуучулардын инсандык көз карашын калыптандыруу, билгичтиктерге, көндүмдөргө үйрөтүү жалпы жонунан өзгөрбөгөндөй көрүнгөнү менен кантип окутуу керек деген көйгөй дайыма мугалимдин оюнда турат жана

ал бир жактуу болбогону оң. Себеби, окуучу коомдогу өзгөрүүнү абдан тез кабыл алган жана аны жактаган адам. Ошондуктан ага тарыхты, элдик оозеки чыгармачылыкты, маданиятты, көркөм-эстетикалык баалуулуктарды өздөштүрүүгө кызыгууну жаратуучу үйрөтүүнүн методдорун, ыкмаларын табуу негизги проблемалардан экендиги анык.

Учурда окуучунун билими, адеп-тарбиясы, жүрүш-туруш маданияты өзгөчө маанилүү орунда экени талашсыз. Окуучулардын билимине жана тарбиясына, көркөм табитине жаңыча көз караш менен кароо, чыгармачылык менен окутуу замандын талаптарынын бири. Мына ушуга байланыштуу, драмалык чыгармаларды үйрөтүүнүн сапатын жогорулатуу, методдорду өркүндөтүү, такшалтуунун ыкмаларын жана каражаттарын жакшыртуу талаптары окутуунун теориясы менен технологиясындагы эң курч көйгөйлөрдөн. Драмалык чыгармаларды үйрөтүүдө чыгарманын сюжетин терең өздөштүрүп, адабият таануу менен тыгыз байланышта окутуу менен эле чектелбейбиз. Окуучулардын көз карашы калыптанышы үчүн окулуп жаткан чыгармалар аркылуу коом, адам, эмгек, руханий дөөлөттөр, көркөмдүк, улуттук баалуулуктардан үлгү-тарбия алууга багыттоо да маанилүү. Окуучулардын жаш өзгөчөлүгүнө жараша ой жүгүртүү деңгээлин өстүрүүгө мугалимдин үзгүлтүксүз эмгеги талап кылынат. Биринчи кезекте, адабий билимдер эле эмес, ошол адабий чыгарма жазылган тилдин көркөм байлыгына көңүл буруу менен бирге аларды өз кебинде колдонууга үйрөтүү, оозеки жана жазуу кебин бирдей өркүндөтүүгө өбөлгө түзүүнү да эсибизге алганыбыз туура. Бул тууралуу окумуштуу К.Иманалиевдин: «Адабиятты окутуунун методикасы окуучулардын оозеки жана жазма кебин өстүрүү милдетин да өзүнүн алдына коёт. Окуучулардын оозеки жана жазма кебин өстүрүү ишинде адабияттын жана адабият мугалиминин айрыкча ролу бар», – деп туура белгилеген [2,8-б.]. Демек, окуучулардын жазма жана оозеки кебин өстүрүү үчүн адабий чыгармаларды окутуунун негизги максаты – улуттук тилди сактап калуу десек аша чапкандык эмес.

Бүгүнкү күндө окуучулардын кеп байлыгы канчалык деңгээлде? Эне тилибиздин алардын кебинде «жарды» колдонулушу, көркөм дөөлөтүбүз болгон тилибизди жоготуп алуу маселесин жараткан жокпу? Окуучулар эне тилинде эркин сүйлөгөн менен ой-пикирин жазууда сабаттуулугу кандай? Кеп байлыгынын көркөмдүүлүк деңгээли кандай? Кыргыз тилинин бардык мүмкүнчүлүгүн пайдалана алабы? Жыйырма жылдан берки педагогикалык байкоолордон улам, нукура кыргыз тилинде аталышы бар кадыресе колдонулуп жүргөн эле сөздөрдү окуучулар өз кебинде колдонбой, башка тилде атап, кээде жаргондорду да пайдаланарын угуп жүрөбүз. Өтмө мааниде колдонулган сөздөрдүн, фразеологизмдердин маанисин так ажырата албагандыгына күбө болуудабыз.

С.Рысбаевдин: «Эне тилинде дүйнөнү, эл-жерди таанытар, интеллектин өстүрөр, улуттук психологиясын, аң-сезимин түптөөр, улуттук намысын калыптандырар, улуттук дөөлөттөрүн үйрөтөр, эне тилинин миң түркүн табиятын билдирер, эне тилинде сөзүнүн корун көбөйтүп, кебин байытып, кеп маданиятына, чечендикке багыт берер, таалим-тарбиянын үлгүсү болор кооз, сүрөттүү китептер жана журналдар менен жетишерлик кылып мектептерибиздин китепканаларын, үйүндөгү китеп текчелерин камсыз кылып турсак, балдарыбыз кандай гана өсөр эле!», – деп айтканындай [4,13-б.], окуучуга жана мугалимге жардамчы болгон, абдан ийне-жибине чейин иштелип чыккан китептерге муктаждыгыбыз дале курч маселе.

Адабий чыгармаларды окутуу ишинде, анын ичинде драмалык чыгармаларды үйрөтүүдө, жогоруда айтылган проблемаларды чечүү актуалдуу маселелерден. Ал эми, биз кыялданган китеп колго тийип, бирок чыгармачылык чеберчилик менен изденген мугалим,

кызыгуу менен аны өздөштүргөн окуучу болбосо, ал китептин зарылдыгы болбос. Мугалимге китепти максатка ылайык пайдалануу жоопкерчилиги тургандыгы өзүнчө бир маселе. Ушул максатта, чыгармадагы каармандардын образдарын ачуу үчүн алардын кебине талдоо жүргүзүү менен бирге, аларды кыргыз тили сабагында көнүгүү катары талдоо да белгилүү иретте алдыга жылуунун кадамы боло алат деп ишенебиз.

Каармандардын диалогдорунан, монологдорунан алардын пикирлешүү маданиятына, ой жүгүртүү чабытына, кебинин курчтугуна, таамайлыгына окуучулардын назарын бурдуруу менен каармандар пайдаланган кеп байлыктарын колдонуп, сүйлөмдөрдү түздүрүү менен талдоо, кырдаалдарды аткарууда пайдаланууга сунуш кылуу аркылуу акырындап, тил байлыгына болгон мамилени өзгөртүүбүз негизги милдеттерден. Муну ар бир мугалим сезе билүүсү шарт.

Түп нускадагы көркөм чыгарманы окуу эң сонун көрүнүш. Мейли шаарда, мейли айылда болсун ар бир үйдө түрдүү китептер болгону мактоого арзыйт. А бирок, ар бир үйдө көркөм китептер кайсы бир себептерден улам жок болушу да мүмкүн. Изденип, китепканаларга барып, китеп сураган, интернеттен электрондук китептерди тапкан аракетчил окуучу болушу мүмкүн. Ар бир окуучу китепти сүйүп, андан акыл издей бербегендиктен, окуу китептери талапка ылайык, чынында эле «акылдуу китеп» болуп чыгарылганы мугалимге да, окуучуга да жеңилдиктерди алып келер эле. Драмалык чыгармалар окуу китебинде спектаклдин коюлушу шилтемеде берилип, театралдык сынчылардын пикирлеринин ток этер жерлери, жок дегенде актердун мыкты аткаруусунан фрагменттер, сүрөттөр, чыгармачылыкка шыктандырган суроолору менен берилгени дурус болмок. Кыргыз тилинде мультимедиалык ачык электрондук материалдар топтоштурулса, заманбап билим берүүгө кадам таштамакпыз. Ар бир мугалим изденип, чыгармачылыгын көрсөтүп, тажрыйба топтогонго жылдар кеткенин эске алсак, жаңы эле жогорку окуу жайын бүтүргөн мугалимге «эмне кылсаң, өзүң бил» дегенден башка жардамыбыз жок болуп жатат. Балким, ошол себептерден улам, «окуп айтып бергиле», «көчүрүп жазгыла» деп окуучуларды кыйнаган мугалимдер болбос беле. Көчүргөндөн колу талып, китеп окугусу келбеген окуучулар кайдыгерликтен арылар беле.

Педагогикалык ишмердүүлүктүн табияты татаал жана көп кырдуу. Биринчиден, ал педагогикалык процесске таасир эткен көптөгөн объективдүү жана субъективдүү факторлорго, жетекчиликке алууга мүмкүн болгон жана мүмкүн болбогон шарттарга, ошондой эле, билим-тарбия берүүнүн маселелерин чечүүдөгү өзгөчөлөнгөн кылдат механизмдеринин кайталангыс айкаштарын табууга, көптөгөн каражаттарга жана шарттарга байланыштуу аныкталат. Экинчиден, педагогикалык процесс объективдүү мыйзамдарга баш иет, алар эске алынбаса, мугалим ишенимдүү ийгиликке жете албайт. Ошондуктан мугалим билим жана тарбия берүүдөгү негизги мыйзам-ченемдүүлүктөрдү билүүсү жана педагогикалык ой жүгүртүүсүн өркүндөтүүсү мааниге ээ. Үчүнчүдөн, педагогикалык процесс өтө кыймылдуу, динамикалуу, диалектикалуу, педагогиканын бардык «купуя сырларын» өздөштүрө калууга мүмкүн эмес. Окутуу-тарбия берүүнүн милдеттерин чыгармачыл, кеңири ой жүгүртө алган, педагогикалык илимдин методологиясын жакшы өздөштүргөн мугалим гана чече алат. Окутуунун методологиясы илимий билим тармагы, анда биринчи кезекте, методологиялык көз караштан конкреттүү илимий билимге даректүү багытталган педагогиканын мыйзам-ченемдүүлүктөрү жана өзгөчөлүктөрү аныкталат.

Методология – ишмердүүлүктүн курамы, түзүлүшү, логикалык уюштурулушу, методдору жана ыкмалары, илимдин методологиясы – илимий таанып-билүүнүн

принциптери, формалары жана каражаттарын окутуу. Методологияда педагогикалык теориянын негиздери жана курамы тууралуу билимдердин системасы, педагогикалык кубулуш менен процесстерди изилдөөнүн жолдорун көрсөтүү, билим алуу ыкмалары, коом менен бирге өзгөрүлгөн жана өнүккөн педагогикалык чындыктын туура чагылдырылышы тастыкталат.

Заманбап илим таанууда методология деп, илимий таанып-билүүнүн ыкмалары, формалары, түзүлүшүнүн принциптери түшүнүлөт. Методология изилдөөнүн компоненттерине мүнөздөмө берет – анын объектисин, анализдөө предметин, изилдөөнүн милдеттеринин чечилишине зарыл болгон изилдөө каражаттарынын жыйындысы. Ал изилдөө маселелеринин чечүү процессиндеги аракеттердин үзгүлтүксүздүгүн калыптандырат. Мына ошондуктан, методологияны педагогикалык таанып-билүүдөгү жана чындыктын кайра түзүлүшүнүн, теориялык жоболордун жыйындысы катары кароо зарыл.

Илимий методология салттуу түшүнүүдө – илимий ишмердүүлүктүн методдору жана аракеттери тууралуу окуу, ошондой эле таанып-билүүнүн жалпы бөлүгү.

«Методология мектепте көркөм чыгарманы талдоо жүргүзүүгө карата гана маанилүү кызмат аткарбастан, жалпы педагогикалык ишмердүүлүктү уюштурууга да өз таасирин тийгизет, тактап айтканда, методология окутуу процессиндеги бардык аракетти көз жаздымда калтырбай караштыруу аркылуу аны педагогикалык илимдердин теориялык шарттарына туура келген жолдор аркылуу чечүү максатын көздөйт жана дидактикалык, методикалык кабылдоого, өркүндөтүүгө багытталган ишмердүүлүктү толугу менен ичине алат» [2, 9-б.].

Методология кеңири маанисинде «тигил же бул жакка баруучу жол» субьекттин ишмердүүлүгүнүн ыкмасы. «Методология» термининин эки мааниси бар: илимде, саясатта, искусстводо жана башка ишмердүүлүк чөйрөсүндө колдонулган ыкмалардын жана жолдордун белгилүү системасы; бул система жөнүндөгү окуу, методдун жалпы теориясы, аракеттеги теория.

Методологиянын негизги функциясы – таанып-билүүнү жөнгө салуу же уюштуруу, же болбосо объектти практикалык кайра түзүү. Ошондуктан методология белгилүү бир эрежелердин, ыкмалардын, жолдордун, таанып-билүү нормаларынын жана аракеттеринин жыйындысына топтолот. Тигил же бул тармактагы ишкердүүлүктө белгилүү ийгилик же натыйжага жетүү үчүн конкреттүү милдеттерди чечүүгө багыттай турган алдын ала сунуштардын, принциптердин, талаптардын системасы. Ал чындыкка жетишүүдө күчтү жана убакытты үнөмдөп, максатка кыска жол менен жетүүгө мүмкүнчүлүк түзүшү зарыл. Иштелип чыккан методология таанып-билүүчү субъектти жана аракеттин жолун ката кетирүүдөн алыстатып, жетелеген компас катары кызмат кылышы керек.

Методология теориялык жана практикалык ишмердүүлүктүн түзүлүшү жана аны уюштуруунун ыкмалары менен принциптеринин системасы, ошондой эле, бул система тууралуу окуу. Педагогикалык изилдөөнүн методологиясы – педагогикалык изилдөөлөрдүн принциптери, түзүлүшү, формасы жана жолдору тууралуу окуу. Бардык методология үзгүлтүксүз жана нормативдүүлүк кызматын аткарат. Окумуштуу Э.Г.Юдин методологиялык билимдер дескриптивдүү (сүрөттөөчү – изилдөө процессине багыт катары) же прескриптивдүү (нормативдүү – ишмердүүлүктү жүзөгө ашырат), башкача айтканда, ишмердүүлүккө түз көрсөтмө берүү, алдын ала сунуш кылуу аркылуу ишке ашарын айткан.

Таанып-билүү тажрыйбадан (практикадан) өсүп чыгат, бирок чындыкка ээ болуу үчүн тажрыйбага багыт алат. «Практикадан – теорияга, теориядан – практикага – аракеттен – ой

жүгүртүүгө – ой жүгүртүүдөн – чындыкка» – бул теориялык жана эмпирикалык таасирлердин жалпы мыйзам-ченемдүүлүгү, чексиз процесс.

Методологиялык билимдердин курамын Э.Г.Юдин [5] төрт деңгээлге бөлгөн: философиялык, жалпы илимий, конкретүү-илимий, технологиялык.

Биринчи деңгээл – методологиянын философиялык деңгээли: таанып-билүүнүн жалпы принциптери жана жалпы илимдеги категориялардын тизмеси түзөт. Экинчи деңгээл – жалпы илимий методология – көпчүлүк илимий дисциплиналарда же бардык илимде колдонулган теориялык концепциялардан түзүлөт. Үчүнчү деңгээл – конкреттүү илимий методология, тигил же бул илимде колдонулган изилдөөнүн принциптери, методдору жана кадамдары. Конкреттүү илимдин методологиясы илимий таанып-билүүдө өзгөчөлөнгөн проблемалар менен катар, методологиянын жогорку деңгээлдеринде келип чыгуучу изилдөөлөрдөгү системалуу жана моделдөө проблемаларын да өзүнө камтыйт. Төртүнчү деңгээл – технологиялык методология, ал изилдөөнүн методикасы жана техникасы, башкача айтканда, эмпирикалык материалды ишенимдүү алууну камсыз кылган иш-аракеттер, аларды алгачкы иштеп чыгуу, андан кийин гана ал илимий билимдердин ичине сүңгүп кире алат.

Тарыхый жактан алганда, методология проблемалары философия тармагында иштелип чыккан. Бүгүнкү күндө ар түрдүү адам таануу илимдеринин методологиясы катары пайдаланылган: экзистенциализм, прагматизм, диалектикалык материализм, неотомизм, неопозитивизм ж.б. философиялык багыттары бар.

Экзистенциализм – жашоо философиясы, адамдын өзүнүн дүйнөдөгү жашоо тиричилиги. Экзистенциализмдин негизи түшүнүгү – жашоо-тиричилик – адамдын жекече жашоосу. Адамдын өзүмдүк «менине» сүңгүп кириши. Экзистенциалисттер заманбап дүйнөдө инсан өзгөрүлүп, калыбынан бузулгандыгын, өз алдынчалуулугунан алыстагандыгын ырасташат. Мындан чыгуунун жолу катары, алар индивид өзүн-өзү кайра жаратуусу керек деп эсептешет. Ошондуктан мектептин максаты окуучуларды «өзүн инсан катары калыптандырууга, өзүн-өзү кайра түзүүгө үйрөтүү» болуп саналат дешет. Объективдүү билимдерди жактырбаган экзистенциалисттер мектептердеги окуу программалары жана китептерине каршы. Анткени, билимдин баалуулугу конкреттүү инсан үчүн маанилүү, ошондуктан, мугалим окуучуга өздөштүрүүдө толук эркиндик бериши керек дешет. Окуучу нерселердин жана кубулуштардын маанисин өзү аныктайт. Бул жерде аң-сезим эмес, сезип-туюу, кыялдануу, ишенич алдыңкы орунда. Экзистенциализм окутуунун өз алдынчалуулугун колдойт.

Баса белгилей кетүүчү нерсе, драмалык чыгармалардын табияты да көп жагынан экзистенциалисттик көз карашка туура келет. Драмалык чыгармаларды театрдан көрүп жаткан учурда, драматург, мугалим дагы жеке окуучунун көрүп, угуп, туюп-сезип жаткан ички сезимдерине кийлигише албайт. Окуучуга толук эркиндик берилген. Ар бир окуучу драмадагы окуяларга, андагы көтөрүлгөн проблемага, каармандардын образдарына, актердук чеберчиликке ж.б. өз алдынча баа бере алат. Демек, эркин ой жүгүртүү процесси жүрөт. Ал эми, М.Байжиевдин «Төрт адам» драмасында экзистенциалисттик көз караш Назинин образынан байкалат. Нази жаңылды, ошол бойдон калбай, турмушта башка жолду тандашы, өзүн инсан катары кайра жаратууга умтулушунан көрүнөт. Бул өзгөрүүгө автор тарабынан кылдат гана түрткү-жагдай берилген. Азиздин образы аркылуу «сен андай жаша, мындай жаша», «туура кылдың, мунуң туура эмес» деген айыптоо же акыл-насаат үйрөтүү болгон жок. Нази өзүнүн, Азиздин, Искендердин башынан кечирген турмушунан жыйынтык чыгарып, башка адамга айланды. Дагы бир айырмаланган көрүнүш Назинин образынын

«мен» деп берилиши да, жеке инсандын өздүк «менин» табуу жолунда экендигинен кабар берет.

Карама-каршылыктардын күрөшү драмалык чыгармалардын өзөгүн түзөт, анын чагылдырган маселеси коом, инсандык мамилелер.

Кийинки деңгээл – жалпы илимий деңгээл. Анын негизин көпчүлүк илимдерде колдонулган илимий жолдор, концепциялар түзөт.

Методологиянын жалпы илимий деңгээли жашоонун кубулуштарын система катары кароого багыт берет.

Системалуу жолдун маңызы, салыштырмалуу өз алдынча компоненттер өз-өзүнчө эмес, биримдикте, кыймылдуу өнүгүүдө каралат. Системанын бир компоненти өзгөрүлсө, бардык системага таасири тиет.

Инсандын өнүгүүсүндө чечүүчү шарт жана каражат негизги орунда. Бул факт педагогикалык изилдөөдө жана практикада инсандын жана ишмердүүлүгүн ишке ашыруунун зарылдыгын шарттайт. Бул, өз кезегинде, диалог жолун пайдаланууну талап кылат. Ал адамдын ишмердүүлүгүнөн алда канча бай жан дүйнөсүнүн ар түрдүүлүгүнөн жана татаалдыгынан келип чыгат. Диалог жолу адамдын позитивдүү потенциалына, чексиз чыгармачылык мүмкүнчүлүгүнө, дайыма өнүгүп жана өзүн-өзү өркүндөтүшүнө негизделген. Инсандын активдүүлүгү, анын керектөөлөрү өзүн өркүндөтүүдөн бөлүнүп каралган эмес. Алар башка адамдар менен мамиле кылганда, диалог принцибинде ишке ашат. Диалог жолу инсандык жана ишмердүүлүктүн биримдигинде гана гумандуу педагогиканын методологиясын түзөт.

Жогоруда аталган методологиялык принциптер культурологиялык жолдор менен бирге ишке ашат. Маданият бул жерде адам ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлөнгөн ыкмасы катары түшүнүлөт. Ишмердүүлүктүн универсалдуу мүнөздөмөсүнө ээ болуу менен, өз кезегинде социалдык гумандуулуктун багытын, баалуулуктардын типологиялык өзгөчөлүктөрүн жана натыйжасын аныктайт.

Окуучу конкреттүү социомаданий чөйрөдө жашайт, окуйт жана белгилүү этноско таандык. Ушуга байланыштуу культурологиялык жол этнопедагогикалык жолго өтөт. Мындай өткөөлдө бирдиктүү жалпы адамзаттык, улуттук, өз алдынчалуулук келип чыгат.

Кайрадан жаңырып келе жаткан антропологиялык жол тарбиялоонун предмети катары адам тууралуу бардык илимдерди системалуу пайдаланууну түшүндүрөт.

Аталган методологиялык жолдор билим берүүдөгү проблемалардын жыйындысын бүтүндөй жана диалектикалык биримдикте ачууга өбөлгө түзөт.

Методологиянын үчүнчү деңгээли – конкреттүү-илимий деңгээл – тигил же бул илимде пайдаланылган изилдөөнүн методдорунун, принциптеринин жана кадамдарынын жыйындысы.

Конкреттүү илимдин методологиясы каралып жаткан тармакка тиешелүү илимий таанып-билүүгө мүнөздүү өзгөчөлүктөрдү, методологиянын жогорку деңгээлдеринде келип чыккан маселелерди, мисалы, педагогикалык изилдөөлөрдөгү моделдөө же системалуу жолдордун проблемаларын ичине камтыйт.

Методологиянын технологиялык деңгээлин изилдөөнүн методикасы жана техникасы түзөт, башкача айтканда, эмпирикалык далилдүү натыйжаларды жана илимий билимге таандык иштелмелерди камсыз кылат. Бул деңгээлде методологиялык билим нормативдүү мүнөзгө ээ болот.

Методология илимий изилдөө жана практикалык ишмердүүлүктү кандайча ишке

ашыруунун жолдорун көрсөтөт.

Педагогикалык изилдөөлөрдүн багыты боюнча фактылар жана кубулуштар төмөнкүчө кездешет: фундаменталдык – жетишкен натыйжалар жалпыланган концепцияда, анда педагогикада жетишилген ийгиликтердин теориялык жана практикалык жыйынтыгы чыгарылат же педагогикалык системанын өнүгүшүнүн моделин алдын ала сунуш кылат; прикладдык – педагогикалык процесстин бир тарабына тереңдетилген багытта иш жүргүзүү, педагогикалык тажрыйбанын ар тараптуу мыйзам-ченемдүүлүктөрүн ачуу; мурдатан белгилүү болгон теориялык жоболорду эске алуу менен конкреттүү илимий-практикалык сунуштарды негиздөөгө багытталган иштелип чыккан үлгүлөр.

Демек, окутуу бардык илимдер менен жуурулушуп: этика, эстетика, маданият таануу, философия, тарых, педагогика, логика, психология жана башка илимдер менен органикалык бүтүндүккө келгенде гана, ошонун баардыгын мугалим кесиптик деңгээли, көркөм чеберчилик ишмердүүлүгү менен айкалыштырганда, ойлогон аракетин класста практикада пайдаланганда гана ишке ашары маалым. Мисалы, билим берүүнү жалгыз педагогика ишке ашыра албайт. Аны философия, социология, психология, экономика жана башка илимдер менен биргеликте ишке ашырат.

Адам өмүрүнүн бардык мезгилинде анын өнүгүп-өсүшүнүн фактору жана каражаты катары педагогикалык процессти өнүктүрүүнүн келечектерин, тенденцияларын, мыйзам-ченемдерин, маңызын үйрөтүүчү илим. Педагогика ушул негизде аны уюштурууда теория жана технологиясын иштеп чыгат, педагогдун ишмердүүлүгүн өркүндөтүүчү формалар менен методдорун, окуучулардын ар түрдүү ишмердүүлүктөрүнүн түрлөрүн, ошондой эле, алардын өз ара аракеттериндеги каражаттарды, ыкмаларды иштеп чыгат. Педагогиканын предмети – чыныгы бүтүндүктөгү педагогикалык процесс катары атайын социалдык институттарда (үй бүлө, билим берүү жана маданий тарбия берүүчү мекемелерде) билим берүү максаттуу багытталып уюштурулат. Педагогика илим катары теориялык жана технологиялык функцияларды органикалык бүтүндүктө ишке ашырат.

Педагогиканын теориялык кызматы үч деңгээлде ишке ашырылат:
1) сүрөттөө же түшүндүрүү – алдыңкы жана новатордук педагогикалык тажрыйба; 2) диагностикалык – педагогикалык кубулуштардын акыбалын, окуучулардын жана мугалимдин ишмердүүлүгүнүн ийгилигин жана майнаптуулугун байкоо; 3) алдын-алуу – педагогикалык эксперименталдык изилдөөлөр жана алардын негизинде иш-аракеттерди, моделдерди иштеп чыгуу.

Педагогиканын технологиялык функциясы да үч деңгээл боюнча ишке ашырылат: долбоорлоо – ылайык келген методикалык материалдарды иштеп чыгуу (окуу пландарын, программаларын, окуу китептерин, окуу куралдарын, педагогикалык сунуштарды); теориялык концепцияларды камтыган жана окуунун нормативдик же үзгүлтүксүздүгүн аныктаган педагогикалык ишмердүүлүктүн планы, анын мазмуну жана мүнөзү; кайра билим берүүчү – педагогикалык илимди өркүндөтүү жана реконструкциялоо максатында билим берүү практикасына киргизүүгө багытталган; рефлексивдүү-илимий изилдөөлөрдүн натыйжаларынын окутуунун практикасына жана тарбиялоого тийгизген таасирин баалоо жана илимий теория менен практикалык ишмердүүлүктүн өз ара байланышына оңдоолорду киргизүү.

Мектепте окутулуучу адабий-теориялык түшүнүктөр жана көркөм чыгармалардын текстин, жанрларын анализдөө татаал процесс. Адабий-теориялык түшүнүктөрдү калыптандыруу ишин өркүндөтүү, окуучулардын көркөм текстти анализдөө жөндөмдөрү

менен көндүмдөрүнө байланыштуу. Мектепте көркөм текстти анализдөө, чыгармага карата көптөгөн адабият таануу ыкмаларын бириктирет, тарыхый, философиялык, теориялык, эстетикалык, лингвостилистикалык жана башка аспектилерин эске алат. Адабий чыгармаларды мектепте талдоо тарбиялоо багытын көздөйт. Жогорку класстын окуучулары анализдөөнүн жүрүшүндө сөзмөрдүк искусствонун көркөм конкреттүү чыгармасынан, ар түрдүү мүнөздөгү деңгээлдерге, ошондой эле, адабий-теориялык жалпылоолорго өтүшөт. Мектепте адабий-теориялык түшүнүктү калыптандыруунун мындан башка жолу жок. Текстке адабий анализ жүргүзүүнүн системалуу элементтерин киргизүү, чыгарманын образдуу өзгөчөлүгүн кароо окуучунун акылын жана сезимин өстүрөт. Адабият тарыхын жана теориясын жаңы билим алуунун ачкычы катары кароо, ой жүгүртүүнүн таасир берүүчү касиетин өнүктүрөт, конкреттүү жана теориялык, образдык жана таасир этүү сапаттарын бириктирүүнү камсыз кылат.

Драмада автордук мүнөздөмө берилбейт, портреттик сүрөттөө жок, драмалык чыгармалар адамдын чыныгы жашоосу сымал берилет. Ошондуктан окутуунун жолдорун издөөдө бөтөнчө адабий тек катары драмалык чыгармалардын өзгөчөлүктөрү менен тааныштырсак, экинчи жагынан, окутулуп жаткан чыгармалар театр сахнасына коюуга арналган чыгарма болгондуктан, окурманга терең ой жүгүртүүнү талап кыларын окуучуларга түшүндүрүүгө тийишпиз.

Адабияттын өзгөчө теги болгон драманы окутуунун методикасы чыгармалардын өз алдынчалуулугун жана оригиналдуулугун түшүнүүгө көмөк берет, аны терең талдап кабыл алууга өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Батаканова С.Т. Мектепте көркөм чыгармаларды талдоонун илимий-педагогикалык негиздери: монография / С.Т.Батаканова. – Б.: Кут бер, 2010. – 287 б.
2. Иманалиев К.И. Кыргыз адабиятын окутуунун методикасы. – Ф.: Мектеп, 1970, – 230 б.
3. Ишекеев Н.И. Кыргыз адабиятын мектептерде окутуунун тарыхы. – Б., 1994. – 388 б.
4. Рысбаев С. Балдарыбыздын келечегине ким күйөт? // «Шоокум» журналы. – Б., – №5 (10) Бугу, 2007, – 12-13-бб.
5. Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности. – М.: Наука, 1978. – 391 с.

УДК 373.3

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-193-199

Усманова Ш. А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Усманова Ш. А.

КНУ им. Ж. Баласагына

Usmanova Sh. A.

KNU J. Balasagyn

ДИДАКТИКАЛЫК ОЮН ЭТИКА САБАКТЫНДА ҮЙРӨНҮҮ КАРАЖАТЫ КАРАТА
ДИДАКТИЧЕСКАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ЭТИКИ

DIDACTIC GAME AS A MEANS OF LEARNING IN ETHICS LESSONS

Аннотация: Макалада башталгыч мектепте адеп сабагын дидактикалык оюндарды колдонуу менен өткөрүүнүн өзгөчөлүктөрү талкууланат. Башталгыч класстарда адеп сабагын өткөрүүнүн өзгөчөлүктөрү, бул сабактардын функциялары, окутуунун принциптери кеңири баяндалган. Дидактикалык оюндарга мисалдар келтирилген, ошондой эле адеп сабагында ойной турган этикалык оюндар. Адеп сабагында колдонула турган бир катар тарбиялык жомоктор берилген.

Аннотация: В статье рассматриваются особенности проведения уроков этики в начальных классах с применением дидактических игр. Подробно описаны особенности проведения уроков этики в начальных классах, функции данных уроков, принципы обучения. Приводятся примеры дидактических игр, а также этических игр, которые можно проводить на уроках этики. Приведены ряд обучающих сказок, которые можно использовать на уроках этики.

Abstract: The article discusses the features of conducting ethics lessons in primary school with the use of didactic games. The features of conducting ethics lessons in primary grades, the functions of these lessons, and the principles of teaching are described in detail. Examples of didactic games are given, as well as ethical games that can be played in ethics lessons. A number of educational fairy tales that can be used in ethics lessons are given.

Негизги сөздөр: оюн, дидактикалык оюн, этика, этикалык оюндар, башталгыч класс, адеп сабагы.

Ключевые слова: игра, дидактическая игра, этика, этические игры, начальная школа, урок этики.

Keywords: game, didactic game, ethics, ethical games, elementary school, ethics lesson.

Уроки этики в начальной школе играют важную роль в формировании мировоззрения учеников и помогают развивать их социальные и моральные навыки.

В начальной школе ученики впервые сталкиваются с различными этическими ситуациями, такими как уважительное общение с одноклассниками, принятие ответственности за свои поступки, справедливое распределение ресурсов и т.д. Все эти навыки могут быть развиты через систематическое обучение этике.

Урок этики в начальной школе — это очень важная часть образования, которая помогает детям развивать навыки морального и этического поведения. Этика — это учение о правильном поведении и нравственных принципах, которые должны руководствовать нашими действиями.

В начальной школе уроки этики могут помочь детям понимать, что такое доброта, честность, уважение к другим, ответственность и многое другое. Это поможет им развивать социальные навыки и понимание важности справедливости и равенства.

В уроках этики можно обсуждать различные этические ситуации, чтобы дети могли понять, какие действия считаются правильными, а какие неправильными. Это также может помочь им научиться принимать решения и применять свои знания в повседневной жизни.

Кроме того, уроки этики могут включать в себя дискуссии и дебаты на различные темы, такие как этическое поведение в отношении животных, экологическая этика, этика в отношении социальных проблем и т.д.

Уроки этики могут включать в себя такие темы, как:

- Уважение к себе и другим: ученики могут узнать, как вести себя с уважением к себе и другим людям, как правильно общаться с другими, как справедливо относиться к другим людям и т.д.
- Принятие ответственности: ученики могут узнать, как принимать ответственность за свои поступки, как действовать честно и справедливо, как решать конфликты и т.д.
- Справедливость: ученики могут узнать, как быть справедливыми, как распределять ресурсы справедливо, как действовать в условиях неравенства и т.д.
- Доброта и сострадание: ученики могут узнать, как быть добрыми и сострадательными к другим людям, как помогать другим, как решать проблемы совместно и т.д.
- Этические дилеммы: ученики могут узнать, как решать этические дилеммы, такие как конфликты между личными интересами и интересами других людей, как действовать в сложных ситуациях, когда нужно принимать трудные решения и т.д.

Уроки этики могут проводиться в форме дискуссий, ролевых игр, театрализованных представлений и других методов обучения. Важно, чтобы ученики имели возможность применять свои знания на практике и решать этические проблемы в реальных ситуациях.

В целом, уроки этики помогают детям развивать социальные и нравственные навыки, которые могут быть полезными в их повседневной жизни и будущей карьере.

В целом, уроки этики помогают детям развивать социальные и нравственные навыки, которые могут быть полезными в их повседневной жизни и будущей карьере.

Уроки этики в начальной школе выполняют несколько функций:

1. Развитие этического мышления: уроки этики помогают детям развивать свою моральную и этическую основу, а также научиться анализировать сложные ситуации, определять правильное и неправильное поведение.
2. Формирование ценностей: уроки этики помогают детям осознать, какие ценности важны для них и общества, а также научиться уважать различия в мнениях и убеждениях.
3. Развитие социальных навыков: уроки этики помогают детям научиться уважительному общению, сотрудничеству с другими и решению конфликтных ситуаций.
4. Поддержка эмоционального благополучия: уроки этики могут помочь детям разобраться с эмоциями и чувствами, научиться выражать свои мысли и чувства конструктивным способом.
5. Подготовка к будущей жизни: уроки этики помогают детям понимать, что нравственность и этика важны не только в школе, но и во всех сферах жизни, а также научиться принимать решения, основанные на здравом смысле и моральных принципах.
6. Улучшение общего образования: уроки этики могут помочь детям лучше понимать свои уроки и применять знания в реальной жизни, так как многие уроки этики могут быть связаны с другими предметами, например, историей, литературой или обществознанием.

Таким образом, уроки этики в начальной школе имеют важные функции, которые направлены на развитие детей как личностей и граждан.

Проведение уроков этики в начальной школе основывается на следующих принципах:

1. Индивидуальный подход: учителя должны учитывать индивидуальные потребности и возможности каждого ребенка, чтобы максимально эффективно помочь им развивать их этическое мышление.
2. Взаимодействие и сотрудничество: учителя должны создавать атмосферу доверия и уважения на уроках этики, чтобы дети чувствовали себя комфортно и готовыми обсуждать свои мысли и взгляды на этические вопросы. Кроме того, учителя должны стимулировать

сотрудничество между детьми, чтобы они учились находить компромиссы и решать этические проблемы вместе.

3. Применение реалистичных ситуаций: учителя должны использовать реалистичные и понятные ситуации, чтобы дети могли применять свои знания на практике. Например, использование реальных историй, сказок или игр в ролевых моделях.

4. Активное участие: учителя должны стимулировать активное участие всех детей на уроках этики, например, задавая вопросы и проводя дискуссии. Это поможет детям развить свои навыки анализа и критического мышления.

5. Систематичность: уроки этики должны проводиться систематически, чтобы дети могли постепенно углублять свои знания и умения в области этики. Учителя могут использовать различные методы и подходы, чтобы удерживать интерес детей на протяжении учебного года.

6. Пример: учителя должны выступать в качестве примера для своих учеников, следуя высоким моральным принципам и оказывая поддержку в развитии этических качеств у детей.

Таким образом, проведение уроков этики в начальной школе основывается на этих принципах, которые помогают детям развивать свои навыки и качества в области этики и морали.

Уроки этики в начальной школе имеют свои особенности, которые необходимо учитывать при их проведении. Некоторые из них включают:

1. Игровой подход: дети в начальной школе часто учатся через игру и визуальные материалы. Поэтому уроки этики должны быть интересными и привлекательными, чтобы дети могли легче понимать и запоминать материал.

2. Простой язык: уроки этики должны быть представлены на простом языке, понятном для детей. Это поможет им лучше понимать и воспринимать информацию.

3. Развитие навыков принятия решений: уроки этики могут включать в себя обсуждение различных этических ситуаций и помогать детям принимать решения, основанные на моральных принципах.

4. Интерактивность: уроки этики должны быть интерактивными, чтобы дети могли принимать участие в дискуссиях, играх и других активностях, которые помогают им лучше понимать материал.

5. Привлечение к реальной жизни: уроки этики должны быть связаны с реальной жизнью и повседневными ситуациями, чтобы дети могли лучше понимать, какие принципы могут применяться в их жизни.

6. Проявление терпимости и уважения: уроки этики должны способствовать развитию у детей терпимости и уважения к мнению других людей, а также пониманию и признанию различий в мнениях и культурах.

В целом, уроки этики в начальной школе должны быть интерактивными, понятными и связанными с реальной жизнью, чтобы помочь детям развивать социальные и нравственные навыки.

Одним из средств преподавания этики в начальных классах может стать дидактическая игра. Рассмотрим подробнее понятие игра в психолого-педагогической литературе.

Многие педагоги трактовали понятие «игра» с разнообразных сторон. Ш.А. Амонашвили писал: «Игра – это метод познания действительности, направляемый

внутренними силами и позволяющий ребенку в короткие сроки овладеть первоначальными, но весьма обширными основами человеческой культуры» [1, с.65].

В.А. Сухомлинский обозначил такое понятие следующим образом: «Без игры нет и не может быть полноценного умственного развития. Игра – это огромное светлое окно, через которое в духовный мир ребенка вливается живительный поток представлений, понятий. Игра-это искра, зажигающая огонек пытливости и любознательности» [2, с.114].

В работах А. Макаренко игра рассматривается как мощное средство воспитания воли, коллективизма, формирования практических навыков. Он считал, что детские ролевые игры так же важны для развития ребёнка, как и для взрослого [3, с.79].

Л. Выготский понимал игру как благоприятную среду для зарождения познавательных сил ребёнка, как основу для преобразования игровых действий в умственные. Он назвал игру «девятым валом развития», руководящим средством воспитания и обучения [4, с.65].

По мнению Ф. Блехер, игру можно назвать дидактической только тогда, когда познавательный элемент в ней неразрывно связан с элементом заинтересованности [5, с.40].

Таким образом дидактические игры являются важнейшим инструментом обучения и познания мира как со стороны учителя, так и со стороны учащегося.

Этические игры в начальной школе - это игры, которые помогают детям понять и применять этические принципы в своей жизни. Такие игры могут помочь детям развить чувство ответственности, доброты, справедливости, уважения и других этических ценностей.

Игры, которые включают элементы этики и морали, являются обязательными инструментами для обучения детей. Игры, направленные на развитие этических навыков, очень полезны в начальной школе. Они могут помочь детям понять, что такая этика и мораль, а также научить их принимать ответственно решения.

Цель этических игр - помочь детям осознать важность этических норм и ценностей в жизни, научить их рассматривать и анализировать различные ситуации и выбирать правильные решения на основе этих норм и ценностей.

Такие игры могут включать в себя ролевые игры, где дети играют разные роли, чтобы лучше понять и оценить этические аспекты различных ситуаций. Другие игры могут включать в себя создание дерева ценностей, где дети могут обсудить и выбрать свои ценности и увидеть, как они связаны с ценностями других людей.

Цель этических игр - помочь детям понимать важность этических ценностей и уметь применять их в своей жизни. Игры также помогают детям развивать критическое мышление и умение анализировать ситуации, чтобы принимать этически правильные решения в будущем.

Также, этические игры могут включать в себя игры с решением конфликтов, где дети могут попробовать решить конфликт в спокойной и справедливой манере, учитывая потребности всех заинтересованных сторон.

Этические игры в начальной школе могут включать игры, направленные на развитие социальных навыков, такие как сотрудничество и общение, игры, которые помогают детям понимать значимость принятия ответственности за свои действия и игры, которые учат детей уважительному отношению к другим людям и культурам.

Такие игры могут стать замечательным способом для детей не только получить удовольствие и развлечься, но и осознать важность этических навыков и ценностей в своей жизни и обществе в целом.

Одним из компонентов дидактических игр могут стать сказки о морали.

Сказки о морали - это истории, которые содержат в себе уроки морали и этики, помогающие детям развивать свои этические убеждения. В таких сказках герои сталкиваются с различными проблемами и испытаниями, и в конце концов они вынуждены сделать выбор, чтобы преодолеть проблему и действовать морально правильно.

Примеры сказок о морали:

1. "Красная Шапочка" - сказка о том, что нужно быть осторожным и не доверять незнакомым людям.
2. "Три поросенка" - сказка, которая научит детей о том, что лучше всего построить крепкий дом и быть готовым к трудностям, чем строить его быстро и легко, но ненадежно.
3. "Заяц и Черепаха" - сказка, которая демонстрирует, что упорство и трудолюбие могут привести к успеху, в то время как лень и самонадеянность могут привести к провалу.
4. "Колобок" - сказка, которая научит детей о том, что не стоит быть слишком доверчивым и легкомысленным, и что нужно быть осторожным и заботливым.
5. "Дюймовочка" - сказка, которая научит детей о том, что каждый человек уникален и имеет свои сильные стороны, и что нужно уважать и ценить других людей, независимо от их внешнего вида и размера.

В целом, сказки о морали могут помочь детям развивать свой характер и личность, а также учиться принимать морально правильные решения в различных ситуациях.

"Сказки о морали" — это игра, которая помогает детям развивать этические убеждения и навыки решения проблем. Она основана на сказках, которые содержат моральные уроки. В этой игре дети должны читать сказки и обсуждать их содержание в группе, чтобы выявить основные моральные уроки.

Дети могут также играть в роли персонажей сказок и рассматривать различные сценарии, которые происходят в истории. Они должны анализировать, как персонажи принимают решения и какие последствия могут возникнуть из-за этих решений.

Кроме того, игра помогает детям развивать свои навыки критического мышления и анализа. Дети должны анализировать сказки и принимать решения, основываясь на их знаниях и опыте. Они также должны учитывать различные мнения и точки зрения других участников игры, чтобы сделать обоснованный выбор.

Игра "Сказки о морали" также помогает детям развивать свои навыки социального взаимодействия и коммуникации. Они должны общаться друг с другом и обсуждать свои мысли и идеи в группе. Это позволяет детям научиться выражать свои мысли и слушать других, что является важным навыком для жизни в обществе.

В целом, игра "Сказки о морали" является полезным инструментом, который помогает детям развивать свои этические убеждения и навыки решения проблем. Она позволяет детям стать более эмпатичными и социально ответственными, а также научиться рассматривать ситуации с разных точек зрения.

Дидактические игры на уроках этики могут быть полезным инструментом для привлечения внимания и интереса учеников, а также для развития их критического мышления и социальных навыков.

Использование дидактических игр на уроках этики способствует эффективному обучению и формированию этических навыков и убеждений у детей. Эти игры позволяют детям активно взаимодействовать друг с другом, обсуждать различные этические проблемы, принимать решения и анализировать их последствия.

Кроме того, использование дидактических игр на уроках этики помогает повысить мотивацию учеников к изучению этой дисциплины. Игры делают процесс обучения более интересным и увлекательным для детей, что позволяет им лучше усваивать материал и проявлять больший интерес к теме.

Также важно отметить, что дидактические игры на уроках этики могут быть использованы как дополнительный инструмент для развития социально-эмоциональных навыков детей. Они помогают детям научиться работать в команде, выражать свои мысли и идеи, слушать других и учитывать разные точки зрения.

Список цитируемых источников:

1. Амонашвили Ш.А. В школу – с шести лет. – М. : Просвещение, 1986.
2. Сухомлинский В.А. Проблемы воспитания всесторонне развитой личности // История педагогики в России. – М., 1999. – С. 377.
3. Макаренко А.С. Лекции о воспитании [Электронный ресурс]: Произведения А.С. Макаренко. Работы о воспитании. – Режим доступа: http: // www.makarenko.edu.ru /biblio.htm
4. Выготский Л.С. Игра и ее роль в психическом развитии ребенка // Вопросы психологии. – 1966 – № 6. – С. 62–68.Дидактическая игра: подходы к терминологии различных авторов // Словари и энциклопедии на Академик [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http: // dic.academic.ru / dic.nsf / ruwiki / 28607.

УДК 811

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-199-205

Чекеева Б. С.

Б.Бейшеналиева атындагы Кыргыз мамлекеттик маданият жана искусство университети

Чекеева Б. С.

Кыргызский государственной университет культуры и искусства имени Б.Бейшеналиевой

Chekeeva B.S.

Kyrgyz State University of Culture and Art named after B.Beishenalieva

КЫЛДУУ ЖААЧАН КЫРГЫЗ МУЗЫКАЛЫК АСПАПТАРЫНА БАЙЛАНЫШТУУ АТООЛОРДУН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ОТНОСЯЩИХСЯ К СТРУННЫМ СМЫЧКОВЫМ КЫРГЫЗСКИМ МУЗЫКАЛЬНЫМ ИНСТРУМЕНТАМ

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF LANGUAGE MEANS RELATED TO STRING BOW KYRGYZ MUSICAL INSTRUMENTS

Аннотация: Макалада кылдуу жаачан музыкалык аспабына жана анын бөлүктөрүнө байланыштуу атоолордун лексика-семантикалык өзгөчөлүктөрү каралды. Эмгектенүүнүн натыйжасында жаралган музыкалык аспаптын башка элдерде ар түрдүү аталыштар менен тарагандыгы берилди. Ошондой эле ансамблдик жана оркестрлик аткаруучулукка негизделген кыяктын өркүндөтүлгөн түрлөрүнүн аталыштары тууралуу маалыматтар камтылды. Атоолордун адамдын анатомиясында, күнүмдүк турмуш-тиричиликте

колдонулган буюмдардын бөлүктөрүндө учураган сөздөрдө да кездеше тургандыгы айкындалды. Кылдуу жаачан музыкалык аспабына тиешелүү тилдик каражаттардын аңчылык жана саймачылык лексикасында да пайдаланыла тургандыгы аныкталды. Атоолордун келип чыгышы салыштыруу жана окшоштурууга байланыштуу экендиги чечмеленди. Кыргыз элинин улуттук кылдуу жаачан музыкалык аспабынын кыргыз элинин жашоосундагы ээлеген ордуна токтолуу менен аткарган функциясына, формасына карата аталып калгандыгы белгиленди.

Аннотация: В статье рассматриваются лексико-семантические особенности названий, относящихся к струнно-смычковому музыкальному инструменту и его частям. Приведено, что музыкальный инструмент, созданный в результате труда, распространился под разными названиями у других народов. Также включены сведения о названиях усовершенствованных типов струнного смычкового инструмента, основанных на ансамблевом и оркестровом исполнении. Выяснено, что названия можно встретить в анатомии человека, в частях предметов, используемых в быту. Определено, что языковые средства, связанные с музыкальным инструментом кылкыяка, также используются в лексике охоты и вышивания. Интерпретированы факторы, обусловившие появление слов за счет сравнения и сравнения. Было отмечено, что национальный струнный смычковый музыкальный инструмент кыргызского народа назван по своему назначению и форме, подчеркивая его место в жизни кыргызского народа. Освещено глубокое место музыкального инструмента у кыргызов.

Abstract: The article deals with the lexical and semantic features of the names related to the bowed stringed musical instrument and its parts. It is shown that the musical instrument, created as a result of labor, spread under different names among other peoples. Also included is information about the names of improved types of bowed string instrument based on ensemble and orchestral performance. It was found that the names can be found in human anatomy, in parts of objects used in everyday life. It is determined that the language means associated with the musical instrument kylkyyak are also used in the vocabulary of hunting and embroidery. The factors that caused the appearance of words due to comparison and comparison are interpreted. It was noted that the national stringed bowed musical instrument of the Kyrgyz people was named according to its purpose and form, emphasizing its place in the life of the Kyrgyz people. The deep place of the musical instrument among the Kyrgyz is illuminate

Негизги сөздөр: кылкыяк, музыкалыкаспап, чара, баш, капкак, кулактары, тепке, жаа, кыл, музыка

Ключевые слова: кылкыяк, музыкальный инструмент, корпус, головка, дека, колки, подставка, смычок, струна, музыка

Keywords: kyl kyyak, musical instrument, frame, head, soundboard, tuning pegs, stand, bow, string, music

Кыл кыяк музыкалык аспабы байыркы музыкалык аспаптардын катарына кирет. Телеберүү жана радио тармактарындагы улуттук мүнөздөгү берүүлөрдө кыл кыяктын үн коштогон музыкасынын байма-бай берилиши булл музыкалык аспаптын кыргыз элинин нечен кылымды карыткан кыргыз элинин дүйнөсүндө орчундуу орунду ээлегенинен кабар берет. Бир сомдук кыргыз улуттук валютасынын аркасына комуз менен кыл кыяктын сүрөтү түшүрүлгөн. Жаанын көрүнүшүн элестүү берген кылдуу жаачан кыл кыяк музыкалык аспабынын жаа жыгачы мергенчиликте пайдаланылган жаа жыгачынын ассоциациясы. Эл

арасындагы “Кыздууүйдө -кыякчы, кымыздуу үйдө – аякчы” деген элдик макал аркылуу кыл кыяктын кыргыз элинин турмушунда терең орун алганын көрүүгө болот.

Т.М.Джани-заде кыяк сөзүнө жакын вариант болуп эсептелген гиджак аспабынын тууранды сөз менен байланышта экендигин жазса (Джани-заде Т. М., 2013. 128), С.Субаналиев ал аспаптын кыяк аспабы менен жакындыгы бар экендигин белгилеген (Субаналиев С., 1989, 81–88.). Филология и.д. Б.Ж.Усмамбетовдун эмгегинде кыл кыяк сөзүнө байланыштуу атоолор берилген [Усмамбетов, 2016, 106-301]. Ошондой эле Т.К.Шакенбаеванын жана А.Биялиевдин эмгектеринен кылдуу жаачан музыкалык аспабына байланыштуу атоолорду көрүүгө болот [Шакенбаева, 2010, 142.; Биялиев, 1967, 57]. Кыл кыяк аспабы башка элдерде да учурайт. Кыл кыяк менен катар зым кыяк аспабы да байыркымузыкалыкаспап.Кыяктынбулэкитүрүтөң башка элдерге тараган. Кыл кыякта эки кыл бар болсо, зым кыякта төрт кыл. Зым кыяктын кылдары зымдан жасалып, үнү ачык жана тунук. Зым кыяк музыкалык аспабы азыркы учурда сейрек болсо да кездешет. Зымкыяк Памирде, Афганда, Бадахшанда жана Кыргызстандын түштүгүнүн кээ бир жерлеринде кездешет, аны кээ бир учурларда *кыжак (гыпчак)*деп да аташкан. Казак элинде *кобиз* же *кыл кобыз* деп кылдуу жаачан аспапты аташса, кыргыз элинде комуз деп үчкылдуу чертме музыкалык аспапты айтышат. Кыл кыякты айрым учурда кыяк деп айтышат. Синтаксистик жол аркылуу кыл кыяк, зым кыяк аталыштары пайда болгон.

Кылкыяк / кыяк. Кыл кыяк –улуттук кылдуу, жаалуу музыкалык тартма аспап. *Бирок досум, кыл кыяктай дирилдеп, Кыз-келиндин жүрөгүнө бүткөмүн* (Кулумбаев) [5: 151-б.] Кыяк – эки жагында баскычтары, ортосунда көрүк сыяктуу бүкмөлөнтүп жасалган бөлүгү бар, абанын жардамы менен ойнолуучу музыкалык аспап. *Комузун чертип окшотуп, кыягын тартып боздотуп* (Тоголок Молдо). Экинчи мааниси кыл кыяк, гармонь, ооз кыяк дегендин ордуна колдонулуучу жалпы сөз[5: 170-б.]. Кыл кыяк сөзүнүн составындагы кыяк сөзү кылдуу жаачан музыкалык аспап сөзүнүн маанисин да, ошону менен катар азыркы учурда ойнолуучу аккордеон деген маанини да берет.

С.Субаналиев кыяк сөзү менен гиджак сөзүнүн жакындыгы бар экендигин, Ош аймагынын түштүк-батышындагы “ичкилик” аттуу кыргыз этникалык тобу байыркыучурдан бери түрк, иран элдери менен тыгыз байланышта жашап келерин, ошону менен бирге алар «кыжак» сөзүн пайдаланарын белгилеген[8, 85-б.]. Ал эми гиджак (гыджак, гыржак, гижак) деген сөз өзбек, тажик, каракалпак, түркмөн, уйгур элдеринин кылдуу музыкалык аспаптарынын аталышы. Кыяк сөзүнө тыбыштык жактан жакын болгон гиджак сөзүнүн этимологиясы тууралуу Т. М. Джани-заде түркмөн маданиятын изилдөөчү Ш.Гуллыевдин жана уйгур маданиятын изилдөөчү С.Кибированын иликтөөлөрүнө таянып, гиджак аспабынын аталышы түрк-огуз тилинен келип чыккандыгын, ошондой эле гиджак аталышына жакын болгон түркмөнчө *“гыжамак*” жана уйгурча “*гeж”*сөздөрү “*кыйчылдаган*” деген маанини билдире тургандыгын жазган [2, 128-б.]. Ал эми Г.Юссуфи иран тобуна кирген тажик тилиндеги гиджак деген лексемага “*гидж кардан*” деген этиш сөзүн байланыштырып, анын семантикасы “аралап кесүү, таарүү, кыйкылдатуу, чыйылдаган үн чыгаруу”(пилить, пиликать, издавать резкие пронзительные звуки) деген маанини бере тургандыгын белгилеген [7, 148-б.].

Тыбыштык формасы боюнча кыяк сөзү менен гиджак сөзү окшошуп кетет. Кыл кыяк музыкалык аспабы гиджак сөзүнүн мааниси туюндургандай, аралап кескендей чыйылдаган добуш чыгаргандыгы маалым. Кыргыз тили *жчыл* эмес, *йчыл* болгондуктан кыяк деп аталып калышы толугу менен мүмкүн. Кыяк / кыжак деген аталыш мергенчиликке жана чыгарган

добушу менен байланыштуу деген ойго толугу менен кошулабыз. Себеби аспаптын келип чыгышы көптөгөн адабияттарда, “Коркут ата” баянында да мергенчиликке байланыштуу экендиги берилген. Ал эми чыгарган үнү боюнча чындыгында чыйылдаган, кыйкылдаган добуш берери талашсыз.

XX кылымдын 30-жылдарынан кийин зым кыяк музыкалык аспабы калыпка келтирилип, булл музыкалык аспаптын негизинде ансамбль жана оркестрлик аткарууга ылайыкташтырылган кыяктын өркүндөтүлгөн түрлөрү (бас кыяк, контрабас кыяк) иштетилип чыгат.

Бас кыяк сөзүнүн составындагы **бас** сөзүнүн мааниси эркектин коңур чыккан жоон үнү, ушундай үнү бар ырчы деген маанини туюндурат. Ал эми экинчи мааниси жоон үн чыгаруучу кылдуу же үйлөмө музыкалык аспап деген маанини берет [4:203-б.]

Бас кыяк сөзүнүн составындагы **бас** сөзү bass (анг.бейс), baβ(нем.бас), basse (франц. тилинен бас), bassa(итал.басса) формасында болуп көптөгөн тилдердин лексикалык курамында кездешет. Берген маанилери: Бас 1. Эркектердин үнү (мужской голос). 2. Көп үндүү музыкалык чыгармалардагы эң төмөнкү партияда (самая низкая партия многолосного музыкального сочинения). 3. Төмөнкү регистрдеги жалпы музыкалык аспаптардын аталышы (общее название музыкальных инструментов низкого регистра) [3. б. 26-27].

Контрабас кыяк сөзүнүн составындагы **контрабас** сөзү өтө басыңкы үн чыгарган, бирок көлөм жагынан чоң келген, кылдуу музыкалык аспап деген маанини туюндурат (КТТС.Экинчибөлүк, Б.:Салам, 2016,11). Кыргыз улуттук музыкалык аспаптарынын ичинен зым кыяктын оркестрге ылайыкташтырылып иштетилгендендей түрлөрүндөй (бас кыяк, контрабас кыяк), чертме кылдуу комуз музыкалык аспабынында бас комуз, контрабас комуз деген түрлөрү бар.

Кыл кыяктын бөлүктөрү: кылдары, жаргагы (териси), чарасы, моюну, башы, капкагы (бети), кулактары, тэги / тепкеси, куткуну, жаа жыгачы, жаасынын кылы.

Баш (кыл кыяк музыкалык аспабынын башы). Кыл кыяктын жогору жагындагы жери. Баш сөзү кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө төмөнкүдөй маанини берет: адамдын, жалпы эле жаныбарлардын көз, мурун, ооз, кулак, мээ орношкон дене мүчөсү. *Эсен унчукпай гана башын ийкеди да, Жуманын артынан басты (*Жантөшев). *Таякчан, көпчүлүгү көз айнекчен, Кашка баш чекелери бир карыштап*(Токомбаев) [КТТС, 2019, 210]

Баш сөзүнүн метафоралашкан маанилери: ашкана башы, аяк кап, жабык баш [10. 142-б.].

Кулак (кыл кыяктын кулагы). Кыл кыяктын жогорку жагындагы кылдарды бурап калыпка келтире турган жери. Кулак сөзүнүн кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө төмөнкүдөй маанилери берилген: Кыргыз тилиндеги негизги мааниси адамдардын, жаныбарлардын угуу мүчөсү. *Чынбы кулак укканы, Ата деген үнүңдү*(Бөкөнбаев). *Күркүрөп жаткан дайранын, Кулагың тунат шарына*(Бөкөнбаев). // Угуу сезими, бир нерсенин дабышын сезүү, кабыл алуу мүмкүндүгү. *Айткан сөздү угузбай, Кулакты алды карылык*(Токтогул) [5: б. 86,87].

Кулак сөзүнүн метафоралык семантикасынын кеңейишинен улам *камчынын, мылтыктын кулагы* деген маанилер пайда болгон.

Кулак. Кушмач ээринин кашындагы ачакей жери. Он кулак: Камчынын оң кулагына илип кой. Сол кулак. Тизгинди сол кулака каңтар.**[**9: 18-б.]

Аңчылык терминине байланыштуу кара мылтыктын дары куйган жери, кара мылтыктын от алдыруучу кулагы сыяктуу маанилерди камтыйт**[**1: 57-б.]

Касымбек Сейдакматовдун кулак сөзүн *ук-ул-ак* деген бөлүктөрдөн куралышын божомолдоп, булл сөз угуучу деген маанини бере тургандыгын белгилеген [Сейдакматов, 2005, 54]. Чындыгында кулак лексикалык бирдигинин семантикасы УК деген этиш сөзү менен тыгыз катышта.

Моюн (кыл кыяктын моюну). Кыл кыяктын жогорку жагындагы баш бөлүгүнүн астыңкы жери. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө моюн деген сөз денени, тула бойду баш менен бириктирип турган бөлүгү деген маанини туюндурат. *Кара моюн ак эчки Эркелетти эгизди*(Токомбаев). *Кишимжан укурук моюн калем каш, Кундузга окшоштолоң чач* ("Олжобай менен Кишимжан"). Ал эми экинчи мааниси идиштердин ооз жагына жакын ичкерээк келген жери деген семантиканы берет. *Кумгандын моюну*[5: 225-б.]. Кыл кыяк улуттук кыргыз музыкалык аспабынын моюнундай, комуз музыкалык аспабында да моюн баш менен чаранын бириккен жерине келет.

Кыл (кыл кыяктын кылдары). Кыл кыяктын кол менен чертилгенде добуш чыгара турган кылдары. Кыл сөзү кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндөтөмөнкүдөй берилген: 1. Жалдын, куйруктун ж.б. жоонураак келгенайрым талы жана алардын жалпы аты. *Кыл чайнап, балбан Тиштээк кайраттанган* (Маликов). *Кыл аркан. Кыл чылбыр*. 2. Жалпы эле жүн, териден түшкөн жүн. *Кийим илгичтеги чапанынын суусун силкип, кыл-сылын тазалап кайрадан илип койдум*(Каимов). *Султаның Табыл унчукпайт, Оң колун карап ыргытып, Бир тутам буурул кыл таштайт*("Эр Табылды"). 3. Музыкалык аспапта (комуз, балалайка ж.б.)тагылуучу ичегиден, сымдан жасалган жипче. *Үч бурoo, жалгыз тээк, үч кыл комуз* (Осмонов). *Асан карыя комузунун кылын саал чыңап, тээгин жогору жылдырып койду* (Токомбаев) [5:150-б.].
Кыл кыяктын кылы экөө болсо, зым кыяк, бас кыяк жана контрабас кыяк төрт кылдуу. Ал эми чертме кылдуу комуз музыкалык аспабы үч кылдуу. Аспаптагы добуштун чыгышы, акырын же кату үн чыгарганы кылдарына байланыштуу болот. Эки кылдуу кыл кыяктын кылдары жылкынын куйругунан даярдалса, төрт кылдуу зым кыяктын кылдары зымдан жасалат.Ошондой эле кыл кыяктын жаа жыгачынын да кылы бар.

Капкак (кыл кыяктын капкагы (бети). Кыл кыяктын үстүндөгү тактайча. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө капкак сөзүнүн төмөнкүдөй маанилери берилген: 1. Идиштин же оозу жабыла турган башка нерсенин жаап коюуга ылайыкталып жасалган үстүнкү бөлүгү, жапкычы. *Жер очокту каздырып, Жез капкактуу казандан, Жетимишин астырып*("Манас"). *Үкөктүн, сандыктын капкактарын жаап, кулпусун бекитип коёр киши табылбаган экен да!* ("Ала-Тоо"). Дагы бир мааниси комуз, кыл кыяк сыяктуу музыкалык аспаптардын чертиле турган жаккы бөлүгүндөгү көңдөйдүн үстүнө орнотулган жука тактайча. *Комузунун капкагын, Сындырып сала таштады*("Мендирман"). *Сомдоп алган комузум, капкагы калың карагай*(Токтогул). [КТТС, 2019, 696]. Бул лексема Махмуд Кашгаринин сөздүгүндө қабғақ формасында кездешип, қабғақ - капкак, саадакты жапкан капкак маанисинде айтылат **[**6. 811-б.].

Чара (кыл кыяктын чарасы). Кыл кыяктын арткы тегерек жери. Кыргыз тилиндеги түшүндүрмө сөздүктө төмөнкүдөй маанилери берилген: 1.Тамак-аш салуу же куюу үчүн колдонулуучу ар кандай металлдардан жасалган, ооз жагы жайык келген тегерек чуңкур идиш. *Казандагы эт булоолонуп чарага түшкөн учурда, бирөө туруп кол жуудура баштады*(Убукеев). 2. Казанактын (мүрзөдө) ооз жагындагы чуңкур. 3.*аңч.*Капкандын бардык тетиктерин бириктирип турган эң астыңкы тегереги. 4.Комуз менен кыл кыяктын арткы тегерек оюгу. 5.*диал.*Ээрдин көчүк жагы[5: 640-б.].

Тээк / тепке (кыл кыяктын тэги / тепкеси). Кыл кыяктын кылдарды бириктирип кармап турган жери. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө **тээк / тепке** сөзү комуздун кылдарын чертүүгө ылайыктап көтөрүү үчүн кылдардын алдына туурасынан коюлган кичинекей жыгач тээк деген маанини билдирет. *Комуздун тепкеси арчадан жасалган.* Экинчи мааниси апийим өсүмдүгүн ж.б. отоо чөптөрдөн арылтып отоо, чабуу үчүн колдонулуучу узун саптуу чапкыч, кичинекей кетменче, чанжы. [КТТС, 2019, 482]
Тээк сөзү төмөнкүдөй сөз тизмектеринде кездешет: капкандын тетиги, чолок боо менен узун бону бириктиргент ээк, эркек тээк, ургаачы тээк, тээкташ.

Жаргак (кыл кыяктын жаргагы (териси). Жаргак сөзүнүн кыргыз тилиндеги негизги мааниси жүнү жыдытылып, ийленген майда жандыктын (көбүнчө кой-эчкинин) териси маанисин туюндурат. *Териси жаргактан, Тегирмендей тамдарын* (Тоголок Молдо) [КТТС, 2019, 470].

Куткун (кыл кыяктын куткуну). Кыл кыяк аспабынын куткунудеп комуз музыкалык аспабындай кылдардын байланып турган жери аталат. Куткун- куюшкандын эрге байлануучу жери. *Керез ...куюшкандын куткунунан алып, ... минейин дегенде карагер ... секирди* (Бейшеналиев) [КТТС, 1969, 366].

Кыл кыяктын жаа жыгачы.Жаа –кылдуу музыкалык аспаптардан добуш алууга ылайыкталган шайман. Ал жыгач саптан жана ага тартылган кылдан турат. Жаа жыгач сөзүнүн составындагы жыгач сөзү М.Кашкардын «Түрк тилдеринин сөздүгү» эмгегинде *йыгач* деген формада учурайт [М.Кашкари, 2011, 57-65].
Кылдуу жаачан музыкалык аспап жана анын бөлүктөрүнө байланыштуу лексикалык бирдиктердин маанилерине токтолсок, адамдын дене мүчөсүнө, айланадагы заттарга, аңчылыкка байланыштуу сөздөр менен аталгандыгы, ошону менен бирге бул аталыштар кыргыз улуттук музыкалык аспаптардын башка түрлөрүндө да учурай тургандыгын көрүүгө болот.

Демек, кылдуу жаачан музыкалык аспабына жана анын бөлүктөрүнө байланыштуу атоолордун чыгышы адамдын формасына, айланасын курчаган ар түрдүү заттарга, көркөм ой жүгүртүүгө, ошондой эле мергенчиликке байланыштуу аталгандыгы айкындалды. Ал эми “кыяк” лексемасынын этимологиясы *аралап кескендей чыйылдаган/ кыйкылдаган* деген мааниге жакын экендиги, чыгарган добушу да бул маани менен катышы бар экендиги аныкталды.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Биялиев А. Аңчылык терминдердин кыргызча-орусчасөздүгү. Ф.:Илим,1967. -106 б.
2. Джани-заде Т. М. Музыкальная культура Русского Туркестана: по материалам музыкально-этнографического собрания Августа Эйхгорна, военного капельмейстера в Ташкенте (1870–1883 гг.): каталог-исследование / М-во культуры РФ, Всерос. музейное об-ние музыкальной культуры им. М. И. Глинки. М.: ВМОМК им. М. И. Глинки, 2013. 336 с. :цв. ил., табл. 128 стр.
3. Крунтяева Т., Молокова Н., Ступель А. Словарь иностранных музыкальных терминов. – 2-е изд. -Л.:Музыка, 1977. -151 с.
4. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү (КТТС). I бөлүк. Ч.Айтматоватын. Тил ж-а адабият ин-ту КР УИА; А.Акматалиевдин жалпы ред. астында; Түз.:И.Абдувалиев, А.Кыдырманбетова, Ж.Семёноваж.б. -Б.: “Полиграфбумресурсы”, 2019. -799 б.

5. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү (КТТС). II бөлүк. Ч.Айтматоватын. Тил ж-а адабият ин-ту КР УИА; А.Акматалиевдин жалпы ред. астында; Түз.:И.Абдувалиев, А.Кыдырманбетова, Ж.Семёнова ж.б. -Б.: “Полиграфбумресурсы”, 2019. -799 б.
6. Махмуд Кашгари «Түрк тилдеринин сөздүгү» [текст] \ Кыргыз тилине которгондор: Т.Токоев, К.Кошмоков, I т. – Бишкек, 2011. – 811 б.
7. Музыкальные инструменты: энциклопедия / науч. ред. М. В. Есипова, О. В. Фраёнова, Ю. И. Неклюдов. – М.: Дека-ВС, 2008. 148 стр.
8. Субаналиев С. Генезис термина «кыяк» (К проблеме комплексного изучения киргизского инструментального фольклора) // Народная музыка: история и типология: памяти профессора Е. В. Гиппиуса (1903–1985): сб. науч. тр. / Ленингр. гос. ин-т театра, музыки и кинематографии им. Н. К. Черкасова; ред.-сост. И. И. Земцовский. Л.: ЛГИТМИК, 1989. 85 стр.
9. Усмамбетов Б.Ж. Кыргыз тилиндеги материалдык-маданиятка тиешелүү сөздөрдүн теги жана лексика-семантикалык өзгөчөлүгү: Окуу куралы. -Б.:БГУ, 2010. -44 б.
10. Шакенбаева Гульзат Кыдырмаевна. Кыргыз тилиндеги саймачылык өнөрүнүн лексикасы: Филол. илим. канд. дис.: 10.02.01. Илим. жет.: Б.Ш.Усубалиев; БГУ.-2010. -160 б.

УДК 378.095:37.013(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-205-210

Юнусова В.Р.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Юнусова В. Р.
КНУ им. Ж. Баласагына
Yunusova V. R.
KNU J. Balasagyn

ЧЕТ ТИЛ САБАКТАРЫНДА БИЗНЕС ОЮНДАРЫН КОЛДОНУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДЕЛОВЫХ ИГР НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF BUSINESS GAMES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Аннотация: Макала чет тил сабактарында бизнес оюндарын колдонуу процессинде психологиялык-педагогикалык негиздерди ачууга арналган. Контексттик окутуу жаатында орус жана ата мекендик изилдөөчүлөрдүн теориялык изилдөөлөрдүн негизинде окутуунун активдүү методдорунун арасында бизнес оюндарынын теориялык негиздери жана өзгөчөлүктөрү аныкталды. Практикалык сабактардын натыйжасында автор бизнес оюндарынын илимий-методикалык маанисин жана аларды чет тилдерди, атап айтканда немис тилин окутууда колдонуу жолдорун ачып берет. Макалада автор тарабынан иштелип чыккан бизнес оюн жана аны чыныгы билим берүү процессинде колдонуу тажрыйбасы сүрөттөлөт. Ошондой эле бул жерде педагогикалык жараянына бизнес-оюндарды киргизүү натыйжалары жана психологиялык-педагогикалык жана дидактикалык мааниси жана

калыптануу эксперименттин жүрүшүндө бул методологияны ишке ашыруу жолдорун ачып берет.

Аннотация: Статья посвящена раскрытию психолого-педагогических основ в процессе применения деловых игр на уроках иностранного языка. Основываясь на теоретических исследованиях российских и отечественных исследователей в области контекстного обучения определены теоретические основы и особенности деловых игр среди активных методов обучения. В результате практических занятий, автором раскрывается научно-методическое значение деловых игр и пути их применения в процессе при обучении иностранным языкам, в частности немецкому языку. В статье описаны разработанная автором деловая игра и опыт применения ее в реальном образовательном процессе. А также здесь представлены результаты внедрения деловых игр в педагогический процесс и раскрываются психолого-педагогическое и дидактическое значение и пути реализации данной методики в ходе формирующего эксперимента.

Abstract: The article is devoted to the disclosure of psychological and pedagogical foundations in the process of using business games in foreign language lessons. Based on the theoretical research of Russian and domestic researchers in the field of contextual learning, the theoretical foundations and features of business games among active teaching methods are determined. As a result of practical training, the author reveals the scientific and methodological significance of business games and the ways of their application in the process of teaching foreign languages, in particular German. The article describes the business game developed by the author and the experience of using it in the real educational process. It also presents the results of the introduction of business games into the pedagogical process and reveals the psychological, pedagogical and didactic significance and ways of implementing this technique during the formative experiment.

Негизги сөздөр: бизнес оюну, чет тили, кесиптик компетенттүүлүк, имитациялык иш-аракеттер, моделдөө, калыптандыруучу эксперимент.

Ключевые слова: деловая игра, иностранный язык, профессиональные компетенции, имитационная деятельность, моделирование, формирующий эксперимент.

Keywords: business game, foreign language, professional competencies, simulation activity, modeling, formative experiment.

Необходимость обращения к деловым играм, как одним из важных способов активизации познавательной деятельности учащихся обусловлена следующими факторами: глобализацией, расширением границ, геополитической ситуацией в стране, которые предъявляют все более высокие требования специалистам, владеющим иностранным языком. В свою очередь это порождает необходимость повышения качества преподавания иностранных языков. Современный специалист - это человек, который не только получил достаточную специальную подготовку, владеет компьютерной грамотностью, но и духовно и нравственно богат, обладает высоким уровнем культуры языкового общения как на родном, так и на иностранном языке. Иностранный язык, как и любой другой предмет, содержит огромные резервы для профессионального развития личности студента. Студенты изучают иностранный язык как одно из средств общения, осложненное множеством проблем. В то же время интенсификация международных отношений определяет потребность в иноязычном общении.

Педагогические и психологические факторы стимулируют познавательный интерес, познавательную и образовательную активность. Активизация познавательных интересов студентов к изучению иностранных языков становится успешной благодаря соответствию содержания организации учебного материала, способов и методик преподавания, обеспечению личностного смысла учебного материала, установлению субъект-субъектных отношений в учебном процессе, использованию педагогом психолого-педагогических методов для стимулирования у учащихся познавательного интереса и познавательной активности. Активность характеризует саму человеческую природу, присущую ему объективно. Она есть основное условие жизнедеятельности человека, физической, умственной, нравственной и эстетической направленности. [6] Процесс активизации познавательной деятельности учащихся является неотъемлемой частью процесса обучения и способствует формированию таких качеств, как любознательность, инициативность, трудолюбие и т.д. Именно поэтому активизация познавательной деятельности является одной из наиболее актуальных проблем высшего образования, решение которой дает возможность повысить уровень знаний и способствовать формированию творческой личности студентов.

Одним из важных путей повышения качества преподавания иностранных языков является использование активных методов обучения. Акцент на активных методах обучения стал одним из важных стратегий в сфере высшего образования. Использование активных методов обучения на уроках иностранного языка является средством повышения качества преподавания иностранного языка с целью развития личности учащихся, способных и желающих участвовать в межкультурном общении на изучаемом языке и самостоятельно совершенствоваться в иноязычной речевой деятельности. К числу активных методов обучения относится деловая игра. Идеи К. Д Ушинского, Ж. Фрейда, Я. А. Каменского, Ж.Ж. Руссо и других ученых-педагогов стали основой для разработки педагогических игровых технологий. Деловая игра как активный метод обучения интенсифицирует учебный процесс, приближает его к условиям профессиональной деятельности будущих специалистов и способствует формированию социальных навыков общения на иностранном языке и умений работать в команде.

Разработчик знаково-контекстной формы обучения А. А. Вербицкий определяет деловую игру следующим образом: «В самом широком смысле учебная деловая игра может быть определена как знаковая модель профессиональной деятельности, контекст которой задается знаковыми же средствами — с помощью языков моделирования, имитации и связи, включая естественный язык» [3] В свою очередь В. А. Трайнев даёт другое понятие: «Учебная деловая игра – это целенаправленно сконструированная модель какого-либо реального процесса, имитирующая профессиональную деятельность и направленная на формирование и закрепление профессиональных умений и навыков. [5] Метод деловой игры заключается в моделировании ситуации деятельности, которой предстоит обучать студентов, с целью подготовки будущих специалистов на моделях, а не на реальных объектах, к выполнению соответствующих профессиональных функций. Деловые игры — это упрощенное изображение реальных ситуаций. Она ставит участников в вымышленную ситуацию, которая представляет собой упрощенное изображение реальности, где атмосфера требует от студентов применения практических знаний, что влечет за собой индивидуальную активность каждого студента, переход от познавательной мотивации к профессиональной, ведет к самоорганизации и саморегуляции своих действий самими студентами. Участники

деловой игры могут выполнять разные роли в зависимости от разновидности деловой игры (имитатор, раализатор, критик, генератор идей и т. д.) [4] Деловые игры предназначены, прежде всего, для отработки навыков принятия решений, а также, в целом, для развития определенных форм поведения, таких как работа в группе; принятие решений в условиях нехватки времени; отбор, оценка и оценка соответствующей информации, а также, при необходимости, контроль поведения участников игры в целях оценки. Как и к любой другой игре педагогика ставит определенные требования [1]: основа игры – творчество и самостоятельное принятие решений учащимися; наличие элемента соревновательности между участниками игры; учет возрастных особенностей учащихся.

Основные цели деловой игры:

- Получение опыта в контексте будущей профессиональной деятельности
- Применение теоретических знаний и частных компетенций на практике
- Получение опыта в социальных отношениях, усвоение норм общества, культуры, профессионального поведения страны изучаемого языка
- Формирование навыков социального взаимодействия
- Формирование системного мышления

Известный Российский педагог и психолог Андрей Александрович Вербицкий выделяет следующие психолого-педагогические принципы деловой игры:

- принцип имитационного моделирования конкретных условий и динамики производства;
- принцип игрового моделирования содержания и форм профессиональной деятельности;
- принцип совместной деятельности;
- принцип диалогического общения;
- принцип двуплановости;
- принцип проблемности содержания имитационной модели и процесса его развертывания в игровой деятельности [2]

Деловая игра предлагает различные преимущества в зависимости от ситуации и области применения. Так, например, заслуженный деятель науки и техники РФ, лауреат Нобелевской премии в образовании В. А. Трайнев выделяет следующие достоинства деловой игры (ДИ): [5]

- ДИ стимулируют процесс мышления посредством технологий учебного процесса
- Способствуют долговременному и устойчивому сохранению активности
- Активизируют самостоятельность студентов в принятии решений
- В основе ДИ стоит коллективная деятельность для достижения цели
- Процесс обучения становится эффективней за счет более глубокого и быстрого усвоения информации

Автором статьи был проведен формирующий эксперимент по применению в процессе обучения иностранному языку одной из разработанных деловой игры.

Участниками деловой игры являлись студенты второго курса бакалавриата Кыргызского национального университета им. Ж. Баласагына, учащиеся по направлению лингвистика (немецкий язык). Для наглядности приводим деловая игру «Педсовет»

Цель игры: Коллективно решить возникшую проблемную ситуацию.

Сценарий игры: Каждый студент получает карточку с одним из трёх вариантов: «за», «против», «альтернативный вариант». Директором выступает ведущий, который объясняет возникшую проблему и предлагает коллективно найти решение. Проблема состоит в

следующем: «В связи с нехваткой финансирования школы на обсуждение выводится предложение о том, чтобы кружок по футболу, который ранее был бесплатным, сделать платным». Студентам необходимо отстоять свою позицию «за», «против», представив аргументы, или предложить альтернативный вариант решения вопроса. В результате студентам, выполняющим роли преподавателей, а также директору необходимо прийти к компромиссу.

Этап подготовки к началу игры: Ведущий перед началом игры пишет вспомогательные фразы на иностранном языке, которые помогли бы студенту прокомментировать ответ игрока и перейти к отстаиванию позиции. Фразы могут быть нижеследующими:

Я согласен с вашим мнением. (Ich bin Ihrer Meinung.)
В этом вы совершенно правы. (Da haben Sie völlig Recht)
Это хорошее предложение. (Das ist ein guter Vorschlag.)
Я думаю так же. (Ich denke genauso.)
Жаль, но я придерживаюсь другого мнения. (Es tut mir leid, aber ich bin anderer Meinung.)
На мой взгляд… (Meiner Meinung nach …)
Я считаю, что… (Ich denke, dass…)
Ваш аргумент не является ложным, но … (Ihr Argument ist nicht falsch, aber…)
Я совершенно другого мнения (Das finde ich gar nicht.) и др.

Затем ведущий раздает карточки, на которых написано, в какой из трёх позиций студент должен выступить и аргументировать свой ответ.

В ходе проведения деловой игры результаты оказались следующими:

С педагогической точки зрения: Студенты тренировали такие языковые компетенции, как аудирование и говорение; в ходе игры были усвоены новые фразы, которые помогли выразить своё мнение на более продвинутом уровне иностранного языка; все студенты научились аргументировать свою позицию и вежливо выражать свое согласие или несогласие мнению собеседника; знания, полученные на лекциях, стали навыками общения в сымитированной профессиональной обстановке; студенты усвоили принципы коллективной работы и научились приходить к компромиссу.

С психологической точки зрения: На протяжении всей игры у участников проявлялась и сохранялась активность; между ведущим преподавателем и студентами установились субъект-субъектные отношения; даже самые скромные участники заметно преодолевали языковой барьер; студенты чувствовали себя субъектами образовательного процесса в равноправном, партнерском и дружеском общении с преподавателем; было установлено личностно-ориентированное обучение, основанное на акцентированности на субъектности студента, признании права на самореализацию в познании через овладение методами учебно-познавательной деятельности, что означает адаптацию образования к ней; формировались зачатки практического мышления будущего специалиста и некоторые из необходимых для него профессиональные качества (развитие административных способностей, умение принимать коллективные решения, выработка стратегий социальных взаимодействий); студенты сосредоточились на достижении цели общения и на использовании языка, не думая об оценке; в процессе подведения итогов деловой игры со студентами ими была выражена готовность к большему познанию иностранного языка в контексте их будущей профессиональной деятельности, что отражает возникновение мотивации, которая повлияет на уровень познавательных способностей и стремление к достижению результатов.

Подводя итоги, автором было выяснено и доказано в ходе эксперимента, что Использование метода деловой игры на уроках иностранного языка обеспечивает формирование компетенций студентов путем создания ситуаций, приближенных к реальной профессиональной деятельности; способствует развитию организационных, гностических, прогностических и коммуникативных способностей студенческой молодежи, их творческого, критического и оригинального мышления.

Список цитируемых источников:

1. Абрамова Г. С., Степанович В. А. Деловые игры: теория и организация / Екатеринбург: Деловая книга, 1999. - 192с.
2. Вербицкий А. А. Деловая игра в компетентностном формате/ Вестник Воронежского государственного технического университета. 2013. С. 140-144
3. Игровое моделирование: Методология и практика / Под ред. И. С. Ладенко. Новосибирск: Наука. 1987 г. С. 78—99
4. Платов В. Я. Деловые игры: разработка, организация и проведение: Учебник. / М.: Профиздат. 1991. – 156с.
5. Трайнев В. А. Учебные деловые игры в педагогике, экономике, менеджменте, управлении, маркетинге, социологии, психологии: методология и практика проведения / Гуманитарный издательский центр ВЛАДОС. 2005. 350 с
6. Хаитбоева Х. О. Активизация познавательной деятельности студентов при изучении английского языка как психолого-педагогическая проблема/ ТГПУ им. С. Айни. С. 181-185

УДК 811.581+378

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-210-218

Ян Гуоке

Түндүк-Батыш Педагогикалык Университети, Ланчжоу

Ян Гуоке

Северо-Западный педагогический университет

Yang Guoke

Northwest Normal University

ДУНГАННОН СТУДЕНТТЕРИНИН ТИЛДИ КОЛДОНУУ СУРАМЖЫЛООСУ
ОПРОС ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯЗЫКОВ ДУНГАНСКИМИ СТУДЕНТАМИ
A SURVEY ON THE LANGUAGE USE OF DUNGAN STUDENTS

Аннотация: Казакстан, Кыргызстан жана Өзбекстандан келген 182 дунган студенттеринин изилдөөсүнүн негизинде Кытайда билим алган дунгандардын санынын көбөйүшү менен жаңы муундагы дунган студенттеринин кытай тилин билүү жыштыгы жана деңгээли жакшырганы аныкталган. олуттуу, жана алардын Кытай өлкөсү менен идентификациясы, улуту, дини жана өлкөсү бара-бара жакшырды.

Аннотация: На основе исследования 182 студентов-дунган из Казахстана, Кыргызстана и Узбекистана установлено, что с увеличением числа обучающихся в Китае дунган частота и уровень владения китайским языком среди нового поколения студентов-дунган значительно улучшились, и их идентификация с Китаем, этнической принадлежностью, религией и

культурой постепенно улучшились.

Abstract: Based on the study of 182 Dungan student from Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan, it is found that with the increase in the number of Dungan people studying in China, the frequency and proficiency of the use of Chinese among the new generation of Dungan student are greatly improved, and their identification to China's country, ethnicity, religion and country gradually improved.

Негизги сөздөр: дунгандар; дунган тили; Тилди колдонуу; Борбордук Азия; Түндүк-Батыш педагогикалык университети.

Ключевые слова: дунгане; дунганский язык; Использование языка; Центральная Азия; Северо-Западный педагогический университет.

Keywords: Dungan people; Dungan language; language use; Central Asia; Northwestern Pedagogical University.

I. Analysis on Investigation Background

The Dungan people of Central Asia are descendants of the Muslim people in Gansu and Shaanxi provinces of China. Due to complex historical reasons, they settled in Central Asia after three migrations. At present, they have a population of more than 150,000, making them the largest group of overseas Muslims in China. Over the past more than 100 years, the Dungan people have inherited the tradition of diligence and wisdom of the Chinese nation, and have gradually been accepted by the local people of Central Asian countries and won recognition and praise from the mainstream culture. For more than one hundred years, their local pronunciation has not changed, and their customs are still the same, preserving the language and customs of the Hui culture in northwest China. With the deepening of the "Belt and Road Construction" in Central Asia, the number of Dungan people studying in China has increased, and the frequency and proficiency of Chinese among the new generation of Dungan people has greatly improved. With the deepening understanding of Chinese traditional culture, the new generation of Dungan people's identity to the Chinese country, ethnic, religious and country also gradually improved.

Dungan language is a language used by the Dungan people, which comes from the northwest dialect of modern Chinese. Based on the basic vocabulary and grammatical structure of northwest dialect, it integrates and absorbs the multi-ethnic language components of Central Asia, which is the variant of Shaanxi dialect and Gansu dialect in Central Asia. It is mainly distributed in the Chu River basin between Kazakhstan and Kyrgyzstan and around Issyk Lake. It belongs to the North dialect of Sino-Tibetan Chinese and the northwest branch dialect of Central Plains Mandarin.

As one of the cross-border ethnic groups, Dungan also encountered problems of adaptation and development with the host country and surrounding ethnic groups in language and culture in the process of survival and development. Especially in recent years, under the influence of Pan Turkic Ideology, Central Asian countries have introduced Language Localization policies and adopted Kazakh, Kyrgyz, Uzbek and other main national languages by state decree. This policy, while aimed primarily at Russian, also limited the development of other national languages. At the same time, Central Asian countries are demanding the Latinization of the original Kirill language, which will have a great impact on the Dungan language.

Because the Dungan people are scattered in Central Asia, their population only accounts for 0.2% of the total in Central Asia. They are in a weak position in language and are easy to be assimilated by the surrounding strong national languages. It is difficult to maintain the purity of their mother tongue[7]. Relevant data show that the comprehensive frequency of Dungan language

is only 30.8% among Dungan people, which has become an endangered language and has a trend of gradual extinction. Therefore, it is particularly necessary to solve the crisis of the use of Dungan language and its atrophy and to find ways for its successful transformation in the process of Language Localization.

As the new generation of Dungan ethnic group, Dungan students have experienced the process of specialization of political status of the main ethnic group in Central Asia and nationalization of the main ethnic language since their birth. The reconstruction process of the main ethnic culture in the Central Asian countries is a severe test to the Dungan nationality both culturally and psychologically[3]. In order to keep the purity of the language and characters of the Dungan ethnic group and develop them for a long time under the main political and cultural background, the Dungan ethnic group has made a lot of efforts and attempts, including using the Dungan media, establishing the Dungan schools and publications, and compiling textbooks and books reflecting the history and culture of the Dungan ethnic group. Especially in recent years, under the circumstances that "Latinization of Language and Characters" has become the common language policy of Central Asian countries, Dungan people have to seek more opportunities and ways to make their own culture derived[5]. Sending their children to China to learn Chinese has become one of their main choices.

Dungan students are bilingual or multilingual language users who mainly use Dungan language. They can use Dungan language, Russian, Kazakh, Kyrgyz, Uzbek, English, Turkish, Arabic and Chinese respectively depending on the conversation partner, topic and occasion[6]. Northwest Normal University has almost 200 Dungan students from Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan respectively for undergraduate study of Teaching Chinese to Speakers of other languages in four grades and 10 classes. How does their language use reflect the use and development of Dungan under the background of " Language Localization ", and how does learning in China affect their national identity and cultural identity? It is worth our in-depth investigation and research.

Based on the above reasons, since September 2021, the author has conducted a questionnaire survey on language use and cultural identity of Dungan student studying Chinese in our school. The content involves their personal situation, language learning and use, national language policy, family language use, understanding of their own national history and culture, understanding of Chinese history and culture, national sense of belonging and so on. In order to ensure the full, comprehensiveness and representativeness of the investigation, information tracking of Dungan student in different grades and countries was conducted in stages, supplemented by interviews.

II. Investigation and analysis of language use among Dungan International Students

Questionnaires were distributed to 182 Dungan international students in stages. A total of 182 questionnaires were sent out and 182 were collected with a recovery rate of 100%, among which 180 were valid with an effective rate of 99%. The questionnaire was set up in Chinese and Russian respectively. Due to their language habits or Chinese proficiency, the student of Dungan mostly chose Russian to answer the questionnaire.

The basic information of this survey is as follows: there are 154 male students, accounting for 85%; There are 28 girls in total, accounting for 15%. 68 Kazakh nationals, accounting for 37.4%; 101 Kyrgyz nationals, accounting for 55.5 percent; 13 people from Uzbekistan, accounting for 7.1% (from 2015 to recruit children of Uzbekistan Dungan student). The respondents were born between 2000 and 2007 and ranged in age from 16 to 23, with an average age of about 20. The longest time

of learning Chinese is 5 years, the shortest is 0.5 years, and the average time of learning Chinese is 2.5 years. The respondents all have bachelor's degree, see Table 1.

Table 1. Survey on the basic situation of Dungan students

Basic information	Gender	nationality	age	Chinese learning time
	Male 154	Kazakhstan 68	The youngest: 16 years old	The shortest 0.5 year
	Female 28	Kyrgyzstan 101	The oldest: 23 years old	The longest 5 years
		Uzbekistan 13	Average: 20 years old	Average 2.5years
Total	182	182		

The questionnaire and interview show that the living environment of Dungan students is mainly divided into urban and rural areas. Dungan students from Kazakhstan are mainly from rural areas, while Dungan students from Kyrgyzstan and Uzbekistan are mostly from cities. Their parents work mainly in business, education, agriculture and other jobs, and most of the students come from modest families.

In terms of the language used in the questionnaire, only a small number of people can proficiently use Chinese. In terms of activities, they have participated in the International Students' Cultural Festival of the university and the province, the National Dungan Students' Fellowship, interviews with national leaders, their own National Day celebrations, Silk Road Cultural Expo and other cultural or sports activities. For example, Dungan international students have participated in the "Cultural Investigation Activities in Linxia Hui Autonomous Prefecture of Gansu Province" every year since they were enrolled. In addition, there are other activities held by the school, such as Chinese character dictation competition, Li Bai's Broken leaves poetry recitation, Trinity teaching Competition, etc. Their participation in these activities is extensive, their enthusiasm is high, and their achievements are remarkable. The author will take 3 grades Dungan students in our school as an example to analyze and explain the language use of Dungan overseas students.

There are 138 Dungan students in these 3 grades, including 117 boys and 21 girls. Among them, 50 were from Kazakhstan, 80 from Kyrgyzstan and 8 from Uzbekistan. They are between the ages of 18 and 23, with an average age of around 20, and have a relatively balanced performance in language learning and use. The questionnaire mainly focused on their mother or first language, Chinese learning (time, place, reason, level, HSK), the use of mother language, and the use of other languages such as English, Arabic and Turkish.

First, the use of mother tongue or first language. 86 (62.5%) of the respondents spoke Dungan language as their mother tongue or first language. 3 (2.5%) speak Kazakh as their first language; 41 (30%) speak Kyrgyz as their first language; 8 people speak Russian as their first language, accounting for 5%. See Table 2.

Table 2. Survey on language use of Dungan students

Mother tongue or first language	Dungan language	Kazakh	Kyrgyz	Russian
Number	86	3	41	8
Account	62.5%	2.5%	30%	5%

As can be seen from the above table, Dungan students who speak Dungan language as their mother or first language show a high degree of identification and belonging to their native language. These students are mainly from the areas inhabited by the Dungan ethnic group, and the Dungan language is the main language for daily communication. Those who speak Kazakh as their first language were told by the interview that they could not use Dungan language. Influenced by the national language policy and the surrounding environment, they turned to Kazakh and took it as their mother tongue[3].

Because the families of Dungan students, who speak Kyrgyz as their mother tongue or first language, mostly live in cities, far away from Dungan inhabited areas, their families use Dungan language less frequently and gradually forget Dungan language. They are influenced by their families and generally do not speak Dungan language. At the same time, under the influence of the surrounding environment, the children of Dungan who speak Kyrgyz as their mother language or first language and Russian as their first language do not use Dungan language except that they are far away from the Dungan settlement area and do not use Dungan as their first language, and their use of Russian as their first language is mainly due to the influence of their father or mother's Russian nationality. It can be seen from the analysis that the use and recognition of Dungan by Dungan students still play a dominant role in all languages, but it should also be seen that the " Language Localization " policy of Central Asian countries has a distinct impact on the language use of Dungan. At the same time, the Dungan themselves still need to work hard to protect the national language unity and long-term operation[3].

Second, Chinese learning. This includes the time and place of learning Chinese, the reason for learning Chinese and the level of Chinese of the respondents. Of the 138 people surveyed, the longest time of learning Chinese is 5 years, the shortest time is 1 year, and the average time of learning Chinese is 3 years. Among them, a total of 45 students had Chinese learning experience before entering the school, accounting for 32.5%. The learning time ranges from two months to three years, mainly about one year. The places of study are Confucius institutes, primary schools or companies in their home countries and in China. There are five reasons for learning Chinese: 34 people love learning and want to learn Chinese well, accounting for 25%; 79 people were interested in Chinese language and Chinese culture, accounting for 57.5%; 25 people, accounting for 17.5%, learned Chinese because of work. In terms of Chinese proficiency, Chinese is good, 42 people passed the HSK4 examination, accounting for 30.4%.

According to the survey, the main motivation for Dungan students to learn Chinese is to have a deep understanding of Chinese language and Chinese culture. This motivation has a great role in helping and promoting their study, and also helps them to learn and understand Chinese culture in a better and deeper way and increase their sense of national cultural identity[1].

Thirdly, the use of the Russian language. According to the questionnaire, although the mother tongue or first language of the respondents is different, the vast majority of the respondents use Russian, 131 people in total, accounting for 95% of the total. The use of Russian can be divided into four levels: 7 users, accounting for 5%; 49 people are good at Russian, accounting for 37.5%;

Russian is very good 30 people, accounting for 22.5%; Russian very good 45 people, accounting for 35%, see Table 3.

Table 3. Investigation on the use of Russian by Dungan students

Usage of Russian	Can use Russian	Good	Fairly Good	Fluently
Number	7	49	30	45
Proportion	5%	37.5%	22.5%	30%

According to the survey, Russian still occupies a very important position in the language of Dungan students, and the proportion even exceeds Dungan language. The main reason lies in the irreplaceable role of Russian in ethnic communication. Since independence, Central Asian countries have generally adopted the policy of " Language Localization " to some extent in order to resist the deep-rooted influence of Russian. Many countries even restrict the use of Russian by constitution. In addition to political factors, it is more for the purpose of protecting the development of national language of their main body. However, through the investigation and research of some scholars on the language policy of Central Asia, especially the use and development of Russian under the background of " Language Localization " policy in Central Asia, it can be known that although Russian is excluded from the law as the first language, its influence formed over a long period of time can not be ignored, and it still plays an irreplaceable role in the process of communication between people of all ethnic groups in Central Asia. The influence of Russian in Central Asia still exists and will continue. Therefore, the ethnic groups in Central Asia still regard it as an important choice when learning and using the language, and Dungan people is no exception[3,4].

Fourth, the use of other languages. This included the respondents' knowledge or proficiency in English, Arabic and Turkish respectively. According to the survey, the above three languages also have a great influence on the Dungan students, especially the high proportion of English. Of the respondents, 10 (7.2%) is able to speak English. Two (1.4%) can speak Arabic. 2 people with good command of Turkish, accounting for 1.4%, see Table 4.

Table 4. Survey on the use of English, Arabic and Turkish among Dungan students

Language	English	Arabic	Turkish
Number	10	2	2
Proportion	7.2%	1.4%	1.4%

According to the survey, although English, Arabic and Turkish are not the main languages, they still occupy a place in the language use in Dungan students. The higher percentage is English, mainly due to its global influence, including in Central Asia and Dungan. The respondents who can use English are mainly interested in themselves. Some even graduated from specialized English schools, and some hope to engage in English-related jobs, so they have high interest in English learning and high level. Arabic and Turkish speakers attend specialized schools to learn Arabic or Turkish, mainly out of interest or at the request of their parents and families. The Arabic language learners mainly come from the needs of religious and commercial cooperation. Turkish has a great influence in Central Asia. Many specialized Turkish schools have been established, and many parents require their children to learn Turkish for better development in the future.

To sum up, taking Dungan students of three grades in our school as an example, this paper investigates and analyzes the language use of Dungan children from four aspects. It is found that in the background of " Language Localization policies ", ethnic attributes and communicative utility

are the most important factors to determine their language use. Meanwhile, the main ethnic language of Central Asia, namely "national language", has increasingly significant influence on the language of Dungan students. In this process, due to the increasing national strength of China and the increasingly close communication with Central Asia, Dungan students' enthusiasm for learning Chinese is increasingly rising and deepening, and their understanding of Chinese language and Chinese culture is increasingly strengthened, which helps them to better assume the responsibility of cultural transmission ambassadors after completion of their studies. At the same time, under the increasingly severe " Language Localization " and "Latinization" policies in Central Asia, Chinese has become an important breakthrough and effective way to solve the crisis of Dungan language islands and endangered languages. Inherit and transmit Dungan language, continue to retain Dungan language and its purity, better develop Dungan language and Dungan script under the surrounding of the main national language and strong national language, and relieve the "dialect island" crisis of Dungan language. In the process of Latinization of Central Asian Kirill languages, a series of important tasks such as how to transform and keep the close relationship with the northwest Shaanxi and Gan dialects of China will fall on the shoulders of the new generation of Dungan students.

III. Analysis of Cultural Identity of Dungan students

Although the Dungan people were defined as an independent ethnic community in Central Asia in 1924, the Dungan people still maintain their identity as Hui Muslims. Compared with Hui nationality, the development of Dungan people in Central Asia is obviously multi-colored, but its core is still Han culture and Islamic culture. At the same time, in order to distinguish the surrounding Muslim ethnic groups, more tend to Chinese culture, namely Chinese traditional cultural characteristics. Dungan people's awareness of China is not only limited to the recognition of Chinese Hui Muslims, but also appears in the consciousness of Chinese people. This phenomenon is also reflected in other overseas immigrants[1].

Based on the characteristics of Dungan nationality, such as national sexuality, language and culture, this paper discusses the origin and inheritance relationship between Dungan nationality and Chinese traditional culture, so as to strengthen the sense of identity and belonging of Dungan nationality and make them better serve as the bridge of promoting Chinese culture. The survey mainly includes four aspects:

First, the recognition of Dungan ethnic sexuality and ethnic identity consciousness. The Dungan ethnic group in Central Asia is an independent ethnic group abroad, but it has the same origin with the Hui ethnic group in northwest China in terms of cultural origin, ethnic characteristics, ethnic ideas and ethnic identity. Accept and advocate traditional culture education, take Chinese as its national common language, and internalize Chinese traditional culture into its national consciousness.

Second, the relationship between Dungan language and the northwest dialects. As a Chinese dialect variant in a special environment, Dungan language has a great difference from the northwest dialect, but as a special variant of Shaanxi and Gansu dialects, it retains the basic features of the language elements of the parent group, which is a significant symbol for Dungan people to distinguish the language and culture of other local groups. It is also the deep reason why Dungan people still maintain their national cultural characteristics in the vast sea of many nationalities.

Thirdly, the relationship between Dungan's multi-cultural characteristics and the origin and inheritance of Chinese traditional culture. After moving to Central Asia, the Dungan people adapted to and absorbed the surrounding Russian and Turkic cultures and created their own multi-ethnic

culture. At the same time, they stick to the identity of the Hui nationality, adheres to and innovates the language, maintains the traditional Chinese customs and living habits, and always have a strong yearning and love for China and the Northwest Hui nationality. Such strong preference towards China and their native land makes them first put themselves in the position of Chinese people when dealing with ethnic consciousness, regard it as their duty to stick to and spread Chinese traditional culture, and consciously act as ambassadors for the spread of Chinese culture in Central Asia.

With the expansion of cooperation between China and Central Asia, more and more Chinese scholars have realized the importance of Dungan ethnic group, and many of them have visited Dungan areas for research, which makes the connection between the two gradually restored and increasingly close. In recent years, more and more Dungan people have come to China to study and visit, which has greatly enhanced their understanding of China and the Chinese nation, and enhanced their pride and sense of belonging to the Chinese nation. In particular, a large number of Dungan students enter China to learn Chinese. With the deepening of learning, their sense of identity of China and the Chinese nation is increasingly enhanced. They also take the initiative to further learn Chinese culture and are willing to spread their Chinese and Chinese culture to Central Asia.

At the same time, we should also be aware that although Dungan students are subjectively willing to actively spread Chinese culture, there are still many problems in the actual process. The low level of Chinese language and little knowledge of Chinese culture are notable manifestations. Therefore, how to better help them improve their Chinese level in teaching and how to integrate cultural factors into language teaching is a big challenge. At the same time, in the process of seeking common ground, pay attention to respect their national attributes and uniqueness is also a very important issue in the process of communication.

Краткое содержание

Дунганское население составляет всего 0,2% от общей численности в Центральной Азии и они разбросаны по территории трех стран. Они проживают в иной этнокультурной среде, поэтому им трудно, а иногда и невозможно, поддерживать чистоту родного языка. Соответствующие данные показывают, что общая частота использования дунганского языка составляет всего 30,8% среди дунган, который стал вымирающим языком и имеет тенденцию к постепенному исчезновению. Поэтому особенно необходимо разрешить кризис использования дунганского языка и его атрофии и найти пути для его успешной трансформации.

С этой целью автор сделал анкетирование среди дунганских студентов, граждан трех стран Центральной Азии (Кыргызстана, Казахстана и Узбекистана), обучающихся в Северо-Западном педагогическом университете (КНР г. Ланьчжоу, провинция Ганьсу). Анкеты поэтапно были распространены среди 182 иностранных студентов-дунган и основные результаты анкетирования представлены в данной статье.

Из исследований видно, что дунганские учащиеся, для которых дунганский язык является родным или первым языком, демонстрируют высокую степень идентификации и принадлежности к своему родному языку. Эти студенты в основном из районов проживания дунганского этноса, а дунганский язык является основным языком повседневного общения.

Согласно опросу, русский язык по-прежнему занимает очень важное место в языке дунганских учащихся, и его доля даже превышает дунганский язык. Основная причина кроется в незаменимой роли русского языка в этнической коммуникации. С момента

обретения независимости страны Центральной Азии, как правило, придерживались политики усиленного внедрения государственного языка, чтобы противостоять в некоторой степени глубоко укоренившемуся влиянию русского языка. Основной государственный язык стран Центральной Азии оказывает все более существенное влияние на язык дунганских учащихся. Все большее количество дунганских учащихся в повседневной жизни используют государственный язык в стране проживания, например, из анкетирования видно, что 30% учащихся-дунган используют в Кыргызстане кыргызский язык как свой родной. В то же время необходимо отметить, что благодаря возрастающей национальной мощи Китая и все более тесному общению с Центральной Азией, у дунганских учащихся все больше возрастает и углубляется энтузиазм в изучении китайского языка, все более укрепляется их понимание китайского языка и китайской культуры. В процессе перехода к латинизации государственных языков стран Центральной Азии на плечи нового поколения дунганских студентов ляжет ряд важных задач, таких как сохранение тесной связи с северо-западными шэньсийским и ганьсуйским диалектами китайского языка. И при этом актуальной остается задача наследовать и передавать дунганский язык следующим поколениям, продолжать сохранять дунганский язык и его чистоту, лучше развивать дунганский язык и дунганскую письменность в окружении иной этно-культурной среды.

Как вариант китайского диалекта в особой среде дунганский язык имеет большое отличие от северо-западного диалекта, но как особый вариант диалектов провинции Шэньси и Ганьсу сохраняет основные черты языковых элементов родительской группы, что является существенным символом для дунган, чтобы различать язык и культуру других местных групп. Это также глубокая причина, по которой дунгане до сих пор сохраняют свои национальные, культурные особенности в огромном море многих национальностей.

List of cited sources:

1. Wang Gengwu. A Study on Southeast Asian Chinese Identity [A], WANG Gengwu Selected Works [C], Shanghai: Shanghai Education Publishing House, 2002:304 -- 306
2. Shen Ling. Cultural Studies [J]. 2016, 2nd issue.
3. Zhang Hongli. Language Policy and Its Development Trend in Central Asian Countries, Xinjiang Social Sciences,2015, No.2.
4. Zhang Hongli. Current Situation and development prospect of Russian Language in Central Asia [J]. Xinjiang Social Sciences,2010, No.6.
5. Ann Lei. Language Policy Adjustment and Background Factors in Central Asian Turkic Countries after Independence [J]. Journal of Graduate School of Chinese Academy of Social Sciences, No.6, 2011.
6. WANG Chao. On the Multi-culture of Donggan People in Central Asia and its Causes [J]. Journal of Shaanxi Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition), 2011, No.4.
7. Fund Project: This paper is the result of the project of Youth in Humanities and Social Sciences of Ministry of Education: Research on Donggan Ethnic Identity in Central Asia from the perspective of Ethnic, Linguistic and Psychological Cognition (Project No. : 16XJCZH004).
8. HAN MIOMIO[1] Northwest Normal University. Вестник Кыргызского национального университета имени жусупа баласагына; № 1 (109), 2022, стр. 35-40.

Секция 4. ПСИХОЛОГО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГА

УДК 81-13 (575.2) (043.3)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-219-225

Абдырахманова А. К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Абдырахманова А.К.
КНУ им. Ж. Баласагына
Abdyrakhmanova A. K.
KNU J. Balasagyn

ЭКИ БАСКЫЧТУУ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН МААЛЫМАТТЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ӨСТҮРҮҮ
ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТА В ДВУХУРОВНЕВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ
INFORMATION COMPETENCE OF A SPECIALIST IN A TWO-LEVEL SYSTEM OF EDUCATION

Аннотация: Макалада эки деңгээлдүү билим берүү системасында адистин маалыматтык компетенттүүлүгүнүн маанилүүлүгү жөнүндө маселени карайт. Азыркы заман адистерден өз тармагындагы билимди гана талап кылбастан, маалыматтык чөйрөдө багыт алуу, маалыматты тандап, иштеп чыгуу, көйгөйлөрдү чечүү үчүн аны натыйжалуу пайдаланууну талап кылаарын баса белгилеген.Маалыматтык компетенттүүлүк башталгыч класстардан башталып, адистин билим алуу жолунда улана турган процесс экендигине көңүл бурулат. Бул окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүк деңгээлин жогорулатууга мүмкүндүк берүүчү окуу процессине ар кандай методдорду жана технологияларды киргизүүнү талап кылат.Маалыматтык компетенттүүлүктүн бир нече аспектилерин белгип өткөн: издөө, тандоо, талдоо, маалыматты баалоо жана пайдалануу. Ал адистерди даярдоодо бул аспектилердин ар бири эске алынышы керектигин, алардын маалыматка бай дүйнөдө натыйжалуу иштөөсүнө шарт түзөөрүн белгилейт. Жыйынтыктап айтканда, заманбап дүйнөдө адис үчүн маалыматтык компетенттүүлүк барган сайын маанилүү болуп баратканын көргөзгон. Маалыматтык чөйрөдө багыттоого, маалыматты тандап алууга жана иштетүү, максаттарына жетүү үчүн аны натыйжалуу пайдаланууга жардам берет.

Аннотация: В статье рассматривается вопрос культуры информационной компетентности специалиста в условиях двухуровневой системы образования. Он подчеркнул, что современное время требует от специалистов не только знаний в своей области, но и умения ориентироваться в информационной среде, отбирать и обрабатывать информацию, эффективно использовать ее для решения задач. Кыргызский язык требует иных методов и технологий процесса обучения, что дает возможность студентам терять уровень информационной компетентности. Подчеркивает несколько аспектов информационной компетентности: поиск, отбор, анализ, оценку и использование информации. Он подчеркивает, что каждый из этих аспектов необходимо учитывать при подготовке специалистов, что позволит им эффективно работать в информационно

насыщенном мире. В заключении подчеркивается, что информационная компетентность приобретает все большее значение для специалиста в современном мире. Она помогает ему ориентироваться в информационной среде, отбирать и обрабатывать информацию, эффективно использовать ее для достижения своих целей.

Abstract: The article deals with the question of the culture of information competence of a specialist in a two-level education system. He emphasized that modern times require specialists not only to have knowledge in their field, but also the ability to navigate the information environment, select and process information, and effectively use it to solve problems. The Kyrgyz language requires other methods and technologies of the learning process, which makes it possible for students to lose the level of informational competence. Emphasizes several aspects of information competence: search, selection, analysis, evaluation and use of information. He emphasizes that each of these aspects must be taken into account in the training of specialists, which will allow them to work effectively in an information-rich world. In conclusion, it is emphasized that information competence is becoming increasingly important for a specialist in the modern world. It helps him navigate the information environment, select and process information, and use it effectively to achieve his goals.

Негизги сөздөр: маалыматтык компетенттүүлүк, адис, эки баскычтуу билим берүү системасы,билим берүү процесси, маалымат технологиялары, маалыматтар базасы, интернет, маалымат издөө, маалыматты текшерүү.

Ключевые слова: информационная компетентность, специалист, двухуровневая образовательная система, образовательный процесс, информационные технологии, база данных,интернет, поиск информации, проверка информации.

Keywords: information competence, specialist, two-level educational system, educational process, information technologies, database, Internet, information search, information verification.

Билим берүүнүн эки баскычтуу системасында адистердин маалыматтык компетенттүүлүгү биздин доордо маанилүү. Эки баскычтуу билим берүү системасы эки баскычтуу билим берүүнүн болушун болжолдойт: негизги жана кесиптик. Билим берүүнүн негизги деңгээли билимдин кеңири спектрин, анын ичинде технологияларды жана көндүмдөрдү билүү мүмкүнчүлүгүн берет, ал эми кесиптик билим берүү билимдин конкреттүү багыттарын тереңдетип үйрөнүүгө адистешкен.

Маалыматтык компетенттүүлүк компьютерлер жана программалар менен иштөөнүн негизги багыттары боюнча билимди, ар кандай булактардан маалыматты табуу жана колдоно билүү, маалыматтын сапатын, толуктугун баалоо,талдоо, ар кандай технологияларды колдонуу менен эффективдүү баарлашуу жөндөмүн камтыйт.

Билим берүүнүн базалык деңгээлинде окуучулардын маалыматтык компетенттүүлүгү ар кандай коммуникация технологияларын колдонууда окуу тапшырмаларын аткарууга, көйгөйлөрдү чечүүгө жана топ менен натыйжалуу иштөөгө жардам берет.

Кесиптик деңгээлде адистин маалыматтык компетенттүүлүгү ага өз тармагындагы акыркы жаңылыктардан кабарлар болууга, тапшырмаларды жана чечимдерди аткаруу үчүн маалыматты табууга жана талдап алууга, ар кандай технологияларды колдонуу менен кесиптештер жана кардарлар менен эффективдүү баарлашууга жардам берет.

Ошентип, маалыматтык компетенттүүлүк анын билим берүүнүн негизги жана кесиптик деңгээлиндеги ийгилигинин бир бөлүгү болуп саналат.

Маалыматтык компетенттүүлүк ар кандай билим берүү системасында, анын ичинде эки деңгээлдүү системада маанилүү аспект болуп саналат. Эки деңгээлдүү билим берүү системасы эки деңгээлдин болушун болжолдойт: негизги жана жогорку.

Базалык деңгээлде маалыматтык компетенттүүлүк интернетте маалыматты издөө, электрондук китепкана ресурстарын колдонуу көндүмдөрүн камтыйт. Эки деңгээлдүү билим берүү адистеринин маалыматтык компетенттүүлүгү заманбап маалыматтык чөйрөнүн шарттарында кесиптик ишмердүүлүктү ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн маанилүү.

Билим берүүдөгү эки баскычтуу бул система эки билим деңгээлинин болушун болжолдойт: бакалавр жана магистр даражасы. Билим берүүнүн бардык деңгээлдеринде окуучулар анализдөөгө, өзүнүн кесиптик ишмердүүлүгүнө катышууга зарыл болгон маалыматтарды алышат. Маалыматтык компетенттүүлүк маалымат менен иштөө жөндөмүн гана эмес, ошондой эле маалымдуулукту тандоо, анын ишенимдүүлүгүн жана актуалдуулугун баалоо, ошондой эле эркин билимди жана көндүмдөрдү колдоно билүү жөндөмүн камтыйт. Мүмкүн болгон көндүмдөрдү жана натыйжаларды окутуунун эки деңгээлдүү системасы маанилүү компоненттер катары таанылат:

1. Маалыматты издөө жана талдоо. Адис ар кандай булактардан маалыматты таап, анын мазмунун талдап, анын жеткиликтүүлүгүн жана актуалдуулугун текшере билиши керек.
2. Ишти пландаштыруу жана аткаруу. Бул белгилүү бир мөөнөттө пландарды, графиктерди түзүү, ресурстарды жана милдеттерди бөлүштүрүү жөндөмдүүлүгүн камтыйт.
3. Сынчыл ой жүгүртүү. Адис маалыматты баалоо,талдоо, өзүнүн позициясын түзө жана аны талаша билиши керек.
4. Байланыш. Коммуникация көндүмдөрү иштин кандай гана тармагында болбосун ал маанилүү. Бул сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү, башкаларды ынандыруу жана өнөктөштүк жөнүндө сүйлөшүүлөрдү жүргүзүү жөндөмүн камтыйт.
5. Командада иштөө. Заманбап адис командада иштөөгө, тапшырмаларды натыйжалуу бөлүштүрүүгө, коммуникацияларды курууга жана чыр-чатактарды чечүүгө жөндөмдүү болушу керек.
6. Технологиялык сабаттуулук. Адис ар кандай компьютердик программалар жана технологиялар менен, анын ичинде бизнес процесстерин автоматташтыруу үчүн санариптик инструменттерди колдонуу менен иштей билиши керек.
7. Проблемаларды чечүүгө чыгармачылык мамиле кылуу. Адис жаңы идеяларды жаратып, стандарттуу эмес чечимдерди таап, өз ишинде чыгармачылык мамилени колдоно билүүсү керек.
8. Башкаруу жөндөмдөрү. Акыр-аягы, адис команданын ишин натыйжалуу координациялоо, негизделген чечимдерди кабыл алуу жана алардын ишинин натыйжаларын көзөмөлдөө үчүн башкаруу жөндөмүнө ээ болушу керек.

Маалыматтык компетенттүүлүк – бул калкты квалификациялуу коргоо. Эки баскычтуу билим берүү системасы жогорку жана орто кесиптик билим берүүнү камтыйт жана ар бир деңгээл аныкталган компетенция жаатында ар кандай көндүмдөрдү жана билимдерди талап кылат.

Орто кесиптик билим берүүнүн деңгээлинде окуучулар компьютерде негизги билимдерге ээ болушу керек, тексттик жана графикалык редакторлор менен иштей билиши, интернеттен маалыматты издеп, талдай билиши керек. Алар ошондой эле коопсуздук изилдөөлөрүнүн негизги принциптерин эске алып, өз маалыматтарын түзө алышы керек.

Үчүнчү кесиптик деңгээлде, студенттер таанылган компетенттүүлүк чөйрөсүндө көбүрөөк өнүккөн көндүмгө ээ болушу керек. Алар изилдөөлөрдү табуу жана илимий макалаларды талдоо, маалыматтын ишенимдүүлүгүн жүргүзүү жана баалоо жөндөмдүүлүгүнө ээ болушу керек. Алар ошондой эле маалымат базалары жана маалыматты талдоо үчүн негизги программалар менен иштей билиши керек. Бирок аныкталган учурларда маалыматты табуу талдоо гана эмес, анын бар-жогуна баа берүү, жалган маалыматты текшерүү колдонууга оңой форматта маалыматты аныктоо мүмкүн болушу мүмкүн. Ошондой эле маанилүү көндүмдөр - башка адамдар менен баарлашуу ,кызыктуу оюнда иштөө жөндөмү, анын ичинде коммуникация көндүмдөрү. Профессионалдар өз идеяларын жана ишинин натыйжаларын изилдей алышы керек, ошондой эле маалыматты түшүнүктүү форматта бере алышы керек. Жалпысынан алганда, маалыматтык компетенттүүлүк коомдук коомдун ар бир адисинин артыкчылыктуу милдети болуп саналат, ал эми аны өнүктүрүү билим берүү тармагындагы билим берүү мекемелеринин артыкчылыктуу багыты болууга тийиш. Орто билим берүү деңгээлинде, маалыматтык компетенттүүлүк студенттерге маалыматты эркин издөөгө, баалоого, талдоого, колдонууга жана баарлашууга мүмкүндүк бериши керек. Бул китепкана каталогдорун, маалымат базаларын, интернетти жана башка электрондук ресурстарды түзгөн маалымат булактары менен иштөө көндүмдөрүн камтыйт. Студенттер маалыматтын сапатына баа берип, анын маалымдуулугун жана ээ болушун кабыл алып, алынган маалыматты маселелерди чечүү үчүн колдоно билиши керек.

Жогорку билим берүүнүн эң жогорку деңгээлинде маалыматтык компетенттүүлүк өзүнүн адистигинин предметин натыйжалуу аныктоого, илимий адабияттарды жана башка маалымат булактарын талдоо, баалоого, маалыматтардын негизинде негизделген чечимдерди кабыл алууга мүмкүндүк бериши керек. Ал ошондой эле маалыматтарды иштеп чыгуу, статистикалык маалыматты талдоо жана башка адистештирилген программалар менен иштөө боюнча көндүмдөрдү камтыйт.

Маалыматтык компетенттүүлүк, маалыматтык технологиялар көндүмдөрү менен эле чектелбестигин түшүнүү маанилүү. Ал ошондой эле баарлашуу, командада иштөө, убакытты эркин колдонуу жана долбоорлорду башкаруу жөндөмүн камтыйт. Жогорку компетенттүү адистер эки баскычтуу билим берүү системасында жана бүтүндөй эмгек рыногунда өздөрүнүн профессионалдык ишмердүүлүгүндө ийгиликке жетүү үчүн чоң мүмкүнчүлүккө ээ. Маалыматтык компетенттүүлүк – көйгөйлөрдү чечүү жана максаттарга жетүү үчүн маалыматтык ресурстарды жана технологияларды эркин колдонуу жөндөмдүүлүгү жана көндүмдөрү. Эки баскычтуу билим берүү системасында жогорку жана орто кесиптик билим берүүдөн баштап, маалыматтык компетенттүүлүк өзгөчө жогору болуп калат, анткени ал студенттерге жана бүтүрүүчүлөргө окуу процессинде маалымат менен эффективдүү иштөөгө жана жумуш ордунда төлөө жөндөмдүүлүгүнө мүмкүндүк берет.

Жогорку окуу жайдын студенттери университетте ийгиликтүү окуу жана алган билимдерин практикада колдонуу үчүн маалыматтык компетенттүүлүккө ээ болушу керек. Бул ар кандай булактардан маалыматты табуу, талдоо жана баалоо, маалыматтык технологияларды жана куралдарды колдонуу жана эркин сүйлөөнү камтыйт.

Орто кесиптик билим берүүнүн адистери да өздөрүнүн кесиптик милдеттерин ийгиликтүү аткаруу үчүн компетенттүүлүккө ээ болууга тийиш. Бул адистештирилген программалык камсыздоону жана технологияны колдонуу менен тапшырмаларды аткаруу үчүн маалыматты табуу жана колдонуу, ошондой эле кесиптештер жана кардарлар менен натыйжалуу баарлашууну камтыйт. Эки тепкичтүү билим берүү системасында, ЖОЖдордо

жана колледждерде компетенттүү студенттерди жана бүтүрүүчүлөрдү маалыматтык камсыздоо менен алектенгендер үчүн маалыматтык сабаттуулукту жогорулатуу курстары, ошондой эле маалыматтык ресурстарга жана технологияларга жеткиликтүүлүк каралган. Мындан тышкары, иш берүүчүлөр иш чөйрөсүндө маалыматтык компетенттүүлүккө ээ болуу үчүн алардын кызматкерлери үчүн кошумча окуу программаларын өткөрүшү мүмкүн. Эки деңгээлдүү билим берүү системасында адистердин маалыматтык компетенттүүлүгү кесиптик компетенттүүлүктү аныктоонун ачкычы болуп саналат. Кеңири дүйнөдө маалыматтык технологиялар адам ишинин бардык чөйрөлөрүнө, анын ичинде билим берүү жана илимге да кирип жатат. Маалыматтык муктаждыгы бар адистер издөө, иштетүү, талдоо жана кайтарым байланыш, идентификациялоону тез жана жакшыраак чечип, өздөрүнүн кесиптик милдеттерин аткара алышат.

Эки баскычтуу билим берүү системасы билим берүүнүн эки баскычынын болушун болжолдойт: жогорку жана жогорку. Билим берүүнүн башталгыч баскычында окуучулар компьютердик технологиянын негиздерин алышат жана билим берүү мекемелеринде маалыматтык технологияларды колдонууга үйрөтүшөт. Билим берүүнүн эң жогорку деңгээлинде студенттер маалыматтык технологиялар тармагында билимге ээ болушат жана жогорку компетенттүүлүккө ээ болуп, маалымат ресурстары менен иштөө көндүмдөргө ээ болушат, илимий адабияттар жана башка маалымат булактары менен иштөөгө, алынган маалыматтарды талдоо жана баалоого үйрөнүшөт.

Эки деңгээлдүү билим берүү системасында маалыматтык компетенцияга ээ адис төмөнкү жөндөмдөрдү жана жөндөмдөрдү колдонууга тийиш:

• издөө системаларын жана маалымат базаларын колдонуу менен керектүү маалыматты тез жана натыйжалуу издей билүү;
• алынган маалыматтын сапатын жана жеткиликтүүлүгүн баалай билүү;
• маалыматтарды талдоо жана чечмелей билүү;
• илимий адабияттар жана башка маалымат булактары менен иштей билүү;
• маалыматты иштеп чыгуу жана берүү үчүн ар кандай программаларды колдоно билүү;
кубаныч менен иштей билүү жана кесиптештери менен маалымат бөлүшүү;
• Маалыматты колдонуунун этикалык жана укуктук аспектилери жөнүндө түшүнүккө ээ.

Ошентип, маалыматтык компетенттүүлүк эки деңгээлдүү билим берүү системасындагы адистердин кесиптик компетенциясынын бир бөлүгү болуп саналат. Мындай компетенттүү адистер профессионалдык тапшырмаларды тез жана жакшы аткарышат.

Эки баскычтуу билим берүү системасындагы адистердин маалыматтык компетенттүүлүгү ишмердүүлүктүн кайсы гана тармагында болбосун ийгиликтүү карьера жана өнүгүү үчүн маанилүү ролду ойнойт. Эки баскычтуу билим берүү системасы билим берүүнүн эки деңгээлинин болушун болжолдойт: жогорку жана орто кесиптик. Орто кесиптик билим берүү ишмердүүлүктүн кеңири чөйрөсүндө конкреттүү милдеттерди аткаруу үчүн адистерди даярдоого багытталган. Ал талаада иштөө үчүн керектүү билимге ээ жана көйгөйлөрдү чечүү жөндөмүн өрчүтөт. Бул учурда маалыматтык компетенттүүлүк маалыматты тез табуу, аны талдоо жана жумушта колдонуу жөндөмүн билдирет.

Кеңири көз карашты түзүү жана өз кесибинин алкагында, ошондой эле профессионалдык чөйрөлөр менен айкалыштырып ар кандай милдеттерди аткара ала турган адистерди даярдоо үчүн жогорку билим берүү. Бул учурда маалыматтын пайдалануу

мүмкүнчүлүгү атайын адабияттарды билүү гана эмес, ошондой эле кошумча маалымат булактары менен иштөө, аларды баалоо, талдоо жана өз ишинде көндүмдөрдү билдирет.

Маалыматтык компетенттүүлүк көпчүлүк учурда өзүнүн кесиптик тармагында колдонулушу мүмкүн болгон жетишсиз көндүм болгон учурларда. Бул квалификацияны өнүктүрүү үчүн курстардан өтүү, профессионалдык адабияттарды окуу, конференцияларга жана семинарларга катышуу, насаатчылар жана кесиптештер менен иштөө сыяктуу ар кандай ыкмаларды, инструменттерди колдонсо болот. Маалымат компетенттүүлүгү ар кандай билим берүү системасынын, анын ичинде эки деңгээлдүү системасынын адиси үчүн негизги болуп саналат. Эки баскычтуу билим берүү системасы, адатта башталгыч жана орто билим берүү, андан кийин жогорку же кесиптик билим берүү. Башталгыч жана орто билим берүүдө адис окутууда заманбап технологияларды колдонуу, интернеттен маалымат издөө, анын сапатын жана жеткиликтүүлүгүн талдоо, баалоо үчүн маалыматтык компетенттүү болууга тийиш. Ошондой эле заманбап технологияларды колдонуу менен презентацияларды, долбоорлорду жана башка окуу материалдарын түзө билиши керек.

Ошентип, эки баскычтуу билим берүү системасынын адистери үчүн маалыматтык компетенттүүлүк негизги болуп саналат жана билим берүү мекемелери аны өнүктүрүүгө жана өнүктүрүүгө өзгөчө көңүл буруусу маанилүү.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Афанасьева, Н.О., Кондакова, Д.А. "Формирование информационной культуры и компетентности на уроках иностранного языка". МОН РФ, 2013.
2. Баркова, Е.Л. "Информационная компетентность различных категорий профессиональных работников: сравнительный анализ". НИУ ВШЭ, 2015.
3. Голованева, О.Н. "Формирование информационной компетентности у студентов педагогического ВУЗа". МОН РФ, 2012.
4. Зимняя, И.А. "Ключевые компетенции: образовательные стандарты и учебные программы". Гуманитарное издательство Владос, 2009.
5. Короткова, О.В., Шумилова, Л.А. "Информационная компетентность: содержание, структура, критерии". Инновационные технологии в образовании, 2014.
6. Лебедь, В.О. "Информационная компетентность студентов: содержание и принципы формирования". МОН РФ, 2011.
7. Минеева, Т.О., Кондакова, Д.А. "Информационным технологиям на службу образования". МОН РФ, 2014.
8. Социальный пакет информационной компетентности. URL: http://www.rsl.ru/ru/1649 (дата обращения: 12.09.2017).
9. Горн, А.Г, Мамбеталиев,С, Токтоналиев, К, Кыргыз тилин тез үйрөнөбүз. Интенсивный курс кыргызского языка . Ф.;-1990.
10. Эсенгулова М.М., Асекова Ж.Д.. Сынчыл ойломду өстүрө турган окуу жана жазуу» программасынын хрестоматиясы, Бишкек-2004
11. Эсенгулова М.М., Асекова Ж.Д.. Мүмкүнчүлүктөрдү кеңейтүү…(«Окуу жана жазуу аркылуу сынчыл ой жүгүртүүнү өстүрүү»усулунун теориясы жана практикалык тажрыйбасы) Бишкек-2008
12. Кручинина Г.А. Формирование психолого-педагогической компетентности специалистов в условиях информатизации высшей профессиональной школы. Монография [Текст] / Кручинина Г.А., Быкова Ж.Б. – Н. Новгород: НФ УРАО, -2009. – 256 б.

13. Сыдыкбаева М.М. Жогорку окуу жайларында кыргыз тилин экинчи тил катары окутууда студенттердин тилдик компетенцияларын калыптандыруунун лингводидактикалык негиздери, Монография, Б.; 2016, 238б.
14. https://multiurok.ru/files/interaktivduu-metoddor-1.html

УДК 378.147
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-225-233

Бузаубакова К.Д.
М. Х. Дулати атындагы Тараз регионалдык университети
Бузаубакова К.Д.
Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати
Buzaubakova K.D.
Taraz Regional University M.H.Dulati

КАЗАКСТАНДЫН ЖАҢЫ РЕАЛДУУЛУГУНДА ДИСТАНТТЫК ОКУТУУДА БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН САНАРИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫ

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ В НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА

PRIORITY DIRECTIONS OF FORMATION OF DIGITAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS IN DISTANCE LEARNING IN THE NEW REALITY OF KAZAKHSTAN

Аннотация: В статье определены содержание, особенности и пути формирования цифровых компетенций будущих учителей в условиях дистанционного образования в Республике Казахстан. Также в статье раскрываются приоритетные направления проводимой исследовательской работы по формированию цифровых компетенций будущего учителя в условиях дистанционного обучения: раскрывается сущность и содержание вебинара, онлайн-курса, онлайн-конкурса. Исследование АР09259497 в рамках грантового проекта «Совершенствование системы педагогического образования в новой реальности Казахстана: технолого-методические аспекты формирования цифровых компетенций будущих педагогов при дистанционном обучении РК», профинансированного Министерством Науки и высшего образования РК.

Abstract: The article defines the content and features of the formation of digital competencies of future teachers in the conditions of distance education in the Republic of Kazakhstan. The article also reveals the priority directions of research work on the formation of digital competencies of the future teacher in the conditions of distance learning: webinar, online course, subject and content of the online contest. The research AP09259497 within the framework of the grant project «Improving the system of pedagogical education in the new reality of Kazakhstan: technological and methodological aspects of the formation of digital competencies of

future teachers in distance learning of the Republic of Kazakhstan» is funded by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Ключевые слова: дистанционное обучение, цифровая компетентность, вебинар, онлайн-конкурс, онлайн-курс.

Keywords: distance learning, digital competence, webinar, digital online contest, online course.

В новых условиях Казахстана возникает необходимость модернизации системы педагогического образования, формирования цифровой и креативной компетентности будущих педагогов.

Президент Республики Казахстан К. Токаев в своем обращении к народу Казахстана под названием «Справедливое государство. Единая нация. Благословенное общество»: «Большой вклад в развитие образования вносят самоотверженные учителя. Качество среднего образования – еще одно важное условие становления успешной нации. Каждому ученику должны быть созданы благоприятные условия для всестороннего обучения и развития. Именно поэтому был запущен национальный проект «Комфортная школа». К 2025 году мы создадим условия для обучения в современной школе 800 000 детей», - подчеркнул потребность в SMART-педагогах, способных качественно работать в комфортной школе [1].

.

Основная стратегическая задача повышения цифровой грамотности в среднем, техническом, профессиональном и высшем образовании определена в государственной программе «Цифровой Казахстан», утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан № 827 от 12 декабря 2017 года [2].

На сегодняшний день основная цель информатизации образования в Республике Казахстан – повышение качества национального образования через создание единой информационной среды на основе применения современных цифровых технологий. Реализация цифровой грамотности в цифровом обществе позволит системно развивать цифровые компетенции подрастающего поколения и реализовать стратегию цифровой экономики.

Цифровые «передовые», «умные», «smart» технологии составляют ядро современного этапа технологического процесса и играют приоритетную роль в перспективе.

С внедрением современных технологий в процесс обучения существенно расширились и образовательные возможности учреждений, стали появляться новые форматы обучения. Появилось, так называемое «цифровое поколение».

Сегодня в современных школах и вузах обучается новое поколение детей, студентов, которое не мыслят себя без сети интернет. Возникает вопрос, нужно ли менять теории и методики обучения? Каковы новые системы обучения?

Сейчас в Новом Казахстане живут и работают представители разных поколений:

- поколение (1900-1923 г.р.);
- молчаливое поколение (1923-1943 г.р.);
- поколение Беби- Бумеров (1943-1963 г.р.);
- поколение X (1963-1984 г.р.);
- поколение Миллениум или Y(1984-2000 г.р.);
- поколение Z (с 2000 г.р.), которое обучается и будет обучаться и ближайшие 10-20 лет [3].

Поэтому педагогам необходимо учитывать особенности поколения «Z». Об этом поколении современнных детей говорят, что они родились с компьютерной мышью в руке. Поколение Z (Generation Z, Generation M, Net Generation, Internet Generation – это своеобразное переходное поколение из XX века в век XXI, на которое еще оказывает влияние поколение Миллениум (Y), но в то же время у него формируются собственные черты [4].

Цифровая образовательная среда открывает новые возможности:

1) переход от обучения в классе или аудитории к обучению в любом месте и в любое время;

2) разработка самостоятельного образовательного маршрута;

3) превращение студентов из пользователей электронных ресурсов в создателей новых ресурсов.

По результатам исследования, проведенного Европейским Союзом по определению уровней освоения учителями цифровых компетенций, «учащиеся усваивают у учителей только 20-25% необходимых цифровых компетенций, которые позволяют активно использовать в образовательном процессе» [5].

В 2006 году Европейский Союз определил понятия «цифровая грамотность» и «цифровая компетентность» как часть 8 компетенций непрерывного образования: «Цифровая компетентность – это способность людей уверенно и конструктивно использовать информационные технологии в рабочих, досуговых и коммуникативных ситуациях. Понятие «цифровая компетентность» также представляет собой способность людей приобретать базовые навыки, такие как использование компьютера в своей профессиональной деятельности, уметь хранить информацию, обмениваться информацией и иметь возможность выходить в сеть через Интернет [5, European Commission (2008)].

В рамках грантового проекта АР09259497 «Совершенствование системы педагогического образования в новой реальности Казахстана: технолого-методические аспекты формирования цифровых компетенций будущих педагогов при дистанционном обучении РК» профинансированного Министерством науки и высшего образования Республики Казахстан на 2021-2023 гг. по формированию цифровых компетенций у будущих педагогов в условиях дистанционного образования проведены опытно-экспериментальные работы инновационного содержания (Таб.1).

Таблица 1– Приоритетные направления проведенных мероприятий

№	Содержание мероприятия	Ссылка
1	Подписан Договор сотрудничество между Шадринским государственным педагогическим университетом России и Таразским региональным университетом имени М.Х. Дулати (28.10.2021 г., г.Шадринский, Россия)	https://dulaty.kz/2020-01-30-02-50-58/item/3589-dulati-universiteti-men-resejdi-shadrinsk-memlekettik-pedagogikaly-universiteti-arasynda-yntyma-tasty-bajlanys-ny-ayuda.html
2	Открыт образовательный педагогический портал smart-pedagog.kz	smart-pedagog.kz https://bilimdinews.kz/?p=174531

3	На базе Шадринского государственного педагогического университета России (ШГПУ) создана онлайн-кафедра «smart-pedagog» (Решение Ученого совета ШГПУ: протокол №1, 28.10.2021 г.).	https://dulaty.kz//kk/2020-01-30-02-50-58/item/3589-dylati-universiteti-men-resejdi-shadrinsk-memlekettik-pedagogikaly-universiteti-arasynda-yntyma-tasty-bajlanys-nu-ayuda.html
4	Создано мобильное приложение онлайн-тестирования «SMART – будущий педагог».	https://play.google.com/store/apps/details?id=smart.aplivfm&hl=ru&gl=US
5	Проведен Международный онлайн коучинг вебинар «Я - Smart педагог!»	http://lib.dulaty.kz/index.php/kz/45-ma-yzdylar/1170zha-a-kitaptar https://dulaty.kz/ru/2020-01-30-02-50-58/item/4507-onlajn-konkurs-moj-pervyj-onlajn-urok.html
6	Организован международный онлайн конкурс «Мой первый онлайн-урок» для будущих педагогов	https://dulaty.kz/ru/2020-01-30-02-50-58/item/4507-onlajn-konkurs-moj-pervyj-onlajn-urok.html
7	Проведена научная конференция «Наука – истинный путь к становлению личности»	https://dulaty.kz/ustaz-institute-kaz/ustaz-news/item/4732-ylym-tappaj-ma-tanba-adam-bolam-dese-iz.html
8	Проведены онлайн-анкетирования и онлайн-тестирование	http://test.max-tech.kz/?page=author&lang=kaz
9	Проведен 72 часовой онлайн курс для будущих педагогов «Дистанционные технологии обучения»	https://www.instagram.com/p/Cn7FSMGNocn/?igshid=MDJmNzVkMjY
10	Проведен Международный конгресс на тему: «Дистанционное образование: вызовы, современные тренды и стратегии»	https://dulaty.kz/2020-01-30-02-50-58/item/4913-ashy-tan-bilim-beru-khaly-araly-kongress.html
11	Проведен Международный научно-практический семинар на тему: «Современные технологии обучения»	https://dulaty.kz/kk/2020-01-30-02-50-58/item/3845-aza-standy-zh-ne-resejlik-alymdar-kollaboratsiyaly-ylymi-zertteu-zh-mystaryn-zh-rgizude.html

В настоящее время помимо традиционной формы обучения используются также различные формы цифровых технологий: дистанционное обучение; электронное обучение; массовые открытые онлайн-курсы и другие формы обучения с использованием Интернета и цифровых технологий.

В Казахстане в новой реальности возникает необходимость модернизации системы педагогического образования, формирования цифровых и креативных компетенций будущих педагогов.

Создан портал на основе инновационного сотрудничества Таразского регионального университета имени М.Х.Дулати (Университет Дулати) и Шадринского государственного

педагогического университета (ШГПУ) России в целях повышения до мирового уровня системы педагогического образования в новой реальности Казахстана.

Преимущества образовательного портала www.smart-pedagog.kz касаются не только студентов, но и действующих преподавателей. Интерактивные образовательные методы, используемые на портале, открывают новую перспективу для учителей, которые могут использовать их в обычных классах и, таким образом, помогают будущим педагогам лучше понять концепции педагогики.

Сущность портала педагогического образования www.smart-pedagog.kz – формирование цифровой и креативной компетентности будущих педагогов, развитие способности будущего педагога к креативному мышлению, осуществление методологической рефлексии, стремление к новизне, творческое использование инновационных технологий, постоянные поиски с целью совершенствования учебно-воспитательного процесса, системное использование педагогических инноваций в своей практике, развитие умения самостоятельного поиска и анализа информации, направление обучающихся к творческой деятельности.

Для подготовки высококвалифицированных педагогических кадров в РК и повышения цифровой креативной компетентности будущих педагогов педагогический образовательный портал www.smart-pedagog.kz использует 7 онлайн-педагогических ресурсов (Рис.1).

Педагогический образовательный портал www.smart-pedagog.kz работает на 3 языках: казахском, русском и английском.

В верхней части в центре размещена кнопка «Google play», предоставляющая доступ к мобильному приложению «Опрос-Тест».

Для поиска информации на портале необходимо написать опорные слова в поле «Поиск», расположенное в верхней правой части экрана.

В навигационной панели структурировано 6 блоков: «Главная страница»; « Новости»; «О нас»; «О проекте»; «Медиа»; «Онлайн кафедра (ШГПУ)».

В блоке «О нас» педагогического образовательного портала приводятся краткие сведения о руководителе и участниках проекта.

Блок «Медиа» педагогического образовательного портала состоит из 2-х частей: видеогалерея; фотогалерея. В разделе «Видеогалерея» представлены 12 видеоуроков по дисциплине «Педагогика» автора проекта К.Д. Бузаубаковой. В разделе «Фотогалерея» блока «Медиа» педагогического образовательного портала сгруппированы фото-рисунки, раскрывающие содержание мероприятий, проводимых в рамках проекта.

В блоке «О проекте» педагогического образовательного портала www.smart-pedagog.kz представлены тема проекта, актуальность, методология исследования, цель, задачи и ожидаемые результаты от проектах [2].

В блоке «Онлайн-кафедра» педагогического образовательного портала представлены специальные документы, подготовленные в рамках проекта по открытию онлайн-кафедры кафедрой «Педагогика» Таразского регионального университета имени М.Х.Дулати, открытой в Шадринском государственном педагогическом университете.

В целях изучения, использования, обобщения и распространения инновационного опыта дистанционного образования при подготовке конкурентоспособных педагогических кадров в новой реальности Казахстана организован международный онлайн-коучинг - вебинар на тему: «Я – smart педагог!»

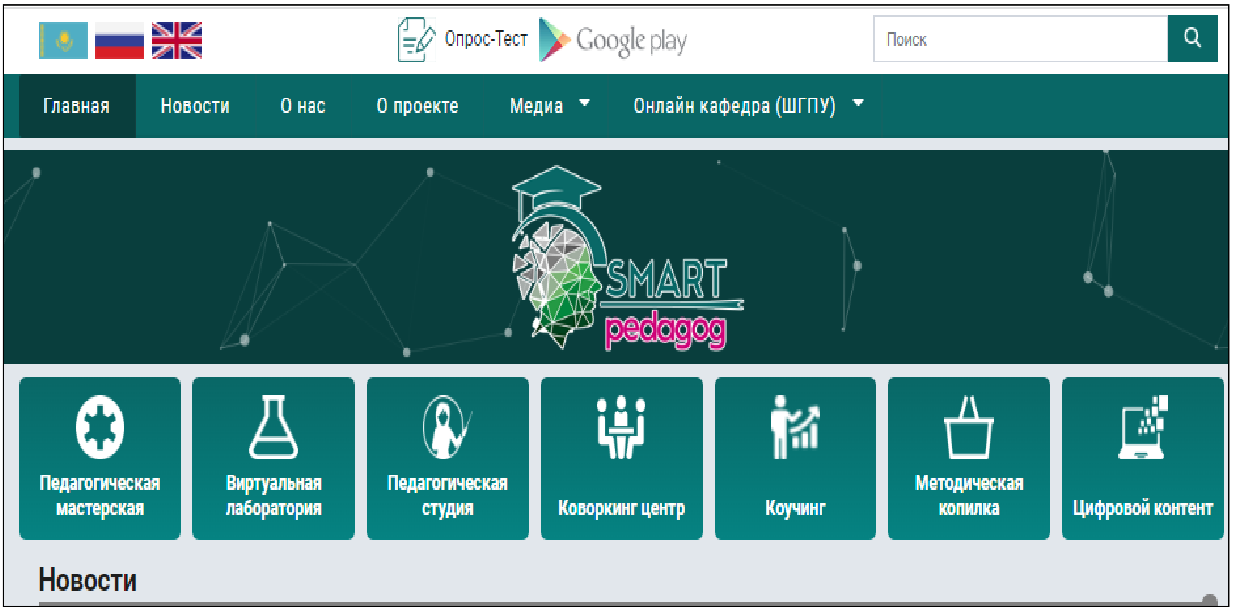

Рисунок -1. Ресурсы педагогического образовательного портала

Определены эффективные пути формирования цифровых компетенций у будущих педагогов в условиях дистанционного образования в новых условиях Казахстана: разработаны правила Международного онлайн-конкурса «Мой первый онлайн-урок».

Организован Международный онлайн-коучинг -вебинар по формированию цифровых компетенций у будущих педагогов в условиях дистанционного образования.

Будущие педагоги раскрыли облик SMART педагога: способного дать качественное образование каждому ученику в комфортной школе, критически мыслящего, отзывчивого, безгранично любящего ребенка, понимающего душу ученика от всего сердца, неустанно объясняющего ребенку новый материал, педагога-новатора, который всегда готов дать совет и идет навстречу каждому ребенку; квалифицированного педагога, обладающего цифровыми компетенциями для работы в цифровой среде и эффективно использующего информационно-коммуникационные технологии в образовательном процессе; креативного педагога с высокой рефлексивной компетентностью, критически мыслящего, умеющего оценить себя как профессионала.

Проведен 72-часовой онлайн-курс «Дистанционные технологии обучения» для будущих педагогов.

В результате проведенного научного исследования разработаны электронные учебники: «Педагогика» и «Цифровая педагогика».

Формирование цифровых компетенций будущих педагогов при использовании электронного учебника «Педагогика» имеет следующие преимущества:

- будущие педагоги работают самостоятельно: будущий педагог самостоятельно ищет и своевременно находит в рассматриваемом материале необходимый ему материал, новую информацию;
- повышается познавательная активность будущих педагогов: в процессе познания на разных уровнях будущий педагог активизирует деятельность по эффективному решению проблем, вытекающих из его интересов и потребностей.

- формируется креативное мышление будущих педагогов: будущему педагогу открывается возможность находить ответы на самые сложные вопросы, выносить решения, мыслить конструктивно; будущий педагог учится оценивать свою, чужую точку зрения и тем самым критически мыслить; учится сравнивать, выявлять логические связи между ранее пройденным материалом и новыми знаниями [7].

Использование цифровых технологий, электронных учебников в учебно-воспитательном процессе вуза помогает будущему педагогу самосовершенствоваться, а также вносить свой вклад в становление творчества обучающихся, позволяет более полно и глубже усвоить материал.

Особенностью электронного учебника является то, что рисунок, таблицы, содержащиеся в теоретическом материале, основаны на креативном мышлении обучающихся, творческом поиске.

Главное меню электронного учебника состоит из 6 блоков: «Теория»; «Знающему Жемчужина»; «Наставления великих»; «Глоссарий»; «Фотогалерея»; «Литература» (Рис. 2).

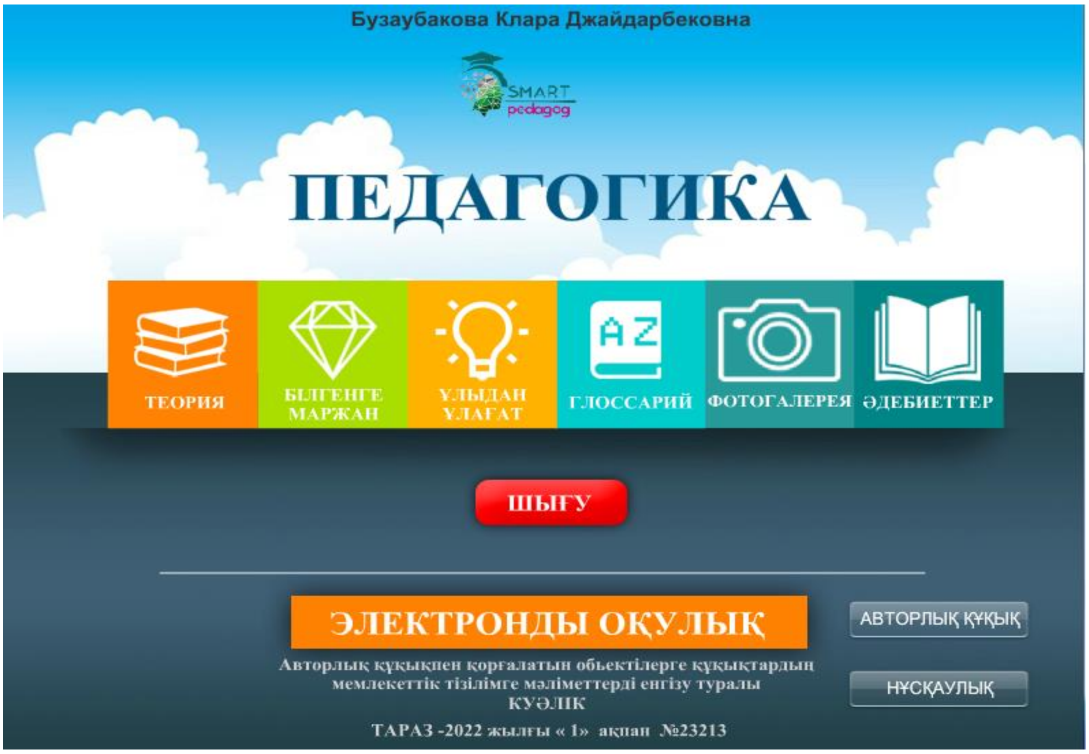

Рисунок -2. Главное меню электронного учебника

Цель электронного учебника – формирование системного подхода будущих педагогов к своей профессиональной деятельности; совершенствование готовности будущих педагогов к самообразованию; обучение будущего педагога эффективному применению информационных технологий в учебно-воспитательном процессе; формирование познавательной активности и информационных, творческих компетенций, цифрово-креативных компетенций будущих педагогов.

В разделе «Видеогалерея» блога «Медиа» педагогического образовательного портала представлены 12 видеоуроков по предмету «Педагогика» автора проекта.

Электронный учебник «Педагогика» знакомит будущих педагогов с тонкостями целостного педагогического процесса, вооружает теорией педагогической деятельност; формирует системный подход и профессионально значимые личностные качества будущих педагогов необходимые в профессиональной деятельности; формирует системный подход будущих педагогов к своей профессиональной деятельности; формирует готовность будущих педагогов к творческой научно-исследовательской работе, самообразованию; позволяет будущему педагогу эффективно применять инновационные технологии в учебно-воспитательном процессе; предполагает деятельностную направленность в обучении; способствует повышению познавательной активности студентов; способствует применению интерактивных методов и приемов обучения; развивает цифрово-креативные компетенции будущих педагогов.

Создан инновационный информационный банк по дисциплине «Педагогика»: на педагогическом портале, созданном в рамках данного проекта, размещены 12 видеолекций, подготовленных по дисциплине «Педагогика», электронные учебники «Педагогика» и «Цифровая педагогика».

В учебнике «Цифровая педагогика» рассматриваются технологии обучения в цифровой среде, требования к цифровым средствам обучения, особенности цифровых средств обучения, раскрываются дидактические возможности цифровых образовательных платформ: Skype, Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Google Classroom, Nearpod , Learning Apps, Quizizz , Kahoot, Күнделік, BilimLand , Online Mektep и др. [8].

В новой реальности Казахстана изучен инновационный опыт дистанционного образования при подготовке конкурентоспособных педагогических кадров: установлена единая совместная методическая связь между Университетом Дулати (Казахстан) и ШГПУ России; открыт педагогический (портал) smart-pedagog.kz; открыта онлайн-кафедра «Smart-pedagog» с ШГПУ как вузом-партнером; создан инновационный и информационный банк; результаты, полученные в ходе исследовательской работы, были обработаны.

Для того чтобы превратить образование в центральное звено новой модели экономического роста в XXI веке необходимо направить образовательную программу на развитие критического мышления, навыков самостоятельного исследования, дистанционное обучение.

Адаптируя опыт международных центров педагогического и профессионального образования к современному казахстанскому рынку, мы должны подготовить будущих педагогов с высокими цифровыми и креативныввными компетенциями, конкурентоспособными на глобальном уровне.

Список цитируемых источников:

1. «Справедливое государство. Единая нация. Благословенное общество» Послание Президента Республики Казахстан К.Токаева народу Казахстана.- Астана, 2022.

2. Государственная программа «Цифровой Казахстан»/Утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 года № 827. -Астана,2017.

3. Джусубалиева Д.М. Трансформация образования в условиях цифрового общества//Материалы Международной научно-практической конференции «Актуальные проблемы и перспективы современного педагогического образования», посвященной 70-летнему юбилею доктора педагогических наук, профессора, академика МАНПО К.К.Жампеисовой.-Алматы: «Ұлағат», 2022.- С.35-41.

4. Джусубалиева Д.М. Формирование цифровой компетентности будущих учителей иноязычного образования в ходе обучения в вузе//Сборник материалов Круглого стола «Современное языковое образование: традиции и инновации».- Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2022.-С 10-15.
5. The European qualifications framework for lifelong (EFQ) .Luxembourg: Office for Official Publications of the European Comminities(2008).http:ecompretences.eu].
6. Buzaubakova K. The portal smart-pedagog.kz as means of increasing digital competencies of future teachers //Incte'22 6th International Conference on Teacher Education. - Bragança, 2022 .-206-208 p.
7. Buzaubakova K., Kudabayeva P. The electronic textbook «Pedagogy»in the formation of digital competencies of teachers// Incte'22 6th International Conference on Teacher Education. - Bragança, 2022.-133-136 p.
8. Бузаубакова К.Д., Амирова А.С., Маковецкая А.А. Цифровая педагогика: Учебник /К.Д.Бузаубакова, Амирова А.С., Маковецкая А.А. –Тараз: «ИП «Бейсенбекова А.Ж.», 2023. -320 с.

УДК 371.335:75
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-233-239

Жамангулова К.Ү., Оторбекова А.М.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Жамангулова К.У., Оторбекова А.М.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Zhamangulova K.U., Otorbekova A.M.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0006-4382-4298 [2]

КЫРГЫЗ СҮРӨТЧҮЛӨРҮНҮН ЭМГЕКТЕРИ АРКЫЛУУ СТУДЕНТТЕРДИН КӨРКӨМ ӨНӨРГӨ БОЛГОН БИЛИМИН АРТТЫРУУ
ПОВЫШЕНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ ОБ ИСКУССТВЕ ЧЕРЕЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КЫРГЫЗСКИХ ХУДОЖНИКОВ
IMPROVING STUDENTS' KNOWLEDGE OF ART THROUGH THE WORKS OF KYRGYZ ARTISTS

Аннотация: Макалада сүрөт өнөрүнүн тарыхы, өсүп-өнүгүү этаптары сүрөтчүлөрдүн кайрылган темалары жана ата мекендик сүрөтчүлөрдүн чыгармалары аркылуу студенттерге көркөм өнөргө болгон билимин арттыруу боюнча кеңири маалыматтар каралды. Көркөм сүрөт өнөрүнүн түрлөрү, жанрлары жана ата мекендик сүрөтчүлөрдүн жараткан чыгармаларын талдоо окуй билүү, чечмелеп маанисин ачып берүү болду. Сүрөт чыгармалары аркылуу окуу жайдын студенттерине арналган билимдер, өнөрдүн түрлөрү жана ой пикирлер камтылды. Кыргыз сүрөтчүлөрүнүн чыгармаларынын билим берүүдөгү сүрөтчүлөрдүн эмгектери аркылуу студенттердин билимин арттыруунун мааниси жана искусство, сүрөтчү, графика өнөрү, сүрөтчүлөр алардын иштеринин мааниси, мазмуну, ошол

учурдагы актуалдуулугу тууралуу кыскача мүнөздөмөлөр берилди. Ата мекендик сүрөтчүлөрдүн чыгармаларындагы алар кайрылган негизги темалар, ачып берген образдар чечмеленди.

Аннотация: В статье отражены история искусства, этапы развитие изобразительного искусства, и темы произведений отечественных художников, а также рекомендации для учителей по совершенствованию знаний студентов об изобразительном искусстве через произведения отечественных художников. Виды и жанры изобразительного искусства, описано и раскрыто содержание произведений отечественных художников для того, чтобы студенты знали эти произведения. Для студентов образовательных учреждений вошли понятия и высказывания о произведениях художников. Краткое описание о содержании произведений отечественных художников, актуальность тем, образов в произведениях, о роли овладения знаниями о произведениях отечественных художников в образовательном процессе. Основные темы и раскрытие образов произведений над которыми работали отечественные художники.

Abstract: The history of art, the stages of its development, topics addressed by artists, and extensive information on improving students' knowledge of art through the works of domestic artists were considered in the article. It was dealt the ability to read and analyze the types, genres and works of domestic artists, interpret and reveal their meaning in the article. Knowledge, types of art and ideas for the students of the educational institution were included through the works of art. The importance of increasing the knowledge of students through the works of artists in the education of the works of Kyrgyz artists and the meaning, content, and current relevance of art, artists, graphic arts, artists, and their works were briefly described. The main themes and images revealed in the works of domestic artists were interpreted.

Негизги сөздөр: сүрөтчү, чыгармалар,чыгармачылык, жөндөмдүүлүк, сүрөтөнөрүнүн түрлөрү, искусство, графика, маданият.

Ключевые слова: художник, произведения, творчество, талант, виды искусства, искусство, графика, культура.

Keywords: artist, works, creativity, talent, types of art, art, graphics, culture.

Көркөм сүрөт өнөрү жана кыргыз сүрөтчүлөрдүн чыгармаларыны аркылуу студенттердин билимин арттыруунун мааниси окуу жайлардын окуучу студенттеринин бул тармакты окутууда - сүрөт маданиятынын ар бир басып өткөн жолун толук билүүлөрү кажет. Ошол доордогу сүрөтчүлөрдүн чыгармалары жана бедизчилердин эмгектери, уз-чебер декоративдик-прикладдык өнөр, байыркы архитектура жана башка ошондой эле кол өнөрчүлөрдүн аткарып калтырган буюм-тайымдары тууралуу аңгемелешип көркөм каражаттардын жардамы менен көрүп окуу, элестетүү, эске тутуу аркылуу аларды тарыхты сактоого, көркөм өнөр маданиятын өнүктүрүп заман талабына жараша өстүрүүгө, эстетикалык баалулуктарды жаратууга, калыптандырууга үйрөтөбүз. Искусство өтө зор кеңири түшүнүк болгондуктан ага: көркөм сүрөт өнөрү (графика, живопись, декоративдүү өнөр, бедиз, архитектура) адабият, музыка, балет, театр жана кино тармактары кирет. Искусствонун ар-бир түрүнүн өзүнө гана таандык таасир берүүчү касиеттери бар. Мисалы: графика-сызыктардын түрү же шилтемдер менен иштесе, живопись - түстөрдүн тондук ыргагы менен иштелет, ал эми бедиз жана архитектура-көлөмдү чагылдырып бере алат, адабият – сөздөрдүн уюткусу, чебери, музыка - добуш, үн, обон менен коштолсо, балет ийкемдүү кыймыл менен жан дүйнөнүн ошол учурдагы абалын образдуу бий менен жеткире

аткарып салат. Демек, искусствонун ичинен көркөм сүрөт өнөрүндөгү чыгармаларды көзүбүз менен көрүп чебер устаттардын колунан жаралган эмгектерге таасирленебиз, сабак алабыз, ошол учурду көз ирмем менен жан дүйнөбүзгө сиңирип жашап өтөбүз, тарыхты билебиз, тиричиликтин коомдун ар бир мезгилин көрөбүз, мамилесин, мүнөзүн баамдап туябыз, сезебиз. Ошону менен бирге билим алуучуларга сүрөт өнөрүндөгү негизги жанрлары жана түрлөрү тууралуу толук маалыматтарды ар бир сабак берүүдө иреттүү, колдоно алсак, сабагыбыз мындан да натыйжалуу болуп жүрүп отурат. Көркөм өнөрдүн түрлөрү жана жанрлары бар.[1.40]

Сүрөт жаатында ар бир эмгектенген чыгармачыл инсан мейли мектепте, орто окуу жайда, жогорку окуу жайда болобу бул жогорку билимге каныккан ар бир бөлүнгөн түрлөрү тууралуу толук түшүнүгү бар, сүрөтчүлөр тууралуу маалыматка бай коомдун агымына жараша аракеттенген тарбиячы, чебер өнөрлүү, өз ишин мыкты өздөштүргөн билимдүү, чыгармачыл педагог болушу зарыл. Эң негизги токтоло турган темабыз ата мекендик сүрөтчүлөрдүн чыгармалары аркылуу көркөм өнөргө болгон билимин арттыруу болгондуктан оболу сүрөтчү жана чыгармачылык жана андагы тарбия, эмгек, өнөр тууралуу токтолсок да туура болоор.

Сүрөтчү ким? - бул жөнөкөй суроо, бул суроого ар бир инсан ар башкача жооп берип же сүрөттү тарткан адам деп коюшу да толук мүмкүн. Чын эле? Сүрөтчү кандай киши? -Бул чыгармачыл идеяны, жаңылыкты, ойду айта да, бере да, сүйлөтө да, тарта да билген баардык окуяны, нерсени, көрүнүштү, сезимди, өзгөчөлүктөрдү жан дүйнөсүнөн өткөрүп аны түрдүү тегиздиктин же түрдүү каражаттар менен дал өзүндөй чагылдырган жарашыктуу жайгаштырып бере билген, курамын туура түзгөн бүт энергиясын тартыла турган ар бир эмгегине, чыгармасына арнаган эмгекчил, таланттуу жан дүйнө байлыгын, айта турган оюн өзүнүн элинин, ааламдын өзгөчөлүгүн, тиричилигин, кунумдук жонокой нерсени кайталангыс сүрөткө айландырган, өнөрлүү, сезимтал адам жана ойду тегиздике максаттуу жандуу кылып түрдүү ыкмада түшүргөн чебер, сүрөткер, чыгармачыл инсан десек да болот. Сүрөтчүнүн өсүшүнө анын өзүнүн гени, жөндөм шыгы аракетинен сырткары, коомдун өсүшү, жашаган чөйрөсү тиричилик ж.б. баары таасирин тийгизет. Баардык сүрөтчү бирдей деңгээлде баардык сүрөт өнөрүнүн түрлөрүн жана жанрларын жогорку деңгээлде иштей албашы мүмкүн. Ошондуктан көркөм өнөрдө сүрөтчүлөр жөндөмүнө, шыгына, каалоосуна, табитине, тандоосуна жараша ар башка же бир нече көркөм сүрөт өнөрүнүн түрлөрүн, жанрларынын үстүндө талбай өз алдынча изденип эмгектенишет мыкты чыгармаларды жарата алышат. Ар бир сүрөт өнөрүнүн түрү бири-биринен айырмаланып өзгөчөлөнүп турат. Ошондуктан, сүрөтчүлөрдүн ойлогон оюу, кыялы жана иштеген өзгөчө иштери, колдонгон ыкмалары, шилтемдери, шык, талант, өнөрү менен бири-бирине эч окшошпой айырмаланып турушат. Муну биз алардын жараткан ар бир чыгармасынан байкасак болот.

Дегеле, сүрөт тартууда эң негизги маанилүү кадам бул анын өзөгүн түзгөн бере турган идея же ой болуп саналат. Сүрөтчүнүн идеясы, иши бүт ааламды суктандырып чыгармачылык дүйнөнү ачып, ошол элдин баасы жок түгөнгүс байлыгы болуп да калышы мүмкүн. Сүрөтчүнүн оюндагы алгачкы барак бетине түшкөн сүрөттөлүш же чийме көркөм өнөрдө эскиз деп берилет. Эскиз - бул шилтем менен 5-10 минутанын ичинде иштелген сүрөт. Мына ушул ийгиликтүү аткарган шилтемдер келечектеги жарала турган мыкты чыгарманын негизи, өзөгү, маңызы десек да болот. Ар бир сүрөтчү жаралган эмгегин биринчи оюнда анан барып топтолгон ойду гана эскиз кылып тегиздике тартып жайгаштырат. Эми ошол эскизди майда бөлүкчөлөрүнө чейин тактап иштеп жарашыктуу

жайгаштырып маанисин, маңызын сактап шилтемдер менен тартып, купулуна толгондон кийин гана боёк сүртүмдөрү менен жан киргизип, көлөмүн жана түс ыргагын үзбөй этаптуу иштейт да көрүүчүлөргө сунат. Бирок ар бир сүрөтчүнүн жараткан эмгеги ар түрдүү убакытта башталып, узак же ылдам убакытта барып бышып, улам оңдолуп тартылып отуруп анан гана даяр болот. Ар бир сүрөтчү жараткан чыгармада темасына ылайыктуу ой, максат, үмүт, окуя, тарых, кыял, маанай, тарбия, сүйүү, элес, тиричилик ж. б. жуурулуштуруп, айкалыштырып белгилүү ыргакта бере алат. Жазуучу жан дүйнөсүндөгү махабатын, басып өткөн жолун же таасирленткен турмушту сөз менен көркөмдөп берет же аны китеп кылып жазат ал эми сүрөтчү ошонун баардыгын бир полотного батырып боёк сүртүмдөрү менен жан киргизип эрежеден чыгып да чыкпай да бүт энергиясын кыл калемдин учуна өзүнө жумшайт да жазуучу жазган бир китепти же акындын ырын көрүүчүлөргө сүрөткө айлантып холстко тартып берет. Бирөк аны ар бир көрөрман өз сезимине, туюмуна, дээрине жараша сезет, окуп талдайт, сындайт, суктанат же жөн эле көрөт. Биз сүрөттү ар бирибиз өз таанымыбызга, билимибизге, зээнибизге жараша чечмелеп карап туруп окуп же өз ичибизден сүйлөтө алабыз, эгерде аны жакшылап кунт коюп түшүнүп карасак. Көркөм сүрөт өнөрүнүн маданиятынын өзгөчөлүгү жана артыкчылыгы да так мына ушунда. Сүрөтчү аткарган эмгектен биз бир да түшүндүрмө берген сөздү кездештире албайбыз. Анткени ар бир инсан өзүнүн дүйнө таанымына жараша алдындагы көркөм чыгарманы белгилүү деңгээлде түшүнө алат. Чыгармачыл инсан болобу же башка кесиптин ээси болобу, мектептин, орто, жогорку окуу жайдын студенти болобу, көркөм сүрөт өнөрүнүн түрлөрү өзгөчөлүктөрү тууралуу кичинекей болсо да билимге, түшүнүккө ээ болушу адамзат коомунун жан дүйнөсүнүн чыгармачылык жактан өсүп өнүгүшүнө, тарбияланышына, жашоосуна пайдаланышына чон салым кошо алат. Көркөм өнөрдүн ар бир түрү бири-биринен айырмаланганы менен баардыгы биригип бир жалпы сыйкырдуу, табышмактуу ааламдай болуп адамзатты өзүнө кызыктырып, суктандырып тартып, жашоосун көрктөп турары чындык. Көркөм өнөрдө ар бир мамлекет, өлкөнүн маданиятында түрдүү артыкчылыктар, өзгөчөлүктөр жана окшошпостуктар кездешет. Ар бир улуттагы сүрөтчү, өнөрчүлөрү ааламдагы түрдүүлүктү түрдүүчө, кызыктуу, жөнөкөй, креативдүү кабыл алып аны түрдүү ыкмада, түрдүү каражатта чагылдырып адамзаттын алдына сынга коет. Аны ар бирибиз каалагандай ачып, ой чабытта окусак болот. Аткарылган ар сүрөткердин чыгармасы окуй алган окурманга көз каранды. [4.53]

Биз аларды таануу менен көркөм өнөргө болгон билимибиз артып, дүйнөнү таанып, ошол эле учурда өзүбүздүн көркөм дүйнөбүздү да байытабыз. Эми өзүбүздүн көркөм өнөрүбүздүн басып өткөн жолуна, тарыхына келсек. Кыргыз көркөм сүрөт искусствосунда ар бир түрү жанрларынын өнүгүү этаптары ар түрдүү темаларга бай болуп ар башка белгилүү этаптарда өнүгө алган. Алсак, сүрөт искусствосунун башка түрлөрүнө караганда өнөрдүн башаты болгон графика өнөрү да белгилүү бир өсүшкө ээ болгон. Графиканын ар кандай түрлөрү улам барган сайын чыгарманын аткарылыш техникасына, анын колдонулушуна жараша жана ар бир доордун өнүгүшүнө байланыштуу бара-бара өсүп-өнүгө баштаган. Кыргызстанда графика өнөрү живопись өнөрүнө караганда кеч өнүккөн. 1930-жылдардын башында живописчилердин тобу түзүлгөн ал жаңыдан гана пайда болгон живопистик мектептин изденүүсүнүн мүнөзүн жана багытын алдын ала көрсөтө алган. Ал топ С.А.Чуйков, В.В.Образцов, Г.А.Айтиев, С.М.Акылбеков, М.И.Игнатьев улуу муундагы живопись өнөрү менен иштеген муун болгон. “Графика өнөрү” болсо ал кезде кокусунан бир чыга келген нерсе катарында газеталык макалаларга иллюстрация иретинде жана этюддар

менен бирдикте живопистик композицияларга жардамчы материял катарында гана зарисовкалар менен колдонулуусу чектелген.

Кыргызстандагы дасыккан сүрөтчүлөрүбүз менен катар жөндөмдүү жаштар графика өнөрү менен талбай кызыгуу менен бүгүнкү кундө да эмгектенип келүүдө. Алардын ар биринин өзүнө таандык почерки, эч кимге окшобогон өзүнө гана таандык сүрөт түшүрүү жөндөмү, щилтемдери, чыгармалары бар. Ар муундагы сүрөтчүнүн өз алдынчалыгы, өзгөчөлүгү болгон менен баардыгы мезгилдин көркөмдүк идеялык талабына бирдиктүү жооп берип бир максатка умтулушат. Ошол учурдагы белгилүү сүрөтчүлөрүбүз өзүлөрү кызыккан турмуш жагдайларын чагылдыруу менен ар бири өзү жашаган коомго белгилүү деңгээлде салым кошуп келишкен. [3.28]

Кыргызстандын сүрөтчүлөрү Л.А.Ильина, А.Н.Михалев, А.А.Сгибнев, И.А.Белевич жана башка сүрөтчүлөрүбүз кыргыз көркөм искусствосунун ажарын ачышты. Ар биринин чыгармасынан элдин тарыхый, үрп-адатын, салт-санаасын, ошол кездеги коомду куруудагы эрдиктерин, индустриялдуу өнөр-жайыбыздын өрүш алышын, табият сулуулугун жана башкаларды көркөм сүрөт өнөрүнүн түрдүү багытта өсүшүнөн баамдоого болот. Алар чеберчилике зор кунт коюп, чийме маданиятынан баштап, графиканын спецификалык техникасын машыккандык менен пайдаланышканы ар бир аткарган чыгармасынан даана сезилип, көрүнүп турат. Графика өнөрүнүн өсүшү 60-жылдарга таандык, 30-жылдарда графика жана скульптура өнөрү келген. Ошол учурдагы чыгарылган адабияттар иллюстрацияланбастан жарык көргөн. Согуштан кийинки мезгилде Кыргызстанда да китепке болгон же басмалык иштин өркүндөшүнөн улам китеп сүрөтчүлөрүнө болгон зор муктаждык, зарылдык келип чыккан. Кыргызстанга 40-жылдары келген орус сүрөтчүсү Л.А.Ильинанын иштери менен дүйнөлүк адабиятты байытууда зор салымын кошо алган десек болот. Китептерди жасалгалоо боюнча этаптык иштеринен алсак, М.Ауезовдун “Абайы” жана Б.М.Кербобаевдин “Чечүүчү кадамына” карата иштелген чыгармачылык менен аткарган иллюстрациялары болгон. Эң сонун офорторду, пастелдерди, литографиялык иштерди жана мыкты сүрөттөрдү жараткан. Анын “Кыргыз жаштары”,”Сүйүү” жана ”Жай”, “Атчан кыздар” аттуу иштери офорт техникасы менен чебер өздөштүрүп, адам баласынын жашоо тиричилигиндеги чыгармаларга жаңыча мамиле жасоо менен образды түзүүнүн жаңы орчундуу учурларын таап, каармандардын ички сырын даана ачып бере алган. Бул композицияларында принциптерин издегендигин, ар бир кырдаалды ыктоо коюп ойлонуштуруп, лирикалык сезим туудуруга аракет кылгандыгын баардык иштеринен байкоого болот. Иллюстрацияда адамдын образын түзүүдөгү анын айрым табылгалары китептик кислографиялардан айырмаланып турган гравюралык техника менен линолеумга түшүрүлгөн “Кызылчачы аял”-деген ишинде талдай алган. Л.А.Ильинанын эмгектери өзү менен бир доордо жашаган замандаш аялзатына арналып гравюралык техникада аткарылган “Энелик мээрим”,”Кыргызстандын жаштары”, “Дүйнөнүн аялдары”, “Студентка”, “Кыз куумай” аттуу монументалдык композициялык иштеринде ар бир деталдардын конкреттүүлүгүнө, көркөмдүүлүгүнө жетишип композициялык курч кырдаалга чейин көтөрүп бере алган. Анын графикалык тили, силуеттердин түшүнүктүүлүгү менен композициянын негизги мазмундуулугу чыгармага кандайдыр бир зор кубат берип тургандыгын көрүүгө болот. [2.65]

1928-1980-2015-жылдар аралыгында жаралган чыгармалары көркөм сүрөт өнөрүнүн ар бир түрү, баардык жанрлары белгилүү деңгээлде өсүп өнүккөн. Алгач тема боюнча сүрөт тартуу, натурадан иштөө, элестетип тартуу басым жасалган жана көтөрүлүш, үркүн,

уюштуруучулук, кесипкөй инсандар жана мергенчилик, революция жана скульптура, токчулук, эмгек, табият сулуулуктары, кубулуштары, перспектива, анималистик жанр, фантастикалык сүрөттөр, театрдык эзкиздер аткарылган.Улам барган сайын көркөм өнөрдүн өсүшү кулач жайып плакаттар, жарнамалык сүрөттөр жана үй-бүлө темасы китеп графикасы, өнөр жай графикасы, компьютердик графикасы, ж.б. көптөгөн көркөм иштер аткарылып толуктоолор киргизилип келет. Сүрөт өнөрү узак баскан жолунда андагы жаралган ар бир чыгармалар аркылуу жөнөкөй күнүмдүк турмуштагы эмгектин жүрүп аткан учурун дал өзүндөй жөнөкөй тартып көрүүчүлөрдү эмгеке шыктандырып, жөнөкөйлүкө багыт бергенин көрүүгө болот. Башка чыгармалар согуш мезгилиндеги элдин ынтымактыгын, үмүтүн, биримдигин, эмгегин, уюштуруучулук иштерин ачып берди. Белгилүү инсандардын басып өткөн тагдыры, турпаты, мезгили, ойу, мүнөзү,түсү, ыргагы аркылуу келечеке тарыхты, сезүүнү көрүүнү жана сулуулукту жарата билүүнү үйрөткөн чыгармалар аткарылган. Ар бир тартылган чыгарма ошол мезгилдин маанилүү учурларын, маанайын тиричилигин, негизги маселесин көргөзүп турат. Кыргыз сүрөт өнөрүнүн басып өткөн жолун ата мекендик сүрөтчүлөрдүн кайрылган негизги темалары аркылуу мезгилдин коомдун жана сүрөтчүлөрдүн оюн, максатын, туюмун, тиричилигинөсүшүн, өзгөрүшүн, жаңыланышын көрүп туябыз, үйрөнөбүз. Жаңы билим алууда, сүрөт жаратууда биз ал мурунку тарыха таянабыз. Сүрөт өнөрүндөгү жаралган чыгармалардын окуу-тарбия ишиндеги ролу кандай болушу мүмкүн? Жалпы билим берүүнүн жаңы шартагы системасына ылайык, ар кандай мүнөздөгү окуу жайларда, колледждерде, автордук, менчиктик, гимназиялык, лицейдик, базистик жана мамлекеттик мекемелеринде окуп жатышкан студент жана окуучуларга көркөм билим, эстетикалык тарбия берүүдө искусствонун, анын ичинен сүрөт өнөрүнүн тарбиялык маниси зор. Сүрөт өнөрүндөгү ар бир сүрөткер жараткан чыгармалары бул ар бири жан дүйнөдөн өтүп тегиздик бетине бир максатуу ой менен ар түрдүү темада, ыкмада берилген чыгармачыл шилтемдер, же эмгек экендигин билишибиз керек. Ар бир чыгарма аркылуу студентерге турмуштун кайталандысын көркөмдөп же дал өзүндөй, чындыктын ар кандай кырдаалын өзгөртпөй, өзгөртүп да, жаратылышты жана коомдук, социалдык, экономикалык түзүлүштү тиричиликти туура кабылдап, туура танууга аны көрө, сезе билүүгө жана турмушта чыгармачылык менен колдоно билүүгө үйрөтөт. Ошону менен бирге студент окуучулар өнөр чыгармаларынан өткөндүн элесин, тарыхын, жаңынын эртеңкисин көрүшөт, күрөшүн, тагдырын, үмүтүн, сүйүүсүн да эмгегин жана келечек жөнүндөгү ишеничин көз алдына элестетип, окуп үйрөнүп билишет. Сүрөтчү тарабынан билгичтик менен берилген көркөм таасир, ойдун элестетүү образы студент окуучунун кабылдосуна, таанып билүүсүнө, көркөм маданиятына өсүшүнө, чыгармачылыгына, эстетикалык өсүшүнө анын акыл билиминин бийиктешине, ой-сезиминин байышына, студенттердин кулк-мүнөзүнүн калыптанышына жардам берет. Бул бөлүмдөгү негизги маселе коом үчүн ар тараптан өнүккөн билимдүү, маданияттуу инсанды тарбиялоо. [2.21]

Элибиздин өнөр маданиятын, кыл калем чеберлеринин көркөм дастандарын таанып суктана билүү, патриоттук сезимге алуу менен гана чектелбестен, ал аркылуу дүйнөлүк өнөр кенчине аралашуу болуп саналат. Жан дүйнөнү байытуу жана коомдогу баардык маданиятка жетишүү жана студентеги эстетикалык ачылыштардын бүтүн тармагына активдүү катышууга жол ачып, багыт берүү болуп саналат. Өзүнүн табият, заты, мазмуну, формасы жагынан кызыктуу келип, студентерди көркөм билим, эстетикалык тарбия жана ыйман маданиятына үйрөтүү окуу-тарбия ишине киргизилиши маанилүү. Көркөм чыгарманын талданышындагы негизги мугалим колдонуучу сабактын методу аңгемелешүү болуп саналат.

Жалпы билим берүүчү мектептерде сүрөт өнөрүнүн чыгармаларынан аңгеме өтүүнүн башкы максаты, сүрөт өнөрүнүн көп кырдуу тили, көркөм формалары көркөм каражаттары аркылуу студенттерге көркөмдүк чыгармачылык билимге ээ кылып, эстетикалык тарбия берүү болуп саналат. Аларды өнөргө-элибиздин маданиятынын жан дүйнө же акыл-ой байлыгынын булагына жаратылыш, эмгектеги, өнөрдөгү, тиричиликтеги кызыктуу көрүнүштөргө чыгармачылык менен эстетикалык мамиле жасоону үйрөтүү негизги максат. Көркөм таанып билүүлөрдүн жана элестетүүлөрдүн негизинде туура аракеттерди системалуу, максаттуу көндүмдөрдүн негизинде чыгармачыл иш аракеттерге катыштырууда турат. Колледжде билим алган студенттер үчүн эң керектүү нерсе көркөм чыгармалардагы образдар дүйнөсүн ачып аңгемелешүү аркылуу аны туура элестете билүүсүндө турат. Андан кийин аны барак бетине туура эрежени сактап түшүрүү аракеттерин ар бири келечекте практикалай алуусу, туура тартып жайгаштырышы, идеяны сакташы негизги максат болушу керек. Сабак учурунда аңгемелешүү жүргүзүү ар бир теманын өзгөчөлүгүнө жана ар бир мугалимдин тандап алган методуна, изденүүсүнө, аракетине жараша ишке ашат. Сабактын натыйжалуу болушу сүрөтчү мугалимдин аракет, эмгек, изденүүсүнө көз каранды экендигин бүгүнкү студент билүүсү кажет.

Демек, баса белгилөөчү нерсе студенттин алгачкы эмне сезип чыгармадан эмнени көрө алгандыгы анын өнөрдү туура баамдап, окуй алуусун туура сурамжылоо аркылуу билип алуубуз кажет. Студенттер өз оюн толук айтып бүткөндөн кийин гана, окутуучу мугалим байкап жетишпеген билимин толуктап туруусу зарыл экендигин билүүсү керек. “Бүгүнкү студент эртенки мугалим”-экендигин мугалимден үйрөнгөнүн эртен мектеп балдарына үйрөтөөрүн унутпашыбыз керек. Демек коомду тарбиялаш үчүн жаштарды туура билимге элдик байлыкка, өнөргө, билимге туура сугаруу, эмгекке үйрөтүү керек экендигин биз билим ээлери бири-бирибизди тарбиялап жүрүп отураарыбызды азыркы келечек сезиш керек. Өз элинин көркөм маданиятын билбей туруп, башка элдердин тили-дилин, көркөм маданиятын түшүнүү өтө кыйын. Алгач өзүбүздү эмгегибизден, чыгармаларыбыздан, өнөрүбүздөн, тарыхыбыздан таанылы.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1.Художники Советский Киргизии. 1982 г.

2.Изобразительное искусство Кыргызстана.Фрунзе.Кыргызстан 1987 г.

3.”Советтик Кыргызстан”.Бишкек.Кыргызстан.1983 г.

4.”Двенацать киргизких графиков” 1969 г.

5. Мектепте сүрөт искусствосун окутуунун методикалык негиздери Ж.Сыдыгалиев.2010

УДК :37.00.422.(675.2)(04).

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-239-245

Жакеева Р. Ж., Өмүрова А. А.

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Жакеева Р. Ж., Омурова А. А.

Бишкекский государственный университет имени К. Карасаева

КНУ им. Ж. Баласагына

Zhakeeva R. Zh., Omurova A.A.

Bishkek State University named after K.Karasaev
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0003-7860-1367 [2]

ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛГҮ
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В СИСТЕМЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ
TEACHER IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION PRPFESSIONAL COMPETENCE OF THE PRIMARY SCHOOL

Аннотация: Бул макалада билим, билгичтик жана көндүмдөрдүн тутумун өздөштүрүү аркылуу калыптанган жана өнүгүп келе жаткан болочок баштапгыч класс мугалиминин башкаруучулук ишмердүүлүгүнүн көйгөйлөрү талкууланат, ошондой эле алардын ортосундагы генетикалык байланыштар аткарылган иш-аракеттерде, б.а. процесс. Илимий-педагогикалык адабияттарда кездешүүчү «компетенттүүлүк» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүнүн маңызы, өзгөчө билим берүү мекемелеринин ишмердүүлүгүн башкаруунун мүнөздөмөсүндө жана педагогикалык кадрларды аттестациялоодо талданат. Мугалимдин башкаруучулук компетенттүүлүгүнүн аныктамасы берилген, ал мугалимдин ишмердүүлүгүнүн бардык компоненттерине ылайык студенттерди эффективдүү башкарууну уюштуруу үчүн зарыл болгон ички ресурстардын системасы болуп саналат. Башкаруучулук компетенттүүлүктүн оперативдүү жана технологиялык мүнөздөмөсү сунушталат, ал окуу максаттарына жетүү үчүн конкреттүү милдеттерди коюуну, бул милдеттердин артыкчылыктуулугун жана баш ийүүсүн аныктоону камтыйт.

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы управленческой деятельности будущего учителя начальных классов, который формируется и развивается через овладение системой знаний, умений и навыки, а также прослеживается генетическая связь между ними в выполняемой деятельности т. е педагогическом процессе. Анализируется сущность понятий «компетентность» и «компетенция» который встречается в научно-педагогической литературе, особенно в характеристике управления деятельностью образовательных учреждений и при аттестации педагогических кадров. Дано определение управленческой компетентности педагога, который представляет собой систему внутренних ресурсов, необходимых для организации эффективного руководства обучаемыми в соответствии со всеми составляющими деятельности педагога. Предлагается операционно-технологическая характеристика управленческой компетентности предполагающий постановку конкретных задач для достижения целей обучения, определение приоритетности и соподчиненности этих задач.

Abstract: This article discusses the problems of managerial activity of a future primary school teacher who is formed and develops through the mastery of a system of knowledge, skills and abilities, and also traces the genetic relationship between them in perfomed i. e., pedagogical process. The essence of “competence» and “competence» is analyzed, which is found the scientific and pedagogical literature, especially in the characterization of the management of the activities of educational institutions and in the teaching staff. The definition of managerial competence of a

teacher is given, which is a system of internal resources necessary for organizing effective leadership of students in accordance with all components of the teacher's activity.

Негизги сөздөр: компетенттүүлүк, кесиптик педагогика, “билим” “билермандык”, “билгичтик”, “көндүмдүк”, технологиялык ыкма,

Ключевые слова: компетентность, профессиональная педагогика, «знания», «умения», «навыки», технологический метод,

Keywords: competence, professional pedagogy, "knowledge", "skills", ability, effective,

Кыскача мазмуну. Бул макалада болочок башталгыч класстын мугалиминин башкаруучулук ишмердүүлүгүнүн көйгөйлөрү талкууланат.Ошондой эле калыптанган жана өнүгүп келе жаткан мугалимдин билимдердин, билгичтиктин жана көндүмдөрдүн системасын өздөштүрүүсү талданат. Ошондой эле аткарылган иш- аракетте алардын ортосундагы генетикалык байланыш педагогикалык процессти уюштуруудагы негизги звено катары каралат.

Ошону менен катар педагогикалык билим берүү системасындагы “компетенция” жана “компетенттүүлүк” түшүнүктөрүнүн маңызы талдоого алынып, илимий-педагогикалык адабияттарда, айрыкча окуу-тарбиялоо процессин уюштуруу жана ага жетекчилик кылуу маселеринин өзгөчөлүктөрү жана аталган процессдеги жетекчилик кылуунун чеберчилиги системалаштырылат. Сунушталган макалада мугалимдин башкаруучулук компетенттүүлүгүнүн аныктамасы берилген. Бул жагдайда зарыл болгон илимий педагогикалык ресрустар системасы мугалимдин ишмердүүлүгүнүн компоненттерине ылайык педагогикалык процессте окуучуларга натыйжалуу жетекчилик кылуунун принциптери каралган. Педагогикалык процессдеги технологиялык башкаруучулук ыкмалардын мүнөздөмөлөрү аныкталып, окутуу жана тарбиялоонун максаттарын, милдеттерин ишке ашырууда колдонуунун системасы сунушталат.

Социалдык-экономикалык системаны реформалоо, рыноктук мамилелерге өтүү билим берүүнү маселесин өнүктүрүү стратегияларында кеңири чагылдырылган. Мындай шартта билим берүүнүн максаттары түп тамырынан бери өзгөрөт. Маңызы боюнча теориялык, кенендиги боюнча энциклопедиялык билимдин көп жылдар бою билим берүүнүн башкы максаты болуп келген жана учурда окуучулардын жеке потенциалын ишке ашыруунун каражатына айланууда. Кыргызстанда «менеджмент» түшүнүгү көптөн бери көрсөтмөлөр, директивалар, буйруктар менен чектелген административдик иш катары түшүндүрүлүп келген. Билим берүүнү башкаруу тармагында да ушундай мамиле болгон. Билим берүү мекемелеринин жетекчи кызматкерлери мугалимдерди башкаруу чечимдеринин аткаруучулары катары гана эсептешкен. Заманбап мугалим билим берүү процессинин башкаруучусу. Ал ар дайым контролдун субъектиси же объекти катары иш алып барат. Жалпы билим берүү системасындагы башкаруу маселелери илимий-педагогикалык адабияттарда кеңири чагылдырылган (Т.Г.Бадешко, К.Я.Вазина, Ю.В.Васильев, В.И. Кочетков, В.С.Лазарев, Т.Ф.Лошакова, М.М.Поташник, В.П.Симонов, Т.И. Шамова, Е.А.Ямбург ж.б.), бирок, башкаруу маселелери карала турганын белгилей кетүү керек. Окутуу жана билим көндүмдөрдүн системасын өздөштүрүү аркылуу өнүгөт. Биз билимди ээрчип, көндүмдөрдү адамдын менчиги, анын мурда алган билимдеринин негизинде жаңы шарттарда белгилүү бир аракеттерди жасоо жөндөмү катары карайбыз. Бул билимдин, көндүмдөрдүн жана иш-аракеттердин ортосундагы генетикалык байланышты карайт. Бирок акыркы мезгилде адистин квалификациясынын жана профессионалдуулугунун деңгээлинин

туюнтмасы катары “компетенттүүлүк”, “компетенция” деген түшүнүктөр колдонулууда. Орус педагогикалык илиминде жана практикасында"компетенттүүлүк" жана "компетенция" түшүнүктөрү 90-жылдардын аягында гана иштей баштаган. Илимий-педагогикалык адабияттарда, өзгөчө окуу жайлардын ишмердүүлүгүн башкарууну баяндоодо жана педагогикалык кадрларды аттестациялоодо кездешет»

Ошол эле учурда мугалимдин башкаруучулук ишинин теориялык негиздери толук иштелип чыга элек, башталгыч билим берүүдө келечектеги мугалимдерди башкаруучулук ишмердүүлүккө даярдоо проблемасы боюнча изилдөөлөр жетишсиз, башкаруучулук компетенциянын мазмуну ачыла элек.

Кесиптик компетенциялар профессионалдык ишмердүүлүктү практикада жүргүзүү процессинде өнүгөт. Бирок, кеңири мааниде компетенттүүлүккө баа берүү кыйын.

«Башкаруу циклинин алкагында төмөнкүдөй толуктоолор пайда болот: салттуу пландаштырууну өнүктүрүүчү болжолдоочу жана моделдөөчү иш-чаралар; билим берүү мониторингинин алкагында диагностиканын негизинде башкаруучулук чечимдерди кабыл алууга байланышкан жол- жоболор; угуучулардын окуу ишмердүүлүгүн жана рефлексивдүү процесстерди жөнгө салуу».

Мугалимдин башкаруучулук компетенттүүлүгү – бул мугалимдин ишинин бардык компоненттерине (максаттарына, принциптерине, мазмунуна, технологияларына ж.б.) ылайык окуучуларды эффективдүү башкарууну уюштуруу үчүн зарыл болгон ички ресурстар системасы. Аны башкаруучулук компетенттүүлүктүн илимий-теориялык, операциялык- технологиялык жана социалдык-психологиялык мүнөздөмөлөрүн камтыган татаал система катары кароо керек.

Билим компоненттеринин чоң көлөмүнө багытталган студенттерди педагогикалык даярдоонун колдонуудагы системасы менен адистин кесиптик жана инсандык өнүгүүсүнө багытталган компетенттүүлүккө негизделген мамилеге түп-тамырынан бери өтүүнүн жана кесиптик жана технологиялык билимдин оперативдүү-технологиялык компонентинин ортосунда педагогикалык чеберчилик.

“Компетенттүүлүк” түшүнүгү кесиптик педагогиканын концептуалдык аппаратында өзгөчө мааниге ээ. Белгилей кетсек ата мекендик профессионалдык педагогикада жана көпчүлүк учурларда адистин квалификациясынын жана кесипкөйлүгүнүн жетиштүү деңгээлин билдирүү үчүн интуивдик түрдө колдонулат.

Э.Ф. Зеер белгилегендей, “компетенттүүлүк” түшүнүгү “билим”, “билгичтик”, “көндүм” түшүнүгүнө караганда кененирээк, карайт. Бул ал өз ичине когнитивдик жана операциялык- технологиялык компоненттерди гана эмес, мотивациялык, этикалык, социалдык жана жүрүм-турумдук, ошондой эле окутуунун натыйжалары (билим, көндүмдөр), баалуулук багыттары системасы, катары карайт. [8, б. 34].

"Компетенттүүлүк" термини бир катар олуттуу артыкчылыктарга ээ.
Биринчиден, бул түшүнүк салттуу үчилтиктин байланыштыруучу звеносунун маанисин туюндурат.

Берилген аныктама боюнча В.Ландшер: «Кеңири мааниде компетенттүүлүк предметти терең билүү же өздөштүрүлгөн көндүм катары аныкталышы мүмкүн»[18, б. 32].

Компетенттүүлүк – бул адистин ишке даярдыгы, коюлган ишке адекваттуу абалы. Демек, адам же компетенттүү же талап кылынган аткаруу деңгээлине карата эмес.
Компетенттүү адис көптөгөн чечимдердин ичинен эң оптималдуусун тандап алат, жалган чечимдерди негиздүү түрдө жокко чыгарат. [7]. Компетенттүүлүк билимди такай жаңыртып

туруу, белгилүү бир убакта жана шартта кесиптик маселелерди ийгиликтүү чечүү үчүн жаңы маалыматтарга ээ болуу.

В.П. Симонов мугалимдин компетенттүүлүгүн «профессионалдык функцияларды аткарууга даярдыгы, коомдук мамилелердин гармониялуу биримдиги жана психологиялык-педагогикалык билими менен мүнөздөйт. даярдоо.

Кесиптик ишмердүүлүктүн дагы бир өзгөчөлүгү - адистин компетенттүүлүгү. «Компетенциялар – бул адам ээ болгон социалдык функциялардын жыйындысы катары түшүнүлөт коомдун мүчөсүнүн, социалдык топтун, коллективдин социалдык маанилүү укуктарын жана милдеттерин ишке ашыруу.

В.Н. Введенский компетенттүүлүк жөнүндө айтып жатат«жеке мүнөздөмөнүн бир түрү катары, ал эми компетенттүүлүк, анын ою боюнча, спецификалык кесиптик же функционалдык мүнөздөмөлөрдүн жыйындысы»[6, б. 51].

А.Н. Новиков мындай деп белгилейт: «Алар кесипкөйлүк жөнүндө сөз кылганда, бул биринчи кезекте тигил же бул адамдын техникага ээ болушун билдирет...»

Мугалимдердин алдыга коюлган максаттардын чегинде аракеттенүү жана жаңы максаттарды коюу жөндөмдүүлүгү алардын кесиптик өнүгүүсүнүн жогорку деңгээлин, практикалык даярдыгын билдирет. талап кылынган деңгээлде калыптанган башкаруучулук иш-аракеттин профессионалдык көндүмдөрүнүн жана жөндөмдөрүнүн болушу. Башкаруучу компетенттүүлүк биринчи кезекте башкаруучулук иш- аракеттерди ишке ашыруунун негизи болуп санала тургандыгын да белгилей кетүү керек. Бирок, ошол эле учурда, башкаруучулук компетенттүүлүк окутуу процессинде адистер тарабынан өздөштүрүлгөн башкаруучулук иш-аракеттин элементтерин да камтышы керек экендигин эске алуу керек. Башталгыч класстын мугалиминин башкаруучулук компетенттүүлүгүнүн илимий-теориялык мүнөздөмөсү психологиялык-педагогикалык жана атайын билимдердин зарыл көлөмүн, өзүнүн билимин жана акыл-эс жөндөмүн уюштурууну камтыган башкаруучулук ишмердүүлүккө илимий-теориялык жактан даярдыгын билдирет. [7].

Башкаруучулук компетенттүүлүктүн оперативдүү жана технологиялык мүнөздөмөлөрү окуу процессинин максаттарын коюуда, окуу максаттарына жетүү үчүн конкреттүү милдеттерди коюуда, бул милдеттердин артыкчылыктуулугун жана баш ийүүсүн аныктоодо адекваттуу багытты болжолдойт. Башкаруу функциялары системалуу түрдө белгилүү эрежелер боюнча жана белгилүү бир процедуралардын негизинде жүзөгө ашырылат. Окучуулар тобунун ишинин максаттарын мугалим тарабынан өз алдынча коюу, аларды конкреттештирүү, алардын жетишүүсүн көзөмөлдөө, максаттарды өз мүмкүнчүлүктөрү менен байланыштыруу ал эми окуучулардын мүмкүнчүлүктөрү менен «профессионалдык жана технологиялык компетенттүүлүк» түшүнүгүнө кирет, бул «кесипкөйлүк даражасын мүнөздөгөн интегралдык жөндөм»[20, б.11].

Бул изилдөөнүн актуалдуулугу педагогикалык адистиктердин студенттерин даярдоо процессинде пайда болгон карама-каршылыктарды чечүүгө болгон мамилени илимий жактан негиздөө зарылчылыгы менен шартталган. алардын эң негизгилери төмөнкүлөр:

М.И. Марин белгилегендей, «билимди уюштуруу деп иштин талаптарына ылайык ишке ашырууга мүмкүн болгон билимдердин массивдерин калыптандыруу боюнча туруктуу иш-аракет түшүнүлөт.

Натыйжалуу башкаруучулук ишмердүүлүк интеллекттин калыптанган рефлексивдүү деңгээлинин болушу жана анын бардык ой калыптанган башкаруусу керек. Илимий-

теориялык компонент башкаруу ишинин функцияларын ишке ашыруу үчүн зарыл болгон билимдердин ишинин аспектрин мүнөздөйт.

Мугалимдин башкаруучулук компетенттүүлүгүнүн социалдык- психологиялык аспектиси «инсандар аралык кабыл алуу жана өз ара аракеттенүү чөйрөсүндөгү адекваттуулукту, чыр-чатактарды болтурбоо жөндөмүн камсыз кылат. Педагогикалык жагдайлар, лидерлик стилинин ийкемдүүлүгү, ошондой эле коммуникативдүүлүк – башка адамдар менен зарыл болгон социалдык-психологиялык билимдер негизинен лидерлик статусун камсыздайт. Мугалимдин социалдык-психологиялык компетенттүүлүгү анын кесиптик маанилүү сапаттары топтолгон мүнөздөмө болуп саналат. Компетенттүүлүк методологиясын эске алсак башкаруучулук компетенцияны талдоо үчүн функционалдык-аналитикалык ыкманы колдонуу максатка ылайык. Бул ыкманы колдонуу кесиптик жана атайын дисциплиналарды изилдөөдө колдонулат, анткени кесиптик билим берүү адамды кесиптик ишке даярдоого функционалдык багыт берүү болуп саналат.

Бул билим, билгичтик, көндүмдөр башталгыч класстын мугалиминин башкаруу компетенциясында камтылууга тийиш. Бул жагдайда функционалдык-аналитикалык мамиленин негизинде аныкталган башкаруу жөндөмдөрдүлүктөрүн аныктайбыз:

Башкаруу ишинин маалыматтык-аналитикалык функциясын компетенттүү аткаруу үчүн төмөнкү көндүмдөрдү ишке ашыруу зарыл.

• тиешелүү маалыматты тандоо жана тандоо;

• маалыматты талдоо;

• билим берүү жана программалык документтерди талдоо;

• окутуу технологияларын талдоо;

• угуучулардын билимин жана көндүмдөрүн диагностикалоо жана өлчөө каражаттарын талдоо.

Маалыматтардын теориялык жана практикалык маанисин эске алуу менен карама

каршылыктарды жана аларды чечүүнүн эффективдүү жолдорун табуу зарылдыгын эске алуу менен, башкаруучулук компетенттүүлүк феноменин теориялык жана методологиялык жактан негиздөөдөн жана келечектеги башталгыч класстын мугалиминде аны педагогикалык институтта окутуу учурунда калыптандыруунун жолдорун камтыган изилдөө проблемасы түзүлдү.

Башталгыч класстын мугалиминин спецификалык чеберчилигинин бири – бул ар түрдүү дисциплиналар боюнча окутуу программаларынын өз ара аракеттенүүсүн талдо Менеджменттин мотивациялык-максаттуу функциясын ишке ашыруу үчүн мугалим төмөнкүлөрдү билиши керек:

• угуучуларга диагностикалык максаттарды коюу жана калыптандыруу башкаруу ишинин пландоо-прогноздук функциясын ишке ашыруумугалимден төмөнкүдөй көндүмдөрдү талап кылат:

• педагогикалык ишмердүүлүктүн өнүгүшүн болжолдоо;

• билим берүү мекемесинин өнүгүү стратегиясына ылайык өз ишинин максаттарын жана окучуулардын ишмердүүлүгүн пландаштыруу;

• кесиптик ишмердүүлүк үчүн мүнөздүү документтерди иштеп чыгуу, аны колдонуу

• техникалык окуу куралдарын (айрыкча ПК) колдонуу.

Жыйынтыктап айтканда башталгыч класстын мугалими үчүн белгилүү бир чеберчилик, окуу процессин үзгүлтүккө учуратпастан дифференцияланган коррекция болушу максатка ылайык. Ошону менен бирге педагогикалык процессте

компетенттүүлүктүн структурасын эске алуу менен башкаруучулук функцияны ишке ашыруу зарыл.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Ландшеер В. Концепция «минимальной компетентности» // Перспективы: вопросы образования. — 1998. — № 1. — С. 31–34.
2. Лошакова Т.Ф. Педагогическое управление школой как вид управленческой деятельности / Т.Ф. Лошакова. — М.: Изд-во исслед. центра управления качеством подготовки специалистов, 1995. — 42 с.
3. Нестеров В.В., Белкин А.С. Педагогическая компетентность: Учеб.пособие. — Екатеринбург: Центр «Учебная книга», 2003. — 188 с..
4. Руденский Е.В., Панина Т.С. Введение в теорию и практику психологических технологий общения учителя как менеджера. — Кемерово: Изд-во ОблИУУ, 1995. — 109 с.
5. Сенновский И.Б. Управленческая деятельность учителя // Педагогика. — 2004. — № 2. — С. 48–52.
6. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования // Народное образование. — 2003. — № 2. — С. 58–64.

УДК 37.015.31
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-245-252

Качкын уулу А., Бактыбек кызы В.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Качкын уулу А., Бактыбек кызы В.
КНУ им. Ж. Баласагына[1,2]
Kachkyn uulu A., Baktybek kyzy V.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0000-8666-1544, SPIN-код: 9080-1027 [1]

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУГА ЫҢГАЙЛАШУУСУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАКТАН КОЛДООНУ ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИЗИЛДӨӨ

ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ АДАПТАЦИИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К УЧЕБЕ

EXPERIMENTAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS TO LEARNING

Аннотация: Макалада башталгыч класстын окуучуларынын окууга ыңгайлашуусун психологиялык-педагогикалык жактан колдоо жана аны эксперименталдык изилдөөгө арналды. Окуучулардын курактык өзгөчөлүктөрү каралып, окуу ишмердүүлүктүн мааниси жана ролу талданды. Окууга болгон ыңгайлашууда ашыкча тынчсызданган балдардыкы узакка созулуп жогорку стрессти башынан өткөрөт. Мектептин шарттарына ыңгайлашууга таанып билүү, социалдык мотив жана мектептеги тынчсызданууунун таасири эксперименталдык жол менен аныкталды. Мотивациянын жана мектептеги тынчызданууунун

натыйжалары таблицада берилип, программанын иштелип чыгышына түрткү берди. Эксперимент үч этапта жүргүзүлүп, констатациялык этапта таанып билүү, социалдык мотивдердин деңгээли жана тынчсыздануу атайын методиканын жардамы менен аныкталды. Башталгыч класстын окуучулары мектепке ыңгайлашуу жогорку деңгээлде жүрүү үчүн эксперменттин калыптандыруучу этабында атайын программа ишке киргизилип, натыйжалуулугу контролдук этапта текшерилди.

Аннотация: Статья посвящена психолого-педагогическому сопровождению адаптации младших школьников к обучению в школе и ее экспериментальному исследованию. Рассмотрены возрастные особенности учащихся, проанализированы смысл и роль учебной деятельности. Дети с чрезмерной тревожностью при адаптации к учебе испытывают длительный стресс. Было экспериментально выявлено влияние познавательной и социальной мотивации, а также школьной тревожности на процесс адаптации к школьному обучению. Эксперимент проводился в три этапа, на констатирующем этапе эксперимента по специальной методике определялись познавательные способности, уровень социальных мотивов и уровень школьной тревожности. Результаты диагностики учебной мотивации и школьной тревожности были представлены в таблице, по этим данным была разработана программа. На формирующем этапе эксперимента использовалась специально разработанная программа по адаптации к школе, на контрольном этапе проверялась ее эффективность.

Abstract: The article is devoted to the psychological and pedagogical support of the adaptation of younger students to schooling and its experimental research. The age characteristics of students are considered, the meaning and role of educational activity are analyzed. Children with excessive anxiety experience long-term high stress when adapting to school. The influence of cognitive and social motivation, as well as school anxiety on the process of adaptation to schooling, was experimentally revealed. The experiment was carried out in three stages, at the ascertaining stage of the experiment, cognitive abilities, the level of social motives and the level of school anxiety were determined using a special method. The results of the diagnosis of motivation and school anxiety were presented in the table, according to these data, a program was developed. At the formative stage of the experiment, a specially developed program for adaptation to school was used, and its effectiveness was tested at the control stage.

Негизги сөздөр: башталгыч класстын окуучулары, мектепке ыңгайлашуу, психологиялык-педагогикалык колдоо, эксперименталдык изилдөө.

Ключевые слова: ученики начальных классов, адаптация к школе, психолого-педагогическое сопровождение, экспериментальное исследование.

Keywords: primary school students, adaptation to school, psychological and pedagogical support, experimental research.

Актуалдуулугу: Заманбап жалпы билим берүүчү мектеп коомдун негизги социалдаштыруучу институту болуу менен, мектеп окуучуларынын ар кандай куракты мезгилдеринде ийгиликтүү адаптациялоо маселесин чечүүгө багытталган. Бирок, башталгыч класстарда көптөгөн окуучулар билим берүү мекемелеринин барган сайын татаалданган талаптарына ыңгайлашууда кыйынчылыктарга дуушар болушат. Изилдөөчүлөрдүн айтымында, билим берүү мекемесинин түрүнө жараша башталгыч класстын окуучуларынын 20дан 60%га чейин мектептин билим берүүнүн шарттарына ыңгайлашууда олуттуу кыйынчылыктарга туш болушат.

Башталгыч мектеп курагындагы балдарда ыңгайлаша албаганын себептери билим

берүү процессинде баланын жеке өзгөчөлүктөрүн, ыктарын, кызыкчылыктарын, психикалык жана физикалык ден соолугун жана балдардын эмоционалдык бакубаттуулугун ж.б. айтууга болот [6].

Изилдөөнүн эксперименталдык базасы: Жайыл районунун, Сосновка айылынын, Сосновка орто мектебинин 1-класстарынын окуучулары. Биринчи класста диагностикалык экспертизанын анализинин натыйжасында класстын мүнөздөмөсүн түздүк, анын негизинде 1-класс 27 окуучуну алдык. Бул класста 27 окуучу окуйт, алардын 12си кыз, 15и эркек балдар.

2022-2023-окуу жылынын биринчи жумасында ушул класстын окуучулары менен адаптациялык жуманы өткөрдүк, бул адаптациялык психологиялык-педагогикалык коштоонун биринчи этабы. Окуучулардын мотивациясын жана тынчсыздануусунун деңгээлин аныктоо боюнча атайын методикалар колдонулду:

- мотивацияны изилдөө үчүн Н.Г. Лусканованын "окутуунун жетектөөчү мотивдери" методикасы [5];

- мектептеги тынчсыздануу деңгээлин изилдөө үчүн Филипстин тести.

Н.Г.Лусканованын "окутуунун жетектөөчү мотивдери" методикасын таанып-билүү жана социалдык мотивдердин түрлөрү боюнча бөлүштүрүүгө мүмкүндүк берет. Эгерде окуучуда окуу предметинин мазмунуна басым жасоо байкалса, анда таанып-билүүчүлүк мотивдердин бар экендиги жөнүндө айтууга болот. Ал эми окуучунун мектепте башка окуучулар менен сүйлөшүүгө жана мамиле түзүүгө көңүл бурса анда социалдык мотивдер жөнүндө сөз кылсак болот [5].

Андан кийин "Филипстин мектептеги тынчсыздануу тести" методикасын колдонуп, башталгыч класстын окуучуларынын мектепке байланыштуу тынчсыздануу деңгээлин изилдөөгө багытталган [8].

Керектүү маалыматтар 2022-2023-окуу жылынын биринчи чейрегинен кийин алынган. Анда окуучулардын интеллектуалдык, эмоционалдык-эрктүүлүк жана мотивациялык даярдыктын өзгөчөлүктөрүн ачып берген материалдар камтылган. Ушул маалыматтардын негизинде биз адаптация убагында башкаларга караганда психологиялык-педагогикалык колдоого муктаж окуучуларды аныктадык.

"Окутуунун жетектөөчү мотивдери" методикасын колдонуу менен окуу мотивациясын изилдөөнүн жыйынтыгын талдоо окуу мотивациясы төмөнкүдөй берилгенин көрсөттү (1-таблица).

Таблица 1. Окуу мотивациясынын жыйынтыктары

Окуучулардын саны	Мотивациянын түрлөрү			
	Ички	Тышкы	Социалдык	Таанып-билүү
Кыздар (12)	18,6 %	25,9%	29,6%	14,9%
Балдар (15)	22,2 %	33,3%	29,6%	25,9%

Мындан тышкары, "эмнеге окуп жатасың?"деген суроо 1-класстын окуучуларынын мотивациясынын багытын аныктоого мүмкүндүк берди:

21,3% - окутуунун таанып билүүчүлук мотивин көрсөтөт ("сабак кызыктуу болгондуктан окуйм","көбүрөөк билгим келгендиктен окуйм"),

У 15,4% - окутуунун позитивдүү мотиви ("достордун арасында болуу кызыктуу, ошондуктан окуйм", "ата-энемди кубандыруу үчүн окуйм")

Окуучулардын 40,8 % "ата-энеси мажбурлагандыктан окуйм", атүгүл "апам эч нерсе сатып бербей койот эгерде мектепке барбай койсом" деген ж.б. жоопторду беришкен.

Убакытты жакшы өткөрүү тууралуу суроого көпчүлүк балдар "сейилдөө", "футбол ойноо", "телефон менен ойноо"деп жооп беришкен.

Ошентип, бул окуучулардын окуу мотивациясын изилдөөдө таанып-билүү жана ички мотивдерди өнүктүрүүгө багытталган иш-аракеттерди жүзөгө ашыруу зарыл экенин көрсөттү. Бул мотивдер таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүшүнө, окутуудагы жетишкендиктеринин жогорулашына өбөлгө түзөт.

Андан соң мектептеги тынчсыздануунун өзгөчөлүктөрүн изилдөө үчүн Филипстин тестин колдондук [8]. Бул маалыматтар тынчсыздануунун жалпы көрсөткүчтөрүнүн алкагында мектеп тынчсыздануусунун себептерин аныктоо үчүн жакшы шарт түздү.

Мектептеги тынчсыздануну үч деңгээл боюнча аныктай алдык: жогорку (Ж), орто (О) жана нормалдуу (Н). Филипстин тестинин программага чейинки жыйынтыгын талдап жатып, эң көп окуучулар башкалардын үмүтүн актабай калуудан (25,9%) тынчсызданышат, билимди текшерүүдөн коркуу (21,9 %), өзүн-өзү билдирүүдөн жана сүйлөөдөн коркуу (22,3%) жана окуучулардын 22% мугалимдер менен болгон көйгөйлүү мамилелерден коркушат. Бул биринчи класстын окуучулары жаңы окуу шарттары жаңы социалдык статус жана социалдык чөйрө, ошондой эле окуучулардын айрым инсандык сапаттары кыйла кеңейгендитен болушу мүмкүн.

Ошентип, диагностикалык текшерүүнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар көрсөткөндөй, бул класста ийгиликтүү адаптациялоо үчүн мектептеги тынчсыздануу деңгээлин төмөндөтүүгө, окуу мотивациясын өнүктүрүүгө, ошондой эле коммуникативдик жөндөмдүүлүктү өркүндөтүү зарыл.

Биринчи класстын окуучулары үчүн адаптациялык программаны ишке киргизүү. Психологиялык-педагогикалык коштоо 1-класстын окуучулары менен жекече жана микрогруппаларда иш жүргүзүлдү, алар диагностикалык этапта балдарда аныкталган көйгөйлөрдүн окшоштуктарынын негизинде түзүлдү.

Сабактын алгачкы мүнөттөрүнөн баштап практикалык маселелерди биргелешип чечүүгө жана ар биринин жеке өзгөчөлүктөрүн кабыл алуу атмосферасы түзүлдү. Бул этапта максатка ылайык бир нече мугалимдерди жана класс жетекчисин катышууга чакырдык, алар балдар менен бирдей шартта өздөрү, өз жашоосу, хоббилери жөнүндө айтып беришти. Эң негизгиси, бул эрежелер өзүнүн конкреттүү тажрыйбасынын негизинде түзүлүп, алардын зарылдыгы жана маанилүүлүгү талкууланды.

Адаптация жумасында окуучулар өз классынын автопортретин түзүштү. Бул жамааттык сүрөт: “жандуу сүрөттөр”, өз жамаатынын оозеки презентациясын түшундүргөн. Чыгарма ар бир окуучу жалпы презентацияга өзүнүн жеке көз карашын кошуп, ага катышкандай уюштурулган. Ушул эле этапта класстагы тапшырмалар бөлүштүрүлгөн.

Психологиялык-педагогикалык коштоо программасын түзүүдө М.Битянова сунуш кылган иштин алгоритмин колдоно алдык. Анда биринчи класска ыңгайлашуусуна шарт түзгөн билим берүү процессинин бардык катышуучуларынын иш-аракеттери камтылган [1].

Уюштуруу иштери (педагогикалык стажы көп жана жаш мугалимдердин кеңешмелерин, мектеп администрациясынын өкүлдөрү менен кеңешмелерди өткөрүү). Окуучунун инсандык өнүгүүсүнүн бардык багыттары боюнча психологиялык диагностика иши, мугалимдер, окуучулар жана алардын ата-энелери менен консультациялык иштерди

уюштуруу [3]. Мындан психологиялык-педагогикалык колдоо жана комплекстүү программаны түзүү муктаждыгы келип чыккан.

- Профилактикалык иш .
- Коррекциялык-өнүктүрүү иштери
- Аналитикалык иш.
- Психологиялык-педагогикалык колдоо жана комплекстүү программа.

Диагностикалык изилдөө учурунда алынган маалымат менен 1-класстын мугалими, окуучулардын ата-энелери таанышып чыгышты. Мындай тааныштыруу программанын ажырагыс бөлүгү болгон. Мына ушул иштер изилдөө иштин экинчи этабында колдоонун негизги багыттарын аныктоого мүмкүндүк берди. Изилдөө иштин алкагында “Көнүп кетем” программасын ишке ашырдык, бул программада коммуникативдик көндүмдөрдү өздөштүрүүдө жакынкы өнүгүү зонасынын маанисин эске алынды. Сабактар биринчи класстын окуучуларына адаптация мезгилинде жакшы жардам берди. 1-класстын окуучуларына мектепте окуу шарттарына ыңгайлашуу мезгилинде психологиялык-педагогикалык колдоо көрсөтүлдү.

Биринчи класстын окуучулары үчүн:

- өзүн-өзү уюштуруу, өзүн-өзү башкаруу боюнча иште жардам берүү;

- жаңы позицияны жана мугалимди кабыл алууга жардам берүү;

- баланын жана кыздын ролуна жараша позицияларды тактоо (жыныстык ролдук мамилеге басым жасоо).

Ата-энелер үчүн:

- келе жаткан окуу жылынан келип чыккан ата-энелердин тынчсыздануусун жеңилдетүү;

- кызматташуу атмосферасын түзүү;

- мугалим жыл бою ата-энелер менен өз ара аракеттенүү жолдорун макулдашуу;

- баланын мектепте билим алуусуна байланыштуу ата-энелердин күтүүлөрүн аныктоо жана аларды педагогдордун күтүүлөрү менен байланыштыруу.

Бул милдеттерге ылайык, мектеп турмушунун жаңы этаптарында окуучуларды көндүрүү боюнча иштин негизги багыттары баса белгилөөгө болот:

1. Балдардын адаптация этабындагы психологиялык диагностика, биринчи кезекте, балдардын жаңы социалдык кырдаалга ылайыкташуу деңгээлин жана өзгөчөлүктөрүн изилдөөгө багытталган. Ал окуу жылынын башында педагогикалык байкоолор менен бирге өткөрүлөт.

2. Мугалимдер жана ата-энелер менен консультациялык иштерди уюштуруу. Мугалимдер менен иштөө көбүнчө семинар түрүндө болот. Алар үчүн семинарлар адаптация мезгилинин негизги милдеттери жана кыйынчылыктарды жеңүүгө жакшы өбөлгө түзөт, балдар менен баарлашуу тактикасы жана жардам берүүнүн формалары менен тааныштырат ата-энелерге консультация жекече же алардын чогулуштарында жүргүзүлөт.

3. Окутуунун методикасын өркүндөтүүгө жана мазмунун өзгөртүүгө багытталган методикалык иштер уюштурулууга тийиш. Ал окуучулардын психологиялык-педагогикалык абалын талдоонун жыйынтыгы боюнча мектеп администрациясы менен биргеликте ишке ашырылат.

4. Профилактикалык иш психолог тарабынан жүргүзүлөт жана ар бир балага колдоо көрсөтүүгө багытталган.

5. Аналитикалык иш жүргүзүлүп жаткан психологиялык жардамды, балдарды жаңы шарттарга адаптациялоо боюнча иш-аракеттерди түшүнүүгө, иштин натыйжалуулугун баалоого жана иш пландарын коррекциялоого багытталган [6].

Сабактарды уюштурууда төмөнкү методдор колдонулду: диалог, сүрөт тартуу, окуя менен бөлүшүү, ролдук жана иштик оюндар, топтук талкуу, топтук баарлашуу, өнүктүрүүчү көнүгүүлөр, оюндар жана аларды талкуулоо. Сабактардын натыйжалуулугу балдардын чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү, алардын өз сезимдерин, мамилелерин, окуяларын талдоо көндүмдөрүнө ээ болуусун камсыздоо ж.б.

Бул программа сегиз теманы камтыган, жумасына бир жолу өткөрүлгөн. Уюштуруу: сабакта балдар тегеректе турган парталарда отурушат, ал эми психологдун столу тегеректи жабат;

- иш чара сабак түрүндө жүрөт;

- сабактын формасы сабактын негизги этаптарына туура келет: киришүү бөлүгү; сабактын негизги темасы; акыркы бөлүгү (кайтарым байланыш; үй тапшырмасы).

Сабактардын экинчи бөлүгү окуучуларды мектепте окуу процесс менен тааныштырууга, кенже мектеп окуучусунун жаңы социалдык статусу жөнүндө түшүнүктөрдү өнүктүрүүгө, окуу процессинин “таанып билүүчүлүк картинасын” түзүүгө; педагог жөнүндө кызыктуу адам, маектеш катары элес калыптандырууга арналган.

Үчүнчү этапта биз ошол эле ыкмаларды колдонуу менен кайра диагноз жүргүздүк. Бул этаптын максаты гипотезаны тастыктоо же четке кагуу үчүн психологиялык-педагогикалык коштоонун ийгилигин талдоо болду. Биринчи класстын окуучуларын психологиялык-педагогикалык коштоонун натыйжалуулугун талдоого киришип жатып, жыйынтыктарды кылдат жана салмактуу талдоо үчүн бул классты тыкыр көзөмөлдөө зарыл экенине ынандык. Ошо менен бирге мотивация чөйрөсүн, эмоционалдык чөйрөнү жана инсандык өзгөчөлүктөрдү кайрадан текшердик.

Таблицада 2. 1-класстын окуучуларынын окуу мотивациясын изилдөөнүн жыйынтыктары калыптандыруучу ишке чейин жана андан кийин (% менен берилген).

Окуучуларын саны	Окутуунун мотиви							
	Ички		Тышкы		Социалдык		Таанып билүүчү	
	Чейин	Кийин	Чейин	Кийин	Чейин	Кийин	Чейин	Кийин
Кыздар (12)	18,5	14,8	25,9	29,6	29,6	25,9	14,9	18,6
Балдар (15)	22,2	18,5	33,3	29,6	29,6	25,9	25,9	29,6
Бардыгы 27 окуучу	40,8	33,3	59,2	59,2	59,2	51,8	40,8	48,2

Мектептеги тынчсызданууну кайра диагностикалоонун жыйынтыктары иштелип чыгып, калыптандыруучу эксперименттен кийинки таблицага жайгаштырылды Алынган маалыматтар сапаттык жана сандык анализге дуушар болгон.

Сапаттуу талдоо көрсөткөндөй, социалдык стресстин таасири төмөндөп, балдардын эмоционалдык абалы жакшырганын айтууга болот. Кенже мектеп окуучулары жаңы шарттарга оңой ыңгайлаша баштады. Башкалардын үмүтүн актабай калуудан коркуу абалы өзгөрдү, өзүнүн эмгектеринин жыйынтыктарын баалоодо башкалардын берген бааларын сын көз караш менен кабыл алышты.

Мугалимдер менен болгон мамилелердеги көйгөйлөр жана коркуу сезимдери кээ бир балдар үчүн маанисин жоготту, эми мектептеги чоңдор менен болгон мамиленин жалпы эмоционалдык фону окуунун ийгилигине өбөлгө түзөт деген бүтүм чыгарууга болот.

Өзүн-өзү билдирүүдөн коркуу бир аз азайганыны көрө алдык, бирок эмоционалдык учурлар дагы байкалып жатты. Билимди текшерүү кырдаалынан коркуу, терс маанай жана тынчсыздануунун деңгээли түштү. Мектеп турмушу менен байланышкан жалпы мектеп тынчсыздануу көрсөткүчү төмөндөдү [10].

Таблица № 3. Психологиялык-педагогического колдоодон кийинки диагностиканын жыйынтыктары

	Тынчсыздануунун факторлору							
	1	2	3	4	5	6	7	8
Калыптандыруучу экспериментке чейин	74	70,3	62,9	59,2	62,9	59,2	59,2	55,6
Калыптандыруучу эксперименттен кийин	66,3	59,1	55,4	55,4	51,7	51,7	48,1	51,7

Изилдөөнүн маалыматтарынан көрүнүп тургандай, азыр коммуникативдик жөндөмдүн өнүгүү деңгээли төмөн окуучулар 14,8%, жогорку деңгээлдеги балдар 22,1%, бирок ошентсе да көпчүлүк балдар – 63% коммуникативдик жөндөмдүн өнүгүүсүнүн орточо деңгээлине ээ экенин көрө алабыз. Эң көп өзгөрүүлөр балдардын башкалардын тажрыйбасын үйрөнүү жана бул тажрыйбаны жашоодо натыйжалуу колдонууну айтууга болот.

Ошентип, биз тынчсыздануу, коммуникативдик жөндөмдөрдүн өнүгүү деңгээли жана мотивациянын ортосунда байланыш бар экендигин аныктадык. Көрсөткүчтөр чындыгында эле ар кандай болгондуктан, жүргүзүлгөн иш бул класстын окуучуларынын окууга ыңгайлашуусуна шарт түздү деген тыянак чыгарууга болот. Биздин гипотеза тастыкталды.

Көпчүлүк балдарда таанып-билүүчүлүк жана ички мотивдерди өнүктүрүүгө багытталган узак аралыкка иштөөнү талап кылган мектеп мотивациясынын деңгээли аныкталды; окуучулардын теңтуштары жана чоңдор менен баарлашууда да коммуникативдик жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүү тенденциясы байкалып, бирок бул иш алынган натыйжаны өнүктүрүү жана бекемдөө үчүн улантылышы керек.

Адаптациялоонун оор мезгилинде баланы колдоо окуучулардын жеке өсүү жана өнүгүү маселелерин чечүүгө, ошондой эле мектептеги туура эмес иштердин алдын алууга жана оңдоого өбөлгө түзөт. Ошентип, окуучулардын табигый өнүгүүсүн психологиялык-педагогикалык коштоо маанилүү экени анык болду, бул иш психолог, мугалим, мектеп администрациясы жана ата-энелердин катышуусунда жүрүүгө тийиш.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе. М., 2000.
2. Венгер А.Л., Цукерман Г.А. Психологическое обследование младших школьников: проблемы умственного развития, общения, личностные. – Ж. "Дефектология" № 2, 2001 – С. 89-96.

3. Диагностика школьной дезадаптации. Под ред. С.А. Беличева, И.А. Коробейникова. Научно-методическое пособие для школьных психологов. М.: Редакционно-издательский центр "Социальное здоровье России", 1993 –127 с.
4. Жумалиева Ж.М. Жаш курак психологиясы: окуу куралы. – Б.: 1999. – 256 б.
5. Лусканова Н.Г. Оценка школьной мотивации учащихся начальных классов. – //Школьный психолог, № 9, 2001 – 8-9 с.
6. Качкын уулу А. Кенже мектеп курактагы балдардын интеллектуалдык-чыгармачылык потенциалын өнүктүрүү // Кыргыз билим берүү Академиясынын кабарлары – Б.: №3(58), 2022 – 59-65-бб.
7. Практическая психодиагностика. Под ред. Райгородского. – С.: изд. дом " БАХ РАХ", 1998 – 669 с.
8. Собчик Л.Н. Психодиагностика: методы и методология. Ростов Н/Д: "Феникс", 1999 – 576 с.
9. Сомько А., Каффива Ю. Введение в школьную жизнь. Программа адаптационных занятий для первоклассников. - // Школьный психолог. Приложение к газете. Первое сентября. – 1999, № 2 – 8-9 с.
10. Ульянова Т.Л. Школьная дезадаптация и связанные с ней трудности в общении. - //Начальная школа № 7, 1996,– 14-16 с.

УДК 398.5.087.6
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-252-258

Мукамбетова А.С., Сураналиева К. К.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Мукамбетова А.С., Сураналиева К.К.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Mukambetova A.C., Suranalieva K.K.
KNU J. Balasagyn [1,2]

SPIN-код: 8995-3584 [1]
ORCID: 0009-0007-3618-4322, SPIN-код: 2606-1556 [2]

АДИСТЕШТИРҮҮЧҮ ДИСЦИПЛИНАЛАР ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДЕ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИНТЕГРАЦИЯЛАНЫШЫ ИНТЕГРАЦИЯ ПРОФИЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ГОСУДАРСТВЕННОМ ЯЗЫКЕINTEGRATION OF SPECIALIZED DISCIPLINES AND PROFESSIONAL EDUCATION IN THE STATE LANGUAGE

Аннотация: Макалада Кыргызстан кесиптик билим берүүдө жарандык коомдун кызыкчылыктарын канаатандыруу максатында бир катар өлкөлөр менен , билим берүү жаатында тажрыйбаларын андаштырып жаткандыгы жана өнүгүү багытын көздөгөн кыргыз өлкөсү үчүн мындай иштердин аткарылышы жөнүндө сөз болмокчу. Ошондуктан окутуунун мазмуну өлкөгө кандай инновациялык түшүнүктөрдү алып келгени, кесиптик билим алган

жарандар эмне утушка ээ болуп, өздөштүргөн билимин өлкөдөгө кайсы тармакты жаңылоого жумшаганы кызыгууну жаратпай койбойт.

Аннотация: В статье речь пойдет о том , что Кыргызстан в целях удовлетворения интересов гражданского общества в области профессионального образования проводит обмен опытом в области образования с рядом стран и осуществляет такую работу для Кыргызстана, направленную на развитие. Поэтому содержание обучения не перестает вызывать интерес к тому, какие инновационные концепции привнесли в страну, что выиграли граждане, получившие профессиональное образование, и какие области знаний они вложили в инновации в стране.

Abstract: The article will focus on the fact that Kyrgyzstan, in order to meet the interests of civil society in the field of professional education, exchanges experience in the field of education with a number of countries and carries out such work for Kyrgyzstan aimed at development. That is why, the content of the teaching does not stop to arouse interest in what innovative concepts have brought to the country, what citizens have won who have received professional education, and what areas of knowledge they have invested in innovation in the country.

Негизги сөздөр: интеграция, инновация, конкуренция, кредиттик технология, компетенция, жарандык коом, тажрыйба, адистик билим ж.б.

Ключевые слова: интеграция, инновации, конкуренция, кредитные технологии, компетенции, гражданское общество, опыт, специальное образование и т. д.

Keywords: integration, innovations, competition, credit technologies, competencies, civil society, experience, special education, etc.

Дүйнө жүзүндө болуп жаткан билим берүүнүн интеграциясы Кыргызстанды өз кучагына алды. Билим берүүнүн сапаты боюнча көзгө даана көрүнгөн иш жасап жибербесе да Кыргызстан кесиптик билим берүүдө жарандык коомдун кызыкчылыктарын канаатандыруу максатында бир катар өлкөлөр менен студент алмашып, алардын билим берүү тажрыйбаларын аңдаштырып жатканын окуу жайдын өздүк сайттарынан билүүгө болот. Өнүгүү багытын көздөгөн кыргыз өлкөсү үчүн мындай иштердин аткарылышы мактоого арзыйт. Бирок анын мазмуну өлкөгө кандай инновациялык түшүнүктөрдү алып келгени, андай шарттан пайдаланып, кесиптик билим алган жарандар эмне утушка ээ болуп, өздөштүргөн билимин өлкөдөгө кайсы тармакты жаңылоого жумшаганы кызыгууну жаратпай койбойт. Ырас жеке жаран үчүн сапаттуу кесиптик билим жетиштүү жашоонун негизи болсо, мамлекеттик деңгээлден алганда кесиптик билимдин туура берилиши элдин турмуш-тиричилигин оңдоонун негизги жолу болуп берет. Экинчи жагы, кайсы өлкөдөн алынган кесиптик билим кыргыз турмушуна керектүүлүгүн бүтүп келген жарандардын элине кылган кызматынан көрүүгө болот. Бул - жарандык коомдо билимди баалоонун негизги критерийи.

Тездик менен өзгөргөн замандын кызыкчылыгы күн өткөн сайын жаңыланып, ар бир өлкө адам баласынын акылынан табылган жаңылыктарды өндүрүшкө киргизип, пенде турмушун жеңилдетүүнүн ык-шарттарын ойлоп таап жаткан маалда билим берүүнүн миссиясы аны өздөштүрүү аркылуу кийинки муунга бакубат жашоо калтырууну көздөйт. Бул көптөгөн мамлекеттерди интеллектуалдык мүмкүнчүлүгү боюнча атаандашуучулукка алып келди. Бир замандарда ар ким өз колунан жаралган буюмду базарга товар катары алып чыккан болсо, акыркы кылымдардагы илим-билимдин жетишкендиги ошол эле базарга акыл-эстин табылгасын – жаңы технологияларды, инновацияланган түшүнүктөрдү,

сенсордук башкаруудагы аппараттар менен роботторду чыгарып, жакшы жашоону түзө алганы боюнча атаандашууга өттүт. Башкалардан кем болбой жашоо Кыргызстандык жарандардын ар биринин кыялында бар. Алгач кыргыздар адамдын акыл-эси жасаган андай буюм-тайымдарды ташып келип үйүнө коюп алууну каалаcа, кийинки мезгилдерде өздөрү жасап, коңшу мамлекеттердин рыногуна чыгаруу аракетин көрүп жатышат. Ошондой эле “кыргыз базары” атыккан бу жерден тиги жерге ташып, соода кылган чейрек кылымдык жашоонун күн сайын алсырашы эл аралык конкуренцияга туруштук берүүгө билим керектигин көрсөттү.

Ал билим окуу процессин жаңыга (кредиттик технологияга) которуу жолу менен ишке аша турганын дүйнөлүк билим берүүнүн практикасы көрсөткөндөн кийин эски совет өлкөлөрүндөй эле Кыргызстан жаңы муундагы мамлекеттик стандарттарды кабыл алды. Бул баары ойдогудай болуп кетпеген кыргыз жергесиндеги кесиптик берүүдө эмне жетишпей жүргөнүн ачыкка чыгарды. Элдин турмушунун жакшыруусуна өбөлгө түзгөн бул стандарттар менен иш жүргүзүү билим берүүнү инновациялоо менен чектелбестен, кесиптик билим алууга болгон жарандык философияны да өзгөрттү, б. а. жогору жактан аныкталып, кааласаң да, каалабасаң да ушуну окуйсуң деген авторитардык көз караштьі жоюп, аны керектөөчүнүн адистикке койгон талаптарын жөнгө салуучу кубулуштарды “компетенция” деген түшүнүк менен аныктады. Ал окутуудан алынчу натыйжаны ошол кесипке эгедер жарандын эмгек рыногунда кардардын ишин сапаттуу аткаруучу процессте проблеманы чечүү деңгээлинен баалай турган кырдаалга жеткирди. Мунун өзү кесиптик билим берүү теория катары иштелип чыккан маалыматтардан турбастан, ошол кесип жөнгө салчу турмуштук-социалдык муктаждыкты канааттандыруучу иш-билги жөндөмдөрдү (компетенцияны) калыптандыруудан көрүнөөрүн окуу жайларга түшүндүрө баштады. Аны өнүккөн өлкөлөрдүн мисалында көрсөтүп, дүйнөлүк экономиканы кармап турууга жеткирген мындай кесиптик билим берүүнүн жетишкен ийгиликтерин кыргыз жергесине колдонуунун педагогикалык усулдардын, окутуунун ык-формаларын жана инновациялык технологияларды даяр түрүндө (макети менен) сунуштады. Окутуу концепциясы даяр түрүндө алынгандан кийин жергиликтүү элдин кесипке болгон кызыкчылыктар менен шайкеш келтирүүнү бир катар кыйынчылыктары бар ар бир окуу жайга көрсөтүү менен окутуу процессинде билим алууга келген ар бир жарандык керектөөсүнө кызмат кылуу адистештирүүнүн миссиясы экенин аныктады. Миссиянын сапаттуу ишке ашуусу окуу жайдын эмгек жамааты “сатыкка койгон” рынок шартына ыңгайлашкан билимге көз каранды болушу кесиптик билим алууга келген жарандын керектөөсүн канчалык каанааттандырып, ал жумуш берүүчүнүн кызматын талап кылган деңгээлинде аткарышы менен өлчөнүп жатат. Демек, окуу жай белгилүү кесипке ээ болоюн деп келген жаранды кесипкөй адистин форматында таанып, ушул дисциплиналарды окуса эмгек рыногунда конкуренцияга туруштук берген адис болот дечү окуу планын негизинде окутуп-тарбиялоо милдетин алат. Анын жолго коюлушуна ар бир окуу жай кылган иштерин коомчулукка жарыялоо аркылуу (пияр иретинде) жооп берип жатышат.

Азыркы учурда өздөрүнүн жасаган жумуштарын сайтына жайгаштырып, белгилүү жерде иштеген бүтүрүүчүлөрү менен сыймыктанып, эл аралык долбоор аркылуу чет өлкөдө окуусун уланткан студенттерин жар салуу көпчүлүк окуу жайлар үчүн салттуу көрүнүш болуп калды. Бир жагынан бул деле туурадыр, бирок ошол окуу жайлар өздөрү жарыялаган “кызмат көрсөтүүлөрү” Кыргызстандын бардык жарандарынын кесипке болгон муктаждыгын канчалык деңгээлде аткарганына толук жооп бербейт. Буга Кыргызстандык

жаштардын улам жыл өткөн сайын окууга болгон кызыкчылыгынын азайышы мисал болуп берет. Салыштырмалуу алсак, бир мезгилде миңдеп окууга тапшыруучу абитуренттер азыр жок, тескерисинче окуу жайдын эмгек коллективи жер кыдырып, кесип тандоого кызмат көрсөтүү иштерин кылып, кыялында эңсеген сандын көрсөткүчүн камсыздай албай келет. Себеби эмнеде, кырынан коюлган бул суроого өлкөдөгү окуу жайлардын аткарган жумуштарын салыштырып так жооп берүү кыйын, бирок алар сайттарына жайгаштырган маалыматтарын аккредитациянын талаптарына ылайыктап жооп берүүгө болот. Окуу жайдын кайсынысын албайлы сайтта жайгашкан маалыматтардын көбү орус тилинде экенин көрөбүз, мунун өзү айылдан баштапкы билимди кыргызча алган жарандар үчүн маалыматтын жеткиликтүү эместигин ырастайт. Салыштыруу иретинде мурда СССРдин курамында болгон өлкөлөрдүн ушундай эле окуу жайларын жарыя кылган сайттарын караганда маалыматтын жергиликтүү жарандарга түшүнүктүү болушу үчүн өздөрүнүн мамлекеттик тилинде бергенин көрөбүз. Алардын мындай аракети окуу жайлардын өзүнүн көп улуттуу калкына сапаттуу кесиптик билим берүү саясатын колдоп, республиканын ушул багыттагы миссиясын жетекчиликке алган жана жергиликтүү шартта керектелүүчү адистиктерге тиешелүү билим берүүнү инсанга багыттап окутууга бурганын айкындап турат. Адистик билимдин уюштурууну баалаган аккредитацияда деле ал негизги орундардын бирин ээлеген, б. а. кесиптик билим берүүнү кызмат көрсөтүүнүн ийкемдүү варианттарын колдонуу менен турмуштук керектөөдө түзүлгөн проблемаларды сапаттуу чечүү болсо, жарандын көйгөйдү терең түшүнүүсүн жана жеке жетишкендерин камсыздоо багытында жергиликтүү шарттагы проблемаларды студенттердин устаттарынын жетекчилигинде изилдөөнү (3.4.3. пункту) жүргүзүүгө чакырат. Маселе жалпы болгону менен анын ар бир аймакка мүнөздүү өзгөчөлүгү бар экенин эсепке алсак, аны аралык тилде эмес, жергиликтүү элге түшүнүктүү тилде үйрөтүү иштин майнаптуу аткарылышына толук жооп берүүгө жол ачат. Көпчүлүк өлкөлөр муну бир нече кылым мурда эле түшүнгөн болсо, биздикилер муну дагы эле сезе элек.

Азыр дүйнөлүк билим берүүнүн деңгээлине чыгуу аракетин көрүп жаткан маалда мындай суроонун коюлушу туура эместей сезилет. Бирок кандай билим болбосун жергиликтүү элдин кызыкчылыгын көздөө менен ал жердеги жашоо-турмушту жакшыртууга кызмат кылышы керектигин эске алганда, ал жарандардын баарына бирдей жетиш үчүн түшүнүктүү тилде болуп, кесиптин ээсинен тышкары өлкөнүн кайсы атуулу болбосун өз алдынча тааныша алуусуна мүмкүндүк түзүүчү түшүнүктөр менен берилишин да кесиптик билим берүү өз мойнуна алышы зарыл. Анткени коомчулукка сунушталган билим эмгек рыногунда товар катары кардардын муктаждыгын аткарып, түрдүү социалдык чөйрөдө кызмат көрсөтүүдөн имиджге ээ болгондуктан, кийинки муундун ал кесипти жактыруусун жана адистиктин калк арасында кадыр-барк күтүп “жашап калуусун” да камсыздайт. Муну бизде мындан бир нече жыл мурда эле кадыры ташкындап, баары окугусу келген – юридикалык, экономикалык, ж. б. ушул сыяктуу адистиктердин ордуна компьютер боюнча кызматкерлерге суроо-талаптын жогорулашы айкындайт. Бул жөнөкөй мисал болгону менен жарандык коомдун ага карата керектөөсү жыл сайын жогорулап, анын кыргызча “тилин” талап кыла баштаганы байкалат. Улам жыл өткөн сайын кийинки муундун компьютердик технология болгон көз карандылыгын күчөшү эне тилин билбеген балдардын көбөйүшүнө алып келип, кыргыз коомчулугун кабатыр кылууда. Бүгүнкү күндө аны чечүү жеңил көрүнгөнү менен улуттук билим берүүнүн бардык тармагын кучагына сиңирип бара жаткан

бул проблеманы жоюу Мамлекеттик тил боюнча өлкө саясатын жаңы баскычка көтөрүү маселесин козгоп турат.

Адам баласынын жашоо-турмушун жакшырта турган кесиптерге Кыргызстан муктаж, мындай коомдук керектөөнү канааттандыруу үчүн зарыл болгон адистиктерди, ага тиешелүү маалыматтарды дүйнөлүк билим системасынан алаары талашсыз. Мындай кабыл алуунун эки жолу бар экендиги баарыга белгилүү. Алардын биринчиси - өнүккөн өлкөлөрдө ийгиликке жетүүнүн жолу катары өзүн көрсөтө алган билим берүү системасын инновациялоочу жол катары даяр түрүндө көчүрүп келүү болсо, экинчиси - инсандын керектөөсүн канчалык деңгээлде канааттандырышы мүмкүн экендигин жергиликтүү турмуш шартка карай аныктап, турмуштун ыргагына жараша модернизациялоонун зарылдыгы катары билим берүүнүн мазмунун өркүндөтүү менен кабылдайт. Бизде азыр биринчи жол активдүү иштеп жатат. Баарын даяр түрүндө алганыбыздан улам окуу стандарттары менен окуу пландары эл аралык талаптарга жооп берет, мында талаш жок. Бирок анын кыргыз мамлекетинин улуттук кызыкчылыгын канчалык аткарып жатканына келгенде өтө татаал маселелерди ачыкка чыгарат. Ырас, даяр түрүндө алуу учурда окутуу иштерине жеңилдик түзгөнү менен мындан чейрек же жарым кылымдан кийинки улуттун тагдырын ойлогондо Мамлекеттик тили жок көз алдыга элестейт. Ошондуктан кеч болуп кала электе кесиптик билим берүүдөгү жарандарды адистештирүүчү сабактардын кыргыз тилинде пайдалануу кесиптик лексикасын түзүү зарылдыгы турат.

Муну ким жасайт дегендер чыгышы мүмкүн, анын эки жолу бар, бири түздөн-түз окуу процессине тиешелүү. Тактап айтканда, жаңы муундагы стандарттар кыргыз балдарын окуу процессине жөн гана катышуучу кылбастан, практикалык жактан турмуш менен тыгыз байланышта турган кесиптик билим алууда тикелей кызмат көрсөтүүчү көндүмдөргө (компетенция) ээ болушун, ал көндүмдөр аркылуу жалпы адамзаттык баалуулуктарды өз жеринде жайылтуу мүмкүнчүлүгүн арттырууга кам көрүп жатат. Даярды кабыл алганда көнүп калган кыргыз коомчулугу зарыл болгон маселелерди өз алдынча чечүүгө аракеттенбестен, башкаларда иштелген окуу материалдары аркылуу окуу процессин жабдып кырдаалдан чыкканы менен жергиликтүү тилде эркин баарлашуга, айрым иш-тажрыйбасынан жаралган байкоолорун илимий түшүнүктөрдүн коштоосунда элеттик жарандарга түшүндүрүү мүмкүнчүлүгүнөн ажырап барат. Ага себеп окуу жайларда кесиптик билим берүүнүн туура эмес уюштурулушу болуп саналат, б. а. көпчүлүк окуу жайдын профессор-окутуучулары мамлекеттик тил саясатынын кызыкчылыгында турган инсанга багыттап окутуу концепциясын жетекчиликке албай, окутуунун жеңил формасы орус тилин тандаганында турат. Окутуунун технологиясын жаңылоо, окуу предметтери азыркы учурдун талабына ылайык келтирүү маселелеринде орус тилинин мүмкүнчүлүгү чоң, анткени интернет булактарында окуучу, же студенттердин бардык муктаждыктарына кызмат кыла тургандай кесиптик лексика иштелип чыккан. Аны эч өзгөртүүсүз окуу процессине колдонууга окуу жай жол бергендиктен, өз алдынча изденүүнү каалабаганга мындай түйшүктү жеңилдеткен иштөө ыкмасы инсанга багыттап окутуу концепциясын көлөкөгө калтырат.

Үстүртөн караганда мунун анча деле мааниси жоктой сезилет, бирок проблеманын ушул багытка кеткен чейрек кылымдан кийинки абалды элестеттенкенде жүрөк ооруйт. Аны азыр өлкөдө жүрүп жаткан өзгөрүүлөр менен өлчөгөндө кандай кырдаал болоору көз алдыга даана тартылат. Бул бүгүнкү күндө расмий жерде кыргызча сүйлөөгө кудурети жетпей бара жаткан муундун балдары эне тилинде өз оюн билдирмек турсун таптакыр сүйлөбөй

калаарын түшүндүрөт. Өз кызыкчылыктарын так ажырата албаган кыргыз жарандары келечекте ушундай жашоо балдарын күтүп турганын элестеткенде гана эртеңки күндүн тагдырын бүгүн ойлоосу маанилүү. Ал азыр кесиптик билим алып адистешип жаткан муундун колунда элдин бир нече кылымдык керектөөсү турганын, анын ичинде кыргыздардын эне тилинин тагдыры бар экенин элестетүү керек. Ошондуктан учурда түзүлгөн билим берүүдө түзүлгөн кыйынчылыктарды – силлабустар менен окуу-методикалык комплекстерди иштеп чыгууда кыргыз тилинин ролун көтөрүүгө, кайсы кесипте болбосун адис оюн кыргызча түшүндүрө алуусу үчүн кесиптик лексиканы биргелешип иштеп чыгууга, келечек муундун илимий базасын (орус тилине көз каранды кылбай) түзүп, аны менен курстук жана дипломдук, магистрдик жана кандидаттык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө бардык кыргыз окумуштуулары Мамлекеттик тилди сактап калуу үчүн биригиши зарыл. Ал баарыбыз бир отуруп бүтүрө койчу жумуш эместигин эгемендүүлүктөн кийинки катаал жылдар көрсөттү. Аны эл аралык конкуренцияга туруштук бере тургандай иштеп чыкпаса, элдин коомдук-социалдык керектөөсүн канааттандыра албай четте калышы мүмкүн. Кыргыз элинин алдында жарандык милдети бардыгын түшүнгөн ар бир Кыргызстандык профессор-окутуучулар аккредитацияга даярданган маалда өз кесибинде колдонуучу термин-түшүнүктөрдү кыргыз тилине которуп (жарандык милдетин жогору сезсе “Википедияга” кыргызча жайгаштырып), аны инсанга багыттап окутуу концепциясын ишке ашыруу максатында аткарылчу жумуштардын алкагында эл аралык илимий терминдерди (азыр илимдин өнүгүшү менен мындай көрүнүш бардык тармакта бар) элдин оозеки жана жазуу кептик керектөөсүн жүргүзүүчү каражат катарында сүйлөө, текст түзүү ык-эрежелеринде автордук ишмердүүлүгүн камсыздоо зарылдыгы турат. Бул кесиптик билим берүү иштерин жөнгө салууда гана маанирүү болбостон, өз адистиги боюнча илимдин практика менен байланышын Мамлекеттик тилде түптөп, эл аралык антиплагиатка каршы туруу мүмкүнчүлүгүн жаратмак.

Азыр окуу жайларда кыргыз тилине окуган группалар жок, анын себебин сурай келгенде окуу жайдын жетекчилери так жооп бере алышпайт. Өзгөчө мындай мамиле кыргыз жаранынын кесипке болгон кызыкчылыгын аткарууда инсанга багыттап окутуу принциптерине каршы келип, аккредитациялоо учурунда жарандык укуктун тебеленип жатканын да ырастайт. Аккредитациялык иштерди өткөрүп жаткан көз карандысыз уюмдар өздөрү аткарып жаткан маалда көңүл бурушпаганы менен мамлекеттик жободо көрсөтүлгөн “студенттер тандап алган билим берүү траекториясы, ошондой эле академиялык мобилдүүлүк программалары жана карьералык мүмкүнчүлүгү” (4.2.3. пункту) боюнча талаш чыккан жооп бериши керек болот. Демек кесиптик билим берүүдө окутууну инновациялоо предметтик маалымат берүүнү гана көздөбөстөн, эффективдүү пикирлешүүнү аткарууга тийиш. Мында келечекте белгилүү бир кесиптин ээси болгон студент (бүтүрүүчү) эрежелерди орус тилинде жөн эле кайталап коюуну эмес, ошол алган билими аркылуу Мамлекеттик тилде так жана таасирдүү сүйлөөсүнө жетишүү да болуп саналат. Анда реалдуу турмушта кездешип жаткан ар кандай кырдаалда туура сүйлөөгө, маданияттуу маектешүүгө зарыл болгон көндүмдөрдү кесиптин спецификалык өзгөчөлүгүнө ылайык эл түшүнгөн сөз менен сүйлөм жана текст куруу ишмердүүлүгүн адистештирүүчү предметтердин мазмуну аркылуу калыптанышын (компетенцияга ээ болушун) аныктайт. Бул болсо адистештирүүчү предметтердин мазмунун Мамлекеттик тилдин лексикалык базасында интеграциялоо керектигин көрсөтөт. Ал эми анын аткарылышы жарандык коомдун активдүүлүгү менен окумуштуу-окутуучулардын адистик жоопкерчилигине жараша болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:
1. Осмонкулов А., Чыманов Ж. Кыргыз тилин окутуунун методикасы. Типтүү программа. Жогорку окуу жайларынын филология факультеттеринин окутуучулары, студенттери жана орто мектептин мугалимдери үчүн. – Б.: 2008, 3-бет
2. Байгазиев С., Рысбаев С. Педагогикалык тажрыйба: Изденүүлөр жана табылгалар.- Фрунзе, 1989. – 107 б.
3. Байгазиев С. Окутуунун интерактивдүү методу. - Бишкек, 2004, - 24 б.
4. Баяндина С.Ж. Функции языка в контексте современной лингвистической парадигме: Автореф. дис. док .фил. наук. 10.02.19. - Алматы, 2005.
5. Бекбоев И.Б., Ким.В.Л. Памятка автору школьного учебника КИО, 1999. – 16 б.
6. Бекбоев И. Жаңы муундагы келечек мектептин базалык мүнөздөмөлөрү. // Эл агартуу, 1999, №3-4. – 3-15-беттер
7. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуу сабагынын негизги идеясы эмнеде? // Кут билим, 2002, 11-декабрь

УДК: 821.512.155.
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-258-262

Сураналиева К.К., Кудайбергенова З.С.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Сураналиева К.К., Кудайбергенова З. С.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Suranalieva K.K., Kudaibergenova Z.S.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0007-3618-4322, SPIN-код: 2606-1556 [1]
ORCID: 0009-0006-9419-1558, SPIN-код: 3353-4595 [2]

МУГАЛИМДИК КЕСИПТИН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ
SOME PROBLEMS OF THE TEACHING PROFESSION

Аннотация: Макалада азыркы учурдагы мугалимдик кесиптин айрым маселелери каралды. Учурдун эң көйгөйлүү маслелеринин бири бала бакчадан баштап жогорку класстагы окуучула интернет менен олтурушуп, окуу китептерине көп карабай калышы болуп калды. Мындан тышкары дүйнөдөгү миграция дагы мектеп окуучуларына терс таасирлерин тийгизүүдө. Мындай учурда мугалимдин окутуу мотвациясы күчтүү, компетенциясы кеңири жана заманбап талаптарга ылайык квалификацияларга ээ болушу зарыл. Макала азыркы учурда келечек муундарга татыктуу билим берүүчү жана гумандуу тарбияны камсыздоочу мугалимдерди даярдоо кечиктирилгис актуалдуу маселелерден экендиги жана колдоо иштери зарыл экендиги баса белгиленди.

Аннотация: В статье рассматриваются некоторые вопросы современной педагогической профессии. Одной из самых проблемных проблем того времени было то, что старшеклассник, начиная с детского сада, сидел в интернете и часто не смотрел учебники. Кроме того, миграция в мире также оказывает негативное влияние на школьников. В этом случае необходимо, чтобы у учителя была сильная мотивация к обучению, широкая компетенция и квалификация в соответствии с современными требованиями. В статье подчеркивалось, что в настоящее время подготовка учителей, обеспечивающих достойное образование и гуманное воспитание будущих поколений, является одной из неотложных актуальных задач и необходима поддержка.

Abstract: The article deals with some issues of the modern pedagogical profession. One of the most problematic problems of that time was that a high school student, starting from kindergarten, was surfing the Internet and often did not look at textbooks. In addition, migration in the world also has a negative impact on schoolchildren. In this case, it is necessary that the teacher has a strong motivation for learning, broad competence and qualifications in accordance with modern requirements. The article emphasized that at present the training of teachers who provide a decent education and humane upbringing of future generations is one of the urgent urgent tasks and support is needed.

Негизги сөздөр: педагогика, гумандуу, мугалим, компетенция, мотивация, заманбап, стандарттык, билим берүү, метод, каражат.

Ключевые слова: педагогика, гуманный, учитель, компетенция, мотивация, современный, стандартный, образование, метод, средство.

Keywords: pedagogy, humane, teacher, competence, motivation, modern, standard, education, method, means.

Азыркы учурда келечек муундарга татыктуу билим берүүчү жана гумандуу тарбияны камсыздоочу мугалимдерди даярдоо кечиктирилгис актуалдуу маселелерден экендиги баарыбызга белгилүү. Учурдун педагогдордун функциясы тууралуу педагог Йылмаз Өзакпынар мындайча пикирин билдирген: “Коомдун ынаным-ишенимдеринен, үрп-адаттарынан, турумдарынан (позицияларынан), баалуулуктарынан жөндөм-шыгынан жаралган маалыматтарынан түзүлгөн маданиятын жаңы муундарга өткөрүү; 2) жетилип келе жаткан жаш адамдардын интеллектуалдык сезимталдык кудуретин жана эрктерин тен салмактуу түрдүү өнүктүрүү менен, алардын ар биринин инсан болушуна кам көрүү. Адамды тарбиялоонун бул эки тарабынын биринчиси коомдун учук улоочулугун, экинчиси коомдун чыгармачылык менен өзгөргөн шарттарга көнүүсүн шарттайт”[5.23]. Айтылган эки багытты тең алып жүрүү, окуучуларды инсандыкка багыттоо, чыгармачылыкка үйрөтүү иштеринин өркүндөшүн талап кылат жана заманбап мугалимдерди изденүүгө, коомдун талабына жараша эмгектенүүгө милдеттендирмекчи. Ансыз да биздин билим берүү системабызда аталган багытта маселелер арбын. Ошондуктан окутулган дисциплиналардын санына эмес, окутуунун сапатына маани берүү зарылчылыгы туулду. Ар бир чыныгы үйрөнүү (окуу) инсан ан сезиминде ар кандай маселелерге болгон көз карашында, баалоо ыкмасында, сезими жана табитинде, проблемаларды көрө билүү жана аны чече алуу жөндөмүндө өзгөрүү жарата алат.

Жалпы эле келечекте окутуу сферасы боюнча көптөгөн жылдар бою, нечендеген изилдөөлөр жүргүзүлүп келсе дагы методикалык-педагогикалык жактан системалуу илимий-изилдөө актуалдуу бойдон калууда. Айрыкча жогорку класстын окуучуларын окутууда

заманбап стандарттык билим берүү курч маселелерди жаратууда. Билим берүүгө жаңы программалардын кириши, балдардын билимге болгон жогору талабы, билим берүү ишмердүүлүгүнүн структурасынын өзгөрүшү мектепте мугалим жана алардын ата-энелери дагы чоң түйшүктөрдү пайда кылды [4.34]. Себеби, эртеден кечке бала бакчадан баштап жогорку класстагы окуучулар учурда интернет менен олтурушат жана ашыкча, керексиз маалыматтарды кабыл алуу менен алектенишет. Китепканаларга барып, окуу китептерин, адабий чыгармаларды окуу маселеси дагы бүгүнкү окутууда татаалдыктарды жаратпай койбойт. Мындай учурда мугалимдин окутуу мотвациясы күчтүү, компетенциясы кеңири жана заманбап талаптарга ылайык квалификацияларга ээ болушу зарыл. Аталган багытта окуу мотивациясын калыптандырууга концепцияларды, методикалар менен технологияларды иштеп чыгуу иштери боюнча педагогдор В.Г Асеев, О.С. Гребенюк, А.К. Маркова, М.В. Матюшкина, М.П. Осипова, Н.Ф. Талызина, А.Т. Цветкова, Т.И. Шамова, Г.И. Щукиналар көрүнүктүү эмгектерин жазышкан жана “эталон катары окуунун каалаган мотивдерин берүү идеясы, же болгон мотивдердин таасирин ачууга же оңдоого мүмкүндүк берүүчү активдүү окуу ишмердүүлүгүнө баланы киргизүү” - деген бирдиктүү пикирин айтышкан. Ошондой эле аталган авторлордун эмгектеринде окуу материалынын мазмуну, окуу жана класстан тышкаркы ишмердүүлүктү уюштуруунун конкреттүү формалары, окутуунун методдору жана ыкмалары, окуу ишмердүүлүгүн баалоо жана позитивдүү бекемдөө, педагогдун инсандыгы, анын ишмердүүлүгү жана окуучулар менен өз ара мамилеси, класстагы микроклимат, таанып билүүчү ишмердүүлүктүн туура (рационалдуу) ыкмалары, окуу процессиндеги өз алдынча иш, окуучулардын пикир алмашуусун өнүктүрүү, окуучулардын куррактык жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алуу сыяктуу стимулдаштыруунун айрым педагогикалык методдорун, ыкмаларын жана каражаттарын издөө жүргүзүлгөн.

Жогоруда айтылгандар проблеманын жеткиликтүү деңгээлде изилденбегенин көрсөтөт жана проблеманын актуалдуулугун тастыктайт, ошону менен бирге аталган проблеманы билим берүүнүн мамлекеттик стандартын жүзөгө ашыруунун актуалдуу милдеттери катарында кароого болот. Маалыматтарды түшүнүү же китептен окуп коюу менен гана бул максат жүзөгө аша койбойт. Окуучулар ал билим (маалыматтын) эсте калганын аныктоо менен гана алек болсо инсан тарбиялоо милдетин аткара албаган болуп чыгат. Кызыгууну ойготуу, алакалардын пайда болушуна жардам берүү, окууга чечкиндүүлүктүн жана эмгекке эрктүүлүктүн өнүктүрүлүшү мугалимдин окуучу менен болгон мамилесинде байкоого ала турган маселелерден. Кандай гана предмет болбосун, мугалим ошол касиетти данакерлиги аркылуу окуучунун ой жүгүртүү методдоруна ээ болуусуна аракет жасашы керек. Мисалы математика, физика, биология илимдери, экономика, тарых илимдери булардын баары негизинен ой жүгүртүү методдорун талап кылат. Башталгыч жана орто билим берүүдө азырынча маани берилбегенине карабастан, бул аталган тармактар маалымат ой жүгүртүү методдоруна ылайык экинчи мааниге ээ болуу менен бирге белгилүү бир мазмун аркылуу акылга өтүп орун алган бул жалпы ой жүгүртүү методдору түрдүү өзгөчө абалдардын тандай алуу менен ишке ашат. Артыкчылыктуу мамилелерди түзө алган, окууга чечкиндүү, эрки күчтүү, ой жүгүртүү методдорун билген, ахлактык мүнөзү калыптанган, социалдык мамиледе калыптанган жана өзүн чектей билген, табити жана сезимталдыгы мыкты инсандар жалан баяндоого таянган окутуу аркылуу тарбияланбайт. Чыныгы билим берүүдө мугалим окуучунун инсандык мамилелери биринчи орунда болушу керек. Учурда инсандык жана мүнөздүк сапаттары жаатынан карап, мугалим болууга ылайык же ылайык эмес экендигин баалоо үчүн критерийлерди иштеп чыгуу зарыл.

Сүйлөгөн сөздөрү чын жүрөктөн чыгуусу жана мурда өздөрү ынануулары кажет, ошондой эле бул сөздөр алардын инсандык сапатын көрсөтүүгө тийиш. Мектеп мүдүрлөрү мугалим лидерлердин зарыл экенине ишенүүлөрү кажет жана мындай инсандардын устаттык жөндөмдөрүнө баа берүүсү лаазым.

Бүгүнкү күндө аталган болочок мугалимдин коммуникативдүү компетенциясынын манызын ачууда дагы бир өзгөчөлүк пайда болду: сабак берип жаткан мугалимдин, билим алып жаткан окуучунун ар тараптан коммуникацияга даяр болуу түйшүктөнүүсүн талап кылуу менен бирге, туура ойлонуу, стилистикалык тактыкты сактоо, эл аралык сүйлөө этикеттерин колдонуу компетенциялары ж.б.саналат. Педагогикалык жогорку окуу жайларда коммуникативдик багытты коомдун шартына ылайык окутууда үзгүлтүксүз квалификациялык жогорулатуулар, конференциялар байма-бай өтүп турат. Оозеки туура сүйлөө компетенциясы бул чыныгы мугалимдин кесиптик компетенциясы менен тыгыз байланышта. Себеби, мугалим чет тилди үйрөтүүдө белгилүү бир теманы багыттап, белгилүү бир окуя жөнүндө ар түрлүү коммуникативдик ыкмалар менен айта алышы керек. Бул жерде болочок мугалимдин кесиптик коммуникативдик компетенттүүлүгү гана калыптанбайт. Е.И. Пассов айткандай: ”Башка элдин тилин билген адис катары да жоопкерчилиги жогору болуп калат” [6.148]. Акыркы жылдары билимдер менен көндүмдөргө окуучулардын ийгиликтүү ээ болуусун камсыздоодогу окуунун оң мотивациясынын ролуна педагогдордун түшүнүүсү күч алды. Буга байланыштуу башталгыч жана жогорку класстын окуучуларынын билимдерге ээ болууларынын сапатын жогорулатуу проблемасы, анын ичинде, окуу ишмердүүлүгүнө оң окуу мотивациясын калыптандыруу жана өнүктүрүү проблемасы өсүүдө. Мындай мотивация аларды туруктуу, системалуу окуу ишине козгойт. Мындай мотивациясыз педагогикалык процесстеги окуучунун ишмердүүлүгү эффективдүү болбой калат. Ошондуктан, баланын андан аркы окуусу үчүн маанилүү болгон мотивдерди калыптандыруу, анын өздүк окуу ишмердүүлүгүндө өзү эле турмуштук маанилүү максат болуп калат. Ошону менен катар башка максаттарга жетүүнүн каражаты гана болуп саналбастан, окуучунун андан аркы окуусун ансыз элестетүүгө мүмкүн болбогон зарыл шарт да болуп саналат. Тажрыйба көрсөткөндөй, окуучулардын учурдагы автоматизация шартына байланыштуу көпчүлүгүндө эффективдүү окуу үчүн зарыл мотивдер калыптанбай калып жатат. Демек, мектеп менен мугалимдер окуучулардын ишмердүүлүгүнүн мотивациялык чөйрөсүн калыптандыруу процессин башкарууну өз колдоруна алышы керек. Ошондой эле, башталгыч класстадан тартып, жогорку класстын окуучуларына чейин окуу ишмердүүлүгүнө оң туруктуу таанып-билүүсүн калыптандыруунун жолдору менен методдорун карап чыгышыбыз керек. Айрыкча мектептин жашоосуна алгач бет алган кенже мектеп курактагы окуучулары үчүн билимдерди аң-сезимдүү өздөштүрүү абдан маанилүү. Мектептеги окутуунун биринчи күнүнөн баштап, окуу процессин окуучулар алга жылууларын көрө билгидей кылып куруу зарыл, мотивдерге окуучулар бүгүнкү күн менен келечегинин ортосундагы байланышты белгилегидей кылып жекече маани берүү керек деп эсептейбиз. Максаттарды так коюу жана аларды окуучуларды түшүнүүсү олуттуу мааниге ээ болот.

Жыйынтыктап айтканда, мугалим менен окуучунун ортосунда психологиялык контакт белгиленип, мамиле чын ыкластан болуш керек деп эсептейбиз.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Акйүз Яхя . Түркияда мугалимдердин коомдук өзгөрүүдөгү таасири. Анкара. 1978.
2. Акматалиев А. Каада салт,адамдык оң-терс сапат.Б.2002

3. Бекбоев И.Б. Азыркы сабакты даярдап өткөрүүнүн технологиясы [Текст] / И.Б.Бекбоев, А.Алимбеков, – Бишкек, «Бийиктик», 2001 – ж 28 – б 29.
4. Бекбоев И.Б. Инсанга багытап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери [Текст] / И.Б. Бекбоев. – Бишкек.: Педагогика века. – 2004. – 384 – б.
5. Кыргыз-түрк Манас универстетиндеги кыргыз тилин окутуунун жаңыча усул-ыкмалары. Усулдук колдонмо. Б: 2006.

УДК 37;378.2
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-262-269

Сыдыкбаева Б. Ш.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Сыдыкбаева Б. Ш.
КНУ им. Ж. Баласагына
Sydykbaeva B. Sh.
KNU J. Balasagyn

КОТОРМОЧУ-СТУДЕНТТЕРДИН КОТОРМОЧУЛУК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПЕРЕВОДЧИКОВ
PROBLEMS OF DEVELOPING TRANSLATION COMPETENCE OF TRANSLATOR STUDENTS

Аннотация: Макала окутуунун котормочу багытындагы студенттердин котормочулук компетенциясын калыптандыруу проблемасына арналган. Изилдөөнүн предмети котормочулук компетенттүүлүгү болуп эсептелет. Жогорку окуу жайларда котормочу адистигиндеги студенттердин котормочулук компетенциясын калыптандырууда зарылдыктар негизделди. Чет тилин октууда студенттердин котрмочулук компетенциясынын калыптанышынын теориялык негиздерине талдоо жүргүзүлдү. Бир катар дидактикалык принциптерди практикалык ишке ашыруунун жолдору формалары, ыкмалары да каралат. Жыйынтыгында котормочу-студенттердин котормочулук көндүмдөрүн жана жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүдө илимийлүүлүк, абийирдүүлүк, системалуулук, жеткиликтүүлүк жана көрсөтмөлүүлүк сыяктуу салттуу дидактикалык принциптерди кармануу зарылчылыгын эске алуу менен негизделет.

Аннотация: Статья посвящена проблеме формирования переводческой компетенции студентов переводческого направления обучения. Предметом исследования является переводческая компетенция. Установлены потребности в формировании переводческой компетенции у студентов переводческих специальностей высших учебных заведений. Проведен анализ теоретических основ формирования переводческой компетенции студентов при обучении иностранному языку. Также рассматриваются пути, формы и методы практической реализации ряда дидактических принципов. В результате в развитии переводческих навыков и умений студентов-переводчиков исходит из необходимости придерживаться таких традиционных дидактических принципов, как научность, добросовестность, системность, доступность и выразительность.

Abstract: The article is devoted to the problem of developing the translation competence of students in the field of translation studies. The subject of the research is translation competence. The needs in building translation competence among the students of translation studies of higher education institutions have been identified. We have analyzed the theoretical foundations of developing the translation competence of students in their foreign language studies. Ways, forms and methods of practical implementation of a number of didactic principles are also considered. As a result, the development of translation skills and abilities of translation students is based on the need to adhere to such traditional didactic principles as scholarship, conscientiousness, consistency, accessibility and expressiveness.

Негизги сөздөр: котормо, компетенция, калыптандыруу, адистик, которуу, принцип

Ключевые слова: перевод, компетенция, формирование, специальность, перевод, принцип

Keywords: translation, competence, developing, specialist, translation, principle

Акыркы бир нече он жылдыкта бул иш эл аралык сооданын кеңейишинен иммиграциянын өсүшүнөн, ааламдашуу, тилдик чектөөлөрдү билүү жана медианын, технологиянын өсүшү, кеңейиши менен шартталып келет. Ушул себептен улам, котормочу ар кандай тексттердеги идеяларды жана дискурстарды өтө чынчылдык жана тактык менен чечмелөө аракети аркылуу эки тилди же көп тилди которуп берүүчү катары, ошондой эле маданият жана фактыларды жеткирүүчү катары маанилүү орунга ээ. Эгерде котормо тил менен ой жүгүртүүнүн өз ара байланыш процесси болсо, анда биз аны искусство же кол өнөрчүлүк деп эсептешибиз керек деген көз караштар жана анын татаал процесс аркылуу ишке ашарынан кабар берген ойлор четтен чыгат. Котормочу болуу оор жумуш, кээде ал туңгуюкка кептеткен учурларга кабылса да чынчылдыкты, токтоолукту талап кылган бай жана керектүү кесип. Акыркы мезгилдерде педагогикада студенттерди чыгармачылык менен иштей алышы үчүн комптенцияларды активдүү издөө замандын талабы болуп жатат. Котормочу-студентердин иштиктүү сапаттарын жакшыртуу, билим деңгээлин жогорулатуу, көндүмдөрүн, жөндөмдүүлүктөрүн, тажрыйбасын жана адамдык моралдык позициясын тарбиялоо алкагында алардын профессионалдык котормо компетенттүүлүгүн калыптандыруу котормочуларды кесипке даярдоонун максаты болуп саналат.

Котормочу-студенттердин котормочулук компетенциясын калыптандыруу жана алардын кесиптик баарлашуу маданиятын калыптандыруу келечектеги котормочулардын жалпы маданий жана атайын компетенцияларын өздөштүрүүгө багытталган дисциплиналарды интеграциялоо процессинде ишке ашырылат. Бул дисциплиналардын номенклатурасынын ичинен артыкчылыктуу орунду "Оозеки баарлашуу маданияты", "Котормонун практикалык курсу", "Котормонун теориясы", "Иштиктүү чет тили", ошондой эле "Компьютердик лингвистика" сыяктуу дисциплиналар ээлейт. "Маданият таануу", "Психология", "Теориялык фонетика" "Теориялык грамматика", "Лексикология" "Стилистика".

Бул дисциплиналардын интеграциясы котормочу адистиктеги студенттерди даярдоодо, ар түрдүү коомдук, багыттагы тексттер, көркөм чыгармалар менен иштөөдө, ар кандай функционалдык жана стилистикалык тиешелүү тексттерге аналитикалык комментарий берүү көндүмдөрүн өздөштүрүүдө, алган теориялык билимдерин маданияттар аралык байланыш процессинде практикада колдонууда, илимий адабияттар менен иштөө, алынган билимдердин негизинде өз алдынча изилдөө милдеттерин коюу жана аларды

чечүүнүн адекваттуу ыкмаларын табууда котормочу-студенттерге мүнөздүү болгон котормо процессинде келип чыккан кыйынчылыктарды терең түшүнүү менен студенттердин теориялык билимдерин жана практикалык көндүмдөрүн бекемдөөдө ишке ашырылат.

Котормочу-студенттин ишинин эффективдүүлүгү нагыз тилден которула турган тилге которууда анын чеберчилик деңгээли менен аныкталат. Жогорку окуу жайларда котромо бөлүмдөрүнүн студенттерине, биринчиден, пикир алышууну калыптандыруунун оозеки жана жазуу жүзүндөгү формаларына үйрөтөт. Экинчиден, котормочулук ишинде эки элдин тили эле эмес, эки элдин маданияты дагы орун алат. Демек, котормочу мугалимдин милдети – студенттердин улуттук жана чет элдик маданияттардын ортосундагы байланышты түзө билүү жөндөмүн камтыган маданияттар аралык көндүмдөрдү калыптандырууда, башка маданияттын өкүлдөрү менен байланыш түзүү үчүн ар кандай стратегияларды таанууда жана колдонууда ортомчу катары иш алып барат. Котормочу адистикке даярдоодо жана котормочу-студенттерди окутууда алардын негизги компетенттүүлүктөрүн калыптандыруу үчүн кыйла кылдат жана комплекстүү мамилени талап кылат, айтылган көйгөйлөр макаланын актуалдуулугун аныктайт.

Маданий аралык байланышта тилдин вербалдык жана вербалдык эмес коммуникациясы пикир алышууда эки маданияттын диалогу катары каралат[1]. Адистерди даярдоо учурунда котормо иши, чет тилин үйрөнүүдөгү иш-аракеттердин ар кандай түрлөрүндө колдонулат: грамматика, лексика, угуу, сүйлөө, окуу, жазуу имитациялоо. Башка жагынан алганда, чет тилин үйрөнүүдөгү айтылган аспектилер нагыз текстти туура чечмелөө үчүн, алардагы логикалык ой-туюмдарды адекваттуу түшүнүү үчүн, грамматикалык, синтаксистик, лексикалык, стилистикалык табияттагы бирдиктерди которуп үйрөнүү көндүмдөрүн калыптандыруу үчүн багытталат. Чет тилин котормочу-студенттерге үйрөтүү процессиндеги иш студенттердин тилдик компетенциясына таянат, ал жалпы максатты камтыган окутуунун мазмуну, каражаттары жана методдору менен бирге ишке ашат. Котормочу студенттерди даярдоодо анын негизги милдети келечектеги адистердин когнитивдик жана коммуникативдик жөндөмдөрүн өркүндөтүүдө салттуу окутуу сүйлөө, окуу, жазуу, угуу менен катар системалаштыруу жана котормо боюнча билимдерин кеңейтүү ошондой эле котормо принциптерин жана ыкмаларын үйрөтүү, мазмунду туура берип которууну үйрөтүү жана кеп ишмердүүлүгүн жакшыртуу болуп саналат.

Котормону окутуу процессинде котормочу-студенттердин коммуникативдик компетенциясын калыптандырууда ролдук оюндар эффективдүү жыйынтык берет. Профессионалдык темага негизделген кырдаалда ролдук оюнду аткаруу башкача айтканда, студенттер ар кандай кырдаалдарга байланышкан «котормочунун» ролун аткарышат. Тил кыйынчылыктарын жеңүүдө (мислалы, коомдук-саясий тексттердеги клишелер, илимий-технологиялык терминология ж.б.) котормо текстиндеги түшүнүктү жеткире алуу же болбосо пикир алышууда боло турган сүйлөшүү процессиндеги кечирим суроо, ыраазычылк билдирген негизги түшүнүктөрдү калыптандыруудагы токсоолдуктардан өтүшөт. Ролдук оюнду аткарууда ар кандай даражадагы котормочу-студенттер тартылышы мүкүн, алар окуу мүмкүнчүлүктөрүнө жана психологиялык өзгөчөлүктөрүнө жараша катыша алышат.

Аудиторияда котормочу студенттердин котормочулук жөндөмдүүлүктөрүн арттырууда комплекстүү аспектилер камтылыш керек:

- лингвистикалык, теориялык, филологиялык жана котормо таануу боюнча практикалык билимдер;
- ар кандай жанрдагы жана стилдеги чыгармалардын тексттик материалдар;

- пикир алышууда негизги функцияларды аткарган (когнитивдик, маалыматтык, этикет) жана котормо боюнча интерактивдүү материалдар;

- котормочу-студенттердин котормо менен иштөөдө лингвистикалык билимдерин кеңейтүү үчүн атайын тексттер. Аталган аспектилер котормочу-студенттердин коммуникативдик компетенттүүлүгүн калыптандырып алардын социалдык-маданий жана медиа сыяктуу иш-чараларда белгилүү деңгээлде кездеше турган тоскоолдуктарды жеңе алууга жардам бере алат.

Котормочу адистигиндеги студенттердин котормочулук компетенттүүлүгүн калыптандыруу процессинде алардын иш-аракети тилдик багыттагы ишмердүүлүккө гана багыттталбастан кеп ишмердүүлүгүндөгү нормативдерди сактоого, жүрүм-турум, жакшы мүнөз сапаттарын сиңирүүгө, социалдык жактан шартталган диалогдук, монологдук дискурстарда коммуникативдик сыпатка даярдоого дагы багытталат.

Котормочу-студенттерди окутууда аудиторияда сабактын мүнөзү көбүнчө окуу иш-аракеттеринин ар кандай түрлөрүн камтыйт. Котормочу-студенттердин котормочулук компетенттүүлүгүн калыптандыруу окутуучунун сабакты алып баруудагы уюштуруучулук жөндөмдүүлүгүнөн, билим берүү процессинде маалыматты түшүндүрүүдө колдонгон технологиялардан, сүйлөө маданиятынан, сөз байлыгынан, колдонгон булактарынан дагы көз каранды болот. Мындан тышкары, окутуучу тексттерди которуу жолдорун көрсөтөт, анын ортомчулук ишмердүүлүгүн аткарууда (медиация жөндөмдөрү жана көндүмдөрү), котормочу-студенттер өздөрүнүн деңгээлине жараша керектүү нерселерди өздөштүрүп алуу мүмкүнчүлүгү чет тилин үйрөнүүдө котормо иши жемишин берет.

Ар бир котормо ишинин бир же бир нече спецификалык максаттары бар жана ал кандай гана болбосун, адамдардын бири-бирин түшүнүү үчүн багытталат жана котормонун негизги максаты болуп маалыматты бир тилден экинчи тилге өткөрүү куралы болуп эсептелет. Котормо – бул маалыматты бир тилден экинчи тилге которуу процесси болгондуктан тактап айтканда анын негизги максаты «оригиналдуу тилдин» вербалдык жана грамматикалык мүнөздөмөлөрүн так берилиши, аларды «котормо тилге» өткөрүү ошол эле учурда түпнуска тилине которууда бардык реалдуу маалыматтар сакталышы керек.

Болочок котормочулардын профессионалдык баарлашуу маданиятын калыптандыруу процессин анын бардык субъекттеринин (студенттердин, окутуучулардын, кесипкөй котормо коомчулугунун өкүлдөрүнүн, коомдук түзүмдөрдүн өкүлдөрү), конкреттүү дидактикалык системада ишке ашырылары илимий изилдөөлөрдө айтылып келет.

Котормочу-студенттер жана котормочулар котормодо ишинде туш болгон кыйынчылыктардан кутула алышпайт. Норддун [2] пикири боюнча, котормо проблемасы – котормочу белгилүү бир котормо процессинде чечүүгө тийиш болгон объективдүү маселе "котормочу конкреттүү котормо милдетин аткаруунун жүрүшүндө чечүүгө тийиш" экендигин белгилейт. Котормо көйгөйлөрүнүн ар кандай түрлөрү бар алар: прагматикалык, металингвистикалык, трансфердик жана лингвистикалык проблемалар болушу мүмкүн.

Айрым котормочулар «жакшы» котормо же «жакшы» котормочу жооп берүүгө тийиш болгон бир катар талаптарды коюу менен «котормонун нормативдик теориясын» түзүүгө аракет жасашкан. Француз гуманисти, акын жана котормочу Этьен Доле (1509-1546) котормочу төмөнкү беш принципти сактоого тийиш деп эсептеген: [3].

1. которула турган текстти жана автордун айтайын деген оюн жакшы түшүнүү;

2. түпнуска тили менен котормо тилин мыкты билүү;

3. түпнусканын мазмуну менен формасын бурмалоого алып келе турган сөзмө-сөз которуудан оолак болуу;

4. котормодо кеңири колдонулган сөздөрдү пайдалануу;

5. сөздөрдү туура тандоо жана жайгаштыруу менен түпнусканын таасирине жетишүү.

Кандай гана текстти которбосун котормочу көптөгөн тоскоолдуктарга туш болот, ал бардыгын байкашы керек. Биринчи көйгөй оригиналдуу тилди окуп түшүнүүгө байланыштуу болушу мүмкүн. Бул тоскоолдукту өздөштүргөндөн кийин, котормочу котормо ишиндеги кыйынчылыктардын бири болуп эсептелген семантикалык жана маданий өзгөчөлүктөрдү түшүнүү этабына келет [4]. Ката кетирбөө үчүн котормочудан кылдаттык менен кароону талап кылган семантикалык мүнөздөгү туюнтмалар бир тектүү, чыныгы жана жалган дос деп аталган тектеш сөздөр, калька, оригиналдуу тилге жат формалар, пайда болгон жана кабыл алынган терминдер, жаңы терминдер жана афоризмдер. Мунун баары «которулгус лингвистика» деп аталат. Маданий табиятына келсек, ал «которулбаган маданияттарды» (мисалы, макал-лакаптар, тамашалар, анекдоттор, сөз оюну же ыңгайсыздыкты же тилди туура эмес колдонууну болтурбоо үчүн сөздөрдү камтыйт.

Өздөштүрүлгөн сөздүн тилдердеги маанилик айырмачылыктарынан да тил аралык омонимдер, башкача айтканда, тузак сөздөр пайда болушу ыктымал. Алсак, англис тилиндеги magazine деген сөз бизге тааныш «магазин, дүкөн» деген сөз эмес, ал «журнал» деген маанини билдирет жана ушундай которулууга тийиш. Ал эми француз тилиндеги journal болсо журнал эмес, газета деген мааниде колдонулат. Англисчеден кыргызчага которууда котормочулар менен тилмечтерди көп учурда жаңылыштыкка кириптер кыла турган мындай сөздөрдүн катарына anecdote (анекдот эмес, атактуу адамдардын турмушунан алынган кызыктуу окуя), angina (ангина эмес, стенокардия), cabinet (кабинет эмес, шкаф), compositor (композитор эмес, терүүчү, наборщик), lunatic (лунатик эмес, акылынан айныган адам), mayor (майор эмес, шаардын мэри) деген сыяктуу сөздөрдү кошууга болот.

Кээде мындай сөздөрдүн түпнуска тилинде же котормо тилинде кошумча мааниси бар болушу мүмкүн. Буга мисал катары officer (кызматкер, офицер эле эмес), original (чыныгы, анык, оригиналдуу эле эмес), student (окуучу, студент эле эмес), novel (роман, новелла эле эмес), general (негизги, жалпы, кадимки, генералдык эле эмес), engineer (моторист, машинист, инженер эле эмес), aggressive (кужүрмөн, демилгелүү, агрессивдүү эле эмес) деген сыяктуу сөздөрдү келтирүүгө болот.[3] Котормочу-студент кабыла турган кыйынчылыктардын бири мыкты сөздүктөрдө да кездешпеген, керек болсо эне тилинде сүйлөгөн адамдар дагы сөздөрдүн так маанисин бере албаган жагдай терминдердин “жок болуусу”болуп эсептелет. Мындай шартта котормочу-студент "контексттик интуицияга" башкача айтканда сөздүн контекстиндеги "жашыруун" элементтин эң жакын тааныш жана түшүндүрүүчү маанисин табуу жөндөмүнө ээ болушу керек.

Котормо процессинде кандай гана кыйынчылыктар болбосун, котормочу-студент оригиналдуу тексттин маанисин которууда которулган текстеги атайын билдирүүлөр тиркемелерге багытталыш керек. Оригиналдуу тилдеги айтылган кабардын эң жакын эквиваленти биринчи моралдык аспект, экинчи стилиситикалык аспектиден карала тургандыгын котормочу-студенттин билүүсү зарыл.

Окурмандар (рецепторлорду) текстти белгилүү бир жол менен түшүнүшү же кабыл алышы үчүн котормочу өзүнүн алдында турган маселени чечиши керек, анткени ал окурмандардын (рецепторлорду) текстти белгилүү бир жол менен түшүнүшүн же кабыл алышын каалайт. Бул учурда, каталар же татаал көйгөйлөр котормодо "билимдин

жетишсиздигин" жаратышы мүмкүн жана котормодогу кездешкен көйгөйлөр чечилбесе, котормодон кеткен каталар пайда болот берет [5]. Мындай абалды болтурбоо үчүн экинчи тилди үйрөнүүчүлөр, котормочу-студенттер жана котормочулар котормочулук компетенцияларын өнүктүрүүсү керек жана бул кесипке ээ болуудагы эң актуалдуу маселелерден болуп саналат.

Котормочулук компетенцияны калыптандырууда Митам жана Хадсон компетенцияны “мыйзамдардын ички системасы” деп аныкташып жана ал адамдын тил жөндөмүн калыптандырат" деген аныктамаларын айтып келишет. Котормочунун котормочулук жөндөмдүүлүгүн калыптандырууда түшүнүү жөндөмүн калыптандырган сүйлөмдөрдү анын ичинде мурда укпаган сүйлөмдөрдү, белгилүү деңгээлде сүйлөмдөрдүн маанисин ажыратып билүү, эки маанилүү сүйлөмдөрдү же жөнөкөй маанини билдирген сүйлөмдөрдү байкай билүү жөндөмдүүлүгүн калыптандыруу керектигин айтышат. Котормочунун компетенттүүлүгү, бул алмаштырылгыс жашыруун система жана кайталануучу жөндөмдөрдү камтыган билим экендигин далилдешет.

1- Эки тилдеги коммуникативдик компетенттүүлүк лингвистикалык жана маданий билимдердин жана социолингвистиканын элементтерин, айлана-чөйрө менен байланышты көзөмөлдөөнү (б.а. энциклопедиялык билимдер) жана билимдерден тышкары атайын багыттар боюнча объективдүү билимди камтыйт.

2- Которуунун эффективдүүлүгү (ийкемдүү эквиваленттерди табуудагы кыйынчылыктар).

3- Машина/кесиптик компетенттүүлүк (кыскартылган котормодон же документтерди которуудагы кыйынчылыктардан)

4- Психологиялык/физикалык компетенттүүлүк (чыгармачылыкты жана логикалык ой жүгүртүүнү билдирет)

5- Стратегиялык компетенттүүлүк. [6]

Жогорудагы маалыматтардын негизинде, компетенттүү котормочу ээ болушу керек болгон кээ бир маанилүү сапаттарды санап чыгууга болот.

- чет тилде окуй билүү.
- предметти билүү.
- лингвистикалык интуиция (эне тилде да, чет тилде да).
- которулган тилде эркин, так, кыска жана так жаза билүү.

Баштапкы жана котормо тилдерин, ошондой эле котормо методологиясын кеңири билүү.

- котормо жана аны кантип колдонууну түшүнүү;
- ар кандай типтеги тексттерди окууга терең кызыгуу;
- ойлорун так жана ачык айта билүү;
- карама-каршы жана чырмалышкан идеяларды чече билүү;
- ыңгайлуу жана колдоочу иш чөйрөсүн түзүү, колдоо жана колдоо жөндөмү;
- изилдөөлөрдү өнүктүрүү жөндөмдүүлүгү;
- тактык, ишенимдүүлүк, өзүн-өзү сындоо жана талдоо жөндөмдүүлүгү;
- баалоонун так критерийлерин билүү.

Котормочу-студенттердин котормочулук жөндөмдүүлүгүн калыптандырууда кесиптик баарлашуу маданияты дагы негизги орунду ээлейт. Алар заманбап технологияларды колдонууда жана аны уюштурууда, көндүмдөрдү өздөштүрүүгө багытталган билимдерге ээ болууга, таанып-билүү иш-аракеттерине ыңгайлашууга, профессионалдык котормочулук ишмердиктин методдорун калыптандырууга, профессионалдык чеберчиликти өнүктүрүүдө

котормочулук жөндөмдөрдү сиңирүүгө, аларды ишке ашыруу үчүн зарыл болгон жеке сапаттарга, котормо жана котормо таануу жаатындагы ишмердүүлүктөр жөнүндө кеңири маалыматтуу болууга, ошондой эле заманбап технологиляларды өздөштүрүү жана колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болууга, котормо ишинде кесиптик тажрыйбасын өркүндөтүүгө багытталыш керек.

Котормочу-студенттердин кесиптик ишмердүүлүгүнүн өзгөчөлүгү бул чөйрөдөгү адистердин ишмердүүлүгүн коштоп жүргөн котормочулардын кесиптик баарлашуу процессинде маалыматтык, кеңеш берүүчү, психологиялык, координациялоочу жана башка функцияларды аткаруусу менен аныкталат. Келечектеги котормочулардын кесиптик баарлашуу маданияты бүтүндөй интеграциялык билимди түзөт: лингвистикалык, маданий, психологиялык, кесиптик (медицина, юриспруденция, тарых, экономика ж.б) социалдык жана билим берүү жаатындагы багыттарды камтыйт.

Кесиптик маданиятты калыптандыруу процессинде котормочу-студент төмөндөгүдөй жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүсү шарт:

- кесиптик баарлашуу маданиятынын өзгөчө көндүмдөрүн өнүктүрүү (коммуникациялык, маалыматтык, долбоорлоо ж.б.; аннотациялоо жөндөмдөрү, жалпылоо, адекваттуу котормо ыкмаларын колдоно билүү;
- конкреттештирүү, жалпылоо, семантикалык жайылтуу, лексика-грамматикалык трансформацияларды жана профессионалдык котормо маселелерин чечүү);
- ийкемдүү профессионалдуу котормо ой жүгүртүүсүн, көңүлүн, кабылдоосун, эс тутумун жакшыртуу;
- котормонун ар кандай конкреттүү чөйрөлөрүндөгү маселелерди чечүү үчүн заманбап технологияларды колдонууну тереңдетүү;
- дүйнөнүн ар түрдүү маданияттарын салыштырып анализдөөнүн негизинде социалдык-маданий көз караштарын кеңейтүү;
- нарктык багыттарды өздөштүрүү (патриотизмге, руханиятка, толеранттуулукка, глобалдуу ой жүгүртүүгө, котормочулук сапаттын жогорулатуу);
- котормо мотивациясын өнүктүрүү;
- котормочунун ишине мүнөздүү маданияттар аралык баарлашуунун типтүү коммуникативдик кырдаалдарында ишмердүүлүк тажрыйбасын өздөштүрүү [7].

Жогоруда белгиленген компетенциялар котормомчу адистигиндеги студенттерди даярдоодо анын профессионалдык металингвистикалык компетенттүүлүгүн калыптандырмайынча мүмкүн эместиги көрсөтүп турат. Экинчи тилди өздөштүүрүүгө багытталган кесиптик билимди берүүдө студенттердин өзүн-өзү өнүктүрүү концепциялары коммуникативдик мамиле кылууга негизделет. Студенттер котормочулук адистикти өздөштүрүүдө зарыл болгон шарттар кесипкөйлүк багытын бурбоо, ар дайым өзүн окуунун жана иштин үстүндө алып жүрүү болуп эсептелет.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Петренко, Н.М. Подготовка студентов к межкультурной коммуникации // Вестник СумДУ, серия «Филологическая науки» – 2003. -№4 (50). – С. 200 — 203.
2. 2 -Nord, C. H. (1992): “Text analysis in translator training,” in C. Dollerup & A. Loddegaard (eds.) Teaching Translation and Interpreting. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, pp. 39-48.
3. Абдиев Т. Котормо таануу илимине киришүү. Бишкек – 2008., 113 б.
4. Бархударов Л. С. Язык и перевод (Вопросы общей и. частной теории перевода). М., 1975

5. Richards, J.C.& Rodgers, T. Approaches and Methods in Language Teaching. 2nd edition. CUP: United Kingdom. (2002).
6. Латышев Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания [Перевод: Теория, практика и методы преподвания]. Москва, Академия, 2003, 192-стр.
7. Тарасюк Н.А., Филатова Е.А. Модель обучения иноязычному общению магистров педагогического образования на основе применения интерактивных познавательных стратегий (на примере направления подготовки 050100 Педагогическое образование, профиль подготовки «Языковое образование») // Преподаватель 21 века. 2014. № 1. С. 83–91
8. Петренко, Н.М. Підготовка фахівців з міжкультурної комунікації (підходи, пошуки) // Вісник СумДУ. Серія «Філологічні науки». – 2003. - № 4 (50). – С. 200 – 203

УДК. 378.53.
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-269-273

Чо Ха Гён, Карабалаева Г.Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Чо Ха Гён, Карабалаева Г.Т.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Cho Ha Kyung, Karabalaeva G.T.
KNU J. Balasagyn [1,2]

SPIN-код: 1798-6749 [2]

АЗЫРКЫ МУГАЛИМДИН ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН ПРОЦЕССИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК МАМИЛЕНИ КОЛДОНУУ
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА
USE OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL ACTIVITY OF A MODERN TEACHER

Аннотация: Илимий макала билим берүүдөгү жаңы горизонтторду ачкан педагогикалык ишмердүүлүк процессинде инновациялык ыкмаларды колдонууну изилдөө болуп саналат. Салттуу окутуу ыкмалары талдоого алынып, алардын чектелүү жактары белгиленип, инновациялык технологияларга, интерактивдүүлүккө жана адаптацияга негизделген жаңы ыкмалар сунушталат. Макалада инновациялык ыкмаларды колдонуунун артыкчылыктары жана көйгөйлөрү талкууланып, аны заманбап билим берүү уюмдарында ийгиликтүү ишке ашыруу боюнча практикалык сунуштар берилген.

Аннотация: Научная статья представляет собой исследование использования инновационных подходов в процессе педагогической деятельности, которая открывает новые горизонты в образовании. Анализируются традиционные методы обучения, выделяются их ограничения и предлагаются новые подходы, основанные на инновационных технологиях, интерактивности и адаптивности. В статье обсуждаются преимущества и вызовы, связанные с применением инновационных подходов, и предлагаются практические рекомендации для ее успешной реализации в современных образовательных организациях.

Abstract: The scientific article is a study of the use of innovative approaches in the process of pedagogical activity, which opens up new horizons in education. Traditional teaching methods are analyzed, their limitations are highlighted and new approaches based on innovative technologies, interactivity and adaptability are proposed. The article discusses the benefits and challenges associated with the use of innovative approaches and offers practical recommendations for its successful implementation in modern educational organizations.

Негизги сөздөр: инновация, инновациялык ыкмалар, педагогика, коом, адаптация, интерактивдүү технология.

Ключевые слова: инновация, инновационные подходы, педагогика, общество, адаптация, интерактивная технология.

Keywords: innovation, innovative approaches, pedagogy, society, adaptation, interactive technology.

Введение: Современное социально-экономическое состояние Кыргызстана не могло не отразиться на образовательной системе в целом и инновационном процессе в частности. Образование в нашей стране становится все более вариативным, расширяется спектр образовательных услуг, развивается инновационное движение. В связи с этим в рамках новой образовательной парадигмы, ориентирующей школу на поиск путей оптимального развития, перед педагогическими образовательными организациями, стоит задача не просто сформировать необходимые знания, умения и навыки, а научить будущего учителя осмысливать инновационные педагогические идеи, непрерывно использовать их в профессиональной деятельности, выработать инновационную направленность личности.

О приоритетности модернизации образования отмечается в «Стратегии развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040-гг» [6], «Концепции развития образования до 2030г.» [3], где говорится о необходимости обновления как всей системы образования, так и её отдельных элементов, и звеньев, обладающих значительным ресурсом в подготовке высококвалифицированных кадров. Эти документы закрепляют опережающий характер развития образования по сравнению с другими сферами жизни, поскольку оно связано с развитием человеческого потенциала и обеспечивает подготовку лидеров и кадров для реализации реформ в других сферах.

В современном информационном обществе, характеризующемся быстрыми темпами технологического прогресса и изменениями, традиционные методы обучения оказываются недостаточно эффективными для подготовки студентов к сложностям и вызовам современного мира. Инновационные технологии обучения предполагают новые подходы к образованию, которые активно используют современные инновационные методы, формы, приемы обучения и обеспечивают более гибкое и персонализированное обучение.

Ограничения традиционных методов обучения: Традиционные методы обучения, такие как лекции, чтение учебников и выполнение стандартных заданий, имеют свои ограничения. Они ограничиваются пассивным участием студентов, недостаточной индивидуализацией обучения и недостаточным вниманием к развитию навыков критического мышления и сотрудничества.

Инновационные подходы в педагогике: Современные инновационные педагогические технологии предлагают нестандартное построение учебного процесса, в котором реализуются субъект — субъектное отношения. На первый план выдвигается

личность обучаемого и его индивидуальные особенности. Большое внимание в ходе реализации данных технологий уделяется самообразованию и саморазвитию.

Сегодня перед педагогами стоят задачи: шире практиковать активные формы занятий, модернизированные практики обучения, гибкие, вариативные, инновационные технологии обучения. Инновационные технологии создавались для того, чтобы сделать результат обучения более предсказуемым и независимым от опыта отдельного педагога. Следовательно, важной особенностью инновационных технологий является перенос опыта, использование его другими. Под инновационным подходом в системе образования понимаются процессы совершенствования педагогических технологий, совокупности методов, приёмов и средств обучения.

Инноватика как теория и практика всей жизни — сегодня самая острая и актуальная тема общества в целом, образования и воспитания — в частности. В настоящее время инновационная педагогическая деятельность является одним из существенных компонентов образовательной деятельности любого учебного заведения. Ведь именно инновационная деятельность создаёт основу для создания конкурентно-способных кадров, определяет направления профессионального роста педагога. [2]

Творческий подход педагога становится сегодня главной характеристикой деятельности образования и означает переход на более высокую ступень организации образовательного процесса. Инновационная педагогика предлагает ряд новых подходов, которые активно используют современные технологии и учитывают индивидуальные потребности студентов. Некоторые из них включают в себя использование интерактивных технологий.

Интерактивность (в контексте информационной системы) — это возможность информационно-коммуникационной системы по-разному реагировать на любые действия пользователя в активном режиме. ИТ являются непременным условием для функционирования высокоэффективной модели обучения, основной целью которой является активное вовлечение каждого из студентов в образовательный и исследовательский процессы. [5]

Применение новейших технологий в обучении повышает наглядность, облегчает восприятие материала. Это благоприятно влияет на мотивацию студентов и общую эффективность образовательного процесса.

В настоящее время все большее количество учебных заведений оснащает свои аудитории и классы интерактивными досками. Их использование во время занятия дает студентам возможность увидеть реалистичные 2-D и 3-D модели объектов изучения, наблюдать за их изменениями и управлять ими, просто касаясь доски руками. Подобная технология позволяет реализовывать принципы развивающего обучения на практике. Педагог с помощью интерактивной доски может взаимодействовать со студентами в онлайн-режиме в течение всего занятия.

Интерактивные технологии, такие как интерактивные доски, мультимедийные презентации и виртуальная реальность, позволяют студентам взаимодействовать с учебным материалом и активно участвовать в образовательном процессе.

Проектное обучение, или сокращенно PBL - это метод обучения, при котором студенты учатся, участвуя в реальных и лично важных и значимых проектах. Студенты работают над проектом в течение длительного периода времени, отвечая на интересные и

сложные вопросы или решая реальные проблемы с помощью исследования, исследования и критического мышления.

Проектное обучение может охватывать множество сред и охватывать столько разных тем, что позволяет студентам участвовать в процессе обучения, а также в своем университете и сообществе.

Так, например, студенты проектируют новую игровую площадку для университета:

- Сажайте и управляйте садом, чтобы кормить бездомных.
- Разработайте новое изобретение из вторсырья.
- Создайте современную университетскую библиотеку, которая вдохновляет и побуждает сверстников читать.
- Измените дизайн общественного транспорта в своем городе.
- Разработайте новую программу утилизации для вашего университета.
- Разработайте и проведите кампанию по сбору денег или товаров для организации по вашему выбору.
- Составьте план перерыва в помещении, чтобы дети продолжали двигаться и увлекаться.
- Придумайте план, чтобы помочь новичкам в городе лучше узнать свое сообщество.
- Разработайте справедливую и всеобъемлющую систему оценок для вашего университета.

Проектное обучение предлагает студентам возможность изучать реальные проблемы и разрабатывать решения, применяя полученные знания и навыки. Этот подход способствует развитию критического мышления, творческого сотрудничества [1].

Адаптивное обучение – это любой учебный проект, который подстраивает обучение к пониманию навыков и интересов каждого человека. Адаптивное обучение основано на использовании компьютерных программ и алгоритмов, которые анализируют индивидуальные потребности студентов и предлагают персонализированные задания и материалы. Это позволяет каждому студенту развиваться в собственном темпе и в соответствии с его уровнем знаний и способностями. [4]

В чем преимущества и вызовы? Инновационные подходы в педагогике имеют ряд преимуществ, включая более активное и обучающее-центрированное обучение, развитие навыков критического мышления и сотрудничества, а также возможность персонализации обучения для каждого студента. Однако ее реализация может столкнуться с вызовами, такими как ограниченный доступ к технологиям, необходимость обучения педагогов новым методам и оценке прогресса студентов.

В процессе обучения можно применять смешанное обучение. Смешанное обучение сочетает в себе физическое и онлайн-обучение, что дает студентам больший контроль над временем, местом, путем и темпом обучения. Что интересно в смешанном обучении, так это то, что оно предоставляет традиционные занятия в аудитории, а также онлайн-инструменты и возможности обучения. Это не метод «все или ничего». Тем не менее, инновационная технология является ключевым компонентом смешанного обучения, как и для студентов в реальном мире. Гибкость смешанного обучения позволяет студентам лучше контролировать свои методы обучения — возможно, они будут смотреть онлайн-лекции дома и участвовать в группах сверстников для совместной деятельности, или, может быть, они предпочтут присоединиться к виртуальным классам на основе лекций и выполнять самостоятельную работу.

Заключение: Инновационные подходы в педагогике представляют собой перспективный подход, который может открыть новые горизонты в образовании. Ее использование может повысить эффективность обучения, развить ключевые навыки студентов и подготовить их к сложностям современного мира. Однако для успешной реализации этого подхода необходимо решить вызовы, связанные с доступом к технологиям, подготовкой педагогов и разработкой соответствующих оценочных методик.

Благодаря постоянному развитию технологий и инноваций, педагогическое образование продолжает прогрессировать, обогащая образовательный опыт для будущих поколений студентов.

Список цитируемых источников:

1. Карабалаева Г.Т. Технологии развития критического мышления студентов. – Б., 2019. – 152с.
2. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игр, дискуссии: анализ зарубежного опыта / М.В. Кларин. – Рига, 2016, - 816с.
3. Концепция развития образования в Кыргызской Республике до 2030 года.– Бишкек, 2020.
4. Лысикова О.В., Лысикова Н.П. Имиджиология и паблик рилейшнз. -М., 2006 - 368 с.
5. Основы социальной педагогики: учебное пособие / В.И. Загвязинский, М.П. Зайцев, Г.Н. Кудашов, О.А. Селиванова, Ю.П. Строков, П.И. Пидкасистый. - Оренбург, 2008. – 131с.
6. Стратегия развития образования в Кыргызской Республике на 2021-2040 годы. – Бишкек, 2020.

УДК 371.1
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-274-278

Абдылдаева Т.Ч.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Абдылдаева Т.Ч.
КНУ им. Ж. Баласагына
Abdyldaeva T.Ch.
KNU J. Balasagyn

ORCID:0009-0006-1934-3267, SPIN-код: 4467-4558

ААЛАМДАШУУНУН ШАРТТАРЫНДА ЖАШТАРДЫ АДЕП АХЛАКТУУЛУККА ТАРБИЯЛООДО ИСЛАМДЫН ОРДУ
РОЛЬ ИСЛАМА В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ
THE ROLE OF ISLAM IN MORAL EDUCATION OF YOUTH IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Аннотация: Макалада көп конфессионалдуу коом калыптанып жаткан шарттагы кыргыз жаштарынын динге карата ишенимдеринин өзгөчөлүктөрү мүнөздөлөт. Жаштардын арасындагы исламдын таралышынын ар түрдүү аспектилери жана ааламдашуу шарттарында руханий-адеп-ахлактык тарбиялоодо диндин ролу мүнөздөлөт.

Аннотация: В статье описываются особенности религиозных убеждений кыргызской молодежи в условиях формирования многоконфессионального общества. Характеризуются различные аспекты распространения ислама среди кыргызской молодежи и роль религии в духовно-нравственном воспитании в условиях глобализации.

Abstract: The article describes the peculiarities of religious beliefs of Kyrgyz youth in the conditions of the formation of a multi-confessional society. Various aspects of the spread of Islam among Kyrgyz youth and the role of religion in the spiritual and moral education of youth in the context of globalization are characterized.

Негизги сөздөр: дин, жаштар, ислам, адеп-ахлак, диний экстремизм.

Ключевые слова: религия, молодежь, ислам, мораль, религиозный экстремизм.

Keywords: religion, youth, Islam, morality, religious extremism.

Интенсивдүү түрдө ааламдашуу жүрүп жаткан азыркы мезгилдеги дүйнөдө масштабдуу социомаданий трансформациялар жүзөгө ашууда: баалуулуктардын салттуу системасы кыйрап, эволюциялык жол менен электрондук технологиялардын базасында бирдиктүү маалымат мейкиндиги түзүлүүдө, маданият жана искусствонун жаңы түрлөрү келип чыгууда. Ошол эле учурда салттуу жана салттуу эмес контекстте диний көз караштарга кызыгуу топтолуп, жаралууда. Постсоветтик мейкиндикти камтыган системалуу

кризис учурундагы ааламдашуу процессинин таасиринин өсүшү менен оккультизм, мистика жана эзотериканын таасири кескин курчуду. Массалык маданият аркылуу азыркы мезгилдеги динчилдикке мүнөздүү, үстөмдүк жүргүзүүчү массалык маданияттын баалуулуктары тарабынан кыймылга келүүчү жана салттан тышкары компонеттер, сапаттык жаңычылдыгы менен мүнөздөлүүчү «жаңы динчилдик» күч алууда.

Дин таануучулардын маалыматтарына караганда, дүйнөдө эки жүзгө жакын ар кандай диний багыттар орун алган, алар үрп-адаты, мазмуну, диний институттарынын сутруктурасы, мындан тышкары коомдук жана жеке жашоону регламентациялоосу боюнча айырмаланышат. Аларга Борбордук Африкадагы этностордун карапайым культтары, Түштүк Сибирдеги шаманизм, мындан тышкары буддизм, христианчылык жана ислам сыяктуу салттуу системалар. Бирок бул бардык диний феномендерге жалпы белгилер да мүнөздүү. Бул биринчиден дүйнөнү тиги дүйнө (адаттан тыш, табигый эмес, «асмандагы») жана бул дүйнө (табигый, «жердеги») деп бөлүү. Бардык диндердин негизин адаттан тыш күчтөрдүн орун алышы, алардын дүйнөдөгү, индивиддердин күнүмдүк жашоосундагы маанисине ишенүү түзөт. Индивиддердин динге мамилеси, анын бул дүйнөдөгү орун алышына ишенүүсү «динчилдик» деген түшүнүктүн мазмунун түзөт. Обьективдүү мүнөздөгү динден айырмаланып, динчилдик субьекттин мүнөздөмөсүнө ээ болот. Ал белгилүү бир субъектке мүнөздүү, алар индивид, жамаат, топ, этнос, улут жана жалпы адамзат болуп эсептелет. Албетте, динчилдик деген түшүнүктүн астында топ же индивиддин дүйнө таанымы жатат, ал аң сезимдин, мамилелердин жана жүрүм-турумдун жыйындысынан көрүнөт же чагылат.

Динчилдик төмөндөгүдөй критерийлер аркылуу аныкталат: аң сезимдин көрсөткүчтөрү, жүрүм-турумдун көрсөткүчтөрү, диний мамилелердин системасына кирүүсүнүн көрсөткүчтөрү. Мына ушул көрсөткүчтөрдүн бардыгы бар болсо анда динчилдиктин ишке ашып аткандыгын ырастоого болот [1, б.24-25].

Азыркы мезгилдеги коомдогу чындыкты сезүү, реалдуулукка багыт алуу жөндөмү жоголуп жаткан учурда – жакшылыкка, адилетттүүлүккө, боорукердикке, адамдык мамилелерге ишенүүнүн жоголушунан улам коомдук турмушта диндин мааниси жана ролу өсүүдө. Көптөгөн чет элдик жана орус психологдору, диний жашоонун баалуулугун жана реалдуулугун талдоого алышып, адам үчүн диний ишеним индивидге мүнөздүү туулгандан тартып рухий жана адеп ахлактык жакшырууга карай багыттоочу психологиялык феномен катары эсептешет [2, б.16]. Маселен, Н.Г. Дебольский Улуу Жараткандын жана Анын образынын индивиддеги орун алышы анын адеп-ахлактуулугун ырастайт деп белгилейт [3, б.156].

Исламдын дүйнө өлкөлөрүнүн, көптөгөн элдердин рухий турмушундагы, баалуулук багыттарындагы, адеп-ахлактык жоболорундагы жана адамдардын психологиялык сапаттарындагы ролу, орду жана функциялары көптөгөн философтордун, социологдордун, тарыхчылардын, башка гуманитардык илимдердин өкүлдөрүнүн көңүлүн эбактан бери эле буруп келген.

Советтер Союзу урагандан кийин, Кыргызстандын эгемендүүлүк алуусу менен бирге диний кайра жаралуу башталды, анын көрсөткүчтөрүнүн бири диний структуралардын санынын өсүшү болуп саналат. Мына ушул жылдары республикада поликонфессионалдык социум калыптанды. Өлкөнүн жарандары диний ишеним жагынан ар кандай диний конфессиянын өкүлдөрү болуп калышты. Кыргызстандын калкынын көпчүлүгү кыргыз этносу жана кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн калыптануу жана өнүгүүсүндө тарыхый роль

ойногон салттуу диндерди карманышат [1]. Республиканын калкынын көпчүлүгү – исламдын ханифит мазхабынын сунниттик багыты жана православдык христианчылыкты тутунушат.

Статистикалык маалыматтарга караганда Кыргызстандагы 14 жаштан 28 жашка чейинки жаштар калыктын үчтөн бир бөлүгүн түзөт. Жаштарда негизги турмуштук баалуулуктар калыптанып жаткандыгын белгилеп кетүү жөндүү: билим алуу, коомдогу социализация, кесип тандоо, өзүнүн карым-катыш жасаган чөйрөсү, рухий багыттары, принциптери калыптанууда [4].

Белгилүү болгондой үй бүлө мамлекет түптөлүүчү социумдун бир бөлүгү. Мына ошондуктан адеп-ахлактык-рухий артыкчылыктар, баалуулуктардын калыптанышында үй бүлөнүн ролу чоң. Ошону менен бирге эле дин маданий, тарыхый маалыматтарды алып жүрүүчү иретинде чоң ролго ээ болуп, азыркы дүйнөнүн органикалык компоненти болуп саналат жана сакралдык функциялардын үч комплексин ишке ашырат. Биринчи кезекте дин адам менен Кудайдын ортосундагы байланышты ишке ашыруудан көрүнүүчү динге ишенүүчүнүн рухий калыптануусун ишке ашырат, жарандык жана динчилдиктин калыптанышы, индивидди жакшылык жана позитивге сугаруу. Экинчиден, дин кайрымдуулукка жана боорукердикке багыт берет. Үчүнчүдөн, дин экономикалык, саясий, маданий-рухий процесстерди, мамлекет аралык, этностор аралык мамилелерди жөнгө салууда, цивилизациянын ааламдык карама-каршылыктарын чечүүдө чоң күч-кубатка ээ. Үй бүлөлүк мамилелерде да жаштардын динчилдиги маңыздуу мааниге ээ.

Азыркы шарттагы жаштардын негизги көйгөйүнүн бири: жаштар арасындагы процессинин күчөшү; жаштардын көпчүлүк массасы өзүнүн келечегин чет өлкөдөн издөө; жаштардын арасында чоочун баалуулуктардын таралыш процесси; жаштардын айрым бөлүгүнүн криминалдашуусу, айрым бөлүгүнүн диний аң сезимдеринин радикалдашуусу, алардын деструктивдүү, тыюу салынган диний структураларга тартылуусу. Жаштардын жарандык жана социалдык жетилүүсү чоочун таасирдин астындагы аялуу демографиялык топту түзөт, көпчүлүк учурда жаштар диний терроризм жана экстремизмдин жигердүү жактоочуларынын идеологиялык таасиринин астында коргоосуз болуп калууда. Жаштар жакшылык жана адилеттик үчүн күрөштө ар кандай чектен чыгууларга жөндөмдүү. Мисалы, «Жайшуль Махди», «Хизб-ут-Тахрир» сыяктуу террористтик жана экстремисттик структураларда негизин жаштар түзө тургандыгын белгелип кетүүгө болот. Диний маалыматтын аздыгы жаштарды радикалдашууга түртөт, бул алдын алуучу түшүндүрүү иштерин жүргүзбөсө жаштардын дээрлик жарымы исламдын экстремисттик жана радикалдык агымдарына кирип кетиши мүмкүн. Мына ушунун бардыгы азыркы шартта диний билим берүү социалдык өнүгүүнүн маанилүү курамдык бөлүгү катары биринчи планга чыккандыгын көрсөтүп турат. Диний билим берүүнүн өнүкпөгөндүгү республика үчүн чоочун, коркунучтуу радикалдык идеяларды, мындан тышкары диний экстремизмди таратуу, социумду радикалдаштырууга негиз түзүү менен мамлекеттин улуттук коопсуздугуна түздөн түз таасирин тийгизет. Калкты диний агартуу жана билим берүү тармагындагы дин институттардын алсыздыгы мамлекеттин колдоосуна муктаждыкты пайда кылат. Мамлекеттин маанилүү функцияларынын бири этникалык, аймактык диний баалуулуктарды эске алуу менен маданий баалулуктарды жана «рухий баалулуктарды» муундан муунга өткөрүп берүүгө кам көрүү болуп саналат. Ушуга байланыштуу мектептерде жана башка окуу жайларда дин тууралуу маалымат берген “Дин таануу”, “Дин маданиятынын тарыхы” предметтерин киргизүү зарыл.

2021-жылдагы өлкө Президенти Садыр Жапаровдун “Инсандын руханий-адеп-ахлактык өнүгүүсү жана дене тарбиясы тууралуу” Жарлыгына ылайык “Дин маданиятынын тарыхы” предмети 9-10 класстарга кирет [5].

Баарыбызга белгилүү болгондой жаштарды тарбиялоодо дин кызматкерлери, имамдар роль ойноп, жаштар көп суроолордун жообун мечиттердеги дин кызматкерлеринен алышы мүмкүн. Анткени менен көп учурда жаштар дин кызматкерлери менен сүйлөшүүдөн канааттанышпайт, имам жана молдолор жогорку рухий баалуулуктарды үгүттөшкөнү менен өздөрү бул идеалдарга туура келе тургандыгына ынанышпайт. Ошондой эле, хиджаб маселеси да актуалдуу темалардын бири болуп саналат. Динчилдик, ыймандуулук, адеп-ахлактуулук, ири алдыда, кийим түрүндөгү сырткы формалар аркылуу эмес, руханий ички дөөлөттөр, адамкерчилик сапаттары аркылуу туюнтулууга тийиш. Ислам, же мусулманчылык кылуу өтөөр-кетээр, бүгүн бар, эртең жок мода эмес. Динчилдик, арабдардан келген ислам кыргыздын каны-жанына сиңген улуттук каада-салты менен улуттук сыймыгына залал келтирүүгө, ага каршы келүүгө укугу жок. Ар бир улуттун материалдык жана руханий маданияты өзүнө куп жарашат, ошол улуттун өкулдөрунун көркүн ачып турат. Мисалы, кимоно кийген япон кызы куурчакка окшошуп, эстетикалык табит тартууласа, ошол эле кимонону кийген европалык татынакай кыз андай күчтүү эмоцияларды жарата албайт. Биздин жеке пикирде, кыргыздын кыз-келиндери бети-башын думбалап, бекиткен эмес. Кыргыздын улуттук кийими көчмөн турмушка ыңгайлашып, адамдардын келбети менен сымбатын чыгарган функцияларды аткарган. Мисалы, оор элечектер, чач учтуктар, белдемчи келин-кыздардын денеси менен осанкасын түз кармоого, аларды келишимдүү басууга көмөк берген. Кыргыздын кызы дегенде эле, биз биринчи кезекте, формасыз көйнөкчөн, балбыраган дамбалчан, бети-башы чүмбөттөлгөн бирөөнү эмес, *С. Чуйковдун «Советтик Кыргызстандын кызы»* деген сүрөтүндөгү жарык маңдай, токтоо, билим алуу менен жарыкты көздөй умтулган окуучуну, *Ч. Айтматовдун «Биринчи мугалиминдеги»* эскинин саркындыларына каршы чыгып, багын илимден издеген профессор Алтынайдын, анын *«Кызыл алма»* чыгармасы боюнча тартылган аты уйкаш фильмдеги тийишкен жигиттерге көңүл кош мамиле жасаган, адеби, жүргөн-турганы менен суктандырган бейтааныш кызды, атактуу балерина *Б. Бейшеналиеваны*, актрисалар *Б. Кыдыкееваны, Т. Турсунбаеваны* ж.б. эске түшүрөбүз. Демек, идеалда кыргыз кыз-келиндери диний принциптерге каршы келбеген адеби, билими, таалим-тарбиясы, сулуулугу, келиштире кийген кийими, чет тилдеринде суудай сүйлөй билүүсү менен башка мусулман аялдарынан өзгөчөлөнгөн имиджге ээ болуусу абзел деген ойдобуз.

Кыргызстандын шарттарында ислам жетишээрлик узак тарыхка ээ. Ошондой болсо да, Кыргыз Республикасынын *табигый, тарыхый, социалдык-экономикалык, кыргыз элинин рухий маданиятынын өзгөчөлүктөрүнө* байланыштуу ислам биздин өлкөдө мусулман динин туткан башка Чыгыш мамлекеттериндегидей терең тамыр жая алган эмес. Коммунисттик идеология менен советтик социалисттик түзүлүш кулагандан соң пайда болгон рухий жана маданий вакуумдун шарттарында ислам бир кыйла жанданып, адамдардын аң-сезимине олуттуу таасир берүүгө далалат кылып жаткан учуру.

Руханий-адеп-ахлактык тарбиялоо маселелери бардык дүйнөлүк диндерге тиешелүү болуп саналат. Ислам жөнүндө айтсак, коомдогу мусулмандын өзүн алып жүрүүсү, өз ара жардамдашуу, ата-энеге жана жакын тууганга сый-урмат, сергек жашоо ж.б.у.с. моралдык-этикалык нормалардан турат.

Ошентип, жакынына болгон сүйүү, боорукердик, өз ара жардамдашуу, кайрымдуулук, айлана - чөйрөгө аяр мамиле кылуу, ата-энелерди урматтоо ж.б. сыяктуу жалпы адамзаттык баалуулуктарга басым жасоо менен ислам жана христианчылык баалуулук-маани дүйнөсүн түзүү аркылуу цивилизациялык көйгөйлөрдү жеңүүгө чакырат.

Кылымдар бою топтолгон мусулман, христиан конфессияларынын тарбиялык тажрыйбасы билим берүү, тарбия жана социалдык иш жаатында, активдүү колдонулат, адеп-ахлактык жактан жетилген, руханий жактан өнүккөн инсанды калыптандырууга жана тарбиялоого колдонулат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Омурова Т.О. Основы религиоведения. Курс лекций: учеб. пособие – Б., 2012. – 196с.
2. Братусь Б.С. Русская, советская, российская психология: конспективное рассмотрение. – М.: МПСИ: Флинта, 2000. – 88 с.
3. Дебольский Н.Г. Философские основы нравственного воспитания / Н.Г.
4. Бражникова А.Н. Отношение современной молодежи к религии / А.Н. Бражникова // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2011. – 120с.
5. Анализ результатов социологического опроса "Молодежь и ислам", Государственная комиссия по делам религии КР, 2014г.
6. Кыргыз республикасынын маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлиги // minculture.gov.kg/ ukaz prezidenta

УДК 37.02
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-278-286

Абдимомунова А. О., Джусупбекова М. С.
Ж. Баласагын атындагы КУУ,
Кыргыз – Казах университети
Абдимомунова А. О., Джусупбекова М. С.
КНУим.Ж.Баласагына,
Кыргызско – Казахский университет
Abdimomunova A. O., Dzhusupbekova M. S.
KNU J. Balasagyn
Kyrgyz- Kazakh university

ORCID: 0009-0003-4974-406X, SPIN-код: 1324-5595 [1]

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОММУНИКАТИВДИК СҮЙЛӨӨ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ОРУС ТИЛИНЕН 3- КЛАССТАР ҮЧҮН

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. УПРАЖНЕНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ 3 КЛАССА

FORMATION OF COMMUNICATIVE SPEECH SKILLS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN. RUSSIAN LANGUAGE EXERCISES FOR GRADE

Аннотация: Мектеп окуучуларын окутуунун жана тарбиялоонун натыйжалуулугу көбүнесе кептин жана ойлонуунун өнүгүү деңгээлинен көз каранды. Бул башталгыч мектеп курагы тилдик кубулуштарга өзгөчө сезгичтиги жана баарлашуусу менен байланышуу жөндөмүн өздөштүрүү үчүн ыңгайлуу. Билим берүүнүн эң негизги максаты болуп коммуникативдик компетенттүүлүктү өнүктүрүү болуп саналат.

Аннотация: От уровня развития речи и мышления во многом зависит эффективность последующего обучения и воспитания школьников. Именно младший школьный возраст благоприятен для овладения коммуникативными навыками в силу особой чуткости к языковым явлениям, интереса к осмыслению речевого опыта, общению. Важнейшая цель образования – воспитать у учащихся коммуникативную компетенцию.

Abstract: The effectiveness of subsequent education and upbringing of schoolchildren largely depends on the level of development of speech and thinking. It is the younger school age that is favorable for mastering communication skills due to a special sensitivity to language phenomena, interest in understanding speech experience, communication.

Негизги сөздөр: окутуу, билим берүү, сүйлөө, баарлашуу, коммуникация көндүмдөрү.

Ключевые слова: обучение, воспитание**,** речь, общение, коммуникативные навыки, компетенция, коммуникативные упражнения

Keywords: Training, education, speech, communication skills, competence, communication exercises.

В современном мире остро ощущается потребность во всесторонне грамотных людях, свободно владеющих навыками устной и письменной речи. Профессиональные, деловые, личностные контакты требуют от современного человека разнообразных высказываний, как в устной речи, так и в письменной. Жизнь показывает, что очень немногие из нас умеют правильно и эффективно общаться, завязывать дружбу и поддерживать прочные и долгосрочные отношения. Это говорит о том, что развитие коммуникативных способностей личности – одна из главных задач современной школы.

Сегодня дети сплошь и рядом увлечены боевиками, детективами, что зачастую порождает агрессивность, жестокость. Именно поэтому так важно вызвать интерес к родному слову, правильно научить слушать, говорить, сочинять, писать. По результатам психолого-педагогических исследований выявлено, что на современном этапе в процессе обучения письменной речи в школе обнаруживаются серьезные недостатки. Младшие школьники, старшеклассники, а в последствии и студенты не могут самостоятельно построить текст, выражающий их мысли и чувства. Основная причина заключается в том, что практика обучения в школе, в частности на I ступени обучения, не учитывает специфику функционирования и развития письменной речи и не задает ее как умение строить семантически самостоятельные высказывания. Задача учителя начальных классов – научить школьников выражению собственных мыслей. Учителя начальных классов должны с первых шагов приучать детей к содержательным, подготовленным, четким, ясным и правильным высказываниям. С первого класса должна вестись борьба с пустословием, с неорганизованной речью, с повторениями, с большим количество речевых ошибок. Решение этой задачи требует от педагога творческого подхода. Это возможно, если в системе применять новые педагогические технологии: личностно-ориентированное, дифференцированное, проблемное обучение, технологию эффективной речевой

деятельности, использовать разнообразные приемы развития коммуникативных способностей.

На каждом уроке русского языка необходимо формировать у учащихся различные коммуникативные умения и навыки:

– умения понять тему сообщения и её основную мысль;
– полно или частично извлечь нужную информацию;
– умения строить монологическое высказывание;
– умения вести диалог;
– умения отбирать языковые средства;
– умения совершенствовать своё устное или письменное высказывание.

Работа по формированию коммуникативных навыков ведётся по таким направлениям:

- работа над развитием речевого аппарата;
- уточнение и обогащение словарного запаса;
- формирование грамматического навыка;
- работа над связной речью;
- формирование умений воспринимать высказывания.

Формирование коммуникативных речевых умений младших школьников является одной из важных задач в процессе обучения русскому языку. В третьем классе дети уже обладают базовыми навыками чтения и письма, поэтому активное развитие устной речи становится приоритетом.

Для успешного формирования коммуникативных речевых умений в третьем классе рекомендуется использовать разнообразные упражнения, способствующие развитию речевых навыков у детей. Вот несколько примеров таких упражнений:

Монологические высказывания: Попросите каждого ученика рассказать о своем любимом занятии или о своей семье. Это поможет им выработать навыки структурированного и связного изложения мыслей.

Диалоги: Разделите учеников на пары и дайте им задания для проведения диалогов. Например, попросите их провести вымышленную беседу между продавцом и покупателем в магазине. Это поможет развить навыки слушания, понимания и ответной реакции в реальной ситуации общения.

Развитие словарного запаса: Проводите игры и упражнения, направленные на расширение словарного запаса детей. Например, можно предложить им составлять иллюстрированный словарь с новыми словами, которые они узнают в ходе чтения или общения.

Ролевые игры: Организуйте сценки или ролевые игры, где дети могут сыграть роли разных персонажей и выразить свои мысли и чувства. Например, дайте им возможность сыграть сценку из любимой сказки или создать свою собственную историю.

Обсуждение текстов: После чтения текстов с учениками проводите обсуждение, задавая вопросы, развивающие навыки анализа и критического мышления. Это поможет детям выражать свои мысли, слушать мнения других и учиться выстраивать аргументацию.

Важно помнить, что упражнения должны быть интересными и доступными для детей третьего класса. Используйте разнообразные методики, игры, групповую и индивидуальную работу, чтобы создать стимулирующую обучающую среду.

Формирование коммуникативных речевых умений младших школьников – это долгосрочный процесс, требующий систематической работы и поддержки со стороны учителя. Регулярные тренировки и практика в речевом общении помогут детям развиваться и становиться более уверенными и грамотными в устной речи на русском языке. Одно из главных направлений работы в начальных классах – формирование речи учащихся. От уровня развития речи и мышления во многом зависит эффективность последующего обучения и воспитания школьников. Именно младший школьный возраст благоприятен для овладения коммуникативными навыками в силу особой чуткости к языковым явлениям, интереса к осмыслению речевого опыта, общению. Таким образом, важнейшая цель образования – воспитать у учащихся коммуникативную компетенцию.

Под коммуникативной компетенцией понимается владение сложными коммуникативными навыками и умениями, формирование адекватных умений в новых общественных структурах, знание культурных норм и ограничений в общении, знание обычаев, традиций, этикета в сфере общения, соблюдение приличий, воспитанность, ориентация в коммуникативных средствах.

Проанализировав особенности учебника русского языка для 3 класса М.С. Соловейчик и Н.С. Кузьменко, мы пришли к выводу, что материал учебника с точки зрения формирования у детей коммуникативных способностей недостаточно эффективен. В связи с этим отмечается низкий уровень речевого развития учащихся.

Коммуникативные упражнения – это вид творческих упражнений, обеспечивающих формирование речевых умений и наиболее высокий уровень практического владения языком. По классификации В.Л. Скалкина, такие упражнения включают следующие группы упражнений: репонсивные (*вопросно*-ответные), ситуативные, репродуктивные, дискутивные, композиционные, игровые.

На каждом уроке русского языка обязательно:

- введение новых слов (минимум – одно, максимум – семь), так как ученику, прежде всего не хватает речевого арсенала для выражения понятий, мыслей, чувств

- введение в урок пословиц, поговорок и упражнений с фразеологизмами, что необходимо как для воспитательного воздействия, так и для запоминания;

- упражнять детей в произвольном перемещении слов внутри предложения можно, предлагая различные коммуникативные установки (распространение, дополнение неоконченных предложений; изменение порядка слов; восстановление деформированного предложения; составление предложения по аналогии; увеличение количества слов в предложении и усложнение содержания достигаются перечислением предметов, восприятием на слух синтаксической конструкции (чтобы, если, поэтому), наблюдением и выделением главного, установление причинно-следственных связей.

Совершенствование речевого общения, коммуникативная адаптация возможны через:

-развитие внимания к звуковой стороне слышимой речи (повторение вопроса, хоровое повторении вывода, послоговое похлопывание, чередование индивидуальных ответов с хоровыми);

-понимание речи окружающих и своей собственной способствует учебное общение в паре;

-развитие слуховой памяти (так как многословие рассеивает внимание и утомляет слушающего, необходимо продумывание хода изложения материала, подбор точных

формулировок; выделение голосом главного, проговаривание хором запоминаемого), построение ответа на основе слов вопроса.

Для создания эмоционально-благоприятной ситуации на уроке используются:

- игровые приёмы;
- групповая и парная формы работы;
- занимательный текстовой материал;
- задания, направленные на развитие литературных способностей и творческого воображения.

Для развития речевого аппарата предлагаются такие упражнения:

-назовите звук, который изменил слово.

СЫЧ-СЫТ-СЫР-СЫН-САН-СОН-СОР-СОМ-СОК-СУК-СУП-СУД-САД-САМ

КАСКА-МАСКА-МИСКА-КИСКА-ЛИСКА-ЛЕСКА-ЛАСКА-БАСКА;

- замените первый звук в слове на звук [х]. Прочитайте новые слова.

САЛАТ, ГОЛОД, ПОЛКА, ШМЕЛЬ, ГЛЕБ, ГОД, СОР, ШРАМ, ГУДЕТЬ, СВАЛИТЬ;

- с помощью звука [й] совершите «волшебные» превращения слов

МАКИ, РЕКИ, ЛАКИ, СОКИ, СТРОКИ, БАКИ (майки, рейки, лайки, сойки, стройки, байки);

- распутайте слова: БОСАКА, ПОСАГИ, ЛЕКОСО, МОСАВАР, МОСАЛЕТ;

- игра "Договори слово"

СИ…(РЕНЬ) СИ…(ТО) СИ…(НИЦА) СИ…(НИЙ)

СИ… (РОП) СИ…(ЛА) СИ…(РЕНА) СИ…(НЯК)

Для формирования правильной речи на уроке можно использовать такие упражнения:

- договорить слова в рифмовках (Лучше нас лесных … (ежей) нет на свете … (сторожей);

- согласование существительных и местоимений – "Чья вещь?" (мой карандаш, моя книга);

- употребление прилагательных – "Из чего предмет?" (деревянный карандаш).

Уточнение словарного запаса возможно через:

- беседы о рассматриваемых предметах (название, назначение, детали предмета, особенности внешнего вида, характерные действия с ним);
- этимологический анализ слова.

Для этого использую упражнения в слоговом и морфемном анализе и синтезе слов; организуется наблюдение над явлением многозначности, синонимии, антонимии и омонимии слов и морфем. Например,

-назвать действия (перекидывая мяч):

Метель (что делает?) - метет, гром - …, ветер - …, снег - …, солнце - …, ливень - …, молния - …, мороз - …;

-назвать другой предмет с тем же признаком:

Мел белый (и снег белый), пояс узкий (и лента узкая), дыня желтая (и тыква желтая), речка быстрая (и ручей …);

-указать четвертое "лишнее" слово. Обосновать свой ответ.

- грустный, печальный, унылый, глубокий;
- храбрый, звонкий, смелый, отважный;
- думать, ехать, размышлять, соображать.

-в следующих словосочетаниях указать близкие по значению слова:

- свежая пища, запас корма, вкусная еда;
- наружность незнакомца, внешность человека, облик героя, вид гостя;

- неизвестный кустарник, незнакомый почерк, безвестный поэт;

вставить в пословицы пропущенные слова: большой, маленький.

. … дело лучше … безделья. Самое … дерево выросло из … семени. В … лодку … груз не кладут. … крючком … рыбу не выудишь.

Рассмотрим некоторые упражнения подробнее.

I. Репонсивные (вопросно-ответные) упражнения

Вопросно-ответные упражнения есть форма общения, специально организованная таким образом, что вызывает активность учащихся и непринуждённую мотивированность речевой деятельности, развивает самостоятельность и продуктивность речевого умения.

1. Подберите устойчивые сочетания, отвечая на вопросы.

Как говорят о том, кто усиленно работает? (Из кожи вон лезет. В лепёшку расшибается.)

Как человек говорит? (Соловьем поёт. Долбит, как дятел.)

Репонсивные упражнения используются при подготовке учащихся к ведению беседы. Учащиеся выражают своё отношение к высказыванию, начиная его со следующих слов: *я думаю…, я считаю…, по моему мнению*).

К достоинствам этих упражнений можно отнести имитацию общения. Эти упражнения по характеру могут быть не только речевыми, но и грамматически, лексически или фонетически направленными, т.е. могут служить усвоению конкретного материала в речевых условиях.

II. Ситуативные

Ситуативные упражнения – это упражнения, при использовании которых процесс обучения строится на ряде ситуаций, естественных или учебных, возникающих в реальной жизни или организованных преподавателем. Разновидностью ситуативных предложений являются дополняемые ситуации, проблемные ситуации, воображаемые ситуации, ролевые ситуации.

1. Прочитайте текст и определите, где происходят события, описанные в тексте, кто эти люди? Почему вы так решили?

Человек с золотым ключом на шее показал на корабль и поднёс палец к аккуратному рту. Должно быть, человек в плаще понял этот знак. Он прокричал что-то тонким голосом, похожим на писк комара. Не прошло и четверти часа, как сотни сгорбленных носильщиков потащили к кораблю столы, корзины с едой и бочки с вином. В каждой корзине лежал хлеб, вяленый баран и жареный цыплёнок.

Что нужно изменить в тексте, если известно, что речь идёт о Лилипутии и описывает события Гулливер?

2. Какое значение имеют суффиксы -*ник* и -*тель* в словах *чайник, пыльник, угольник, умывальник, будильник, выключатель, отбеливатель*? Растолкуйте эти слова, если -*ник*- и –*тель*- в этих словах – суффиксы лица. (Пофантазируйте!) От имени одного из этих слов («лиц») напишите сочинение.

Такие упражнения учат вдумываться в речевую ситуацию, соотносить своё высказывание с адресатом и реалиями, готовят к действенному речевому общению. Ситуативные упражнения разумно применять, так как они побуждают каждого ребёнка без затруднений содержательно высказываться по любой предложенной теме.

III. Репродуктивные

Репродуктивные упражнения – это упражнения, связанные с воспроизведением (устным или письменным) услышанного или прочитанного. При выполнении

данных упражнений внимание учащегося направлено, прежде всего, на содержательную сторону, при этом он извлекает из памяти языковой материал, отвечающий замыслу выступления. К репродуктивным упражнения можно отнести пересказ, сокращённо-выборочное изложение, пересказ-перевод, драматизации.

Пример репродуктивного упражнения: Пересказ истории.

Инструкции для учащегося: внимательно прослушайте или прочитайте следующую короткую историю, а затем перескажите её, используя своими словами, но сохраняя основные события и ключевые детали.

История: "В небольшом городке жила девочка по имени Алиса. Она была очень любознательной и мечтала отправиться в удивительное путешествие. Однажды, прогуливаясь в лесу, Алиса увидела зеленую дверь, которая вдруг появилась посреди поляны. Интересно, куда она ведет? Не раздумывая, Алиса открыла дверь и оказалась в странном волшебном мире. Там она встретила говорящих животных, карточных королей и злого Красного Короля. Чтобы вернуться домой, ей нужно было найти ключ к следующей двери, которая приведет её обратно. Так началось захватывающее и опасное приключение."

Пересказ: В небольшом городке жила девочка по имени Алиса, она была очень любознательной и всегда мечтала отправиться в удивительное путешествие. В один прекрасный день, гуляя в лесу, она обнаружила странную зеленую дверь, возникшую посреди поляны. Не смогла устоять перед интересом и решила открыть её. И вот оказалась Алиса в совершенно другом мире, полном волшебства. Там она повстречала говорящих животных, королей и даже злобного Красного Короля. Чтобы вернуться домой, Алисе необходимо было найти ключ к следующей двери, которая приведет её обратно. Так началось захватывающее и опасное приключение девочки в волшебном мире.

В этом примере учащийся прочитал историю о девочке по имени Алиса и затем воспроизвел её содержание, пересказывая собственными словами и сохраняя основные события и ключевые детали. Это репродуктивное упражнение позволяет ученику проявить своё понимание и запоминание прочитанного текста.

В результате использования репродуктивных упражнений первоначальные знания закрепляются и переходят в навык.

IV. Дискутивные

К дискутивным упражнениям относятся учебная дискуссия и комментирование. В обсуждении задания принимают участие большое количество учащихся, выражающих различные точки зрения и суждения по одному и тому же вопросу. Трудности заключаются в низкой культуре общения, неумении выслушать оппонента.

V. Композиционные

К композиционным упражнениям относятся устные выступления по предложенной теме, импровизация, драматизация.

1. Определите, из каких мифов или библейских преданий, взяты следующие фразеологизмы.

Авгиевы конюшни (выражение «авгиевы конюшни» мы употребляем, когда хотим сказать о крайней запущенности, загрязнённости).

Ахиллесова пята (всякое слабое, уязвимое место человека).

Золотое руно («золотым руном» называют золото, богатство, которым стремятся овладеть).

2. Творческое задание по группам: импровизация одного из мифов.

VI. Игровые

Основное назначение игровых упражнений состоит в организации общения в процессе решения поставленной коммуникативной задачи или проблемы, заключающейся в обмене информацией в ходе совместной речевой деятельности.

Например, игровое упражнение «Кто больше»? Для этого, учащиеся делятся на команды. Каждой команде за определённое время (не больше 10 минут), необходимо записать как можно больше устойчивых выражений со словами: *голова, нос, глаза, ухо, зуб, язык, рука*.

Например, со словом *голова*: *человек с головой, морочить голову, вскружить голову, не сносить головы, отвечать головой.*

Со словом *нос*: *задирать нос, вешать нос, водить за нос, зарубить на носу*.

А также несколько других упражнений:

"Расскажи о себе": Попросите каждого ученика рассказать небольшую историю о себе, своих увлечениях или семье. Это поможет развить навыки монологической речи, структрирования мыслей и выразительности.

"Диалоги в роли": Разделите детей на пары и дайте им роли для проведения диалога на заданную тему. Например, "покупатель-продавец", "учитель-ученик", "доктор-пациент". Это поможет им развить навыки активного слушания, реагирования и совместного конструирования диалога.

"Сочинение иллюстрации": Предоставьте детям иллюстрацию или фотографию и попросите их сочинить историю, описывающую происходящее на картинке. Это упражнение развивает навыки описательной и повествовательной речи, воображение и связность высказывания.

"Задай вопросы": Дайте детям задание задавать друг другу вопросы на определенную тему. Например, "вопросы о домашних животных", "вопросы о любимой книге". Это поможет развить навыки формулирования вопросов, а также слушания и ответной реакции на вопросы других.

"Обсуждение новости": Принесите статью из газеты или интернета о текущих событиях и попросите детей обсудить ее в классе. Поощряйте их выражать свои мнения, аргументировать их и слушать точки зрения других. Это упражнение развивает навыки критического мышления, аргументации и убеждения.

"Ролевые игры": предложите детям сыграть ролевые сценки, где они будут воплощать разные персонажи и взаимодействовать друг с другом. Например, "игра в магазин", "игра в почтовое отделение". Это упражнение развивает навыки эмоциональной выразительности, слушания и реагирования на речь партнера.

Важно помнить, что эти упражнения должны быть адаптированы к возрасту и уровню развития детей. Регулярное проведение подобных упражнений способствует формированию коммуникативных речевых умений и помогает детям стать более уверенными и грамотными в устной речи на русском языке.

Важнейшей особенностью коммуникативных упражнений является их коммуникативная направленность, которая предполагает планомерное обучение школьников осуществлению всех видов речевой деятельности: говорения, слушания, письма, чтения. Такие упражнения способствуют познавательной деятельности учащихся и формируют умение пользоваться языком как средством общения.

Список использованных источников:

1. Гурьянова Н. В. Понятие языка, знания языка и овладения этим знанием в концепции языка и мышления Н. Хомского // Учён. зап. Ульянов. гос. ун-та. — (Серия: Образование). – Ульяновск, 1999. – Вып. 2. – С. 182–191.
2. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. – М: Высшая школа, 2001. – 192 с.
3. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам) // Э. Г. Азимов, А. Н.Щукин. – М.: Издательство ИКАР, 2009. – 448 с.
4. Хуторской А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апреля.

УДК 371.1

DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-286-290

Абдымомунова Г.А.

Ж. Баласагын атындагы КУУ

Абдымомунова Г.А.

КНУ им. Ж. Баласагына

Abdymomunova G.A.

KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0008-9116-6247

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН ИНСАНГА БАГЫТТАП ОКУТУУДА ЖОМОКТОРДУН РОЛУ

РОЛЬ СКАЗОК В ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ

THE ROLE OF FAIRY TALES IN STUDENT-CENTERED LEARNING OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Аннотация: Макалада башталгыч класстын окуучуларын жомокторду окутуу аркылуу инсандыкка багыттоонун, тарбиялоонун ыкмаларын анализдөөгө аркеттендик. Башталгыч класстардын “адабий окуу” предметинин программаларында берилген ар бир чыгарманы эффективдүү ыкмалардын негизинде окутуп, балдардын ички дүйнөсүнө жеткирип, жыйынтыктуу ойлорго чакырууга мугалимдик ишмердүүлүктүн мааниси зор. Башталгыч класстарда берилген легендалардын, жомоктордун, мифтердин бардыгы сабакта баланын аң-сезимине күчтүү таасирин тийгизип, этикалык, эстетикалык табит тартуулап келгендиги баарыбызга маалым. Мугалим жомокторду окутууда оюндарды, интерактивдүү ыкмаларды, мультмедиалык каражаттарды пайдалануусу сабактын максатына жетүүгө шарт түзөт. Макала жомокторду окутуу өзүнүн тексттик түзүлүшү, жөнөкөйлүгү, күчтүү тарбиялык мааниси жана кызыктуулугу менен айырмаланаары, алар аркылуу эмгекчил, патриот, акылдуу, табиятты баалаган инсанды тарбиялоо мүмкүн экендиги жыйынтыкталды.

Аннотация: В статье мы попытались проанализировать методы воспитания, ориентации учащихся начальной школы на личность посредством обучения сказкам. В программах предмета “литературное чтение " начальных классов большое значение имеет педагогическая деятельность по обучению каждого произведения на основе эффективных

методик, доведению его до внутреннего мира детей и приглашению к заключительным мыслям. Все мы знаем, что легенды, сказки, мифы, представленные в начальных классах, оказывают сильное влияние на сознание ребенка на уроках и вызывают этические, эстетические вкусы. Использование учителем игр, интерактивных приемов, мультимедийных средств при обучении сказкам способствует достижению цели урока. В статье сделан вывод о том, что обучение сказкам отличается своей текстовой структурой, простотой, сильным воспитательным смыслом и интересностью, с помощью которых можно воспитать трудолюбивую, патриотичную, умную, ценящую природу личность.

Abstract: In the article, we tried to analyze the methods of education, orientation of elementary school students to the personality through teaching fairy tales. In the programs of the subject "literary reading" of primary school, pedagogical activity is of great importance in teaching each work on the basis of effective methods, bringing it to the inner world of children and inviting them to final thoughts. We all know that the legends, fairy tales, myths presented in the elementary grades have a strong influence on the mind of the child in the classroom and evoke ethical and aesthetic tastes. The use of games, interactive techniques, multimedia tools by the teacher in teaching fairy tales helps to achieve the goal of the lesson. The article concludes that teaching fairy tales is distinguished by its textual structure, simplicity, strong educational meaning and interest, with the help of which you can educate a hardworking, patriotic, intelligent person who appreciates nature.

Негизги сөздөр: фольклор, этика, психология, педагогика, тарбия, табият, интерактив, интеграция, миф, легенда, башталгыч класс.

Ключевые слова: фольклор, этика, психология, педагогика, воспитание, природа, интерактив, интеграция, миф, легенда, начальный класс.

Keywords: folklore, ethics, psychology, pedagogy, education, nature, interactive, integration, myth, legend, elementary class.

Азыркы заманбап методиканын өзгөчөлүгү - келечек муундарды инсандыкка тарбиялоо, окуу предметтерин интеграциялап окутуу, коомдогу ааламдашуу, автоматташтыруу процесстерине ылайыктуу окуучуларды окутуу жана тарбиялоо өзгөчөлүктөрү менен мүнөздөлөт. Ошондуктан мугалим менен окуучунун ортосундагы бири-бири менен чыгармачылык ишмердүүлүктө эмгектенүү учурдун кечиктирилгис талаптарынан болуп турат. Биздин макалабыз элдик оозеки чыгармачылыктын бир жанры болгон жомокторго арналмакчы. Адабияттын баштапкы баскычы болгон адабий окуу сабактарында «элдик оозеки чыгармаларды, анын ичинен жомокторду окутуу – башка жанрдагы чыгармаларга салыштырганда өзүнүн тексттик түзүлүшү, жөнөкөйлүгү, күчтүү тарбиялык мааниси жана кызыктуулугу менен айырмаланат. Башталгыч класстарда берилген легендалардын, жомоктордун, мифтердин бардыгы сабакта баланын аң-сезимине күчтүү таасирин тийгизип, этикалык, эстетикалык табит тартуулап келгендиги баарыбызга маалым. 1-класстан 4-класска чейинки адабий окууга киргизилген жомокторду бала окуп, тушунүп жана өз алдынча ой жүгүртүү менен анализдей алат. Педагог А.Т. Маматумаров элдик оозеки чыгармачылыктагы жомок жанрынын таасири тууралуу мындайча оюн билдирген: “Демек, элдик оозеки чыгармалардын ичинен жомокторду окутуу өзүнүн таанып-билүүчүлүк, эстетикалык ырахат ыйгаруучулук касиети менен өзүнүн актуалдуулугун жана жемиштүүлүгүн тастыктоодо” [9.93]. Туура белгиленгендей, жомок жанры ар бир наристелүү үй-бүлөдө, бала бакчаларда, мектепте этнопедагогикалык, этнопсихологиялык

тарбия берүүнүн негизги каражаттарынын бири болуп кызмат кылат. Алардын табигый өсүү генезиси аркылуу балдардын көркөм ой жүгүртүүсүнүн өсүшүн байкоого, андоого болот. Башталгыч класстын программаларына киргизилген “Акылдуу дыйкан”, “Алтын куш”, “Жалкоо бала”, “Ырыс алды ынтымак”, “Айлакер бала”, “Акылман вазир”, “Кенже бала”, “Сыйкырдуу сака”, “Жоомарттык”, “Амалдуу кедей”, Койчу менен кара дөө”, “Жээренченин баласы”, “Эки бир тууган”,“Акылман сынчы” сыяктуу жомоктор башталгыч класстын окуучуларынын ойлоосуна, жашоо тиричилигине, кулк-мүнөзүнө, психологиялы өзгөрүүсүнө таасирин бербей койбойт. Тетирсинче, дидактикалык материалдар кызыктуу жана арбын болгону менен аны башталгыч класстын окуучуларынын ан-сезимине жеткирүү үчүн педагогдун окутуу, башкаруу компетенттүүлүгү чабал болсо, анда окутуунун принциптери солгундашы мүмкүн. Бул боюнча белгилүү педагог Н.Б.Молдобаева “Кыргыз эл жомоктору - элдик педагогикалык идеялардын башаты” аттуу эмгегинде: “Ар бир элдин өнүгүү, өсүү этаптарына карай эл арасынан чыккан акындар, жомокчулар, акыл-насаатчылар, көркөм өнөрдүн чеберлери жараткан чыгармаларын жаштарга билим, тарбия берүү максатында жараткан. Мындагы негизги маселе-жомок элди психологиялык жана педагогикалык жактан гана тарбиялабастан, лексикалык кору байлыгы, балдарга акылмандуу тарбиясы менен баалуу”[10. 45] - деген негиздүү пикирин билдирген. Көрүнүктүү педагогдун адилеттүү, асыл ою мугалимерди чыгармаларды бөбөктөргө тааныштыруунун ыкмаларын чыгармачылык менен пайдалана билип, убагын, мезгилин тандап алуу, алардын жаш өзгөчөлүгүн, билим деңгээлин эске алуу менен түшүнүк берүү, алган түшүнүктөрүн тактоо, бекемдөө жана калыптандыруу бул тарбиялоо ишиндеги негизги максат экендигин сезе билүүгө, изденүүгө милдеттендирет. Ал эми кыргыздын бараандуу дагы бир педагогу И.Б. Бекбоев башталгыч класстарда оюнсуз сабак өз максатына жете албай калаарын төмөнкүчө билдирген: “Оюнсуз эч кимди эч нерсеге үйрөтө албайсың, анткени оюн окутууга инсандык мүнөз берет. Ошондуктан окутуу процессинде оюнга артыкчылыктуу маани берүү керек ансыз окутуу сезимталдуу эмес супсак болот”, – деген [4. 64]. Бул ойду этнопедагог А.Алимбеков мындайча улантат: “Оюн балдардын акылын, билимин, логикалык жана чыгармачылык ой жүгүртүүсүн ар тараптан өстүрүүчү касиети менен бардык дүйнө элдери көп кылымдык тарбия практикасында сыналган каражат катары активдүү колдонулуп келе жатат. Оюндун балдар үчүн таанымдык жана тарбиялык касиетин кыргыздар да байыртан эле баамдашып, аны сандык жана сапаттык жактан байытып, өркүндөтүп келишкен. Кыргыз элдик оюндарынын балдардын таанымдык тажрыйбаларын, ойлом маданиятын өстүрөт”, - деп белгилеген [3.65]. Демек, кайсы гана класстарда болбосун, окутуу процесстериндеги педагогикалык колдоо күчтүү болсо, билим берүү ишке ашат - деген ой өзүнөн-өзү жаралат. Жомок жанрынын таасири аркылуу бөбөктөрдү жаратылыштын коздугуна суктана, сезе билүүгө, табиятты сүйүп баалай билүүгө тарбиялоо бөбөктөрдүн эстетикалык табитин калыптандырууга өбөлгө түзөт. Ар бир жаш жеткинчекти жомоктор өтө кызыктырат, жомокто элдин ар кандай доордогу турмуш-тиричилиги, айлана-чөйрөгө болгон мамилеси, күрөшү, келечек жөнүндөгү ой-максаттары, үмүт-тилектери чагылдырылат эмеспи. Жомоктор жана ырлар менен бөбөктөрдү тааныштыруу иши жөнөкөйдөн татаалга карай дидактикалык принциптин негизинде жүзөгө ашырылууга тийиш. Балдар жана жомоктор ажырагыс, бири-бири үчүн жаралгандай. Элдик жомоктордо жакшылыктын жамандыкты жеңиши, чындыктын ар дайым салтанат курушу, мындагы оптимизм балдардын ишенимин күчөтүп, тарбиялык маанисин жогорулатат. Окумуштуу Юртсевер Карасой өзүнүн “Элдик жомоктордогу өрнөк –адам үлгүсү” аттуу илимий макаласында жомоктордогу лексика

тууралуу төмөнкүдөй оюн билдирген: “Бардык жактан жетилген адамды кыргыздар “Төгөрөгү төп келген” деп коюшат, андай адам элдик тарбиянын, лексиканын синтетикалык кошулмасынын натыйжасы.Жомок-адамдар өздөрүн көрө турган күзгү болгон, андыктан андай чыгармаларда жалаң оң сапаттарды алып жүрүүчүлөр эмес, терс адамдар да көрсөтүлүп, алардан да таалим-тарбия алуу керек” [12. 231].

Азыркы учурда жаш жеткинчектерден тартып, улуу муунга чейинки адамдар маалыматтык технологиянын заманына жараша китеп окуудан алыстап, интернет желесинде көпчүлүк убактысын өткөрүп жатканда, балдарды чыгармаларды, жомокторду окутуу кыйындыкка тураары айтпаса да белгилүү. Жаш муундар тарбияны жомоктордон эмес көргөн видеолорунан, кинолорунан алып калышты. Мына ошол кенже мектеп окуучуларына жомокторду окутуу, алар аркылуу эмгекчилдикке, тазалыкка, акылдуулукка, ынтымактуулукка, досчулукка тарбиялоо учурдун орчундуу маселелеринен болуп турат.

Т.Н.Волков “Элдик педагогика – улуу педагогика, улуу педагогдордун баары элдик болушат” дегендей, элдин салттуу адеп маданиятын, анын адамды тарбиялап өстүрүү жагындагы жемиштерин, кылымдар бою сакталып, байытылып келген рухий-педагогикалык дөөлөттөрүн аздектеп, калк арасына жайылтуу, анын нугунда балдарга туура тарбия берүү, келечекте баланын өсүп-өнүгүүсү, жетилүүсүндө өзгөчө мааниге ээ. Жомок- элдик таалим-тарбиянын, билимге умтулуунун, улуттун лексикалык корун байытуунун бирден-бир булагы. Жомоктордо “Ай десе аркы жок, күн десе көркү жок”, “Баатырдын сүрүнөн үйдөй таштар үдүрөңөп, койдой таштар кодураңдап качты”, “Ууру тойгончо жеп, өлгөнчө карганат”, “Уйлар бөлүнсө - жолборс сүйүнөт”, “Асыл таштан, акыл жаштан, сыяктуу накыл кептер, асыл ойлор атадан-балага, муундан-муунга өтүп келе жатат [8.45]. А.Н. Толстойдун: “Жомок эмгекчи элдин улуу рухий байлыгы. Биз аны кичинеден жыйнайбыз жана ал аркылуу элибиздин миң жылдык тарыхы ачылат”- деген сөзүнө карасак, анда жомоктордо элибиздин сөз байлыгы, акылман кептери калкып жатат. Жогоруда белгиленгендей, кандай гана чыгарма болбосун, аны эффективдүү ыкмалардын негизинде окутуп, балдардын ички дүйнөсүнө жеткирип, жыйынтыктуу ойлорго чакырууга мугалимдик ишмердүүлүктүн мааниси чоң. Кеп байлыгы биринчи иретте лексикалык байлык менен байланыштырылат. Кепте канчалык көп сөз колдонулса, кептин байлыгы ошончолук жогору бааланат.

Азыркы учурда башталгыч мектептин окуучуларына билим берүү процесси гумандуулукка жана инсанга багытталган дидактикалык системага, окутуунун интерактивдүү ыкмаларга басым коюуну талап кылууда. Бул милдеттер интерактивдүү методдорду белгилүү ырааттуулукта колдонуу зарылчылыгын туудурат. Мугалим дидактикалык карточкаларды, интерактивдүү доска, сынчыл ойлом, дидактикалык оюндар сыяктуу көрсөтмөлүү каражаттарды колдонууда, аларды пайдалануунун максатын, алынуучу натыйжасын, аткарылуучу иш-аракеттерди так аныктап, пландаштырып алуусу зарыл. Макалабызды төмөнкүдөй сунуштар менен жыйынтыктагыбыз келет:

1. Башталгыч класстын мугалими окутуунун көрсөтмөлүүлүк каражаттарын эффективдүү колдонгондо окуучулардын өтүлгөн материалдарын өздөштүрүү жана кайталоо, ошондой эле окуу эмгегинин көндүмдөрүн – окуу китептери, маалымдама, окуу жана жазуу темпин өстүрүү, жооп берүү планын түзө билүү, билим алуу шарттарында өзүн контролдоону жана көнүгүүлөрдү аткаруунун ишке ашыруусун шарттайт.

2. Башталгыч класстарда көрсөтмөлүүлүк каражаттарды пайдаланып, интерактивдүү окутуу ыкмаларын алардын арасында дидактикалык оюндар колдоонуда окуучунун позициясы өзгөрөт, ал жөн эле тил алгыч аткаруучулуктан активдүү чыгармачылыкка,

маселе чыгаруудагы өзүнүн интеллектуалдык аракеттерин (анын ичинде катачылыктарында) рефлексиялоого (өз башынан өткөргөндөрдү анализдөөгө) көнүгөт.

3. Мугалим окутуунун көрсөтмөлүүлүк каражаттарын оптималдуу методикасын колдонсо, окуучулар предметтердин мазмунун өздөштүрүү менен бирге илимий билимдердин системасына ээ болушат, билгендерин ар кандай практикалык иш аракеттерде, турмушта колдоно билүүгө умтулушат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Абдухамидова Б.А, Рысбаев С.К, Ибраимов К.Адабий окуу.3-класс. Б. 2014.
2. Акматалиев А.Балдарга арналган салт жана ырым-жырымдар. - Б.2000.
3. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. - Б., 2001;
4. Бекбоев И. Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. -Б., 2003.
5. Бекбоев И.Б. Педагогикалык процесс: эски көрүнүштөр жана жаңыча көз караштар. – Бишкек, 2005.
6. Койнова-Цельнер Ю.В. Башталгыч мектепте активдүү окутуунун педагогикалык технологиялары. - Б., 2011. 27-31-бб.
7. Кебекова Б.Кыргыз-казак фольклордук байланышы. - Ф.1982.
8. Кыргыз элинин ооз эки чыгармачылык тарыхын очерктери. - Ф….Илим, 1973.151-бет
9. Маматумаров А.Т. Адабий окууга үйрөтүүдө элдик оозеки чыгармаларды окутуунун ыкмалары. Известия ВУЗов Кыргызстана №7, 2016.
10. Молдобаева Н.Б. “Кыргыз эл жомоктору - элдик педагогикалык идеялардын башаты”. КНУнун жарчысы. 2011. 325-бет
11. Ташпынар М,Алимбеков А. Окутуунун жалпы методдору. Б., 2004, 222-бет.
12. Юртсевер Карасой. Элдик жомоктордогу өрнөк –адам үлгүсү. Вестник. 2014. 581-б.

УДК 37.013.42-053.81(575.2)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-290-296

Адылбек кызы Г., Нурбекова А.Н.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Адылбек кызы Г., Нурбекова А.Н.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Adylbek kyzy G., Nurbekova A.N.
KNU J. Balasagyn[1,2]
ORCID:0009-0001-4555-1426[1]
SPIN-код: 4897-6819[2]

ЖАШТАРДЫ ТАРБИЯЛОО ПРОБЛЕМАСЫНЫН КЫРГЫЗ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНДА ИЗИЛДЕНИШИ
ИССЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЁЖИ В КЫРГЫЗСКОЙ ЭТНОПЕДАГОГИКЕ
RESEARCH OF THE PROBLEM OF EDUCATION OF YOUTH IN KYRGYZ ETHNO-PEDAGOGY

Аннотация: Салттуу кыргыз этнопедагогикасында ата-энелер тарабынан балдардын адептик сапаттарын өнүктүрүү үчүн улуттук баалуулуктарга чоң таянышкан. Ал үчүн үй-бүлөдө жагымдуу чөйрөнү түзүүгө аракеттенүү зарыл. Макалада жаш муундун инсандык сапаттарын өнүктүрүү үчүн практикалык педагогика жана психологиянын мүмкүнчүлүктөрүн кеңири пайдалануу керектиги жөнүндө баяндалды. Россиялык жана улуттук даанышман педагогдордун тажрыйбалары белгиленип, алардын чыгармаларынан тарбиялоо жөнүндө орчундуу мисалдар келтирилди.

Аннотация: В традиционной кыргызской этнопедагогике родители для развития нравственных качеств своих детей опирались на национальные ценности. Для этого необходимо было стараться создать в семье благоприятную среду. В статья описана необходимость широкого использования возможностей практической педагогики и психологии для развития личностных качесвт молодого поколения. Отмечен опыт знаменитых российских и кыргызских педагогов, приведены значительные примеры о воспитании из их произведений.

Abstract: In traditional Kyrgyz ethnopedagogy, parents relied on national values to develop the moral qualities of their children. To do this, it was necessary to try to create a favorable environment in the family. The article describes the need for a wide use of the possibilities of practical pedagogy and psychology for the development of personal qualities of the younger generation. The experience of famous Russian and Kyrgyz teachers is noted, significant examples of education from their works are given.

Негизги сөздөр: мектеп, окуучулар, тарбиялоо, этнопедагогика, окумуштуу-педагогдор, акын-демократтар, дидактикалык чыгармалар, макал-лакаптар.

Ключевые слова: школа, учащиеся, воспитание, этнопедагогика, ученые-педагоги, акыны-демократы, дидактические труды, пословицы и поговорки.

Keywords: school, students, education, ethnopedagogy, scientists-teachers, akyns-democrats, didactic works, proverbs and sayings.

Ар бир эле доордун коомдук тиричилик турмушунда эски жана жаңы көз караштардын ортосундагы талаш-тартыштар тарбия процессинин теориясына да таасир тийгизип, алардын багытын түрдүү жакка бурат.

Прогрессивдүү педагогдор авторитардык тарбия практикасын да, теориясын да түрдүү жактан катуу сынга алышкан. Тарбия берүүдөгү авторитардуулук Чыгышта да, Батышта да өз апогейине жетип турган учурда биринчилерден болуп Аль-Фараби, Ибн Сино, Бируни, Баласагын өңдүү орто кылымдын окумуштуу-энциклопедиячыл ойчулдары мугалим менен окуучулардын мамилесиндеги гумандуулукту жана демократиялуулукту талап кылышкан [1]. Алар мугалим окуучуларын кемсинтпей, сый-урмат менен, ага ишенич көрсөтүп мамиле кылуусу зарыл деп эсептешкен. Даанышман бабаларынын осуятын урматтаган биздин ата бабаларыбыз баланын адамдык беделин көтөрө чыгып: «Баланын көөнү паашанын көөнү» - деп, аны кемсинтпей, кордобой мамиле кылган. Ушундай тарбия гана чыгармачыл ою өнүккөн, билерман намыскөй, элдин, уруунун, ата тегинин ариетин ойлоп, уятты өлүмдөн катуу көргөн инсандарды калыптандырган [2].

Курманжан даткадай, Шабдан, Байтик, Бишкек, Балбай баатырлардай тарыхый инсандардагы айкөлдүк, жоомарттык, даанышмандык касиеттерди ушундай улуттук ажары төгүлгөн таалим-тарбия системасы гана калыптандыра алат. Ар бир эле «мен кыргызмын» деген пенденин канына сиңип калган: жетим балага карата мээрмандык мамиле - бул элибиз

сыймыктана турган улуу гуманисттик, демократиялуу нарк, ата салтка айланган нуска. Байбы, кедейби, бийби же карапайым адамбы, бир жактан алып келген ырыскыны же белек-бечкекти өз балдары менен турган жетимге биринчи узатат эле. Анткени, ал өксүк экендигин сезбеши керек. Бүгүн элибиз бул касиетин жоготуп жаткансыйт. Жетим бала жесир аялдын өксүктүгүн сездирген инсанды байлыгына, бийлигине карабастан бейадеп эч нерсе көрбөгөн пас адам деп баалайт, чыныгы кыргыз.

Кыргыз элинин улуттук тарбия системасында мындай айкөлдүктү, мээрбандыкты, улуттук намыз, ариет үчүн өз жанын да аябаган жоомарттыкты тарбиялай турган салт өтө эле көп. Элдик тарбиядагы бул жагдайды баамдаган даанышман педагогдор: Я.А. Коменскийдин, Я. Корчактын, В.А. Сухомлинскийдин улуу идеяларынын кыргыздын элдик педагогикасынын тажрыйбалары менен үндөштүгү байкалат. Бул даанышман педагогдордун улуу идеяларына аалам эли баш ийип, таазим кылып жатса, ошондой улуу идеялар менен үндөш ата-бабаларыбыздын таалим-тарбиядагы тажрыйбасын таназар албай отурганыбызды кандай деп бааласак болот?

Үй-бүлөдө балдарды тарбиялоо проблемасы көптөгөн кылымдар бою эле ар түрдүү изилдөөлөрдүн объектисине айланып келүүдө. Улуу даанышмандардын идеяларын Ш.А.Амонашвили, Б.Н. Никитин өңдүү жаңычыл педагогдордун бир тобу чыгармачылык шыктануу менен практикага ашырышкан. Я. Корчак менен В.А. Сухомлинскийдин педагогикалык залкар идеялары, барыдан мурда, зомбулук педагогиканы күйүмдүү педагогикага айландыруу. Күйүмдүү педагогика тарбиячыдан баладагы адамды көрө билүүнү, ар бир баладан келечекте жакшы адам чыгаарына шек келтирбей ишенүүнү, тарбиялануучудагы адамдын беделин түшүрүп, аны кемсинтип, кордоого жол койбоону, андагы болочок жакшы адамды урматтап, ага тең ата мамиле кылууну талап кылат [5]. Тарбиячы баланы ата-эненин сыңары, кылчандабай, жан-дили менен сүйүп, алардын ички дүйнөсүнө үңүлүп кире ала турган чыйырды аныктоого жөндөмдүү болууга тийиш деген талапты коюшкан. Демек, болочок мугалимди, тарбиячыны тандоодогу эң негизги нерсе баланын жан дүйнөсүнө үңүлүп кирүүчү чыйырды аныктай билүү жөндөмдүүлүгү. Ансыз келечекте биз окутуп тарбиялаган адистерден жакшы тарбиячы чыкпайт.

Кыргыз этнопедагогикасы бир топ жаш илим, ал этнография, педагогика, психология, антропология, фольклористика, адабияттаануу, лингвистика ж.б. этнологиялык илимий билимдердин табылгаларына жана элдик тажрыйбаларга таянылуу менен XX кылымдын 2-жарымынан бир кыйла кеңири өнүгүүгө багыт алды. Алгачкы диссертациялык изилдөө 1964-жылы агартуучу акын-демократ Тоголок Молдонунун (Байымбет Абдырахманов) педагогикалык идеяларына арналып Ж.Койчуманов тарабынан жазылган [3]. Анда таалимчи-акын катары Тоголок Молдо өз чыгармаларын балдарга ылайыктап жазылгандыгы, элдик арман-кошок, тамсилдерди акын балдардын жашына карата адаптациялап иштеп чыккандыгы айтылат. Кийинки кандидаттык диссертация 1965-жылы Б. Байсеркеев тарабынан кыргыз акын-демократтары Токтогул Сатылганов менен Тоголок Молдонунун чыгармаларындагы этикалык көз караштар боюнча корголгон. Андан кийин кыргыз этнопедагогикасы тармагындагы изилдөөлөр 70-80-жылдарда Москвада Г.Н. Волковдун жетекчилигинде жүргүзүлдү. Алардын бири Т. Ормонов «Семья и школа» журналына «Мудрые заповеди народа» жана «Советская педагогика» журналына «Педагогическая пансофия киргизского народа» деген макалаларын жарыялап, Фрунзе шаарынан «Идеи военно-патриотического воспитания в эпосе «Манас» деген китебин жана макаласын басып чыгарат [4]. Мына ушул эмгектери анын 1972-жылы Казань шаарында жактаган педагогика

илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча коргогон диссертациясына негиз болгон. Алгачкы кыргыз энопедогогдорунун бири Т. Ормонов «Манас» эпосунда балдардын тарбиясы боюнча бир нече факторлорду көрсөтөт, алар: туулган жерин сырт душмандардын басып жаткандыгын түшүнүүсү; аскердик куралдарды колдонууну улуу адамдардын көмөгү менен үйрөнө башташы; атка чапчаң жүрүүсү; ат үстүндө баратып найза, кылыч, жаа сыяктуу куралдарды колдоно билүүсү; жамбы атып түшүрүүсү; ат жалында тыным албай, уктабай күндөп-түндөп жүрө алышы; балдардын он эки жашынан бир лидерге – Манаска баш ийүүсү; ички рухунда мекенчилдик, мекенди боштондукка чыгаруу идеясынын болушу ж.б. Бул үчүн Манастын элдик тарбиячылары Ошпур, Ажыбай, Бакай, Кошой ж.б. адамдардын баланы тарбиялоо аракеттери көрсөтүлөт.

Б. Апышовдун жогорку класстардын окуучуларын эмгекке даярдоодо элдик салттарды пайдаланууга арналган диссертациясы да кыргыз балдарын тарбиялоодо эмгектин ролу көрсөтүлгөндүгү менен баалуу. Биз кыргыз балдары эмгектин кандай түрлөрүнө аралашкандыгын белгилөө менен малчылык, дыйканчылык, кол өнөрчүлүгү, аңчылык кыргыз балдарынын инсан катары калыптануусунда өзгөчө ролдо экендигин чагылдырдык.

Кыргыз этнопедагогдорунун алгачкы муунуна кирген Ж.Бешимов окуучуларды адеп-ахлактык жактан тарбиялоодогу элдик салттарды азыркы мектепте колдонуу боюнча диссертация жазган, анда кыргыз балдарынын адептик жетилүүсүнүн этаптары ачылып берилет.

К. Кыдыралиев 1979-жылы кыргыз элинин жомоктору балдардын дүйнө таанымын кеңейтип, сөз маданиятын жогорулатуучу, аларга тарбия берүүчү каражат экендигин көрсөткөн диссертациясын жана 2010-жылы «Этнопедагогика – улуттук нуктагы таанып-билүүнүн жана тарбиялоонун булагы» деген окуу китебин жазган [5].

XX кылымдын 70-жылдарындагы кыргыз этнопедагогикасын изилдөөчүлөрдүн катарына С.М. Саипбаевди кошууга болот, ал кыргыз элдинин улуттук оюндарынын педагогикалык маанисин көрсөткөн китебин жана кенже эпостордун негизинде элдик булактарды пайдаланып тарбия берүүнүн жолдорун көрсөткөн кандидаттык диссертациясын жазган. 70-жылдарда кыргыз акындары Токтогул Сатылгановдун чыгармачылыгындагы таалим-тарбиялык ойлор тууралуу Н.И. Имаева кандидаттык диссертациясын жана анын негизиндеги китебин окурмандарга тартуулаган.

Кыргыздардын улуттук оюндары байыркы убактан тартып эле балдардын жана жаштардын курак өзгөчөлүгүнө карай иштелип чыккан жана пайдаланылган. Мына ушул элдик оюндардын педагогикалык маани-маңызы, аларды азыркы күндө пайдалануунун педагогикалык шарттары тууралуу Х.Ф. Анаркулов диссертациясын жана монографияларын жазса, Т.Э. Уметов диссертациясын жана китептерин иштеп чыккан.

А.Т. Калдыбаева төкмө акын Калык Акиевдин чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык идеялар боюнча кандидаттык жана элдик акындар Т. Сатылгановдун, Өтө Көкө уулунун (Жеңижоктун), Барпынын, Тоголок Молдонунун ырларындагы таалим-тарбиялык ойлор тууралуу доктордук диссертациясында жана монографияларында кыргыз төкмө ырчыларынын чыгармаларын талдоо менен алардын ойлоруна токтолот. Эмгегинин «Балдардын инсан катары калыптануу процесси эл акындарынын чыгармачылыгында» деген бөлүмүндө «кыргыз акындарынын ырларында балдар менен кыздардын, жалпы эле адамдын таалим-тарбия берүү тууралуу ойлорун талдоого алып», Жеңижок Өтө уулунун «Балалык» деген ырын, Токтогулдун «Тойпоңдогон жаш балдар», «Балалык» аттуу чыгармаларын, Барпынын бир катар ырларын талдап, алардагы балдардын курак өзгөчөлүктөрү жөнүндө сөз

кылат [6]. «Баланын төрөлүшү, жарык дүйнөгө келиши тууралуу ойлор Барпы Алыкуловдун чыгармачылыгында дагы башкача өңүттөн каралып, этникалык өзгөчөлүктөр жалпы адамзаттык гуманисттик ойлор менен айкалыштырылат», «... бала үчүн, анын туура өсүшү, дени сак жетилиши үчүн ата-эне укканын, көргөнүнүн баарын аткарган. Тынымсыз уруш, согуш жүрүп, жоо колу менен жаңжалдар, кала берсе уруулук чатактар көп болуп турган кыргыз элинде баланын аман-эсен, алты саны бүтүн, күчтүү, шамдагай өсүшү өзгөчө жалпы элдик мааниге ээ болгон. Ал бала бир үй-бүлөнүн эле мүлкү эмес, жалпы уруктун, андан өтүп уруунун, мамлекеттин байлыгы болгон». «Барпы Алыкуловдо да, Жеңижокто да баланын эң жакын тарбиячысы – ата-эне, коомчулук», – деп айтат.

Баланын инсан катары калыптануу мезгилинде бала алган тарбиялар тууралуу акындардын ырын анализдеп келип, А. Калдыбаева мындай дейт: «Биринчиден, табият менен алака-катышта болот, кыргыз баласынын жаңы табият менен биригип калат («Агын сууну бойлошот, кой дегенге болбостон, балчык кечип ойношот», «Топучак издеп шиш менен, казып жүргөн балалык»).

Экинчиден, анын акыл-эси оюн менен байланышып, оюн ал үчүн таанытуучулук, тарбия берүүчүлүк функция аткарат («Он жашарда октолот, агайныга жоголот», «Оюн кызык көрүнүп, зарыгып жумшап жатсаң да, тил албаган балалык», «Жети жашка барганда, айылдагы иттерди, кууштурган балалык», «Сегиз жашка барганда, оюнга такыр тойбогон, оромпой тээп, чики атып, ок жыландай сойлогон», «Оюнга мооку канбастан, жутунуп турган балалык» ж.б.).

Үчүнчүдөн, кыргыз баласы элдин чарбачылыгы, турмуш-тиричилиги менен тааныша баштайт («Жети жашка барганда...тезек терип, суу ташып, бир аз жумуш кылган балалык», «Сегиз жашка барганда...торпокту минип жүдөткөн, тотугуп бетин түлөткөн, кубалап кулун, тайларды, кубарып чарчап күнү өткөн», «Тогуз жашка барганда... «Эки айылдын жылкысын, алдыртан кошуп ийишип, айгыр менен айгырын, алыштырган балалык», «Он бир жашка келгенде, чыйрак болсо ат чабат» ж.б.).

Төртүнчүдөн, бала – бул али инсан катары жетиле элек индивид, демек, анда балалык бөксөлүктөр, дал ошол балалыгы менен кызык да, сонун да өзүнчө белгилер бар учур («Менин атым күлүк» деп, жарыштырган», «Айлына мейман келгенде, «алакүш» деп иттерди, тукуруп турган», «Тетири кийип чапанын, атчан адам көрүнсө, үркүтмөккө жол тосот!» ж.б.).

Ошентип, эл акындарынын чыгармачылыгын этнопедагогикалык аспектиден изилдеген А. Калдыбаева ырчылардын чыгармачылыгындагы этностук бир өзгөчөлүктү көрсөтүп берген [6].

Кыргыз этнопедагогикасындагы көрүнүктүү окумуштуу А. Алимбеков кандидаттык жана доктордук диссертациясында», «Кыргыз этнопедагогикасы» китебинде улуттук тарбияны кыргыздар балдарды тарбиялоого багытталган ишенимдүү маалыматтарга негизделүү менен көрсөтөт. «Колдо болгон этнографиялык, фольклордук материалдар тастыктагандай, кыргыз эли баланы тарбиялоо иши канчалык эрте башталса, анын натыйжасы ошончолук жемиштүү болорун ачык-айкын түшүнгөн [7]. Элдин бул көз карашы да тарбиялоону табиятка шайкеш жүргүзүү жөнүндөгү элдин эмприкалык билимдерине негизделген. Муну «Жашында жакшы көктөгөн көчөт, тез өсүп-өнөт: адам да ошондой. Жашында сергек, сезимтал болсо, чоңойгондо баамчыл, тырышчаак, мээнеткеч адам болот» деген элдик пикирлер ырастап турат.

Элдин түшүнүгүндө адам жашында жабышкан жаман адат менен өнөкөттөн өлгөндө гана кутулат. Бул элдик педагогикалык тыянак «Сүт менен бүткөн мүнөз сөөк менен кетет», «Жашында кылжың болсо, карыганда мылжың болот», «Козусунда тойбогон токтусунда түрткөнүн койбойт» деген сыяктуу макалдарда таасын туюнтулган. Ошондуктан, элдин тарбия практикасында «Баланы башынан...», «Жаш кезинде билгениң ташка тамга баскандай» – деген эреже-жоболор ырааттуу жетекчиликке алынган. Адамдын тарбиялык мүнөзүнүн өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтүү аракети акындар чыгармачылыгына да мүнөздүү. Мисал иретинде Жеңижоктун «Балалык», Токтогулдун «Тойпоңдогон жаш балдар», «Балалык» аттуу чыгармаларын көрсөтүүгө болот. Тилекке каршы, бул багыттагы элдик эмприкалык билимдер этнопедагогика жана этнопсихология илимдеринде атайын аңдала элек» - деп бул багыттагы проблемаларды да ачып көрсөтөт.

А. Муратов бир катар эмгектеринде элдик педагогиканын ар түрдүү аспектилерин жана алардын улуттук фольклордогу, акындар чыгармачылыгындагы, Ч. Айтматовдун роман-повесттериндеги колдонулуш проблемаларын изилдөөгө алган. Анын эмгектеринде кыргыз элдик тарбиялоо маданиятынын бир бөлүгү катары балдардга тарбия берүү бөтөнчөлүктөрүнүн мазмуну, максаты, каражаттары көрсөтүлгөн.

Кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы жана улуттук сөз өнөрүнүн балдарга арналган чыгармаларындагы таалим-тарбиялык каражаттардын трасформацияланышы С.К. Рысбаевдин эмгектеринде чагылдырылган.

Мына ушулардын ичинен К. Жаныгулов диссертациясында элдик ырчылардын чыгармачылыгынын мисалында кыргыздар балдардын тарбиялык өзгөчөлүктөрүн ачып көрсөтөт.

Ошентип тарбия ишинин тыянагын туура чыгарып, туура баа берүүнүн мааниси зор. Реалдуу тарбиялык милдеттерди алдыга коюп, жакшы план менен тарбияны туура уюштуруу. үчүн жамааттын жана ар бир инсандын калыптануу жана өркүндөө денгээлин так билүү зарыл. Жетишкен деңгээлге таянбай туруп, тарбия жараянын ийгиликтүү уюштуруу мүмкүн эмес. Педагогиканын негизги жобосу баланы тарбиялоо үчүн аны да, жамаатты - тарбиялоо үчүн жамаат чылыкты да ар тараптан терен иликтеп билүү ылазим. Ансыз тарбия иши, ошондой эле окутуу иши дале, акырындап барып ортозаар балага калган бут балдарды теңөөгө умтулууга жана шаблондуулук, трафареттүүлүккө жетишүүгө жасаган далалатка айланып калат. Тарбия ишин жыйынтыктоодо балдардагы жакшы жүрүш-туруштун ык, машыгуу жана түрдүү адаттары калыптангандыгын аныктоонун мааниси өтө чоң. Анткени адамдын ким экенин анын кылган ишин, айткан сөзү менен аткарган ишинип байланыш денгээли аныктайт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Измайлов А.Э. Народная педогогика: Педагогические воззрения народов Средней Азии и Казахстана. - М., 1991.
2. Даминова И. Кыргыз педагогикасынын прогрессивдүү идеялары жана тажрыйбалары аркылуу башталгыч класс окуучуларын экологиялык жактан тарбиялоо: пед. ил. канд. дисс. автореф. - Бишкек, 2010. – 22 б.
3. Койчуманов Ж. Элдик педагогиканын берметтери. - Бишкек, 1998.
4. Ормонов Т. Педагогические воззрения древних киргизов. Эпос
"Манас". Автореф. дис. канд. пед. наук. – Казань, 1972.

5. Кыдыралиев К. Этнопедагогика - улуттук нуктагы таанып-билүүнүн жана тарбиялоонун булагы. – Б., 2010. - 488 б.
6. Калдыбаева А.Т. Эл акындарынын чыгармачылыгындагы этнопедагогикалык идеялар. - Б., 2005. - 344 б.
7. Алимбеков А. Кыргыз этнопедагогикасы. - Бишкек: Алтын тамыр,

УДК 371.3:812.12.7.
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-296-303

Айдралиева А. А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Айдралиева А. А.
КНУ им. Ж. Баласагына
Aidralieva A. A.
KNU J. Balasagyn

ORCID:0009-0009-7061-7202, SPIN-код: 5405-7128

КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ КУТТУКТОО КОНЦЕПТИНИН МААНИЛИК ЖАКТАН БӨЛҮНҮШҮ
СМЫСЛОВОЕ РАЗДЕЛЕНИЕ КОНЦЕПТА ПОЗДРАВЛЕНИЯ НА КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ
SEMANTIC DIVISION OF THE CONCEPT OF CONGRATULATIONS IN KYRGYZ AND ENGLISH

Аннотация: Макалада кыргыз жана англис тилдериндеги куттуктоолордун маанилери каралды жана салыштырылды. Турмушта «куттуктоолор» жакшылык жана ден соолук каалоолорун билдирүү менен тыгыз байланышта экенин көрүүгө болот. Куттуктоолор адресатка жакшы маанай тартуулоого багытталган. Куттуктоо – бул эң оболу адамдардын мамилесинде, адамдык иш-аракетинде камтылган этиканын категориясы. Жакшылык түшүнүгүндө адамдар өздөрүнүн эң жалпы кызыкчылыктарын, тилектерин, келечекке болгон каалоолорун жана үмүттөрүн билдирет. Заманбап түшүндүрмө сөздүктөр боюнча куттуктоо, биринчиден, кубанычтуу, жагымдуу нерсеге байланыштуу саламдашуу, экинчиден, ошондой саламдашууну камтыган текст деп аныкталат. Англис жана кыргыз тилдериндеги “куттуктоолордун” ортосундагы айырмачылыктар менен жалпылыктар эки элдин менталитетине, улуттук каада-салттарына, социалдык чөйрөсүнө, маданиятына карата аныкталат.

Аннотация: В статье рассмотрены и сопоставлены значения поздравлений на кыргызском и английском языках. В человечестве «поздравления» тесно связаны с выражением пожеланий добра и здоровья. Поздравления направлены на то, чтобы поднять настроение адресату. Приветствие-это категория этики, которая прежде всего содержится в человеческом отношении, в человеческой деятельности. В концепции добра люди выражают свои самые общие интересы, стремления, желания и надежды на будущее. Согласно, современном, толковом словарьях, приветствие определяется, во-первых, как приветствие,

связанное с чем-то радостным, приятным, а во-вторых, как текст, содержащий такое приветствие. Различия и общие черты между “поздравлениями” на английском и кыргызском языках определяются менталитетом, национальными традициями, социальной сферой, культурой обоих народов.

Abstract: The article considers and compares the meanings of congratulations in Kyrgyz and English. In humanity, "congratulations" are closely related to the expression of wishes for good and health. Congratulations are intended to cheer up the recipient. Greeting is a category of ethics, which is primarily contained in human relations, in human activity. In the concept of good, people express their most common interests, aspirations, desires and hopes for the future. According to modern explanatory dictionaries, a greeting is defined, firstly, as a greeting associated with something joyful, pleasant, and secondly, as a text containing such a greeting. Differences and common features between “congratulations” in English and Kyrgyz languages are determined by the mentality, national traditions, social sphere, and culture of both peoples.

Негизги сөздөр: куттуктоо, саламдашуу, кубанычтуу, кеп маданияты, тарых, сөздүк, жаңы жыл, туулган күн, сылыктык, салт.

Ключевые слова: поздравления, приветствия, радостные, культура речи, история, словарь, Новый год, День рождения, вежливость, традиция.

Keywords: congratulations, greetings, joyful, culture of speech, history, dictionary, New Year, Birthday, politeness, tradition.

Куттуктоо коомдук жана маданий компоненти менен олуттуу жана адамдардын сүйлөө өз ара аракеттенүүдөгү маанилүү ролу менен концепт катары каралышы мүмкүн жана туруктуу эмес, себеби, алар кандайдыр бир «маанилердин “түйүнү» болуп саналат. Куттуктоолордун мааниси белгилүү бир коом үчүн жалпы болгон “жашоо-тиричилигинде”, ар бир улуттун жарандарынын жүрүм-турум стереотиптеринин негизинде түзүлөт. Н.М. Шанский өзүнүн сөздүгүндө “куттуктоо” - бул здоровье – ден-соолуктан алынган префикс, ал өз кезегинде ден-соолук деген сөзгө уланган -ити суффиксинин жардамы менен жасалган – деп аныктаган. Демек, бул сөз түзмө-түз «ден соолук каалайм» дегенди билдирет [8.349].

Демек, жогорудагы аныктамалардан улам «куттуктоолор» жакшылык жана ден соолук каалоолорун билдирүү менен тыгыз байланышта экенин көрүүгө болот. Куттуктоолор адресатка жакшы маанай тартуулоого багытталган. Куттуктоо – бул эң оболу адамдардын мамилесинде, адамдык иш-аракетинде камтылган этиканын категориясы. Жакшылык түшүнүгүндө адамдар өздөрүнүн эң жалпы кызыкчылыктарын, тилектерин, келечекке болгон каалоолорун жана үмүттөрүн билдирет. Заманбап түшүндүрмө сөздүктөр боюнча куттуктоо, биринчиден, кубанычтуу, жагымдуу нерсеге байланыштуу саламдашуу, экинчиден, ошондой саламдашууну камтыган текст деп аныкталат. Куттуктоо сөзү жана анын келип чыгышы көбүнчө сылык-сыпаа, экспрессивдүүлүктү күчөтүүчүлөр менен айкалышып колдонулат: жылуу, чын жүрөктөн, чын ниеттен, жан дилимден, чындап ж.б. Мисалы 85 000 сөздү камтыган орусча-кыргызча сөздүктө “куттуктоо” термини мындайча чечмеленет:
1. Куттуктоо, кимдир-бирөөнү куттуктоо, кандайдыр бир ийгиликтери менен куттуктоо; 2. Жаңы жыл менен куттуктоо; 3. Туулган күн менен куттуктоо [5.230]. Кыргыздар жаңы жылды минтип куттукташат: Жаңы жыл жыкшылыктын жылы болсун, Төрүбүзгө бакыттын кушу консун! Ырыскысын аябай Кудай таалам, Тоодой кенен кампабыз данга толсун. Элибизде пейили тарлар азайышсын, Кыз-жигиттер сүйүшүп кат алышсын. Мээрим берип, жараткан кудуреттүү, Оорулуулар онтогон сакайышсын [6.183]. Ал эми жаңы тамга

киргенде: Жаңы салган үйүңөргө кут консун, саябан дарактуу, кербен сарай болсун, санаасы бузук кирсе, дили агарып кайцын, кеселман кирсе, ооруусу айгып, айкыш. Корооң ырыс-ыйманга койундаш ойногон уул-кыздарга толсун. Иргенден май агып турсун, иргелген досторун келип, сайран курсун» - деп куттукташат [1.26]. Мисалы, бала төрөлгөндө кыргыздар: Аман-эсен эр жетип, башына алтын куш консун. Келечектеги кең болуп, Бак-таалайга туш болсун, Эр азамат уул болсун [4.230].

Ал эми Ушакованын сөздүгүндө куттуктоо терминине мындайча мүнөздөмө берилген: Куттуктоо - (алып келүү, алуу) – ийгиликтүү, майрамдарда атайын куттуктоо үчүн түзүлгөн текст; Почта аркылуу куттуктоолорду алыңыз. Куттуктоо - кимдир бирөөгө, бир нерсеге кубаныч сезимин билдирүү, кандайдыр бир жагымдуу учурга же окуяга байланыштуу учурашуу Ийгилик менен, ыйгарылган сыйлыктар, жеңиш күнү менен, туулган күнүң менен куттуктайм. Birthday girl, today's your day! Time to eat cake, sing songs and play! There are so many ways to have birthday fun.Here's hoping you get to do every one! I wish you Happy birthday and hope you'll have a great day! (Мен сени туулган күнүң менен куттуктайм жана бул күндү жакшы өткөрөт деп ишенем) [7.41].

Азыркы учурда коомдогу майрамдын көбөйүшүнө, жашоо-шарттын ар тараптуу өнүгүшүнө, тышкы факторлордун таасири астында, глобализациялык шартка жараша куттуктоолордун мазмуну дагы өзгөрүү жолунда болуп келет. Ошентип, мисалы, куттуктай турган бир катар иш-чаралар (кызматкердин эс алуусу, адамдын юбилейлери, сүйүү күнү, машина алуусу, там салуусу, конокко келүүсү, байгени жеңип алуусу ж.б.) Эгерде кыргыз тилиндеги сөздүктөрдө "куттуктоо" ийгиликтерде гана айтылгандагы белгилүү болсо, азыркы учурда куттуктоонун жазма формасы өнүктү. Айрыкча мындай куттуктоолор учурда телефон аркылуу, коомдук иш-чараларга мамлекеттик кызматкерлер тарабынан, көрүнүктүү инсандардын маарекелеринде жана открыткаларга жазылып берилет. Мисалы куттуктоо баракчасы, белекке жазылган текст, презентация белек, ыраазычылык кат, куттуктоо сөзү, кубаныч же тилектештик билдирүүсү ж.б.у.с. Е.В.Вдовина өзүнүн диссертациялык ишинде куттуктоо концепттерин мындайча аныктаган: Оң сезимдерди жана эмоцияларды билдирүү; Ырахат, кубаныч; Көңүл буруу; Жакшы ниет; Сыйлоо, сүйүү жана баалоо белгиси; Чакырылган адамдын сезимдерин билдирүү; Майрамдык иш-чарага карата айтылган жакшы сөздөр, салтанаттын баатырына айтылган каалоо [2.75].

Ар бир улуттун өзүнүн сүйлөө этикеттик белгилери бар. Ошол элдин маданиятына, тарыхына байkаныштуу туруктуу этикеттик формалары жашап келет. Коомдогу заманбап шарттарга ылайык, улуттун салттуу кеп этикеттери дагы көпчүлүк учурда өзгөрүүлөргө учурайт. Этикеттик салттуу маданият жалпысынан жүрүм-турумга жана өзгөчө сүйлөө жүрүм-турумуна карата мүнөздөлөт. Этикеттин эрежелерин сактабаган адам начар билимси, адеп-ахлаксыз же кемсинтүүчү катары кабылданат.

Азыркы ааламдашуу процессинде тышкы байланыштардын натыйжасында ар кандай элдердин ортосунда сүйлөө этикетиндеги айырмачылык идеясы көбүрөөк өнүккөн жана башка элдин сүйлөө жүрүм-турумун тууроо көндүмдөрү ал тургай коомдун мүчөсү үчүн сыймыктануунун булагы болушу мүмкүн. Кеп этикети улуттук тилдин жана маданияттын маанилүү бөлүгү бойдон калууда. Эгерде чет элдин кептик этикеттерин, сүйлөө коммуникациясынын эрежелерин билбесе жана иш жүзүндө колдоно билүү камтылбаса. Чет тилин билүүнүн жогорку деңгээли жөнүндө сөз кылуу мүмкүн эмес, Айрыкча сүйлөө этикетине адамдардын коштошуу, өтүнүч, кечирим суроо, ар кандай кырдаалдарда кабыл

алынган кайрылуу формалары, сылык сүйлөөнү мүнөздөөчү интонациялык өзгөчөлүктөр ж.б.

Ар бир улуттун эзелтеден калыптанып калган куттуктоо маданияты бар. Англис жана кыргыз тилдеринде эки жаштын баш кошуу тоюнда айтылуучу куттуктоолор өтө арбын. Кыргыздарда: Алла берген ак өргөнөр жапжаңы, Бул кубаныч эшигин кең ачканы. Ушул үйдөн силер үчүн ар дайым, Жакшы күндүн ата берсин ак таңы. Эки жаш кармашкан колуңар бекем болсун! Эгин эгээрде колуңарга кетмен болсун! Ороорго колуңарда орок болсун! Орооңорго түмөн байлык топтолсун! Жашоонор до чексиз өмүр болсун! Куттуу болсун ак никелүү тоюңар. Орундалсын көптөн күткөн оюңар, Келечекке карай кадам таштаган. Шыдыр болсун, ачык болсун жолуңар! Жолуңарга эч ким тоскоол болбосун, Жашооңорго ынтымактар орносун. Кош теректей бирге өсүп экөөңөр, корооңордо наристелер ойносун! [9.95]. Англис жана кыргыз элдеринде баш кошуу үлпөтү эң башкы майрамдардан болуп саналат. Башка майрамдарга карганда эки жаштын баш кошуу тоюнда өтө арбын куттуктоолор айтылат.

You're in love... it's wonderful!
Wish for your family good luck.
Let cup of wealth always be full
And in routine never get stuck.

Wish you can love, respect, forgive.
Let your hearth will be full of friends,
Laughing of kids. Whenever you live
Tell always for half "You're the best!"
Сиз сүйүп калдыңыз. Кандай сонун!
Башыңа амандык тилеймин.
Береке тоскон ар дайым,
Күнүмдүк турмуш сизди ылдый тартуусуна жол бербеңиз.
Сүйүүнү, сыйлаганды билгиле,
Керек болсо кечиргиле.
Үйүңүздө досторуңар толо болсун!
Араңарда балдардын күлкүсү болсун!
Булуттар канчалык калың болсо да,
Бири-бириңерге: «Силерден артык эч нерсе жок!» -деп куттук сөзү айтылат англис тилинде [10]. Кыргыз элинде жаш жубайларга «көп балалуулукту», «эмгекчилдикти», «ынтымактуулукту», «бактылуулукту», «узун өмүр жашты» каалаcа, англичан элдеринде «сүйүүнү», «ийгиликти», «жакшы сөздү» каалашат. Биз жалпы жолунан кыргыз тилиндеги куттуктоолорду маанисине жараша төмөнкүдөй бөлүштүрдүк.

Таблица 1.

Жаш балдарга арналган куттуктоо	Бой жеткенде айтылуучу куттуктоолор	Туулган күндөрдө айтылуучу куттуктоолор	Турмуш-тиричиликке байланыштуу айтылуучу куттуктоо	Белгилүү майрамдарда айтылуучу куттуктоо	Кесипчиликке байланыштуу куттуктоо
Төрөлгөндө Бешикке салганда Кыркын чыгарганда Сүннөткө олтургузганда Мектепке барганда Мектепти аяктаганда	Кыз узатканда Сөйкө салганда Баш кошкондо	Отуз жашта Элүү жашта Алтымыш жашта 90 жылдык маарекеге куттуктоо Күмүш той Алтын той	Аскердик кызмат өтөөдөн келгенде Алыскы сапардан келгенде Там тойдо Машина алганда Жалпы элге куттуктоо Досторду куттуктоо Кудаларды куттуктоо Максатташтарды куттуктоо Дыйканды куттуктоо Теңтушту куттуктоо Максатташтарды куттуктоо	Жаңы жылды куттуктоо 23-февраль мйрамын куттуктоо 8-март Аялдардын Эл аралык күнүндө 9-май Улуу Ата-Мекендик согуштун жеңиши күнүндө 21-март Нооруз майрамы Мусулмандардын Курман айты Орозо айт	Жаңы кызматка орношкондо Саяпкердин ийгилигин куттуктоо Мергендин ийгилиги Баатырды куттуктоо Дыйканга айтылуучу куттуктоо Таланттуу адамды куттуктоо

Англис тилинде адамдар белгилүү, диний майрамдары менен, кимдир бирөөнүн жашоосундагы кубанычтуу окуялар менен (үй-бүлө куруу, үйлөнүү, баланын төрөлүшү, жогорку окуу жайга тапшыруу, диплом алуу, илимий даражага ээ болуу, каалаган наам, көтөрүлүү, туулган күнү, ж.б.) куттукташат. Көпчүлүк учурда англис тилинде досторду, классташтарды, тааныштарды, ата-энелерди, кошуналарды, кесиптештерди, билим ээлерин куттукташат. Британдыктар менен кыргыздар үчүн иш-чаранын алдын ала куттуктоо салт эмес. Ар дайым майрам келгенде гана куттукташат. Эгерде өз учурунда куттуктоого мүмкүнчүлүк болбосо, анда бир нече күндөн кийин деле куттуктап коюу туура деп белгиленген. Бул учурду кыргыз элинде “Ийгиликтин эрте-кечи жок” деп коюшкан. Куттуктоодон баш тартууну сабатсыздык, адепсиздик гана эмес, кас адам, пикир келишпестик (ийгиликтер менен) деп да түшүнүшөт.

Англис тилинде куттуктоолор күнүмдүк жашоодо да, расмий куттуктоолордо да узак эмес экендиги мисалдардан байкалат. Айрыкча анда аларда мээримдүү жана оптимисттик маанайдагы сөздөр айтылат. Кыргыздарда айрыкча, куттуктоолор ыр түрүндө, текст түрүндө жана узак сүйлөмдөр менен айтылат. Англис тилинде кеп этикетинин салттарына ылайык, үй-бүлөлүк, жеке майрамдары менен куттуктап коюу салтка айланган: туулган күн, үйлөнүү, мелдештерде жеңиш ж.б. Англия эли кыргыздар майрамдабаган, «Сулуу Пасха», «Ыйык Валентин күнү», «Коркунучтуу Хэллоуин», «Ыйык Патрик», «Апрель күнү», «Үйлөнүү үлпөт күнү» майрамын белгилешет. Мисалы: Warm wishes for a wonderful Easter! – Сулуу пасха менен куттуктайбыз! Happy St. Valentine's Day –Ыйык Валентина күнү менен! Spooky Halloween! - Коркунучтуу Хэллоуин менен! Happy St Patrick's Day – Ыйык Патрик Күнү менен! Нике кыюу күнүңөр менен куттуктайбыз! Чыдамсыздык менен зор ийгиликти күтөбүз! Best Wishes on Your Wedding Day!-Баш кошкон күнүңөргө жакшы тилектерди каалайбыз! Англис тилинде куттуктоолор мааниси боюнча "жалпы", "эмоционалдуу-көрктөндүрүүчү", "официалдуу", "жеке" (үй-бүлөлүк, сүйүктүүнү куттуктоо), "корпоративдик" (ишкер, партнердук, кесиптештерди куттуктоо, башчыны жана кол алдындагы адамды куттуктоо), адресатка багытталган кыскача куттуктоолор", "каалоо-тилек менен куттуктоолордун биргелешкен формасы", "адресанттын колу коюлган куттуктоо" болуп бөлүнөт. Мисалы жалпы куттуктоолор: Merry Christmas! Веселого Рождества! Көңүлдүү Рождество тилейм! Happy New Year! Жаңы жылыңыз менен! С Первым мая! Биринчи май майрамыңызыз менен! (May Day greetings to you!). Жакшы аба-ырайы менен куттуктайм! Fine weather is here at last! Алгачкы жаз гүлдөрү менен! Spring has come! Туулган күнүңүз менен! Happy birthday! It's your wedding anniversary. Congratulations! Бир жылдык үйлөнүү тоюңар менен! Куттуктайбыз! Күмүш тоюңар менен куттуктайбыз! Congratulations on your golden wedding/jubilee. Алтын тоюңар менен! С женитьбой! Let me congratulate you on your marriage. Баш кошкон күнүңөр менен куттуктайм! Best Wishes on Your Wedding Day! Турмушка чыкканыңар менен мыкты каалоо - тилектерди айтабыз! I've heard you got married. Congratulations! С рождением ребенка! Let me congratulate you on the birth of your child. Туулган күнүңүз менен куттуктайбыз! I hear you got your first pay/ wages. Congratulations! Биринчи эмгек акы алышың менен куттуктайбыз! Congratulations on your lucky win! С удачей! Ийгиликтүү утушуң менен! Congratulations on your good luck! Келишиң менен! Welcome! Кайтышың менен. Ийгиликтүү окуяны эскерүү менен адресаттын атын атап куттуктоо. Dear Mary, Happy New Year! Merry Christmas to all the Smiths! Happy Easter, Mr. and Mrs. Jones и т. Кымбаттуу Мэри, жаңы жылыңыз менен! Бардык Смиттерге бактылуу Рождество тилейм. Мистер жана миссис. Жалпы жолунан, англис тилиндеги куттуктоолорду 2-таблицага жайгаштырдык.

2-таблица

Жалпы куттуктоолор	Эмоционалдуу-көрктөндүрүүчү куттуктоолор	Расмий куттуктоолор	Жеке (үй-бүлө, достор, жакындарына каалоолор)	Корпоративдик (бизнес, өнөктөш, кесиптештерге каалоолор жетекчи же кол алдындагылар).

Merry Christmas! Веселого Happy New Year! С Новым Годом! С Первым мая! Congratulations! (May Day greetings to you!) Fine weather is here at last! С первыми весенними цветами! Spring has come! Happy birthday! С годовщиной свадьбы	My sincere congratulation on/upon... With all my heart I congratulate you on/upon... My warmest/most heartfelt congratulations on/upon...My warmest congratulation on/upon...	May I congratulate you on/upon... May I express my congratulations on/upon... Please accept my congratulations on/upon... Please accept my sincerest/ most sincere/ heartiest/ most heartfelt/ warmest congratulations...	Christmas greetings and best wishes for the New Year! Let the coming year bring you only positive emotions and expectations!	I hope the New Year will be a year of great happiness and success for you. Have a wonderful celebration!

1. Жогорудагы англис тилиндеги кутууктоолорду карап олтуруп, кыргыз тилдегидей эле “Куттуктоо” коммуникативдик кырдаалы менен ажырагыс байланышта экенине күбө болдук.
2. Англис тилинен айырмаланып Кыргызстанда бир катар диний, коомдук, кесиптик, юбилейлик майрамдар белгиленип, анда англис тилиндеги сүйлөө этикетинде колдонулбаган каалоо-тилектер айтылат. Мисалы: “Жентек той”, “Баланын кыркын чыгаруу”, “Сүннөткө олтургузганда”, “Мектепке барганда”, “Мектепти аяктаганына 10-20-30 жыл болгондугуна!”, “Нооруз”, “Курман Айт”, “Орозо Айт”, тушоо кесүү, бешикке баланы салуу, баланын кыркылыгы, үй алганда, сүннөткө отургузуу, саяпкердин ийгилигин куттуктоо, мергендин ийгилиги, баатырды куттуктоо, дыйканга айтылуучу куттуктоо, таланттуу адамды куттуктоо сыяктуу каалоо-тилектер орун алган эмес.
4. Биз жогоруда баса белгилегендей, англис тилиндеги оозеки сигналдар көбүнчө токтоо болуп саналат, көпчүлүк майрамдык куттуктоолор кыргызча учурашууга караганда өтө кыска угулат.

Жалпы жолунан алганда, англис жана кыргыз тилдериндеги “куттуктоолордун” ортосундагы айырмачылыктар менен жалпылыктар эки элдин менталитетине, улуттук каада-салттарына, социалдык чөйрөсүнө, маданиятына карата аныкталат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Ашымбаев К. Улуу сөз-уюткусу. «Эркин –Тоо» ААК. Бишкек. 2014. 44. 26-б.
2. Вдовина.Е. В. Поздравление и пожелание в речевом этикете: концептуальный и коммуникативный анализ. 10.02.01. Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук. М.2007.181.75
3. Даль В.И. Толковый Словарь живого великорусского языка в 4 томах. - М., 1989.234.

4. Дөөлөт Турумов.Тосттор, каалоолор, макал-лакаптар. Бишкек шаары ОАО “Эркин-Тоо басмаканасы.Эркиндик 65.3-183.
5. Русско-киргизский словарь. III том. Бишкек.2012.230
6. Турумов Дөөлөт. Тосттор, каалоолор, макал-лакаптар. Бишкек шаары ОАО “Эркин-Тоо басмаканасы.Эркиндик 65.3-222.34.
7. Толковый словарь Ушакова. Available at: https://ushakovdictionary.ru.
8. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. М.: «Просвещение», 1972. 349).
9. Эстебесов Э.Баталар, тосттор. Бишкек. 2015. “Сөздөр” басмаканасы. 156. 84-156.
10. https://puzzle-english.com/directory/congratulations.

УДК 37.017.92(575.2)(04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-303-308

Байтокова А. С.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Байтокова А. С.
КНУ им. Ж. Баласагына
Baitokova A.S.
KNU J. Balasagyn

ЖАШ МУУНДАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАНЫН РОЛУ
РОЛЬ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ФОРМИРОВАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ
THE ROLE OF NATIONAL PEDAGOGY IN THE FORMATION OF THE YOUNG GENERATION

Аннотация: Макалада элдик педагогиканын баалуулуктарына кайрылып, элибиздин кылымдардан келе жаткан тажрыйбаларын колдонуу менен андагы баалуулуктарды келечек муундар үчүн сактап калуу маселеси каралат. Аталган темадагы макала бүгүнкү күндө балдарды элдик педагогиканын жана улуттук баалуулуктардын негизинде тарбиялоого арналган маселелерди толук камтый алат. Макала элдик тарбиянын үлгүлөрүн жаш муундарды тарбиялоодо колдонууну сунуш кылат жана Ата журттун эркиндиги үчүн күрөшүүгө даяр, элдин ынтымагын, ата-бабалардын нарк-нускалуу сөздөрүн, каада-салтын, улуттун ар-намысын ыйык сактаган, бийик туткан инсанды тарбиялап өстүрүүгө салым кошууга даяр келечек муунду калыптандыруу маселесин козгойт.

Аннотация: В статье говорится о народной педагогике и рассматривается проблема сохранения ее ценностей для будущих поколений с использованием многовекового опыта нашего народа. Статья на указанную тему в полной мере освещает вопросы воспитания детей в настоящее время на основе народной педагогики и национальных ценностей. В статье предлагается использовать модели народного воспитания в воспитании подрастающих поколений.Ставится вопрос о формировании будущего поколения, борющегося за свободу Родины, сохраняющего единство народа, ценное слово предков, традиции и честь нации, готового внести свой вклад в воспитание благородной личности.

Abstract: The article talks about the values of national pedagogy and considers the problem of preserving its values for future generations using the centuries-old experience of our nation.
The article on this topic can fully illuminate the issues of education of children today on the basis of national pedagogy and national values.In the article, it is proposed to use the model of national education in the education of the younger generations, and the question is raised about the formation of the future generation, fighting for the freedom of the Motherland, preserving the unity of the people, the valuable word of the ancestors, the traditions and honor of the nation, ready to contribute to the upbringing of a noble personality.

Негизги сөздөр: баалуулуктар, элдик тарбия, жаш муун, калыптандыруу, ааламдашуу, каада-салт.

Ключевые слова: народное воспитание, формирование, глобализация, молодое поколение, ценности, традиции.

Keywords: national education, formation, globalization, young generation, values, traditions.

Учурдагы ааламдашуунун мезгилинде жаш муундарды туура калыптандыруу жана таалим-тарбия берүү, дүйнөлүк прогрессивдүү тенденцияларга биригүүгө басым жасоо, ар бир адамдын бизди курчап турган дүйнөнүн субьектиси экендигин түшүнүү менен кабыл алуу зарылдыгын көрсөтүүдө. Жаштарды элдик педагогиканын таасиринде тарбиялоонун актуалдашуусуна дүйнөлүк деңгээлде жүрүп жаткан экологиялык көйгөйлөр, баңгилик, аракечтик, адам сатуу, селсаяктык, өз өмүрүнө кол салуу ж.б. терс көрүнүштөрдүн күч алышы менен бирге жаш муундардагы адеп-ахлак жана руханий, ыйман-ызаттык багыт алуусуна түрткү болууда. Бул маселе, элдик педагогикага, башкача айтканда, элдин түпкү тамырына, тилине, дилине көңүл буруу жөнүндөгү теориялык-практикалык ой-тутумдарга кайрылууну талап кылат.

Г.Н.Волков: «Эң күчтүү, эң таасирдүү, эң ишенимдүү педагогика – элдик педагогика, ал эми тарбиячылардын мыктысы – эл» деп ар бир улуттун алтын казынасы – ошол элдин таалим-тарбиясы экендигин таамай белгилейт. Тарых барактарын карай турган болсок, улуу педагогдордун дээрлик көпчүлүгү элдик тарбиянын бай казынасынан азыктангандыгын көрүүгө болот.

Алсак, чех элинин улуу педагогу, педагогика илиминин негиздөөчүсү Я.А.Коменский өз элинин оозеки чыгармаларын элдин руханий дүйнөсүн, интелектуалдык маданиятын өстүрүп-өнүктүрүүнүн пайдубалы катары караган. Анын пикири боюнча нагыз элдик руханий асылдыктарга сугарылбаган инсан өз элинин чыныгы атуулу боло албайт деген [1,1]. Демек, жаш муундарды калыптандыруу маселесинде, илимий педагогиканын пайдубалы болгон элдик педагогикага көңүл буруу менен гана чектелбестен, учурдагы баалуулуктар алмашууга дуушар болуп турган мезгилде, элдик педагогиканын негизинде окутуу-тарбиялоонун системасын түзүү кажет деп эсептейбиз.

Учурдагы жаш муундардын элдик тарбия маданиятынан ажырап калуу коркунучу бүгүнкү күндөгү эң орчундуу маселелердин бири болуп саналат. Ошол эле учурда дүйнөнүн бардык элдери сыяктуу эле кыргыздардын да эч бир кайталангыс улуттук өзгөчөлүгү, элибиздин кылымдар бою келе жаткан жазылбаган тарбиялоонун мыйзамдары бар экендигин баамдоого болот. Этнопсихолог Тууганбай Коңурбаев: “Глобалдаштыруу шартында улуттук тарбия менен катар эле жалпы адамзаттык универсалдуу асыл-нарктарга да сугарыш маанилүү экенин жашоо тажрыйбасы көрсөтүүдө, балдарга улуттук жана универсалдык

баалуулуктарды мектептен баштап беришибиз керек экен”, - дейт [6]. Улуттук баалуулуктар дегенде ошол элдин түпкү тамырын, улуттук каада салтын, үрп-адатын, тилин, кылымдардан туу туткан эне адебин, ата наркын, бүтүндөй уруунун жаш муунга таберик катары калтырган акыл-насаатын, акыл-ой берметтерин аңдап түшүнүүгө болот. Бул жөнүндө улуу ойчул-педагог, филология илимдеринин доктору, профессор Советбек Байгазиев: “Ырасында эле, өзүнүн түпкү тамырынан ажырап калган дарак тыштагы бир башка нерсе менен жалгашып, көгөрүп көктөй албайт эмеспи. Өзүнүн өзөктөш кыртышына тамырларын тереӊ сойлотуп, азыкты ошол жактан алып турган дарак гана сырткы дүйнөнүн насиптерин-абаны, күндү жана башка азык заттарын кабыл алып, кулпуруп өсүүгө жөндөмдүү келет. Адам баласы да ушул сыяктуу. Инсан өзүнүн улуттук топурагына, бир боор кыртышына тамырын бекем житирип, ошол жактан энергия күч кубат алып тура турган болсо, анда анын рухий саламатчылыгы жайында болот” [4,45-б]. Демек, учурда жалпы адамзаттык баалуулуктардын бир бутагы болгон улуттук баалуулуктарыбызды сактоо менен түпкү тамырынан ажырабай көгөрүп өсө турган жаш муунду калыптандыруу зарыл. Баланы кичинесинен эли-жерин, Ата Мекенин, эмгекти сүйүүгө, адептүү, намыскөй, өз элинин каада салтын, үрп-адатын сыйлоого, улуулардын алдынан кыя өтпөө сыяктуу тарбия үлгүлөрүнө үйрөтүү азыркы мезгилде дагы унутта калбашы керек. Ушул жагдайдан чыгып, элдик тарбияны жаш жеткинчектерден баштап алардын жан дүйнөсүнө бекем сиңирүү зарыл деп эсептейбиз.

“К.Д.Ушинский макалаларында ар бир элдин тарыхы, тагдыры менен тамырлаш түптүү маданияты бар экендигин, жаш муундарды тарбиялоо процессин андан ажыратуу орду толгус чоң трагедия экендигин, таамай так түшүндүрөт. Улуу педагогдун пикиринде нукура тарбия балдардын улуттук сыймыгын өнүктүрүүгө багытталууга тийиш” [1, 24-б]. деп эскерткен. Бирок ал башка элдерди жек көрүүгө, кемсинтүүгө таянган элементтерден оолак болууга тийиш” дейт.

Улуу классик педагогдор: “Бала актай барак, ага баарын жазууга болот” деген пикирдин куру эместигин элдик тарбиянын жаш муунду ооздон оозго өткөн сөз өнөрү менен тарбиялап, баланын аң-сезимине баарын жазып келе жаткандыгынан көрөбүз. Элдик тарбияны жаш муундарга сиңирүүдө албетте элдик чыгармалардын үлгүлөрүнө таянабыз. Элдик чыгармалар жаш урпакка таалим-тарбия берүү менен жаш муундардын пейил-мүнөзүн оңдоодо, адеп-ахлактык, көркөм-эстетикалык табитин өстүрүүдө чоң роль ойнойт. Жаш муундарга этнопедагогикалык таалим-тарбия берүүдө, албетте элдик оозеки чыгармачылык боюнча алгылыктуу сөз кылууга болот. Элдик ооз эки чыгармачылык, деги эле элдик казынадан алынган ар бир уюткулуу сөздүн орду, адам баласынын турмушунда алмустактан бери эле чоң роль ойноп келген жана жаш балдардын ар тараптан мыкты тарбияланышына, акыл көрөңгөсүнүн бай болуусуна мыкты шарт түзүүгө өз салымын кошуп келет.

Учурдагы билим берүү мекемелериндеги тарбиялоонун каражаттары болгон эпостор, жомоктор, макалдар, элдик ырлар мектеп жана мектепке чейинки балдардын турмушунда тарбиялоонун негизги каражаттарынын бирине айланса жана аларды сабак жана сабактан сырткаркы иш-чараларда активдүү мектеп турмушуна киргизүү менен балдардын элдик чыгармаларды кабыл алуусуна өбөлгө түзүү зарыл.

“Жомоктор-адамзаттын таза кезиндеги тазалык жөнүндөгү ойлору камтылган чыгармалар. Жомоктун башкы каармандары жетим бала, жетим кыз, жалгыз бала, бир кемпир чал, акылдуу дыйкан, таза бала ж.б. бей-бечаралар болот. Жомоктордун балдарга тарбиялык таасири – кандай гана оор, кыйын нерсе болбосун адам баласы аларды жеңе алат,

акыры чындык, актык адамды бакытка бөлөйт деген ойду сиңире алгандыгында” [5, 78-б] Жомоктор, андагы каармандар аркылуу адилеттүүлүккө, боорукерликке, гумандуулукка, Ата Мекенин, эли жерин сүйүүгө, ак менен караны ажырата билүүгө эң башкысы адам болууга тарбиялайт.

“Орус элинин улуу акыны А.С. Пушкиндин “Кечинде элдик жомокторду угам жана ошону менен каргыш тийген тарбиямдын кемчиликтерин толуктайм. Элдик чыгармалар эмне деген укмуш” – деп жазганы бар. Чынында эле элдик жомоктор, уламыштар, эпостор, кылымдардын кыйырын басып калыптанган калктын улуу руханий маданиятын камтып турган, эл-журттун улуу генийинен жаралган өзүнчө бир керемет таалим-тарбия казынасы” [3, 363-б].

Элдик педагогикада өзгөчө кара сөз өнөрүнүн, анын ичинде накыл кептердин орду өзгөчө чоң маани бергендигин баамдоого болот, себеби өзгөчө баалуулугу менен айырмаланып турган көөнөрбөс рухий баалуу казына экендиги айныгыс чындык. Элдик чыгармаларда макал-лакаптар жаш муунду тарбиялоодо элдик тарбиялоонун кенч-казынасы, булагы катары кызмат кылуу менен өзгөчө орунду ээлеп келеген жана элдин улут катары калыптанган менталитетин, идеологиясын чагылдырып турганын төмөнкү макалдардан көрүүгө болот:

«Эр энеден туулат, эл үчүн өлөт»

«Эр жигит – эл четинде, жоо бетинде»

«Элиң сынганы – белиң сынганы»

«Карысы бардын ырысы бар, карыя үйдүн куту»

«Кары келсе ашка, жаш келсе ишке»

«Атаң карыса – кул кылба, энең карыса – күң кылба» деген сыяктуу бекем идеологиялык мүнөздөгү макал-лакаптар жашап келгендиги үчүн кыргыздарда Ата Журтун көздүн карегиндей сактоого бел байлаган эр азаматтардын болгондугун жана кыргыздарда кароосуз калган балдар жана кароосуз карыялар деген болбойт деп пикирлер айтылып келгендиги бизге белгилүү.

Кылымдардан бери келе жаткан кара сөз менен берилген элдик таалим-тарбия эл арасында желдей тарап, суудай сиңип келип, бүгүнкү күндө өз ордун таба албай аксап келүүдө, андыктан учурдагы билим-тарбия берүүдө башкы милдеттердин бири – окуучуларды ошол элдик тарбияны камтыган элдик оозеки чыгармаларды мектеп программасына кененирээк киргизүү менен окутуу, тарбиялоо ишибизде колдонуп, балдарга кандайча бекем принцип менен жеткирүүнүн ыкмаларын табууга тийишпиз.

Ата-бабалардан калган бардык салттарды, жөрөлгөлөрдү, адабий, маданий мурастарды окуучуларга үйрөтүүдө учурдагы окуу-тарбия процессиндеги окуу пландарды, окуу программаларын системалуу, окуучуларга жеткиликтүү болгондой кылып түзүп алуу зарыл деп эсептейбиз. Бул үчүн мектеп турмушунда тарбиялык сааттар жана орто кесиптик, жогорку окуу жайларда вариативдик окуу планы аркылуу төмөндөгүдөй болжолдуу бөлүмдөрдү киргизүүгө болот:

1. Өрнөктүү өмүрлөр;
2. Салттуу музыка;
3. Тил – улут байлыгы;
4. Көркөм сөз өнөрү;
5. Улуттук баалуулуктар ж.б...

1. *Өрнөктүү өмүрлөр*: кандай гана доор, кандай эл болбосун, анын тарыхы жана анда жашап өткөн адамдар: тарыхчылар, педагогдор, таланттар, ойчулдар, сүрөтчүлөр, өз доорунун мыкты архитекторлору, агартуучулары, акындары, жазуучулары болот.

Мисалы: Калыгул Бай уулу, Арстанбек Буйлаш уулу, Нурмолдо, Молдо Кылыч, К.Тыныстанов, И. Арабаев, Ысык-Көлдүн жети акеси, Ч.Айтматов, Саякпай Каралаев ж.б.

Элдин арасынан чыккан улуу ойчулдардын, сөз өнөрүн аздектеген адамдардын өрнөктүү өмүрлөрү жана кол жазмалары, насыят сөздөрү менен таанышуу дагы жаш балдар үчүн үлгү жана дем-күчтү толтурат.

Маселен, Калыгулдун “Жакшы болсоң жердей бол, баарын чыдап көтөргөн, таза болсоң суудай бол, жаманды жууп кетирген” деп жаш балдарды калыптандырууда аларды суудай таза болууга үндөйт. Молдо Кылычтын “Буудайык” поэмасынын тарбиялык мааниси, Ч.Айтматовдун “Адамга эң кыйыны-күн сайын адам болуу” сыяктуу ой-толгоолору албетте келечек муун үчүн кылымдарга күл азык катары кызмат кылат. Нурмолдо Наркул уулунун кол жазмаларына токтоло турган болсок, анын “Таалим-тарбия улуттук нарк-дөөлөттөргө негизделиши керек” деген ташка тамга баскандай сөзү, албетте элдик баалуулуктар жана улуттун дөөлөттөрүн аздектеп сыйлоо крек экендиги жөнүндө кабар берет. Саякпай Каралаев айткан “Манас эпосу” – кыргыз элинин көөнөрбөс тарбия куржуну. Элдин тарбиясын, наркын, улуулугун даңазалап, ошол элдин улуттук жана дүйнөлүк чыйырына жол салган өрнөктүү өмүрлөрдүн бар экендиги жана алардын опол-тоодой орду келечек муунду калыптандырууда чоң роль ойнойт.

2. *Салттуу музыка*: комуз жана башка улуттук аспаптар, күүлөрдүн тарыхы менен окуучуларды тааныштыруу. Мисалы: «Кыргыз көчү», «Камбаркан», «Сынган бугу», «Насыйкат», «Кербезим», «Көкөй кести», ж.б. у.с. кермет күүлөр, кайрыктар жаш муундардын жүрөгүнөн түнөк тапса, элдин касиети артып, пейил-напсиси ордуна кайтып, бөксөлөр толот эле деген бийик максаттар орундалары бышык.

3. *Тил –улут байлыгы*: “Тил –улут тагдыры, тарых –эл тамыры” Тил жоголсо, дил жоголот демекчи эне сүтү менен бүткөн эне тил жоголсо, бүтүндөй улуттун жоголуу коркунучу тураарын ар бир эле адам баласы аңдап туя алат. Өсүп келе жаткан жаш жеткинчектерге, студенттерге эне тилин кадырлоо, сыйлоо жаатында байма-бай иш-чаралардын өтүп туруусу абдан керек. Ошондо гана ата-бабалардын бизге калтырган табериктерин, улуу мурасын, Ата Журтубузду, элдин тилин, намысын, дилин сактап кала алабыз.

4. *Көркөм сөз өнөрү*: макал-ылкаптар, ишеним, тыюулар, тамсилдер, санжыра, табышмак, жаңылмачтар, уламыштардастан, жомок, учкул ойлор ж.б. кошууга болот. Кара сөз өнөрү – байыртадан эле балдарды тарбиялоодо таасирдүү тарбия каражаты болуу менен бирге алардын жан дүйнөсүн каккылап турган доолбастын милдетин аткарып келген.

5. *Улуттук баалуулуктар*: боорукердик, кайрымдуулук, бири-бири үчүн күйүмдүүлүк, тилектештик, толеранттуулук, адеп-ахлак, руханий көрөңгө, адилеттүүлүк, каада-салт, үрп-адат сыяктуу адам баласынын турмушундагы баалуулуктар менен ар бир жаш муунду азыктандыруу орчундуу жана маанилүү. Демек, ар бир инсан өзүнүн рухий көрөңгөсүн, нарк-насилин, нукура элдик дөөлөттөр менен байытууну, өркүндөтүүнү максат кылганда гана окуу-тарбия процессинин жемиштүүлүгү артат деп белгилөөгө болот.

Азыркы учурда билим берүүнүн сапатына өзгөчө бир көз караш менен кароого, окуу-тарбия иштеринин мазмунун жана усулун модернизациялоого, билим берүүдө ар бир окуу жайды улуттук таризде модернизациялоо, Ата Мекендик педагогиканын тарыхына кайрылуу мезгилдин талабы болууда. Окуучулардын элдик баалуулуктарга карата сезимин өстүрүүдө,

келечек муунду нукура маданиятыбыздын таасиринде тарбиялоо, сыяктуу демилгелер бүгүнкү күндүн талаптарынын бири деген ойдобуз.

Колдонулган адбияттар тизмеси:

1. Алимбеков, А. Кыргыз этнопедагогикасы [Текст] / А. Алимбеков. – Бишкек, 1996. – 66б. 6
2. Абдылдаев М.К. Мурас [Текст] / М. К. Абдылдаев. – Фрунзе, 1990.
3. Байгазиев, С.О. Окутуунун жана тарбиялоонун философиясы [Текст] / С. О. Байгазиев. – Бишкек, 2012. – 217б.
4. Байгазиев, С.О. Гумандуу педагогика жөнүндө сөз [Текст] / С.О. Байгазиев. – Бишкек: [б-сыз], 1998. – 97 б.
5. Муратов, А. Кыргыз эл педагогикасы: табияты, таралышы, жана тарыхы [Текст] /А.Муратов. – Бишкек: Турар, 2011. – 558б.
6. Чекиров, К. Би-Би-Си Кыргыз кызматынын кабарчысы [Текст] / К. Чекиров.

УДК 811:81.13+391.4
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-308-314

Ибрагимова Ж. Б.
И. Раззаков атындагы КМТУ
Ибрагимова Ж. Б.
КГТУ имени Раззакова
Ibragimova Zh. B.
KSTU I.Razzakov

ЖОЖдордо ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА УЛУТТУК БАШ КИЙИМ “АК КАЛПАКТЫ” ОКУТУУНУН ЫК ЖОЛДОРУ
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОЙ ЯЗЫК В ВУЗАХ, ПРИ ПОМОЩИ ТЕКСТА “АК КАЛПАК”
LEARNING KYRGYZ LANGUAGE AS SECOND LANGUAGE AT HIGH SCHOOLS, USING THE THEME "AK KALPAK"

Аннотация: Бул макалада жогорку окуу жайында, кыргыз тилди экинчи тил катары окутууда, улуттук баш кийим болгон “Ак калпакты” текст аркылуу берилишин, анын окутулуш ык-жолдорун студенттерге тааныштыруу, үйрөтүү. Эмнеден жасалат; кандай түрлөрүү бар; оймо-чийме, саймалардын маанилери эмнени түшүндүрөт. Чекесинде ар түрдүү кыюулары кандай өңдө болгондо кандай курактагы адамдар кийет. Кыргыз улуту үчүн ак калпактын кандай мааниси бар экендигин, эмне себептен улуттук баалулук катары эсептейбиз. Студенттерди өзүнүн улутунун баалулуктарын сактап, мекенчил болууга тарбиялоо.

Аннотация: В этой статье раскрывается преподавание кыргызского языка как второй язык в высших учебных заведениях, при помощи текста «Ак калпак» - методы, традиции, обычаи кыргызского народа. Из чего сделан; что означает; орнаменты; каких калпаков какого возраста люди должны носить. Студенты должны знать и ценить народные достояние, воспитывать чувство патриотизма.

Abstract: This article reveals the teaching of the Kyrgyz language as a second language in higher educational institutions, using the text "Ak kalpak" - methods, traditions, customs of the Kyrgyz people. What is made of; which means; ornaments; what kalpaks of what age people should wear. Students should know and appreciate the people's heritage, cultivate a sense of patriotism.

Негизги сөздөр: баш кийим, окутуу, ык-жолдру, улуттук баалуулук, жүн, кийиз, жаш курак, түрлөрү, оймо-чийме, мекнчил, милдет, жаш муундар, өткөрүп берүү, баалоо, байлык, сактоо.

Ключевые слова: головной убор, преподавать, методы, национальная ценность, шерсть, войлок, возраст, виды, узоры, патриотизм, обязанность, поколение, передавать, ценность, богатство, хранить.

Keywords: headwear, teaching, methods, national value, wool, felt, age, types, patterns, patriotism, obligation, generation, transfer, value, wealth, keep.

Эң өкүнүчтүүсү биздин тилибиз кыргыз тили азыркы кээ бир жаштарыбыз жээрип, кыргыз тилге караганда орус, англис, түрк, кытай, корей тилдерин жогору коюп, байма-бай үйрөнүп жатышат, мүмкүн турмуш шартка байланыштуу, турмуштун талабы ошондой. Бирок биздин, өзүбүздүн көрөнгү болгон кыргыз тилибиз, каада-салттарыбыздын, кийинки муундар билбей калабы? Жок буларды жаштарга жеткирүү биздин милдетибиз. Ошондуктан Улуттук баалуулуктарды ЖОЖдордо студенттерге окутуп, үйрөтүп, жеткиришти туура деп эсептейбиз.

Ак калпак

Саламдашам кепти айтып салмактуу,
Саламатпы эли-журтум ардактуу.
Амандашып анан башка сөзгө өткөн,
Ата-баба апапакай калпактуу.
Беш жаштабы мейли токсон жаштабы,
Калпак кийген абалтадан жаш кары.
Эске түшөт ак калпакты көргөндө,
Ак кар баскан Ала-Тоонун баштары.
Байпалышып аталар,
Бакай калпак кийишкен.
Түрлөп көркүн чыгарып,
Уз энелер тигишкен.
Ала тоонун боорунда
Акыл калчап бийиктен.
Ар намыстуу кыргыздар
Аппак калпак кийишкен.

Ак калпак кыргыз тили сабагында

Грамматикалык материал: Текст, анын белгилери, кептик материал: ак калпак.

Текст – белгилүү бир тема боюнча белгилүү бир маалымат берген кеп бирдиги. Адамдардын пикир алшып сүйлөшүүлөрүү, сүйлөм аркылуу эмес тексттер аркылуу ишке ашат.

Тексттин негизги белгилерии:

белгилүү бир темага арналгандыгы;
негизги ойдун болушу;
байланыштуулугу;

жыйынтыктуу болушу.
Тексттеги тема үч түрдүү берилет:
Баяндоо – предмет, окуя, көрүнүш жөнүндө жайынча баяндап берүү.
Сүрөттөө – предмет, окуя, көрүнүштү элестүү кылып сүрөттөп берүү
Ой жүгүртүү - предмет, окуя, көрүнүштөрдүн пайда болуш себептерин түшүндүрүп берүү.
Бул маалыматтардан кийин окутуучу студенттерге кайрылып, кыргыздын улутуттук кийимдерен атоону суранат. Студенттер атап беришет. Окутуучу: “бүгүн биз кыргыздын улуттук кийимдеринин ичинен ак калпак жөнүндө сөз кылабыз.” – деп текстти өзү окуп берет. Андан кийин 2-3 студент үн чыгарып окуйт.
Илгери Хан көтөргөндө башына ак калпак кийгизишкен. Бул анын акылы тунук, элине ак эмгек кылсын дегенди түшүндүрөт. Ак калпак – Ала-Тообузга символдоштурган элдик баш кийим. Мисалы Манаста Каныкей:
“Тармал ирик жыктырдым,
Таза жерге кырктырдым.
Кыздарга кылын тердирип,
Ак калпак жасап тиктирдим” – деп ошол эле убакытта кыргыздардын ак калпак кийгендигин баяндап турат. “Каныкей энебиз тартуулаган эң таза ак калпак кыянатка чейин кыргыздыкы болот” – деп айткан кытайлык белгилүү манасчы Жусуп Мамай.

Кыргыз калпагы мурдагы эл чарбачылыгынын бүткүл союздук көргөзмөсүнө коюлуп, “күмүш медалына” татыктуу болгон. Уздар буюмдун өмүрүн өткөн керээз, мурастан жана табериктен алышат. Калпакты жасоодо : козунун ак, күзгү жүнүнө азыраак жазгы жүнүн белгилүү бир өлчөмдө кошот. Мында жүн тазаланат, кылданат, жүн майда тытылат, кайчы аркылуу жүн 5 см.дей кырчылат. Табылгы сабоо менен сабалат. Жүндүн 1-2-3-тарамы болот.

Аны чийдин бетине жулат. Биринчи тазасы үстүнкү бетине чыгат. Аны уютууда абалы ысык сууну чачып, чийди оройт, анан тоголото баштайт. Уютулганы белгиленгенден кийин оң, сол басат. Кийизди кургатып, жууп, кайра да басылат. М: 59 өлчөмүндөгү (25см) калпактын бир талаасы 28 см. 12,5 см. кыюсу келет. Мында төрт талаанын ичин кыйып, ал 2см. кыйык тигилипбүткөндө 1см болот.
Калпактын тигилишине карап топторго бөлсөк болот:
Эки тилкеге бөлүнүп бычылат.
Төрт тилкеге бөлүнүп бычылат.
Мындан калпактын түрлөрү келип чыгат:
Тилик калпак
Айры калпак
Сайма калпак
Туюк калпак
Киш калпак

Алгачкы убакта туюк калпак жасалган. Ал бычылбайт, атайын тигиши жок, бирок кыюуланган. Жүндөн уютуп, бөлүктөп, кайра бышырып, төбөсү тоголок, этеги тегерек түргө келтирилген. Бул өтө чоң чеберчиликти талап кылган, себеби берки баш кийимдин кийизин ченеп, кесип алып бириктирсе, туюк калпакты көз болжол менен жасоого туура келет.

Айры калпак – төрт талаасынын кошулган жерлери жана жээги кыюуланып, төрт жеринен кичине шара тилик кылынат.
Тилик калпак – төрт талаасы кыюуланбайт, ак жип аркылуу бириктирилип, эки жеринен чоңураак тилик калтырылат.

Илимий эмгектерде Киш калпак туурасында айтылат. Ал эки талаага бөлүп бычылган. Жээгине киштин териси кармалган. Дал ушундай киш калпак, учурда Улуттук тарых музейинде Кыргызстандагы эң байыркы калпак катары сакталып турат. Эксперттер аны 18-кылымга таандык дешкен.

Кийиз дүйнө коомдук фондунун 2010-ж. изилдөөсүнөн кийин Кыргыз Улуттук тарых музейине калпактын 80 түрү көргөзмөгө коюлган.

Ар кыл курактагылар, даражадагылар ар башка калпак кийген. Калпактын өңү, ага түшүрүлгөн оймо жана кырлары аркылуу ээси жөнүндө маалымат алса болот.

а) Жеткинчектер – Умай эненин оюмо-чиймеси

б) Боз уландарга – кыры кызыл өң- үйлөнүүгө даяр.

в) Үйлөнүп жайлангандарга – кыры күрөң

г) Орто жаштагылар – кыры кара

д) Ак сакалдарга же деңгээли жогору – кыры ак

ж) Жесир калган кишиге кара калпак кийгизишкен.

з) Бакай калпак - акылман, калыс карыяга кийгизген.

Калпак мүчөл жашка карата 7ге бөлүнөт:

Мүчөл жашка чейинкилер - 1-12 жашка чейин – кыюусу жашыл

мүчөл -13 жаштан 24 жаш – жашыл кездеме менен кыюуланган.

мүчөл – 25-36 жаш –кыюусу көк өзүнчө түтүн булатат.

мүчөл – 37-48 жаш – кыюусу күрөң.

мүчөл – 49-60 жаш – кыюусу ачык күрөң.

мүчөл – 61-72 жаш – кыюусу ак

мүчөл – 73 жаштан жогору – кыюусу ак, кара. Себеби калыс акты ак, караны кара деген адамдар.

Бир калпакка 150-230 гр. кийиз кетет. Калпактын 4 тарабын : түндүк, түштүк, батыш, чыгыш; 4 мезгил жаз, жай, күз, кыш; төрт түлүк мал: төө, топоз, жылкы, уй. Мындай сандык касиет атайын жасалган дешет.

Калпак жасалган уяң жүн терди жакшы сиңирет. Ал өзүндөгү суунун бир бөлүгүн сиңирип алгандыктан аны кийген адамдын башы тердебей, кургак жүрөт. Жүндүн кылдарындагы миллиондогон аба жаздыкчалары суукта да, ысыкта да жылуулукту жакшы сактап турат. Кийизден жасалган калпак күндүн ден соолукка коркунуч алып келген ультрафиолет нурларын адамдын мээсине өткөрбөйт. Кийиз өтө жука келсе бир жайдан чыкпайт. Жакшы кийизден жасалган калпак бапестеп кийсе 20 жылга чейин чыдайт.

Азыркы убакта башка элдин таасири менен дизайнер, сүрөтчүлөр өзгөчө жаңылык жаратууга камынып, бирок өзөктөн албай, өзгөртүп, түп нусканы бузуп жоготуп алып жатышат.

Калпак – улуттук баш кийим, ал ЮНЕСКОнун коргоосунда болгондуктан ар бир чебердин кылдат мамилеси өтө зарыл.

Элибизде: “ Калпагыңды жерге таштаба. Калпагыңды сатсаң , башыңды , акылыңды сатасың. Баш кийимин башкага белекке бергенге болбойт. 5-март Ак калпак күнү деп 2011-ж. жарыяланган. Анын негиздөөчүсү Рысбек Жабиров. Бул күн 2016-жылдан тарта Кыргызстандын аймактарында жана чет өлкөдө мекендештерибиз тарабынан расмий белгиленип келет.

Бул күнү бала-бакча , мектептерибизде, мамлекеттик ишканаларда Ак калпакка арналган иш-чаралар өтүлөт. Кыргыз жигиттери, кыргыз мамлекетине болгон мекенчилик сезимдерин көрсөтүп, баштарынан эртеден кечке калпакты түшүрбөй кийишет. 2016-ж.

Кыргыз- Түрк " Манас" университетинин студенттери бийиктиги 3 м. ге жакын калпакты жасашкан.

Ак калпак кийген адамды алыстан көрсөң сөзсүз кыргыз деп эсептейбиз! Ала – Тоо бар, кыргыз бар, ак калпак бар!

Ак калпактын жазылыш, айтылышына көңүл бурабыз:

Ак калпак

А – жоон үндүү

К – каткалаң үнсүз

К – жоон үндүү менен айтылганда жоон айтылат, ичке үндүү менен айтылганда ичке айтылат.

К – тамгасын башка улуттагылар же орус классын бүткөн студенттер ичке окушуп акцент пайда болот.

Л – айтылышына да көңүл бөлөбүз.

Л – жоон үндүүлөр менен келгенде жоон айтылат, акцент болбош үчүн туура айтууга, окууга көнүгөбүз.

Текст окулгандан кийин студенттер андагы мааниин түшүнбөгөн сөздөрдү белгилешет.

Сөздүк:

таберик - священный, почитаемый, приносящий счастье, благодатный;
керээз - завещание, предсмертное наставление
мурас - наследие
ак калпак – головной убор
жүн – шерсть
жүн сабоо – избиение шерсти
жүн тытуу – выщипывание шерсти
чий - высокая жёсткая степная трава, стебли которой идут на изготовление циновок
кийиз – войлок
бычуу – кроить
тигүү – шить
оймо-чиймелер – орнаменты
жасалгалоо – укращать
кездеме – ткань, материал
сайма – вышивка
өңү-түсү – цвета
улуттук баш кийим - национальный головной убор
улут - нация

Студенттерге текстке карата төмөнкүдөй тапшырмалар берилет:

- ✓ текстин мазмунун өз сөзүңөр менен айтып бергиле;
- ✓ топ топ болуп бөлүнүү менен иштегиле;
- ✓ кроссворд түзгүлө;
- ✓ өзүңөрдүн билгенинерди кошумчалагыла;
- ✓ бири бириңерге суроо бергиле;
- ✓ өзүңөрчө сөздүк түзгүлө;
- ✓ кошумча маалыматтарды жазуу түрүндө жазгыла;
- ✓ Венндин диаграммасын түзгүлө;
- ✓ синквейн түзгүлө;

- ✓ кластер түзгүлө;
- ✓ диалог түзгүлө
- ✓ карточкалар менен иштегиле
- ✓ текст жана анын мүнөздөрүн жекече аныктагыла
- ✓ ак калпактын өзгөчөлүктөрүн тапкыла.

Кроссворд “Ак калпак”

										3.
										У
				1.						М
				Э						А
			1.	К	А	Н	Ы	К	Е	Й
	2.			И						Э
	К			М						Н
	А	К	К	И	Й	И	З			Е
2.	Р			Ң						
	А			О						
		4.		Н						
		А	3.	Б	А	К	А	Й		
		С		И						
	4.	К	Ы	Р	Г	Ы	З			
		А								
		З								
		О								
		О								

Тикесинен:

Ак калпак күнү деп канчанчы жылы жарыяланган?

Жигит үйлөнгөндө кандай калпак кийет?

Жаш балдардын калпагына кандай ою түшүрүлөт?

Ак калпак эмненин формасында жасалат?

Туурасынан:

Ак калпактын баш кийим болушуна өзгөчө салым кошкон ким?

Ак калпак эмнеден жасалат?

Жашы улгайып калган киши кандай калпак кийет?

Ак калпак кайсы улуттун баш кийими?

Диалог
Асан: - Саламатсыңбы, Кирилл?
Кирилл: - Саламатчылык Асан.
Кирилл: - Бул эмне?
Асан: - Бул кыргыздын улуттук баш кийими, ак калпак.
Кирилл: - Ал эмнеден жасалат?
Асан: - Бул ак жүндөн кийиз жасап, кийизден ак калпак тигишет.
Кирила: - Оо, абдан сонун го, ыңгайлуубу?
Асан: - Ооба, кышында жылуу, жайында салкын, абдан ыңгайлуу.
Кирилл: - Булардын кыры, чекеси ар түрдүүбү?
Асан: - Ак калпакты куракка жараша кийишет. Кыры, чекеси жашыл болсо – кичине жаш балдар, кызыл болсо – уйлөнө турган балдар, кара болсо – үйлөнгөн орто жаштагылар, ак туз болсо – улгайган абышкалар кийишет.
Кирилл: - Ак калпакты белекке берсе болобу?
Асан : - Ооба болот, бирок өз башындагы калпагыңды эч кимге бербейт. Жерге таштаганга, тепкенге болбойт, аяр мамиле жасап, ыйык тутушат!
Кирилл: - Рахмат досум, абдан кызыктуу экен.

Карточка менен иштөөдө берилген суроолор:
Карточка 1. Ак калпак эмнеден жасалат?
Карточка 2. Ак калпак качан майрамдалып башталган?
Карточка 3. Ак калпакта оймо-чиймелердин, саймалардын кандай мааниси бар?
Карточка 4. Ак калпактын майрамдалып калышына ким себепкер болгон?
Карточка 5. Ак калпакты жасоого, Каныкейдин кандай тиешеси бар?
Карточка 6. Бакай калпакты кимдер кийишкен?
Карточка 7. Үйлөнө турган жигит кандай кыюсу бар калпак кийген?

Бул сабактын аягында жыйынтык чыгарылып, үйгө тапшырма берилет, “Ак калпак” деген ырды жаттап өзүңөргө ак калпак тууралуу алган маалыматтар жөнүндө дил баян жазып келгиле. Биз үчүн канчалык деңгээлде керек экендигин баалайбыз. Эң негизгиси өзүңөр билип, кийинки муунга да улуттук баалуулуктарды берүү ар бирибиздин парзыбыз жана милдетибиз экенин унутпагыла.

Негизинен, ар бир улуттун өзүнүн тили, каада-салты, үрп-адаты, улуттук баалулуктары болот эмеспи. Биздин дагы өзүбүздүн баалулуктарыбыз бар. Ошол себептен кыргыз тилин сактап калуунун бир себептери болуп, күнүмдүк өтүлүп жаткан сабактарда көнүгүүлөрдө өзүбүздүн тил, каада-салт, үрп-адат, улуттук баалулуктарыды мисал катары келтирсек.

Бул макалада аз болсо да улуттук баалуулук болуп эсептелген ак калпак жөнүндо студенттерге маалымат берип кеттик.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Рысбаев С.К., Сыдыкова Б.Ч. Окуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептерде кыргыз тилин окутуунун маселелери. – Бишкек, 2002.

УДК: 101:177.1 (575.2) (04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-315-320

Конгайтиева С.А., Карыбаева Н. Н.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Конгайтиева С.А., Карыбаева Н. Н.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Kongaytieva S.A., Karybaeva N.N.
KNU J. Balasagyn [1,2]
ORCID: 0009-0005-4450-5312[1]

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН «АДАБИЙ ОКУУ» САБАГЫНДА ЭПИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУ ЖАНА КӨРКӨМ ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ЖОЛДОРУ
КАК ПРЕПОДАВАТЬ ЭПИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И РАБОТАТЬ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ НА УРОКЕ» ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ " В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ
HOW TO TEACH EPIC WORKS AND WORK WITH FICTION TEXT IN THE LESSON " LITERARY READING " IN ELEMENTARY SCHOOL

Аннотация: Бул макалада негизинен азыркы учурда башталгыч класстарда элдик оозеки чыгармалар менен балдарды көркөм окутуу, андагы идеялар аркылуу эстетикалык сабатын өркүндөтүү, адеп-ахлакка тарбиялоо тууралуу баяндалат. Башталгыч класстардын «адабий окуу» сабагында эпикалык чыгармаларды окутуу жана көркөм текст менен иштөөнүн жолдору аркылуу балдардын окурмандык чыгармачылыгы, оозеки жана жазуу чыгармачылыгы, сөз байлыгы, ой жүгүртүүсү, жеке, жупта, топто иштөөдө багыт алат˙.

Аннотация: В данной статье в основном рассматривается о художественном воспитании детей через произведения устного народного творчества, повышении эстетического грамотности и нравственного воспитания содержащиеся в нём идеи.
На уроке “художественного чтения” в начальных классах через обучения прозведений и приемам работы художествеными текстами ориентируется детское читательское творчество, устное письменнное творчество, чувственное богатсво мышление, индивидуальная, парная и групповая работа.

Abstract: This article mainly discusses the artistic education of children through the works of oral folk art, increasing the aesthetic literacy and moral education contained in it ideas.

In the lesson of “Artistic reading” in the primary grades, through teaching the conduct and methods of working with artistic texts, children s reader creativity is oriented, oral written creativity, sensory richness of thinking, individual, pair and group work.

Негизги сөздөр: адабият, көркөм текст, компетенттүүлүк, тарбия, эстетика, адеп-ахлак, усулдук ыкма, эпика

Ключевые слова: литература, художественный текст, компетентность, образование нравственность, методический прием, эпика.

Keywords: literature, literary text, competence, education, morality, methodological technique, epic

Эгемендүү элибиздин жаркын келечеги болгон жаш урпактарга терең, мазмундуу билим берүү менен эли-жерин сүйгөн патриот азаматтарды тарбиялоо – бүгүнкү күндүн алдыга коюлган башкы милдеттеринин бири болуп саналат.

Бүгүнкү күндө адабий окуу предмети же болбосо адабиятты окутуу адабият мугалиминин алдына баарынан мурда эстетикалык сабаттуу, сезимдүү окурманды тарбиялоо керек деген проблеманы биринчи планга койду. Адамдык сезим менен адамкерчилик бала кезден ойгонот, эң эле эрте башталат. Руханий дүйнө бала кезде өтө бат өнүгөт. Ошондуктан маданияттуу окурманды мектептен кантип тарбиялап, аны анан адатка айландыруу бүгүнкү күндөгү эң зарыл, эң олуттуу маселе экендигине бүт коомчулук көңүл бурду.

Алгач тарбия бала бакчадан, башталгыч мектептен, ошондой эле мектептен башталат эмеспи. Кичинекей тили чыккан бөбөк албетте өз ата-энесине, эже, агасына жомок айтып бериңизчи деп айтат. Алар үчүн жомок кызыктуу турмуш баяны.

Адабият аркылуу тарбия беребиз. Ошол тарбияны ишке ашырууда эң алгач жомоктор бизге курал боло алат. Жомоктогу, мисалы жөө жомоктордогу айбанаттардын мүнөзүн ачып берүү менен окуучуну башкача айтканда, баланы жакшылыкка, адептүүлүккө, гумандуулукка жана башка адамдарга мүнөздүү болгон жакшы сапаттарга тарбиялоого жетишебиз. Демек, кыргыз элинин эпикалык чыгармаларынын ичинен аңгемелер, жомоктор башталгыч класстарда адабий окуу предмети менен башталат. Башталгыч класстардын жаш өзгөчөлүгүнө байланыштуу адабий окуу предметинде эпикалык чыгармалардын ичинен аңгеме, жомоктор, ыр түрүндөгү айрым поэмалар окутулат. Мына ошол чыгармалардын сүрөттөлүшүн толук ачып берүү менен окуучуларды турмушта туура жолго багыттоо максатында адамдардагы жакшы сапаттарга ээ кылуубуз мүмкүн.

Эртеңки эл тизгинин кармар азаматтар – бүгүнкү мектеп окуучусу.

Мына ошол келечек жаш муундарыбызды биздин жасаган бардык иштерибиз перзенттерибиздин келечекте ыймандуу, билимдүү, эмгекчил, акылдуу, зирек, ак көңүл, мекенин сүйгөн жаштар кылып тарбиялоо бул мугалимдердин милдети. Мына ушул максатка жетишүүдө билим берүүнүн пайдубалы болгон башталгыч класста адабий окууу сабагы курал боло алат.

Анткени башталгыч билим берүү – бул баланын инсандыгын калыптандыруунун алгачкы баскыч болуп саналат. Башталгыч класста баланын билимге болгон алгачкы көз караштары практикаланат. Ал эми мындай жумуштарды жүргүзүүдө көч башында адабий окуу менен улуттук каада-салт, үрп-адат, улуттук таалим-тарбия, улуттук билим берүү, кыргыздын элдик оозеки чыгармалары, кыргыздын мыкты-уул кыздарынын өмүр таржымалы, алардын баскан жолу, Ата-Мекен, кыргыз жеринин жаратылышынын кооздугун чагылдырган ыр, кара сөз түрүндөгү чыгармалардын мааниси менен таанышышат.

Адабият – элдин тарыхы, улуттун жүзү. Элдин тарыхы менен адабияттын байланышы көркөм чыгарманын жаралышы үчүн тарыхтын жол ачкандыгына гана эмес, тескерисинче, тигил же бул тарыхый процессти, чыныгы болгон фактыларды окуучулар көркөм чыгармалар аркылуу кабыл алышса, бул материалдар кийинчерээк алардын социологиялык, тарыхый, философиялык түшүнүгү кененирээк болушуна шарт түзөт. Өткөндү билүүдө, жаштарды ар тараптан тарбиялоо, алдыңкы көз карашына жана идеяларга ынандырууда көркөм чыгарманын канчалык мааниге ээ экендигин дагы кайталап далилдеп отуруу кажетсиз чыгар.

Таалимди тарбиядан, тарбияны болсо таалимден ажыратып болбойт. Адабият сабагын өтүүдө бул жараянды толугу менен ишке ашырууга мүмкүнчүлүктөр бар. «Адабият – элдин

аң-сезими, анын руханий турмушунун гүлү жана мөмөсү» – деп айткан эле В.Г.Белинский. Ал эми М.Горький «Сүрөткер өз өлкөсүнүн, өз табынын сезгичи, анын кулагы, көзү, жүрөгү: ал – өз доорунун үнү» - деген

Азыркы күндө тез өнүгүп бара жаткан XXI кылым башында туруп бүтүн адамзатты ойлондуруп жаткан негизги маселелерден – адамдын адамдыгын сактап калуу, личность табиятынын табигыйлыгын сактоо, адамдын жүрөгүндөгү эң негизги сапаттарды коргоо, жаңы миң жылдыкта жалпы эле келечекке алакадар көйгөй болуп калды.

Адабий окуу предметинин негизги максаты – кенже мектеп окуучусунун окурмандык компетенттүүлүгүн калыптандыруу болуп саналат.

Окурмандык компетенттүүлүк материалды туура так, көркөм түшүнүү менен аң сезимдүү окуй алууну, окуганы жана укканын түшүнүп, ал материалды турмушунда колдоно билүү аркылуу кеп ишмердигин, карым-катыш жасоо мүмкүнчүлүгүн өстүрүүнү, сабатуу окурман катары тексттерди, чыгармаларды окууга туруктуу кызыгуусун арттырууну, чыгармага карата баалуулук негизде өз пикирин айтуу жөндөмүн билдирет.

Ал эми адабий окуу предметинин милдеттери:

1. Базалык окуу көндүмү катары окуучулардын тексти туура так тиешелүү ылдамдыкта, түшүнүп окуусу, андагы жаңы сөздөрдү, маалыматтарды, түшүнүктөрдү өздөштүрүүсү. Мында окуучулардын окуганын түшүнүүсү өзгөчө мааниге ээ.

2. Ар кандай текст менен иштөөнү камсыз кылуу кеп ишмердигинин түрлөрүнө (угуу, айтуу, окуу жана жазуу) окуучулардын ээ болуусу жана алардын чыгармачылык дараметин арттыруу;

3. Окуучулардын көркөм жана башка адабияттарды окууга болгон кызыгуусун арттыруу жана окуган чыгармасына карата пикирин, баасын билдирүү менен баалуулук мамилелерин калыптандыруу.

Кыргыз элинин эпикалык чыгармалары окуу китептеринде окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө карай берилет. Ал эми башталгыч класстарда аңгемелер, жомоктор окутулат. Кенже мектеп жашындагы балдардын табияты тексттин кыска, мазмундуу, түшүнүктүү болуусун талап кылат. Себеби, алардын жаш өзгөчөлүктөрү ушундай мезгилде текстти окугусу келет. Алар окуган каарманындай болууга аракет жасайт. Окуядагы каармандар баланын жүрүмтурумуна өзүнүн чон таасирин көрсөтө алат. Мындай тексттерди окуу менен окуу көндүмү, окурмандык чыгармачылыгы, оозеки жана жазуу чыгармачылыгы, сөз байлыгы, ой жүгүртүүсү, жеке, жупта, топто иштөөдө багыт алат. Ушундай маанидеги иш-аракетти окуп үйрөнүү менен башка предметтерди терең үйрөнүүгө аракет жасайт. Китеп окуу көндүмү баланын кыргыз тили сабагындагы тексттерди окуп талдоого, көчүрүп жазууга, орфографиялык жактан сабаттуу жазууга, математикалык маселелердин тексттин окуу менен алардын шартын түзүп чыгарууга, математикалык эрежелерди түшүнө билүүгө, мекен таануу предметиндеги тексттер аркылуу өлкөнүн жаратылышы менен таанышууга, музыка сабагында ырлардын текстин жаттоого, адабий окуудагы жомокторду сүрөт искусствосу сабагында пайдаланууга шарт түзөт. Демек, китеп окуу көндүмү баланын бардык предметтердин өздөштүрүүсүнө багыт берет, чыгармачылыгын өнүктүрөт.

Адабий окуу китептериндеги тексттерди тандоодо – окуулуктун педагогикалык, психологиялык, адабийлүүлүгү, системалуулугу, тематикалуу аспектилерин кароо башкы планга коюлат. Эн алгач тексттин психологиялык аспектисин кароону баштоо ыңгайлуу. Себеби, текстти тандоодо анын маанисин бала түшүнүүдөгү кабыл алуусун, эстеп калуусун, ойлоосун, көңүл буруусун, элестетүүсүн канааттандыра турган чыгармаларды издөө, аларды

окуулукка киргизүү талабы коюлат. Тексттин мазмунун окуганда баланын китеп дүйнөсүнө жетелей турган чыгармаларды тандоо – автордун башкы максаты болуп саналат. Экинчиден, педагогикалык аспектиде кароодо окуулуктун баланын окутуу, окутуу, өнүгүү, тарбиялоо функциясын аткарган, тексттин мазмунун окуу менен бала бул үч функцияны өздөштүрө алгандай шарт талап кылынаары талашсыз. Үчүнчүдөн, тексттин адабийлүүлүгү эске алынат. Төртүнчүдөн, системалуулук жана тематикалык аспектини бирдей кароо зарыл экендигин тажрыйба ырастап келет. Бизге белгилүү, адабий окуу китептери тематикалык принцип менен түзүлөт. Окуу китебинин түзүлүшүн дө авторлор бул эки аспекттин бирдей функциясын карайт. Тематикалык принципти аткаруу үчүн системалуулук болуусу шарт. Бөлүмдөрдөгү чыгармалардын сунушталышынын системалуулугун көзөмөлдөө манилүү. Жогоруда адабий окуу окуулугун түзүүдө эске алынуучу аспектилер окуулуктарда практикаланышын кароо макалабыздын башкы мазмуну катары каралат.

Учурда 2-4 класстар үчүн «Адабий окуу» китептери эки авторлордун тобу менен түзүлүп окутулууда. Бизге белгилүү болгондой, 90-жылдардан бери «Эне тили» окуу китеби «Адабий окуу» деп аталып, п.и.к А.Д.Токтомамбетовдун авторлугу менен түзүлүп, башталгыч мектепте окулуп келген. Окуу китебинин түзүлүшү түп-тамырынан бери өзгөрүп, инсандык окутууга багытталган. Бул окуулуктар учурда 2012-жылдан бери альтернативдүү түзүлгөн педагогика илиминин доктору С.К. Рысбаев, п.и.к Б.А. Абдухамидова, практик мугалим К.Ибраимова тарабынан сунушталган. Окуулук менен бирге методикалык колдонмосу заманбап инсандык окутууга ылайыкташтырылган.

2-класстар үчүн түзүлгөн окуулук (автору С.К. Рысбаев, Б.А. Абдухамидова, К. Ибраимова, бишкек, 2012) окуу программасында көрсөтүлгөн тематикалар боюнча түзүлгөн. Башталгыч класстын окуу китептери тематикалык принцип боюнча түзүлүшү жагынан айырмаланат. Окуулукка жалпысынан берекелүү алтын күзгө, туулган жерге, менин жан дүйнөм, күлкү – ден соолуктун мүлкү, алтын балалыкка, жыл мезгилдерине, сөз үйрөнүп алалы, ойлонуп көрөлүк, байчечекей гүл ачты, бабалардан калган сөз, тынчтыктын жана эмгектин майрамы, окуу ылдамдыгын текшерүүчү тексттерден турат. Окуулуктун түзүлүшү альтернативдүү окуулуктун мазмунун толуктап турат. Окуулукта мугалим үчүн бир топ жаңылыктар берилгендигин төмөнкү булактары аркылуу классификациялоого болот.

Эпикалык чыгармалардын адам баласы үчүн дүйнө тааныткыч, тарбиялоочу жана адамдын кыялын өнүктүргүч ролу зор. Айрыкча аңгеме, жөө жомоктордун дидактикалык (таалим, тарбия берүүчү) мааниси өзгөчө терең. Алексей Максимович Горькийдин: «Дүйнөдө таалим бербей турган эч нерсе жок, ушуга окшогон дидактикалык материалы болбогон жөө жомок дагы жок, жөө жомоктогу таалим берүүчү нерсе, баарыдан мурда, андагы ой жоруу (фантазия), биздин оюбуздагы болгон чындыктан алда канча илгери жакты болжолдой алышы, маселен, адамдардын ой жоруусу илим жүзүндө аэроплан жасап чыгаруудан ондогон кылымдар мурун эле «канаттуу ат», «өзү учкан килем», «жайыл дасторкондорду» чыгарган деген. Акыры адамдын ошол ой жоруусунун негизинде чыныгы аэроплан чыгып отурат. Ушул кездеги учкуч, тез жүргүч, айландыргыч, жарык, күч берүүчү машиналардын көбү байыркы бир кездерде жөө жомоктордо айтылуучу адамдын кыялдануусунан, ой жорушунан чыккан фантазия болуучу

Адабий окуу китептериндеги тексттерди тандоодо – окуулуктун педагогикалык, психологиялык, адабийлүүлүгү, системалуулугу, тематикалуу аспектилерин кароо башкы планга коюлат. Эн алгач тексттин психологиялык аспектисин кароону баштоо ыңгайлуу. Себеби, текстти тандоодо анын маанисин бала түшүнүүдөгү кабыл алуусун, эстеп калуусун,

ойлоосун, көңүл буруусун, элестетүүсүн канааттандыра турган чыгармаларды издөө, аларды окуулукка киргизүү талабы коюлат. Тексттин мазмунун окуганда баланын китеп дүйнөсүнө жетелей турган чыгармаларды тандоо – автордун башкы максаты болуп саналат. Экинчиден, педагогикалык аспектиде кароодо окуулуктун баланын окутуу, окутуу, өнүгүү, тарбиялоо функциясын аткарган, тексттин мазмунун окуу менен бала бул үч функцияны өздөштүрө алгандай шарт талап кылынаары талашсыз. Үчүнчүдөн, тексттин адабийлүүлүгү эске алынат. Төртүнчүдөн, системалуулук жана тематикалык аспектини бирдей кароо зарыл экендигин тажрыйба ырастап келет. Бизге белгилүү, адабий окуу китептери тематикалык принцип менен түзүлөт. Окуу китебинин түзүлүшүн дө авторлор бул эки аспекттин бирдей функциясын карайт. Тематикалык принципти аткаруу үчүн системалуулук болуусу шарт. Бөлүмдөрдөгү чыгармалардын сунушталышынын системалуулугун көзөмөлдөө маанилүү. Жогоруда адабий окуу окуулугун түзүүдө эске алынуучу аспектилер окуулуктарда практикаланышын кароо макалабыздын башкы мазмуну катары каралат.

Демек, адабий окуу сабагы жомоктор, ангемелер менен башталат. Ошол жомоктордогу зоонимдердин сүрөттөлүшүн толук ачып берүү менен окуучуларды турмушта туура жолго багыттоо максатында адамдардагы жакшы сапаттарга ээ кылуубуз мүмкүн. Мына ошол адабият сабагында жомокторду окутуу методикасын иштеп чыгуу методистердин милдети болуп саналат. Биз да ушул тема боюнча кичинекей илимий иш катары теманы ачып берүүгө аракет жасадык. Жомокторду окутууда инновациялык технологияларды пайдаланып, тарбиялык маанисин ачып берүү менен окутуунун жол жоболорун көрсөтүү теманын актуалдуулугу болуп саналат.

Мектепте жомокторду окутууда анын сюжетин гана түшүндүрүп койбостон тарбиялык максатын да ачып берүү болуп саналат. Ошол максатты ишке ашырууда заманбап сабак иштелмелерди жаратуу, көңүл бурулуучу жагдайларды көрсөтүү, пикир жана сунуштарды киргизүүнү милдетибиз деп билебиз.

Окуучу адабиятка жакын болсо, анда ал адабият аркылуу рухий азык алат, жан дүйнөсү бай болот, ой жүгүртүүсү кеңеет, сөз байлыгы, дүйнө таанымы, эстетикалык табити өсөт, адеп-ахлак тарбиясына ээ болот, турмуштун түрдүү сабактарын алат, аларды өз турмушунда практика жүзүндө колдонуу мүмкүнчүлүктөрүнө ээ болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Абакиров, К. Кыргыз эпостору: жанр жана классификация маселесинин иликтениши. 2-макала. // китепте: Азыркы адабият таануу жана фольклористика маселелери. Илимий жыйнак. Чыг.1. [Текст] / К.Абакиров. – Б.: Университет, 2013. – 89-103-бб.
2. Абдухамидова Б., Рысбаев С., Ибраимова К., 2-класста адабий окуу предметин окутууга карата методикалык колдонмо, -Б., 2013.
3. Абдыкеримов, М. Адабият хрестоматиясы: Башталгыч мектептер үчүн, II бөлүк. 4-окуу жылына арналган [Текст] / М.Абдыкеримов. – Ф.: Кыргызмамбас, 1933. – 102 б.
4. Бектенов З., Байжиев Т. Кыргыз адабияты. 2 басма. - Б.: 1993. - 81-82-бб.
5. Муратов, А. Жаңы муундагы окуу китептери жана «Манас» [Текст] / А.Муратов // Шоокум, 2011, №6. – 6-8-б.
6. Муратов, А. Кыргыз адабияты: маалыматтама [Текст] / А.Муратов, Ж.Шериев, К.Исаков. – Б.: Айат, 2014. – 384 б.
7. Муратов, А. Кыргыз адабиятын окутуу: теориясы жана практикасы [Текст] / А.Муратов. – Б.: «Турар», 2013. – 554 б.

8. Артыкбаев К. «Кыргыз совет адабиятынын тарыхы». - Фрунзе: «Мектеп», 1982.

УДК 373.2
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-320-324

Малова О.Н.
«Чуваш республикалык агартуу институту» Чувашиянын агартуу министерствосу
Малова О.Н.
«Чувашский республиканский институт образования» Минобразования Чувашии
Malova O.N.
"Chuvash Republican Institute of Education" Ministry of Education of Chuvashia

МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ФЕДЕРАЛДЫК МАМЛЕКЕТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫНЫН ПРИНЦИПТЕРИНЕН ЭТНОПЕДАГОГИЯНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ПОЦЕНЦИАЛИ

ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В СОЗВУЧИИ ПРИНЦИПОВ ФЕДЕРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

EDUCATIONAL POTENTIAL OF ETHNOPEDAGOGY IN ACCORDANCE WITH THE PRINCIPLES OF THE FEDERAL STATE EDUCATIONAL STANDARD OF PRESCHOOL EDUCATION

Аннотация: Макалада мектепке чейинки билим берүүнүн Федералдык мамлекеттик билим берүү стандартынын принциптери менен этнопедагогикалык балдарды тарбиялоонун этнопедагогикалык принциптери Г.Н. Волков.

Аннотация: В статье анализируется созвучие принципов ФГОС дошкольного образования и этнопедагогических принципов воспитания детей этнопедагогики Г.Н. Волкова.

Abstract: The article analyzes the consonance of the principles of the Federal State Educational Standard of preschool education and the ethnopedagogical principles of raising children of ethnopedagogics G.N. Volkov.

Негизги сөздөр: Этнопедагогика, элдик педагогика, этнопедагогикалык принцип, мектепке чейинки билим берүүнүн федералдык мамлекеттик билим берүү стандарты,

Ключевые слова: Этнопедагогика, народная педагогика, этнопедагогический принцип, федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования,

Keywords: Ethnopedagogy, folk pedagogy, ethnopedagogical principle, federal state educational standard for preschool education,

В федеральном государственном образовательном стандарте дошкольного образования говорится о специфике регионализации дошкольного этнокультурного образования, которая обусловлена характеристиками региона, а также закономерностями психического развития, возрастными возможностями, разнообразием механизмов этнокультурной социализации детей дошкольного возраста.

Этому принципу ФГОС дошкольного образования наиболее полно соответствуют этнопедагогические идеи доктора педагогических наук, профессора, академика Российской академии образования Геннадия Никандровича Волкова. В науке понятие «этнопедагогика» существует более пятидесяти лет. Этнопедагогика определяется как наука «об опыте народных масс по воспитанию подрастающего поколения, об их педагогических воззрениях, науку о педагогике быта, о педагогике семьи, рода, племени, народности и наций. Этническая педагогика исследует особенности национального характера, сложившегося под влиянием исторических условий…»[2].

Всесторонне рассмотрев понятие «народное воспитание» и сферу его влияния, Геннадий Никандрович определил его цели, содержание, методы и средства, описал народный идеал совершенного человека. Им впервые была рассмотрена роль детской среды как мощного фактора самовоспитания и взаимного воспитания [3].

Основные идеи Г.Н. Волкова предполагают последовательную этнизацию содержания, методов, форм процесса дошкольного и семейного воспитания, учебно-воспитательной работы общеобразовательных школ, а также педагогического образования и повышения квалификации педагогов, что включает в себя все этапы, все уровни системы национального образования и воспитания [2]. Геннадий Никандрович глубоко исследовал проблемы функций народного воспитания (развитие ума, подготовка к труду, забота о здоровье, семье и др.), факторы воспитания (природа, труд, быт, родное слово, родной язык, традиции и др.). Им рекомендованы средства и методы воспитания (народные поговорки, пословицы, загадки, сказки, предания, рассказы и др.). Так, поговорка «Мать любит сына, а гордиться дочерью. Отец любит дочь, а гордится сыном» метко выражает семейные устои чувашей.

Значимым в подходе Г.Н. Волкова является то, что он основан на этнопедагогическом принципе, который учитывает традиционные виды жизнедеятельности и потребности возрождения национальных культур различных этносов для демократической, гуманистической системы образования.

В первом разделе ФГОС дошкольного образования представлены принципы дошкольного образования соответствии с одним из основных является: учет этнокультурной ситуации развития детей.

Анализируя богатый фактический материал Г.Н. Волкова мы понимаем, что у чувашского народа есть своя система воспитания, тесно связанная с творческой деятельностью.

Знания о природе и человеческой жизни, построенные на эмпирических данных, народ передавал из поколения в поколение. Чуваши с большим вниманием следят за тем, чтобы их дети с раннего возраста знакомились с культурными растениями. Уже в младшем возрасте дети знают время посева озимых и яровых зерновых, технических культур. Детям в семье прививается большая любовь к живой природе, особенно к лесу, птицам, полезным насекомым [2].

Говоря о значении родного языка в народной педагогике, Геннадий Никандрович отмечал, что для каждого возраста у чувашей есть загадки и пословицы, что матери постепенно знакомят детей с этими сокровищами народного творчества. Загадки не только расширяют кругозор детей об окружающем мире, но и развивают язык [2].

Во ФГОС дошкольного образования обозначаются требования к содержанию образовательной программы, которая обеспечивает полноценное развитие личности детей.

Содержательный раздел основной образовательной программы должен включать использование вариативных форм, способов, методов и средств реализации основной образовательной программы с учетом возрастных и индивидуальных особенностей воспитанников, специфики их образовательных потребностей и интересов.

Поддерживая идею совершенного человека, народ позаботился не только об определении функций отдельных жанров устного народного творчества, но и в соответствии их конкретным задачам воспитания и самовоспитания отдельных возрастных групп. Так, загадками и песнями дети охотно пользуются в своей среде, хотя новые загадки детям преимущественно сообщают взрослые. В зависимости от возраста одно из средств воздействия имеет превалирующее значение. Это не исключает одновременного применения комбинированных средств воздействия на личность. Многообразие поэтических форм и содержания песен, сказок, загадок и пословиц свидетельствует о том, что народная педагогика, определяя черты личности, проявляла заботу о реализации идеи совершенного человека.

Дифференцированный подход к приёмам, способам и формам воспитания обеспечивал конкретность и целеустремлённость в формировании черт совершенства. Использование педагогических средств порой доводилось до предела: воспитание оказывалось разделённым по годам, месяцам и даже по дням недели [2]. К этнопедагогическим инвариантам относятся факторы народного воспитания: природа, игра, слово, дело, общение, традиция, быт, искусство, религия, пример-идеал.

Природа это и Вселенная (макрокосм), это и человек (микрокосм). Изучая природу самого человека, изучают и природу воспитания. Природа - это и двор родного дома, и цветы, посаженные ребёнком. Природа со всеми своими собственными творениями и творениями человеческими составляет этнопедагогическое пространство, величайшее из возможных пространств.

Из окружающей природы и из природы человека вырастает чудо из чудес – игра, значение которой невозможно переоценить не только в народной педагогике, но и в человеческой судьбе.

В народной педагогике игра воспринимается как реализованная, материализованная сказка, а игрушка – как феноменальный памятник сказке.

Все выдающиеся явления этнопедагогики активно функционируют как в семье, так и в образовательном учреждении, естественно объединяя педагогические усилия государства и общества, семьи и народа [2].

Основным подходом к реализации принципов ФГОС дошкольного образования является системно-деятельностный подход. Этот подход подразумевает, что ребёнок не должен быть пассивным слушателем, воспринимающим готовую информацию, передаваемую ему педагогом. Именно активность ребенка признается основой развития – знания не передаются в готовом виде, а осваиваются детьми в процессе собственной деятельности. Таким образом, образовательная деятельность, в том числе и игра, выступают как сотрудничество воспитателя и ребенка, что способствует развитию коммуникативных способностей у детей дошкольного возраста, как необходимого компонента учебной деятельности. Системно-деятельностный подход помогает детям самим открывать новые знания, выстраивать их в систему, применять на практике.

Обращаясь к идее совершенного человека в народном воспитании, Г.Н. Волков отмечает, что народная педагогика не мыслит воспитание совершенного человека вне

активной деятельности. К комплексным формам организации жизни он относит многочисленные обычаи и традиции, обряды и праздники. Одно из первых мест у всех народов занимали трудовые традиции, которые непременно приобретали праздничную окраску. Коллективная помощь становилась обычаем взаимной помощи. Большинство разновидностей «помощей» как правило, завершалось общим весельем – играми, танцами, песнями [2].

В идеале настоящего человека всех народов присутствует труд. Без труда нет совершенного человека. Главная добродетель – труд: «Труд кого угодно приведёт в порядок», «Чувашский ребёнок одной ногой - в колыбели, другой – на пахоте». Далее следуют ум, здоровье, красота.

Стремление человека к совершенству естественно. Оно – внутренний стимул к прогрессу. Правильное воспитание является средством, активно стимулирующим это стремление к самовоспитанию и самоусовершенствованию [2].

В федеральном государственном образовательном стандарте дошкольного образования обозначены условия, необходимые для создания благоприятной социальной ситуации развития детей, соответствующей специфике дошкольного возраста. Они предполагают создание условий для позитивных, доброжелательных отношений между детьми, в том числе принадлежащим к разным национально-культурным, религиозным общностям и социальным слоям [4].

Воспитательный потенциал этнопедагогики не теряет своей актуальности на современном этапе. Принципы этнопедагогики созвучны требованиям современной нормативно-правовой базы Российской Федерации, а именно федеральному государственному образовательному стандарту дошкольного образования и Федеральной образовательной программе дошкольного образования.

Соблюдая принципы регионализации дошкольного образования ФГОС ДО и ФОП ДО необходимо:

- использовать педагогическое наследие Г.Н. Волкова при планировании и проведении образовательной деятельности;

- воспитывать интерес к культуре своего и других народов, умение проявлять терпимость к детям и взрослым, независимо от национальных различий;

- воспитывать эмоционально-положительное отношение к этнокультурному наследию.

Результатом освоения ребенком народной культуры как составной части общей культуры являются, адаптация к социальному миру; принятие социального мира как данности; способность и потребность изменять, преобразовывать социокультурное окружение, самого себя.

Список цитируемых источников:

1. Приказ Минобрнауки России от 17.10.2013 г. № 1155 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования» (в ред. Приказов Минпросвещения РФ от 21.01.2019 N 31, от 08.11.2022 N 955)

2. Волков Г.Н. Педагогика любви. Избранные этнопедагогические сочинения: В 2 т. – М.: Изд. Дом МАГИСТ-ПРЕСС, 2002. – Т.1. – 460с.

3. Недземковская Г.В. Зарождение и развитие этнопедагогики // Психология и педагогика, 2009, №5. - С.157-163

4. Малова О.Н. Созвучие принципов регионализации дошкольного образования федерального государственного образовательного стандарта идеям этнопедагогики. Матер. респуб. науч.-практ. конф. «Регионализация дошкольного этнокультурного образования в соответствии ФГОС дошкольного образования». – Чебоксары: ЧРИО, 2015. – 128 с.
5. Приказ Министерства просвещения Российской Федерации от 25.11.2022 № 1028 «Об утверждении федеральной образовательной программы дошкольного образования» (Зарегистрирован 28.12.2022 № 71847)

УДК 371: 021.483.154 (575.2) (04)
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-324-331

Эсеналиева С.Т.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Эсеналиева С.Т.
КНУ им. Ж. Баласагына
Esenalieva S.T.
KNU J. Balasagyn

ORCID:0009-0000-2824-0485

«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ТОЛЕРАНТТУУЛУК ИДЕЯСЫ, ИНСАНДЫ ТАРБИЯЛООДОГУ РУХИЙ-АДЕПТИК МААНИСИ
ИДЕЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ЭПОСЕ «МАНАС», ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ВОСПИТАНИИ ЛИЧНОСТИ
THE IDEA OF TOLERANCE IN THE EPIC "MANAS", SPIRITUAL AND MORAL SIGNIFICANCE IN THE UPBRINGING OF THE INDIVIDUAL

Аннотация: Эл аралык кызматташтыктын таламдарына ылайык, инсандар, жамааттар, улуттар адамзат коомчулугунун маданиятын жана плюрализмин таануу жана урматтоосу өтө маанилүү. Сабырдуулук – бул маанилүү принцип гана эмес , ошондой эле тынчтыктын жана бардык элдердин социалдык-экономикалык өнүгүшүнүн зарыл шарты. Толерантттуулукка тарбиялоо салттары ар бир улуттун маданиятындагы өзгөчө баалуулуктар экендигин кыргыз элинин маданиятынан, өзгөчө эпикалык мурастарынын мазмунунан байкалат. Бул эпикалык мурастын мазмунунда башкалардан жабыр тартсаң да сабырдуулук, чыдамкайлык, көтөрүмдүүлүк менен жооп кыл деген түшүнүк берилген. Элдик эпикалык мураста коңшулар, бир туугандар жана башка элдер менен ынтымак-ырашкерликте болууга умтулуу турмуш башаты катары ачыкталат. Кыргыз жана башка элдердин инсандар ортосундагы ынтымак, достук, өз ара сыйымдуулук, бир туугандык мамилелер менен бир катарда коюлат. Бул макалада кыргыздардын эпикалык мурасында инсанды толерантттулукка тарбиялоо багытындагы педагогикалык идеялар, өзгөчөлүктөр талдоого алынды.

Аннотация: В интересах международного сотрудничества очень важно, чтобы отдельные лица, сообщества, нации признавали и уважали культуру и плюрализм человеческого сообщества. Толерантность является не только важным принципом , но и

необходимым условием мира и социально-экономического развития всех народов. Из культуры кыргызов, особенно из содержания их эпического наследия, видно, что традиции воспитания толерантности являются особой ценностью в культуре каждого народа. Содержание этого эпического наследия дает представление о том, что, даже если вы страдаете от других, реагируйте с терпением, терпением, терпимостью.В народно-эпическом наследии стремление быть в согласии с соседями, братьями и другими народами раскрывается как начало жизни. Согласие, дружба, взаимная терпимость и братские отношения между кыргызами и другими народами ставятся на одну линию. В данной статье проанализированы педагогические идеи и особенности в направлении воспитания человека к толерантности в эпическом наследии кыргызов.

Abstract: In the interests of international cooperation, it is very important that individuals, communities, and nations recognize and respect the culture and pluralism of the human community. Tolerance is not only an important principle, but also a necessary condition for peace and socio-economic development of all peoples. From the culture of the Kyrgyz, especially from the content of their epic heritage, it is clear that the traditions of tolerance education are a special value in the culture of each nation. The content of this epic legacy gives the idea that even if you suffer from others, react with patience, patience, tolerance.In the folk epic heritage, the desire to be in harmony with neighbors, brothers and other peoples is revealed as the beginning of life. Harmony, friendship, mutual tolerance and fraternal relations between Kyrgyz and other peoples are put on the same line. This article analyzes pedagogical ideas and features in the direction of educating a person to tolerance in the epic heritage of the Kyrgyz.

Негизги сөздөр: эпос; кыргыз; биримдик; инсан; гуманизм; адеп-ахлак; кечиримдүүлүк; токтоолук;чыдамкайлык; толерантттулук; акылман; тарбия; элдик оозеки чыгармачылык;

Ключевые слова: эпос; киргиз; единство; личность; гуманизм; мораль; прощение; спокойствие; терпение; толерантность; мудрость; воспитание; устное народное творчество;

Keywords: epic; Kyrgyz; unity; personality; humanism; morality; forgiveness; calmness; patience; tolerance; wisdom; education; oral folk art;

Азыркы мезгилдеги ааламдашуу доорунда, гумандашуунун учурунда маданий-интеллектуалдык баалуулуктардын улам жаңы парадигмалары жаралууда. Мындай шартта «Манас» эпосу баш болгон кыргыз элдик оозеки чыгармаларындагы гуманисттик идеялар системасын үйрөнүү, учур талабына шайкеш келген аксиологиялык ченемине астейдил мамиле жасап, иликтөө, көңүл буруу зарыл.

«Толеранттуулук» термини латын тилинен алынган, tolerantio орусча «терпение», «снисходительность», кыргызча «сабырдуулук», «чыдамкайлык», «көтөрүмдүүлүк» деген маанилерди туюнтуп, адамдардын улутуна, түсүнө, динине жана кайсы жердик экендигине карабастан бири-бирине карата адептүүлүк, сабырдуулук менен мамиле жасоого алып келүүчү сапат болуп саналат [2].

«Сабырдын түбү сары алтын», «Саргара күтсөң, кызара бөртөсүң», бул улуу сөздөр кыргыз элинин тарыхында сыналган, сабырдуу болууга үндөгөн кыргыз акыл-оюнун эң башкы туундусу болуп келген. Байыркы көчмөн кыргыз калкынын сабырдуулуугу эчен кылымдардын элегинен өтүп, башка элдин маданиятын жерибей ынтымакта жашап, таатал тагдырдын сыноосуна көтөрүмдүүлүк менен мамиле жасап, далай кыйынчылыктарды жеңип, улуттук өзгөчө бир касиет катары бааланып, улуттук мүнөздүн ажырагыс атрибуту катары

сыналды. Сабыр – турмушта кездешүүчү ар түрдүү кыйынчылыктарга туруштук берүү болуп саналат. Ошондой эле ылайыксыз сөздөргө, пайда болгон азап-кайгыга такаатсыздык кылбай, чыдамдуу болуу сабырдуулукка жатат.

Бүгүнкү күндө жаш муундарды толеранттуулукка тарбиялоодо кыргыз элинин жалпы адамзаттка тиешелүү болгон руханий казынасы «Манас» эпосунда чагылдырылган көп кырдуу идеялардын маанисин өздөштүрүүнүн мааниси өзгөчө. Айкөл Манастын түзгөн улуу кыргыз меритократиялык бийлиги эркин демократиялуу жашоого умтулган, Манастын туусунун астына баш калкалап, конфедеративдүү мамлекетке биригүүгө ниеттенген, башка элдерден запкы тарткан, зомбулук көргөн тили, дили башка элдердин, түрдүү улуттардын биригүүсүн шарттады. Эпосто байыркы кыргыздардын башка улуттар менен карым-катнаштары, соодагерлик байланыштары Улуу Жибек жолуна тиешелүү топонимдердин дээрлик бардыгы эскерилип, Манастын кошунундагы башчылардын ысымдары аркылуу Улуу кыргыз каганатына бириккен түрдүү элдердин жалпылыгын, ынтымагын көрө алабыз. Айкөлдүн кошунундагы элдердин арасында теги боюнча түрк же такыр эле башка топтогу, калмак, манжу мангул, ж.б. элдердин өкүлдөрү дагы болгон. Мисалы: алтайлык калмактар манжулук калмактарга кол салаарда, манжулук калмактын өкүлү Шакум кыргыздардардан жардам сурап, жамаатташ, кызматташ тууган болууну сунуш кылат. Кыргыздар бул сунушун кабыл алып, манжулуктар Манастын тарабына өтүп, кыргыздар менен коңшулаш тууган болуп, кара токо деген ат менен өзүнчө бир уруугa айланат. Эпосто кыргыздар башка улуттун элдери менен биримдикте улуу жеңиштерге жетишет. Манастын сабырдуулугу жалаң гана анын эрктүүлүгүнүн көрсөткүчү эмес, анын аракетинин максималдуу максатка ылайыктуулугунун жана адамдарга гумандуу мамилесинин өбөлгөсү катары каралган.

«Көкөтөйдүн ашы» салттуу, туруктуу эң көлөмдүү, түпкү маани-мазмуну терең окуялардын бири. Өткөрүлгөн аштын мааниси кыргыздын улуттук спорттук оюндарында эмес, ар түрдүү чыр-чатакка, зордук-зомбулукка дуушар болгон тополоңдуу жоокердик заманда канаатташ жашаган коңшу элдерди тыягы Алтай менен Каңгайдан, быягы Кырым менен Урумдан, тиги жагы Ooган, Ирандан, Индостандан, чыгышы Бээжин, Кебез-Тоодон, батыш жагы Оролдон, бери жагы Үргөнч менен Букардан, Анжыян, Алайдан, Сары-Аркадан алыскы-жакынкы жашаган калкты төгөрөктүн төрт бурчунан мейманга чакырып, айтылуу Каркыра жайлоосунда меймандостук менен андан ары жылуу мамилеге өтүү, душмандыкты жоюу, мурунку мүчүлүштүктөрдү оңдоого, көтөрүмдүүлүк менен мамиле жасоого, тынчтыкта, коопсуздукта, эркин жашоону өздөштүрүүгө багытталган, ынтымакты чыңоону көздөгөн улуу, пейили тоодой бийик ак калпак кыргыз элинин улуттар аралык толеранттуулукка умтулушунда жатат. Эпосто мазмуну боюнча көп маданияттуу, ар түрдүү улуттардын өкүлдөрү менен коопсуздукта, тең укуктуу шарттарда, эркин, жанаша жашай билүү жөндөмдүүлүгү негизги баалуулуктардын бири. Мындай идея инсандын көп маданияттуу чөйрөдө кызматташуу, баарлашуу, кылдат алака-катышка өтүү маданиятын калыптандырууга, толеранттуулукка тарбиялоого өбөлгө түзгөн улуу чакырык.

«Манас» эпосунда кечиримдүүлүк дагы эң башкы касиет катары каралып, инсандын жашоо-тиричилигинин түп пайдубалында жата турган моралдык сапаттардын бири катары бааланат. Эпикалык чыгармада баскынчылык менен Чүй өрөөнүн бийлеп турган кытай каны Орго болгон. Манастын ата журтун баскынчылык кылган душмандардан бошотуп алуу үчүн келатканын уккан Орго кан, Илебин, Кеймен шаага кабар берип, кол курайт. Согушта Орго кан көк жал Манастын колунан набыт болуп, эли жеңилет. Оргонун аялы казактын кызы болгон.

«Кара эместир , кандыр го,

Мынча ааламды терметкен

Касиеттүү жандыр го» [6. 181] – деп, жакшылыктан үмут үзбөй, көсөмдүк жайын билгизип, казыналык коргондон окшош он ат, эки араба алтын зарын тартуу алып, жанына эки уулун жана казактын улуу жүзүнөн чыккан увазири Ыраманды, анын уулу Каратайды ээрчитип кан Манаска барып, домбурасынын кулагын түздөп толгоп, күүгө салып:

Уруш кылдым мен дагы

Урматына канымдын,

Амандыгын тиленем,

Аманат кара жанымдын.

Өткөрдү алтын зарыны

«Өлтүрсөң мен турупмун,

Өтүнүп көп сураймын

Эки уулумдун жаныны!» [6. 184]

Абакеси акылман Бакай баа берип: «Акын экен бакыр! » –дейт. «Жакшынын ачуусу бар, кеги жок» - деген нусканы туу тутуп Айкөл Манас Санамкүлдүн байкоо менен сүйлөгөн жакшы адам экенин туюп, балдарынын күнөөсүн кечет. Сабырдуулук, кандай гана кыйынчылыктарга дуушар болбосун, кырдаалга акыл –эстүү баа берүү, келечекти көрө билүү, тереңден акыл-калчап, жети – өлчөп, бир – бир кесип дегендей, анан гана чечим чыгаруу айкөл Манас үчүн өзгөчө мааниге ээ болгон. Каратайдын акылынын зиректигин, сөзмөр, чечендигин, ар ишке жөндөмдүүлүгүн баамдаган Манас аны Санамкүлдөн жигиттикке сурап алат. Кийин Каратай аты калып, Ырчыуул деген ылакап аты менен эл оозуна алынып белгилүү болот. Манастын айкөлдүгү башынан жоолашып келген элдер менен тынчтык мамиледе жашоону көздөп, баскынчылык кылган жоого кечиримдүүлүк менен мамиле кылып, толеранттуулукка чакырат. Кылымдык тажрыйбага каныккан эпикалык мураста кекти кечирүүнүн зарылдыгын баатырдын ушундай иш-аракети аркылуу нускалайт. Ата-бабаларыбыз сабырдуулук менен кечиримдүүлүктүн маанисин төмөнкүчө түшүндүрүшкөн. «Айкөлдүк менен басылган иш, айкөлдүктү пайда кылат. Бир пикир келишпестикти тынчтык менен бүтүрүү шарт, тынчык артынан тынчтык келет». «Манаста» жеңген тарап, жеңилген тарапка толеранттуу мамиле жасады, Мунун өзү кыргыз элинин, анын аты өлбөс –өчпөс болгон Манастын айкөлдүгүн, бийиктигин, толеранттуулугун даңазалап турбайбы. Эпостогу оң каармандардын жасаган жакшы, нускалуу иштери келечек ээси болгон жаш муундарды сабырдуулук менен ой жүгүртүп, токтоо, кечиримдүү болууга, жакшылык кылууга тарбиялоодо таасири күчтүү.

Эпикалык чыгармада Бакай кылымдык бай тажрыйбага ээ, турмуштук адеп-ахлактык, гуманисттик башталышты алып жүргөн, боорукер, мээримдүү, чечкиндүү, эрктүү, ийгилик алып келүүчү, алдыга салса ак жолтой, караңгыда жол, капилеттен сөз, кыйчалыш мезгилде айласын тапкан, акылдуу ой жүгүртө билген чечен, даанышман, билгич, гуманист катары мүнөздөлүп, эпикалык идеалдын жогорку деңгээлиндеги персонаж. Өзү биринчи катылган жоону жеңген элди толеранттуулукка чакырат: **«Союштан артык албаңар, Бүгүн душман, эртең эл, Бүлүндүрүп салбаңар»** [5. 131]. Бакайдын акылмандыгы , алдын ала көрөгөчтүгү, элдердин ынтымагын сактап, канатташ, тектеш элдер менен гана эмес, жоолашып келген элдер менен дагы тынчтык мамиледе жашоону көздөп, бири-бири менен согушуп, талоончулук менен байлыкка ээ болууга каршы туруп, кошунду каниет кылууга,

сабырдуулукка чакырып, жеңилген жоонун жазыксыз пенделерине боор толгоп, зордукчулук, тебелеп-тепсеген нарксыз жорукка жол бербөөнүн зарылдыгын эскертет.

Оозеки нравалык билим эпикалык чыгармадагы каармандардын жасаган иш-аракеттери аркылуу пайда болот жана чечмеленет. Энелик милдет, калкына кызмат кылуу, анын татаал тагдырындагы оор мезгилдер Манасты Айкөл кылган Айкөлдүн асыл жары Каныкейдин образы аркылуу кеңири берилген. Эпикалык чыгарманын ыр саптарында «үзүлгөндү улаган, чачылганды жыйнаган» деген салттуу формула көбүнчө манасчылар тарабынан Каныкейге арналат. Анын руханий сулуулугу болгон акылмандыгы, узчулук, сарамжалдык сапаттарынан тышкары сабырдуулук касиетине назар бурсак. Ал тагдырдын ачуу-таттуусун, ак-карасын чыдамдуулук, көтөрүмдүүлүк, токтоолук, сабырдуулугу менен жеңип, «Калк энеси Каныкей» деген сыймыктуу атка татыктуу болду. Эпосто Айкөлдүн жары, таянар күчү, үйдүн куту эле болбостон эли-жери менен Манастын рухуна чексиз берилген идеалдуу аялдын образы катары сүрөттөлөт.

Манастын өлүмү жалаң Каныкейдин кайгысы эмес, жалпы кыргыздын трагедиясы болгон. Ал тургай манасчы «карагай ыйлап, тал ыйлап, караган журттун баары ыйлап» табият да кайгыга чөмүлдү деп сүрөттөйт. Ойной турган чагында, Ооматы келген маалында Айкөлдүн көзү өтүп, сай-сөөгү сыздап, айласын таппай, калайыктын туткасы болгон баатыры, өмүрлүк жубайынан айрылып кан-какшап турса дагы, Семетейдин келечегин ойлоп, сабырдуулугу, акылмандыгы, токтоолук менен алдыдагы кыйынчылыктарды баамдап, туюп, чыдамкайлык менен жеңүүгө белсенет. Кайран энең Каныкей Абыке, Көбөштүн кара ниеттүү арам ойлорунун ишке ашуусуна бөгөт коюп, Айкөлдүн арбагын сыйлап, аялдык ар намысын бийик сактап, карагаттай көзүнөн камчы бою жаш куюлуп, кең Талас менен коштошуп, арманы ташып, бооруна Семетейди кысып, Айкөлдү тапкан Чыйырдыны алып менен төркүнү көздөй бет алат. Бул жол адамдын сабырдуулугун, көтөрүмдүүлүгүн, чыдамдуулугун сынаган таатал, Улуу жол болду. Каралуу Каныкейдин башка аргасы жок эле.

«Муңдашым келбейт тирилип,
Мынчалык боздоп нетейин!
– Бузулбас белди бек байлап,
Букарга тентип кетейин!» [7. 52] – деп, көк жалдан калган белекти сактап калуу үчүн болгон күчүн үрөп, кайын энеси Чыйырдыны менен узак жолду басты.

«Оо, Каныкей кулунум,
Самаркан качсаң баштачы,
Сандалтпай мендей карыны
Ушул бир жерге таштачы» [7. 69] – деген Чыйырды эненин өтүнүчүн четке какты, айдалысына мингизип, Семетейди кошо көтөрүп алып жол тартты. Айдай жүзү күндүн ысык аптабына какталып, таманы ташка тапталып, кең дүнүйө тар болуп далай азаптуу жолду басып өтүп, киши көрбөс азапты көрүп, акыры Букарга жетти. Төркүнүнө жеткенде Ысмайылга Каныкей Айкөлдүн керээзи боюнча уулу Семетейди бала кылып берет.

Оозумду ачып өпкөнүм,
Көзүмдү ачып көргөнүм!
Канзааданын баласы
Каалап берген мен кандай? [7. 185]

Каныкей эне үчүн көк жалдан калган белекти инисине берүү, курсактан чыккан баланы бөлөктүн уулу - деп айтуу, тегин жашыруу канчалык оор болбосун, келечегинен үмүт

үзбөй, сабырдуулук менен ой калчап, эне эмес, эже деген сөздү угаарына кайыл болду. Семетей «оо дүйнө кеткен Манастын ата экенин түк билбей» он экиге келгенче Ысмайылдын колунда тарбияланат. Белгилүү окумуштуу Советбек Байгазиев эпикалык чыгармада Каныкей эне күткөн **12** жылды **«УЛУУ МЕЗГИЛ»** – деп белгилейт. «Анткени бул жылдар жөнөкөй гана баш калкалоо үчүн эмес, улуу максат үчүн, кыргыз мамлекетин кайра жаратуу үчүн келечектеги баатырды аман-эсен чоңойтуунун, өстүрүүнүн жылдары эле. Мына ошон үчүн Каныкейдин Букарда жашаган мезгилин улуу мүдөө үчүн улуу жашоо, улуу күтүү, улуу сабыр жана улуу сагыныч десек жарашат» [3. 120]**.** Каныкей эненин образы кыргыздын келечеги үчүн душмандар тарабынан жасалган кордук, тоскоолдуктарга карабастан, көздөгөн максатын багындырууга, боштук кылып баш тартпастан, талыкпастык, туруктуулук, сабырдуулук менен толеранттуулуктун улуу үлгүсүн көрсөттү.

Темиркан: «Семетейге алтын тажы кийгизип, алтын такка мингизип кан көтөрөйүн. Журт атасы болгондо токтолоор» - деп ойлоп, сегиз кан элге кабар жиберет. Бул кабарды уккан Каныкей эне алтымыш асый Тайторуну Семетейге төлгө кылып чапмак болду. Каныкей эненин образын ачууда узчулук өнөрүнө басым жасалып, саяпкерлик өнөрү көмүскөдө калып калгандай туюлат. Саяпкерлик өнөр - сынчылык өнөрдү туу туткан, өтө кылдат туюмду, сүйлөбөгөн жаныбардын тилин билген билгичтикти, кыраакылыкты, өзгөчө чоң сабырдуулукту, убакытты, мезгилди, чоң эмгекти талап кылган улуу өнөр. Саяпкери жарашса, күлүккө канат бүткөндөй - демекчи, мыкты саяпкер күлүктүн көөнүн да табат. Каныкей сабырдуу мүнөзү, чыдамкайлык мүнөзү, саяпкерлик өнөр-билими менен Тайторунун «күндө терин», «айда терин», «ачуу терин», «сасык терин» алып күндүр-түндүр талыкпаган мээнет менен суутуп, таптайт. Чыйырды эненин батасын алып, кокустан көрө албастар жолун торобосун, атын коргоп, келейин деп, чачын төбөсүнө түйүп, Сырбараңды айдалысына асынып алып, чубатууга келген сегиз кандын чабылчу аттарын сынап, Тайтору менен алты күн тынбай, суу ичпей жарышчу аттарын байкады. Атасы Темиркандын каршы болгонуна карабай, Тайторуну төлгөгө чапты. Ысмайыл Семетейди чакырып, аты чыкса Манастап ураан чакырып кел, артта калса Каныкейди курмандыкка чалып кел - деп, жетимиш балбан кошуп жиберди. Каныкейдин ийининдеги жылаңач бала Ысмайылдын көкүтүүсү менен Семетейдин келе жатканын айтты [7. 229]. Ошондо Каныкей эне көзүнүн жашын мөндүрдөй жаадырып:

Алты сапар дүрбүнү
Аныктап кармап сунайын,
Алтоондо торум келбесе,
Аныктап кудай бербесе,
Алты торпок , кырк тайга
Сатып алган Актинте
Кынынан сууруп алайын,
Кый сүбөөгө малайын,
Өзүмдү өзүм жарайын,
Уулумдан өлүм болгуча
Мен өзүм өлүп алайын! [7. 238]

Санаасы сайлап бөлүнүп сабыры түтпөй, а дүнүйө кеткен Айкөлдүн арбагына жалынып, жанын кыюуга даяр болду. Бирок, сабырдуу мүнөзү менен, акыл калчап, өзүн токтотуп, жетинчи жолу дүрбүнү дагы бир имерип салганда Тайтору желгенине жел жетпей, жетик чуркап, жети буудан соңунда келе жатканын көрдү. Кайран энең Каныкей

Сырбараңды куру дүрмөт от менен сунду эле, Сырбараң үнүн эшиткен касиеттүү жаныбардын арышы аркардай керилип алдыга озуп чыкты. Ата журттун келечеги, ар-намыс үчүн түркүн ой-толгоо менен санаага баткан психологиялык абалынын кеңири берилиши каармандын образын дагы тереңдетип, анын мүнөзүн ого бетер курчутат. 12 жыл күткөн Улуу үмүттүн оту жанып «Аман жүрсө кулунум Ойротту бузат», -деп кеткен, Кытай тоюн жеп кеткен –деп Каныкейдин санаасы тына түштү. «Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң», – дегендей Семетейди Ата Журттун Улуу жүгүн көтөрө турган уул катары тарбиялап, акылмандык, сабырдуулук чыдамкайлык сапаттары менен гумандуу жана адилеттүү максаттарды ишке ашырууга багытталган аракеттери Каныкейди чыныгы идеалдын үлгүсү катары көрсөтүп, руханий бийиктикте турган өлбөс-өчпөс классикалык образдын деңгээлине көкөлөтөт. Ал сабырдуулуктун жеткен чегин даңазалаган, улуттук аң-сезимде ой жүгүрткөн, жалпы адам баласына тиешелүү улуу , асыл моралдык сапаттарды алып жүргөн, эпостун идеялык мазмунун бийиктикке көтөргөн жаркын, маңыздуу образ.

Кыргыз элинин байыркы салттуу педагогикалык маданиятынын муундан-муунга уланып сакталышын, өнүгүшүн элдик оозеки чыгармачылыксыз элестетүүгө болбойт. Элдик оозеки чыгармачылык, эч качан адабият эмес, адабияттын каражаты жалаң гана сөз. Ооба, фольклор адабиятка булак болуп бере алат, бирок элдик оозеки чыгармачылыктын каражаты башка, жалаң сөз эмес, жалаң текст эмес, ал музыка, мимика, сөздүн жуурулушунан турган синкреттүү текст. Элдик оозеки чыгармачылыктын адамдын аң-сезимине таасир этүүсү жазма адабиятка караганда алда канча күчтүү, анткени ал жандуу аткарылат. Улуу жазуучу Чыңгыз Айтматов «Манас» эпосунун бүгүнкү күндөгү мааниси жөнүндө ой толгоп мындай дейт: «Манас» – өзүбүзгө өзүбүздү тааныткан улуу зат. «Манас» аркылуу биз өзүбүздү өзүбүз бекемдейбиз, ким экенибизди далилдейбиз жана келечекке көз таштайбыз. Ал ар бир урпак үчүн руханий кубат» [1].

Жыйынтыктап айтканда, эпостун мазмунунда тагдырдын берген сыноосун сабыр менен кабыл алуу, кандай күтүлбөгөн кырдаал болбосун, кандай гана каран түн түшпөсүн, өзүн тута билүү, өз башын корголотуп бийик адамкерчиликтен тайбоо, сезимдерин башкара билүү, кайраттуулук, чыдамкайлык, токтоолук менен бардык кыйын кезеңди жеңе билүү өзгөчө баалуулук катары туюнтулган. Эпикалык мурасты анализдөө толеранттулук түшүнүгүн башкача айтканда сабырдуулук, кечиримдүүлүк, боорукерлик, жакшылык, көтөрүмдүүлүк, токтоолук чыдамкайлык сыяктуу толеранттуулуктун өзөгүн түзүп турган түшүнүктөр маанилүү орунга ээ экендигин көрсөттү.

Инсанды сабырдуулукка, чыдамдуулукка, токтоолукка, көтөрүмдүүлүккө ж.б. сапаттарга тарбиялоодо «Манас» эпосунда чагылдырылган аксиологиялык чөйрөнү өздөштүрүү, өздүк маданий-руханий дүйнөгө айландыруу жалпы адамзаттын негизги милдети. Ошондуктан инсанды толеранттуулукка тарбиялоонун мааниси көп кырдуу, толеранттуулук жөнүндө эпикалык чыгармаладагы мазмунду гана өздөштүүрүү менен гана чектелбестен, гумандуу көз карашты калыптандыруу, өнүктүрүү, толеранттуулук менен байланышкан педагогикалык процессти гумандаштыруунун гана шартында мүмкүн болот.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Айтматов, Ч.Т. Биз дүйнөнү жаңыртабыз, дүйнө бизди жаңыртат // -Фрунзе: Кыргызстан, 1988. С- 397 б.
2. Большой иллюстративный словарь иностранных слов. -М.: 2002, -с.787
3. Байгазиев С. Манастаануу. – Б.: 2022. – 496 б.

4. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. II бөлүк. (редкол: А. Акматалиев ж. б.). - Бишкек: «Аврасия Пресс», 2015. - 704 б.
5. «Манас» энциклопедиясы 1- том. – Бишкек, 1995.
6. Манас: Кыргыз элинин баатырдык эпосу. 3-китеп. С. Орозбаковдун варианты боюнча. – Б.: Кыргызстан, 1995. – 672 б.
7. Семетей: Баатырдык эпос. «Манас» эпосунун экинчи бөлүгү:1-китеп / С. Каралаевдин варианты боюнча; – Б.: Турар, 2013. – 1432 б.

УДК 371.3:812.12.7.
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-332-336

Алыбаева К. Б.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Алыбаева К. Б.
КНУ им. Ж. Баласагына
Alybaeva K. B.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0007-1224-9910, SPIN-код: 7829-3469

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА АНГЛИС, ОРУС, КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИН ҮЙРӨТҮҮДӨ ИЙРИМДЕРДИН РОЛУ
РОЛЬ КРУЖКОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ, РУССКОМУ, КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКАМ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ
THE ROLE OF CIRCLES IN TEACHING ENGLISH, RUSSIAN, KYRGYZ LANGUAGES IN PRIMARY GRADES

Аннотация: Башталгыч класстарда тил ийримдеринин баланын жашоосунда чоң мааниси бар. Дал ушул мезгилде бала өзүнүн уникалдуулугуна умтулат, өзүн инсан катары сезе баштайт, чоң максаттарга умтулат. Бул каалоолор баланын жашоосундагы баардык чөйрөлөргө, өзү теңдүүлөр арасында жашай берет. Бүгүнкү күндө сабактын да, кружоктордун да үйрөтүүнүн жаңы формаларына, өркүндөтүлгөн сабакка көп көңүл бурулууда. Бул окуучунун сабакка көңүл буруусун, ой жүгүртүүсүн, эмоциясын, кызыгуусун активдештирүүнү жана алардын чыгармачылык менен алдынча иштей билүүсүн камсыз кылат.

Аннотация: В начальной школе языковые кружки имеют большое значение в жизни ребенка. Именно в это время ребенок стремится к своей уникальности, начинает чувствовать себя личностью, стремится к большим целям. Эти желания распространяются на все сферы жизни ребенка, сам он продолжает жить среди одноклассников. Сегодня большое внимание уделяется новым формам обучения, более продвинутым занятиям, как классным, так и Кружковым. Это гарантирует, что учащийся будет сосредоточен на уроке, активизирует свое мышление, эмоции, любопытство и заставит его работать творчески и самостоятельно.

Abstract: In elementary school, language circles are of great importance in a child's life. It is at this time that the child strives for his uniqueness, begins to feel like a person, strives for big goals. These desires extend to all spheres of the child's life, he himself continues to live among classmates. Today, much attention is paid to new forms of education, more advanced classes, both classroom and Kruzhkov. This ensures that the student is focused on the lesson, activates their thinking, emotions, curiosity and makes them work creatively and independently.

Негизги сөздөр: ийрим, чыгармачылык, эмоция, чөйрө, программа, сабак, мотив, мугалим,дидактика,процесс.

Ключевые слова: кружок, творчество, эмоция, среда, программа, урок, мотив, учитель, дидактика,процесс.

Keywords: circle, creativity, emotion, environment, program, lesson, motive, teacher, didactics, process.

Турмуш көрсөткөндөй, башталгыч класстарда англис, орус, кыргыз тилдерин үйрөтүүдө кошумча кружоктордун мааниси чоң. Ушуга байланыштуу ар бир предметти өркүндөтүү багытында кошумча сабактардын программалары күн санап иштелип чыгууда. Окутуу процессинде предметтик ийримдер көңүлгө алынып, ишке ашып келе жатса дагы, тилекке каршы айрым учурларда өз деңгээлинде өтүлбөй, максатына жетпей калган учурлар дагы кездешет. Педагогдордун кээде кружокторго маанир бербей, анын эффетивдүүлүгүнө ишенбей мамиле жасашы учурда дагы аталган иш-чараны артка тартып келет. Мектепте дайыма башталгыч класстарда кружокторду уюштуруу татаалдыктарды жаратат жана чоң жоопкерчиликти талап кылат. Мында жаш жеткинчектин ар тараптуу көндүмдөрүн, билгичтиктерин арттыруу зарылчылыгы жаралат. Ошондуктан, кружоктук иштердин жетиштүү деңгээлде, тийиштүү убакта жүргүзүлбөгөндүгү, баланын билим алуусуна, аң-сезиминин кабылдоосуна терс таасирлерин тийгизет. Демек, башталгыч класстын окуучуларынын дүйнөтаанымын арттырууда, билим алуусуна кружок өтө актуалдуу десек жаңылышпайбыз.

Окуу процессинде сабактан тышкаркы кружокторду уюштуруу (класстык-сабак формасынан айырмаланып) башталгыч класстардын билим алуусуна. катышуучулардын жетишкендиктеринин натыйжаларын баалоого чыгармачыл өңүттөн кароону талап кылат. Башталгыч класстарда кружокторду камсыздоо, сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгүн өстүрүү боюнча программаларда анын формасы менен коюлган максаттар жана күтүлгөн натыйжалардын мазмуну терең ойлонуштурулуп түзүлүшү зарыл. Педагог, Каракол шаарында көп жыл мугалимчилик кесипти аркалап келген А.Асанбаева өзүнүн кружокторду уюштуруудан кийинки көп жылдык тажрыйбасынан кийин мындайча жыйынтыкка келген: “Кошумча сабак процессиндеги окуучулардын өз алдынча иши – бул мугалимдин түздөн түз катышуусусуз, бирок анын тапшырмасы боюнча ал үчүн атайын бөлүнүп берилген убакта аткарылуучу иш, мында окуучулар тапшырмада коюлган максатка жетүү үчүн өздөрүнүн багытталып чымырканышкандыгын көрсөтүү жана акыл же күч аракеттеринин (же экөөнүн тең) натыйжасын тигил же бул формада туюнтуу менен сезимдүү умтулушат” [1.5]. Психологдор Л.Н.Рубинштейн, А.Т.Каволева, В.Н.Мясияеванын жыйынтыгы боюнча: Инсандын структурасына дидактикалык таасир этүү системалуу жана багыттуу болушу керек. Баарыбызга белгилүү болгондой, пикир алышуу - коммуникациянын формасы. Ал эми окуп - үйрөнүү коом талап кылгандай адамдардын өзүнүн аң сезимин өстүрүүдөгү тарыхый, шартталган ишмердүүлүктүн түрү. Бул жол менен аң сезимдүү инсан катары өнүгүү болот, адамзатта теориялык, практикалык тажрыйба артат. Ар бир өсүп келе жаткан муун өткөндөрдүн тажрыйбасын даяр түрдө алат, ошол билимдерге ээ болот, аны өздөштүрөт. Мына ушунун өзү окуп үйрөнүүнүн аракетинин же ишмердүүлүгүнүн мотиви жана максаты болуп эсептелет. Мектепте англис, орус, кыргыз тилдерин тереңдетип окутуу максатында кружокторду уюштуруп жатып, мугалим дайыма окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн эсепке алууга тийиш. Көбүнчө аны аныктоого интиутивдүү мамиле колдонулат. Класстын, ошондой эле, ар бир окуучунун таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүнүн реалдуу деңгээлин аныктоого, мугалим менен окуучунун ортосунда орнотулуучу, дайыма

болуучу, ар түркүн карама-каршы байланыш жардам берет. Окуучулардын ийгиликтеринин динамикасын эсепке алуу маанилүү, мында начар окуган окуучулар менен көп иштешүүсү зарыл. Пассивдүү мамиле окуучулардын окууга кызыгуусун төмөндөтөт жана чабал окуучулардын таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө тоскоолдук кылат. Тил кружокторунун жетекчиси, эреже катары, сабактарды классстан тышкары өтүп, өздөрү берген билимдерди гана сурашат, а бул болсо окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрү тууралуу толук картинаны түзбөйт, ошондуктан, алардын окуу ыктарын, б.а. окуучулардын таанып-билүү ишмердигинин ыктарына ээ болуу даражасын ченөөнү да үйрөнүү керек. Жоопторду анализдеп жатып, мугалим, алардын өз алдынчалык деңгээлин, аларды даярдоодогу жана баяндоодогу ой жүгүртүү жана элестетүү аракеттери, тапшырмаларды аткарууга чыгармачылык мамилеси эсепке алынууга тийиш. Башкача айтканда, профессионалдык ыктарыды өнүктүрүү, түрдүү окуу кырдаалдарында көрсөткүчтөрдүн кеңири чөйрөсү боюнча окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүн диагностоо талап кылынат. Англис, кыргыз, орус тилдерин үйрөтүүдө таанып-билүү процесстеринин өнүгүү деңгээли (кабылдоо, элестетүү, эске тутуу, ой жүгүртүү, көңүл буруу, сөз), инсандын мотивациялык-эрктик жана эмоционалдык чөйрөсү, ошондой эле, андан келип чыккан окуу ишмердигинин компоненттери (түз жана кыйыр түшүндүрүүдөн окуу материалдарынын мазмунун айкындоо жана материалды активдүү колдонуу даражасына чейин ээ болуу) окуп-үйрөнгөндүктүн негизинде жатат. Бул көрсөтүлгөн талапка маани бербөө окуучулардын сезимсиз иштөөсүнө, иштин максатын түшүнбөй туруп, аны аткарууга туш келди аракет жасоосуна алып келет. Ал өз учурунда убакытты текке сарп кылып, окуучунун өз алдынча иштөө жөндөмдүүлүгүн төмөндөтөт. Өз алдынча аткарылуучу иш ар бир окуучудан терең ойлонууну жана жогорку даражадагы чыгармачылык менен иштөөнү талап кылышы керек» [2.56]. Ал жактын көйгөйү тууралуу белгилүү орус А.Е.Кондратенков мындайча белгилегени бар: «Ири маданий жана илимий борборлордон алыс болгон, аз комплектүү, өзгөчөлөнгөн турмуш-тиричиликтик, өзгөчө нравалык чөйрөсү бар, мектепке чейинки жана мектептен тышкаркы тарбия берүүчү мекемелери жокко эсе болгон, акырында айыл турмушунун бирден - бир өзгөчөлүгү болгон айыл чарба эмгеги менен жаратылыштын жакындыгы»,- деп айыл мектептерине мүнөздөмө берген [6.23]. Сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгүнүн мааниси жана негизги максаты окуучунун кызыкчылыктарын, шык-жөндөмүн, ынтаасын өнүктүрүү үчүн жана бош убактысын акылга сыярлык, туура уюштурушу үчүн кошумча шарттарды түзүү болуп саналат. Ошону менен бирге ишмердүүлүктүн формасы жана мазмуну педагогдун таалим-тарбия берүү ишмердүүлүгүнүн максатына, милдеттерине жана натыйжаларына туура келүүгө тийиш. Сабактан тышкары таалим-тарбия берүүчү окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу: окуучулардын социалдык билимдерге ээ болушу, негизги баалуулуктарга карата оң мамиленин калыптанышы, өз алдынча коомдук иш-аракет тажрыйбасына ээ болуу. Сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгүнө бөлүнүүчү убакыт окуучунун жана ата-эненин каалоосу боюнча эркин тандап алуунун негизинде аныкталат жана класстык-сабактык формадан айырмаланып, ийримдер, секциялар, экскурсиялар, диспуттар, тегерек отурумдар, конференциялар, илимий коомдоштуктар, олимпиадалар, мелдештер, издөө жана илимий изилдөө ишмердүүлүгү ж.у.с. түрүндө жүзөгө ашырылат. Тил боюнча ийримдердеги билгичтиктердин калыптанышы:

1. Сабактын максатын билүү, аны аткаруу жолун изилдөө, өзүндө мурда болгон (көбүнчө турмуш тиричиликтеги) билимине, билгичтикке таянат. Ишмердүүлүктөгү каталар болот, аны сыноо жасоо менен аткарат;

2. Тапшырманы аткаруу жолу жөнүндөгү, мурдагы билгендерин колдонуу жөнүндөгү жана иш аракеттеги көндүмдөрдүн атайын эместиги жөнүндөгү билимдер;

3. Сабактар үчүн зарыл болгон кээ бир жогорку деңгээлде уюштурулган көндүмдөр (М: өзүнүн ишмердүүлүгүн пландоо, уюштургуч билгичтиктери)

4. Жогорку деңгээлде өнүккөн билгичтиктер Ишмердүүлүктө билимди, билгичтикти чыгармачылык менен колдонуу, ийгиликке жетүү жолунун максатын эле койбостон, мотивин да тандоо

5. Чеберчилик (мастерство) Түрдүү билгичтикти, көндүмдү, билимди ишенимдүү түрдө чыгармачылык менен пайдалануу Үйрөтүүдөгү билгичтик – обьект менен болгон жөнөкөй аракет.

В.А.Сухомлинский «Мугалимдин бош убактысы жок. Эмне себептен? Эң башкысы, менин көз карашымда, ата-энелердин педагогикалык маданиятынын төмөндүгүнөн жана жоопкерсиздигинен атасынын жана энесинин милдети болгон нерсени көп учурда мугалим иштөөгө аргасыз болгондукта жатат. Ата-энелер биринчи насаатчылар жана педагогдор болсун, алардын сак, сергек байкоолорунун жана көзөмөлүнүн алдында балдарда эч убакта жалкоолук жана шалаакылык туулбасын деген максатты көздөп, биз ата-энелер менен болгон ишке ушунчалык чоң көңүл бурабыз» [9.234] – деп баса белгилеген.

Башталгыч класстарда тил ийримдеринин баланын жашоосунда чоң мааниси бар. Дал ушул мезгилде бала өзүнүн уникалдуулугуна умтулат, өзүн инсан катары сезе баштайт, чоң максаттарга умтулат. Бул каалоолор баланын жашоосундагы баардык чөйрөлөргө, өзү теңдүүлөр арасында жашай берет.

Бүгүнкү күндө сабактын да, кружоктордун да үйрөтүүнүн жаңы формаларына, өркүндөтүлгөн сабакка көп көңүл бурулууда. Бул окуучунун сабакка көңүл буруусун, ой жүгүртүүсүн, эмоциясын, кызыгуусун активдештирүүнү жана алардын чыгармачылык менен алдынча иштей билүүсүн камсыз кылат. Учурда билим берүү мекемелеринде өтүлүп жаткан кружоктор аркылуу билим берүүнүн деңгээлин жогорулатуу, окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүү, ар кандай кырдаалдардан чыга билүү, өзүн жана курчап турган чөйрөнү баалай билүү, маданияттуулук, сабырдуулук, эмгекти сүйүү, өз алдынча чечим кабыл алуу, алынган билимдерди турмушта колдоно билүү сыяктуу сапаттар ишке ашырылат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Башталгыч мектепте илимий түшүнүктү калыптандырууда өз алдынча иштерди уюштуруу. Асанбаева А. Нарын Мамлекеттик университетинин илимий журналы. 2016.№4.23

2. Бекбоев И.Б., Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери, Бишкек «Педагогика века», 2004.

3. Бекбоев.И.Б., Н.И.Ибраева «Математика» 2-класс, 3-кл, 4-кл. Мугалимдер үчүн методикалык колдонмо. Б. 2011.

4. «Зомбулуксуз мектеп» программасы боюнча класстан тышкары иш-чараларын өткөрүү үчүн усулдук окуу куралы. – Б.: 2013. – 210 бет.

5. Жунусалиев Б., Бекчороева Ж. Турмуш сабактары. Бишкек. 2012

6. Кондратенков А.Е. Сельская школа: проблемы и перспективы. 2010. - №10. - С.23.

7. Коменский Я.А. Педагогическое наследие. М., Педагогика. 2013.

8. Подласый, И.П. Педагогика. В 2-х т. Т. 1. Теоретическая педагогика: Учебник для бакалавров / И.П. Подласый. - М.: Юрайт, 2013. - 777 с.
9. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения. Педагогика. М.2008
10. Төрөгелдиева К.М «Келечектеги математика мугалимдерин даярдоо системасын моделдештирүү» Б.2007.ж

УДК 373.3
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-336-343

Асанова Н. А., Архипова Т. В.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Асанова Н. А., Архипова Т. В.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Asanova N. A., Arkhipova T. V.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0002-4466-6878 [2]

БАШТАЛГАН МЕКТЕПТЕ ДИСТАНДЫК ОКУУНУН АРТЫКЧЫЛЫГЫ ЖАНА КЕМЧИЛИКТЕРИ
ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ
ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING IN PRIMARY SCHOOL

Аннотация: Бул макалада башталгыч мектепте дистанттык окутуунун өзгөчөлүктөрү талкууланат. Дистанттык окутуунун жана билим берүүнүн аныктамасы берилип, бир катар өзгөчөлүктөрү каралат. Алыскы технологияларды колдонуу бир катар артыкчылыктарга жана кемчиликтерге ээ. Макалада дистанттык окутуу процессинде мугалим жана студенттер үчүн пайда болгон артыкчылыктар, ошондой эле бул тренингдин кемчиликтери талданат. Дистанттык окутууда колдонулган негизги программалар да талданып, алардын артыкчылыктары жана кемчиликтери аныкталат.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности дистанционного обучения в начальной школе. Даётся определение дистанционного обучения и образования и рассматривается ряд особенностей. Применение дистанционных технологий имеет ряд преимуществ и недостатков. В статье проанализированы преимущества, которые возникают у учителя и учащихся в процессе дистанционного обучения, а также недостатки при данном обучении. Так же проанализированы основные программы, используемые в дистанционном обучении, выявлены их преимущества и недостатки.

Abstract: This article discusses the features of distance learning in elementary school. The definition of distance learning and education is given and a number of features are considered. The use of remote technologies has a number of advantages and disadvantages. The article analyzes the advantages that arise for the teacher and students in the process of distance learning, as well as the disadvantages of this training. The main programs used in distance learning are also analyzed, their advantages and disadvantages are identified.

Негизги сөздөр: окуу, дистанттык окутуу, дистанттык билим берүү башталгыч мектеп, орто мектеп, компьютердик программалар.

Ключевые слова: обучение, дистанционное обучение, дистанционное образование начальная школа, общеобразовательная школа, компьютерные программы.

Keywords: learning, distance learning, distance education elementary school, secondary school, computer programs.

Актуальность дистанционного обучения в общеобразовательной школе в последние годы всё больше возрастает. Сама идея получения образования на расстоянии не нова. «Считается, что первая попытка создания дистанционной формы образования была предпринята ещё Яном Коменским 350 лет назад, когда он ввел в широкую образовательную практику иллюстрированные учебники. Он также создал базу для использования системного подхода в образовании, написав свою «Великую дидактику». Многие исследователи признают его родоначальником дистанционного образования».[1] Конечно это не было тем дистанционным обучением, которое мы знаем сегодня. Пройдя в своём развитии несколько этапов, в начале двадцать первого века оно совершает огромный прорыв. Это прежде всего связано с тем, что становятся широко доступны персональные компьютеры и глобальная сеть Интернет и появилась «возможность предоставления доступа к учебному контенту практически из любой точки мира».[2]

Существует несколько определений понятия «дистанционное обучение».

Дистанционное образование – «комплекс образовательных услуг, предоставляемых широким слоям населения в стране и за рубежом с помощью специализированной информационной образовательной среды, базирующейся на средствах обмена учебной информацией на расстоянии (спутниковое телевидение, радио, компьютерная связь и т.п.)».[3]

Дистанционное обучение – «новая организация образовательного процесса, базирующаяся на принципе самостоятельного обучения студента. Среда обучения характеризуется тем, что учащиеся в основном, а часто и совсем, отдалены от преподавателя в пространстве и (или) во времени, в то же время они имеют возможность в любой момент поддерживать диалог с помощью средств телекоммуникации».[4]

Дистанционное обучение – «это новая ступень заочного обучения, на которой обеспечивается применение информационных технологий, основанных на использовании персональных компьютеров, видео- и аудиотехники, космической и оптоволоконной техники».[5]

Дистанционное обучение – это «взаимодействие учителя и учащихся между собой на расстоянии, отражающее все присущие учебному процессу компоненты (цели, содержание, методы, организационные формы, средства обучения) и реализуемое специфичными средствами Интернет-технологий или другими средствами, предусматривающими интерактивность» [1] и «это самостоятельная форма обучения, информационные технологии в дистанционном обучении являются ведущим средство».[1]

Из этого множества определений наиболее точным считается следующее: дистанционное обучение – это «совокупность технологий, обеспечивающих доставку обучаемым основного объема изучаемого материала, интерактивное взаимодействие обучаемых и преподавателей в процессе обучения, предоставление

обучаемым возможности самостоятельной работы по освоению изучаемого материала, а также в процессе обучения».[6]

Дистанционное образование, основанное на использовании информационных и коммуникационных технологий, является эффективным инструментом для предоставления образовательных услуг широким слоям населения как внутри страны, так и за ее пределами. Эта форма образования позволяет людям получать знания и навыки, не выходя из своего дома или офиса.

Использование спутникового телевидения, радио, компьютерной связи и других средств обмена учебной информацией на расстоянии делает возможным доставку образовательного контента в удаленные и отдаленные регионы, где ранее было сложно получить качественное образование. Это особенно полезно для людей, которые по разным причинам ограничены в возможности посещать традиционные учебные заведения, такие как работа, семейные обязанности или физические ограничения.

Дистанционное образование также открывает возможности для обучения населения в других странах, преодолевая географические и культурные барьеры. Студенты могут получать образование от ведущих университетов и экспертов в своей области, не выезжая из своей страны.

Однако необходимо учитывать, что дистанционное образование требует хорошей самодисциплины и самоорганизации со стороны студентов, поскольку они отвечают за свое собственное обучение и контроль прогресса. Кроме того, важно обеспечить качество образовательных программ и эффективное использование технологий, чтобы обеспечить оптимальные условия для обучения и достижения образовательных целей.

В целом, дистанционное образование представляет собой гибкую и доступную форму образования, которая открывает новые возможности для учащихся по всему миру, способствуя их личностному и профессиональному развитию.

Дистанционное обучение в начальной школе — это процесс обучения, в котором ученики и учителя находятся на расстоянии друг от друга и используют различные технологии и инструменты для обмена информацией и выполнения учебных заданий.

Дистанционное обучение в начальной школе может быть организовано как полностью онлайн, когда все занятия и задания выполняются через интернет, так и гибридное, когда часть занятий проводится в школе, а часть - удаленно.

Дистанционное обучение в начальной школе может предоставить множество возможностей для учащихся и учителей. Некоторые из них включают в себя:

1. Гибкость: Дистанционное обучение позволяет ученикам учиться в удобное для них время и темпе. Они могут выбирать, когда и как работать над заданиями и проектами, что позволяет учитывать индивидуальные потребности каждого ученика.
2. Доступность: Дистанционное обучение позволяет ученикам из отдаленных и малонаселенных районов получать качественное образование, которое раньше могло быть недоступным для них. Оно также может помочь ученикам с ограниченными возможностями получить образование без необходимости длительных поездок в школу.
3. Интерактивность: Современные технологии позволяют учителям проводить занятия в режиме реального времени с помощью видеоконференций и других средств коммуникации. Это позволяет ученикам общаться с учителем и своими одноклассниками, задавать вопросы и получать обратную связь.

4. Доступ к онлайн-ресурсам: Дистанционное обучение дает возможность ученикам получать доступ к онлайн-ресурсам, которые могут быть более обширными и обновляемыми, чем учебники. Это может быть полезно для того, чтобы расширить знания учеников и помочь им лучше понимать учебный материал.
5. Снижение затрат: Дистанционное обучение может быть более экономически выгодным для школ и семей, так как оно позволяет снизить затраты на транспортировку и другие издержки, связанные с образованием в традиционной форме.

В целом, дистанционное обучение в начальной школе может быть эффективным способом обучения, который предоставляет большую гибкость и доступность для учеников и учителей, что может привести к более качественному и разнообразному образованию.

Однако, дистанционное обучение в начальной школе может представлять некоторые трудности и вызовы, такие как необходимость хорошей организации и планирования занятий, наличие соответствующей технической поддержки, а также необходимость обеспечения своевременной обратной связи с учениками.

Дистанционное обучение в начальной школе может представлять некоторые трудности и вызовы, вот некоторые из них:
1. Организационные трудности: дистанционное обучение требует хорошей организации и планирования занятий. Учителя должны разработать четкий график занятий, установить правила поведения и коммуникации, а также обеспечить доступность учебных материалов для учеников.
2. Технические проблемы: для дистанционного обучения необходимо иметь соответствующую техническую инфраструктуру, такую как компьютеры, планшеты, доступ к интернету, программное обеспечение и т.д. Неспособность учеников или учителей работать с этой технологией может привести к проблемам при обучении.
3. Трудности с мотивацией и вниманием: ученики младшего возраста могут испытывать трудности с мотивацией и концентрацией во время дистанционного обучения. Необходимо предпринимать дополнительные усилия для поддержки и мотивации учеников, чтобы они могли лучше концентрироваться на учебном процессе.
4. Недостаточная интерактивность: дистанционное обучение может не обеспечивать достаточного уровня интерактивности, особенно для учеников младшего возраста. Однако, современные технологии и инструменты могут помочь учителям создавать более интерактивные занятия и задания.
5. Ограниченность социального взаимодействия: дистанционное обучение может не предоставлять ученикам достаточной возможности для социального взаимодействия с другими учениками и учителями. Это может оказаться негативным фактором для развития навыков социальной адаптации у учеников.

Дистанционное обучение в начальной школе может быть осуществлено с помощью различных технологий, таких как видеоконференции, вебинары, онлайн-курсы, электронные учебники, мультимедийные ресурсы, задания в виде интерактивных игр и т.д. Такие технологии позволяют учителям организовывать занятия, проверять знания учеников, а также общаться с родителями и коллегами.

Существует множество систем дистанционного обучения, некоторые из которых находятся в открытом доступе, а другие доступны только для использования в рамках определенных организаций. Ниже приведен краткий обзор нескольких популярных систем дистанционного обучения:

1. Google Classroom — это бесплатная платформа дистанционного обучения, которая является частью пакета Google Apps for Education. Google Classroom позволяет учителям создавать и распространять задания, устанавливать сроки сдачи работ и общаться с учениками через чат и электронную почту.
2. Learning apps (приложения для обучения) - это мобильные приложения, которые предназначены для обучения и/или поддержки обучения в различных областях знаний. Они могут содержать интерактивные уроки, тесты, игры, задания и другие материалы для обучения, которые могут быть использованы как дополнение к учебным материалам в классе или для самостоятельного обучения вне классной комнаты. Learning apps могут быть использованы для обучения различных предметов и навыков, таких как иностранные языки, математика, наука, искусство, музыка, физическая культура и другие. Они могут быть бесплатными или платными, а также доступны для различных платформ, таких как iOS, Android и Windows.
3. Kahoot - это интерактивный сервис для создания и проведения онлайн-викторин, опросов и игр на уроках, вебинарах, конференциях и других мероприятиях. Этот сервис позволяет создавать множество интерактивных заданий, которые можно использовать для проверки знаний учеников, повышения мотивации, развития логического мышления и коммуникационных навыков.

Каждая из этих систем имеет свои преимущества и недостатки, и выбор системы дистанционного обучения зависит от потребностей и целей конкретного учителя или организации. Однако, все эти системы позволяют проводить качественное и эффективное дистанционное обучение.

Рассмотрим подробнее достоинства и недостатки данных систем.

Google Classroom — это популярная система управления учебным процессом, разработанная Google для облегчения организации и проведения дистанционного обучения. Вот несколько достоинств и недостатков этой системы:

Достоинства:

1. Бесплатность: Google Classroom предоставляется бесплатно для учителей и учеников, которые используют аккаунты Google.
2. Простота использования: Интерфейс Classroom прост и интуитивно понятен, что делает его легко доступным для учителей и учеников.
3. Интеграция с Google Apps: Classroom интегрирована с другими инструментами Google, такими как Google Документы, Google Презентации и Google Таблицы, что упрощает обмен информацией и совместную работу над проектами.
4. Управление заданиями и оценками: Учителя могут легко создавать и назначать задания, а также оценивать их, используя функции Classroom.
5. Безопасность и конфиденциальность: Google Classroom обеспечивает безопасность и конфиденциальность данных, включая контроль доступа и защиту от взлома.

Недостатки:

1. Ограниченные возможности настройки: Google Classroom имеет ограниченные возможности для индивидуальной настройки и адаптации к конкретным потребностям учителей и учеников.
2. Недостаток функций: Google Classroom не обладает всеми функциями, необходимыми для полноценного проведения дистанционного обучения. Например, система не имеет функции видеоконференций.

3. Ограниченная поддержка: Поддержка Google Classroom может быть ограниченной для учителей и учеников в отдельных странах или регионах.
4. Ограниченная интеграция с другими системами: Google Classroom не всегда легко интегрируется с другими системами, используемыми в образовательном процессе.
5. Зависимость от доступности Интернета: Google Classroom требует постоянного доступа к Интернету для использования, что может стать проблемой в случае отсутствия надежного Интернет-соединения.

Несмотря на некоторые недостатки, Google Classroom является эффективной системой управления учебным процессом, которая пользуется широкой популярностью среди учителей и учеников.

Learning apps (приложения для обучения) стали популярным инструментом для обучения на мобильных устройствах. Ниже приведены некоторые достоинства и недостатки использования таких приложений.

Достоинства:
1. Доступность и мобильность - Learning apps доступны на мобильных устройствах, таких как смартфоны и планшеты, что позволяет учиться в любом месте и в любое время.
2. Интерактивность - Learning apps часто предоставляют интерактивные методы обучения, такие как тесты, игры и задания, что делает обучение более привлекательным и эффективным.
3. Адаптивность - Некоторые Learning apps имеют адаптивный подход, который позволяет настраивать уровень сложности материала в соответствии с индивидуальными потребностями и навыками пользователя.
4. Содержательность - Многие Learning apps содержат качественные и полезные материалы для обучения, которые могут быть использованы как дополнение к учебному материалу в классе.

Недостатки:
1. Ограниченный доступ к информации - Learning apps не всегда могут предоставлять полную информацию, которая может быть предоставлена в традиционном учебнике или на онлайн-платформе.
2. Ограниченный контроль учителя - Learning apps могут ограничить возможности учителя контролировать процесс обучения и оценивать прогресс ученика.
3. Зависимость от технологий - Использование Learning apps требует наличия устройства и доступа к интернету, что может стать проблемой для тех, кто не имеет доступа к мобильным устройствам или стабильному интернет-соединению.
4. Разнообразие качества - Не все Learning apps созданы равными образом, и некоторые из них могут предоставлять материалы низкого качества или содержать ошибки.

В целом, Learning apps могут быть полезным и эффективным инструментом для обучения на мобильных устройствах, но их использование должно основываться на целенаправленном подходе и учитывать ограничения и недостатки.

Принцип работы Kahoot основан на создании учителем игрового сценария, включающего вопросы и ответы. Затем ученики подключаются к игре через свои устройства, используя уникальный код. После этого начинается игра, в которой ученики отвечают на вопросы, используя свои устройства. За каждый правильный ответ ученики получают очки, что позволяет им занять место в рейтинге. Результаты игры могут быть отображены на экране и обсуждены с классом.

Достоинства Kahoot:

1. Интерактивность: Kahoot предоставляет интерактивную платформу для проведения уроков, где ученики могут участвовать в играх, ответить на вопросы и соревноваться друг с другом.
2. Мотивация: ученики часто сильнее заинтересованы в обучении, когда могут играть и конкурировать друг с другом.
3. Простота использования: Kahoot предоставляет простой и понятный интерфейс, что делает его доступным для широкой аудитории.
4. Гибкость: учителя могут создавать и настраивать свои собственные викторины и опросы, что позволяет адаптировать Kahoot под конкретные потребности и задачи.
5. Обратная связь: после каждого вопроса ученики могут увидеть, был ли ответ правильным, что помогает им лучше понимать материал и исправлять ошибки.

Недостатки Kahoot:

1. Не подходит для всех типов заданий: Kahoot может быть не подходящим для более сложных или теоретических заданий, где требуется более глубокое понимание материала.
2. Ограниченный контроль: Kahoot не всегда позволяет учителям контролировать, насколько серьезно и внимательно ученики относятся к игре, что может приводить к отвлечению и неэффективному обучению.
3. Ограниченный доступ к материалам: Kahoot не всегда предоставляет достаточно материалов для обучения, что ограничивает его применение в учебном процессе.
4. Зависимость от интернета: для использования Kahoot необходима стабильная интернет-связь, что может приводить к проблемам в случае отсутствия подключения к сети.
5. Не всегда учитывает индивидуальные потребности: Kahoot может не подходить для учеников с особыми потребностями, которые нуждаются в индивидуальном подходе и более глубоком изучении материала.

Kahoot является удобным и простым инструментом для создания интерактивных занятий и проверки знаний учеников. Кроме того, это отличный способ повысить мотивацию и вовлеченность учеников в обучение. Однако Kahoot может не подходить для всех видов обучения и целей обучения, поэтому важно выбирать инструменты в зависимости от конкретных потребностей и задач.

В целом дистанционные системы обучения — это инструменты, которые позволяют проводить обучение дистанционно, т.е. без физического присутствия учеников и учителей в одном месте. Такие системы обучения могут быть использованы как для онлайн-курсов, так и для проведения уроков в реальном времени.

Дистанционные системы обучения имеют ряд преимуществ, включая:

- Возможность обучения в любом месте и в любое время, что позволяет ученикам гибко планировать свое время и изучать темы в удобном для них темпе.
- Широкий доступ к образованию, так как дистанционное обучение может быть использовано в любом уголке мира.
- Более экономичное использование ресурсов, так как нет необходимости тратить деньги на аренду помещений и перевозку учащихся.
- Возможность индивидуализировать обучение, используя различные инструменты, такие как тесты и аналитические отчеты, чтобы учителям помочь адаптировать материалы и методы обучения под потребности каждого ученика.

Однако дистанционные системы обучения также имеют и некоторые недостатки, включая:

- Отсутствие личного взаимодействия между учителями и учениками, что может ограничивать возможности для обучения и развития социальных навыков.
- Ограниченная возможность обратной связи от учителей, что может затруднять ученикам получение ответов на свои вопросы и улучшение своих навыков.
- Ограниченные возможности для обучения практическим навыкам, так как многие дисциплины требуют непосредственной работы вместе с другими людьми или оборудованием, что может быть трудно организовать в рамках дистанционного обучения.

Несмотря на эти ограничения, дистанционные системы обучения все еще представляют собой важный и полезный инструмент для образования, особенно в условиях изменения образовательных потребностей и образовательных условий.

Список цитируемых источников:

1. Демкин В.П., Можаева Г.В. Организация учебного процесса на основе технологий дистанционного обучения: учеб.-метод. пособие. - Томск, 2003.
2. Андреев А.А. К вопросу об определении понятия «дистанционное обучение»// Открытое образование. 2003. №4
3. Вороничева, Е.Н. Дистанционное обучение как реалия современного образовательного процесса// ООО «МегаСервис», 2015.
4. Калмыкова А.А. Дистанционное обучении. Введение в педагогическую технологию. - М., 2005.
5. Кузнецова О. В. Дистанционное обучение: за и против // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2015. №8-2

УДК 371.4
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-343-349

Байназарова Т.Б.
Казак Улуттук Кыздар Педагогикалык Университети
Байназарова Т.Б.
Казахский национальный женский педагогический университет
Bainazarova T.B.
Kazakh National Women's Pedagogical University

ПРЕДМЕТТЕР АРАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН НЕГИЗИНДЕ БАШТАЛГАЛУУЧУ МЕКТЕПТЕРДИН ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯСЫ
ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ
AESTHETIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF INTER-SUBJECT INTEGRATION

Аннотация: Макалада предметтер аралык интеграциянын негизинде башталгыч класстын окуучуларына эстетикалык тарбия берүүнү калыптандыруу маселеси каралды.

Предметтер аралык интеграция аркылуу эстетикалык тарбия берүүнүн теориялык негиздери аныкталды. Эстетикалык тарбия берүү жаатында Казакстан Республикасынын башталгыч билим берүү системасынын учурдагы абалы талданды. "Эстетика", "эстетикалык тарбия", "руханият", "адеп-ахлак"түшүнүктөрүнө аныктама берилген. Изилдөөнүн максаты студенттерди руханий-адеп-ахлактык тарбиялоодо казак этнопедагогикалык мурасынын контекстин колдонуу методикасын жана педагогикалык шарттарын теориялык негиздөө жана иштеп чыгуу болуп саналат. Автор белгилегендей, болочок адистерди казак этнопедагогикалык мурасын окуу-тарбия процессинде колдонуу контекстинде руханий-адеп-ахлактык тарбиялоо маселесине бүгүнкү күнгө чейин дээрлик көңүл бурулган эмес. Окуу процессинде жана аудиториядан тышкаркы иштерде студенттерди руханий-адеп-ахлактык тарбиялоодо колдонула турган факторлордун бири катары казак этнопедагогикалык мурасын изилдөөгө багытталган атайын изилдөөлөр жүргүзүлгөн эмес. Жогоруда белгиленгендей, руханий-адеп-ахлактык тарбиялоодо этнопедагогика проблемаларын изилдөө актуалдуу жана келечектүү болуп саналат. Автор предметтер аралык интеграциянын негизинде башталгыч класстардын окуучуларын эстетикалык тарбиялоонун мүмкүнчүлүктөрүн аныктаган.

Аннотация: В статье рассмотрена проблема формирования эстетического воспитания учащихся начальной школы на основе межпредметной интеграции. Определены теоретические основы эстетического воспитания посредством межпредметной интеграции. Проанализировано текущее состояние системы начального образования Республики Казахстан в области эстетического воспитания. Дано определение понятия «эстетика», «эстетическое воспитание», «духовность», «нравственность». Цель исследования заключается в теоретическом обосновании и разработке педагогических условий и методики использования контексте казахского этнопедагогического наследия в духовно-нравственном воспитании студентов. Как отмечает автор, проблема духовно-нравственного воспитания будущих специалистов в контексте использования казахского этнопедагогического наследия в учебно-воспитательном процессе ВУЗа до сегодняшнего дня практически не уделялось должного внимания. Не проводилось специальных исследований, направленных на изучение казахского этнопедагогического наследия как одного из факторов, который можно использовать в духовно-нравственном воспитании студентов в учебном процессе и во внеаудиторной работе. Отмеченное выше свидетельствует о том, что исследование проблем этнопедагогики в духовно-нравственном воспитании является актуальным и перспективным. Автором выявлены возможности эстетического воспитания учащихся начальных классов на основе межпредметной интеграции.

Abstract: The article considers the problem of the formation of aesthetic education of primary school students on the basis of interdisciplinary integration. The theoretical foundations of aesthetic education through interdisciplinary integration are determined. The current state of the primary education system of the Republic of Kazakhstan in the field of aesthetic education is analyzed. The definition of the concept of "aesthetics", "aesthetic education", "spirituality", "morality" is given. The purpose of the study is to theoretically substantiate and develop pedagogical conditions and methods of using the context of the Kazakh ethno-pedagogical heritage in the spiritual and moral education of students. As the author notes, the problem of spiritual and moral education of future specialists in the context of the use of the Kazakh ethno-pedagogical heritage in the educational process of the university has not been given due attention until today. There were no special studies aimed at studying the Kazakh ethno-pedagogical heritage as one of

the factors that can be used in the spiritual and moral education of students in the educational process and in extracurricular work. The above indicates that the study of the problems of ethnopedagogy in spiritual and moral education is relevant and promising. The author identifies the possibilities of aesthetic education of primary school students on the basis of interdisciplinary integration.

Негизги сөздөр: эстетикалык тарбия, сабактар аралык интеграция, башталгыч класстардын окуучулары, этнопедагогика, руханий-адеп-ахлактык тарбия.

Ключевые слова: эстетическое воспитание, межпредметная интеграция, учащиеся начальных классов, этнопедагогика, духовно-нравственное воспитание.

Keywords: aesthetic education, interdisciplinary integration, primary school students, ethnopedagogy, spiritual and moral education.

Введение. В современной системе образования Республики Казахстан начальная школа выступает как базовое звено, нацеленное на формирование личности ребенка, его познавательных и созидательных способностей. Одно из центральных мест занимает эстетическое воспитание, которое предполагает нравственное совершенствование личности школьника, является эффективным средством умственного и эстетического развития, средством формирования его духовного мира. Возможности эстетического воспитания возрастают при условии интеграции учебных предметов, раскрывающих целостную картину окружающего мира. В связи с этим возникает необходимость теоретического обоснования и практической реализации межпредметной интеграции в учебно-воспитательном процессе начальной школы.

Современные изменения в условиях динамичного развития общества, обретение человеком новой социальной роли, пересмотр вопросов образования и воспитания требуют воспитания всесторонне образованной, с высокой эстетической культурой, готовой к свободному вмешательству в общество, способной личности. Поэтому развитие нравственного, интеллектуального, культурного уровня, формирование эстетического вкуса учащихся является главной проблемой сегодняшнего дня.

Понятия» «Эстетика», «эстетическое воспитание» не являются открытием современных теорий и практик. Проблема общего воспитания, в том числе эстетического, *поразила людей с незапамятных времен.*

Эстетика определяет объективную основу эстетического осмысления мира как общественную сущность людей, творческую целевую деятельность, направленную на изменение природы и общества. Красота реальна только как *имманентная* целостность и согласие истинной сущности и понятия, определенного внешнего существа. Обладание красотой любого явления связано с его проявлением в полной чувственной целостности как общественной человеческой ценности, созданием условий для гармоничного развития личности, возможностью реализации всех лучших способностей и усилий человечества, закреплением человека в реальном бытии и содействием расширению его свободы. Возвышенность - это эстетическая категория, характеризующая красоту, отличающуюся своей необычайной значимостью и возвышенностью.

Основные эстетические категории - изящество, возвышенность и мелкость, трагичность и комедийность, героизм – наблюдаются в общественных связях, в каждой сфере человеческой жизни – в производственно-трудовой и общественно-политической деятельности, в отношении к природе, культуре и быту и др.- как проявление эстетического

осмысления мира. Так, в воспитании подрастающего поколения актуальны вопросы красоты и изящества. Сегодня эстетика выходит за рамки искусства и вовлекается в труд, людей, общественные отношения, человеческую деятельность, т.е. это свидетельствует о расширении ее эстетического масштаба. Эстетическое воспитание значительно развивается еще в раннем возрасте, достигая совершенства в наше время. Цивилизованные развитые нации занимают особое место в определенных сферах общественной жизни. Например, англичане – в экономике, древние греки – в эстетике, римляне – в юриспруденции, евреи и арабы – в религии, французы – в литературе, немцы-в музыке и философии. Хотя эстетика берет свое начало в ранних египетских, римских, вавилонских, китайских и индийских государствах, проблема эстетического воспитания развивалась только в греческом государстве. Об этом свидетельствуют трактаты таких ученых, как Гераклит, Демокрит, Эмпедокл, Сократ, Платон, Аристотель об искусстве, красоте. Понятия о сущности эстетического воспитания, его задачах и целях раскрываются со времен Платона и Аристотеля до наших дней. Платон считает, что эстетическое воспитание-это не только чувство красоты, особой нежности, тяга к красоте, но и постоянное стремление к этому, другими словами, стремление к нравственному идеалу

Одним из действенных факторов духовно-нравственного воспитания студенческой молодежи в вузе является казахское этнопедагогическое наследие. В связи с этим в контексте «Золотого правила» этнопедагогики, сформулированного Г.Н.Волковым («Без памяти нет традиции, без традиции нет культуры, без культуры нет воспитания, без воспитания нет духовности, без духовности нет личности, без личности нет народа»), возрастает необходимость педагогического исследования проблемы использования казахского этнопедагогического наследия как фактора духовно-нравственного воспитания студентов высшей школы [1].

Для научной разработки проблем духовно-нравственного образования огромное значение имеют труды в области философии и социологии, культурологи, педагогики, психологии, этнологии.

Особую значимость в рамках решения данной проблемы представляют исследования казахстанских ученых, посвященные теоретико-методологическим аспектам данного феномена (С.Калиев, С.А.Узакбаева, С.К.Абильдина др.) [2,3].

Интерес с позиции нашего исследования по духовно-нравственному воспитанию подрастающего поколения на основе этнокультурных традиции народов Бурятии (Е.В.Номогаева), на основе национальных ценностей узбекского народа (М.О.Иномова), на традициях народной культуры (Н.А.Пархоменко) [4].

Признавая ценность исследований вышеперечисленных авторов, следует отметить, что проблеме духовно-нравственного воспитания будущих специалистов в контексте использования казахского этнопедагогического наследия в учебно-воспитательном процессе вуза до сегодняшнего дня практически не уделялось должного внимания. Не проводилось специальных исследований, направленных на изучение казахского этнопедагогического наследия как одного из факторов, который можно использовать в духовно-нравственном воспитании студентов в учебном процессе и во внеаудиторной работе. Отмеченное выше свидетельствует о том, что исследование проблем этнопедагогики в духовно-нравственном воспитании является актуальным и перспективным.

Постановка задач. Цель исследования состоит в теоретическом обосновании и разработке педагогических условий и методики использования контексте казахского

этнопедагогического наследия в духовно-нравственном воспитании студентов.

В ходе исследования была использована взаимодополняющих, корректирующих и детерминирующих друг друга методов исследования: теоретические: анализ основных понятий исследования на основе философской, культурологической, социологической, психологической и педагогической литературы, официальных документов Республики Казахстан, обобщение и интерпретация научных данных, анализ социальных и педагогических проблем духовно-нравственного воспитания, систематизация, аналогия, абстрагирование; эмпирические: анкетирование, интервьюирование, беседы, опрос, тестирование, эссе, диагностирование; статические: статическая обработка данных, качественный и количественный анализ результатов исследования.

Научная разработка проблемы исследования связана с раскрытием двух объемных дефиниций, таких как «духовность» и «нравственность». Являясь одним из наиболее популярных в рассуждениях о вечной философской проблеме, термин «духовность» тесно связан с целым рядом родовых понятий («дух», «душа», «духовность») и в своем этимологическом значении восходит к трудам ученых и мыслителей античности и средневековья.

В философии понятие «дух» означает (лат.spiritys- буквально: дуновение, тончайший воздух, дыхание, запах) – в широком смысле слово «дух» - понятие, которое тождественно идеальному сознанию, в отличие от материального начала, в узком смысле однозначно с понятием мышления .

Данное обстоятельство позволяет сделать вывод, что «дух» беспределен и не укладывается в пределы разума. «Дух» как психическое явление связан с сознанием и мышлением. «Дух» отражает моральное состояние человека («не падать духом», «высокий боевой дух», «моральный дух», «собраться с духом», «поднимать дух»). Ему присущи некоторые отличительные особенности («Национальный дух», «Русский дух», «Злой дух», «Добрый дух», «Дух времени» и др.).

Термин «душа» в философской, психологической, педагогической и др. научной литературе используется крайне редко, как синоним слова «психика». В повседневном словоупотреблении по содержанию обычно соответствует понятиям «психика», «внутренний мир человека», «переживание», «сознание».

С понятием духовности философы и психологи соотносят потребность познания мира, самопознания, поиска смысла жизни и своего жизненного предназначения. Один из крупнейших представителей русской философской мысли Н.А. Бердяев, определяя понятие духовности, как «человеческое в человеке», подчеркивает, что человеческое призвано господствовать над природным, а не природное - над человеческим.

В философии, эстетике, педагогике, методической и художественной литературе понятие «духовность» имеет много определений. Его определяют: как «человеческое в человеке», как переживаемую и осознаваемую причастность к человеческой общности, как то, «что отличает человека, что присуще только ему одному» (М.С. Каган); как стремление к исторической правде, доброте, красоте, справедливости (А.Лосев); как наличие у человека «смысложизненных» ценностей и идеалов, способа, цели и условия жизнедеятельности и «самоорганизации в управлении собой» (М. Бахтин) [5].

В зарубежной психологии проблеме духовности посвящены прежде всего исследования В. Франкла, А. Маслоу. Автор концепции логотерапии В.Франкл делает акцент на поведении человека, на стремлении найти и реализовать существующий во внешнем мире

смысл жизни, и при этом роль смысла выполняют ценности. По его мнению, духовность, являясь конституирующей особенностью человека, а не только его характеристикой, реализует себя в событии, сопричастности – предоставляя себя, человек поступается собой, «чтобы, познавая и любя, отдавать себя», таким образом, духовность определяется им как проявление совести и любви [6].

По утверждению А. Маслоу, духовной личностью можно считать человека, деятельность которого мотивируется, как он называет, «бытийными» ценностями: истиной, справедливостью, добротой, красотой, простотой, совершенством и т.д., способствующими самоактуализации человека – реализации его способностей, потенций и талантов [7].

Из приведенных выше работ мы видим, что эстетическое воспитание является условием гармонии его развития, эстетического сознания, эстетического овладения индивидом миром. Эти философы, искусствоведы и поэты-жырау, писатели-ученые получили философскую основу работы по изучению следующих соображений:

- человек является единственной высшей ценностью, создающей все культурные богатства на земле;

- эстетические категории красоты и изящества, возвышенности и мелкости, трагедии и комедии проявляются во всех сферах человеческой жизни;

- в производстве, труде и общественно-политической деятельности, отношении к природе, культуре и быту и т.д.;

-наблюдается как проявление эстетического осмысления мира;

- у человека, владеющего знаниями и искусством, деловая активность и активность (инициативность), затем появляется рациональность, человек постепенно приучается к логическому мышлению;

- мир искусства показывает великолепие духа и, хотя и ненадолго, возвышает его над реальным существом, очищая наши души от грязи;

- человеческие духовные богатства-понятия Мурата, религии, этики, искусства и милосердия, истины, красоты, науки и человека должны рассматриваться в единстве;

- эстетическое воспитание-это не только чувство красоты, особой нежности, тяга к красоте, но и постоянное стремление к этому, другими словами, стремление к нравственному идеалу;

- явления природы и ее красота вызывают в душе ребенка особые чувства, рождают духовный импульс, на основе которого возрастает любовь к родной стране, Земле, природе.

Поскольку одной из методологических позиций исследования является всестороннее рассмотрение исследуемой проблемы, философская мысль в вопросе исследования рассматривалась психологически, с дальнейшим развитием выводов.

Список цитируемых источников:

1. Волков Н.Н. Восприятие картины: Пособие для учителя / Под. ред. Глинской И.П. – М.: Просвещение. 1976. – 32 с.

2. Қазақтың тәлімдік ой-пікір антологиясы II том //Құраст.:Қ.Жарықбаев, С.Қалиев. – Алматы: Рауан, 1998. – 134 б.

3. Ұзақбаева С.А. Балаларға эстетикалық тәрбие берудегі халық дәстүрі. – Алматы: Қазақ ССР Білім қоғамы, 1990.

4. Гуманистические воспитательные системы вчера и сегодня (в описаниях их авторов и исследователей). Под общей ред. Н.Л. Селивановой. – М.: «Пед. Общество России», 1998. – 336 с.
5. Камаков А.О. Эстетическое воспитание учащихся 4-6 классов средствами декоративно-прикладного искусства (на материале народного декоративно-прикладного искусства Казахстана): Автореф...кан.пед.наук: 13.00.01. М., 1982. – 17 с.
6. Возрастная и педагогическая психология: Учебник для студентов пединститутов /В.В.Давыдов, Т.В.Драгунова, Л.В.Ительсон и др.: Под ред. А.В.Петровского 2 изд. – М., 1979. – 288 с.
7. Краевский В.В. Проблемы построения целостной теории содержания образования и процесса обучения. Сб. научных трудов. Челябинск: ЧГПИ, 1988. – 138 с.

УДК 37.0:372.3/.4
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-349-356

Гудимова А. Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2,3]
Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2,3]
Gudimova A.N., Kulueva S.S., Yryskadyr kyzy A.
KNU J. Balasagyn [1,2,3]

ORCID: 0009-0008-8695-99041, SPIN-код: 6734-6960 [1]
ORCID: 0009-0003-3397-8419, SPIN-код: 2665-3609 [2]

ПЕДАГОГИКАЛЫК ДИАГНОСТИКА – КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН УНИВЕРСАЛДЫК ОКУУ АРАКЕТТЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТТАРЫНЫН БИРИ
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА - ОДНО ИЗ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AS A MEANS OF DEVELOPING VERSATILE LEARNING ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Аннотация: Макалада педагогикалык диагностиканын универсалдуу окуу аракеттерин өнүктүрүүнүн каражаты катары маанилуулугу каралат.Мамлекеттик билим берүү стандартында белгиленген баштагыч мектептеги окуу-тарбия процессинин натыйжасынын структурасынын татаалдыгына байланыштуу комплекстүү диагностиканын зарылчылыгы көрсөтүлгөн. Универсалдык окуу аракеттердин айрым компоненттери үчүн тандалып алынган диагностикалык методикаларды комплекстүү колдонуунун эффективдүүлүгүн тастыктаган педагогикалык эксперименттин натыйжалары анализделет.

Аннотация: В статье рассматривается значимость педагогической диагностики в качестве средства развитии универсальных учебных действий, так как она выполняет наряду с другими и развивающую функцию. Показана необходимость комплексной диагностики из-за сложности структуры результата учебно-воспитательного процесса в начальной школе,

обозначенного в соответствующем образовательном Госстандарте. Анализируются результаты педагогического эксперимента, подтверждающие эффективность использования в комплексе отобранных методик диагностики для отдельных компонентов универсальных учебных действий.

Abstract: The article deals with the importance of pedagogical diagnostics as a means of developing universal learning activities, as it performs, among others, the developmental function. It is shown the importance of complex diagnostics because of the complexity structure of the result of educational and pedagogical process in elementary school, designated in the relevant educational State standard. The results of pedagogical experiment, confirming the effectiveness of the use of a set of selected diagnostic techniques for individual components of universal learning activities, are analyzed.

Негизги сөздөр: педагогикалык диагностика, диагностикалык методикалар, универсалдуу окуу аракеттер, диагностиканын инструментарийи, тестирлөө, сурамжылоо жүргүзүү.

Ключевые слова: педагогическая диагностика, диагностические методики, универсальные учебные действия, инструментарий диагностики, тестирование, анкетирование.

Keywords: pedagogical diagnostics, diagnostic methods, universal learning activities, diagnostic tools, testing, questionnaires.

Госстандарт общего среднего образования и Предметные стандарты для начальной школы Кыргызской Республики нацеливают на конечный результат и важнейшей задачей начальной школы определяют формирование компетенций и универсальных учебных действий (УУД). Среди УУД выделяют: предметные, метапредметные и личностные универсальные действия (рис.1). Каждый из перечисленных видов действий имеет в свою очередь довольно сложную структуру, что усложняет процесс их формирования и отслеживания динамики сформированности.

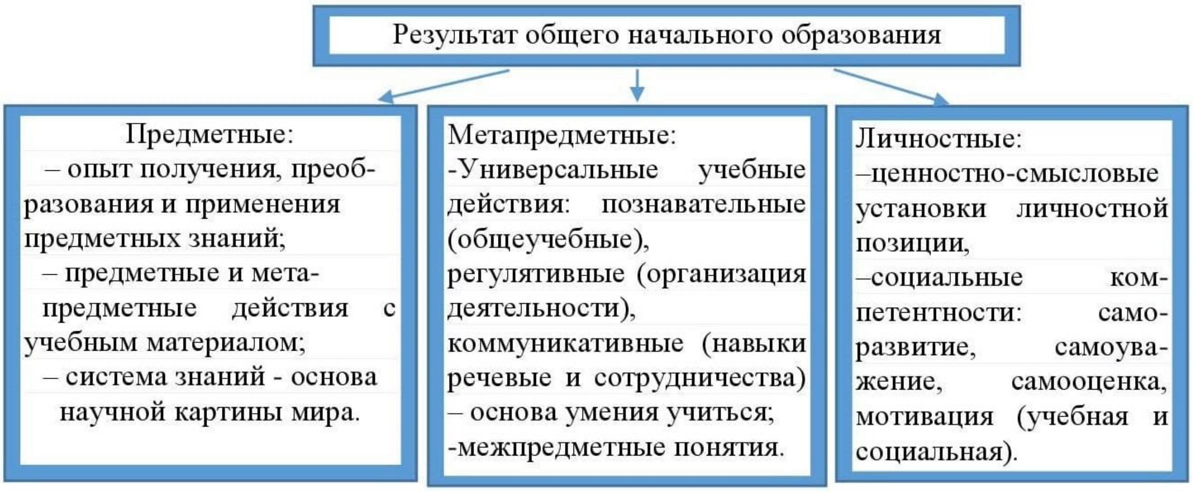

Рис.1. Система универсальных учебных действий

К тому же понятие «универсальные учебные действия» сравнительно новое и поэтому многие вопросы, касающиеся содержания, методов, средств развития и оценки УУД

оказались недостаточно изучены.

Так, например, до настоящего времени нет однозначного определения этого понятия. Мы в этом случае придерживаемся мнения Н.В. Медведевой, которая утверждает, что «Универсальные учебные действия — это обобщённые действия, открывающие возможность широкой ориентации учащихся, — как в различных предметных областях, так и в строении самой учебной деятельности, включая осознание учащимися её целевой направленности, ценностно-смысловых и операциональных характеристик» [1].

Нет единого подхода к определению методик диагностики, педагогических условий и технологий, способствующих развитию УУД. Если методики формирования и контроля предметных действий оказались давно отработанными, то для повышения уровня личностных и метапредметных достижений школьников необходим поиск соответствующих подходов, методов и средств.

Одним из таких средств, на наш взгляд, может быть педагогическая диагностика, которая являясь составляющим компонентом педагогического процесса, не только способствует изучению индивидуально–психологических особенностей школьников, но и выполняет другие функции (корректирующая, прогнозирующая, развивающая). То есть результаты диагностики предоставляют количественную и качественную оценку эффективности любой вновь реализуемой педагогической технологии обучения, нацеленной на развитие тех или иных УУД. А также позволяют определить уровень их обученности и воспитанности, спрогнозировать изменения в их развитии после внесённых корректив в учебно-воспитательный процесс.

В связи с тем, что результат образования в виде нескольких видов УУД (рис.1) преддставляет собой сложную структуру, педагогическая диагностика должна осуществляться комплексно с использованием системы диагностических методик. Каждая методика диагностики чаще всего направлена на определение уровня и развитие отдельного взятого составляющего компонента УУД. Поэтому, на наш взгляд, инструментарий комплексной педагогической диагностики можно представить в виде совокупности отдельных методик диагностики для каждого компонента УУД (рис. 2).

Рис.2. Структура инструментария для комплексной диагностики уровня УУД младших школьников

Из содержания рис.2 следует, что для осуществления комплексной диагностики нужно подобрать как минимум четыре диагностические методики. В идеале для лучшей характеристики развития УУД их должно быть больше. Потому что для определения уровня

развития каждого компонента, входящего в состав одного из четырёх УУД, должна быть подобрана соответствующая методика диагностики.

В настоящее время при подборе диагностического инструментария и обеспечения учебно-воспитательного процесса учителя могут воспользоваться готовыми методиками диагностики, разработанными и опубликованными как по отдельности, так и сгруппированными в специальные сборники (Азова О.И. [2], Липкина, А.М. [3] и др.). Примеры таких методик с указанием названия компонента УУД приведены в таблице 1.

Таблица 1. – Фрагмент перечня дагностических методик для определения уровня компонентов УУД

№	Компонент УУД	Название методики	Автор
1	Самооценка	Три оценки	А.И.Липкина
		Методика смооценки Дембо-Рубинштейна.	Т. В. Дембо С. Я. Рубинштейн
2	Коммуникативные действия	Совместная сортировка	Г. Бурменская
3	Логические действия	Тест «Логические закономерности».	У. Липпман
4	Коммуникативные действия	«Узор под диктовку»	Г.А. Цукерман
5	Мотивация	Анкета изучения школьной мотивации	Н.Г. Лусканова
6	Взаимодействие в классе	Ковёр	Р.В.Овчарова

Учителю начальных классов, преподающему в классе все предметы, предоставляется больше возможностей для подбора оптимального количества и сочетания диагностических методик с учётом содержания и возможностей учебных предметов, перечня формируемых УУД и возрастных особенностей школьников.

Так при проведении педагогического эксперимента для оценки уровня сформированности мотивации учения (компонента личностных УУД) нами была выбрана методика диагностики Н.Г. Лускановой [4], в основе которой лежала «Анкета изучения школьной мотивации» с 10 тестовыми вопросами и заданием представить рисунок на школьную тему. Анкета удобна как при индивидуальном, так и при групповом обследовании. Тестовые вопросы общеизвестны, поэтому не приводим в статье.

Для проверки ответов на вопросы анкеты Н.Г. Лускановой предлагается система бальных оценок (табл. 2) и критерии определения уровня мотивации (табл. 3).

Таблица 2. – Система бальных оценок Н.Г. Лускановой

Характеристика ответа	Оценка
Ответ ученика, свидетельствующий о его положительном отношении к школе и предпочтении им учебных ситуаций	3 балла
Нейтральный ответ (не знаю, бывает по-разному и т.п.)	1 балл
Ответ, позволяющий судить об отрицательном отношении ученика к школе, к той или иной школьной ситуации.	0 баллов

Таблица 3. – Критерии определения уровня мотивации по Н.Г. Лускановой

Уровень развития	Баллы
Негативное отношение	0-9
Низкий	10-14
Средний	15-19
Высокий	20-24
Максимально высокий	25-30

Для оценки уровня сформированности у школьников действия сравнение, являющегося компонентом познавательных УУД, нами была использована диагностическая методика А.З. Зак [5].

Согласно этой методике с помощью решения за 20 минут 22 упражнений-заданий по предлагаемым критериям имеется возможность установить уровень действия сравнение.

Для выявления уровня развития регулятивных УУД (целеполагание, планирование, прогнозирование, контроль, коррекция, оценка, саморегуляция) использовалась методика С.К. Кооса «Выкладывание узора из кубиков». Эта методика по свидетельству В.В. Артемьевой [6] может осуществляться только в индивидуальном режиме. Проведение тестирования согласно методике С.К.Кооса требует наличие набора из 9-ти одинаковых кубиков, стороны которых окрашены в белый и красный цвета. Две стороны кубика — белые, две другие — красные, и оставшиеся две — красно-белые по диагонали (см. рис. 3). А также 10 карточек с изображениями фигур, которые испытуемый должен воспроизвести путем подбора и соединения соответствующих кубиков и таблицы для фиксации результатов наблюдений, которые оцениваются по критериям, приведённым в табл. 4.

Таблица 4. - Критерии оценивания развития регулятивных УУД по методике С.К.Кооса

Компоненты регулятивных УУД	Оцениваемое содержание	Оценка
1. Целеполагание - как постановка учебной задачи на основе соотнесения того, что уже известно и усвоено учащимся, и того, что еще неизвестно:	задача не принята, принята неадекватно, не сохранена;	1 балл
	задача принята, сохранена, нет адекватной мотивации (интереса к заданию, желания выполнить), после безуспешных попыток ребенок теряет к ней интерес;	2 балла
	– задача принята, сохранена, вызывает интерес, мотивационно обеспечена.	3 балла
2. Планирование– определение последовательности промежуточных целей с учетом конечного результата; составление плана и последовательности действий:	нет планирования;	1 балл
	план есть, но не совсем адекватен или не адекватно используется;	2 балла
	план есть, адекватно используется.	3 балла
3. Прогнозирование — предвосхищение результата и уровня усвоения знаний, его временных характеристик:	- хаотичные пробы и ошибки без учета и анализа результата и соотнесения с условиями выполнения действия;	1 балл
	опора на план и средства, но не всегда адекватная, есть импульсивные реакции;	2 балла
	произвольное выполнение действия в соответствие с планом.	3 балла
…	…	…
7. Саморегуляция как способность к мобилизации сил и энергии, к волевому усилию (к выбору в ситуации мотивационного конфликта) и к преодолению препятствий:	хаотичные пробы и ошибки без учета и анализа результата и соотнесения с условиями выполнения действия;	1 балл
	– опора на план и средства, но не всегда адекватная, есть импульсивные реакции;	2 балла
	произвольное выполнение действие в соответствие с планом.	3 балла

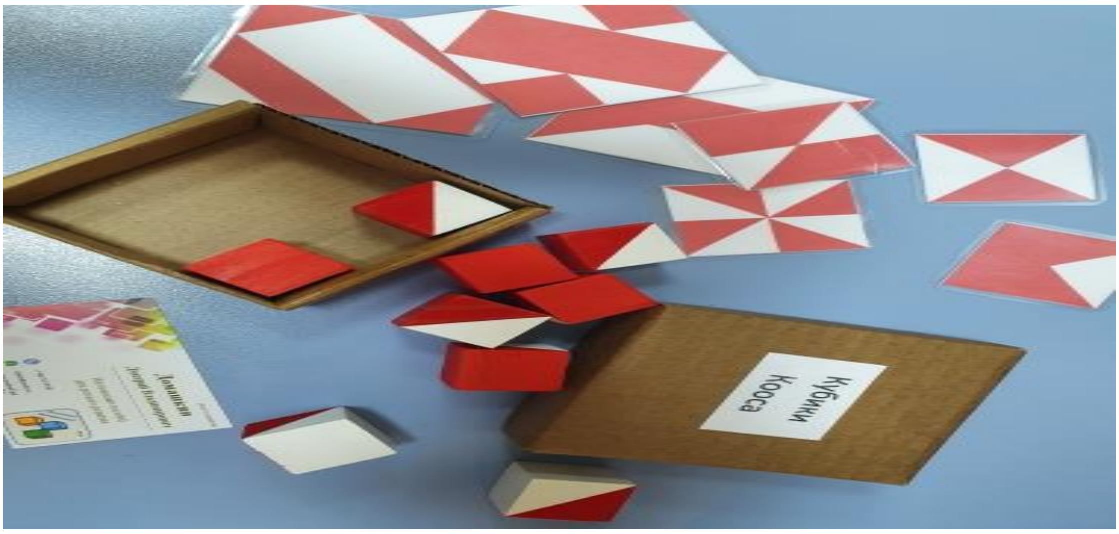

Рис. 3 Кубики С.К.Кооса.

При тестировании школьнику необходимо за определённый промежуток времени собрать из предложенных кубиков фигуру, изображенную на карточке. На рис.3 видны и стороны кубиков и в верхней правой части рисунка несколько фигур, собранных из кубиков. Результат работы заносится в бланк фиксации результатов. На результаты тестирования влияют скорость и точность выполнения задания. Сырые баллы переводятся в стандартную 10-балльную шкалу, а затем - в интегральный показатель. При этом учитывается дополнительная информация, полученная при наблюдении за школьником в процессе выполнения операций при сборке фигур. Уровень развития УУД определяется по критериям, представленным в табл. 5.

Таблица 5. – Критерии уровня развития регулятивных УУД

Уровень развития регулятивных УУД	Баллы
низкий	7-11
средний	12-17
высокий	18-21

Для оценки уровня коммуникативных УУД нами использовалась методика «Ковёр» Овчаровой. Эта методика предназначена для того, чтобы определить уровень сформированности навыков взаимодействия учащихся в группе.

В итоге нами был подобран и использован пакет из минимального количества диагностических методик для комплексной диагностики личностных, регулятивных, познавательных и коммуникативных УУД, содержание которого, как показал педагогический эксперимент, оказывает не только контролирующее, но и развивающее действие.

Анализ полученных экспериментальных данных с соответствующей их статистической обработкой указывает на позитивную динамику уровня УУД младших школьников при комплексной диагностике с минимальным диагностическим инструментарием. Об этом, к примеру, свидетельствует увеличение количества школьников с высоким уровнем мотивации на 12%, а с высоким уровнем сравнивать на 15%. Характерным оказался тот факт, что количество школьников, имеющих низкий уровень УУД уменьшилось по всем параметрам в среднем в 1,5 раза.

Вышеперечисленное указывает на эффективность использования пакета отобранных нами диагностических методик в комплексе, что позволяет констатировать, что педагогическая диагностика является одним из средств развития УУД младших школьников.

Список цитируемых источников:

1. Медведева, Н.В. Формирование и развитие универсальных учебных действий в начальном общем образовании // Начальная школа плюс до и после. – 2011. – № 11. – С.59-64.
2. Азова О.И. Диагностика и коррекция устной и письменной речи у детей 5-10 лет. – М.: РУДН, 2020. – 53 с.
3. Липкина, А.М. Самооценка школьника. – М.: Педагогика, 2007. – 243 с.
4. Лусканова Н. Г. Определение школьной мотивации. – М. – 2009. – 24 с.
5. Зак А.З. Диагностика видов мышления у младших школьников: Метод. Рекомендации для учителей и практ. психологов. – М.: Изд-во МОиПК, 1995. – 86 с.
6. Артемьева В.В., Воронина Л.В. Формирование у младших школьников универсальных учебных действий в процессе изучения информатики // Инновационные проекты и программы в образовании.– 2012. – № 5. – С. 41-46.

УДК 371.4
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-356-364

Жуматаева А.С., Сейдалиева Г.А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Жуматаева А.С., Сейдалиева Г.А.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Zhumataeva A.S., Seidalieva G.A.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0006-2344-0000, SPIN-код: 7664-6397 [1]
ORCID: 0009-0001-2886-1502 [2]

КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРГА КЛАССТАН СЫРТКАРКЫ ИШТЕРДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯЛООНУ ЖҮРГҮЗҮҮ

ПРОВЕДЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ВО ВНЕ КЛАССНОЙ РАБОТЕ

CONDUCTING ENVIRONMENTAL EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN OUTSIDE THE CLASSWORK

Аннотация: Учурдагы татаал жана карама-каршы тенденцияларга толгон дүйнөдө экологиялык көйгөйлөр глобалдык масштабга өткөндүгү баарыбызга маалым. Мындай абалды мүнөздөөдө жаратылышта окуучуларга табият кубулуштарын өз алдынча байкоону уюштуруу боюнча мектеп программасын жана алардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен элдик педагогиканын негизинде даярдалган атайын тапшырмалардын тарбиялык таасири өтө зор экендигин авторлор баяндашты. Макалада авторлор окуучулардын эстетикалык жактан кабылдоо жөндөмдүүлүгүн өстүрүү максатында табият жөнүндөгү кыргыз акын-жазуучуларынын ырларын жана аңгемелерин окуу уюштуруу, класстык табият таануу

бурчтарын жасалгалоо, өз чыгармаларында туулган жердин сулуулугун даңазалаган композиторлор, сүрөтчү-пейзажисттер тууралуу аңгемелешүүлөрдү жүргүзүү жөнүндө белгилешти. Элдик педагогиканын каражаттарын класстан сырткаркы ишмердүүлүктө пайдалануу анын мазмундук жагын күчөтүүгө мүмкүндүк түзүлөт. Окуучулардын курчап турган чөйрөнүн сулуулугун кабылдоо жөндөмдүүлүгүн калыптандырууда жана табиятка кылдат мамиле жасоого мугалимдин үйрөтүү иштери өзгөчө мааниге ээ болоору тастыкталды. Макаланын корутунду бөлүгүндө башталгыч класстын окуучуларына экологиялык тарбия берүү боюнча жүргүзүлгөн иш-чаралардын жыйынтыгын чыгарууда табият таануу жумалыгы, токойлорду, бактарды коргоо боюнча атайын ишембиликтерди, конкурстарды, кечелерди, көргөзмөлөрдү ж.б.д.у.с. класстан сырткаркы иш-чараларды өткөрүү зарылдыгы жазылды.

Аннотация: Сегодня всем известно, что наполняющие мир сложные и противодействующие тенденции довели экологические проблемы до глобального масштаба. Авторы описывают большое воспитательное воздействие специально подготовленных зааний по школьной программе на основе народной педагогики с учетом возрастных особенностей учащихся по организации самостоятельных наблюдений природных явлений. В статье отмечено в целях развития способностей ученика эстетического восприятия природы о проведении собеседований с художниками-пейзажистами, композиторами, прославляющими в своих произведениях красоту родной земли, организации чтения стихов и повестей поэтов, писателей, классных уголков естествознания. Подтверждается, что созданы возможности усиления содержательной стороны использования средств народной педагогики во внеклассной деятельности. Особое значение придается работе учителя для научения учащихся осторожного подхода к природе, способности восприятия красоты окружающей среды, усилению содержательной стороны использования средств народной педагогики во внеклассной деятельности. В заключительной части при подведении итогов экологического воспитания учащихся начальных классов описана необходимость проведения таких внеклассных мероприятий как недели естествознания, специальных субботников по защите лесов, деревьев, конкурсы, вечера, выставки и т.п.

Abstract: Today, everyone knows that the complex and countervailing trends that are filling the world have brought environmental problems to a global scale. The authors describe the great educational impact of specially prepared lessons for the school curriculum based on folk pedagogy, taking into account the age characteristics of students in organizing independent observations of natural phenomena. In the article, in order to develop the student's abilities of aesthetic perception of nature, it is noted to conduct interviews with landscape painters, composers who glorify the beauty of their native land in their works, to organize the reading of poems and stories of poets, writers, and classrooms of natural science. It is confirmed that opportunities have been created to strengthen the content side of using the means of folk pedagogy in extracurricular activities. Particular importance is attached to the teacher's work to teach students a cautious approach to nature, the ability to perceive the beauty of the environment, to strengthen the content side of the use of folk pedagogy in extracurricular activities. In the final part, when conducting the results of environmental education of primary school students, the need for such extracurricular activities as weeks of natural science, special subbotniks to protect forests, trees, contests, evenings, exhibitions, etc. is confirmed.

Негизги сөздөр: башталгыч мектеп, экологиялык тарбиялоо, класстан сырткаркы

иштер, элдик педагогика, экскурциялар, табият кубулуштары, кыргыз жаратылышы, эмгекке тарбияолоо

Ключевые слова: начальная школа, экологическое воспитание, внеклассная работа, народная педагогика, экскурсии, естественные явления, кыргызская природа, трудовое воспитание.

Keywords: elementary school, environmental education, extracurricular activities, folk pedagogy, excursions, natural phenomena, Kyrgyz nature, labor education.

Учурдагы татаал жана карама-каршы тенденцияларга толгон дүйнөдө экологиялык көйгөйлөр глобалдык масштабга өткөндүгү баарыбызга маалым. Адамзат менен табияттын ортосундагы улам татаалдашып бара жаткан маселелер цивилизациянын негизине коркунуч алып келүү менен көп учурда адамдын жашоосунун мүмкүнчүлүктүрүн алдын ала айтууну татаалдаштырат. Ошондуктан экологиялык коопсуздукка атайын илимдин адистери гана эмес, дүйнө жүзүндөгү жалпы коомчулук абдан чоң көңүл буруп жатышат.

Экологиялык проблемаларды чечүүнүн жемиштүүлүгү айланы чөйрөгө карата руханий-адептик мамиле кылууга тарбиялоо учурунда тандалып алынган максатка ылайык болот. Биз өз изилдөөбүздө айлана чөйрөнү коргоо, сактоо иш-аракетинин өнүгүү мыйзамдары жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн өздөштүрүү менен айкалышта иш алып баруу керек деген Ж.К. Аблабекова, Г.Ж. Байышова, А.М. Мурсалиев, Т.З. Ниязов, А.Б. Шамшиев, Р.Ж. Дөөлөтбакова, М.Г. Думанаева, А.М.Каролова окумуштуулардын жалпы жыйынтыктарын колдондук [1, 3]. Башкача айтканда, С.К. Рысбаевдин башталгыч класстардагы окуучулардын жаратылыш жөнүндө практикалык иш-аракети, окуучулардын жаратылыш кубулуштарына жана предметтерине карата болгон мамилелерин ачык жана так чагылдырган иш-аракетин эсептөөбүз керек деген оюна кошулабыз [8].

Табияттын реалдуу кубулуштарын жана объектилерин таанып билүү жана үйрөнүү окутуунун акыл-насаат мүнөзүндөгү усулдары менен эле ишке аша бербейт. Жаратылыш чөйрөсүн таанып билүүнүн эң таасирдүү жолдорунун бири – бул башка предметтерге салыштырмалуу "Мекен таануу" сабагында көбүрөөк орун алган өткөрүлүүчү табиятка түздөн-түз байкоо жүргүзүү иштери болуп саналат [1, 2].

Окуучуларды табияттын өзүндөгү нукура сулуулукту кабылдоого, жаратылыш кубулуштарынын эстетикалык жактан ырахат тартуулоо мүмкүнчүлүктөрүн сезүүгө үйрөтүү үчүн аларга ошол кубулуштардын жана нерселердин «көркөм сөз жүзүндөгү сүрөттөрүн" тартуу боюнча тапшырмаларды сунуштоо жакшы натыйжаларды берет. Алардын чыгармачылык активдүүлүгүн арттыруу үчүн жаныбарларды, өсүмдүктөрдү, жамгырды, күндү, күн желесин, ландшафт өңдүү табият кубулуштарын көркөм сөз аркылуу баяндап түшүндүрүү боюнча конкурстарды өткөрүүгө болот. Ушундай тапшырмалар башталгыч класстын окуучуларындагы табият тууралуу түшүнүктөрдүн туура калыптанышы, алардын эстетикалык сезимдеринин өсүшү жана табият менен таттуу мамиледе болууга карата кызыгууларынын өркүндөшү үчүн зор мааниге ээ болот.

Окуучуларга табият кубулуштарын өз алдынча байкоону уюштуруу боюнча мектеп программасын жана алардын жаш өзгөчөлүктөрүн эске алуу менен элдик педагогиканын негизинде даярдалган атайын тапшырмалардын тарбиялык таасири өтө зор . Мындай тапшырмаларды түзүүдө жаратылыш кубулуштарын жана объектилерин туура тандоо өзгөчө маанилүү. Бул тапшырмалардын айрымдарын экскурсияга чыгар алдында, кээ бирин экскурсия учурунда берүүгө болот. Мында мугалим окуучулардын көңүлүн кыргыз

жергесиндеги жаныбарлар жана өсүмдүктөр тууралуу фольклордук материалдарды жыйноого эле эмес, жүргүзүлгөн байкоолордун натыйжаларын анализдөөгө, элдик адабияттагы алар тууралуу айтылган ойлордун акыйкаттыгын же бай түшүнүктөргө негизделгендигин аныктоого жана андан өз алдынча тыянак чыгарууга үйрөтүүгө да багыттоого тийиш.

Ар бир мезгилдин келиши менен жаратылышта өзгөрүүлөр болуп, окуучулардын байкоо жүргүзүү иштерин уюштуруу үчүн өзгөчө ыңгайлуу шарттар түзүлөт. Мисалы, жаз мезгилинин сулуулугу жана анын балдардын жашоо турмушундагы мааниси тууралуу П. Дүйшөнбаев жана М. Дүйшөнбаев: "Табияттын жандануу процессинин улуу сырларына сүңгүп кирип, анын сулуулугун баланын өз көзү менен көрүүсүнөн мен өтө зор тарбия берүүчүлүк мазмунду көрүп турам. Табияттын сулуулугуна наристе канчалык сүңгүп кирсе, анын сонундукту кабылдоого карата болгон аракети ошончолук күчөйт", - деп жазышкан [3, 242].

Экинчи класстын окуучулары үчүн "Күздүн өсүмдүктөр менен жаныбарлардын жашоосундагы мааниси" деген темада жүргүзүлгөн экскурсияда жандуу жана жансыз жаратылыштагы күз мезгилиндеги кездешкен өзгөрүүлөр менен балдарга маалымат берүү, бул өзгөрүүлөрдүн себептерин аныктоо, жаратылышты таанууга болгон балдардын кызыгуусун ойготуу, деги эле жандуу жаратылышка жапакеч мамиле жасоого үйрөтүү сыяктуу бир катар максаттар коюлган.

Ушул экскурсияны уюштуруу учурунда балдар жаныбарлар жана өсүмдүктөр тууралуу көп кырдуу макал-лакаптарды, табышмактарды жана жаңылмачтарды топтошот. Андан кийин балдар топтогон өсүмдүктөр менен жаныбарлардын сүрөттөрү ошол макал-лакаптар менен бирге "Күздүн бир күнү" деген темадагы класстык бурчту кооздоодо пайдаланылды. Жаратылышты эстетикалык жактан кабыл алуу көндүмдөрүн өнүктүрүү максатында жаратылыш тууралуу кыргыз жазуучуларынын жаратылыш тууралуу чыгармаларын окуу, ролдоштуруу тапшырмасы берилет, класстык жаратылышты коргоо бурчтары шөкөттөлүп, ар бир окуучу өздөрү жараткан чыгармаларында туулган жердин кооздугун даңазалаган жазуучулар, сүрөтчүлөр жөнүндө баарлашуу иштери жүргүзүлөт. Экскурсияга чыгуу алдында класстагы окуучулар менен көрсөтмөлүү аңгеме-дүкөн жасалып, анын уюштуруунун болжолдуу программасы, максаты тааныштырылып, жаратылышта жүрүүнүн талаптары тууралуу атайын эскертүүлөр ар бир окуучуга таратылат. Анда жаратылыштын жансыз объектилерине, өсүмдүктөргө жана жаныбарларга аяр мамиле жасоо зарылдыгы эскертилет.

Экинчи класстар үчүн жүргүзүлгөн бул экскурсияда аба ырайынын алмашуусуна байкоо жүргүзүү, жандуу жаратылышта кандай кубулуштар болгонун түшүнүү, канаттуулардын жана курт-кумурскалардын жашоосуна байкоо жүргүзүү, элдин жаратылыш тууралуу тажрыйбаларынын чыныгы турмуштук кырдаалдар менен шайкеш келишин ачыктоо сыяктуу таанып билүүчүлүк багыттагы максаттар коюлат. Жүргүзүлгөн экскурсия курчап турган чөйрөгө камкор мамиле жасоо талаптарын анализдөө, педагогдун жыл мезгилдери жана айлардын эски аталыштары тууралуу уламыштарды, жансыз жаратылыштагы кубулуштарды байкоо, жаныбарларды, канаттууларды, курт-кумурскаларды, дарактарды, бадалдарды, гүлдүү чөптөрдү көрүү, баарлашууларды уюштуруу сыяктуу иреттүү уюштурулушу керек.

Бүтүндөй эле экскурсиянын жүрүшүндөгү тапшырмалардын жана берилген суроолордун негизинде мугалим окуучулар менен жаратылыш кубулуштары жана

предметтери тууралуу байкоолорун талкуулап, күз мезгилиндеги кубулуштар тууралуу визуалдуу ой жүгүртүүлөрүнүн өнүгүүсүнө жардам берет, жаныбарларды аяганга үйрөтүп, аларды асыроо керектигине ынанышат. Элдик педагогиканын каражаттарын класстан сырткаркы иш-аракеттерде колдонуу анын маңызын күчөтүүгө шарт түзөт. Балдардын айлана чөйрөнүн кооздугун байкап сезүү көндүмдөрүн өнүктүрүүдө жана жаратылышка аяр мамиле жасоого педагогдун үйрөтүү иштери өзгөчө мааниге ээ.

Балдардын жаратылыш жөнүндө түшүнүктөрүн өнүктүрүү үчүн алардын өздөрү жүргүзгөн байкоолордун натыйжаларын түшүндүрүүгө жана аны негиздер күнүмдүк жашоодо колдонууга машыктыруу абзел [4]. Ошондуктан эксперименттик класстарда экскурсиядан алынган, топтолгон маалыматтарды окуучулар ырлар, жомоктор, уламыштар менен бирге үйрөтүлүүчү билимдердин курамына кошуу зарыл. Ушул максатта программага, календарлык тематикалык планга ылайык "Кыргызстанымдын жаратылышы", "Жаныбарлардын керемети" өңдүү жаратылыш бурчтарын толуктап туруу максатка ылайык.

Мындан тышкары, педагог жаратылыш тууралуу экскурсия учурундагы ой жүгүртүүлөрдү, кабыл алууларда жана сезимдерди күндөлүк баракка түшүрүүнү же атайын экологиялык жазуу дептерин ачууну сунуштайт. Баллардын жандуу жаратылыштын өкүлдөрүнүн сүрөттөрүн ушул экологиялык атайын китепчелерге, альбомдорго тартып, алар жөнүндө көп кырдуу макалдарды, түшүнүктөрдү күндөлүк баракчага түшүрүү максатка ылайык. Ушул сыяктуу күндөлүк баракчаларды жана китепче, альбомдорду толуктоодо балдар жаныбарлар жана өсүмдүктөр жөнүндө ар көп кырдуу фольклордук чыгармалардагы маалыматтарды, журналдардан кыркып алынган, интернет баракчаларынан алынган түрдүү жаныбарлардын сүрөттөрүн, макеттерин ж.б. колдонсо болот.

Жаратылыш кубулуштарын жана адамдардын эмгек иш-аракеттерин байкоо тууралуу толукталган күндөлүк баракчалар жаратылышка карата болгон эмоциялык-эстетикалык типтеги өз ара байланышуунун жаралышында негизги роль ойнойт [5]. Үйрөтүлүп жаткан жаратылыш таануучулук маалыматтарды иликтөөдө маанилүү мүмкүнчүлүк түзүлөт. Бул күндөлүк баракчасында башталгыч класстарда талап кылынган жандуу жана жансыз жаратылыштагы нерселердин, өзгөрүүлөрдүн такталган чөйрөсү тууралуу ырааттуу уюштурулган байкоолорунун жыйынтыгында топтолгон материалдарды кундөлүк баракчага түшүрүп, жаратылышта болуп жаткан кубулуштарды белгилеп туруу талап кылынат.

Бул күндөлүктөр баракчаларды толуктоодо балдардын экологиялык түшүнүктөрү, ой жүгүртүүлөрү кеңйип, элдик оозеки чыгармалардын үлгүлөрүн үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзө турган өзгөчө көнүгүүлөрдү сунуштоо зарыл. Бул ишмердүүлүктүн уюштурулушунда күндөлүк баракчаны толуктоодогу маалыматка жараша оңдоолордун да зарыл экендиги аныкталды. Маселен, экинчи класстын окуучуларына курт-кумурскалардын жашоосун сүрөттөй турган эки элдин ырым-жырымын жазып, анын чындыгын жаратылышка карата уюштурулган байкоолордун натыйжасына окшоштуруу менен көз жүгүртүп көргүлө деген сыяктуу көнүгүүлөрдү берүүгө болот. Мындан башка үйдө аткарылуучу көнүгүүдө гүлдүү өсүмдүктөрдүн сүрөтүн тартуу же макетин түшүрүү эле эмес, ошол гүлдөр тууралуу табышмактарды эстөө, ал гүлдөрдүн өзгөчөлүктөрүң аныктоо, жыл мезгилдери тууралуу уламыштардагы ишенимдерди билип келгиле деген кошумча максаттарды коюу зарыл.

Жаратылыш таануучулук типтеги экскурсиялар адам иш-тажрыйбасынын кабыл алуучулук, эстетикалык, адептик жана башка сапаттарын өз ичине камтыйт. Ошондуктан ал предмет аралык байланышты бекемдөөчү негизги курал болуп саналат. Башталгыч класстарда берилүүчү предметтердин арасындагы өз ара байланыштуулукту жаратууда

балдардын - сүрөт, музыка, кыргы тили, адабий окуу предметтеринде жогорку бааныпбилүүчүлүк билим, билгичтик, көндүмдөрүн системалаштырууга шарт түзүлөт. Ошол эле мезгилде балдардын экологиялык түшүнүктөрү тереңдейт жана бул окутулуп жаткан сабактардагы өтүлүүчү жаратылыш таануучулук маалыматтарды кенен үйрөнүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Жаратылыштын кооздугун табигый көрүнүшү кандай болсо, дал ошондой кабылдоо окуучулардын көңүлүн кубанычка байыткан, түшүнүгүн өнүктүрүп, толуктоого, үйрөнгөнү жөнүндө курдаштары менен баарлашууга, талкууга катышууга шыктандырат. Педагогикалык ишмердүүлүктүн аткарылышында кыргыз тили предметинде "Жаздын бир күнү бир жылга тете" - деген темада аңгеме, чакан көркөм чыгарма жазуу тапшырмасы берилет [7]. Ал тапшырмада 3-класстын окуучусунун бул темада жазган аңгемесине анализ берилет.

Коомдук жемиштүү жумушта окуучулар өздөрүнүн адептик мүнөзүн калыптандыра турган тажрыйба топтошуп, жаныбарлар жана өсүмдүктөрдү ар дайым коргоого, сактоого үйрөнүшөт. Бул сыяктуу ишмердүүлүктүн жыйынтыгында окуучулар жаратылыштын кооздугун сезе билүүгө көнүгүшөт, анын адам жашоосундагы мазмунун андап түшүнүп, жаратылыш байлыктарын даңазалоо жөнүндө аткарган иш-тажрыйбаларынын жыйынтыгын ырахаттануу менен таасирдүү курдаштары менен талкуулашат. Башталгыч класстын окуучуларынын жаратылышты таануучулук иш-тажрыйбаларын экологиялаштыруу жандуу жана жансыз жаратылыштын бири-бири менен болгон байланышынын түпкү башатын түзгөн объктивдүү жаратылыш таануучулук позициянын өнүгүшүнө түрткү болот. Эксперименттик класстардын педагогдору балдарды жаратылыштын байлыктарын турмушта колдонуудагы жалпы жана типтүү маселелер жана туулган жердин жаратылышын сактоо тууралуу аткарылган ишмердүүлүктөр жөнүңдө маалымат алууга таасирдүү көңүл бөлүүсү максатка ылайык [5].

Эксперимент жүргүзүүнүн жыйынтыктары класстагы эмгекке тарбиялоо жана жаратылышты коргоого багытталган ишмердүүлүктүн пландарында камтылуусу зарыл. Окуучуларга берилүүчү маалыматтар менен бирге, анда эмгектенүү учурунда кыргыз элинин оюн учурунда таратылуучу таркатма жана көрсөтмө куралдар даярдалып, өсүмдүктөр жөнүндө элдик ырлар, табышмактар, жаңылмачтар, макал-лакаптар камтылышы максатка ылайык.

Айлана чөйрөгө жапакеч, аяр мамиле кылууга балдарды үйрөтүү үчүн педагогдор балдар менен чогуу жоголуп бараткан жергиликтүү жаныбарлардын жана өсүмдүктөрдүн түрлөрү, дарылык касиети бар өсүмдүктөр менен жакындан таанышат, рамашка гүл, ит мурун, карагаттын түрлөрү, чычырканак өңдүү өсүмдүктөрдөн топтолгон коллекциялык биримдиктерди топтоштурушат.

Кыргыз жергесинин тоолорунда өскөн жапайы кожогат, зире, сейдана, сарымсак, тоо пияз, чие сыяктуу жок болуп бара жаткан өсүмдүктөрдү коргоо зарылдыгы, аркар от, кийик от, жалбыз, чүкүрү, ак кодол сыяктуу өсүмдүктөрдүн дарылык касиетин балдарга педагог ар түрдүү мисалдарды келтирүү менен түшүндүрөт [6, 7].

Башталгыч класстарда жаратылышты сактоого багытталган иш-аракетке активдүү катышпай, ары-бери басып жүргөн окуучуларга өзгөчө көңүл бөлүнөт. Мындай балдарды коомдук пайдалуу иштергешыктандыруу, кызыктыруу максатында педагогдор алардын класстагы экологияга болгон тарбиясы алдыңкы балдар менен чогуу чакан оптордо иш алып барууга аракет кылат. Ошондой эле балдарды атайын топторго бөлүп, жогорку класстардын

балдары менен чогуу өсүмдүктөрдүн айрым түрлөрүн сактоо тууралуу экскурсияларга катыштыруу, эмгек ардагерлеринин үйлөрүнүн алдына ар түрдүү көчөттөрдү отургузуу жумуштарына тартуу, өсүмдүктөр тууралуу макал-лакаптарды топтоо жумуштарына аралаштыруу да керек.

Мугалим жаратылышты өнүктүрүү жана аны коргоо иш-тажрыйбаларында айрым гана жигердүүлүктөрүн көрсөткөн, көпчүлүк учурда аткаруучу гана позицияда болгон балдардын демилгелерин колдоп, аларды өз алдынча, аң-сезимдүү түрдө ушундай иш-тажрыйбаларга катыштырууга багыттайт. Педагогдор ушундай балдардын аткарып жаткан ишмердүүлүктүн маңызын толук кандуу түшүнүп билүүсүнө өбөлгө түзүп, ар бир коомдук ишмердүүлүктөргө бул окуучуларду көбүрөөк тартуумилдети коюлат. Маселен, педагог балага өзүңдүн бир тууганың үчүн "Тоолордогу дарылык касиети бар чөптөр жөнүндө" деген китепче түзүп кел деген көнүгүү берүү ала окуучунун бул багыттагы түшүнүгүн, көндүмдөрүн калыптандырууга эң эле зор мүмкүнчүлүк түзөт. Ал эми 3-класстын окуучулары жаратылышты коргоо бурчу үчүн төмөнкүдөй макалдарды топтошкон: Эл эмгегин жер жебейт, Адал эмгек абийир таптырат, арам эмгек азабын тарттырат, Дарак бир жерден көгөрөт, Ат адамдын канаты, Эл - эне, жер – ата, Коён өз өлкөсүнөн коркот, Коёнду камыш, эрди намыс өлтүрөт.

Мектеп окуучуларын экологиялык жактан тарбиялоо жайкы жана кышкы эс алуу мезгилдериндеги табият таануучулук ишмердүүлүгү аркылуу да ишке ашат. Бул бүтүндөй эле окуу жылында өткөрүлгөн практикалык иш менен тыгыз байланышта болот. Коомдук пайдалуу эмгек табият таануу илимине киришүү боюнча жайкы тапшырмаларды аткаруу менен бирдикте уюштурулат жана өз ичине: жандуу жана жансыз табияттын кубулуштарына жана объектилерине байкоо жүргүзүү (талаада, огороддо, бакта), өсүмдүктөрдүн жана жаныбарлардын жашоосуна байкоо жүргүзүшөт. Табияттагы ар кандай мөмө-жемиштерди, өсүмдүктөрдүн уруктарын, жалбырактарын жана дарылык касиети бар чөптөрдү жыйноо, көчөттөрдү огородго отургузуу, көчөлөрдөгү, сейил бактардагы, жакын арадагы табигый чөйрөдөгү бак-дарак, түрдүү өсүмдүктөрдү асыроо, табигый эстеликтерди табуу жана коргоого алуу өңдүү иш-чараларды камтыйт.

Башталгыч класстардагы окуучуларды эмгекке тарбиялоодо аткарылуучу иш тажрыйбанын максаты менен тааныштырып, балдарга эмгек бул адамдын өнүгүүсүндө негизги роль ойноору тууралуу баарлашуу, түшүндүрүп айтып берүү, табышмактатып айтып берүү сыяктуу ыкмалар менен баяндоосу зарыл. Аталган ишмердүүлүктө жаратылышты коргоо бурчтары, каттоо барактары, дубал гезеталар, көргөзмө куралдар, түрдүү элдик оюндар, сынактар, жарыштар колдонулат. Мындан тышкары, эксперименттик класстарда жаратылышты сактоо тууралуу баарлашууларды уюштуруу салттуу түрдө жыл сайын өтүүсүнө көмөктөшүүдө фольклордук чыгармалардагы маалыматтар кеңири пайдаланылат.

Мындай ишмердүүлүктөр балдардын экологиялык түшүнүктөрүн, кабылдоолорун эске алуу менен сабактарда, экскурсия мезгилинде жана класстан тышкаркы иштерди уюштурууда өзүнүн мыкты жетишкендиктерин көрсөтөт. Бул учурда балдар кандай жагдайда жайкы каникулду өткөрөрүн, бардык эле окуучулардын эмнеге шыктуулугун жана эмнеге көбүрөөк кызыккандыгын эске алуу талапка ылайык. Эмгекке балдарды тарбиялоодо ата-энелер эле эмес, айылдын улуу өкүлдөрү, коңшулар да катышуусу бул процесстин жемиштүүлүгүн камсыз кылат.

Окуу жылынын жыйынтыгында эксперименттик класстарда бул сыяктуу иш-тажрыйбаларды жогорку деңгээлде жүргүзүү тууралуу балдарга жайкы каникулда кандай

тапшырмаларды аткаруу керектигин жөнокөй тил менен түшүндүрүп берүүсү зарыл. Педагогдор бул учурда ар кандай сүрөттөрдүн көргөзмөсүн уюштуруу менен жай мезгилине тиешелүү өзгөчөлүктөрдү балдардын эсине салып, ал менен байланышкан жаратылыштын өзгөрүүлөрүнө окуучулардын көңүлүн бурдуруп, жай мезгили жөнүндө ар кандай уламыштарды, чыгармаларды окуп, анализдөө, өз пикирин билдирүү боюнча тапшырмаларды аткаруу сунушталат, байкоо жүргүзүүнүн пландарын жана жаратылыш өзүн алып жүрүү эрежелери тууралуу эстетилүүчү баракчалар таратылат.

Жайкы эс алуу учурунда балдар "Жай мезгилиндеги өзгөрүүлөр" - деген темадагы класстык бурчту кооздоо үчүн түрдүү пейзаждык сүрөттөрдү, макал-лакаптарды, табышмактарды, ырымдарды топтоону улантышат. Бул класстык бурчка окуучулар чогулткан фольклордук материалдар жана жай мезгилиндеги жаратылыштын өзгөрүүсү тууралуу тарткан сүрөттөрдүн, жасалган макеттердин мыкты деп табылгандары коюлат. Педагог кээ бир учурда балдарга жаратылышты коргоо тууралуу айтылган ойлорду, фольклордук материалдарды топтоо үчүн бир аз татаалыраак көнүгүүлөрдү берет [8].

Балдардын флоранын көп кырдуу түрлөрүнө карата уюштурулган байкоолорун жандандыруу максатында "Элдик акылмандык жыйнактар" деген темада атайын китепче түзүү, ал китепчеге балдар тарабынан жыйналган өсүмдүктөргө тиешелүү элдик түшүнүктөр киргизилет. Жайкы эс алуу мезгилинде башталгыч класстын окуучулары бактарда, бакчаларда эле эмес, жайлоодо, токойлордо, кыргызстандын башка аймактарында да өз байкоолорун уюштуруусу керек.

Жаратылыш менен тыгыз мамиледе болууда өсүмдүктөргө, жаныбарларга, жаратылыш кубулуштарына байкоо жүргүзүү менен балдар кызыккан суроолоруна жооп алууга аракеттенишет. Бул окуучулардын экологиялык түшүнүктөрүнүн кеңейишине мүмкүнчүлүк түзүп, жаратылышты сактоо жөнүндө уюштурулуучу ишмердүүлүктөрдү туура кодонууга мүмкүндүк берет. Жаратылыш менен жигердүү мамиледе болуу балдардын жаратылыш кубулуштарына жана предметтерине болгон аёо сезимин ойготуп, кызыгууларын жандандырат. Туулган жерди сүйүү, кадырлоо, көздүн карегиндей сактоо жорорудагы иш-аракеттер аркылуу ишке ашат [8, 152-б.]. Балдар жаратылыш тууралуу ачык белгиленген элдик учкул сөздөрдү, табышмактарды, жаңылмачтарды кайталап, бул ишмердүүлүк балдардагы курчап турган чөйрөгө болгон эмоциялык-эстетикалык кабылдоо көндүмүн өстүрөт.

Жаратылышка болгон кызыгуу балдарды жаратылышты коргоо тууралуу түрдүү иш-тажрыйбаларга катышуусуна өбөлгө түзүп, экологиялык билимдерин калыптандырат. Мындан тышкары, балдарда өз алдынчалуулук, эмгекти барктоо, тактап айтканда бардык эмгектин жемиштүү болушуна аракет кылуу, педагог тарабынан берилген тапшырманы жоопкерчилик менен аткаруу, жаратылыш байлыктарын сактоого аракет кылуу сыяктуу инсандык сапаттар калыптанат.

Жаратылышка болгон кызыгуу балдарды жаратылышты коргоо тууралуу түрдүү иш-тажрыйбаларга катышуусуна өбөлгө түзүп, экологиялык билимдерин калыптандырат. Мындан тышкары, балдарда өз алдынчалуулук, эмгекти барктоо, тактап айтканда бардык эмгектин жемиштүү болушуна аракет кылуу, педагог тарабынан берилген тапшырманы жоопкерчилик менен аткаруу, жаратылыш байлыктарын сактоого аракет кылуу сыяктуу инсандык сапаттар калыптанат.

Башталгыч класстын окуучуларын ар кандай коомдук иштерге катыштыруу, алардын жаратылышка болгон мамилелериндеги көз караштардын өзгөрүүсү эксперимент катары

жүргүзүлгөн тажрыйбанын маңызын тереңдетүүгө мүмкүнчүлүк түздү. Айлана чөйрөнүн сырларын өздөштүрүүгө кызыктар мезгилде инсандын аң-сезиминде жаратылышка кайдагер мамиле кылбай турган мыкты иш-чара - бул маңыздуу, жемиштүү эмгек экенин малчылар, дыйкандар жана байыркы элдин тажрыйбасы да тастыктайт [10]. Башталгыч класстын окуучуларынын практикалык иш-аракетин пландаштыруудагы натыйжалуу жетишкендиктерге умтулуунун негизги өбөлгөсү болуп:

- мекен таануу багыты жөнүндө ырааттуу уюштурулган иш-тажрыйбаларды өткөрүү;
- өлкөдө жаратылыштысактоо жөнүндө жыйналган тажрыйбаларды, салт-санаалары, экологиялык таалим-тарбия берүү процессинде, жаратылышты таануучулук иш-тажрыйбаларда балдардын куралтык кабылдоосуна ылайык системалуу мерчемдөө;
- жаратылышты сактоого тиешелүү коомдук иш-чаралардын ар түрдүүлүгүнө биринчи класстан тартып эле жеке жана топто атайын пландаштырылган көнүгүүлөрдү аткартуу, ошондой эле ушул өңдүү иш-чараларды убакыттын өтүшү менен кеңейтүү;
- жаратылыштын кубулуштарын өздөштүрүүдө шаардын, айылдын, өлкөдөгү бардык мектептер менен болгон карым-катнашты күчөтүү.

Башталгыч класстын окуучуларына экологиялык таалим-тарбия берүү тууралуу уюштурулган ишмердүүлүктүн натыйжасын талдоодо жаратылышты таануу апталыгы, токойлорду, бактарды аздектеп коргоо жөнүндө атайын ишембиликтерди, сынактарды, кечелерди, көргөзмөлөрдү класстан тышкаркы иш-тажрыйбаларды пландаштыруу шарт.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Аблабекова Ж.К. Башталгыч класстын окуучуларында алгачкы экологиялык түшүнүктөрдү калыптандыруунун педагогикалык негиздери: пед. ил. канд. ... дис. - Бишкек, 2010.
2. Алимбеков А. Кыргыз элинин билим берүү салттары. – Б., 2001. – 44 б.
3. Байышова Г.Ж. Мектептердин башталгыч класстарынын сабактан тышкаркы иштеринде элдик салттар аркылуу экологиялык тарбиялоонун илимий негиздери: пед. ил. канд. ... дис. - Бишкек, 2010. - 150 б.
4. Дүйшөнбаев П., Дүйшөнбаев М. Чыңгыз Айтматовдун экологиялык этикасы. – Бишкек: Шам, 2005. – 305 б.
5. Бекбоев И. Инсанга багытталган окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери. – Б.: “Бийиктик”, 2011. – 384 б.
6. Мурсалиев А.М., Ниязов Т.З., Шамшиев А.Б. Жалпы экология. - Бишкек: Турар, 2010. - 486 б.
7. Дөөлөтбакова Р.Ж., Думанаев М.Г., Каролова А.М. Мамлекеттик тил жана экологиялык укук // Ж.Баласагын ат. КУУнун Жарчысы, 2022, № 1(109). – 72-78 бб.
8. Рысбаев, С.К. Кыргыз окуучулар фольклорунун педагогикасы: Педагогикалык жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу куралы. – Б.: Билим Куту, 2006. – 367 б.
9. Иптаров С., Кулматов Н. Адеп билими: Усулдук колдонмо. – Б., 2000. – 152 б
10. Жуматаева А.С. Муундар аралык мамиленин теориялык негиздери // Вестник КРСУ 2020, № 2. Том 20. - 172-177 бб.

УДК 373.31
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-365-370

Нарикбаева Л.М., Куздикбай А.О.
Казахский национальный педагогический университет имени Абая [1,2]
Нарикбаева Л.М., Куздикбай А.О.
Абай атындагы Казак Улуттук педагогикалык университети [1,2]
Narikbayeva L.M., Kuzdikbai A.O.
Abay Kazakh National Pedagogical University [1,2]

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДОЛБООРДУК ИШ-АРАКЕТТЕРИН УЮШТУРУУ СУРООЛОР
ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
ISSUES OF ORGANIZATION OF PROJECT ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Аннотация: Макалада башталгыч мектеп окуучулары менен долбоордук иш-чараларды уюштуруу өбөлгөлөрү талкууланат, долбоордун ыкмасы аныкталат, максаттары, милдеттери, ыкмаларын колдонуу системасын, натыйжалары жана кенже мектеп окуучулары менен долбоордук иш-чараларды уюштуруу үчүн мамилелерди сүрөттөйт. Башталгыч мектеп жаш муундарды системалуу окутуунун жана тарбиялоонун башталышы гана эмес, анын пайдубалы. Ошол эле учурда, башталгыч класстарда бала окуу, жазуу, эсептөө, угуу жана сүйлөө сыяктуу негизги көндүмдөргө ээ эмес. Бирок, башталгыч мектепти аяктап жаткан окуучу андан ары окуу иш-аракеттери үчүн белгилүү бир ой жүгүртүү көндүмдөрүнө жана инсандык сапаттарга муктаж: талдоо, салыштыруу, негизги нерсени бөлүп көрсөтүү, маселелерди чечүү, өзүнө адилеттүү баа берүү, жоопкерчиликтүү, өз алдынча болуу, ойлоп табуу (жаңысын ачуу) жана башкалар менен бирге заманбап окуучунун зарыл сапаттары катары иштөө.

Аннотация: В статье рассмотрены предпосылки организации проектной деятельности с учащимися начальной школы, дается определение метода проектов, описываются цели, задачи, система применения методов, достигаемые результаты и подходы к организации проектной деятельности с младшими школьниками. Начальная школа является не только началом системного обучения и воспитания подрастающего поколения, но и его фундаментом. В то же время в начальных классах ребенку не хватает базовых навыков, таких как чтение, письмо, счет, аудирование и говорение. Однако, заканчивающий начальную школу ученик нуждается для дальнейшей учебной деятельности в определенных навыках мышления и личностных качествах: умение анализировать, сравнивать, выделять главное, решать задачи, давать справедливую оценку себе, быть ответственным, самостоятельным, изобретать (открывать новое) и работать вместе с другими как необходимые качества современного школьника.

Abstract: The article discusses the prerequisites for organizing project activities with elementary school students, defines the project method, describes the goals, objectives, system of methods application, the results achieved and approaches to the organization of project activities

with elementary school students. Elementary school is not only the beginning of systemic education and upbringing of the younger generation, but also its foundation. At the same time, in the elementary school a child lacks basic skills such as reading, writing, counting, listening and speaking. However, a student finishing elementary school needs certain thinking skills and personal qualities for further learning activities: the ability to analyze, compare, highlight, solve problems, give a fair assessment of himself, be responsible, independent, invent (discover new things) and work together with others as necessary qualities of a modern schoolchild.

Негизги сөздөр: долбоор, башталгыч класстын окуучулары, технология, инновация

Ключевые слова: проект, учащиеся начальных классов, технологии, инновации.

Keywords: project, primary school students, technologies, innovations.

Метод проектирования – это способ организации собственной деятельности учащегося, направленной на достижение определенного результата. Она ориентирована на творческую самостоятельность развивающегося человека, его интересы, развитие его интеллектуальных и физических возможностей, волевых качеств и творческих способностей в процессе поиска решения интересующей его проблемы. В современной педагогике проектное обучение используется не вместо систематического предметного обучения, а как компонент образовательных систем.

Основной проблемой, сдерживающей широкое распространение метода проектов, является сложность согласования проектных заданий с требованиями образовательных стандартов. Практически невозможно составить проектные задания таким образом, чтобы учащиеся использовали свои стандартные знания, умения и навыки, точнее, психолого-педагогические особенности учащихся начальной школы не позволяют использовать абстрактный, прогностический подход, присущий проектной деятельности. Поэтому, необходимо использовать на уроке реальные средства обучения и элементы оригинальной работы. Например, это могут быть сообщения на одну тему, составление по этой теме небольшого рассказа, создание буклета, сценки. Все это относится к продукту проекта. Вместе с тем, не исключено, что будут учащиеся, которые смогут планировать свою деятельность, когда другим нужна будет помощь.

Темы проектов напрямую должны быть связаны с предметным содержанием. Поскольку визуализация — это образное мышление, интерес к окружающему миру основывается на знаниях, приобретаемых детьми этого возраста при выборе конкретного предмета. Использование метода проектирования в начальных классах осуществляется непосредственно с помощью учителя. В то же время к этой работе рекомендуется привлечь и родителей.

В общеобразовательной школе, хотя учащиеся и учатся изучать виды знаний, они не могут правильно использовать эти знания на практике. Восполнить этот пробел можно, привлекая их к исследовательской работе. Исследовательское направление в образовательном процессе, в том числе в начальных классах, дает возможность закрепить теоретические знания студентов через практические навыки. При этом обучающихся учат развивать способности логического мышления, ставить перед собой конкретные цели, выбирать методы их реализации.

Опыт проектирования ребенок начинает накапливать с начальной школы. По мнению ученых, существуют большие различия в поведении детей и взрослых при проектировании.

В.П. Бедерханова говорит, что «дети часто работают в мире воображения, если взрослые переходят от прошлого к будущему, дети переходят от будущего к настоящему» [1].

Создавая проекты, дети стремятся выразить свои индивидуальные интересы. Ученик должен понимать, зачем ему нужны полученные знания, где и как он их сможет использовать - это основа современной концепции метода обучения через создание проекта. Однако, в этом проблема многих образовательных систем, пытающихся найти связь между академическим знанием и прагматическими способностями.

С точки зрения ученика, учебный проект - это деятельность, направленная на решение интересной проблемы, поставленной в качестве цели или задачи самими учениками, причем результат этой деятельности (нахождение решения проблемы) имеет практическое значение, значительную применимость и, что более важно, очень интересен и значим дляних самих как исследователей. Это означает, что такое образовательный проект с точки зрения учителя? Это интегрированный педагогический инструмент для развития, обучения и преподавания конкретных проектных навыков и компетенций обучающихся [2].

Таким образом, в процессе проектной деятельности учащиеся должны решить свой собственный набор проблем. Но как это достигается на практике? Во многих случаях учителя сами называют проблемы, которые необходимо решить учащимся. Однако проблемы, которые они предлагают, могут быть не актуальны для них лично. Учитывая тематику урока, ученикам может быть трудно самостоятельно определить проблемы. Что же делать учителям? Во-первых, определите тему урока и тему проекта. Они не обязательно должны быть одинаковыми. Темы проектов должны быть разработаны таким образом, чтобы учащиеся могли найти в них неявные вопросы.

Например, для младших школьников тематику проектов можно класифицировать по сквозным разделам образовательных программ учебных предметов в школе, либо на следующие примерные направления: животные, растения, чловек, люди (общество), земля, космос и т.д. Так, в направлении «животные» тема проекта для младщших школьников может быть сформулирована следующим образом: Умные ли животные? Кто из животных умнее? Далее стимулируя самих учеников на формулирование возможных вопросов: Как мы узнаем кто из животных умный? Что нам надо сделать для этого? Каких животных мы будем изучать? и т.д. Также, к примеру, по направлению «человек» может быть задана тема проекта в виде вопроса «Какой человек считается хорошим?». Далее также, стимулируя формулирование детьми самими вопросов, помочь им рассмотреть тему с разных сторон: Как должен выглядить хороший человек? Какие у него качества хорошие? Когда можно сказать, что человек хороший, а когда плохой? Кого мы можем назвать хорошим человеком? и т.д.

Иногда учащиеся могут не иметь достаточно информации, чтобы ответить на направляющие вопросы. В таких случаях учителю необходимо предоставить ученикам текст для чтения, рассказать о задании или дать информацию. Поэтому первая задача учителя – мотивировать учащихся самостоятельно сформулировать вопрос, т.е. организовать первый этап проектной деятельности. Следующий этап - постановка целей. Часто цели сформулированы не четко. Для постановки конкретных, реалистичных и достижимых целей можно использовать «деревья целей» и SMART.

На третьем этапе проектной деятельности, этапе выдвижения гипотез, учителя сталкиваются с новыми проблемами. Мозговой штурм не всегда бывает успешным. Учителя часто не до конца понимают цель - генерировать как можно больше идей. Эдвард де Боно,

автор книги «Латеральное мышление», предостерегает от критики идей на этом этапе [3]. В конце концов, критикуя кажущиеся бессмысленными, неудачными или неактуальными идеи, мы рискуем потерять учеников как генераторов идей. Гипотезы - это, в конце концов, гипотетические способы решения проблем. Поэтому необходимо генерировать как можно больше идей, а анализировать и отбирать их после, а не на этапе мозгового штурма.

На четвертом этапе - этапе планирования проекта, возникают две проблемы: Т.Лазарев в статье «Проектные методы: ошибки использования» указывает на следующие типичные ошибки, встречающиеся при анализе планов школьных проектов: нечеткая логика достижения цели; слабая связь между деятельностью, задачами и целями проекта; отсутствие графика проектной деятельности или задач проекта; «слепое» определение необходимых ресурсов; распределение ресурсов по времени или задачам; отсутствие объективных критериев достижения запланированных пунктов; отсутствие анализа проекта [2].

Преподавателям необходимо научить учеников сопоставлять цели и задачи, разрабатывать график мероприятий по достижению целей, определять ресурсы, определять время реализации того или иного элемента плана, а также устанавливать текущие, промежуточные и окончательные сроки управления реализацией проекта. Регулярные занятия помогают учащимся развить основные навыки планирования. На уроках иностранного языка учеников могут попросить пересказать текст или написать план сочинения, на других уроках учащимся может быть дано задание написать план решения задачи. На этом этапе учителя также могут понять, что ученики часто не умеют работать в команде. Для этого, прежде всего, необходимо правильно сформировать микро-группы. А.В.Конышева, изучая проблему организации проектной деятельности при обучении иностранному языку, предлагает организовывать группы по психологической близости. Она считает, что в микрогруппы должны входить ученики с разным уровнем владения языком, мальчики и девочки [4]. Во-вторых, необходимо научить их работе в сотрудничестве. Для этого существуют различные методы, например, метод jigsaw (пила), разработанный профессором Эллиотом Аронсоном. Применение данного метода на обычных занятиях способствует развитию умения работать в сотрудничестве.

На следующем этапе проектной деятельности учителя часто сталкиваются с отсутствием или недостаточным уровнем знаний учащихся. Ученикам необходимо не только уметь находить нужный материал из многочисленных источников, но и уметь анализировать и отбирать его. Учителям необходимо отрабатывать этот навык в классе. На этом этапе многим учителям также трудно следить за ходом выполнения проекта. Необходимо организовать не только общий, но и тематический и среднесрочный мониторинг. Однако следует избегать микро-менеджмента. В конце концов, роль учителя на каждом этапе заключается в консультировании и координации.

На этапе презентации учителю следует избегать оценивания, когда учащиеся представляют результаты своей деятельности. Здесь учитель является всего лишь наблюдателем. Оценка проекта происходит на следующем этапе - этапе рефлексии. Многие учителя забывают об этом этапе и завершают проект презентацией. Однако для того, чтобы развить у учащихся способность к самостоятельной работе, важно научить их анализировать свою деятельность. Поэтому данный этап предполагает анализ не только самого проекта, но и учащихся и их деятельности, как это делает В. П. Белогрудова в своей статье «Об исследовательской деятельности учащихся в условиях метода проектов», а немецкие педагоги Бахман, Бишель и Бишофф, Борхард, перечисляют вопросы для рефлексии,

поставленные Борхардом. Эти вопросы помогают учащимся оценить процесс и результаты своей проектной деятельности:

– Что мы сделали? (Этот вопрос помогает ученикам вспомнить ход выполнения проекта от начала до конца).

– Как мы это сделали? (Учащиеся анализируют проблемы, решения, трудности, неудачи, интересные находки).

– Почему мы сделали это именно так? (Этот вопрос позволяет учащимся оценить цели проекта, полезность и значимость отдельных заданий и проекта в целом.)

– Какие навыки нам понадобились для его выполнения? (Этот вопрос помогает учащимся оценить навыки, приобретенные в результате выполнения проекта).

– Какую роль мы сыграли в проекте? (Отвечая на этот вопрос, учащиеся отмечают, что проект требует от них выполнения различных ролей: художника, декоратора, экскурсовода и т.д.).

Поэтому учителя, использующие метод проектов, могут столкнуться с трудностями во всех аспектах проектной деятельности. Однако эти трудности можно преодолеть, если не подменять субъект-объектные отношения, если учитель постепенно переходит от функции контроля информации к функции консультирования и координации, и если организованная учителем проектная деятельность не случайное явление, а неотъемлемая часть образовательного процесса. Ведь развивать навыки проектной деятельности можно и в обычном классе.

Для достижения целей обучения в нашей образовательной деятельности мы следуем общим доктринальным и методологическим принципам. Эти же принципы присутствуют и в нашей проектной деятельности. Эти принципы решения проблем исследованы отечественными учеными: Т.В. Душеина [5], И.А. Колесникова и М.П. Горчакова-Сибирская – назвали их принципами обратной связи [6], Н.В. Матяш – назвал данный принцип, принципом сотрудничества [7].

В заключение, хотелось бы отметить, что применение метода проектирования в начальной школе закладывает основы развития проектной деятельности учащихся далее в основной школе. Основу проектной работы школьников составляют их мысли, идеи с практической реализацией и воплощением, принятием решений для этого и получением выводов о результатах своей проектной деятельности. Безусловно, что самостоятельность, скрупулезность и вариативность мышления младших школьников отражают их «интеллектуальную зрелость». Использование метода проектирования в работе с учащимися повышает уровень самореализации учащихся, так как дети редко обращаются в этом процессе за помощью к родителям и педагогам.

Наряду с этим, подчеркнем, что освоение профессиональных знаний, умений и навыков на основе технологии проектной деятельности в подготовке педагогов тоже имеет немаловажные преимущества: во–первых, способствует повышению качества знаний, во–вторых, гарантирует развитие личностных способностей в соответствии с современными требованиями; в-третьих, отражает значимость учебного процесса для обучающихся и развивает их учебную мотивацию; в-четвертых, обеспечивает выполнение трех целей учебного процесса (образовательного, воспитательного, развивающего) – параллельно; в-пятых, служит опорой для развития общества и личности как каждого обучающегося, так и каждого учителя.

Список цитируемых источников:

1. Бедерханова В.П. Педагогическая поддержка индивидуализации ребенка //Классный руководитель. - 2003. - №3. - С.42.
2. Лазарев Т. Проектный метод: ошибки в использовании // Первое сентября. – 2011. - № 1. – С. 9-10.
3. Боно Э. Латеральное мышление. Минск: ООО “Попурри”, 2005 – 384 с.
4. Конышева А.В. Организация самостоятельной работы учащихся по иностранному языку. – СПб.: Каро, 2005 – 208 с.
5. Душеина Т.В. Проектная методика на уроках иностранного языка // Иностранный язык в школе. – 2003. - №5 - С. 38-42.
6. Колесникова И.А., Горчакова-Сибирская М.П. Педагогическое проектирование. М.: Академия, 2007 – 288 с.
7. Матяш Н.В. Психология проектной деятельности школьников. Автореф. дис. докт. психол. наук. – 19.00.07 – Педагогическая психология. - М., 2000.

УДК 159.923
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-370-375

Назарбекова Б.Ж., Кубатбек кызы К., Ниязбекова М.Н.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
Назарбекова Б.Ж., Кубатбек кызы К., Ниязбекова М.Н.
КНУ им. Ж. Баласагына
Nazarbekova B.Zh., Kubatbek kyzy K., Niyazbekova M.N.
KNU J. Balasagyn

ORCID: 0009-0009-2847-60121, SPIN-код: 9429-6799 [1]

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ТААНЫП БИЛҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮГӨ БАГЫТТАЛГАН ОЮНДАРЫН ЖҮРГҮЗҮҮ ИШ АРАКЕТИ

ИГРОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, НАПРАВЛЕННАЯ НА РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ЗНАНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ

GAME ACTIVITIES AIMED AT THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE KNOWLEDGE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN

Аннотация: Бул макалада кенже мектеп окуучуларынын дүйнөнү таануунун образдуу формасын, таанып билүү кызыкчылыктарын, көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүнү жана балдарды интеллектуалдык өнүктүрүүгө багытталган. Бул чөйрө объект менен кубулуштардын байланышын, бири-биринен көз карандылыгын аныктоону, турмуштун түрдүү чөйрөлөрүн таанып билүү ыкмаларын калыптандырууну карайт. Атайын тандалган оюндардын жардамы менен кенже мектеп окуучуларынын таанып-билүүсүн үйрөтүп, өнүктүрүүгө болот экендигин сунуштайт. Жаңы шарттар окуучулардын эң биринчиден таанып-билүүсүн, ой жүгүртүүсүн, фантазиясын, эс тутумун жана көңүлүн өнүктүрүүгө, алардын инсандык өнүгүүсүнө жогорку талаптарды коюп жаткандыгы негизделет. Кенже мектеп окуучуларынын таанып-билүүсүнүн өнүгүү даражасын аныктоого оюндарды

канчалык көп колдонсо жана так жүргүзсө, ошончолук тез жана туура түзөтүү иштери иштелип чыгат жана ар бир окуучунун жетишкендиги жана окуудагы таанып-билүүсүнүн ийгиликтери ошончолук жогору болоору каралат.

Аннотация: В данной статье основное внимание уделяется наглядной форме познания мира младших школьников, познавательным интересам, выразительно-образному мышлению и интеллектуальному развитию детей. Это направление рассматривает связь предметов и явлений, определяя их зависимость друг от друга, формируя способы познания разных сфер жизни. Предполагает возможность обучения и развития познания младших школьников с помощью специально подобранных игр. Новые условия основаны на том, что в первую очередь предъявляются высокие требования к развитию познания, мышления, воображения, памяти и внимания учащихся, развитию их личности. Чем больше игр используется и точнее в определении уровня познавательного развития младших школьников, тем быстрее и правильнее вносятся коррективы, тем выше будут учитываться достижения и познавательные успехи каждого ученика в обучении.

Abstract: This article focuses on the visual form of knowledge of the world of younger students, cognitive interests, expressive-figurative thinking and intellectual development of children. This direction considers the connection of objects and phenomena, determining their dependence on each other, forming ways of knowing different spheres of life. Assumes the possibility of learning and developing the knowledge of younger students with the help of specially selected games. The new conditions are based on the fact that, first of all, high demands are placed on the development of knowledge, thinking, imagination, memory and attention of students, the development of their personality. The more games are used and more accurately in determining the level of cognitive development of younger students, the faster and more correctly adjustments are made, the higher the achievements and cognitive successes of each student in learning will be taken into account.

Негизги сөздөр: таанып-билүү, кенже класстар, билим берүү, оюн, ой жүгүртүү, иш-аракет.

Ключевые слова: познание, младшие классы, обучение, игра, мышление, действие.

Keywords: cognition, junior classes, learning, play, thinking, action.

Бизди курчап турган дүйнө жөнүндө маалыматты жана билимди издөө инсандын таанып-билүү иш аракетине байланыштуу. Дүйнөнү жана өзүн таанууга умтулган инсандын калыптанышы таанып-билүү иш-аракеттерин (көңүл буруу, эс тутум, ой жүгүртүү, кабыл алуу) өнүктүрүү боюнча максаттуу иштерсиз мүмкүн эмес. Дүйнө жөнүндө маалыматты жана билимди издөө бизди курчап турган инсандын танып билүү иш аракетин өнүктүрүүнүн өзгөчөлүктөрүнө жараша калыптанат.

Инсандын таанып-билүү жөндөмдүүлүгү же иш-аракети – бул адамдын жемиштүү жашоосунун негизин түзгөн адамдын жөндөмдүүлүгү же шыгы аталат. Бул боюнча В.Н. Дружинина таанып-билүү иш-аракетинин өнүгүү деңгээли инсандын мындан аркы жетишкендиктерине жана ийгиликтерине таасирин тийгизет деп жазаган [2].

Кенже курактагы мезгилде «таанып билүү» өнүктүрүү чөйрөсүнүн мазмуну окуучуларда таанып билүү кызыкчылыктарын, дүйнөнү таануунун образдуу формасын, көрсөтмөлүү-образдуу ой жүгүртүүнү жана балдарды интеллектуалдык өнүктүрүүгө багытталган. Бул чөйрө объект менен кубулуштардын байланышын, бири-биринен көз карандылыгын аныктоону, турмуштун түрдүү чөйрөлөрүн таанып билүү ыкмаларын

(сенсордук талдоо, көрсөтмөлүү моделдерди куруу жана колдонуу ж.б.) калыптандырууну карайт. Натыйжада балада акырындык менен дүйнөнү бүтүн кабыл алуу, жеткиликтүү таанып билүү маселелерин өз алдынча чече алуусу, эксперимент жасоого, логикалык таанып билүүгө, өз алдынча жыйынтык чыгарганга кызыгуусунун өнүгүүсү калыптанат.

Таанып-билүүчүлүктү өнүктүрүү үчүн окуучуларды нерселерди жана кубулуштарды салыштырууга үйрөтүү абдан маанилүү. Окуучуларга таанып-билүү иш аркети үчүн кээ бир нерселерди көрсөтүп, мугалим алардын кандай экенин сурайт. Окшоштуктарды белгилөө менен окуучулардын объектилердин ортосундагы айырмачылыктарды көрсөтө алышын камсыз кылуу зарыл. Ошондой эле таанып-билүү иш аркетине мүмкүн болушунча көбүрөөк сезүү органдарын камтышы керек, анда окуучу карап жана угат, керек болсо объектти сезет. Акырындык менен кабыл алынган нерсени сүрөттөөдөн, аны түшүндүрүүгө өтүү керек. Мындай алдын ала баарлашуу окуучуга биринчиден, өзү элестеткенди көргөнү менен салыштырууга жардам берет, экинчиден, ал үчүн жаңы объектилерди жана процесстерди кабыл алууда майда-чүйдөсүнө жана экинчи даражадагы эмес, жаркын деталдарга көңүл бурат, бирок маанилүү, маанилүү нерселерге көңүл бурат [4].

Ошондой эле атайын тандалган оюндардын жардамы менен кенже мектеп окуучуларынын таанып-билүүсүн үйрөтүп, өнүктүрүүгө болот. Бул макалада таанып-билүүнүн ар кандай ыкмаларын өнүктүрүүгө багытталган бир нече оюндарды сунуштадык.

1. *«Биз көздү өнүктүрөбүз» оюну.* Оюндун катышуучулары жуптарга бөлүнүшөт. Мугалим ар бир жуптун бир мүчөсүн досунун полдон боюн, ошондой эле колунун узундугун тактага көз менен белгилөө үчүн чакырат. Андан кийин мугалим доскага окуучунун колунун чыныгы бийиктигин жана көлөмүн белгилейт. Кимдин өлчөөсү так болсо, ошол жеңүүчү болот.

2. *«Үндөрдү тап» оюну.* Катышуучулар класста өз орундарына отура алышат. Окуучулардын бири лидер болот. Ал класска аркасын салып турат. Андан кийин оюнчулардын бири 2-3 сөз айтат («бүгүн ысык» ж.б.). Айдоочу аны ким айтканын үнү менен таануусу керек. Ар бир айдоочуга 2-3төн ушундай тапшырма берилет. Оюндун бардык катышуучулары айдоочунун ролунда болушу керек.

3. *«Убакыт сезимин өнүктүрүү» оюну.* Оюндун катышуучулары тегеректе турушат. Алып баруучу алардын көзүн жумуп, эс алууну суранат. Алып баруучу мындай дейт: «Мен «башта» дегенде, сиз убакытты сезе баштайсыз. «Жетишет» десем, канча убакыт өткөнүн кезеги менен айтасың». Көбүнчө 1, 1,5 же 2 мүнөттө аныкталат. Убакытты так (1-сүрөт) атаган адам жеңүүчү болот.

1.-сүрөт. «Убакыт сезимин өнүктүрүү» оюну

4. «Кайсы бет кыстарылган?» оюну. Алып баруучу оюнга 2-3 китеп, алардын ар биринде кыстарма бар ар кандай сандагы барактарды даярдайт. Алгач биринчи тапшырма берилет: «Ар бир китепте канча барак бар экенин аныктагыла», андан кийин экинчи

тапшырма: «Ар бир китептин кайсы бетинде кыстарма бар экенин белгилегиле». Ар бир туура жооп үчүн оюнчу 1 упай алат.

5. «Абайла, кара, катасыз кайтала» оюну. Угуу, кыска мөөнөттүү эс тутумун өнүктүрүү үчүн. Окуучулар кокустук иретинде сандар деп аталат, алар аларды кайра чыгарууга (же тескери тартипте кайра чыгарууга) тийиш.

6. «Айырмачылыктарды ата» оюну. Көрүү эс тутумун өнүктүрүү үчүн. Окуучуларга 2 сүрөт берилет, алар ырааттуу түрдө көрсөтүлөт. Сүрөттөр майда-чүйдөсүнө чейин айырмаланат.

7. Сыйкырдуу баштык оюну. Тактильдик эстутумду өнүктүрүү үчүн.

Мисалы, тема: Геометриялык фигуралар. Балдардын алдында түрдүү геометриялык фигуралардын жыйындысы салынган сумкалар (2-сүрөт) турат. Алар баштыктан мугалим чакырган фигураны тандап, столдун үстүнө коюшат.

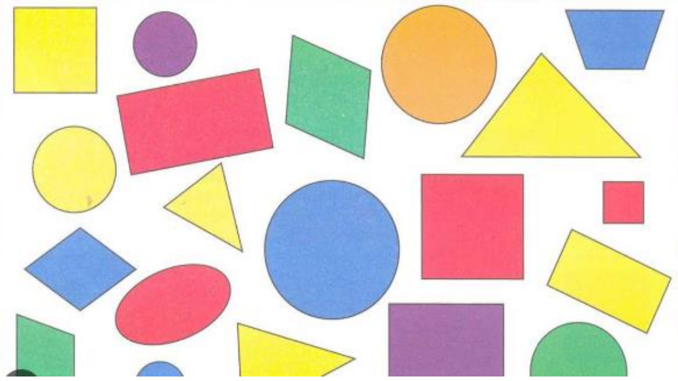

2.-сүрөт. Сыйкырдуу баштык оюну.

8. «Көрүү диктанты» оюну. Кыска мөөнөттүү эс тутумун өнүктүрүү үчүн. Окуучуларга геометриялык оймо-чиймелерди чагылдырган 3-сүрөт тартууланат, алар аны кагаз бетине эсинен чыгарышы керек.

3.-сүрөт. «Көрүү диктанты» оюну.

9. «Беш сызык» оюну. Ассоциативдик эс тутумун өнүктүрүү үчүн. Мугалим сөздөрдүн ортосундагы логикалык байланышка көңүл буруп, ар бири 2 сөздөн турган беш сапты үн чыгарып окуйт. 5 сапты үн чыгарып окугандан кийин мугалим окуучуларга биринчи сөздөр гана жазылган дептерлерди сунуштайт. Балдар ар бир сапка экинчи сөздөрдү жазышы керек [5].

10. «Кыска аңгеме» оюну. Окуучуларга басылып көрсөтүлөт же кыска аңгеме окулат. Анын мазмунун мүмкүн болушунча кыска, бир, эки, үч сүйлөм менен гана, аларда бир дагы ашыкча сөз болбошу үчүн жеткирүү керек. Ошол эле учурда чыгарманын негизги мазмуну, албетте, сакталышы керек.

11. «Ашыкчаны алып салуу» оюну. Балдар төмөндөгү (4-сүрөт) тамагалардын ичинен бир сөздү тандап алышы керек.

к	ү	н	а	р	д	а	л	г	о	р	и	т	м	а	р	с

4-сүрөт. "Ашыкчаны алып салуу"оюну

12. «Жомок ойлон» оюну. Бир окуучу алып баруучу болуп тандалат. Ал ар бир адамга каалаган нерсеси чагылдырыла турган сүрөттү көрсөтөт, ал эми оюнчулар өз кезегинде сүрөттө көрсөтүлгөн нерсе жөнүндө жомок түзүшү керек (5-сүрөт).

5-сүрөт. «Жомок ойлон» оюну.

13. «Филлворд» оюну. Филлворддун жардамы менен «Күз мезгили»деген темага карата сөздөрдү бириктиргиле (5-сүрөт).

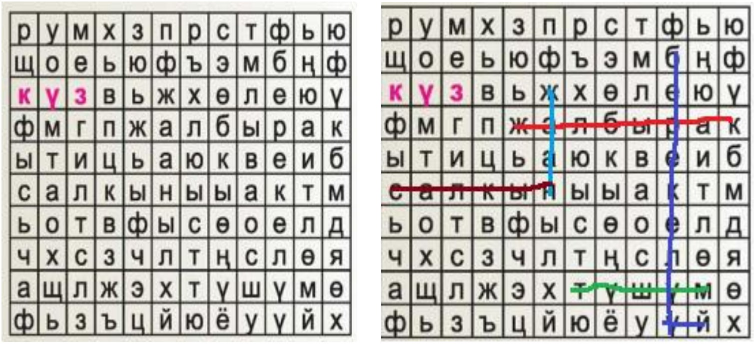

5-сүрөт. «Филлворд» оюну

Кенже окуучулардын жашоосунда абдан маанилүү учуру бул мектептин кенже курактагы таанып-билүү учуру. Бул өткөөл эң олуттуу көңүл бурууга татыктуу. Бул окутуунун шарттарынын түп-тамырынан бери өзгөрүп жатканына байланыштуу. Жаңы шарттар окуучулардын эң биринчиден таанып-билүүсүн, ой жүгүртүүсүн, фантазиясын, эс тутумун жана көңүлүн өнүктүрүүгө, алардын инсандык өнүгүүсүнө жогорку талаптарды коюп жатат [3].

Бул окуучулардын кенже класстагы билиминин калыптанышы керек болгон сапаттар калыптана электигин, же анча-мынча өнүккөндүгүн, же бардык балдарда эмес экенин көрсөтүп турат.

Демек, кенже окуучулардын таанып-билүүсүнүн өнүгүү даражасын аныктоого оюндарды канчалык көп колдонсо жана так жүргүзсө, ошончолук тез жана туура түзөтүү иштери иштелип чыгат жана ар бир окуучунун жетишкендиги жана окуудагы таанып-билүүсүнүн ийгиликтери ошончолук жогору болот.

Жогорудагы көрсөтүлгөн оюн элементтерин колдонуу менен окуучулардын таанып-билүү иш аракети каралып, талдоо бөлүмүндө тыянактар чыгарылды.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Дружинина В.Н. Учебное пособие для младших школьников и преподавателей. М.: ТЦ Сфера, 2005. - 192 с.
2. Кабылова С.А., Мааткеримов Н.О. Болочок мугалимдерди информатиканы окутууда дидактикалык оюндарды пайдалануу усулдугу. – Международный научный-теоритеческий журнал №2, 2022. С.187-191
3. Мухина В.С. Психология детства 2003 –с 321
4. Талызина Н.Ф. Формирование учебной деятельности младших школьников. М.: 2003 –с 123-221
5. Шапкин, С.А. Компьютерная игра: новая область психологических исследований [Текст] / С.А. Шапкин // Психологический журнал.– 1999.– Т.

УДК 373.67
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-375-385

Чан Сяовэнь
Билим берүү илимдеринин мектеби, Түндүк-Батыш Педагогикалык Университети, Ланчжоу, Кытай
Чан Сяовэнь
Школа педагогических наук, Северо-западный педагогический университет, Ланьчжоу, Китай
Chang Xiaowen
School of Educational Science, Northwest Normal University People's Republic of China, Lanzhou

ORCID: 0009-0008-1132-1076

ЖАҢЫ ДООРДО БАШТАЛГЫЧ ЖАНА ОРТО МЕКТЕПТЕРДИН МУЗЫКАЛЫК ПРОГРАММАСЫНЫН БААЛУУЛУГУНА ЖЕТҮҮНҮН РЕАЛДУУ ЖОЛУ
РЕАЛИСТИЧНЫЙ ПУТЬ К ДОСТИЖЕНИЮ ЦЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ НАЧАЛЬНЫХ И СРЕДНИХ ШКОЛ В НОВУЮ ЭПОХУ
A REALISTIC WAY TO ACHIEVE THE VALUE OF THE MUSIC CURRICULUM OF PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS IN THE NEW ERA

Аннотация: «Эне тилдеги музыка» ар кыл этностордун салттуу музыкалык маданиятынын мурасынын ачкычы. Ал өзүнүн этностук тобунун маданий генин жана социалдык түзүлүшүн алып жүрөт. Билим берүү коомдун өнүгүшүнөн ажырагыс, ал эми тарбиялык концепциянын өзгөрүшүнө коомдук маданияттын өнүгүшү таасир этет, бирок батыш маданиятына негизделген билим берүү концепциясында маданий коннотация өтө эле эки ача мааниге ээ. Бирок, дүйнөлүк социалдык маданияттын өнүгүшү менен маданияттардын көп түрдүүлүктүн жана жанаша жашоонун негизинде бири-бирине кам көрүү негизги тенденцияга айланды.

Аннотация: “Музыка на родном языке” является ключом к наследию традиционной музыкальной культуры различных этнических групп. Она несёт в себе культурный ген и социальную структуру своей собственной этнической группы. Образование неотделимо от развития общества, и на трансформацию образовательной концепции влияет развитие социальной культуры, но в образовательной концепции, основанной на западной культуре, культурная коннотация слишком однозначна. Однако с развитием глобальной социальной культуры стало основной тенденцией для культур заботиться друг о друге на основе разнообразия и сосуществования.

Abstract: "Mother tongue music" is the key to the inheritance of the traditional music culture of all nationalities, which carries the characteristics of the cultural genes and social structure of the nation. Education is inseparable from the development of society, and the evolution of educational ideas is influenced by the development of social culturer, but in the educational ideas based on Western culture, the cultural connotation is too simple. However, with the development of global social culture, it has become the mainstream trend for cultures to take care of each other in a pluralistic coexistence way.

Негизги сөздөр: маданият; салттар, окуу программасы, башталгыч жана орто мектеп; музыка, билим.

Ключевые слова: культура; традиции, учебная программа, начальная и средняя школа; музыка, образование.

Keywords: culture; traditions, curriculum, primary and secondary school; music, education.

Знания нельзя просто приравниваться к культуре, а учебную программу нельзя понимать как микрокосм знаний или человеческого опыта. На самом деле, знания и опыт являются средствами создания и развития учебной программы и не могут составлять всю учебную программу целиком. Что действительно воплощает ценность и значимость учебной программы, так это культура. Суть учебной программы заключается в процессе культурного отбора, который основан на знаниях, которые были усвоены и организованы в качестве основного значения[1]. С одной стороны, как профессиональная деятельность по поиску знаний, школьная учебная программа глубоко ограничена национальными культурными традициями, от которых зависит ее существование и развитие. Таким образом, ценность и значимость музыкальной учебной программы в начальных и средних школах заключается в культуре. Его глубинной основой является национальная культурная традиция, которая носит характер преодоления противостояния между наукой и гуманизмом; С другой стороны, музыкальная учебная программа начальных и средних школ в новую эпоху должна в полной мере отражать культурные ценности “человек превыше всего”, что способствует формированию целостной личности человека и гармоничному развитию общества. Традиционная музыкальная учебная программа вызвала конфронтацию между наукой и гуманизмом, а ценностная ориентация носит предвзятый характер. Однако музыкальная учебная программа в новую эпоху должна осознавать единство этих двух направлений и уделять внимание улучшению индивидуальных культурных качеств и совершенному развитию личности.

(I) Реализация построения “кругозора мира” музыкальной культуры

Культура формировалась в ходе долгой истории развития человечества. В то время как люди наслаждаются культурой, культура также незаметно трансформировала людей. Онтологическая ценность музыкального образования заключается в функции культурного

наследия и обмена. Построение системы музыкальной учебной программы в начальных и средних школах должно на высоте “кругозора мира”. Развивая и наследуя превосходную традиционную музыкальную культуру китайской нации, она должна осуществлять глубокий обмен мировой музыкальной культурой с позиции уверенности, понимания и терпимости, а также рассматривать мировую музыку с интегрированной и разнообразной точки зрения, формируя диалог и взаимодополняемость между мировыми музыкальными культурами.

1. Установление концепции музыкального образования с использованием китайской культуры в качестве родного языка

Хотя концепция музыкального образования с “китайской культурой как родным языком” появилась в 1980-х годах, ее идеи были раскрыты еще в начале 20 века. Будь то лозунг Хуан Цзы “Национализированная новая музыка” или Сяо Юмэй “Развитие традиционной музыкальной культуры китайской нации”, они стимулировали развитие современной китайской национальной музыкальной культуры. После образования Нового Китая первая национальная конференция по образованию впервые выдвинула новую “национальную” концепцию образования[2]. Указ об образовании, в основе которого лежит понятие “национальность”, является первым законом, утвержденным и опубликованным правительством с 20-го века, который имеет эпохальное значение. В то же время, это также заложило прочную теоретическую основу для продвижения концепции музыкального образования с “китайской культурой как родным языком”[3] и обеспечило чёткий политический курс для планирования его будущего развития.

“Музыка на родном языке” является ключом к наследию традиционной музыкальной культуры различных этнических групп. Она несет в себе культурный ген и социальную структуру своей собственной этнической группы. Таким образом, концепция музыкального образования “Китайская культура как родной язык”, предложенная на “Шестом национальном семинаре по музыкальному образованию” в 1995 году, заключается в рассмотрении школьной музыкальной учебной программы с точки зрения музыкальной культуры, и это настоятельный призыв к ценностям музыкальной культуры “развивать традиционную музыкальную культуру китайской нации”. В то же время этот призыв также подчеркивает потерю “родного языка” традиционной музыкальной культуры китайской нации. “Наследием китайской народной музыки пренебрегали в школьном музыкальном образовании на протяжении всего 20-го века”[4], традиционная музыкальная культура китайской нации была помещена на периферию музыкальной учебной программы, то есть вне мейнстрим-музыкальной культуры. Напротив, музыкальная учебная программа “Китайская культура как родной язык” в новую эпоху - это не “новое вино в старой бутылке”, а попытка отказаться от западной системы музыкальной учебной программы и структуры знаний в качестве критерия и создать богатую китайскими характеристиками систему музыкальной учебной программы. В начале 21 века, в качестве одной из концепций реформы музыкальной учебной программы в китайских школах, “популяризация народной музыки” ознаменовала расцвет музыкальной культуры “родного языка”. В 2018 году Генеральный секретарь Си Цзиньпин предложил на Национальной конференции по образованию “продолжать укореняться на земле Китая, чтобы заниматься образованием”, указав, что реформа и высококачественное развитие музыкального образования в начальных и средних школах в новую эпоху нашей страны должны идти по пути развития, подходящему для особенности Китая[5]. Несмотря на то, что различные политики и содержание учебных программ постоянно подчеркивают развитие и наследие превосходной

традиционной музыкальной культуры китайской нации, однако, основываясь на внушении западной системы музыкальных знаний в течение длительного времени, построение традиционной музыкальной учебной программы китайской нации, характеризующейся культурой “родного языка”, по-прежнему является дополнительным способом. Для того, чтобы построить систему музыкальной учебной программы с “Китайской культурой как родной язык”, необходимо активно развивать и наследовать превосходную традиционную музыкальную культуру нашей нации с точки зрения наших национальных музыкальных культурных ценностей. Поэтому в процессе внедрения музыкальной учебной программы в начальных и средних школах в новую эпоху мы должны сосредоточиться на обучении подростков формированию уверенности в себе и чувства идентичности национальной культуры, чтобы они могли понимать и любить музыкальную культуру Родины, повышать национальное самосознание и патриотизм, чтобы можно было развивать и наследовать традиционную и превосходную музыкальную культуру китайской нации. В то же время мы должны глубоко осознавать, что наша кровь, чувства, воспитание и дух должны быть глубоко укоренены в земле прекрасной традиционной культуры китайской нации, питать “корни” нашей нации музыкальной культурой и соединять нашу патриотическую “душу” с музыкальной культурой.

2. Развивать у подростков “мультикультурные музыкальные способности”

Образование неотделимо от развития общества, и на трансформацию образовательной концепции влияет развитие социальной культуры, но в образовательной концепции, основанной на западной культуре, культурная коннотация слишком однозначна. Однако с развитием глобальной социальной культуры стало основной тенденцией для культур заботиться друг о друге на основе разнообразия и сосуществования. Ввиду монистического “колониального колорита”, присущего западной культуре, мультикультурный диалог ведется с позиций дружбы, терпимости, равенства и взаимопонимания, что устраняет регионализм и национальность культур друг друга и обеспечивает взаимное общение. Мультикультурное образование появилось в конце 1950-х годов в западных странах, таких как Великобритания и США, и его расцвет был связан с движением за национальное возрождение и волной иммиграции в то время. В процессе большого числа иммигрантов культурные, политические и образовательные конфликты и проблемы власти различных этнических групп и народностей ускорили процесс социальной, культурной и образовательной диверсификации, и “мультикультурное образование как средство преодоления социального разрыва пользуется решительной поддержкой людей”[6]. Мультикультурное образование укрепило у людей чувство национальной культурной идентичности. Между тем, оно пропагандирует, что люди должны уважать другие этнические культуры, интегрировать экзотические культуры и местные культуры, придерживаться позиции культурного сопоставлениядля формирования мультикультурных ценностей, привнося новые горизонты и жизненную силу в глобальное образование.

Под влиянием концепции мультикультурного образования мультикультурное музыкальное образование постепенно стало центром глобального музыкального образования. Как сказал Дэвид Дж. Эллиотт, американский музыкальный педагог, музыка обладает контекстуальными культурными атрибутами в различных культурных контекстах, а культурный плюрализм определяет музыкальный плюрализм, поэтому музыкальное образование неизбежно будет демонстрировать характеристики мультикультурализма[7]. Его мысли совпадают с мыслями Трис Уокер, американского музыкального педагога,

которая считает, что мультикультурное музыкальное образование содержит несколько принципов: все виды музыкальных систем в мире могут быть разными, но должны быть равными; Музыка существует в определенных культурных контекстах; Музыкальное образование может отражать определенную мультикультурную природу[8]. Мультикультурное музыкальное образование разрушает бинарные противоположные ценностные ориентации в музыке, такие как "западное" и "незападное", "высшее" и "низшее", "передовое" и "отсталое" и т.д.[9]. Его значение заключается в том, что оно направлено на то, чтобы заставить людей увидеть разнообразие мировой музыкальной культуры и понять, что музыка разных национальностей имеет разные формы художественного самовыражения, и эти "различия" вполне разумно существуют. И люди должны относиться ко всему этому с равными ценностями, научиться понимать, уважать и терпимо относиться, а также изучать различные музыкальные культуры с отношением интеграции.

Музыкальная учебная программа китайских начальных и средних школ в новую эпоху соответствует концепции "понимания мультикультурной музыки" и демонстрирует активную тенденцию развития мультикультурной музыки. Музыкальная учебная программа не только знакомит с музыкальной культурой Азии, Африки, Европы и других регионов, но и подчеркивает важность того, чтобы молодые люди находились под влиянием музыкальной культуры различных этнических групп в мире. Это не только помогает им формировать разностороннее мышление и равные культурные ценности музыкальной культуры, но и вносит вклад в мир и развитие во всем мире, а также помогает им распространить горизонты музыкальной культуры на весь мир.

3. Укреплять способность подростков к межкультурному общению

Способность к межкультурному обмену музыки обычно относится к способности понимать и координировать обмен музыкальной культуры, проявляемой индивидом в процессе контакта с музыкой "другой культуры". Разнообразие музыкальной культуры в новую эпоху должно быть направлено на глобальные музыкальные культурные обмены и культурную взаимность. Межкультурный обмен музыки ускоряет процесс глобализации музыкальной культуры, в результате чего эстетический стандарт музыки больше не основывается на красоте западной музыки. Благодаря обмену и интеграции глобальной музыкальной культуры у подростков появляется все больше и больше возможностей соприкоснуться с различными музыкальными культурами. Сталкиваясь с столкновением различных музыкальных культур, необходимо укреплять способность подростков к межкультурному обмену, чтобы избежать неправильного понимания или дискриминации "незнакомой музыкальной культуры".

Концепция, пропагандируемая музыкальной программой китайских начальных и средних школ в новую эпоху, - это концепция равенства в музыкальной культуре 56 этнических групп, а также чувства терпимости, понимания, обучения и равного обращения перед лицом экзотической музыкальной культуры. Для того чтобы понимать различные виды музыки, общение должно осуществляться через культурные коннотации, содержащиеся в музыке. Без культурного взаимопонимания и обсуждения людям придется придерживаться своего собственного мнения или опровергать друг друга. Именно по этой причине "дебаты между композитором Тань и дирижёром Бянь"[10] в конечном итоге не привел к невозможности вести диалог[11]. За последние сто лет китайская музыкальная учебная программа долгое время находилась в стадии слабой способности к музыкальному

культурному обмену. Поэтому крайне важно развивать развивать у подростков межкультурную осведомленность и способности к музыкальному культурному обмену. Упомянутая здесь межкультурная осведомленность в основном включает в себя три аспекта: способность объяснять собственное влияние индивида “другой культурой”; способность объяснять влияние других “другой культурой”; и способность объяснять “самокультуру” другим[12]. Когда молодые люди будут обладать достаточными способностями к межкультурному обмену, они смогут ценить, понимать и говорить о музыке с разных точек зрения и культурного происхождения и, наконец, достичь межкультурной музыкальной интеграции и обмена.

Границы мировой музыкальной культуры в новую эпоху постепенно стираются, что является выражением глобализации обмена музыкальной культурой. Ни одна музыкальная культура не может “оставаться в одиночестве” и отказываться от общена и интеграции с “другой культурой”. Поэтому более важно воспитывать у подростков дух “океан вмещает сотню рек”, когда они сталкиваются с “незнакомой музыкальной культурой”, укреплять их осведомленность о межкультурном музыкальном обмене, чтобы у них была возможность демонстрировать очарование различных музыкальных культур. Только таким образом обмен и интеграция музыкальной культуры могут избавиться от “заточения” “самокультуры” и вступить в новый этап на уровне взаимопонимания.

(II) Воплощение культурной ценности музыкальной учебной программы “человек превыше всего”

Бинарная оппозиция, представленная философией Декарта, упрощает богатое живое существо, стремясь сформировать “рациональную личности”. Такой взгляд на “инструментальную рациональность” привёл к односторонности человеческого развития, из-за чего природу музыкального образования так и не удалось прояснить, так что учащиеся рассматриваются скорее как единую личность, чем как целостное живое тело. Именно на этом понимании “рационального человека” основана музыкальная учебная программа китайских школ, охватываемая технической рациональностью, и содержание учебной программы чрезмерно ориентировано на процесс приобретения музыкальных знаний и навыков, а не на формирование целостного живого тела, что приводит к ненормальному развитию рациональности ценности музыкального образования. Но, как сказал Ясперс, образование должно быть направлено на человека из плоти и крови, а образование должно пробуждать все то, чего человек не в состоянии осознать[13]. Музыкальное образование должно быть ориентировано на “целостную личность”, пробуждать у подростков осознание самих себя и всего, что их окружает, и направлять их саморазвитие на путь музыки. Таким образом, ценность музыкальной учебной программы в начальных и средних школах в новую эпоху должна быть направлена на всестороннее развитие людей, предоставлять каждому ученику опыта, который действительно способствует личностному освобождению и росту, придании важности существованию “целостной личности” и подчеркивать внутреннюю мотивацию об обучении[14].

1.Удовлетворять индивидуальные потребности молодых людей в обучении

Музыкальное образование придерживается образовательной концепции “человек превыше всего”, принимает в качестве критериев интеллектуальный уровень, личностные характеристики, интересы и увлечения подростков, разрабатывает подходящие для них педагогические мероприятия и методы обучения, а также создает персонализированную платформу, которая может удовлетворить потребности обучения и развития подростков. В

этой модели образования, основанной на концепции индивидуального позитивного роста, каждый подросток может участвовать в разработке учебных программ в соответствии со своими собственными интересами и увлечениями и приобретать знания, развивая самопознание. В то же время мы также должны учитывать различия между индивидами, уважать индивидуальный выбор, уделять внимание индивидуальным потребностям и исследовать каналы, способствующие всестороннему развитию индивидов. Таким образом, стимулируемое диверсифицированным обществом в новую эпоху, статичные и фиксированные учебные места в традиционном музыкальном образовании были разрушены, и новые диверсифицированные и гибкие музыкальные классы может лучше удовлетворять индивидуальные потребности подростков в изучении музыки.

В новую эпоху музыкальная учебная программа китайских начальных и средних школ является фундаментальной, выборочной, целостной и эпохальной[15], а структура музыкальной учебной программы также отражает гибкость и участие, так что подростки с удовольствием участвуют в различных мероприятиях, связанных с музыкой, и активно демонстрируют свое индивидуальное понимание и творчество[16]. Например, музыкальная учебная программа в обычных средних школах предусмотрена в качестве обязательных и факультативных модулей. Эта модель расширяет диапазон выбора учащихся, повышает их чувство ощущения и улучшает участие. По-настоящему внедрять индивидуальное обучение для индивидов, поощрять их в полной мере проявлять свою субъективную инициативу, максимально развивать их потенциал в обучении, чтобы индивидуальные потребности каждого подростка в изучении музыки могли быть удовлетворены.

В настоящее время в Пекине, Шанхае, Фуцзяне и других местах существуют обычные средние школы, реализующие музыкальную учебную программу “классовой системой ходьбой”. Учащиеся могут выбрать интересующие их классы из обязательных факультативных музыкальных модулей, таких как оценка, исполнение, хоровое пение и танцы, и каждый класс преподается постоянным учителем. С одной стороны, такая модель музыкальной учебной программы “выбор учебных курсов + классовая система ходьбой” может дать подросткам больше возможностей соприкоснуться с областями, в которых они не сильны, развить свои интересы и увлечения, а также раскрыть собственный потенциал; С другой стороны, она также расширяет их коммуникативное пространство, способствует их всестороннему развитию, укрепляет чувство сотрудничества между учителями и учениками и действительно способствует созданию персонализированной модели обучения музыке для подростков.

2. Воспитывать у подростков понимание интеграции “эстетического восприятия” и “практики”

Начиная с 1970-х годов тенденция “эстетического” музыкального образования постепенно охватила весь мир. “Эстетика” - это деятельность, в которой человек является основным субъектом, фокусирующимся на “красоте” объекта. Представительной фигурой является американский музыкальный педагог Беннетт Реймер, который считает, что эстетическое качество музыки является лучшим отражением стремления к собственной ценности музыки. Музыка, как один из самых эмоциональных и жизненно важных видов искусства, пробуждает эмоции людей и регулирует их с помощью ритма и мелодии. Поэтому в процессе создания и передачи музыкальных произведений необходимо принимать “эстетику” в качестве ценностной ориентации, чтобы наблюдать за всесторонним развитием человека. Мысль о музыкально-эстетическом воспитании определила направление школьной

музыкальной учебной программы в нашей стране, укрепила эстетические позиции философии музыкального образования и воплотила суть и ценность школьной музыкальной учебной программы. Исходя из этого, при внедрении школьной музыкальной учебной программы следует учитывать музыкальную эстетику в качестве руководящей идеологии и образовательной концепции и обеспечивать реализацию учебной программы учителя музыки на протяжении всего процесса.

В 1995 году публикация “Внимание к музыкальной практике” поколебала философскую позицию музыкального образования с “эстетикой” в качестве центра, и кружок музыкального образования положил начало фанатичной дискуссии о “практической” философии музыки. Дэвид Эллиотт, автор книги, сказал: “Музыка - это не эстетическое искусство или чистое звуковое искусство. Она должна восходить корнями к культуре. Это деятельность по созданию музыки и ее прослушиванию. Это подлинно художественная человеческая деятельность”[17]. Эллиот выступал за диверсификацию музыки. По сравнению с методом прослушивания и оценки музыки, на котором настаивает эстетическая парадигма, он считал, что простое использование “красоты” для интерпретации музыки имеет определенные ограничения. Конечно, людям легко воспринимать метод прослушивания и оценки музыки, но понимание музыки может оставаться только на поверхности, не может проникнуть глубоко в сердце. Таким образом, философия “практического” музыкального образования, представленная Эллиотом, выступает за вертикальное понимание музыки, включая процесс и результат музыкального поведения, а также предлагает обратить внимание на исполнительскую природу музыки.

В 2002 году Беннетт Реймер переиздал книгу “Философия музыкального образования - продвижение видения”, в которую было добавлено такое содержание, как мультикультурализм. В это время позиция философии “практического музыкального образования” также расширилась, и две парадигмы постепенно интегрировались, что также нашло отражение в стандартах музыкальной учебной программы китайских начальных и средних школ. В 2003 году Министерство образования выпустило “Общие стандарты музыкальной учебной программы для общеобразовательнаых средних школ высшей ступени (Эксперимент)”, в которой были установлены шесть факультативных модулей, среди которых “оценка музыки” стала обязательным учебным курсом, нарушив режим преподавания только “оценки” в музыкальной учебной программе средних школ высшей ступени с 1997 года. В издании стандарта музыкальной учебной программы для общеобразовательнаых средних школ высшей ступени 2017 года были определены шесть типов обязательных модулей, основанных на основной эрудиции, что делает обязательный учебный курс “оценку музыки” на этапе средней школы высшей ступени историческим. Например, существуют модули “оценка музыки”, основанные на эстетике, модули “исполнение, композиция и пение”, основанные на “практике”, а также модули “музыка и драма” и “музыка и танцы”, которые сочетают “эстетику” и “практику”. На фоне новой эпохи разработка этих учебных модулей подчеркивает ценностную ориентацию на развитие у подростков умения слушать и ценить, при этом эстетика является основой, а практика - движущей силой для создания и редактирования, а также подчеркивает важность развития у подростков высокоинтегрированного сознания “эстетика” и “практики”.

3. Способствовать развитию у учащихся основной эрудиции

В условиях сегодняшней глобальной интеграции страны по всему миру постоянно думают и исследуют такой вопрос - “Каких людей должно подготовить наше образование”,

который заключается просто в обучении людей, нуждающихся в обществе, но этот вопрос долгое время висит. Причина в том, что программы обучения, разработанные для талантов, необходимых обществу, не могут быть реализованы в реальности, и даже нет четкого и единого стандарта разработки программ обучения. Однако практика “основной эрудиции развития учащихся” в новую эпоху может положительно отреагировать на эту проблему и эффективно направлять общий путь развития музыкального образования в школах и режим подготовки талантов.

“Основная эрудиция, самая ключевая цель - это то, какого человека мы воспитываем с помощью образования. Исходя из нынешней ситуации, предложение о “воспитании всесторонне развитых людей” стало единым глобальным консенсусом”[18]. В 2018 году в выпуске “Развития у китайских учащихся основной эрудиции” прямо указывалось на “воспитание всесторонне развитых людей”, среди которых упоминается “гуманистическое содержание”, упомянутое в области искусства “эстетический вкус”, раскрывающее важную позицию музыкального искусства в основной эрудиции развития учащихся. Поэтому особенно важно способствовать развитию у учащихся основной эрудиции посредством школьного музыкального образования. Другими словами, люди, воспитанные с помощью музыкального образования, больше не просто заботятся о распространении музыкальных знаний, но выступают за новую эпоху мультикультурного музыкального образования и развития национальной музыкальной культуры, уделяя особое внимание “необходимому характеру и ключевым способностям, необходимым для развития личности учащихся на протяжении всей жизни и социального развития”[19]. Исходя из этого, следует обратить внимание на три момента для развития у учащихся основной эрудиции посредством музыкального образования в начальных и средних школах: Во-первых, культивировать доброту с помощью красоты и культивировать добродетель. Платон поместил “доброту” в «Идеальную страну», Конфуций уважал музыкальную эстетику “единства красоты и добра”, а два великих философа Востока и Запада пришли к единому мнению относительно концепции согласованного развития “красоты” и “добра”. “Культивирование добродетели” - это основная концепция развития в Китае национального музыкального образования, драгоценного духовного богатства китайской нации и цели школьного музыкального образования. Следовательно, “красота”, “доброта” и “добродетель” должны быть включены в развитие у учащихся основной эрудиции посредством изучения музыкальной учебной программы в начальных и средних школах. Особенно после того, как XVIII съезд КПК выдвинул фундаментальную задачу “культивирования морали и воспитания людей”, то, как реализовать ее “дух”, в настоящее время является ключевым вопросом, на который следует обратить внимание при содействии развитию основной эрудиции у учащихся; Во-вторых, эстетический вкус. Будучи важным опорным пунктом эрудиции “гуманистического содержания”, акцент на “эстетическом вкусе” не ограничивается музыкой и другими художественными дисциплинами, он получил широкое признание во всей сфере образования. Как сказал Гербарт, “Музыкальное образование должно способствовать развитию у учащихся собственной способности открывать красоту и ценить прекрасное в жизни и природе”[20], Воспитание правильных эстетических способностей и вкуса также должно быть одной из целей образования. В-третьих, общественное развития человека. Аристотель сказал: “Разные люди вносят свой вклад в общество в меру своих способностей, чтобы они могли получать должное вознаграждение за вклад других в общество”[21], Общество состоит из людей, и существование людей основано на существовании общества.

Результат исследования, проведенного Кембриджским университетом, показывает, что музыка может улучшить “эмпатию” людей, то есть люди обладают способностью воспринимать эмоции других и в то же время обладают способностью четко выражать свои собственные эмоции, что является наиболее ярким представлением людей в процессе социального развития, а уровень способности “эмпатии” напрямую влияет на контактность людей, является основой общественнного развития людей. С точки зрения всестороннего развития человека, культивирование социализированных талантов с помощью “эмпатии” - это воспитание целостной личности. Таким образом, музыкальная учебная программа начальных и средних школ в новую эпоху носит научный, развивающий и эпохальный характер. Это целостное образование, направленное на воспитание “всесторонне развитых людей” с целью развития основной эрудиции у учащихся.

Культура - это матрица индивидуального выживания и развития, а также связующее звено между существованием и наследием человеческой социальной жизни. В процессе накопления, приумножения и передачи человеческой культуры подразумеваются ее базовая структура и ценностная ориентация. Таким образом, музыкальная учебная программа начальных и средних школ в новую эпоху должна отражать характеристики, сущность и тенденции развития современной культуры, чтобы внутренняя ценность культуры могла быть проецирована во всех аспектах жизненного мира через учебную программу.

Список цитируемых источников:

1. Лю Сюйдун. О ценностной ориентации учебной программы с культурной точки зрения [J]. Обзор образования, 1997 (06) : 32-34.

2. Под редакцией Центрального научно-исследовательского педагогического института. Образовательная летопись Китайской Народной Республики (1949-1982) [M]. Пекин : Научное издательство образования, 1984: 7-8.

3. Ло Цзинхэ. Исследование концепции базового музыкального образования в Китае с 20-го века [D].Фуцзяньский педагогический университет, 2017 :50; 211.

4. Чжу Юйцзян. Изменения в концепции ценностей музыкальной культуры за сто лет и изменения в культурном выборе школьных музыкальных учебных программ. [J]. Вестник Нанкинской академии искусств, 2015 (04) :121-127.

5. Сюй Хуншуай. Направление, опыт и контрмеры трансформации музыкальных классов в начальных и средних школах в новую эпоху. [J]. Учебная программа. Учебное пособие. Методы преподавания, 2021, 41 (05):122-129.

6. Чэнь Пэйган. Исследование мультикультурной концепции и преподавание базовых музыкальных учебных курсов для старших преподавателей. [D]. Нанкинская академия искусств, 2017: 45.

7. [США] Произведение Дэвида Эллиотта. Внимание на новую философию музыкального образования в музыкальной практике. [M]. Шанхай: Шанхайское музыкальное издательство, 2009: 02; 87.

8. [США] Трис М. Волкер. Музыкальное образование и мультикультурализм: Основы и принципы [M]. Тянь Линь, переведено. Сиань: Издательство Шэньсийского педагогического университета, 2003: 11.

9. Чжу Юйцзян. Изменения в концепции ценностей музыкальной культуры за сто лет и изменения в культурном выборе школьных музыкальных учебных программ. [J]. Вестник Нанкинской академии искусств, 2015 (04) :121-127.

10. Дебаты между композитором Тань и дирижёром Бянь: композитор и дирижер Тань Дуни и дирижер Бянь Цзушань, спор по поводу совершенно разных оценочных суждений о музыкальном произведении «Вечная вода».
11. Гуань Цзяньхуа.Межкультурный обмен музыкой и мультикультурное музыкальное образование [J]. Китайская музыка, 2003(01): 24-27.
12. Гуань Цзяньхуа.Межкультурный обмен музыкой и мультикультурное музыкальное образование [J]. Китайская музыка, 2003(01): 24-27.
13. Ясперс. Что такое образование. [M]. Цзоу Цзинь, переведено. Пекин: Книжный магазин “Саньлянь”, 1991: 64.
14. Чэнь Юйкунь. Аксиология учебных курсов.[J]. Академический ежемесячник, 2000(5):102-107.
15. Чэнь Юйянь. Поиск и стремление - Исследование ценностной ориентации музыкальной учебной программы средней школы высшей ступени под руководством нового стандарта учебной программы. [J]. Китайская музыка, 2020 (05):178-183.
16. Министерство образования Китайской Народной Республики. Стандарты учебной программы обязательного образования по искусству (издание 2022 года) [S]. Пекин: Издательство Пекинского педагогического университета, 2022: 10.
17. [США] Произведение Дэвида Эллиотта. Внимание на новую философию музыкального образования в музыкальной практике. [M]. Шанхай: Шанхайское музыкальное издательство, 2009: 02; 87.
18. Ло Цзинхэ. Исследование концепции базового музыкального образования в Китае с 20-го века [D].Фуцзяньский педагогический университет, 2017 :50; 211.
19. Редакционный отдел этого печатного издания, Линь Цундэ. Формирование основой эрудиции: образовательный запрос и рефлексия назад к исходной точке - Интервью с профессором Пекинского педагогического университета Линь Чундэ.[J]. Учебная программа базового образования, 2016 (09): 8-13.
20. Главные редакторы, Шань Чжунхуэй, Ян Ханьлинь. Краткое изложение шедевров западной педагогики [M]. Наньчан: Народное издательство Цзянси, 2000: 183; 21.
21. Главные редакторы, Шань Чжунхуэй, Ян Ханьлинь. Краткое изложение шедевров западной педагогики [M]. Наньчан: Народное издательство Цзянси, 2000: 183; 21.

УДК 821.512.156.
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-385-391

Юсупова А. М., Кенжекулова А. А.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Юсупова А. М., Кенжекулова А. А.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Yusupova A. M., Kenzhekulova A. A.
KNU J. Balasagyn [1,2]

ORCID: 0009-0004-3678-7180 [1]

КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА КАЛЛИГРАФИЯНЫ ҮЙРӨТҮҮДӨГҮ КЭЭ БИР МЕТОДДОРУ
НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАЛЛИГРАФИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ
SOME METHODS OF TEACHING CALLIGRAPHY TO YOUNGER SCHOOLCHILDREN

Аннотация: Макала кенже мектеп окуучуларынын каллиграфиялык жөндөмүн арттыруу маселесине арналды. Каллиграфиянын чоң искусство экендиги, бардык каллиграфиялык билгичтиктер, көндүмдөр практикалык иш аракетте гана калыптанаары, ал окутуу жана көнүгүү методдору аркылуу ишке ашаары белгиленди. Каллиграфия бир гана сулуу жазуудан гана турбайт, ал баланын ар тараптуу көндүмдөрүн калыптандырат. Жазуу аркылуу баланын фантазиясы жана чыгармачылык ой жүгүртүүсү артат жана кагазга өзүнүн билгенин түшүрө алат. Кенже мектеп балдары үчүн жазуу иштери жаңылык катары киргендигине байланыштуу алар тамгаларды үйрөнүп жатып, тыккандыкка, байкагычтыкка, аткаруучулукка, кунт коюуга калыптанаары жыйынтыкталды.

Аннотация: Статья посвящена проблеме совершенствования навыков каллиграфии младших школьников. Отмечено, что каллиграфия – большое искусство, все каллиграфические навыки и умения формируются только путем практической работы, а реализуются методами обучения и упражнений. Каллиграфия — это не только красивый почерк, она формирует разные навыки младшего школьника. Благодаря письму, у ребенка развивается воображение и творческое мышление, и на письме он сможет изложить то, что знает. Тренируясь в каллиграфии, у ученика при изучении букв развиваются аккуратность, наблюдательность, работоспособность, внимательность.

Abstract: The article is devoted to the problem of improving the calligraphy skills of younger students. It is noted that calligraphy is a great art, all calligraphic skills and abilities are formed only through practical work, and are implemented by teaching methods and exercises. Calligraphy is not only a beautiful handwriting, it forms different skills of a primary school student. Through writing, the child will develop imagination and creative thinking, and he will be able to put what he knows on paper. Due to the fact that the letter is the initial information for younger students, it is concluded that when studying letters, they develop accuracy, observation, efficiency, attentiveness.

Негизги сөздөр: каллиграфия; кружок; сапат; инсан; калем сап; манжа; дидактика; ишмердүүлүк; тамга; жазуу; фантазия.

Ключевые слова: каллиграфия; кружок; качество; личность; линия пера; палец; дидактика; деятельность; письмо; письмо; воображение.

Keywords: calligraphy, circle, quality, personality, pen line, finger, didactics, activity, writing, writing, imagination.

Кришүү. Кенже мектеп окуучуларынын каллиграфиялык сапаттуулугун арттырууда активдүү жана интерактивдүү технологияларына, сабактарды уюштуруунун жаңы формаларына, калыптандыруучу баалоого жана кайтарым байланышка өзгөчө көңүл буруу азыркы учурдун зарыл талаптарынан болуп турат. Кенже мектепте дагы окутуунун да негизги багыттарынын бири – инсанга багыттоо. Инсанга багытталган окутуу – көңүл борборунда бала болгон окутуу. А.В.Захарованын аныктамасына ылайык, инсанга багытталган окутуу “окуучуну бүтүндөй билим берүү процессинин башкы каарманы катары

таануу” дегенди билдирет. Бүтүндөй окуу процесси ушул негизги жобого шайкеш келтирилиши керек. Бул окутууда окуучунун субъективдүүлүгүн эске алуу менен, окуу процессинин мазмуну да, методдору да, эң башкысы, мугалим менен окуучунун мамилесинин стили да аныкталат [4.103]. Анткени ал окутуунун натыйжалуулугун, кызыктуулугун шарттап, мектепке чейинки класстын окуучуларынын инсан катары калыптандыруусуна жагымдуу жагдай түзөт. Сабак учурунда мугалим ар бир окуучунун психологиялык, интеллектуалдык жөндөмдүүлүгүн изилдеп-үйрөнүп, алардын жөндөмүнө, жеке өзгөчөлүктөрүнө жараша мамиле кылат. Психологдор Л.Н.Рубинштейн, А.Т.Каволева, В.Н.Мясияеванын жыйынтыгы боюнча: Инсандын структурасына дидактикалык таасир этүү системалуу жана багыттуу болушу керек. Ишмердүүлүк мектеп окуучуларынын билим алуу мазмунунун негизги составдык бөлүгү.

Изилдөөнүн материалдары жана методдору. Изилдөөнүн методологиясы тарыхый жана педагогикалык эмгектерде кеңири колдонулган көп кырдуу булактардан кыргыз жаштарын каллиграфиялык маданиятка тарбиялоо багытындагы ойлорду жана тажрыйбаларды илимий жалпылоого негизделген. Негизги максат катары жазуу аркылуу баланын фантазиясы жана чыгармачылык ой жүгүртүүсү артат жана кагазга өзүнүн билгенин түшүрө алат деген ойлорду чагылдырган эрежелер, белгилер колдонулган.

Изилдөөнүн жыйынтыктары жана талкуулар. Биз илимий макалабызды кенже мектеп окуучуларынын каллиграфиясын артыруусуна арнамакчыбыз. Бизге белгилүү болгондой, сабак учурунда бала окуу жана жазуу иштерин жүргүзүүдө туура жана так окууга, жазууга көнүгөт. Албетте кенже мектеп балдары үчүн жазуу иштери жаңылык катары кирет. Жазууну, тамгаларды үйрөнүп жатып, бала тыккандыкка, байкоочулукка, аткаруучулукка, көңүл коюуга такшалуусу зарыл. Кээде бала оң колу менен эмес, сол колдоп жазып калышы да мүмкүн. Сабак учурунда мугалимдин айтканын жазууга жетише албай калышы мүмкүн ж.б. Мындай шартта баланын кол жазмасын арттыруу максатында класстан тышкаркы иштердин болушу абзел. Бул курста окуган кенже мектеп окуучусу эки-үч айдын ичинде дептерлерге таза жазууга, калем сапты туура кармоого жана алфавиттеги тамгаларды байланыштырып жазууга үйрөнүп калышат. Каллиграфия боюнча курстар кенже метеп окуучусунун жазуудагы сапатын гана жакшыртпастан, ылдамдыгын да үйрөтөт. Колу менен манжаларынын шамдагайлыгы – бул баланын мыкты сапаттарынын бири. Сабак учурунда балдар дайыма калем сапты манжалары менен кармашып, машыгуу иштерин жүргүзүшөт. Каллиграфия бир гана сулуу жазуудан гана турбайт, ал тез жазуу га да байланыштуу. Каллиграфия –бул искусство. Жазуу аркылуу баланын фантазиясы жана чыгармачылык ой жүгүртүүсү артат жана кагазга өзүнүн билгенин түшүрө алат. Бул багытта Овчинникова М.Н: «Жазуу иштери сабак учурунда жана сабактан тышкары дагы жүргүзүлөт. Окуучулар сабакка караганда сабактан тышкаркы кружокторго көбүрөөк маани берет. Каллиграфиялык кружок – окуучулардын өз алдынча окуусун камсыздаган, алардын кызыкчылыгын канааттандырган, балдардын көндүмөрүн жана билгичтиктерин өөрчүткөн, атайын сабактан башка учурда уюштурулган, максаттуу багытталган сабак» – деп баса белгилейт [6.23]. Ал эми кружоктордун баланын аң-сезиминин ар тараптуу өнүгүшүнө тийгизген таасири тууралуу педагог Г.В.Рогова төмөнкүчө пикирин билдирген: «Кружоктор балдардын гуманисттик тарбия алуусуна, дүйнө таанымын калыптанышына кеңири жол ачат. Ал класстан тышкаркы иштин комфорттуу шартта өтүшү, түз сызыктуу дидактикадан чыгып, эркин башталышы жаш балага стимул берет. Ошондуктан, кружоктор баланын

психологиялык чектөөсүнөн арылып, өзүн-өзү таанытууга шарт түзөт, активдүүлүгүн жогорулатат, коллектив менен иштөөгө шыктандырат жана максаттуулукка үндөйт» [7.10].

Көрүнүктүү педагогдор Никонова Н.К, Подласый И.П, Щуркова Н.Е каллиграфия маселелерине кайрылышып, изилдөө жүргүзүшүп, сабак менен сабактан ташкаркы ийримдердин биримдиги баланы окутууда ийгиликтүү жыйынтыктарга алып келээрин баса белгилешкен. Баланын өз алдынча жаңы маалыматтарга, жаңы көндүмдөргө ээ болуусуна каллиграфиянын салымы зор. Мындан тышкары жазуу баланын убактысынын текке кетпешине дагы шарт түзөт жана атайын иштелип чыккан программалардын негизинде жүргүзүлөт. Кружоктордун ар кандай шарттары болот. Айрым учурда атайын бир предметти кабыл алуусун өнүктүрүү үчүн иштесе, кээ бирин жалпы мектептик иш-чараларга дайындайт. Дагы бир түрү бир предметти сүйгөн, бир көз караштагы, өз билимин толуктагысы, бекемдегиси келген жаш жеткинчектерден куралат. Турмуш көрсөткөндөй, кенже мектеп окуучуларынын каллиграффиясын жакшыртууда кошумча кружоктордун, машыгуу сабактарынын мааниси чоң. Ушуга байланыштуу каллиграфиялык сапаттуулукту өркүндөтүү багытында кошумча сабактардын программалары күн санап иштелип чыгууда. Окуу процессинде кенже мектеп балдарынын каллиграфиялык машыгуу ийримдерин уюштуруу (класстык-сабак формасынан айырмаланып) жаш жеткинчектердин билим алуусуна, билим берүүчүлүк мазмунду тандап алуусуна, катышуучулардын жетишкендиктеринин натыйжаларын баалоого чыгармачыл өңүттөн кароону талап кылат. Мектепке чейинки окуучулардын жазуу иштерин камсыздоо, сабактан тышкары окуу ишмердүүлүгүн өстүрүү боюнча программаларда анын формасы менен коюлган максаттар жана күтүлгөн натыйжалардын мазмуну терең ойлонуштурулуп түзүлүшү зарыл. Педагог, Каракол шаарында көп жыл мугалимчилик кесипти аркалап келген А.Асанбаева өзүнүн кружокторду уюштуруудан кийинки көп жылдык тажрыйбасынан кийин мындайча жыйынтыкка келген: “Кошумча сабак процессиндеги окуучулардын өз алдынча иши – бул мугалимдин түздөн түз катышуусусуз, бирок анын тапшырмасы боюнча ал үчүн атайын бөлүнүп берилген убакта аткарылуучу иш, мында окуучулар тапшырмада коюлган максатка жетүү үчүн өздөрүнүн багытталып чымырканышкандыгын көрсөтүү жана акыл же күч аракеттеринин (же экөөнүн тең) натыйжасын тигил же бул формада туюнтуу менен сезимдүү умтулушат” [2.5].

Кенже мектеп окуучуларынын каллиграфиялык сапатын жакшыртуу менен бирге мугалим дайыма окуучулардын таанып-билүү жөндөмдүүлүктөрүн эсепке алууга тийиш. Көбүнчө аны аныктоого интиутивдүү мамиле колдонулат. Класстын, ошондой эле, ар бир окуучунун таанып билүү мүмкүнчүлүктөрүнүн реалдуу деңгээлин аныктоого, мугалим менен окуучунун ортосунда орнотулуучу, дайыма болуучу, ар түркүн карама-каршы байланыш жардам берет. Окуучулардын ийгиликтеринин динамикасын эсепке алуу маанилүү, мында начар окуган окуучулар менен көп иштешүүсү зарыл. Пассивдүү мамиле окуучулардын окууга кызыгуусун төмөндөтөт жана чабал окуучулардын таанып билүү жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүгө тоскоолдук кылат. Ошону менен бирге ишмердүүлүктүн формасы жана мазмуну педагогдун таалим-тарбия берүү ишмердүүлүгүнүн максатына, милдеттерине жана натыйжаларына туура келүүгө тийиш. Сабактан тышкары таалим-тарбия берүүчү окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугу окуучулардын социалдык билимдерге ээ болушу, негизги баалуулуктарга карата оң мамиленин калыптанышы, өз алдынча коомдук иш-аракет тажрыйбасына ээ болуу. Жалпы жолунан, билимди алып карасак, Кыргызстандын белгилүү педагогу окумуштуу И. Бекбоев айткандай билим – бул окуучунун мээсинде болуп өтүүчү

психологиялык процесстин натыйжасы. Демек, билим окуучунун өзүнүн активдүү ишмердүүлүгүнүн натыйжасында гана пайда боло алат. Ошондуктан окутуу окуучу менен окутуучунун ортосундагы өз ара аракеттенишүү процесси болуп эсептелет да, окуучунун өзүнүн окуп үйрөнүүсүнүн натыйжасында гана окуучуда белгилүү билимдер, билгичтиктер жана көндүмдөр пайда болот. Мугалим бар болгону окуучунун ишмердүүлүгүн (аракеттеринин системасын) уюштурат, багыттайт жана көзөмөлдөйт, зарыл болгон каражаттарды жана маалыматтарды камдап берет. Окуучуда окуп үйрөнүү аракети жаралат. Алар алгач жекече иштейт, кийин жупта талкуулашат жана топко алып чыгышат. Ар кандай иш-аракетте өз ара байланышкан эки процесс болот: калыбына келтирүүчү (кайталоочу) жана чыгармачылыктуу. Калыбына келтирүүчү иш – аракетте адам буга чейин мурда иштеп чыккан ыкмаларды, фактыларды, түшүнүктөрдү кайра эстеп калыбына келтирет же кайталайт. Чыгармачылыктуу ишмердүүлүк болсо мындан айырмаланат, мында ал кандайдыр бир жаңы нерсени түзүүгө багытталат. Учурда орто мектептерде билим берүүнүн негизги парадигмасы болуп, окуучулардын инсандык сапатын көрсөткөн образы эсептелет. Ал образ окуу ишмердүүлүгүнүн жана таанып билүү чындыгынын белгилүү түрүнө дал келүүсү керек [3.12]. Максатка багытталбаган иш аракеттер билгичтикти да, көндүмдү да пайда кылбайт. Билгичтик жана көндүм улам кайталоодон пайда болот, кайталоо токтосо эле ал иш аракет бузулат. Демек, билгичтик менен көндүм – бул окуучулардын алган билиминин негизинде түрдүү ишмердүүлүктү аткаруудагы жөндөмдүүлүктөрү. Ал эми окуучулардагы пайда болгон билгичтиктер жана көндүмдөр улам жаңы билгичтик жана көндүмдөрдү калыптандырат да билимдерин жаңы ситуацияда колдоно алышат. Билгичтикти жана көндүмдү калыптандырууда окуучулар менен кайтарым байланыштын ролу чоң. Аны түз жана кыйыр берүүгө болот. Анда алардын өзүлөрү тууралуу кандайдыр бир жаңы нерсени же кемчилигин жакшыраак билүүгө жардам берет. Бирок, кээде кайтарым байланыш терс сезимдерди калтырып, бизге жакшыраак иштөөгө же окууга жолтоо кылат. Ошондуктан кайтарым байланышты бере жана ала билүү маанилүү. Кайтарым байланыш түзүү – окуучулардын кандай экенин билүүдө эмес. Мугалим ар тараптуу жазуу иштерин жакшыртууга байланыштуу иш-аракеттеринин кайтарымы болуусун талап кылат. Көпчүлүк учурда баланын каллиграфиясы өзгөрүлбөй калган учурлары да кездешет. Ал эми айрым окуучулардын жазуусу тизилген шурудай болуп жакшырат. Аталган иш-аракеттер кенже мектеп окуучуарына төмөнкүдөй таасирлерин берет:

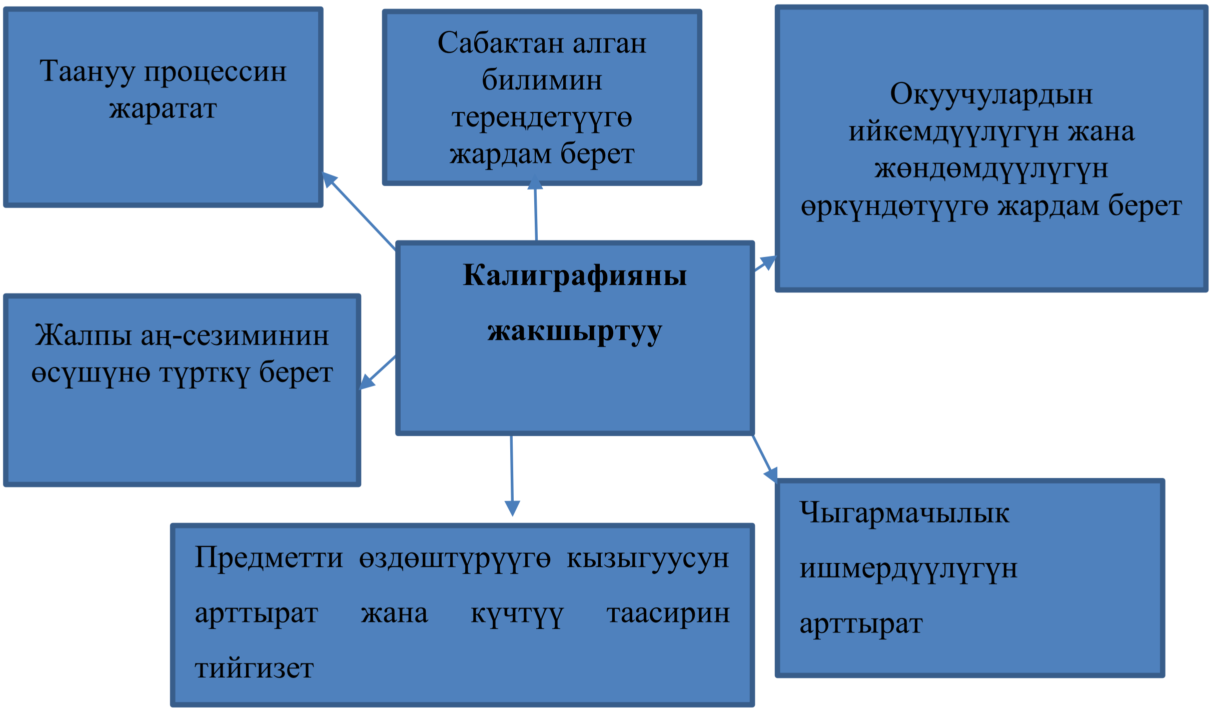

1-схема

Бирок окутуунун ар бир этабында сунуш кылынган өз алдынча аткарылуучу иштин мазмуну жана көлөмү окуучулардын күчү жеткидей болуп тандалганы дурус. Өз алдынча иштерди уюштуруу биринчи учурларда анын эң жөнөкөй элементтеринен башталышы керек.

Жыйынтыктап айтканда, мугалим сабактын эффективдүүлүгүн биринчи иретте ар бир окуучунун билим алууга багытталган ишмердүүлүгүн арттыруу менен, каллиграфиялык сапатын жогорулатуу аркылуу аракеттениши керек. Ийгиликтүү окутуунун негизги шарты – бул мугалимдин сабакка тыкандык менен даярдык көрүүсү экени белгилүү. Сабактын ар бир баскычы терең ойлонуу менен түзүлүп, алдын ала чебердик менен мугалимдин жумушу толук системаланганда гана ойдогудай жыйынтыкка келе алабыз. Мектепке чейинки балдарды окутуу бул көп тармактуу билимдердин башаты. Ал үчүн башталгыч класстын мугалими математикалык даярдыгын өркүндөтүүдө предметтер аралык байланышты билиши зарыл. Төрттөн алты жашка чейинки мезгилде баланын физиологиялык жана жана психологиялык өнүгүүсүнүн активдүүлүгү байкалат. Мектепте бала окууга толук системалуу түрдө камсыз болот. Бул учурда окуунун башталышы социалдык жактан баланын аң-сезиминин түп тамырынан бери өзгөрүүсүнө алып келет. Ал «коомдук» субъект болот, социалдык белгилүү милдеттерин аткарат, ага жараша өз баасын алат. Жаш жеткинчектер аң-сезим жагынан калыптана баштайт, белгилүү кырдаалдардан кандай чыгуу керектигин сезет. Ушул жүрүм – турумунун көрүнүшүнүн калыптандыруучу нравалык мотивдер жатат. Бала ушул жашында өзүнүн моралдык баалуулуктарын сезе баштайт, белгилүү бир мыйзамдарга жана эрежелерге баш иет. Көпчүлүк учурда бул баланын өзүмчүлдүк мотивине, улууларга сый болуу мотивине жана өзү теңдүүлөрдүн ичинен суурулуп чыгууну каалоосуна байланыштуу болот. Улуу педагог В.Сухомлинский айткандай: “Сабак – бул мугалимдин жалпы жана педагогдук маданиятынын күзгүсү, анын интеллектуалдык деңгээлинин өлчөмү, анын билим маалыматынын көрсөткүчү”. Сабактын деңгээли жалаң эле мугалимдин

чеберчилигине, окуу куралдарын пайдаланууга, ар кандай методдорду колдонууга негизделбестен, муну менен катар психологиялык шарттарга да байланыштуу болот[9.67].

Учурда кенже мектеп окуучулардын каллиграфиясын жакшыртуу аркылуу билим берүүнүн деңгээлин жогорулатуу, окуучулардын чыгармачылыгын өркүндөтүү, ар кандай кырдаалдардан чыга билүү, өзүн жана курчап турган чөйрөнү баалай билүү, маданияттуулук, сабырдуулук, эмгекти сүйүү, өз алдынча чечим кабыл алуу, алынган билимдерди турмушта колдоно билүү сыяктуу сапаттар ишке ашырылат.

Колдонулган адабияттардын тизмеси:

1. Бекбоев, И. Б., Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери, Бишкек «Педагогика века», 2004.
2. Башталгыч мектепте илимий түшүнүктү калыптандырууда өз алдынча иштерди уюштуруу. Асанбаева А. Нарын Мамлекеттик университетинин илимий журналы. 2016.
3. Бекбоев, И.Б., Инсанга багыттап окутуу технологиясынын теориялык жана практикалык маселелери, Бишкек «Педагогика века», 2004.
4. Захарова, А.В. Мир детства. Младший школьник - М.: Педагогика, 2006. - С. 79-103.
5. Коменский, Я.А. Педагогическое наследие. М., Педагогика. 2013.
6. Овченикова, Н.М. От внеклассного чтения – к сочинению. М.2018.23
7. Рогова, В.Г. О речи учителя на уроке. Иностранные языки в школе. №1. 2003. 10стр
8. Подласый, И.П. Педагогика. В 2-х т. Т. 1. Теоретическая педагогика: Учебник для бакалавров / И.П. Подласый. - М.: Юрайт, 2013. - 777 с.
9. Сухомлинский, В.А. Избранные педагогические сочинения. Педагогика. М.2008.

УДК 373.3
DOI 10.58649/1694-8033-2023-2(114)-392-398

Эгембердиева Ж. Н., Архипова Т. В.
Ж. Баласагын атындагы КУУ [1,2]
Эгембердиева Ж. Н., Архипова Т. В.
КНУ им. Ж. Баласагына [1,2]
Egemberdieva Zh. N., Arkhipova T. V.
KNU J. Balasagyn [1,2]
Orcid: 0009-0002-4466-6878 [2]

БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА АТА-ЭНЕЛЕР МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ТҮРЛӨРҮ
ВИДЫ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ
TYPES OF WORK WITH PARENTS IN PRIMARY SCHOOL

Аннотация: Макалада башталгыч класстын мугалиминин ишинин бир түрү, тактап айтканда, үй-бүлө менен мектептин өз ара аракети талкууланат. Мугалимдин ата-энелер менен иштөөсүнүн кээ бир түрлөрү жана формалары баяндалат. Ата-энелер чогулуштары мугалим менен ата-энелердин ортосундагы өз ара аракеттенүүнүн натыйжалуу түрлөрүнүн бири катары кеңири каралат.

Аннотация: В статье рассматривается один из видов работы учителя начальных классов, а именно взаимодействие семьи и школы. Описаны некоторые виды и формы работы учителя с родителями. Более подробно рассматриваются родительские собрания как один из эффективных видов взаимодействия учителя с родителями.

Abstract: The article discusses one of the types of work of a primary school teacher, namely the interaction of the family and the school. Some types and forms of teacher's work with parents are described. Parent meetings are considered in more detail as one of the effective types of interaction between a teacher and parents.

Негизги сөздөр: үй-бүлө, мугалим, башталгыч мектеп, өз ара аракеттенүү, ата-энелер чогулушу, билим берүү институту.

Ключевые слова: семья, учитель, начальная школа, взаимодействия, родительские собрания, институт воспитания.

Keywords: family, teacher, elementary school, interactions, parent-teacher meetings, institute of education.

Основными институтами воспитания младшего школьника являются семья и школа. Важным условием воспитания младшего школьника является взаимодействие в системе «семья-ребенок-школа». На это указывал еще В.А. Сухомлинский, отмечая, что всестороннее и гармоничное развитие личности ребенка без взаимосвязи семьи и школы невозможно [1,с.387].

Современным вопросам теории и практики развития взаимодействия семьи и школы посвящены работы В.М. Брюхова, Л.Н. Давыдова, В.А. Караковского, М.И. Маленковой, М.Н. Недвецкой, Х.Т. Загладиной, Н.Ф. Родионовой, И.А. Хоменко. В них разрабатываются вопросы, связанные с системным подходом к организации взаимодействия семьи и школы, социально-педагогической поддержкой детей и их семей, с определением стратегии деятельности администрации, структурных подразделений и специалистов образовательного

учреждения в осуществлении основных направлений взаимодействия с родителями. Основной идеей этих работ является то, что без совместной работы семьи и школы невозможно воспитать личность, имеющую свою позицию, умеющую избирать приоритеты, определять значимость своих поступков, находить собственный смысл в жизни, принимать решения, брать ответственность на себя и в итоге найти свое дело [2,с.342].

В.А. Караковский основными направлениями взаимодействия школы и семей школьников считает следующие [3,с.98]:

1. Участие родителей в общешкольных делах. При этом в ходе работы у родителей появляется желание сделать праздник, мероприятие и т.п. более красочным, интересным, они проявляют фантазию, все делают вместе с детьми, советуясь с ними, привлекая их к совместной деятельности. Работа с родителями вселяет в детей уверенность, расширяет круг общения, так как ребята контактируют и с родителями одноклассников.

2. Неоценима роль родителей в работе с небольшими группами учащихся. Родители видят своего ребенка среди сверстников, помогают ему найти общий язык с товарищами, да и способности самих родителей быстрее раскрываются в небольшом коллективе.

3. Участие в учебной работе. Например, папа - военнослужащий рассказывает о правилах поведения в чрезвычайных ситуациях, папа - милиционер помогает проводить уроки по правилам дорожного движения и т. д. Важно привлечь к такой работе всех родителей, чтобы каждый ребенок увидел своих родных у классной доски, смог открыть что-то новое в них.

4. Постоянная работа с классом: спортивные занятия, кружки, экскурсии и

Одной из форм установления контактов является общение родителей и школьников и педагогов в процессе выполнения первыми педагогических поручений. Можно указать несколько видов педагогических поручений [4,с.371]:

1. поручения, предполагающие непосредственно работу с детьми (руководство кружком, индивидуальное шефство).

2. поручения, предполагающие оказание организационной помощи учителю: содействие в проведении экскурсий, в создании классной библиотеки и т.д.

3. поручения, предполагающие участие в развитии и укреплении материальной базы школы: изготовление оборудования, помощь в ремонтных работах и т.д.

Формы работы педагога с семьями учащихся очень разнообразны и зависят от структуры воспитательной системы и возникших проблем.

Современная педагогическая практика взаимодействия предлагает следующие формы организации работы с родителями учащихся. Основываясь на положениях системного, дифференцированного и индивидуального подходов, педагог делает свой выбор между коллективными, групповыми и индивидуальными формами взаимодействия.

К коллективным формам относятся [5,с.43]:

- общешкольные и классные родительские собрания;
- научно-практические конференции, выставки и обзор педагогической литературы;
- концерт детской художественной самодеятельности;
- информация руководителей школы;
- университет педагогических знаний;
- урок для родителей (в присутствии родителей);
- семинары для родителей;
- обсуждение статей из периодической печати;

- день открытых дверей или родительский день и др.

Из коллективных форм взаимодействия между школой и семьей наиболее эффективными являются родительские собрания.

Родительское собрание — это мероприятие, на котором родители или опекуны учащихся собираются, чтобы обсудить вопросы, касающиеся образования и воспитания своих детей. Обычно это происходит в школах или других учебных заведениях, может проводиться в различных формах, в том числе и онлайн.

Цели родительского собрания могут варьироваться от различных факторов, но обычно оно проводится для того, чтобы родители могли получить информацию о процессе обучения, проблемах, возникающих у их детей в школе, организации и планировании учебного года, а также обсудить другие важные вопросы с учителями и администрацией школы.

Родительское собрание может включать в себя такие темы, как успеваемость, дисциплина, планирование учебных задач, организация классных мероприятий, здоровье и безопасность детей, а также другие важные аспекты воспитания и обучения. Родительское собрание может также служить площадкой для обмена опытом и мнениями между родителями, а также для взаимодействия между родителями и учителями.

Родительские собрания в начальной школе имеют большое значение, так как они являются важным механизмом обеспечения успешности учебного процесса для учеников, так как они предоставляют родителям возможность понимать, как их дети учатся и какие ожидания учебного процесса. Вот несколько причин, почему родительские собрания в начальной школе так важны:

1. Построение доверительных отношений между учителями и родителями. Родительские собрания позволяют учителям познакомиться с родителями и узнать о своих учениках из первых рук. Это помогает учителям лучше понимать потребности каждого ученика и находить способы помочь им достичь успеха в учебе.
2. Обмен информацией. Родительские собрания позволяют учителям и родителям обмениваться информацией о том, как проходит учебный процесс, какие есть проблемы, и какие меры будут приняты, чтобы решить эти проблемы. Это помогает родителям лучше понимать, как помочь своим детям в учебе и воспитании.
3. Развитие партнерства между родителями и учителями. Родительские собрания предоставляют родителям возможность стать активными участниками учебного процесса и принимать участие в решении проблем, которые возникают на уроках и вне класса. Это помогает учителям лучше понимать потребности и ожидания родителей и совместно разрабатывать планы, чтобы помочь ученикам достичь своих целей.
4. Повышение мотивации и учебного успеха учеников. Родительские собрания могут помочь повысить мотивацию учеников, так как они видят, что их родители заинтересованы в их образовании и поддерживают их усилия в учебе. Также на родительских собраниях могут быть обсуждены методы обучения, которые помогут ученикам лучше усваивать материал и достигать успеха в учебе.
5. Помощь родителям понять, как поддержать своих детей в учебном процессе. На родительском собрании учителя могут рассказать родителям о программе обучения, о том, какие навыки и знания дети будут приобретать, и о том, как родители могут помочь им в этом процессе.

6. Содействие установлению сотрудничества между родителями и учителями. Родительские собрания позволяют учителям и родителям установить открытый диалог и обмен мнениями о том, что лучше всего для каждого ребенка, какие проблемы возникают и как их решить.
7. Предоставление родителям возможности получить информацию об актуальных вопросах и проблемах в школе. Родительское собрание может включать в себя информацию о различных школьных мероприятиях, об организации школьного питания, о здоровье и безопасности детей в школе, а также о других важных вопросах.
8. Участие родителей в жизни школы. Родительские собрания могут стать площадкой для участия родителей в жизни школы. На них можно обсудить вопросы организации мероприятий, финансовые вопросы и другие аспекты.
9. Содействие родителям установлению связей с другими родителями. Родительское собрание - это возможность для родителей познакомиться друг с другом, обменяться контактами и установить связь, что может быть полезно для будущего взаимодействия в рамках школьного сообщества.

В целом, родительские собрания в начальной школе играют важную роль в обеспечении успешности учебного процесса для учеников, и являются важным механизмом сотрудничества между школой и семьей.

Проведение родительских собраний в начальной школе может сопровождаться рядом трудностей. Некоторые из них могут включать в себя:

1. Отсутствие родителей на собрании. Не все родители могут посетить родительское собрание из-за работы, личных обстоятельств или других причин. Это может создать проблемы для учителей, которые должны представить важную информацию, и для родителей, которые не получат необходимую информацию.
2. Разнообразный уровень образования родителей. Родители могут иметь разный уровень образования, что может сказаться на их способности понимать и усваивать информацию, представляемую на родительском собрании. Некоторые родители могут чувствовать себя неуверенно или неудобно, задавать вопросы или высказывать свои идеи.
3. Недостаток времени. Родительское собрание может быть ограничено по времени, что может затруднить освещение всех тем и вопросов, которые требуется обсудить.
4. Неправильная организация собрания. Недостаточное количество стульев, плохое освещение, плохая акустика и другие проблемы могут повлиять на то, как проходит собрание и на восприятие информации.
5. Сложность представления материала. Учителя могут столкнуться с трудностями в представлении материала таким образом, чтобы он был доступен и понятен родителям, особенно если речь идет о сложных темах, которые необходимо объяснить в простой и доступной форме.
6. Несоответствие ожиданиям родителей. Родители могут иметь различные ожидания от родительских собраний, и если эти ожидания не будут учтены, то они могут быть неудовлетворены и не заинтересованы в дальнейшем участии в подобных мероприятиях.
7. Коммуникационные проблемы. Некоторые родители могут не говорить на языке, на котором ведется обсуждение, что может привести к трудностям в понимании информации. Кроме того, могут возникнуть разногласия или конфликты между родителями и учителями, что может затруднить проведение собрания.
8. Отсутствие интерактивности. Родительские собрания могут быть скучными и неинтересными для родителей, если они представляют собой просто презентацию без

взаимодействия и участия родителей. . Родительские собрания могут быть скучными и неинтересными, если учителя не включают родителей в обсуждение вопросов, не дают возможности задавать вопросы и обсуждать проблемы.

Для успешного проведения родительских собраний в начальной школе необходимо учитывать эти трудности и принимать меры для их преодоления. Например, можно привлекать родителей к обсуждению вопросов, делать собрания более интерактивными и доступными, использовать разные языки для общения с родителями и т.д.

Все эти трудности могут затруднить проведение родительских собраний в начальной школе, но их можно преодолеть с помощью хорошей подготовки и планирования.

Подготовка к родительскому собранию - это важный этап, который поможет учителям и родителям максимально эффективно использовать время во время встречи.

Подготовка к родительскому собранию включает в себя несколько этапов:

1. Определение целей и темы собрания. Учителя и администрация школы должны определить цели и тему родительского собрания. Цели могут быть различными - обмен информацией о учебном процессе, обсуждение проблем и вопросов, связанных с обучением и воспитанием детей, ознакомление родителей с правилами и политиками школы и т.д. Тема собрания должна соответствовать целям и быть интересной для родителей.
2. Подготовка материалов для собрания. Учителя и администрация школы должны подготовить материалы для собрания, такие как презентации, буклеты, инструкции и т.д. Эти материалы должны быть информативными и интересными для родителей.
3. Разработайте план собрания. Необходимо разработать план собрания, включающий в себя время начала и окончания, порядок проведения, даты следующих собраний, и т.д. Это поможет учителям и родителям более эффективно использовать время и достигнуть поставленных целей.
4. Уведомление родителей о собрании. Школа должна своевременно уведомить родителей о дате, времени и месте собрания. Это может быть сделано путем отправки писем, электронных сообщений, объявлений на сайте школы или в других доступных источниках.
5. Подготовка презентаций и речей. Учителя и администрация школы должны подготовить презентации и речи, которые будут представлены на собрании. Эти презентации и речи должны быть четкими, понятными и информативными, и могут включать в себя информацию о прогрессе учеников, новых методах обучения, правилах школы и т.д.
6. Подготовка ответов на вопросы родителей. Учителя и администрация школы должны подготовиться к ответам на вопросы родителей, которые могут возникнуть в ходе собрания. Они должны быть готовы предоставить дополнительную информацию и объяснения, если это потребуется.
7. Организуйте перевод на другие языки. Если среди родителей есть иностранные граждане, то необходимо организовать перевод собрания на язык, который они понимают. Это позволит всем родителям получить необходимую информацию
8. Подготовка помещения и оборудования. Школа должна подготовить помещение и оборудование для проведения собрания. Это может включать в себя настройку звуковой системы, установку столов и стульев, расстановку материалов и т.д.

Важным этапом в проведении и подготовке родительского собрания в начальной школе является подготовка плана собрания.

Конечный план родительского собрания будет зависеть от целей и задач, которые участники хотят достичь. Рассмотрим общий план, который может быть использован для проведения родительского собрания:

I. Приветствие

- Представление организаторов и ведущего собрания
- Описание целей и задач, которые будут рассмотрены на собрании

II. Организационные вопросы

- Обсуждение правил поведения в школе
- Обсуждение расписания занятий, домашнего задания и режима дня
- Рассмотрение вопросов о воспитания и обучения детей младшего школьного возраста

III. Образовательные вопросы

- Рассмотрение программы обучения и планов на текущий учебный год
- Обсуждение учебных программ и методик обучения
- Обсуждение плановых мероприятий, как например выездные экскурсии и праздники
- Обсуждение дополнительных мероприятий, которые могут быть проведены на базе школы

IV. Заключительные вопросы

- Резюме и заключение ведущего собрания
- Ответы на вопросы родителей
- Предложения родителей по улучшению работы школы

Это лишь общий план родительского собрания, который можно дополнить или изменить в зависимости от школьного контекста и целей мероприятия.

Родительское собрание можно проводить согласно вышеприведенному план. Рассмотрим некоторые основные элементы, которые могут помочь учителю организовать успешное мероприятие:

1. Введение: Пригласите всех родителей, приветствуйте их и объясните цели собрания. Расскажите о темах, которые будут обсуждаться, и обозначьте план встречи.
2. Обсуждение общих вопросов: Проведите общее обсуждение важных вопросов, которые касаются всех учеников. Расскажите о текущей ситуации в школе, включая новости, изменения в расписании, события и мероприятия.
3. Обсуждение индивидуальных вопросов: Проведите индивидуальные встречи с каждым родителем, чтобы обсудить академические, поведенческие и социальные результаты их ребенка. Поделитесь оценками и прогрессом, который их ребенок достиг за последние несколько месяцев.
4. Разъяснение правил и ожиданий: поделитесь правилами и ожиданиями, которые устанавливаются в школе, чтобы помочь родителям и детям лучше понимать, что требуется от них в области поведения, учебы и социальных навыков.
5. Рассмотрение потребностей: обсудите потребности школы в волонтерах и вкладе родителей в школьный опыт и обучение детей.
6. Вопросы и ответы: Оставьте время на вопросы и ответы, чтобы родители могли задавать вопросы и выяснить любые неясности, которые возникли в ходе собрания.
7. Заключение: Подведите итоги и поблагодарите родителей за их участие. Напомните им о контактной информации и возможности связаться со школой в случае необходимости.

Важно помнить, что проведение родительского собрания является важным событием, которое помогает установить партнерские отношения между родителями и учреждением

образования. Поэтому важно уделить достаточное внимание организации и проведению этого мероприятия.

В целом, подготовка к родительскому собранию является важным этапом организации образовательного процесса в начальной школе. Это время, когда учителя и администрация школы могут поделиться с родителями информацией о прогрессе и достижениях учеников, обсудить важные вопросы и проблемы, связанные с обучением и воспитанием детей, и установить более тесный контакт между родителями и школой. Подготовка к родительскому собранию позволяет учителям и администрации школы организовать процесс таким образом, чтобы родители получили максимальную пользу и понимание от собрания. Кроме того, это также является возможностью для родителей выразить свои вопросы, опасения и идеи относительно образования своих детей, а также для школы получить обратную связь и советы по улучшению своей работы.

Список цитируемых источников:

1. Сухомлинский В.А. Как воспитать настоящего человека. – М.: Мысль, 1978. – 225с
2. Семья и школа: проблемы и пути взаимодействия в условиях реализации новых стандартов: учебно-методическое пособие / под общ. ред. О.А. Щекиной. — СПб.: СПб АППО, 2013.
3. Караковский В.А. Управление воспитательной системой школы: проблемы и решения. М., 1999.
4. Крупина И.В. Образовательная среда семьи и школы как средство воспитания и обучения: автореф. дис. …д-ра пед. наук / И. В. Крупина. - М, 2001.
5. Методика воспитательной работы / Под ред. В.п. Сергеевой. – М., 2015.

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ:

1. **Абдыбекова Н.А.**- кандидат педагоических наук, и.о доцента, проректор по научной работе Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта имени Б.Т. Турусбекова.
2. **Абдимомунова А. О. -** кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУимени Ж.Баласагына.
3. **Абдылдаева Т.Ч.** - кандидат философских наук, доцент кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
4. **Абдымомунова Г.А.** - кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
5. **Абдырахманова А.К.** - старший преподаватель кафедры социально-экономических дисциплин, Кыргызского авиационного института им. И.Абдраимова.
6. **Адылбек кызы Г.** - кандидат педагогических наук, профессор кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
7. **Айдралиева А.А. -** старший преподаватель кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
8. **Алыбаева К.Б. -** аспирант кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
9. **Алгожоева Ж. Б.** - старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
10. **Андронова Л. И.**- студентка, Санкт-Петербургского государственного университета.
11. **Архипова Т.В.** - кандидат педагогических наук, кафедра дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
12. **Асаналиева Ч.Н.** – доцент кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
13. **Асанова Н. А .** -магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
14. **Асипова Н. А**. – доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики высшей школьной КНУ имени Ж. Баласагына.
15. **Атабекова Б.Я.** - Баткенский государственный университет Кызыл-Кия Гуманитарно педагогический институт.
16. **Байназарова Т.Б.** - кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор, Казахский Национальный Женский педагогический университет.
17. **Байтокова А. С.** - старший преподаватель, кандидат педагогических наук, Отделение педагогики и социальной работы, КНУ имени Ж. Баласагына.
18. **Бактыбек кызы В.** - магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
19. **Бөкөбаева А.К.** - преподаватель института технологий и искусственного интеллекта, КНУ имени Ж. Баласагына.
20. **Буржуева А.К.** - преподаватель института технологий и искусственного интеллекта, КНУ имени Ж. Баласагына.
21. **Бузаубакова К.Д. -** кандидат педагогических наук, профессор, Таразский региональный университет имени М.Х.Дулати, г.Тараз, Казахстан
22. **Гудимова А.Н.** - кандидат педагогических наук, профессор кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.

23. **Елисеева К.Ю.** – магистрант, Кыргызская государственная академия физической культуры и спорта.
24. **Джусупбекова М.С. -** Кыргызско – Казахский университет
25. **Жакеева Р.Ж. -** кандидат педагогических наук, доцент, Бишкекский государственный университет имени К.Карасаева.
26. **Жамангулова К.У.** - преподаватель педагогиеского колледжа ИЦППК имени И. Ч. Исамидинова, КНУ Ж.Балсагына.
27. **Жолдубаева К.М.** - магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
28. **Жуматаева А.С. -** старший преподаватель, кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
29. **Жылчиева Д.С.** - преподователь, отделение педагогики и социальной работы, КНУ имени Ж. Баласагына.
30. **Ибрагимова Ж.Б.** - преподаватель кафедры кыргызского языка. КГТУ именит И.Раззакова.
31. **Иманкулова И.М. -** учитель физики, №6. Сред. школа имени А.П. Чехова, г Каракол.
32. **Исаева Р.У. -** кандидат педагогических наук, доцент кафедра технологии обучения физике и естествознания КНУ имени Ж. Баласагына.
33. **Исеналиева Н. А. -** старший преподаватель, кафедра филологического и социально-экономического образования КНУ имени Ж. Баласагына.
34. **Исмаилова Г.К.** – кандидат филолгических наук, доцент кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
35. **Исмаилова С.С.** - старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
36. **Кабылова С.А.** - старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
37. **Казыбекова Н. Ж.** - доцент кафедры естественных наук, Военный институт Вооруженных Сил Кыргызской Республики имени Героя Советского Союза генерал-лейтенанта К. Усенбекова.
38. **Кайдиева Н.К.** - кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
39. **Калдыбаева А.Т. -** доктор педагогических наук, профессор и заведующая кафедрой педагогики Кыргызский государственный университет имени И. Арабаева.
40. **Карабалаева Г. Т**. - доктор педагогических наук, профессор кафедры педагогики высшей школы, КНУ имени Ж. Баласагына.
41. **Карыбаева Н. Н. -** магистрант дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ им. Ж. Баласагына.
42. **Качкын уулу А.** - кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
43. **Кенжекулова А.А. -** магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
44. **Конгайтиева С.А.** - кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
45. **Кубанычбекова Г.** - магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.

46. **Кубатбек кызы Каныкей -** преподователь кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
47. **Кубатбек кызы Мээрим** – преподаватель кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
48. **Кудайбергенова З.С.** – кандидат филологических наук, доцент кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
49. **Куздикбай А.О. -** магистрант образовательной программы, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.
50. **Кузнецова С.С.** - кандидат педагогических наук, учитель, Степнинская школы, с. Степное.
51. **Кулманбетова Н.Ж**.- старший преподаватель, кафедра филологического и социально-экономического образования КНУ имени Ж. Баласагына.
52. **Кулуева С.С.** - кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
53. **Кыдыралиев А.С.** – магистрант кафедры педагогики высшей школы, КНУ имени Ж. Баласагына.
54. **Мааткеримов** Н.О.- доктор педагоических наук, профессор кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
55. **Мадиярова К.К**. - преподователь педагогического колледжа имени профессора И.Ч. Исамидинова. КНУ имени Ж. Баласагына.
56. **Малова О.Н**.- кандидат педагогических наук, доцент, БУ ЧР ДПО «Чувашский республиканский институт образования», Минобразования Чувашии.
57. **Мукамбетова А.С. -** доктор педагогических наук, профессор кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
58. **Назарбекова Б.Ж**. - старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
59. **Нарикбаева Л.М. -** доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая.
60. **Ниязбекова М.Н. -** магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
61. **Нурбаева А. -** магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
62. **Нурбекова А.Н.** – магистрантка кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
63. **Оторбекова А.М. -** старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
64. **Өмурова А.А. -** старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
65. **Паршутина В.А. -** кандидат филологических наук, Ленинградский государственный университет имени А.С. Пушкина.
66. **Сейдалиева Г.А. -** магистрантка кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
67. **Сейталиев М. Е.** – старший преподаватель кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.

68. **Сулайманова Р.Т. -** кандидат педагогических наук, профессор института целевой подготовки педагогических кадров имени профессора И.Ч. Исамидинова. КНУ имени Ж. Баласагына.
69. **Султан кызы Б**.– магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
70. **Сураналиева К.К. -** кандидат педагогических наук, доцент кафедры филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
71. **Сыдыкбаева Б.Ш**. - кандидат педагогических наук, доцент кафедра тюркологии и переводоведения, КНУ имени Ж. Баласагына.
72. **Таалайбекова Ч.Т.** – магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
73. **Турпанова Ж. А.** - кандидат педагогических наук, Кыргызский экономический исследовательский университет имени М. Рыскулбекова.
74. **Усманова Ш.А.** – магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
75. **Халитова И.Р.** - доктор педагоических наук, профессор, Казахский Национальный педагогический университет имени Абая.
76. **Чан Сяовэнь -** Северо-Западный педагогический университет.
77. **Чекеева Б.С. -** старший преподаватель кафедры социально-гуманитарных дисциплин,Кыргызский государственный университет культуры и искусств имени Б. Бейшеналиевой.
78. **Чередникова Н.В.** – магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
79. **Чо Ха Гён -** магистрант, КНУ имени Ж. Баласагына.
80. **Чотиева М. Д. -** старший преподаватель, кафедра филологического и социально-экономического образования КНУ имени Ж. Баласагына.
81. **Ырыскадыр кызы А.** – магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
82. **Эгембердиева А.А. -** кандидат физико математических наук, преподователь, , отделение педагогики и социальной работы, КНУ имени Ж. Баласагына.
83. **Эгембердиева Ж.Н**.- магистрант кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
84. **Эсеналиева С.Т.** - кафедра филологического и социально-экономического образования, КНУ имени Ж. Баласагына.
85. **Эсенканова А.К.** - старший преподаватель, кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
86. **Юнусова В.Р.-** КНУ имени Ж. Баласагына.
87. **Юсупова А.М.-** кандидат педагогических наук, доцент кафедры дошкольной, школьной педагогики и образовательных технологий, КНУ имени Ж. Баласагына.
88. **Ян Гуоке** - Северо-Западный педагогический университет.

ОГЛАВЛЕНИЕ

ПЕДАГОГИКА 4

Секция 1. ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА ... 4

Абдыбекова Н.А., Елисеева К.Ю. 4

УНИВЕРСИТЕТТЕ ОНЛАЙН ОКУУНУ КИРГИЗҮҮНҮН ПЕДАГОГИКАЛЫК ШАРТТАРЫ 4

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ВНЕДРЕНИЯ ОНЛАЙН-ОБУЧЕНИЯ В ВУЗЕ 4

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE INTRODUCTION OF ONLINE LEARNING IN THE UNIVERSITY 4

Алгожоева Ж.Б., Жолдубаева К.М. 11

ГУМАНИТАРДЫК БАГЫТТА ОКУПЖАТКАН СТУДЕНТТЕРДИН ДИФФЕРЕНЦИЯЛООГО БОЛГОН КЕСИПТИК ДАЯРДЫГЫНЫН ДЕҢГЭЭЛИНИН КРИТЕРИЙЛЕРИ ЖАНА КӨРСӨТКҮЧТӨРҮ 12

КРИТЕРИИ И ПОКАЗАТЕЛИ УРОВНЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ГОТОВНОСТИ СТУДЕНТОВ ГУМАНИТАРНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ К ОСУЩЕСТВЛЕНИЮ ДИФФЕРЕНЦИРОВАННОГО ПОДХОДА 12

CRITERIA AND INDICATORS OF THE LEVEL OF PROFESSIONAL READINESS OF STUDENTS OF HUMANITARIAN DISCIPLINES FOR A DIFFERENTIATED APPROACH 12

Асипова Н.А. 17

ПЕДАГОГИКАЛЫК КЕСИПКЕ ДАЯРДООДОГУ АКМЕОЛОГИЯЛЫК ЖАГДАЙ 17

АКМЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПОДГОТОВКЕ 17

ACMEOLOGICAL APPROACH IN PROFESSIONAL PEDAGOGICAL TRAINING 17

Асипова Н.А., Кыдыралиев А.С. 23

ҮЗГҮЛТҮКСҮЗ БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА АСКЕР ИНСТИТУТУНУН КУРСАНТТАРЫН ЖАШ ЖООКЕРЛЕРДИ ТАРБИЯЛООГО ДАЯРДОО 23

НЕПРЕРЫВНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ПОДГОТОВКА КУРСАНТОВ ВОЕННОГО ИНСТИТУТА ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЫХ СОЛДАТ 23

LIFELONG EDUCATION AND TRAINING OF CADETS OF THE MILITARY INSTITUTE FOR THE EDUCATION OF YOUNG SOLDIERS 23

Буржуева А. К., Бөкөбаева А. К. 31

АРАЛЫКТАН ОКУТУУ: БҮГҮН ЖАНА ЭРТЕҢ 31

ДИСТАНЦИОННОЕ ОБУЧЕНИЕ: СЕГОДНЯ И ЗАВТРА 31

DISTANCE LEARNING: TODAY AND TOMORROW 31

Гудимова А.Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А. 36

ПЕДАГОГИКАЛЫК ДИАГНОСТИКА – КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН УНИВЕРСАЛДЫК ОКУУ АРАКЕТТЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТТАРЫНЫН БИРИ 36

ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА - ОДНО ИЗ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 36

PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AS A MEANS OF DEVELOPING VERSATILE LEARNING ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS 36
Калдыбаева А.Т., Сулайманова Р.Т. 43
КЫРГЫЗСТАНДАГЫ ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ ЖАНА КӨЙГӨЙЛӨРҮ 43
ТЕНДЕНЦИИ И ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ОБРАЗОВАНИЯ В КЫРГЫЗСТАНЕ. 43
TRENDS AND PROBLEMS OF MODERN EDUCATION IN KYRGYZSTAN 43
Кубанычбекова Г., Юсупова А.М., Алгожоева Ж.Б. 50
ОКУУЧУЛАРДЫН ӨЗ АЛДЫНЧА ИШТӨӨСҮ ОКУУ ЫКМАСЫ КАТАРЫ 50
САМОСТОЯТЕЛЬНАЯ РАБОТА НА УРОКЕ КАК ФОРМА РАЗВИТИЯ САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ 50
INDEPENDENT WORK OF STUDENTS AS A WAY OF LEARNING 50
Кузнецова С.С. 57
АЗЫРКЫ ШАРТТА АЙЫЛДЫК МЕКТЕПТИН МААЛЫМАТТЫК БИЛИМ БЕРҮҮ ЧӨЙРӨСҮНҮН КАЛЫПТАНУУСУ 57
ФОРМИРОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЫ СЕЛЬСКОЙ ШКОЛЫ В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ 57
FORMATION OF THE INFORMATIONAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT OF SCHOOL IN MODERN CONDITIONS 57
Сулайманова Р.Т., Нурбаева А. 64
КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН ЭЛ МУГАЛИМДЕРИ 64
НАРОДНЫЕ УЧИТЕЛЯ КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ 64
PEOPLE'S TEACHERS OF THE KYRGYZ REPUBLIC 64
Халитова И.Р. 68
АБАЙ КУНАНБАЕВДИН КООМДУК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШ ПРАКТИКАСЫНДА СУНУШ КЫЛГАН ИДЕЯЛАРЫ 68
ИДЕИ ВНУШЕНИЯ АБАЯ КУНАНБАЕВА В ПРАКТИКЕ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ РАБОТЫ 68
IDEAS OF SUGGESTION BY ABAI KUNANBAEV IN THE PRACTICE OF SOCIAL AND PEDAGOGICAL WORK 68
Эгамбердиева А.А., Жылчиева Д.С. 72
МЕКТЕП БҮТҮРҮҮЧҮЛӨРҮН ЖОГОРКУ БИЛИМ АЛУУГА БОЛГОН КЫЗЫГУУСУН АРТТЫРУУ 73
ПОВЫШЕНИЕ ИНТЕРЕСА ВЫПУСКНИКОВ ШКОЛ К ВЫСШЕМУ ОБРАЗОВАНИЮ 73
INCREASING SCHOOL GRADUATES' INTEREST IN HIGHER EDUCATION 73
Секция 2. ИНТЕРАКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ ЕСТЕСТВЕННО-МАТЕМАТИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ И ПРЕДМЕТАМ 78
Гудимова А.Н., Чередникова Н.В. 78
МАТЕМАТИКАНЫ ОКУТУУНУ ИНДИВИДУАЛДАШТЫРУУ УНИВЕРСАЛДУУ ОКУУ АРАКЕТТЕРИНИН ДЕҢГЭЭЛИН ЖОГОРУЛАТУУНУН КАРАЖАТЫ КАТАРЫ 78

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЯ ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ КАК СРЕДСТВО ПОВЫШЕНИЯ УРОВНЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ........78
INDIVIDUALIZATION OF MATHEMATICS TEACHING AS A MEANS TO INCREASE THE LEVEL OF UNIVERSAL ACADEMIC ACTIONS........78
Иманкулова И.М. 84
ФИЗИКАНЫ ОКУТУУДА СИМУЛЯЦИЯЛЫК ЭЛЕМЕНТТЕРДИН КОЛДОНУЛУШУНУН АКТЫКТУУЛУГУ........85
РЕЛЕВАНТНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ЭЛЕМЕНТОВ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИИ ФИЗИКЕ........85
THE RELEVANCE OF THE APPLICATION OF SIMULATION ELEMENTS IN TEACHING PHYSICS........85
Исаева Р.У. 90
ФИЗИКА МУГАЛИМДЕРИНИН ОКУУЧУЛАРДЫН ФИЗИКАЛЫК ТҮШҮНҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨРҮ........90
КОМПЕТЕНТНОСТИ УЧИТЕЛЕЙ ФИЗИКИ ПО ФОРМИРОВАНИЮ ФИЗИЧЕСКИХ ПОНЯТИЙ У УЧАЩИХСЯ........90
COMPETENCE OF PHYSICS TEACHERS FOR THE FORMATION OF PHYSICAL CONCEPTS FOR STUDENTS........90
Кабылова С.А., Кайдиева Н.К., Таалайбекова Ч.Т. 99
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРДЫН МААЛЫМАТТЫК-КОММУНИКАЦИЯЛЫК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ........99
ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАТИВНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ........99
FEATURES OF THE FORMATION OF INFORMATION AND COMMUNICATION COMPETENCES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN........99
Кайдиева Н.К., Кабылова С.А. 104
КРЕДИТТИК ОКУТУУНУН ТЕХНОЛОГИЯЛЫК ШАРТЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН МАТЕМАТИКАЛЫК БИЛИМДЕРИН ЖАКШЫРТУУ........104
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МАТЕМАТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ СТУДЕНТОВ В УСЛОВИЯХ КРЕДИТНОЙ ТЕХНОЛОГИИ ОБУЧЕНИЯ........104
IMPROVING MATHEMATICAL EDUCATION STUDENTS IN THE CONDITIONS OF CREDIT TECHNOLOGY OF LEARNING........104
Казыбекова Н. Ж. 110
КОМПЬЮТЕРДИК ТЕХНОЛОГИЯНЫН ЖАРДАМЫ МЕНЕН ФИЗИКАНЫ ОКУТУУ 110
ОБУЧЕНИЕ ФИЗИКЕ С ПОМОЩЬЮ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ........110
TEACHING PHYSICS WITH THE HELP OF COMPUTER TECHNOLOGIES........110
Мааткеримов Н. О. 117
ФИЗИКАЛЫК ТЕРМИНОЛОГИЯНЫ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН УСУЛДУК ӨБӨЛГӨЛӨРҮ........117
МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ФОРМИРОВАНИЯ ФИЗИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ........117

METHODOLOGICAL PREREQUISITES FOR THE FORMATION OF PHYSICAL TERMINOLOGY 117
Сейталиев М. Е., Исмаилова С. С. 123
КЫРГЫЗСТАНДЫН ГЕОГРАФИЯ КУРСУН ОКУТУУДА ЭЛЕКТРОНДУК МАТЕРИАЛДАРДЫ КОЛДОНУУ 123
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЭЛЕКТРОННЫХ МАТЕРИАЛОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ КЫРГЫЗСТАНА 123
USE OF ELECTRONIC MATERIALS IN COURSE GEOGRAPHY OF KYRGYZSTAN 123
Эсенканова А.К. 132
ЖОГОРКУ ТАТААЛДЫКТАГЫ МАТЕМАТИКАЛЫК МАСЕЛЕЛЕРДИ ЧЫГАРУУНУН МЕТОДИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ 132
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ РЕШЕНИЯ МАТЕМАТИЧЕСКИХ ЗАДАЧ ПОВЫШЕННОЙ ТРУДНОСТИ 132
METHODOLOGICAL FEATURES OF SOLVING MATHEMATICAL PROBLEMS OF INCREASED DIFFICULTY 132
Секция 3. ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ГУМАНИТАРНОМ ОБРАЗОВАНИИ 139
Адылбек кызы Г., Назарбекова Б. Ж., Султан кызы Б. 139
КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫНДА ӨСПҮРҮМ КУРАКТАГЫ ОКУУЧУЛАРДЫ САБЫРДУУЛУККА ТАРБИЯЛОО 139
ВОСПИТАНИЕ ТОЛЕРАНТНОСТИ УЧАЩИХСЯ В ПОДРОСТКОВОМ ВОЗРАСТЕ НА УРОКЕ КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ 139
EDUCATION OF TOLERANCE OF STUDENTS IN ADOLESCENCE AT THE LESSON OF KYRGYZ LITERATURE 139
Асаналиева Ч. Н., Карабалаева Г. Т. 145
ЖОЖдо БОЛОЧОК АНГЛИС ТИЛИ МУГАЛИМИН ОКУТУУДА ПРАКТИКАЛЫК-БАГЫТТАЛГАН МАМИЛЕНИ КАЛЫПТАНДЫРУУ 145
ФОРМИРОВАНИЕ ПРАКТИКО-ОРИЕНТИРОВАННОГО ПОДХОДА К ОБУЧЕНИЮ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА В ВУЗЕ 145
FORMING A PRACTICE-ORIENTED APPROACH TO TEACHING A FUTURE ENGLISH TEACHER AT A UNIVERSITY 145
Атабекова Б. Я. 153
КЫРГЫЗ ТИЛИН САНАРИПТИК НЕГИЗДЕ ОКУТУУДА ПАЙДАЛАНЫП ЖАТКАН АКЫРКЫ ҮЛГҮДӨГҮ ОКУУ КИТЕПТЕРИ, ОКУУ КУРАЛДАРЫ, ПРОГРАММАЛАР 153
НОВЕЙШИЕ МОДЕЛИ УЧЕБНИКОВ, УЧЕБНЫХ СРЕДСТВ, ПРОГРАММ, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ В ОБУЧЕНИИ КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ НА ЦИФРОВОЙ ОСНОВЕ 153
THE LATEST MODELS OF TEXT BOOKS, LEARNING TOOLS, PROGRAMS USED IN TEACHING THE KYRGYZ LANGUAGE ON A DIGITAL BASIS 153
Исеналиева Н.А., Кулманбетова Н. Ж., Чотиева М. Д. 157
ЧЕТ ТИЛИН ОКУТУУДА ЗАМАНБАП БИЛИМ БЕРҮҮ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ 157
СОВРЕМЕННЫЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ПРЕПОДАВАНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 157

MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING OF FOREIGN LANGUAGE 157
Исмаилова Г. К. 161
ЫРЧЫЛЫК ӨНӨРДҮН СИНКРЕТТҮҮЛҮГҮ ЖАНА АКЫНДЫН КООМДОГУ КЫЗМАТЫНЫН ПОЛИФУНКЦИОНАЛДУУЛУГУ ЖӨНҮНДӨ Т.САМАНЧИНДИН ИЗИЛДӨӨЛӨРҮ 161
ИССЛЕДОВАНИЯ Т.САМАНЧИНА О СИНКРЕТИЗМЕ ПЕВЧЕСКОГО ИСКУССТВА И ПОЛИФУНКЦИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПОЭТА В ОБЩЕСТВЕ 161
RESEARCH OF T. SAMANCHIN ON THE SYNCRETISM OF SINGING ART AND HIS MULTIFUNCTIONAL ACTIVITY IN SOCIETY 162
Кубатбек кызы Мээрим 167
Т.СЫДЫКБЕКОВДУН ФИЛОСОФИЯЛЫК ОЙЛОРУН ОКУТУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ 167
ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ ФИЛОСОФСКИХ МЫСЛЕЙ Т. СЫДЫКБЕКОВА 167
FEATURES OF TEACHING PHILOSOPHICAL THOUGHTS T. SYDYKBEKOVA 167
Мадиярова К.К. 173
ПЕДАГОГИКАЛЫК КОЛЛЕДЖДЕРГЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРГА БАГЫТТАП ОКУТУУНУН МЕТОДИКАСЫНАН 173
СПЕЦИАЛИСТ ПО КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КОЛЛЕДЖЕЙОТ МЕТОДИКИ ОБУЧЕНИЯ, НАПРАВЛЕННОЙ НА КОМПЕТЕНЦИИ 173
KYRGYZ LANGUAGE PROFESSIONAL FOR PEDAGOGICAL COLLEGESFROM THE METHODOLOGY OF TRAINING AIMED AT COMPETENCES 173
Паршутина В.А., Андронова Л.И. 178
«НОВЫЙ ГОД (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» ЖАНА «УТРО ЖУРНАЛИСТА (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» ПОВЕСТТЕРИ В. Ф. ОДОЕВСКИЙДИН БҮТПӨГӨН ЦИКЛИНИН БИР БӨЛҮГҮ КАТАРЫ 178
ПОВЕСТИ «НОВЫЙ ГОД (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» И «УТРО ЖУРНАЛИСТА (ИЗ ЗАПИСОК ЛЕНИВЦА)» КАК ЧАСТИ НЕЗАВЕРШЕННОГО ЦИКЛА В. Ф. ОДОЕВСКОГО 178
THE STORIES "NEW YEAR (FROM THE NOTES OF A LAZY MAN)" AND "MORNING OF A JOURNALIST (FROM THE NOTES OF A LAZY MAN)" AS PARTS OF V.F. ODOEVSKY'S UNFINISHED CYCLE 178
Турпанова Ж. А. 185
ДРАМАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУНУН МЕТОДОЛОГИЯЛЫК НЕГИЗДЕРИ, ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ЖАНА УЧУРДАГЫ КӨЙГӨЙЛӨРҮ 185
МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ, ОСОБЕННОСТИ И АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ ДРАМАТИЧЕСКОМУ ПРОИЗВЕДЕНИЮ 185
METHODOLOGICAL BASES, FEATURES AND CURRENT PROBLEMS OF TEACHING DRAMA WORK 185
Усманова Ш. А. 193
ДИДАКТИКАЛЫК ОЮН ЭТИКА САБАКТЫНДА ҮЙРӨНҮҮ КАРАЖАТЫ КАРАТА 193
ДИДАКТИЧЕСКАЯ ИГРА КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ НА УРОКАХ ЭТИКИ 193

DIDACTIC GAME AS A MEANS OF LEARNING IN ETHICS LESSONS 194
Чекеева Б. С. 199
КЫЛДУУ ЖААЧАН КЫРГЫЗ МУЗЫКАЛЫК АСПАПТАРЫНА БАЙЛАНЫШТУУ АТООЛОРДУН ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫК ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ 199
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКОВЫХ СРЕДСТВ ОТНОСЯЩИХСЯ К СТРУННЫМ СМЫЧКОВЫМ КЫРГЫЗСКИМ МУЗЫКАЛЬНЫМ ИНСТРУМЕНТАМ 199
LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF LANGUAGE MEANS RELATED TO STRING BOW KYRGYZ MUSICAL INSTRUMENTS 199
Юнусова В.Р. 205
ЧЕТ ТИЛ САБАКТАРЫНДА БИЗНЕС ОЮНДАРЫН КОЛДОНУУНУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ 205
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ДЕЛОВЫХ ИГР НА УРОКАХ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА 205
PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF THE USE OF BUSINESS GAMES IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS 205
Ян Гуоке 210
ДУНГАННОН СТУДЕНТТЕРИНИН ТИЛДИ КОЛДОНУУ СУРАМЖЫЛООСУ 210
ОПРОС ОБ ИСПОЛЬЗОВАНИИ ЯЗЫКОВ ДУНГАНСКИМИ СТУДЕНТАМИ 210
A SURVEY ON THE LANGUAGE USE OF DUNGAN STUDENTS 210
Секция 4. ПСИХОЛОГО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ 219
ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГА 219
Абдырахманова А. К. 219
ЭКИ БАСКЫЧТУУ БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДА СТУДЕНТТЕРДИН МААЛЫМАТТЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ӨСТҮРҮҮ 219
ИНФОРМАЦИОННАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ СПЕЦИАЛИСТА В ДВУХУРОВНЕВОЙ СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ 219
INFORMATION COMPETENCE OF A SPECIALIST IN A TWO-LEVEL SYSTEM OF EDUCATION 219
Бузаубакова К.Д. 225
КАЗАКСТАНДЫН ЖАҢЫ РЕАЛДУУЛУГУНДА ДИСТАНТТЫК ОКУТУУДА БОЛОЧОК МУГАЛИМДЕРДИН САНАРИПТИК КОМПЕТЕНЦИЯЛАРЫН КАЛЫПТАНДЫРУУНУН АРТЫКЧЫЛЫКТУУ БАГЫТТАРЫ 225
ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ФОРМИРОВАНИЯ ЦИФРОВЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ ПРИ ДИСТАНЦИОННОМ ОБУЧЕНИИ В НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ КАЗАХСТАНА 225
PRIORITY DIRECTIONS OF FORMATION OF DIGITAL COMPETENCIES OF FUTURE TEACHERS IN DISTANCE LEARNING IN THE NEW REALITY OF KAZAKHSTAN 225
Жамангулова К.Ү., Оторбекова А.М. 233
КЫРГЫЗ СҮРӨТЧҮЛӨРҮНҮН ЭМГЕКТЕРИ АРКЫЛУУ СТУДЕНТТЕРДИН КӨРКӨМ ӨНӨРГӨ БОЛГОН БИЛИМИН АРТТЫРУУ 233

ПОВЫШЕНИЕ ЗНАНИЙ СТУДЕНТОВ ОБ ИСКУССТВЕ ЧЕРЕЗ ПРОИЗВЕДЕНИЯ КЫРГЫЗСКИХ ХУДОЖНИКОВ 233
IMPROVING STUDENTS' KNOWLEDGE OF ART THROUGH THE WORKS OF KYRGYZ ARTISTS 233
Жакеева Р. Ж., Өмүрова А. А. 239
ПЕДАГОГИКАЛЫК БИЛИМ БЕРҮҮ СИСТЕМАСЫНДАГЫ МУГАЛИМДИН КЕСИПТИК КОМПЕТЕНТТҮҮЛГҮ 240
ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ УЧИТЕЛЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ В СИСТЕМЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ 240
TEACHER IN THE SYSTEM OF PEDAGOGICAL EDUCATION PRPFESSIONAL COMPETENCE OF THE PRIMARY SCHOOL 240
Качкын уулу А., Бактыбек кызы В. 245
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫНЫН ОКУУГА ЫҢГАЙЛАШУУСУН ПСИХОЛОГИЯЛЫК-ПЕДАГОГИКАЛЫК ЖАКТАН КОЛДООНУ ЭКСПЕРИМЕНТАЛДЫК ИЗИЛДӨӨ 245
ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО СОПРОВОЖДЕНИЯ АДАПТАЦИИ УЧЕНИКОВ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ К УЧЕБЕ 245
EXPERIMENTAL STUDY OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF ADAPTATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS TO LEARNING 245
Мукамбетова А.С., Сураналиева К. К. 252
АДИСТЕШТИРҮҮЧҮ ДИСЦИПЛИНАЛАР ЖАНА МАМЛЕКЕТТИК ТИЛДЕ КЕСИПТИК БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ИНТЕГРАЦИЯЛАНЫШЫ 252
ИНТЕГРАЦИЯ ПРОФИЛЬНЫХ ДИСЦИПЛИН И ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ГОСУДАРСТВЕННОМ ЯЗЫКЕINTEGRATION OF SPECIALIZED DISCIPLINES AND PROFESSIONAL EDUCATION IN THE STATE LANGUAGE 252
Сураналиева К.К., Кудайбергенова З.С. 258
МУГАЛИМДИК КЕСИПТИН АЙРЫМ МАСЕЛЕЛЕРИ 258
НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ПРОФЕССИИ 258
SOME PROBLEMS OF THE TEACHING PROFESSION 258
Сыдыкбаева Б. Ш. 262
КОТОРМОЧУ-СТУДЕНТТЕРДИН КОТОРМОЧУЛУК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ МАСЕЛЕЛЕР 262
ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ-ПЕРЕВОДЧИКОВ 262
PROBLEMS OF DEVELOPING TRANSLATION COMPETENCE OF TRANSLATOR STUDENTS 262
Чо Ха Гён, Карабалаева Г.Т. 269
АЗЫРКЫ МУГАЛИМДИН ПЕДАГОГИКАЛЫК ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНҮН ПРОЦЕССИНДЕ ИННОВАЦИЯЛЫК МАМИЛЕНИ КОЛДОНУУ 269
ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ В ПРОЦЕССЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОВРЕМЕННОГО ПЕДАГОГА 269
USE OF INNOVATIVE APPROACHES IN THE PROCESS OF PEDAGOGICAL ACTIVITY OF A MODERN TEACHER 269

Секция 5. ПУТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЭТНОПЕДАГОГИКИ 274
Абдылдаева Т.Ч. 274
ААЛАМДАШУУНУН ШАРТТАРЫНДА ЖАШТАРДЫ АДЕП АХЛАКТУУЛУККА ТАРБИЯЛООДО ИСЛАМДЫН ОРДУ 274
РОЛЬ ИСЛАМА В НРАВСТВЕННОМ ВОСПИТАНИИ МОЛОДЕЖИ В УСЛОВИЯХ ГЛОБАЛИЗАЦИИ 274
THE ROLE OF ISLAM IN MORAL EDUCATION OF YOUTH IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION 274
Абдимомунова А. О., Джусупбекова М. С. 278
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН КОММУНИКАТИВДИК СҮЙЛӨӨ ЖӨНДӨМДҮҮЛҮКТӨРҮН КАЛЫПТАНДЫРУУ ОРУС ТИЛИНЕН 3- КЛАССТАР ҮЧҮН 278
ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНЫХ РЕЧЕВЫХ УМЕНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. УПРАЖНЕНИЯ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ ДЛЯ 3 КЛАССА 278
FORMATION OF COMMUNICATIVE SPEECH SKILLS OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN. RUSSIAN LANGUAGE EXERCISES FOR GRADE 278
Абдымомунова Г.А. 286
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТЫН ОКУУЧУЛАРЫН ИНСАНГА БАГЫТТАП ОКУТУУДА ЖОМОКТОРДУН РОЛУ 286
РОЛЬ СКАЗОК В ЛИЧНОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОМ ОБУЧЕНИИ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ 286
THE ROLE OF FAIRY TALES IN STUDENT-CENTERED LEARNING OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS 286
Адылбек кызы Г., Нурбекова А.Н. 290
ЖАШТАРДЫ ТАРБИЯЛОО ПРОБЛЕМАСЫНЫН КЫРГЫЗ ЭТНОПЕДАГОГИКАСЫНДА ИЗИЛДЕНИШИ 290
ИССЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЬ ПРОБЛЕМЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЁЖИ В КЫРГЫЗСКОЙ ЭТНОПЕДАГОГИКЕ 290
RESEARCH OF THE PROBLEM OF EDUCATION OF YOUTH IN KYRGYZ ETHNO-PEDAGOGY 290
Айдралиева А. А. 296
КЫРГЫЗ ЖАНА АНГЛИС ТИЛДЕРИНДЕГИ КУТТУКТОО КОНЦЕПТИНИН МААНИЛИК ЖАКТАН БӨЛҮНҮШҮ 296
СМЫСЛОВОЕ РАЗДЕЛЕНИЕ КОНЦЕПТА ПОЗДРАВЛЕНИЯ НА КЫРГЫЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ 296
SEMANTIC DIVISION OF THE CONCEPT OF CONGRATULATIONS IN KYRGYZ AND ENGLISH 296
Байтокова А. С. 303
ЖАШ МУУНДАРДЫ КАЛЫПТАНДЫРУУДАГЫ ЭЛДИК ПЕДАГОГИКАНЫН РОЛУ 303
РОЛЬ НАРОДНОЙ ПЕДАГОГИКИ В ФОРМИРОВАНИИ МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ 303
THE ROLE OF NATIONAL PEDAGOGY IN THE FORMATION OF THE YOUNG GENERATION 303

Ибрагимова Ж. Б. 308
ЖОЖдордо ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ КЫРГЫЗ ТИЛИН ОКУТУУДА УЛУТТУК БАШ КИЙИМ “АК КАЛПАКТЫ” ОКУТУУНУН ЫК ЖОЛДОРУ 308
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЕ КЫРГЫЗСКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОЙ ЯЗЫК В ВУЗАХ, ПРИ ПОМОЩИ ТЕКСТА “АК КАЛПАК” 308
LEARNING KYRGYZ LANGUAGE AS SECOND LANGUAGE AT HIGH SCHOOLS, USING THE THEME "AK KALPAK" 308
Конгайтиева С.А., Карыбаева Н. Н. 315
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН «АДАБИЙ ОКУУ» САБАГЫНДА ЭПИКАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУ ЖАНА КӨРКӨМ ТЕКСТ МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ЖОЛДОРУ 315
КАК ПРЕПОДАВАТЬ ЭПИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ И РАБОТАТЬ С ХУДОЖЕСТВЕННЫМ ТЕКСТОМ НА УРОКЕ» ЛИТЕРАТУРНОЕ ЧТЕНИЕ " В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ 315
HOW TO TEACH EPIC WORKS AND WORK WITH FICTION TEXT IN THE LESSON " LITERARY READING " IN ELEMENTARY SCHOOL 315
Малова О.Н. 320
МЕКТЕПКЕ ЧЕЙИНКИ БИЛИМ БЕРҮҮНҮН ФЕДЕРАЛДЫК МАМЛЕКЕТТИК БИЛИМ БЕРҮҮ СТАНДАРТЫНЫН ПРИНЦИПТЕРИНЕН ЭТНОПЕДАГОГИЯНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ПОЦЕНЦИАЛИ 320
ВОСПИТАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЭТНОПЕДАГОГИКИ В СОЗВУЧИИ ПРИНЦИПОВ ФЕДЕРАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО СТАНДАРТА ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ 320
EDUCATIONAL POTENTIAL OF ETHNOPEDAGOGY IN ACCORDANCE WITH THE PRINCIPLES OF THE FEDERAL STATE EDUCATIONAL STANDARD OF PRESCHOOL EDUCATION 320
Эсеналиева С.Т. 324
«МАНАС» ЭПОСУНДАГЫ ТОЛЕРАНТТУУЛУК ИДЕЯСЫ, ИНСАНДЫ ТАРБИЯЛООДОГУ РУХИЙ-АДЕПТИК МААНИСИ 324
ИДЕЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ В ЭПОСЕ «МАНАС», ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ЗНАЧЕНИЕ В ВОСПИТАНИИ ЛИЧНОСТИ 324
THE IDEA OF TOLERANCE IN THE EPIC "MANAS", SPIRITUAL AND MORAL SIGNIFICANCE IN THE UPBRINGING OF THE INDIVIDUAL 324
Секция 6. ВОПРОСЫ РАЗВИТИЯ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ 332
СПОСОБНОСТЕЙ ДОШКОЛЬНИКОВ И МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 332
Алыбаева К. Б. 332
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА АНГЛИС, ОРУС, КЫРГЫЗ ТИЛДЕРИН ҮЙРӨТҮҮДӨ ИЙРИМДЕРДИН РОЛУ 332
РОЛЬ КРУЖКОВ В ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ, РУССКОМУ, КЫРГЫЗСКОМУ ЯЗЫКАМ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ 332
THE ROLE OF CIRCLES IN TEACHING ENGLISH, RUSSIAN, KYRGYZ LANGUAGES IN PRIMARY GRADES 332
Асанова Н. А., Архипова Т. В. 336

БАШТАЛГАН МЕКТЕПТЕ ДИСТАНДЫК ОКУУНУН АРТЫКЧЫЛЫГЫ ЖАНА КЕМЧИЛИКТЕРИ 336
ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ 336
ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF DISTANCE LEARNING IN PRIMARY SCHOOL 336
Байназарова Т.Б. 343
ПРЕДМЕТТЕР АРАЛЫК ИНТЕГРАЦИЯНЫН НЕГИЗИНДЕ БАШТАЛГАЛУУЧУ МЕКТЕПТЕРДИН ЭСТЕТИКАЛЫК ТАРБИЯСЫ 343
ЭСТЕТИЧЕСКОЕ ВОСПИТАНИЕ УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ НА ОСНОВЕ МЕЖПРЕДМЕТНОЙ ИНТЕГРАЦИИ 343
AESTHETIC EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS ON THE BASIS OF INTER-SUBJECT INTEGRATION 343
Гудимова А. Н., Кулуева С.С., Ырыскадыр кызы А. 349
ПЕДАГОГИКАЛЫК ДИАГНОСТИКА – КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН УНИВЕРСАЛДЫК ОКУУ АРАКЕТТЕРИН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН КАРАЖАТТАРЫНЫН БИРИ 349
ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ДИАГНОСТИКА - ОДНО ИЗ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ УНИВЕРСАЛЬНЫХ УЧЕБНЫХ ДЕЙСТВИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 349
PEDAGOGICAL DIAGNOSTICS AS A MEANS OF DEVELOPING VERSATILE LEARNING ACTIVITIES OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS 349
Жуматаева А.С., Сейдалиева Г.А. 356
КЕНЖЕ ОКУУЧУЛАРГА КЛАССТАН СЫРТКАРКЫ ИШТЕРДЕ ЭКОЛОГИЯЛЫК ТАРБИЯЛООНУ ЖҮРГҮЗҮҮ 356
ПРОВЕДЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ВО ВНЕ КЛАССНОЙ РАБОТЕ 356
CONDUCTING ENVIRONMENTAL EDUCATION OF YOUNGER SCHOOLCHILDREN OUTSIDE THE CLASSWORK 356
Нарикбаева Л.М., Куздикбай А.О. 365
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ДОЛБООРДУК ИШ-АРАКЕТТЕРИН УЮШТУРУУ СУРООЛОР 365
ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЕКТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 365
ISSUES OF ORGANIZATION OF PROJECT ACTIVITY OF PRIMARY SCHOOL STUDENTS 365
Назарбекова Б.Ж., Кубатбек кызы К., Ниязбекова М.Н. 370
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНЫН ТААНЫП БИЛҮҮСҮН ӨНҮКТҮРҮҮГӨ БАГЫТТАЛГАН ОЮНДАРЫН ЖҮРГҮЗҮҮ ИШ АРАКЕТИ 370
ИГРОВАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ, НАПРАВЛЕННАЯ НА РАЗВИТИЕ ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ ЗНАНИЙ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ 370
GAME ACTIVITIES AIMED AT THE DEVELOPMENT OF COGNITIVE KNOWLEDGE OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN 370
Чан Сяовэнь 375

ЖАҢЫ ДООРДО БАШТАЛГЫЧ ЖАНА ОРТО МЕКТЕПТЕРДИН МУЗЫКАЛЫК ПРОГРАММАСЫНЫН БААЛУУЛУГУНА ЖЕТҮҮНҮН РЕАЛДУУ ЖОЛУ 375
РЕАЛИСТИЧНЫЙ ПУТЬ К ДОСТИЖЕНИЮ ЦЕННОСТИ МУЗЫКАЛЬНОЙ УЧЕБНОЙ ПРОГРАММЫ НАЧАЛЬНЫХ И СРЕДНИХ ШКОЛ В НОВУЮ ЭПОХУ 375
A REALISTIC WAY TO ACHIEVE THE VALUE OF THE MUSIC CURRICULUM OF PRIMARY AND SECONDARY SCHOOLS IN THE NEW ERA 375
Юсупова А. М., Кенжекулова А. А. 385
КЕНЖЕ МЕКТЕП ОКУУЧУЛАРЫНА КАЛЛИГРАФИЯНЫ ҮЙРӨТҮҮДӨГҮ КЭЭ БИР МЕТОДДОРУ 386
НЕКОТОРЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КАЛЛИГРАФИИ МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ. 386
SOME METHODS OF TEACHING CALLIGRAPHY TO YOUNGER SCHOOLCHILDREN 386
Эгембердиева Ж. Н., Архипова Т. В. 392
БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДА АТА-ЭНЕЛЕР МЕНЕН ИШТӨӨНҮН ТҮРЛӨРҮ 392
ВИДЫ РАБОТЫ С РОДИТЕЛЯМИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ 392
TYPES OF WORK WITH PARENTS IN PRIMARY SCHOOL 392
СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ: 399
ОГЛАВЛЕНИЕ 403